

सौतिकपर्व, १४ खोपर्व.

୧୯୭୦ ଶା. ଶା. ଅଗ୍ନିଶିଖର ମହାବଳ ଚାନ୍ଦି
 ଶା. ଶା. ଶାନ୍ତସିଂହର ନାମାଂଶୁ ଶିଖରୀଶିଖରୀ ଶାନ୍ତସିଂହ
 ଅଗ୍ନିଶିଖର ଚାନ୍ଦି ଶାନ୍ତସିଂହ

ਭਾਗੀ ਸੰਤੋਸ਼ ਭਾਗੀ

ਭੋਜ, ਭੋਜ, ਜਿਧਾਈ ਭੋਜ ਕੁਮਾਰੀ—ਮੰਗਣ

सं. (५३ ५६) ३-३-००

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૨૦૦૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ

વિષય ૬૩૪:૪

શ્રીમદ્ વેદવ્યાસ પ્રણીત મહાભારતનાં
શલ્યપર્વ,
સૌપ્તિકપર્વ, તથા **સ્ત્રીપર્વ.**

રા. રા. ભાઈશંકર નાનાભાઈ સોલીસીટરની સાહાય્યથી

૨૫૦ રા. રા. મણિશંકર મહાનંદ ભટ્ટે

પ્રસિદ્ધ કરેલું ભાષાંતર.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની તરફથી

નરહરિશમ માધવરામ ત્રિપાઠી.

સ્થલ: કાલ્યાદેવીરોડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબાઈ.

સંવત. ૧૯૮૦

સને ૧૯૨૩

આવૃત્તિ ૪ થી.

પ્રત ૧૦૦૦

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વ હક પ્રસિદ્ધ કર્તા એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ
કંપનીએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ઓપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૧૭૪૮

અમદાવાદ-શાહપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં પટેલ હરિભાઈ ફલપતરામે
પોતાના “અન્યોદય” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપ્યું.

અનુક્રમણિકા.

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	પુત્રોના નાશથી ધૃતરાષ્ટ્રને થયેલો શોક	૧	૩૪	અળરામનું આગમન	૮૨
૨	ધૃતરાષ્ટ્ર વિલપન	૩	૩૫	અળરામનું આગમન	૮૩
૩	કૌરવ સૈન્યમાં ભંગાણુ	૬	૩૬	ત્રિતે કરેલો દૂપયત્ન	૮૭
૪	કૃપાચાર્યની-સંધિ સુલેહ	૮	૩૭	અળરામનું આગમન	૮૯
૫	દુર્યોધન-સંધિ અશક્ય છે	૧૦	૩૮	સારસ્વતોપાખ્યાન	૯૧
૬	શલ્ય અને દુર્યોધન સંવાદ	૧૩	૩૯	અળરામનો યાત્રાપ્રવાસ	૯૪
૭	શલ્યનું સેનાધિપત્ય	૧૪	૪૦	વિશ્વામિત્રની કથા	૯૫
૮	બૃહ નિર્માણુ	૧૬	૪૧	બેકદાહમ્બુ તીર્થ	૯૭
૯	શલ્યે કરેલો યુદ્ધારંભ	૧૮	૪૨	વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્રનો ઝગડો	૯૯
૧૦	નકુલ ને ચિત્રસેનનું યુદ્ધ	૨૦	૪૩	ધન્વન્તરું નિષ્પાપ થવું	૧૦૦
૧૧	ભીમ ને શલ્ય વચ્ચે યુદ્ધ	૨૩	૪૪	કુમારનો દેવસેનાભિષેક	૧૦૨
૧૨	ભીમનું ભયંકર યુદ્ધ	૨૬	૪૫	દેવસેનાનીરૂકંદ	૧૦૪
૧૩	સેનાપતિ શલ્યનું પરાક્રમ	૨૮	૪૬	કુમારની માતાઓ	૧૦૮
૧૪	ભયંકર યુદ્ધારંભ	૩૦	૪૭	અળરામ યાત્રા વર્ણન	૧૧૨
૧૫	સંકુલ યુદ્ધ	૩૨	૪૮	બદરપાચન તીર્થ	૧૧૪
૧૬	શલ્ય ને યુધિષ્ઠિર વચ્ચે સંગ્રામ	૩૪	૪૯	અળરામનું તીર્થાટન	૧૧૭
૧૭	શલ્યનો વધ	૩૭	૫૦	નૈગિપત્ય પ્રભાવ	૧૧૮
૧૮	સંકુલ યુદ્ધ	૪૧	૫૧	મોટી અનાગૃહિ	૧૨૦
૧૯	સંકુલ યુદ્ધ (ચાલુ)	૪૩	૫૨	કુમારિકાક્ષેત્ર	૧૨૨
૨૦	શાલ્વનો વધ	૪૬	૫૩	સમંતપંચકની યાત્રા	૧૨૩
૨૧	સાત્યકિ ને કૃતવર્માનું યુદ્ધ	૪૭	૫૪	અળરામનું પાછા ફરવું	૧૨૫
૨૨	સંકુલ યુદ્ધારંભ	૪૯	૫૫	ભીમ દુર્યોધનનું ગદાયુદ્ધ	૧૨૬
૨૩	ભયંકર રણસંગ્રામ	૫૧	૫૬	ગદાયુદ્ધનો આરંભ	૧૨૮
૨૪	દુર્યોધનનું અશ્વાત્ વેર	૫૫	૫૭	ગદાયુદ્ધ ચાલુ	૧૩૦
૨૫	દુર્યોધનનું પલાયન	૫૭	૫૮	દુર્યોધનનું પડવું	૧૩૩
૨૬	ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રોનો નિપાત	૬૦	૫૯	ભીમનો ક્રોધ ને ધર્મનો વિલાપ	૧૩૬
૨૭	સુશર્માનો વધ	૬૨	૬૦	અળરામને ચઢેલો ગુરુસો	૧૩૭
૨૮	શકુનિનો વધ	૬૪	૬૧	કૃષ્ણ અને દુર્યોધનનો સંવાદ	૧૪૦
૨૯	દુર્યોધનનું પાણીમાં પેસી જવું	૬૭	૬૨	પાંડવોનું જાવણીમાં આવવું	૧૪૩
૩૦	દુર્યોધનને ઉત્તેજના	૭૧	૬૩	ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારીને આશ્વાસન	૧૪૫
૩૧	ધર્મ-દુર્યોધન સંવાદ	૭૪	૬૪	દુર્યોધનનાં અંતિમ વચન	૧૪૮
૩૨	દુર્યોધન લડવા નીકળ્યો	૭૭	૬૫	દુર્યોધનનો છેલ્લું આશ્વાસન.	૧૫૦
૩૩	ભીમ દુર્યોધન સંવાદ	૭૯			

સૌતિક પર્વ.

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	સુતેલાને હણવાનો વિચાર	૧	૧૦	યુધિષ્ઠિરને લાગેલું પુત્ર મરણનું દુઃખ	૨૪
૨	દેવ ને પુરુષાર્થ	૪	૧૧	અશ્વત્થામા પુરં બીમ	૨૫
૩	વેર લેવાનો નિશ્ચય	૫	૧૨	શ્રીકૃષ્ણે બીમ માટે ખતાવેલો ભય	૨૭
૪	અશ્વત્થામાનો નિશ્ચય	૭	૧૩	બીમની મદદે માધવ	૨૯
૫	સુતેલા શત્રુપર હલ્લો	૯	૧૪	ધ્વજાસ્ત્રનો પ્રયોગ	૩૦
૬	ભૂત સામે અશ્વત્થામા	૧૦	૧૫	વ્યાસે આપેલી શિક્ષા	૩૧
૭	ભૂતપતિની સ્તુતિ	૧૨	૧૬	ઉત્તરાના ગર્જા ઉપર ધાત	૩૨
૮	અશ્વત્થામાએ કરેલો ભયંકર નાશ	૧૫	૧૭	શ્રીકૃષ્ણ યુધિષ્ઠિર સંવાદ	૩૪
૯	વેર લીધાનું દુર્યોધનને નિવેદન	૨૧	૧૮	શાંકરી સૃષ્ટિ.	૩૫

સ્ત્રીપર્વ.

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	ધૃતરાષ્ટ્રને થયેલો શોક ને પશ્ચાત્તાપ	૧	૧૫	પાંડવોને ગાંધારીએ આપેલી માફી	૨૦
૨	ધૃતરાષ્ટ્રના શોકનું પ્રમાર્જન	૩	૧૬	સ્ત્રીઓનું રણક્ષેત્રમાં જતું ને રોતું	૨૨
૩	ધૃતરાષ્ટ્રને જ્ઞાનાશ્વાસન	૫	૧૭	દુર્યોધન આગળ ગાંધારીનો વિલાપ	૨૪
૪	સંસારની દુઃખરૂપતા	૬	૧૮	ગાંધારીના શોકોદ્દગાર	૨૬
૫	સંસારનો માયામોહ	૭	૧૯	ગાંધારીનો વિલાપ (ચાલુ)	૨૭
૬	સંસારની મહાભળ	૮	૨૦	ઉત્તરાના શોકનું વર્ણન	૨૮
૭	સંસારમાંથી વૈરાગ્ય લેવો	૯	૨૧	કર્ણને સંભારીને ગાંધારીનું રૂદન	૩૦
૮	વ્યાસે આપેલું આશ્વાસન	૧૧	૨૨	મુગ્ધેલા રાજાઓ માટે વિલાપ	૩૧
૯	ક્રિયા કરવાનો ઉપદેશ	૧૩	૨૩	શલ્યાદિક માટે શોક	૩૨
૧૦	વિધવાઓનું વિલપન	૧૪	૨૪	રાજાઓનો શોક	૩૩
૧૧	સ્ત્રીઓને કૃપે આપેલું આશ્વાસન	૧૫	૨૫	ગાંધારીનું વિલપન (ચાલુ)	૩૫
૧૨	લોહાના બીમને ધૃતરાષ્ટ્રે કચર્યો	૧૬	૨૬	ઔર્ધ્વદૈહિક ક્રિયા વિચાર	૩૭
૧૩	ધૃતરાષ્ટ્રનું શાંત થવું	૧૮	૨૭	છેલ્લી જલાંજલી.	૩૯
૧૪	વ્યાસે કરેલું સંતવન	૧૯			

શ્રીમન્મહાભારત.

શલ્ય પર્વ.

૧૧૬

અધ્યાય ૧ લો. પુત્રોના નાશથી ધૃતરાષ્ટ્રને થયેલો શોક.

જનમેજય ઉવાચ—एवं निपतिते कर्णे समरे सख्यसाक्षिना ।

अल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वत वै द्विज ॥ ૧ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે દ્વિજ ! સંગ્રામમાં અભુતે કણુને પાડ્યા પછી બાકી રહેલા કૌરવોએ પછી શું કર્યું? તેમજ સમય જાણનાર પાંડવોના સૈન્યનો ઉત્કર્ષ જોઈ કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દુર્યોધન રાજાએ શું કર્યું? તે હું શ્રવણ કરવા ઇચ્છુ છું, માટે હે દ્વિજેત્તમ ! તમે મને કહો. પૂર્વજ્ઞેનું ચરિત્ર સાંભળતાં હું તૃપ્ત થતો નથી. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! કણુ હણાવાથી શોક સમુદ્રમાં ડૂબેલો ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધન નિરાશ થઈ, ‘હા કણુ ! હા કણુ !’ એ રીતે વારંવાર શોચ કરતો, હણાતાં બાકી રહેલા રાજાઓ સહિત કષ્ટથી પોતાના તંબુ ઉપર ગયો. રાજાઓએ શાસ્ત્રથી નિશ્ચય કરેલા હેતુવડે આશ્વાસન આપ્યું તોપણ સૂત-પુત્ર કણુના વધને યાદ કરતો તે ખિન્નજ રહ્યો. પછી દુર્યોધન રાજા, દૈવ તથા ભવિતવ્યને યજ્ઞવાન માની સંગ્રામ કરવાને નિશ્ચય કરી વિધિપુરઃસર શલ્યને સેનાપતિ કરી, હણાતાં બાકી રહેલા રાજાઓ સહિત વળી યુદ્ધ કરવા નીકળ્યો. તે સમયે હે ભરતચંદ્ર ! કૌરવ તથા પાંડવની સેનાનું દેવાસુર સંગ્રામની જોડે ઉપમા અપાય એવું અત્યંત ભયંકર ને મોટું યુદ્ધ થયું. હે મહારાજ ! શલ્યરાજા, ઘણાકનો નાશ કરી મધ્યાહ્ન સમયે સૈન્યસહિત ધર્મરાજના હાથથી હણાયો. ત્યાર પછી હણાયા છે બધું જોના એવો દુર્યોધન રણાંગણથી અપસરણ કરી શત્રુના ભયને લીધે ધૌર એવા દ્વંદ્વમાં પ્રવિષ્ટ થયો. દ્વંદ્વમાંથી દુર્યોધનને બીમસેને યુદ્ધ વાસ્તે બોલાવી તે દિવસના અપરાહ્ન વખતે માર્યો. મોટા ધનુષવાજો તે પણ હણાયો. તેને જોઈ હે રાજેન્દ્ર ! હણાતાં બાકી રહેલા ત્રણ રથિઓએ રાત્રિ વિષે ક્રોધેકરી પંચાલ તથા સોમકેને હણ્યા. તે રાત્રિનું જ્ઞાતાં જોયા પછી દુઃખ તથા શોકે કરીને યુક્ત, દીન એવો દુઃખિત સંજય, બીજે દિવસે પૂર્વાહ્ન સમયે તંબુથી પુરી પ્રત્યે આવવા લાગ્યો. પછી કંપ-તો એવો દુઃખિત સંજય, પુરી પ્રત્યે પ્રવેશ કરી હાથ ઊંચા રાખી રાજના ધર પ્રત્યે જઈ અતિ દુઃખિત, હે રાજન ! મહાત્મા રાજના મરણથી અમે નાશ પામ્યા છીએ, એમ કહી રાવા લાગ્યો. વળી કહેવા લાગ્યો કે, વિધિજ્ઞ યજ્ઞવાન છે, પૌરૂષ નિર્થક છે, એમાં સંશય નહિ. તો તો ઇન્દ્ર સરખા યજ્ઞવાળા આપણા સર્વ યોદ્ધાઓને પાંડવો કેમ હણત ? એમ

કહી વળી રાવા લાગ્યો. કદેશયુક્ત તેને જોઇ અત્યંત ઉદ્વિગ્ધ થયેલાં શહેરનાં સર્વ મનુષ્યો છોકરાઓ સહિત હા રાજન ! એ રીતે વિસ્તરે તે ઠેકાણે રાવા લાગ્યાં. રાજ હણાયો એમ સાંભળી પીડિત સ્વર કરવા લાગ્યાં. શોકે કરી અત્યંત પીડિત થયેલા, નષ્ટ થયું છે ચિત્ત જેમનું એવા, ઉન્મત્ત સરખા એક પુરૂષો પણ દોડતા દેખાતા હતા. હે જનમેજય ! હે ભરતર્ષભ ! વિહ્વલ એવો સંજય, રાજના ઘરમાં પ્રવિષ્ટ થઇ, પુત્ર વધૂ, ગાંધારી, વિદુર, સંપંધી જન તથા હિતેચ્છુ એવા પોતાના જાતિલાઓથી વિરાધને ખેડેલા નિષ્પાપ અને કર્ણનું નિધન સાંભળ્યા પછી તેજ અર્થનું ધ્યાન કરતા પ્રજાચક્ષુ રાજાએ પોતાના ઇશ્વર ધૃતરાષ્ટ્રને જોઈ અત્યંત ખેદયુક્ત મનવાળો તે, રૂદન કરતાં સંદિગ્ધ વાણીથી બોલ્યો કે—હે નરવ્યાધ ! હે ભરતર્ષભ ! હું, સંજય, તમને નમન કરું છું અને હે મહારાજ ! હે પુરૂષ વ્યાધ ! મદ્રાધિપતિ શય્ય હણાયો તેમજ સુખલપુત્ર શકુનિ અને દહ પરાક્રમવાળો કપરી એવો ઉલૂક પણ હણાયો. હે મહારાજ ! હે નૃપ ! સર્વ સંશયક, શકેસહિત કાંભોજ, મ્લેચ્છ, પાર્વતીય થવન, પૂર્વદિશાના, દક્ષિણદિશાના, ઉત્તરદિશાના તથા પશ્ચિમદિશાના સર્વ રાજાઓ તથા રાજપુત્રો પણ રણમાં પડ્યા. તેમજ હે રાજન ! પાંડુપુત્ર ભીમસેને કહ્યા પ્રમાણે હણેલો તેથી લાગ્યો છે સાચજનો ઉપલો ભાગ જેનો એવો દુર્યોધન ધૂળથી વ્યાસ અંગવાળો થઇ રણભૂમિમાં સુતો છે. હે મહારાજ ! ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પરાજય પામેલો નહિ એવો શિષંડી, ઉત્તમૌજ, યુધામન્યુ, પ્રમદ્રક, પંચાલ તથા ચેદિઓ હણાયા તેમજ તમારા સર્વ પુત્રો, દ્રૌપદીના પુત્ર, અને પ્રતાપવાન એવો શરવીર કર્ણ પુત્ર ટપસેન પણ હણાયો. સર્વ નર, ગજ, રથિઓ તથા અશ્વ યુદ્ધ વિષે હણાયા. હે પ્રભો ! તમારાઓનું શિયર કંઇક જેમાં અવશેષ છે એવું થઇ રહ્યું છે. હે રાજન ! કાળે મોહ પમાડેલા કૌરવ પાંડવના સૈન્યે પરસ્પર સામા થઇ સ્થિતો જેમાં અવશેષ છે એવું જગતને કહ્યું. હે મહારાજ ! પાંડવ તરફના સાત અને તમારી તરફના ત્રણ અવશિષ્ટ રહ્યા છે તે સાંભળો. પાંચ ભાઈ પાંડવ, વાસુદેવ અને સાતપત્તિ, એ સાત, તેમજ દૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા અને જય કરનારાઓમાં એક અશ્વત્થામા, એ ત્રણ તમારી તરફના બાકી રહ્યા છે. હે જનેશ્વર ! એકડી મળેલી સર્વ અક્ષાહિણીમાંથી એટલા બાકી રહ્યા અને બીજા સર્વ નિધન પામ્યા. હે ભરતર્ષભ ! હે ભારત ! એવી રીતે દુર્યોધન તથા કૌરવને આગળ કરી કાળે સર્વ જગતને હણ્યું છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! સંજયનાં એવાં દૂર વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્રરાજ, પ્રાણુસહિતની પેઠે પૃથ્વિતલપર પડી ગયા. તેને જોઇ શોક તથા દુઃખથી દૃશ્ય થયેલા મોટા યશસ્વળા વિદુર પણ પડી ગયા. તેમજ હે નૃપએક ! ગાંધારી તથા સર્વ કૌરવોની સ્ત્રિયો પણ તત્કાલ પૃથ્વિપર પડી ગઇ. એ રીતે બધું રાજમંડળ પટવિષે ચીતરેલાની પેઠે સંજા રહિત થઇ પૃથ્વિપર પડી ગયું. પછી થોડે વખતે પુત્રના વ્યસનથી કર્ણિત એવો અત્યંત દુઃખી ધૃતરાષ્ટ્રરાજ, ધીરથી પ્રાણુને પ્રાપ્ત થઇ સંજા પામેલો સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે જોઇ વિદુરને કહેવા લાગ્યો કે, હે વિદન ! હે મહાપ્રાણ ! હે ભરતર્ષભ ! ક્ષત પુત્રેકરી હીન અને અનાથ એવો તું મરી ગતિ છે. એમ કહી વળી સંજા રહિત થઇ પડી ગયો. તે રીતે પડેલો તેને જોઇ જે કાંઇ એના બાંધવ હતા તે, શીતલ જલના સિંચન સાથે વ્યજનથી પવન કરવા લાગ્યા. તે પછી બણે કાળે સૌએ આશ્વાસના જેની કરી છે એવો પુત્રના વ્યસનથી કર્ણિત અને કુંભમાં નાખેલા સર્પની પેઠે આસાચ્છીન કરતા ધૃતરાષ્ટ્રરાજ દુઃખી થયો.

આતુર થએલા રાજાને બેઠા સંજય પણ ઇંદન કરવા લાગ્યો. તેમજ સર્વ સ્ત્રીઓ તથા યશસ્વિની એવાં ગાંધારી ઇંદન કરવા લાગ્યાં. થયે વખતે હે નરસિંહ ! વારંવાર મોહ પામતા ધૃતરાષ્ટ્રરાજાએ વિદુરને આવી રીતે કહ્યું, માંહે મન અત્યંત બ્રમયુક્ત થાય છે, સર્વ સ્ત્રીઓ, યશસ્વિની ગાંધારી તથા મારા આ મન સંમધિએ બન્યાં. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી હે ભરતપંજ ! વારંવાર કંપાયમાન થતા વિદુરે ધીરથી તે સ્ત્રીઓને ત્યાંથી વિસર્જન કરી. હે ભરતસત્તમ ! સર્વ સ્ત્રીઓ તથા સર્વ સંમધિ, રાજાને આતુર બેઠા ત્યાંથી બહાર નિકળ્યાં. ત્યાર પછી હે પરંતપ ! અત્યંત આતુર, વારંવાર શ્વાસોચ્છવાસ કરતા દીન, ઇંદન કરતા, અને પ્રાપ્ત થઇ છે સંજા જેને એવા રાજા સામે બેઠા, હાથ બેંડી સંજય તથા વિદુર, મધુર વચને આ પ્રમાણે આશ્વાસના કરવા લાગ્યા.

પ્રાંજલિર્નિઃશ્વસંતં ચ તં નરેન્દ્રં મુહુર્મુહુઃ ।

સમાશ્વાસય તક્ષતા વચસામધુરેણ ચ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि धृतराष्ट्र प्रमोहे गुर्जरभाषायां मथमो
अध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ બે. ધૃતરાષ્ટ્ર વિલાપન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—વિસ્તૃષ્ટાસ્વથ નારીણુ ધૃતરાષ્ટ્રોન્નિકાસુતઃ ।

ચિલ્લાપ મહારાજ દુઃખાદુઃખાંતરં ગતઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે મહારાજ ! સ્ત્રીઓ ગયા પછી દુઃખથી બીજા દુઃખને પ્રાપ્ત થએલા અન્નિકાપુત્ર ધૃતરાષ્ટ્રરાજા વિલાપ કરવા લાગ્યા. પછી વારંવાર બે હાથ લક્ષવત્તા તે, હે મહારાજ ! હૃદયને ધીરે ધીરે સ્વસ્થ કરતા નિઃશ્વાસ મૂકી મનમાં જરા વિચાર કરી સંજય પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે સંજય ! આ તો મહા દુઃખ, જે પાંડવોને કુશલ તથા કાયમ છે શરીર જેમનાં એવા તારાથી સાંભળું છું અને મારા પુત્ર હણ્યાયા એમ સાંભળું છું, તોપણ માંહે હૃદય, હજાર પ્રકારે વિદીર્ષ્ય શત્રુ નથી. અરેઅર માંહે હૃદય વળ સરખું અત્યંત દદા છે એમાં સંશય નહિ. હે સંજય ! હણાયલા તે સર્વ પુત્રોની અવસ્થા તથા બાલકીકાને બ્યાં હું યાદ કરું છું ત્યાં માંહે મન અત્યંત વિદીર્ષ્ય લઇ જાય છે. હે અનન્ધ ! મારે નેત્ર ન હોવાથી એમના રૂપનું દર્શન મને હતું નહિ તોપણ એમને વિષે પુત્ર-સ્નેહદૃત પ્રીતિ ધારી, બાલકાવારને અતિક્રમણ કરી યોવન તથા મધ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલા તેમને સાંભળી હું પ્રસન્ન થતો હતો. આજ હણાયું છે ઐશ્વર્ય તથા પરાક્રમ જેમનું એવા હણાયલા તેમને સાંભળી પુત્રની આધિએ કરી બ્યાસ એવો હું શાંતિ પામતો નથી. હે પુત્ર ! હે રાજેન્દ્ર ! હે મહાબાહો ! અનન્ધ એવા તમે મારી પાસે આવો, આવો, કેમકે તમારા વચરનો હું કરી ગતિને પ્રાપ્ત થઇશ ? હે તાત ! આપણે વારંવાર આવેલા રાજ્યોને છોડી છા પ્રાકૃત એવા કુત્સિત રાજ્યની પેઠે સંગ્રામ વિષે હણાયેલા તું કેમ પૃથ્વી વિષે ચુનો છો ? હે વીર ! હે મહારાજ ! જ્ઞાતિ તથા સંમધિએની ગતિરૂપ થઇ અધ તથા વૃદ્ધ એવા મને છોડી દેઇ તું ક્યાં જાય છે ? હે રાજન્ ! તે તારી કૃપા, તે તારી પ્રીતિ અને તારું માનીપણું

છતે પણ પરાજય પમાડેલો નહિ એવો તને સંગ્રામ વિષે પાંડવોએ કેમ હણ્યો ? હે વીર ! ઉભા થએલા મને હે તાત ! હે તાત ! હે મહારાજ ! હે લોકનાથ ! એ રીતે હમેશ વાર-વાર કાણુ કહેશે ? હે પુત્રક ! સ્નેહે કરી કિલન છે નેત્ર જેનાં એવો તું મને કંઈ વિષે આલિંગન કરી હે કૌરવ્ય ! આજ્ઞા કરો એમ કહેતો હતો તે તારાં સુંદર વચન વળી મને સંભળાવ, તેમ હે પુત્રક ! જેમ આ બધી પૃથ્વી યુત્તિરિતી છે તેમ મારી શું નથી ? એવી રીતનાં પણ તારાં વચન હું સાંભળતો હતો તે વચન ફરીથી તું બોલ. હે સંજય ! યુદ્ધના આરંભ વિષે મારા પુત્રે મને કહ્યું હતું કે હે રાજેન્દ્ર ! હે રાજસત્તમ ! ભગદત્ત, કૃપાચાર્ય, આવંત્ય, જયદ્રથ, ભૂરિશ્રવા, સોમદત્ત, મહારાજ બાલ્લિક, અશ્વત્થામા, ભોજ, મહા બળવાન માગધ, બૃહદ્બલ, કાર્ણીપતિ, સુબલપુત્ર, શકુનિ, બીજન સેંકડો હજારો મેન્દ્રેચ, વચન સહિત શક, સુદક્ષિણુ કાંભોજ, ત્રિગર્તનો અધિપતિ, પિતામહ બીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય, શ્રુતાયુ, અયુતાયુ, પરાક્રમી શતાયુ, જલસંધ, ઋષ્યશૃંગપુત્ર રાક્ષસ અલાયુધ, મહાબાહુ અલંબુષ, તથા મહારથિ સુબાહુ એટલા અને બીજા પણ ઘણાક રાજાઓ મારે વાસ્તે પ્રાણુ તથા ધનનો ત્યાગ કરી ઉત્ક્રાંત થયા છે, તેમના મધ્યમાં ભાષ્ટવો સહિત ઉમેલો હું સર્વ પંચાલ તથા પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરીશ અને અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલો હું, એદિ, દ્રૌપદીના પુત્ર, સાત્યકિ, કુતિભોજ તથા રાક્ષસ ઘટોતકચ એ બધાઓને નિવારણ કરવાને સમર્થ થઈશ. એ બધા શરવીરો સહિત તું સમર્થ થાઉં તેમાં શું કહેવું ? અથવા તેઓ કદી યુદ્ધ કરશે તો એકડા મળેલા તે મારી તરફના ચોદાઓ તેમને સંગ્રામ વિષે હણશે, તેમ પાંડવોને તો મારી સાથે રહેલો એકલો કર્ણ, હણશે એટલે શરવીર એવા રાજાઓ મારી આજ્ઞાને અનુસરશે. તેમને નિયમમાં રાખનાર મહા બલવાન વાસુદેવ શસ્ત્ર ધારણુ કરશે નહિ, કારણુ તેમણે મને એમ કહેવું છે. હે સંજય ! એવી રીતનાં ઘણાંક વચન તેણે મારી પાસે કહ્યાં હતાં તેથી તેની શક્તિ જેતાં તો હું એમ જાણુતો હતો કે સંગ્રામમાં પાંડવો હણ્યા છે, તેમ છતે ઉલટા તે મહારથિઓના મધ્યમાં રહેલા મારાજ પુત્ર હણ્યા તેનું કારણુ ભાગ્ય વિના બીજું શું હોય ! લોકનાથ એવા પ્રતાપવાન બીષ્મ શિખંડીને પ્રાપ્ત થઈ શિયાળને પ્રાપ્ત થઈ જેમ સિંહ હણાય તેમ હણ્યા. તેનું કારણુ પણ ભાગ્ય વિના બીજું શું ? ભાગ્યજ, તેજ રીતે સર્વ શસ્ત્ર તથા અસ્ત્ર માં પારંગત એવા બ્રાહ્મણ દ્રોણાચાર્યને તથા દિવ્યાસ્ત્ર જાણનાર મહાબળવાન કર્ણને પણ સંગ્રામમાં પાંડવોએ હણ્યો, તેનું કારણુ આપણાં ભાગ્યજ. ભૂરિશ્રવા, સોમદત્ત, બાલ્લિક, હસ્તિયુદ્ધમાં વિશારદ ભગદત્ત, જયદ્રથ, સુદક્ષિણુ, જલસંધ, પૌરવ, શ્રુતાયુ, અયુતાયુ તથા સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં ક્રૌંષ્ઠ મહા બળવાન પાંડવને સંગ્રામમાં પાંડવોએ હણ્યો તેનું કારણુ ભાગ્ય વિના બીજું શું ? તેમજ બૃહદ્બલ, મહા બલવાન માગધ, વિક્રાંત એવો ઉગ્રાયુધ, આવંત્ય, ત્રિગર્તરાજ, સંશમક, અલંબુષ, અલાયુધ રાક્ષસ, ઋષ્યશૃંગપુત્ર, નારાયણ નામના યુદ્ધદુર્મદ એવા ગોપાલ તથા ઘણાંક હજાર એન્દ્રેઓ પણ હણ્યા તેનું કારણુ ભાગ્યજ. મહાબલવાન એવો કપટી શરવીર શકુનિ પણ સૈન્ય સહિત હણ્યો તેનું ભાગ્ય વિના બીજું શું કારણુ ? એ અને બીજા પણ યુદ્ધદુર્મદ એવા અસ્ત્ર શીખેલ હાથમાં છે ભાલા જેમને એવા શરવીર રાજાઓ તથા રાજપુત્રો હણ્યા તેનું કારણુ ભાગ્ય વિના બીજું શું. યુદ્ધમાં દુર્મદઅસ્ત્ર શીખેલા મહેન્દ્ર સરખા પરાક્રમવાળા નાના દેશમાંથી આવેલા મેટાં ધનુષયાળા શરવીર ક્ષત્રિયો પણ હણ્યા તેનું કારણુ ભાગ્ય વિના બીજું શું.

તેમજ હે સંજય ! મારા પુત્ર મહા યાગવાન પૌત્ર વયસ્ય તથા ભાઇઓ પણ હજીયા માટે તેનું કારણ આપણું ભાગ્યજ. પુરુષ, જરૂર ભાગ્ય સહિતજ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં જે, ઉત્તમ ભાગ્યયુક્ત હોય તેજ કલ્યાણને પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નહીં. હે સંજય ! પુત્ર સહિત હું તેવાં ઉત્તમ ભાગ્ય ન હોવાથી કલ્યાણને કેમ પ્રાપ્ત થાઉં ?

હવે શત્રુ વશ થએલો વૃદ્ધ હું, કેવી રીતે વર્તીશ. હે પ્રભો ! વનવાસ વગર બીજે સ્થાનકે હું શ્રેય માનતો નથી મટે અંધુ વગરતો હું, જતિનો ક્ષય થવાથી વન પ્રત્યે જરૂર. હાલ વનમાં ગયા વિના આ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલા પક્ષ વગરના મારે બીજું શ્રેય નથી. હે સંજય ! યુદ્ધમાં દુર્યોધન હજીયો, શલ્ય પડ્યો, તેમજ દુઃશાસન, વિવિંશ, તથા મહા અભિષેક વિકર્ણ પણ સંગ્રામ વિષે હજીયો. સંગ્રામમાં જેણે મારા સોય પુત્રને હણ્યા ? એમ વારંવાર તેજ બોલ્યા કરતા ભીમસેનની કઠોર વાણીને દુઃખ તથા શોકે કરી સંતપ્ત એવો હું સાંભળી શકીશ નહીં.

વૈશંપાયન કહે છે-હે રાજન્ ! એ રીતે સંતપ્ત થએલા હજીયા છે આંધવ જેમના એવા વારંવાર દુઃખ પામતા, પુત્ર સંજયથી આધિએકરી અભિપ્રયુક્ત, ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ અગ્રિકા પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર, ઘણા વખત સુધી વિલાપ કરી ઉજી એવો મોટો નિઘ્રાસ મૂકી પરાભવનું ચિંતન કરી દુઃખથી વળી ગવડગપુત્ર સંજયને પૂછરા લાગ્યો કે હે સંજય ! ભીષ્મ, દ્રોણ તથા સૂતપુત્ર કહ્યું હજીયો એ વ્રતાંત સાંભળ્યા પછી મારી તરફનાઓએ નિયમમાં રાખનાર એવો સેનાપતિ કાને કયો ? હું તો જ્યાં સાંભળું છું ત્યાં એમજ સાંભળું છું જે, મારી તરફના યુદ્ધમાં જેને જેને સેનાપતિ કરે છે, તેને તેને પાંડવો થોડા વખતમાં હણે છે. જીવો તમે બધા જોતાં રણસંગ્રામમાં અર્જુને ભીષ્મને હણ્યા. એજ રીતે સર્વ જોતાંજ દ્રોણને હણ્યા. તેજ રીતે રાજાઓ સહિત તમે સર્વ જોતાં અર્જુને, પ્રતાપવાન એવા સૂતપુત્ર કહ્યુંને હણ્યો. મને તો મહાત્મા વિદુરે પૂર્વેજ કહ્યું હતું જે દુર્યોધનના અપરાધે કરી આ પ્રજા નાશ પામશે. તેનાં વચન સાંભળી આ કીક કહે છે, એમ જાણુને છને પણ કેટલાક મૂઢોએ તેમ કયું નહિ, પણ મૂઢ એવા મને તેણે જે કહ્યું હતું તે સત્યવાદિનું વચન પ્રાપ્ત થયું. દૈવે હાથું છે ચિત્ત જેનું એવા મેં પણ પૂર્વે તેનું કહ્યું કયું નહીં તે અન્યાયનું ફળ હે ગવડગ-પુત્ર સંજય ! વળી તું મને કહે. કહ્યું પડ્યા પછી સેનાપતિ કાણ થયો, અને અર્જુન તથા વાસુદેવ સામે કયો રથિ ગયો ? સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવાની છે ઇચ્છા જેને એવા શરવીર મદ્ર-રાજના દક્ષિણ ચક્તી કાણ રક્ષા કરતા હતા ? પાછળથી કાણ રક્ષા કરતા હતા ? હે સંજય ! એકલા મજેલા તમારા મધ્યમાં મહારથિ મદ્રરાજને પાંડવોએ કેમ હણ્યો ને મારા પુત્રને પણ કેમ હણ્યો એ બધો ભરતોનો મહાક્ષય યથાર્થ મને કહે. સંગ્રામમાં મારા પુત્ર દુર્યોધનને કેવી રીતે હણ્યો, તે પણ કહે. પાછળ ચાલનારાઓ સહિત સર્વ પંચાલ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિષ્યંડી તથા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર, જે રીતે હજીયા હોય અને પાંચ પાંડવ તથા મધુકુલમાં ઉત્પન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણ તથા સાલકિ જે રીતે મુકાયા હોય તેમજ આપણી તરફના કૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા તથા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા એ કેવી રીતે મુકાયા. એ બધું જેમ થયું હોય તેમ યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું હોય છે તે બધું હું સાંભળવાને ઇચ્છું છું. હે સંજય ! તું કશલ છે વારને કહે.

યદ્યપા યાદશં ચૈવ યુદ્ધં વૃત્તં ચ સાંપ્રતં ।

અશિલં શ્રોતુમિચ્છામિ કુશલોઽહસિ સંજય ॥

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि धृतराष्ट्रविज्ઞापे गुर्जरभाषायां द्वितीयो
अध्यायः ॥ २ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૩ જો. કૌરવ સૈન્યમાં ભંગાણુ.

સંજય ઉવાચ—શુણુ રાજન્નવહિતો યથા વૃત્તો મહાન્ ક્ષયઃ ।

કુરૂર્ણપાંડવાનાં ચ સનાસાઘ પરસ્પરમ્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે,—હે રાજન ! પરસ્પર પ્રાપ્ત થઈ કૌરવ તથા પાંડવોનો જે રીતે મોટો ક્ષય પ્રવર્તમાન થયો તે હું તમને કહું તે સાવધાન થઈ સાંભળો. મહાત્મા પાંડુપુત્ર અર્જુને સૂતપુત્ર કર્ણને હથેલી ત્યાર પછી વારંવાર હજુલાં સૈન્ય પાછાં ચોતરફ ભાગવા લાગ્યાં. મનુષ્યના દેહનો ક્ષય કરનાર ભયંકર સંગ્રામ વિષે અર્જુને સિંહનાદ કર્યો ત્યારે હે રાજન ! તમારા પુત્રોને મોટો ભય પ્રાપ્ત થયો. તમારી તરફના કાંઈ પણ યોદ્ધાને પાછાં સૈન્ય સાંધવા વિષે તથા પરાક્રમ કરવામાં બુદ્ધિ થતી ન હતી. અગાધ તથા અપાર જળમાં ભાગ્યું છે નાવ જેમનું એવા વાની હોડી વગરના પારને ઇચ્છતા વ્યાપારીઓ જેમ મુંઝાય તેમ અર્જુને દ્વિપ રૂપ કર્ણને હજુવાથી તમારી તરફના સર્વ મુંઝાઈ ગયા હતા. હે રાજન ! એ રીતે સૂતપુત્ર હજુણો તે બાણકરી ક્ષત થએલા ત્રાસયુક્ત હૃદયવાળા સિંહથી પીડિત થએલા મૃગ, ભાગેલાં શીંગડાવાળા વૃષ, તથા દાહવગરના સર્પ સરખા અનાથ એવા નાશને ઇચ્છતા અર્જુને પરાજય પમાડેલા અમે સાયંકાલ વખતે તંબુપર ગયા. હે રાજન ! હજુણા છે શરવીર જેઓના તીક્ષ્ણ બાણકરી ક્ષત થએલા, વિષ્વસ્ત કવચવાળા, નથી સૂઝતી દિશાઓ જેમને એવા, બેભાન થએલા તમારા પુત્ર પણ ભાંધી પાછા ફર્યા. તેમાં કેટલાક તો પરસ્પર એકબીજાને હજુતા, ભયથી દિશાઓ પ્રત્યે જોતા અને જરૂર ભીમસેન તથા અર્જુન મારોજ સામે આવે છે, એમ માનતા રસ્તે પડી જતાં ગ્વાનિ પામતા હતા. બીજા કેટલાક વેગવાળા મહારથિઓ થોડા ઉપર, કેટલાક હસ્તિ ઉપર તથા કેટલાક રથમાં બેસી ભયથી પાયદળોને હજુતા હતા. તે વેળાએ વેગથી ચાલતા હસ્તિઓએ કરી રથો ભાગી ગયા. મોટા રથોના વેગે કરી થોડુંસ્વાર નષ્ટ થયા. તેમજ અત્યંત હજુણા હે રાજન ! સૂતપુત્ર કર્ણ હજુણો તે સમયે તમારી તરફના ઘોડાઓ, સર્પ તથા તરફરેકરી સંકીર્ણ એવા વનમાં પોતાના સચવારાથી બૂદ્ધ પડેલા પુરૂષ જેવા દુઃખિન થાય તેમ દુઃખિત થયા. હજુણા છે આવત જેમના એવા હસ્તિઓ ઉપર બેસનાર કપાઈ ગએલા હાથવાળા, ભયથી પીડિત થએલા બીજા કેટલાક, સર્વ લોકોને અર્જુનમય દેખવા લાગ્યા. ભીમસેનના ભયથી પીડિત થએલા, નાસી જતા તે સર્વને જોઈ દુર્યોધન હાહાકાર કરી પોતાના સારથિ પ્રત્યે બોલ્યો કે હાથમાં ધનુષ લેઈ સંગ્રામ વિષે યુદ્ધ કરવા ઉભેલા અને અર્જુન, અતિક્રમણ કરશે નહિ વાસ્તે પાછાં જઈ બાણોએ જાણી તું મારા અશ્વને ચલાવ; કેમકે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતા અને કૃતિપુત્ર અર્જુન, મહાહર્ષ જેમ કિનાસને અતિક્રમણ કરે નહિ, તેમ અતિક્રમણ કરવાનો પણ કિસાદ નહિ કરે. આજ બોલિંદ સહિત અર્જુનને, માની એવા ભીમસેનને તથા શિષ્ટ એવા શત્રુઓને હણી કર્ણના અવૃણીપણાને હું પ્રાપ્ત થઈશ. કુરુરાજ એવા દુર્યોધનનાં શર તથા આર્થ સરખાં વચન સાંભળી તેના સારથીએ સુવર્ણના આભરણથી શોભિતા અશ્વોને ધીરે ધીરે આગળ ચલા-

વ્યા, તેટલામાં હે મારિષ ! ગજ અશ્વ તથા રથેકરી હીન એવા પચ્ચીસ હજાર પાયદળ, ખીરેથી પાંડવના સૈન્ય સામે દોડ્યા. તેમને સંકુદ થએલા ભીમસેન, તથા પૃથ્વગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ચતુરંગ સૈન્યથી તિરસ્કાર કરી આણુથી હણુવા માંડ્યા. પાયદળો પણ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સહિત ભીમસેન સાથે યુદ્ધ કરતાં હતાં. તે સમયે ધીજ કેટલાક યોદ્ધાઓ, ભીમસેન તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન નામ ગ્રહણ કરતા તેમની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. ઉભેલા તેમને જોઈ રથમાં બેઠેલા ધર્માપેક્ષી ભીમસેન જલડી રથમાંથી નીચે ઉતરી સુવર્ણથી શોભતી મોટી ગદા હાથમાં લઈ પોતાના લુજ્જળળનેા છે આશ્રય જેને એવા દંડપાણિ કાળની પેડે તમારી તરફના સર્વ સૈન્યને હણુવા લાગ્યા. ત્યાગ કર્યો છે જીવિત તથા બાંધવ જેમણે એવા સંજ્ઞ થએલા પાયદળો પણ સંગ્રામમાં પતંગ નામના જંતુઓ જેમ અસિ સામે દોડે તેમ ભીમસેન સામે દોડવા લાગ્યા. યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા ભીમસેનને જોઈ, જૂત-સમુદાય જેમ કાળને જોઈ શબ્દ કરે તેમ તટકાલ શબ્દ કરવા લાગ્યા. તે સમયે સત્ય પરાક્રમવાળા બાળપક્ષીની પેડે સંગ્રામમાં વિચરતા મહા બળવાન ભીમસેન, ખડમ તથા ગદાએકરી પચ્ચીસ હજારની જેની સંખ્યા છે એવા પુરૂષસૈન્યને હણી ધૃષ્ટદ્યુમ્ને આગળ કરી સંગ્રામના મધ્યમાં પાડો ઉભો રહ્યો. પરાક્રમી અર્જુન, રથ સૈન્ય આગળ ગયા; તેમજ માંદ્રીપુત્ર નકુલ સહદેવ તથા મહાબળવાન સાત્યકિ પ્રમત્ર થએલા એ, દુર્યોધનના સૈન્યને હણતાં વેગેકરી શકુનિ સામે જઈ તીક્ષ્ણ આણેકરી તેના ધણાક ઘોડેસ્વારને હણી તેની પાછળ દોડ્યા. યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું તેમાં હે રાજન ! અર્જુન ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત એવું ગાંડીવધનુષ સંજ્ઞ કરી રથસૈન્ય સામે જવા લાગ્યા. ધૃષ્ટ્ય છે સારથિ જેના એવા, શ્વેત અશ્વવાળા રથને તથા યોદ્ધા એવા અર્જુનને જોઈ તમારી તરફનાં સૈન્ય લયથી લાગવા લાગ્યાં. વળી હણાયા છે રથ તથા અશ્વ જેમના એવા આણેકરી બાપ્ત પચ્ચીમ હજાર પાયદળ, પાર્થ સામે દોડ્યા. પુરૂષસૈન્યને પંચલોમાં મહારથિ, મોટું ધનુષ ધારનાર, શત્રુગણને મર્દન કરનાર પંચાલ રાજનો પુત્ર મોટા યશ્વવોળો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ભીમસેનને આગળ કરી સંગ્રામમાં ઉભો રહ્યો તે વેળાએ પારાવત સરખા વણુવાળા અશ્વ જેના રથમાં બેઠેલા છે એવા શ્રેષ્ઠ કાવિદાર વ્રક્ષના ચિન્હવાળી ધ્વજયુક્ત ધૃષ્ટદ્યુમ્ને જોઈ તમારી તરફના સૌ લયથી નાસવા લાગ્યા. યશસ્વી એવા સાત્યકિસહિત માદ્રિપુત્ર નકુલ, સહદેવ, આણુ ફેંકનાર ગાંધારરાજ શકુનિને અનુસરી સામે ઉભા રહ્યા. હે મારિષ ! એકિતાન, શિષ્પંડિ તથા દ્રૌપદીના પુત્ર, તમારા મોટા સૈન્યને હણી શંખ વગાડવા લાગ્યા. પછી તે સર્વ નાસી જતા એવા વિમુખ થએલા તમારાઓને જોઈ બલિબદ્ધોને જીતી જેમ બીજા બલિબદ્ધ હણતા હણતા તેમની સામે દોડે તેમ સામે દોડ્યા. હે તૃપ ! પાંડુપુત્ર અર્જુને પણ બાકી રહેલી તમારા પુત્રની સેનાને જોઈ તેની ઉપર આણુનો વર્ષાદ કર્યો. આણુમય થએલા પૃથ્વિતલવિષે અંધકાર થવાથી અને ઉડતી રજેકરી કંઈ પણ દેખાતું નહતું એવા ભયંકર વખતને જોઈ હે મહારાજ ! તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે લાગવા લાગ્યા. એ રીતે સર્વ સૈન્યમાં ભંગાણું પડ્યું તે જોઈ કુરુરાજ દુર્યોધને પોતાનાં તથા પારશં સૈન્ય સામે દોડી યુદ્ધ વારં વારં સર્વ પાંડવોને પૂર્વે બલિરાજનએ જેમ દેવતાઓને બોલાવ્યા હતા તેમ બોલાવ્યા. એકલા મોટા ક્રોધાયમાન થએલા પાંડવો પણ નાના પ્રકારનાં શસ્ત્ર નાખતા તથા ગર્જના કરતા એનો વારંવાર તિરસ્કાર કરતા સામે ગયા. અસંખ્યાંત એવા દુર્યોધને પણ શત્રુઓને આણેકરી વિંધ્યા. તે વખતે તમારા પુત્રનું અદ્યક્ષત એવું પૌરૂષ અમે જોયું, જે સર્વ પાંડવો મળીને પણ એને અતિક્રમણ કરવા સમર્થ થયા

નહિ. તેટલામાં તમારા પુત્ર દુર્યોધન અતિ દૂર ગએલાં નહિ અને પલાયન કરવામાં છે. યુદ્ધ જેની એવા અત્યંત ક્ષત થએલાં પોતાનાં મૈત્ર્યને જોઈ તેને ઉભું રાખી તે યોદ્ધાઓને જાણે હર્ષ પમાડતો હોય નહિ તેની પેઠે કહેવા લાગ્યો કે—હે યોદ્ધાઓ ! પૃથ્વી તથા પર્વતવિષે જ્યાં જવાથી તમે હણાય નહિ એવા કોઈ પણ દેશને હું જોતો નથી, માટે તમારા ભાગવાથી શું ફળ છે ? તેમનું મૈત્ર્ય થોડું રહ્યું છે અને પૃથ્વ તથા અર્જુન અત્યંત ક્ષત થએલા છે માટે જો આપણે સર્વ સંગ્રામ વિષે ઉભા રહીએ તો જરૂર આપણો વિજય થાય. કયો છે અપરાધ જેમણે એવા તમોને પાછળ આવી પાંડવો હણશે માટે આપણે તો સંગ્રામમાં મરવું એજ પરમ ક્રિય છે. ક્ષત્રિય ધર્મે કરી યુદ્ધ કરનારને સાંગ્રામિક મૃત્યુ સુખરૂપ છે કારણ કે સંગ્રામમાં મરણ પામેલો દુઃખને જાણે નહિ અને મુવા પક્ષી અનંત સુખને ભોગવે છે, માટે હે ક્ષત્રિયો ! તમે અહિં સંગ્રામમાં આવેલા છો તે જ્યાં મારાં વચન સાંભળો. ભાગશી તો દેવિ એવા ભીમસેનને વશ થશો, વાસ્તે પિતામહોએ આવરણ કહેલા ધર્મને ત્યાગ કરવો નહિ. ક્ષત્રિયને પલાયન કરવાથી બીજી કંઈ પાપકર્મ નથી. હે કૌરવો ! યુદ્ધવર્મથી કલ્યાણરૂપ સ્વર્ગનો માર્ગ સહેલ થાય છે. ઘણાક શલે સંપાદન કરેલા લોકને યુદ્ધથી ક્ષત્રિયો તત્કાલ પામે છે. દુર્યોધન રાજનાં વચન સાંભળી રાજ્યને ન સહન કરી શકતા પરાક્રમ વિષે કહ્યું છે ચિત્ત જેમણે એવા મહારથિઓ વળી પાછા પાંડવ સામે આવ્યા. તે વખતે તમારા તથા પારકાઓનું દેવાસુર સંગ્રામની જેને ઉપમા અપાય એવું અત્યંત દાણુ યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. તેમાં હે મહારાજ ! યુધિષ્ઠિર છે મુખ્ય જેમાં એવા પાંડવો પ્રત્યે તમારો પુત્ર દુર્યોધન સર્વ મૈત્ર્ય સહિત હોડ્યો.

युधिष्ठिरपुरोगांश्च सर्वसैन्येन पांडवान् ।

अन्वधावन् महाराज पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि कौरवसैन्यापलायने गुर्जरभाषायां
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

SECRET

અધ્યાય ૪ થો. કૃપાચાર્યની સંધિસુલેહ.

संजय उवाच—पतितान् रथनीदांश्च रथांचापि महात्मनां ।

रणे च निहतास गान दृष्ट्वापत्तिंश्च मारुषि ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મારિય ! પડેલા રથના નીડ, મહાત્માઓના રથ, સંગ્રામમાં હણીયલા હસ્તિ તથા પાયદળોને જોઈ તેમજ અગ્રજ્યાતિને પ્રાપ્ત થએલા સેંકડો તથા હજારો રાજાઓના, રૂઢી કીડા સરખા ધોર સંગ્રામને જોઈ શોકે કરી હણીયાં છે ચિત્ત જેનું એવો તમારો પુત્ર વિમુખ થયો અને અર્જુનના પરાક્રમને જોઈ દુઃખને પ્રાપ્ત થએલાં સૈન્ય પશુ અલંત ઉદ્વિગ્ન થયાં તથા વિચાર કરવા લાગ્યાં. મંથન થતાં સૈન્યોને ઉપમ શબ્દ તથા સંગ્રામમાં ક્ષત થએલા રાજાઓના મનસુખો જાણી હે રાજન ! દૃષ્ટિવિષ્ઠ થએલા, વય તથા શીલયુક્ત, વામ્બ બોલવામાં વિચારદ, તેજસ્વી દૃષ્ટાચાર્ય, દુર્યોધન રાજા પાસે જઈ ક્રોધવશ થઈ આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે મહારાજ ! હે કૌરવ ! હે દુર્યોધન ! હે અનન્ધ !

આજે હું કહું તે તું સાંભળ; અને સાંભળ્યા પછી તને રૂચે તો તે પ્રમાણે કર. હે રાજેન્દ્ર ! યુદ્ધધર્મથી બીજા કલ્યાણરૂપ માર્ગ કાર્ય નથી તેથી તેનો આશ્રય કરી ક્ષત્રિયો યુદ્ધ કરે છે. હે ક્ષત્રિયર્થિભ ! ક્ષાત્રવૃત્તિથી જીવનારાઓ, પુત્ર પિતાને, ભાઇ ભાઇને, પિતા પુત્રને, ભાણેજ મામાને અને સંબંધી તથા બાંધવ, એક બીજાને પરસ્પર હણે છે. ક્ષત્રિયને સામે પગલે મરતું એ પરમ ધર્મ છે અને પલાયન કરતું એ અધર્મ છે; તેથીજ જીવિતાર્થ એવા ક્ષત્રિયો ધોર એવી જીવિકાને પ્રાપ્ત કરે છે. કંઈ થોડું તારા હિતનું વચન કહું તે સાંભળ. હે અનન્ધ ! ભીષ્મ, દ્રોણ, મહારથિ કર્ણ, જયદ્રથ, તારા ભાઇઓ તથા તારો પુત્ર લક્ષ્મણ હણાયો, માટે હવે કાણ તેવો બાકી રહ્યો છે કે જેનો આપણે આશ્રય કરીએ. જેમના ઉપર ભાર મૂકી આપણે રાજ્ય વિષે મતિ કરીએ, શરવીર એવા તે તો સંગ્રામ વિષે પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરી લલ્લવેતાઓની ગતિને પ્રાપ્ત થયા. યુગુગન એવા મહારથિઓ વગર આપણે, ઘણાંક રાજાઓને મરાવી કૃપણની પેઠે વરતીયું અને દેવતાઓ પણ જેને સહન કરી શકે નહિ તેવો પરાજય પામેલો નહિ ને શ્રીકૃષ્ણ જેને નિયમમાં રાખનાર છે એવો મહાબાહુ અર્જુન તો બધા જીવતા હતા ત્યારે પણ ઇન્દ્રતા ધનુષ સરખું તથા ઇન્દ્રધ્વજ સમાન ઉંચા વાનર ધ્વજને પ્રાપ્ત થઈ મોટી સેનાઓને ચલાયમાન કરતો હતો, વાસ્તે હવે હાલ તો ભીમસેનના સિંહનાદથી, પાંચજન્યના શબ્દે કરી તથા ગાંડીવના ઘોષથી આપણું મન મૂઠ થઇ જશે. સુવણ્થી વિચિત્ર પ્રકારનું અર્જુન વારંવાર ખેંચેલું ઉંઘાડિયા સરખું મોટું ગાંડીવ ધનુષ મેધ વિષે વિજળી દેખાય તેમ સર્વ દિશાઓમાં દેખાતું હતું. વાયુ જેમ મેધને વહન કરે તેમ શ્રીકૃષ્ણ ચલાવેલા ચંદ્રપ્રકાશ સરખી ક્રાંતિવાળા વેગ સંપન્ન રથવિષે જોડાયેલા આકાશને જણે પાન કરતા હોય એવા સુવણ્થી વિચિત્ર પ્રકારના અગવાળા શ્વેત અંબવાળા રથ સંગ્રામ-વિષે અર્જુનને વહન કરે છે. અસ્ત્ર સાંધવામાં વિશારદ એવો અર્જુન પણ, હે રાજન્ ! તારા સૈન્યને વૃદ્ધિ પામેલો અગ્નિ જેમ શિશિરઋતુમાં શુષ્ક તણુને બાળે તેમ બાળી મૂકે છે. તારા સૈન્યને વહન કરતા, મહેન્દ્ર સરખી ક્રાંતિવાળા તારી સેનાને ક્ષોભ પમાડતા, રાજાઓને ત્રાસ આપતા ધનુષના શબ્દેકરી યોદ્ધાઓને નસાડતા ચાર દાંતવાળા હસ્તિ સરખા, નલિનીને મર્દન કરતા કુંજર જેવા તથા મૃગપણુને નસાડતા સિંહ સરખા અર્જુનને વારંવાર અમે જોઇએ છીએ. એ રીતે સર્વ લોકમાં મોટા ધનુષવાળા સર્વ ધનુષ ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, કવચ-વાળા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન લોકના મધ્યમાં વિચરે છે.

હે ભારત ! સંગ્રામમાં હણાતા એવા રાજાઓના અતિ ધોર એવા આ સંગ્રામને આજ સત્તર દિવસ થયા. તેમાં વાયુ જેમ શરદઋતુના વાદળસમુદાયને હણે તેમ પાંડવોએ હણેલાં તમારાં સૈન્ય ચોતરફથી વિખરાતાં જાય છે. મહા સમુદ્રમાં વાયુએ ફગાવેલા નાવની પેઠે હણાયેલી તમારી સેનાને હે મહારાજ ! અર્જુન કંપાયમાન કરે છે. હે રાજન્ ! બાણગોચર પ્રાપ્ત થયેલા જયદ્રથને જોઇ તમારા સંબંધી ભાઇઓ, સહાય, માતુલ તથા સર્વ જેતાં જણે હણ્યા હતા. ચાલનાર સહિત દ્રોણ, હું તું, હાદિકય, તથા ભાઇઓ સહિત તારો ભાઇ દુઃશાસન એ આપણે બધા ક્યાં અને અર્જુન ક્યાં ? હવે તેવો કાણ રહ્યો છે કે જેનો આપણે આશ્રય કરીએ. પાંડુપુત્ર અર્જુનને જીતે એવો આપણામાં કયો પુરૂષ છે ? મહાત્માના વિવિધ પ્રકારના દિવ્ય અસ્ત્ર, તથા ગાંડીવનો શબ્દ અમારા ધૈર્યને હરે છે. નષ્ટ થયો છે ચંદ્ર જેમાં એવી સત્રિ જેવી હણાયેલા નાયકવાળી આ સેના હસ્તિએ ભાગ્યા છે વક્ષ જેના એવી

સેનાવિષે મહાબાહુ યેતવાહન અર્જુન, શુષ્ક તણુમાં પ્રવેશિત અગ્નિની પેડે ધમ્મ પ્રમાણે વિચરશે. તેમ સાત્યકિ તથા ભીમસેન એ એના જે વેગ છે તે તો સર્વ પર્વતોને વિદારણ કરે તથા સાંગરોને પણ શોષણ કરે એમાં સંશય નહિ. તેમ હે વિશાંપતે ! સભાના મધ્યમાં ભીમસેને જે વાક્ય કહ્યાં હતાં, તે અધાં તેણે સફળ કર્યા અને ફરીથી વળી કરશે. ગાંડીવ છે ધનુષ જેનું એવા અર્જુને કર્ણસન્મુખ ઉભા રહી ક્રાંધથી સહન થાય નહિ એવાં પાંડવોએ રક્ષણ કરેલાં વ્યૂહ રચનાથી ઉભેલાં પોતાના મૈત્ર્યનું રક્ષણ કર્યું હતું. વળી તમે સાધુ એવા પાંડવો સામે જેટલાં જેટલાં નરતાં કામ વિના કારણ ક્રાંધાં તેનું આ ફળ તમને પ્રાપ્ત થયું. હે ભરતર્ષભ ! પોતા વાસ્તે ચત્રેકરી સર્વ લોકનો સંહાર કર્યો, અને હે તાત ! તારો આત્મા પણ સંશયિત છે. હે દુર્યોધન ! આત્મા સર્વનું પાત્ર છે વાસ્તે આત્માની તું રક્ષા કર. હે તાત ! પાત્ર ભંગ થવાથી તેમાં રહેલું સર્વ વેરાધ જાય છે. હીન થએલાએ તથા સમજળ વાળાએ શત્રુ સાથે સંધિ કરવી અને વૃદ્ધિ પામેલાએ વિગ્રહ કરવો એવી બ્રહ્મસ્પતિની નીતિ છે. આપણે પાંડુપુત્ર યદી બળ તથા શક્તિએકરી હીન છીએ માટે હે પ્રભો ! પાંડવો સાથે આપણે સંધિ કરવી યોગ્ય છે, એમ હું માનું છું. જે પુરુષ, ક્રિયને જાણતો નથી તે ક્રિય તથા શૈભ્યથી બદ્ધ થાય છે, અને કલ્યાણને પ્રાપ્ત થતો નથી. હે રાજન્ ! રાજને પ્રશિષ્ટ થઈ કદી રાજ્યને પ્રાપ્ત થઈએ તો ક્રિય થાય, પણ પરાભવને પ્રાપ્ત થએલાને મહતાથી ક્રિય થાય નહિ. ધૃતરાષ્ટ્રના વાક્યથી તથા ગોવિંદના વચનેકરી કૃપાશીલ એનો યુધિષ્ઠિર, રાજ્ય ઉપર તને યોજશે. પરાજય પામેલા નહિ એવા યુધિષ્ઠિર રાજને, અર્જુનને તથા ભીમસેનને નિર્પીઠિશ એવા ભગવાન જે વચન કહે તે વચન પ્રમાણે કર. શ્રીકૃષ્ણ, એવા ભગવાન કૌરવ એવા ધૃતરાષ્ટ્રના વચનને અતિક્રમણ કરશે નહિ. શ્રીકૃષ્ણનાં વચનને પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર, ઉશ્વ-વન કરશે નહિ એમ હું માનું છું. એમ કરતું એ હું કલ્યાણરૂપ માનું છું પણ પાંડવ સાથે વિગ્રહ કરવો એ હું કલ્યાણરૂપ માનતો નથી. આ રીતે જે હું તને કહું છું તે કંઈ કૃપણતાથી તથા પ્રાણના રક્ષણ વાસ્તે કહેતો નથી. હે રાજન્ ! તારા હિત વાસ્તે તને કહું છું માટે તેમ નહિ કરે તો મુવા પછી યાદ કરીશ. એ રીતે કહી વૃદ્ધ એવા શરદાનના પુત્ર કૃપાચાર્ય વિલાપ કરી ઉજ્જ્વળ એવા મોટા નિઃશ્વાસ મુદ્રી શોય કરતા મોહને પ્રાપ્ત થયા.

इति वृद्धो विलप्यैतत्कृपः शारद्वतो वचः ।

दीर्घमुष्णं च निःશ्वस्य गुशोच च मुमोह च ॥

इति श्री महाभारते अल्पपर्वणि कृपवाक्ये गुर्जरभाषायां चतुर्थोऽध्यायः

॥४॥

~~~~~

અધ્યાય ૫ મો. દુર્યોધન-સંધિ અશકય છે.

સંજય ક્વાચ—एव मुकस्त्वतो राजागीतमेन तपस्विना ।

निःश्वस्य दीर्घमुष्णं च तूष्णीमासीद्विशાંપતે ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે વિશાંપતે ! એવી રીતે તપસ્વી એવા ગૌતમે જને કહ્યું હતું એવો દુર્યોધન રાજ, ઉજ્જ્વળ એવો મોટો નિઃશ્વાસ મુદ્રી તૂણીભાવને પ્રાપ્ત થયો.

પછી એ ધડી વિચાર કરી ઉઠાર મનવાળો શત્રુને તપાવનાર પૂતરાઇ પુત્ર દુર્યોધન, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દ્રુપદાચાર્ય પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, જે કંઈ હિતેચ્છુક એવા સંખ્યાધીએ કહેવું જોઈએ તે અધું તમે મને સંભળાવ્યું. પ્રાણનો ભાગ કરી યુદ્ધ કરતા એવા તમે અધું કર્યું, પણ, મૈત્ર્યોના મધ્યમાં જઈ અત્યંત તેજસ્વી એવા મહારથિ પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરતા તમને લોહિએ જોયા. હિતેચ્છુક એવા તમે જે વાક્ય મને સંભળાવ્યું તે અધું તમારૂં ધારણ સહિત હિતરૂપ બોલવું, નજીક મરણ આવેલાને જેમ ઉત્તમ ઔષધ રૂપે નહિ તેમ મને રચવું નથી, કેમકે હે વિપ્રર્ષિ ! હે મહાપાહો ! યુધિષ્ઠિર રાખને આપણે અક્ષત્રતમાં જીતી રાત્રી રહિત ક્યાં તે હાલ આપણો વિશ્વાસ કેમ કરે ? ફરીથી મારાં વાક્ય ઉપર શ્રદ્ધા કેમ કરે ? હે બ્રહ્મન ! પાંડવના હિતમાં પ્રીતિમાન એવા શ્રીકૃષ્ણ, તેમના હૃત યત્ન વિષ્ટિ કરવા આવ્યા હતા, ઋષીકેશ એવા ભગવાનની પણ મેં મરકરી કરી હતી, એવી રીતે અવિચારી કર્મ થયાં છે તે મારાં વચનને કેમ માન્ય કરે ? સભામાં પ્રાપ્ત થએલી દ્રૌપદીએ જે વિશ્વાપ કથોં હતો તથા રાત્રી હરણ કર્યું હતું તે અધું શ્રીકૃષ્ણ કેમ બુલી ગયો ? અન્યોઅન્ય જેને આશ્રય છે એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન, એ બેકે એક જના પ્રાણ છે એવા છે, માટે હે પ્રભો ! પૂર્વે જે સંભળ્યું હતું તે હું આજ નંઉં છું. પોતાનો ભાણેજ અભિમન્યુ હણ્યો, એ સંભળી કેશવ સુખેકરી શયન કરતા નથી એવો આપણે તેનો અપરાધ ક્યોં છે તે કેમ ક્ષમા કરે ? અર્જુન પણ અભિમન્યુનો વિનાશ થયા પછી સુખ પામતા નથી, તે યાચતા કરવાથી પણ મારા હિતનો કેમ યત્ન કરે ? મધ્યમ એવા તીક્ષ્ણ મહા બગવાન પાંડુપુત્ર બીમસેને તો હિમ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે માટે તે તો નમેજ નહિ. બાંધ્યાં છે ખડગ તથા કવચ જેમણે એવા આપણને વૈરી જાણનાર શરવીર નકુલ સહદેવ પણ યમની જેને ઉપમા અપાય એવા છે. તેમજ હે દિવ્યસત્તમ ! મારી સાથે કર્યું છે વેર જેમણે એવા ધૃષ્ટદુષ્ટ તથા શિખંડી પણ મારા હિત વિષે યત્ન કરે નહિ. દુઃશાસને સર્વ લોક જોતાં સભામાં એકવચ્ચ જેણે ધારણ કર્યું હતું એવી રજસ્વલા દ્રૌપદીને વસ્ત્રરહિત કરી દીનની પેઠે કવેશયુક્ત કરી હતી તે હજી આજ દિવસ સુધી પાંડવો યાદ કરે છે, માટે શત્રુએને તપાવનાર તે, હવે સંત્રામથી નિવૃત્ત થાય નહિ. તેમ કવેશને પ્રાપ્ત થએલી દુઃખિત દ્રૌપદી પણ મારા નાશ વાસ્તે અને પોતાના સ્ત્રી-ભાગ્યોના અર્થની સિદ્ધિ થવા સારૂં વેર ટળે ત્યાં સુધી નિરંતર સ્થંડિલમાં શયન કરી ઉઝ એવું તપ કરે છે. વાસુદેવ ભગવાનની બહેન સુભદ્રા પણ માન તથા દર્પને છોડી દઇ પ્રેમ્ય સરખી થઇ સદા દ્રૌપદીની સેવા કરે છે, એ રીતે અધું દંડ યર્જ ગયું છે, તે હવે નિવૃત્ત થાય નહિ. મારે પણ અભિમન્યુ જેવાને હણી હવે તેની સાથે સંધિ કરવા કેમ જવું ? રાજા એવો હું સમુદ્ર પર્યંત એવી આ પૃથ્વીને ભોગવી પાંડવોના પ્રસાદે કરી કેમ રાત્રી ભોગવું ? રાત્રીઓની ઉપર સૂર્યની પેઠે પ્રગ્વલિત થઇ હવે દાસની પેઠે યુધિષ્ઠિરની પાછળ કેમ ફરું ? પોતે ભોગ ભોગવી બીજાઓને પુષ્કળ ભોગ આપી આ વખતે દ્રુપદોની સાથે દ્રુપથની જીવિ-કાથી કેમ વરતું ? કંઈ તમારા વાક્યને હું નિંદતો નથી, તમે તો પ્રેમથી મારા હિતનાંજ વાક્ય કહો છો પણ આ વખતે હવે સંધિ કરવી એ કાંઈ રીતે મારા માનવામાં આવતું નથી.

હે શત્રુને તપાવનાર ! સારી રીતે યુદ્ધ કરી કંઈક સારી યુક્તિ કરવી એમ મારા મિત્ર-રમાં આવે છે વાસ્તે આ વખતે મારી રીતે યુદ્ધ કરવાને છે પણ કંઈ નાદિમ્મત થવાનો નથી, મેં એટલા વખતમાં અધું કરી લીધું છે તે કહું તે સંભળો. મોટા યજ્ઞોવેડે મેં યજ્ઞ

કર્તુ છે, આહાણોને દક્ષિણા આપી છે, સર્વ કામ સારી રીતે ભોગવેલાં છે, વેદ અવળુ કર્યા છે, શત્રુઓનાં મસ્તક ઉપર રહ્યો છું, તેમ હે તાત ! સેવકજનોનું સારી રીતે પોષણુ કર્યું છે, દીનજનનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, પારકા દેશને હું જીત્યો છું, પોતાના દેશનું પાલન કર્યું છે, વિવિધ પ્રકારના ભોગ ભોગવ્યા છે, ત્રિવર્ગને મં સેવ્યા છે, પિતૃના ઋણથી હું મુક્ત થયો છું, તેમજ ક્ષાત્રધર્મનું ઋણ પણ મારી ઉપરથી ઉતરી ગયું છે; માટે હે દિગ્વેશ્વર ! પાંડવો પ્રત્યે એવાં દીન વચન કહેવાનો મને ઉત્સાહ નથી, તેમ મુખ કંઈ અચળ છે નહિ માટે દેશ તથા યશ કરીને પણ શું ? આ લોકમાં દ્રાક્ષિને વિગ્તાર કરવો તે તો યુધ્ધ કરીનેજ થાય, બીજા પ્રકારે થાય નહિ. ક્ષત્રિયને ધરવિષે મરનું એ નિર્દિત છે; કેમકે ધરવિષે શય્યામાં મરણુ, એ મોટા અધર્મ છે, માટે જે, મોટા યત્ન કરી અરણ્યમાં જઈ શરીરનો ત્યાગ કરે, વા સંગ્રામમાં શરીરનો ત્યાગ કરે તે ક્ષત્રિય, માદમાને પ્રાપ્ત થાય છે. આર્ત એવો જરાઅસ્ત ક્ષત્રિય, કૃપણની પેઠે વિલાપ કરતો રૂદન કરતાં જાતિલાઓના મધ્યમાં મરણ પામે તેને પુરૂષ જાણવો નહીં. હે દિગ્વેશ્વર ! હું પણ ઉત્તમ યુદ્ધ કરી વિવિધ પ્રકારના ભોગનો ત્યાગ કરી પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થએલાઓની સંલોકતાને પ્રાપ્ત થઈશ. આર્યવ્રતવાળા, સંગ્રામમાં પાછા ન ફરનાર, શરવીર, હુદ્દિમાન, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, યજ્ઞેકરી યજ્ઞન કરનાર, શસ્ત્ર તથા અવ-ભૂષરનાનેકરી પવિત્ર એવા સર્વનો સ્વર્ગમાં નિવાસ થાય છે. યુદ્ધવિષે મરનારને અપ્સરાઓના ગણ સેવે છે ‘આ ક્યારે સ્વર્ગમાં આવશે,’ અને દેવતાઓની સભામાં પૂજાયલા, અપ્સરાઓથી વીર્યાઈ સ્વર્ગમાં હર્ષ પામતા પુરૂષોને પિતૃઓ જીએ છે. અમે પણ સંગ્રામમાંથી પાછા ન ફરનાર એવા શરવીર પુરૂષોએ ગમ્ય દેવમાર્ગ પ્રત્યે જઈશું. મારે વાસ્તે વૃદ્ધ એવા પિતામહ બીજમ, હુદ્દિમાન દ્રોણાચાર્ય, જયદ્રથ, કર્ણ તથા દુઃશાસન સર્વ યુદ્ધમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરી ઉત્તમ માર્ગ પ્રત્યે ગયા તેમ મારે વાસ્તે એકલા શરવીર, યથોક્ત યજ્ઞેકરી યજ્ઞન કરનાર ઉત્તમાસ્ત્ર જાણનાર પાણેકરી ક્ષત્ર યથાં છે અંગ જેમનાં એવા ધણીક રાજાઓ, સંગ્રામમાં પ્રાણનો ત્યાગ કરી ઇન્દ્રલોકમાં જઈ રહ્યા છે, માટે મારે વાસ્તે હણાયલા તે શરવીરોના કૃત્યને યાદ કરી તે મારા ઋણથી મુક્ત થવા સાડે રાત્ર્યમાં મન ન રાખતાં હું સારી રીતે યુદ્ધ કરીશ. વયસ્ય, લાઇઓ, તથા પિતામહાદિકને સંગ્રામમાં ધાત કરાવી હવે જે મારા જીવિતનું હું રક્ષણુ કરું તો જરૂર લોક મને નિદે. બંધુ તથા મિત્રોએ કરી દીન એવો હું આ જગતને આવો પરાભવ કરી પાંડવને પ્રણામ કરી રાત્ર્ય કરું તે કેવું ? વાસ્તે હું સારી રીતે યુદ્ધ કરી સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થઈશ.

એ રીતે દુર્યોધને કહ્યું તે સાંભળી સર્વ ક્ષત્રિયો, ‘સાધુ સાધુ’ એમ તેની પ્રશંસા કરી પરાજયનો શોચ ન કરતાં પરાક્રમ કરવા કરેલા છે નિશ્ચય જેમણે એવા તે સર્વ, યુદ્ધ કરવામાં કર્યો છે નિશ્ચય જેમણે એવા લડવાને તત્પર થયા. પછી યુદ્ધ કરવાનો છે ઉત્સાહ જેમને એવા સર્વ કૌરવોએ, વાહનોની આશ્વાસના કરી કંદેક બે યોજન છેટે જઈ સુંદર એવા વૃક્ષ રહિત ઉંચા હિમવાનના શિખર પ્રત્યે અરૂણા સરસ્વતીને પ્રાપ્ત થઈ તેમાં સ્નાન કરી તેના જળનું પાન કર્યું. હે રાજન્ ! તમારા પુત્રે આપ્યો છે ઉત્સાહ જેમને એવા કાળે પ્રેરણા કરેલા તે સર્વ ક્ષત્રિયો, પરસ્પર એક બીજના આત્માના રક્ષણની સરત કરી રણ સંગ્રામમાં પાછા આવ્યા.

પર્યવસ્થાપ્ય ચાત્માનમન્યોન્યેન પુનસ્તદા ।

સર્વે રાજન્યવર્તત ક્ષત્રિયાઃ કાલનોદિતાઃ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि दुर्योधनवाक्ये गुर्जरभाषायां पंचमो
अध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ છો. શલ્ય અને દુર્યોધન સંવાદ.

संजय उवाच—अथ हैमवते प्रस्थे स्थित्वा युद्धाभिर्नादिनः ।

सर्व एव महायोद्धास्तत्र तत्र समागताः ॥ १ ॥

મંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે તે સ્થાનકેથી આવેલા યુદ્ધથી આનંદ પામનાર મોટા યોદ્ધાઓ, હિમવાનના શિખર ઉપર ચઢી. શલ્ય, ચિત્રસેન, મહારથિ શકુનિ, અશ્વત્થામા, દ્રુપાચાર્ય, સાત્યત એના કૃતવર્મા, સુપેણ, અરિષ્ટસેન, પરાક્રમી ધૃતસેન, તથા જયત્સેન, એટલા રાજાઓ, રાત્રિ ત્યાં રહ્યા; કેમકે શરણીર કણ્ઠ હણુણા પછી જયશીલ એવા પાંડવોએ ત્રાસ પમાડેલા તમારા પુત્ર, હિમવાન પર્વત વિના બીજે મુખ પામતા ન હતા. સંગ્રામવિષે કયો છે યત્ન જેમણે એવા બધા એકઠા મળી હે રાજન ! વિધિપુરઃસર દુર્યોધનનો સત્કાર કરી શલ્ય સાંભળે તે રીતે દુર્યોધન રાજા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજન ! જેણે રક્ષણ કરેલા અમે સંગ્રામવિષે શત્રુઓને જીતીએ એવો કોઈ પણ સેનાપતિ આપણા શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરવા યોગ્ય છે. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી તમારા પુત્ર દુર્યોધન રાજાએ રથમાં બેસી રથમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ, યુદ્ધના પ્રભાવને જાણનાર, યુદ્ધમાં કાળ સરખા, સુંદર અંગવાળા, ઢંકાયેલું છે મસ્તક જેનું, શંખ સરખી ગ્રીવાવાળા, પ્રિય બોલનાર, કમળપત્ર સરખાં નેત્રવાળા, બાહ્ય સરખાં મુખથી શોભિતા, મેઝસરખા ગૌરવવાળા રક્ષ, નેત્ર, ગતિ તથા સ્વરેકરી મહાદેવના વૃષ સરખા, પુષ્ટ તથા મળેલા વિસ્તીર્ણુ છે ભુજ જેના એવા, અત્યંત વીસ્તીર્ણુ એવાં શ્રેષ્ઠ વક્ષસ્થલ-વાળા, બળ તથા વેગવિષે સૂર્ય તથા વાયુ સરખા, બુદ્ધિએ કરી શુક્રસરખા, ક્રાંતિરૂપ તથા મુખેકરી ચંદ્ર સરખા, સુવર્ણુ સરખી ક્રાયાવાળા, મળી ગએલી છે સંધિ જેની, સારી રીતે વૃત્તાકાર છે ઉડે, કટી તથા જઘા જેની, સુંદર છે પાદ, આંગળી તથા નખ જેના એવા, ગુણને વારંવાર યાદ કરી વિદ્યતાએ યત્નથી નિર્માણુ કરેલા, સર્વ લક્ષણ સંપન્ન, નિપુણ, શ્રુતિના સમુદ્ર, વેગેકરી શત્રુઓને જીતનાર, શત્રુઓએ બળથકી જીતી શકાય નહિ એવા, અને દશ અંગ તથા ચાર પાદવાળા ધનુર્વદને તત્વથી જાણનાર તેમજ આખ્યાન છે પાંચમું જેમાં એવા અંગ સહિત ચાર વેદને સારી રીતે સમજનાર, મહા તપસ્વી ઉગ્ર વ્રતેકરી મહાદેવનું આરાધન કરી અયોનિજ એવી કૃપીને વિષે અયોનિજ એવા દ્રોણથી ઉત્પન્ન થએલા, ભૂમિપર જેના રૂપ તથા કર્મની બીજને ઉપમા અપાય નહિ એવા, સર્વ વિદ્યા પારંગત, ગુણના સમુદ્ર તથા અનિદિત એવા અશ્વત્થામા પાસે આવી કહ્યું કે, ગુરૂપુત્ર એવા તમે અમારી સર્વની પરમ ગતિરૂપ છો. માટે જેને અગ્રણી કરી એકઠા મળેલા આપણે યુદ્ધમાં પાંડવોને જીતીએ એવો સેનાપતિ કોને કરવો, તે કહો એટલે આપણે તેમ કરીએ. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી અશ્વત્થામાએ કહ્યું કે, શલ્યરાજ, કુળ, રૂપ, તેજ, યશ તથા લક્ષ્મી ઇત્યાદિ સર્વ ગુણેકરી સંયુક્ત છે વાસ્તે આપણે સેનાપતિ થાઓ, કેમકે કરેલા ઉપકારને જાણનાર બીજા કાર્તિકસ્વામી સરખો, મોટી સેનાવાળો જે પોતાના ભાણેજનો ત્યાગ કરી આપણી તરફ

આઓ છે તે હે નૃપસત્તમ ! દેવતાઓએ જેમ કાર્તિકસ્વામીને સેનાપતિ કર્યા હતા તેમ એ રાજાને સેનાપતિ કરી આપણે જય મેળવવા સમર્થ થઈશું. આ રીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ કહ્યું તે સાંભળી ત્યાં ઉભેલા સર્વ રાજાઓ, શલ્યને વીડી લેઈ ‘જય જય’ એ રીતે શબ્દ કરવા લાગ્યા તથા યુદ્ધવિષે મતિ કરી પરમ આવેશને પ્રાપ્ત થયા.

દુર્યોધનરાજા, શ્રેષ્ઠ રથમાં બેઠેલા સંગ્રામમાં દ્રોણ તથા બીજા સરખા શલ્યરાજાને હાથ નેડી કહેવા લાગ્યો કે, હે મિત્રવત્સલ ! જેમાં મિત્ર તથા અમિત્રની લુપ્તજનો પરીક્ષા કરે છે એવો આ મિત્રધર્મનો વખત પ્રાપ્ત થયો છે વાસ્તે શરવીર એવા તમે મારી સેનાના મુખવિષે સર્વને નિયમમાં રાખનાર થાઓ. તમે સંગ્રામ કરવા જશો કે મંદ ચિત્તવાળા પાંડવ તથા અમાત્યસહિત પંચાલો નિઃશ્વમ થઈ જશે. દુર્યોધનનાં એવાં વચન સાંભળી મર્મ જાણનાર મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્યરાજાએ, સર્વ રાજાઓની સામે દુર્યોધનને કહ્યું કે—હે રાજા ! મને જે રીતે તું કરવા માગતો હોય તે તારું કામ કહે; કેમકે મારા પ્રાણ, રાજ્ય તે ધન એ સર્વ તારે વારતેજ છે. શલ્યનાં વચન સાંભળી દુર્યોધને તેને કહ્યું કે, હે માતુલ ! અતુલ એવા તમને હું સેનાપતિપણવિષે યોજું છું માટે તમે મારા સેનાપતિ થઈ, હે યુધાંશ્રેષ્ઠ ! સંગ્રામમાં કાર્તિકસ્વામીએ જેમ દેવતાઓની રક્ષા કરી હતી, હે રાજેન્દ્ર ! દેવતાઓના સેનાપતિનો અભિષેક જેમ કાર્તિકસ્વામીને થયો હતો તેમ અમારા સેનાપતિનો અભિષેક જેને થયો છે એવા તમે હે વીર ! મહેન્દ્ર જેમ દૈત્યોને હણે તેમ સંગ્રામવિષે શત્રુઓને હણો.

અભિષિચ્ય સ્વરાજેન્દ્ર દેવાનાભિષ પાવકિઃ ।

જહિ શત્રુન રણે વીર મહેન્દ્રોદ્ધાનવાનિભ ॥

શતિશ્રી મહાભારતે શલ્યપર્વાણિ શલ્યદુર્યોધનસંવાદે ગુર્જરભાષાયાં શ્લો

ધ્યાયઃ ॥ ૬ ॥

૭૭૭ ૭૭૭ ૭૭૭ ૭૭૭ ૭૭૭

અધ્યાય ૭ ભો. શલ્યનું સેનાધિપત્ય.

સંજય ઉવાચ—તસ્મૈસ્ત્વાથ વચો રાક્ષો મદ્રરાજઃ પ્રતાપવાન્ ।

દુર્યોધનં તદા રાજન્ ઘાક્યમેતદુવાચ હ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! દુર્યોધનનાં એવાં વચન સાંભળી, પ્રતાપવાન એવો મદ્રરાજ શલ્ય, દુર્યોધન રાજા પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો. હે રાજા ! હે વાક્ય જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! હે મહાબાહો ! હે દુર્યોધન ! હું કહું તે સાંભળ. રથમાં બેઠેલા આ શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને તું રથમાં શ્રેષ્ઠ માને છે પણ બાહુબળવિષે તે બેઠે કાઈ રીતે પણ મારા બરોબરીમાં થઈ શકે નહિ. અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલો હું અસુર, સુર તથા મનુષ્ય સહિત ઉચ્ચુક્ત થએલી સર્વ પૃથ્વી પ્રત્યે પણ સંગ્રામવિષે યુદ્ધ કરે ત્યારે પાંડવો સાથે યુદ્ધ કરે તેમાં શું ? સંગ્રામમાં સામે આવેલા પાંડવ તથા સોમકોને હું જીતીશ અને તારી સેનાનો નાશક થઈશ, એમાં સંશય નહિ. બૂદ્ધ પણ એવો કરીશ કે જેને શત્રુઓ તારી શકે નહિ. હે દુર્યોધન ! આ શલ્ય હું એ વાતને સત્ય કહું છું એમાં પણ સંશય નહિ.

શલ્યનાં વચન સાંભળીને હે ભરતસત્તમ ! હે વિશાંપતે ! કિલ્લ છે રૂપ જેનું એવા દુર્યોધનરાજ્યએ શાસ્ત્રદષ્ટ એવા વિધિએ કરી સેનાના મધ્યમાં મદ્રાધિપતિ શલ્યને સેનાધિપતિનો અભિષેક કર્યો. તે વખતે હે ભારત ! તમારા સૈન્યમાં મોટા સિંહનાદ સાથે વાદિત વાગવા લાગ્યાં. અને ત્યાં બોલાવેલા મહારાધિ મદ્રકા સંગ્રામમાં શોભિતા મદ્રરાજની સ્તુતિ ગાવા લાગ્યા. હે રાજન ! તારા જય થાઓ અને તું ચિરંજીવ રહે અને સામે આવેલા શત્રુઓને તું હણી ને તારા બાહુબળનો આશ્રય કરી હણાયા છે દ્રૌપદી જેમના એવા મહાબળવાન ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર, સમગ્ર પૃથ્વીને ભોગવેા તું તો સંગ્રામવિષે સુર, અસુર તથા મનુષ્યસહિત સર્વને જીતવા સમર્થ છે ત્યારે મત્યધર્મ એવા સંજય તથા સોમકોને જીતે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? એ રીતે જેનો સત્કાર થયો છે એવો બળવાન મદ્રનો અધિપતિ શલ્ય, સાધારણ પુરૂષોએ દુષપ્રાપ્ય એવા હર્ષને પ્રાપ્ત થઈ કહેવા લાગ્યો કે, હે રાજન ! આજ હું સંગ્રામમાં પાંડવસહિત સર્વ પંચાલોને હણીશ, વા તેમણે હણેલા હું સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરીશ. આજ નિર્ભયની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા મને લોકો જુઓ. સર્વ પાંડવ, વાસુદેવ, સાત્યકિ, પંચાલ, ચેદિક્યો, દ્રૌપદીના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડી, તથા સર્વ પ્રભદ્રક મારાં પરાક્રમ, મોટું ધનુષ બળ, લાભવ અસ્ત્રવીર્ય તથા મારા બળબળને જુઓ. ચારણસહિત સિંહ, તથા પાંડવો મારા બાહુબળને તથા મારી અસ્ત્રસંપત્તિને જુઓ મારાં પરાક્રમને જોઇ પાંડવોના મહારાધિઓ, તેના પ્રતીકારમાં તત્પર થઇ ઇચ્છા પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની ક્રિયા કરે. પાંડવોના સૈન્યને નસાડીશ. હે કૌરવ્ય ! તારા પ્રિય વાસ્તે દ્રૌણ, બીષ્મ તથા સુતપુત્ર કર્ણથી પણ અતિશય યુદ્ધ કરતો હું સંગ્રામમાં વિચરીશ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે ભારત ! હે માનદ ! તમારા સૈન્યમાં શલ્યને અભિષેક થયા પછી તમારી તરફના ચોદાઓ, કર્ણ સંબંધી કંઇ પણ દુઃખ માનતા ન હતા. તમારા સૈનિકો પ્રસન્ન મનવાળા થઇ મદ્રરાજને વશ થએલા પાંડવ હણાયા છે એમ માનતા હતા. હે ભરતર્ષભ ! એ રીતે પ્રહર્ષને પ્રાપ્ત થએલી પ્રસન્ન ચિત્તવાળી તમારી સેના પછી તે શત્રિ સુખેકરી સુધ રહી.

તમારા સૈન્યના તે શબ્દને સાંભળી યુધિષ્ઠિરરાજ પણ સર્વ ક્ષત્રિય જેતાં વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા વાસુદેવ ભગવાન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે માધવ ! ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધને, સર્વ સૈન્યમાં શ્રેષ્ઠ એવા મોટા ધનુષવાળા મદ્રરાજ શલ્યને સેનાધિપતિ કર્યો એ વાત જાણી હે માધવ ! તમારે જે કરવા યોગ્ય હોય તે કયે; કેમકે અમને તો નિયમમાં રાખનાર તથા રક્ષણ કરનાર તમે છો, એટલે જે કરવું ધટે તે કહો. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે—હે મહારાજ ! હે ભારત ! મદ્રાધિપતિને હું ઓળખું છું. એ મહાત્મા મદ્રરાજ પરાક્રમી, મોટાં તેજવાળો, કુશળ, વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, લાભવયુક્ત અને યુદ્ધવિષે બીષ્મ, દ્રૌણ તથા કર્ણ સરખો વા તેઓથી પણ અધિક છે એમ હું માનું છું. હે ભારત ! હે જનાધિપ ! હું વિચાર કરું છું કે યુદ્ધ કરતા એવા તેની સામે યુદ્ધ કરનાર કોઈ પણ યોદ્ધાને હું જોતો નથી. હે ભારત ! શિખંડિ, અર્જુન, બીષ્મ, સાત્યકિ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નથી પણ બળેકરી તે અધિક છે. વખત આવ્યે સિંહ તથા હસ્તિસમ પરાક્રમવાળો નિર્ભય એવો મદ્રરાજ કોધાયમાન થએલો કાળ જેમ પ્રજાવિષે વિચરે તેમ વિચરશે. વાસ્તે હે પુરૂષવ્યાદા ! તેની સામે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરનાર સિંહ સરખા પરાક્રમવાળા તમવિના બીજ

યોદ્ધાને હું જોતો નથી. હે કુરૂંદન ! સમગ્ર દેવલોકમાં ક્રોધાયમાન થએલા મદ્રરાજને હજી એવો તમારા વિના ખીજો કોઈ છે નહિ, માટે દિવસે યુદ્ધ કરી તમારાં સૈન્યને શ્લોક પમાડતા શયનને ઇન્દ્રે જેમ શંખરાસુરને હણ્યો તેમ તમે એને હણશો. દુર્યોધને મહાર કરેલા શરવીર એવો એ અજેય છે, તેને યુદ્ધમાં તમે હજી એટલે અવશ્ય તમારો જય થઇ ચૂક્યો એમાં શંકા નહિ; ને તેને હણ્યો એટલે દુર્યોધનનું મોટું એવું સર્વ સૈન્ય હણાયું; એ મારાં વચન સાંભળી હે મહારાજ ! હે પાર્થ ! હે મહાત્માહો ! મહારથિ એવા મદ્રરાજ સામે જઈ ઇન્દ્રે જેમ નમુચિને હણ્યો હતો તેમ તેને હણો. આ મારો મામો છે એમ જાણી એની ઉપર દયા ન કરતાં ક્ષાત્રધર્મનો આશ્રય કરી મદ્રરાજને હણો. હે રાજન ! કર્ણરૂપી પાતાળથી છે સંભવ જેનો એરા દ્રોણ તથા બીજમરૂપ સમુદ્રને તરી જઈ ગણસહિત તમે, શલ્યરૂપી ગોપદને પ્રાપ્ત થઇ તેમાં રૂખો નહીં અને જે તમારા તપનું બળ, તથા જે તમારું ક્ષાત્રબળ છે તે ધનુર દેખાડો અને સંગ્રામમાં મહારથિ એવા એ રાજને હણો. બળવાન તથા પારકા શરવીરને હણનાર કેશવ એત્રા લગવાન, એ રીતે વચન કહી પાંડવોએ જેની પૂજા કરી છે એવા તે, સાયંકાળ વખતે શિબિર પ્રત્યે ગયા. ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર પણ સર્વ લાઘવો, પંચાલ તથા સોમકાને છોડી શલ્યરહિત હસ્તિના પેઠે પોતે શયન કરી ગયા. કર્ણના નિધનથી પ્રસન્ન થએલા મોટાં ધનુષવાળા સર્વ પાંચાલ તથા પાંડવો પણ તે રાત્રિવિષે સુષ્પેકરી સુતા. હે મારિય ! સુતપુત્ર નિધન થયાથી જ્યને પ્રાપ્ત થઇ શાંત થયો છે તાપ જેનો એવું પાર પામેલું મોટા ધનુષવાળું ધણાક મહારથિયુક્ત પાંડવોનું સૈન્ય હવિત થયું.

बभूव पांडवेयानां सैन्यं च मुदितं नृप ।

सुतपुत्रस्य निधने जयं लब्ध्वा च मारिय ॥

इति श्री महाभारते शैल्यपर्वणि शैल्यसेनापत्याभिषेके गुर्जरभाषायां
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮ ભો. વ્યૂહ નિર્માણ.

સંગ્રય ઉવાચ—વ્યંતીતાયાં રજન્યાં તુ રાજાદુર્યોધનસ્તદા ।

અબ્રધીન્તાવકાન્ સર્વાન્ સન્નહ્યતાં મહારથાઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે રાત્રિ વ્યતીત થયા પછી દુર્યોધનરાજએ તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓને કહ્યું કે, હે મહારથિઓ ! તમે તૈયાર થાઓ. રાજનો મત જાણી સેના તૈયાર થઇ અને ચોતરફ દોડતા યોદ્ધાઓ રથોને જોડવા લાગ્યા. હસ્તિ તથા પાચદળ તૈયાર થયાં, ને ખીજા હજારો યોદ્ધાઓ રથોને આસ્તરણયુક્ત કરવા લાગ્યા. તે વખતે હે વિશ્વાંસતે ! સંજય થએલાં સૈન્ય તથા યોદ્ધાઓનાં સંગ્રામ વાસ્તે વાદિત્રા વાગવા લાગ્યાં. હે ભારત ! એ રીતે સેનામાં બાકી રહેલાં સર્વ સૈન્ય, મૃત્યુભયને છોડી પ્રસ્થિત થએલાં દેખાતાં હતાં. તમારી તરફના મહારથિઓ પણ સર્વ સૈન્યનો વિભાગ કરી પોતપોતાની ટુકડીવિષે ઊભા રહ્યા હતા, તેટલામાં કૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા, અશ્વત્થામા, શલ્ય, સુખલપુત્ર, શકુનિ તથા બાકી રહેલા ખીજા રાજાઓએ સર્વ સૈનિકો, તમારા પુત્ર સાથે મળી આપણામાંથી કોઇએ પણ એક જણે

જૂદા પડી પાંડવ સાથે યુદ્ધ કરવું નહિ અને કદી જે કોઈ એકલો યુદ્ધ કરે વા યુદ્ધ કરનારનો ત્યાગ કરે તે, પાંચ પાતક તથા પાંચ ઉપપાતક કરી યુક્ત થાય, વાસ્તે પરસ્પર રક્ષણ કરતાં એકઠા મળી યુદ્ધ કરવું એવા સાંગત ખાઈ સર્વ મહારથિઓ, મદરાજ શલ્યને આમળ કરી શત્રુઓની સામે ધર્યા. હે રાજન્ ! પાંડવો પણ મહા સંગ્રામમાં સૈન્યની વ્યૂહરચના કરી યુદ્ધ કરવાને ઇચ્છતા ચોતરફથી કૌરવો સામે આવ્યા ને હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ક્ષોભ પામેલા સમુદ્ર સરખા શબ્દવાળું, વૃદ્ધિ પામેલા સમુદ્ર સરખા છે આકાર જેનો એવું, ઘણા રથ તથા હસ્તિઓ વાળું સૈન્ય પણ સામે ધર્યું. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે, હે સંજય ! દ્રોણ, ભીષ્મ તથા રાધાપુત્ર કર્ણનું પડવું તો મેં સાંભળ્યું, પણ ધર્મરાજ્યે સંગ્રામમાં શલ્યને કેવી રીતે હણ્યો, અને ભીમસેને મહાખાહુ મારા પુત્રને કેવી રીતે હણ્યો, એ વાત ફરી વિસ્તારથી મને કહે.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! મનુષ્ય, હસ્તિ તથા અશ્વનો જેમાં ક્ષય થતો એવો સંગ્રામ હું કહું તે તમે સાંભળો. હે રાજન્ ! હે મારિષ ! ભીષ્મ તથા દ્રોણ હજીયા અને સૂતપુત્ર કર્ણ પડ્યા તોપણ શલ્ય, સર્વ પાંડવોને જીતશે એમ તમારા પુત્રોને આશા બંધાઈ, કેમકે આશા બળવાન છે, તે કદી ટળતી નથી. આશા હૃદયમાં ધારી મહારથિ મદરાજની આશ્વાસના કરી સંગ્રામમાં તેનો આશ્રય કરી તમારા પુત્ર પોતાને સનાથ માનવા લાગ્યા. કર્ણ હજીયો તે જોઈ પાંડવોએ સિંહનાદ કર્યો તે વખતે તમારા પુત્રોને મોટા ભય પ્રાપ્ત થયો હતો. પ્રતાપવાન મદરાજ, તમારી તરફના ચોદાઓની આશ્વાસના કરી સમૃદ્ધિ-માન એવો સર્વતોભદ્ર નામનો વ્યૂહ રચી ભારને સહન કરનાર અત્યંત વેગવાન ધનુષને દલાવતો મહારથિ, સિંહુદેશના અશ્વ જેને જોડેલા હતા એવા ઉત્તમ રથમાં બેસી પાંડવો સામે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. તે પ્રયાણ સમયે રથમાં બેઠેલો તેનો સારથિ રથને શોભાવતો હતો. રથેકરી યુક્ત શત્રુને આકર્ષણ કરનાર, તમારા પુત્રના ભયને ટાળનાર કવચ પહેરેલો શરવીર મદરાજ, મદ્રક તથા દુર્જય એવા કર્ણપુત્ર સહિત વ્યૂહના મુખ ઉપર ઉભેલો હતો. તેની ડાબી બાજુ ત્રિગર્તોએ વિંટાયેલો કૃતવર્મા ઉભો હતો. શક તથા યવનસહિત ગૌતમ, દક્ષિણ તરફ ઊભા હતા. કાંબોજેકરી યુક્ત અશ્વત્થામા પાછળથી રક્ષા કરતા હતા. કૌરવોએ રક્ષણ કરેલો દુર્યોધન, મધ્ય ભાગમાં ઉભો હતો. મોટા અશ્વસૈન્યેકરી વીંટાયેલા મહારથિ કૈતવ્ય શકુનિ પણ પાંડવ સામે જવા લાગ્યો. શત્રુને દમન કરનાર મોટા ધનુષવાળા પાંડવો પણ સૈન્યની વ્યૂહ રચના કરી ત્રણ પ્રકારે જૂદા પડી, હે મહારાજ ! તમારાં સૈન્ય સામે દોડ્યા. તેમાં ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડી, તથા મહારથિ સાત્યકિ એ ત્રણ શલ્યની સેનાને હણવા સંગ્રામમાં તેની સામે ગયા. હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! પોતાના સૈન્યથી વીંટાયેલા યુધિષ્ઠિરાજ, શલ્યને હણવા સાડ તેની સામે આવ્યા. શત્રુના સૈન્યને હણનાર વેગવાન અર્જુન, મોટાં ધનુષવાળા હાદિંક્ય તથા સંશમક ગણ સામે દોડ્યા. ભીમસેન તથા યુદ્ધમાં શત્રુઓને હણવા ઇચ્છતા મહારથિ સોમકે, કૃપાચાર્ય સામે દોડ્યા, સૈન્યસહિત માદ્રિપુત્ર નકુલ તથા સહદેવ, સૈન્યયુક્ત એવા શકુનિ તથા મહારથિ ઉલ્ક સામે જઈ ઉભા રહ્યા. વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ છે હાથમાં જેના એવા તમારી તરફના અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા હજારો ચોદાઓ, પાંડવો સામે દોડ્યા.

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! મોટાં ધનુષવાળા ભીષ્મ, દ્રોણ તથા મહારથિ કર્ણ પણ હજીયો અને અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા કૌરવ તથા પરાક્રમી પાંડવો હજીનાં અવશેષ રહ્યા તે મારાઓનું તથા પારકાઓનું સૈન્ય, આખી દેટલું અવશેષ રહ્યું હતું ? સંજય કહે છે—

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! અમે તથા પારકાઓ જે રીતે યુદ્ધ વાસ્તે ઉભા રહ્યા હતા અને સંગ્રામમાં જોટલું સૈન્ય આક્રી રહ્યું હતું તે હું કહું છું, સાંભળો. હે ભરતર્ષભ ! અગિયાર હજાર રથ, દશ હજાર ને સાતસો હસ્તિ, બે લાખ અશ્વ, તથા ત્રણ કરોડ પાયદળ એટલું તમારું સૈન્ય આક્રી હતું. છ હજાર રથ, છ હજાર હસ્તિ, દશ હજાર અશ્વ, તથા કરોડ પાયદળ, એટલું પાંડવોનું સૈન્ય આક્રી રહ્યું હતું. હે ભરતર્ષભ ! એટલા યુદ્ધ વાસ્તે રણસંગ્રામમાં આવ્યા હતા. હે રાજન્દ્ર ! એ રીતે વિભાગ કરી મદ્રરાજને વશ થઈ રહેલા અત્યંત ક્રોધા-વિષ્ટ, જયને ઇચ્છનાર પાંડવ સામે જવા લાગ્યા; તેમજ જયશીલ એવા શરવીર પાંડવો, તથા નરવ્યાધ એવા યશસ્વી પંચાલો તમારી તરફનાઓની સામે આવ્યા. હે પ્રભો ! પરસ્પર વધને ઇચ્છતા નરમાં વ્યાધરૂપ સૈન્યસમુદાય સહિત, પૂર્વ સંધ્યા વખતે એક બાજુ સામે આવ્યા, ત્યાર પછી પરસ્પર હણુતા એવા તમારા તથા પારકાઓનું ધોરરૂપ એવું ભયંકર યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું.

તતઃ પ્રવૃત્તે યુદ્ધં શોરરૂપં મયાનકં ।

તાવકાનાં પરેષાં ચ નિપ્પતામિતરેતરં ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि व्यूहनिर्माणे गुर्जरभाषायां अष्टमो-
ऽध्यायः ॥ ८ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૮ મો. શલ્યે કરેલો યુદ્ધારંભ.

સંજય ઉવાચ—તતઃ પ્રવૃત્તે યુદ્ધં કુરુણાં મયવર્દનં ।

સંજયઃ સહરાજેન્દ્ર ધોરદેવાસુરોપમં ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે,—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્દ્ર ! પછી કોરવો ને સંજયો સાથે દેવાસુર સંગ્રામની જોને ઉપમા અપાય એવું ભય વધારનાર ધોર યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. ક્રોધાયમાન થએલા નર, રથ, હસ્તિના સમુદાય તથા સેંકડો ધોડેસ્વાર પરસ્પર સામે આવ્યા. ભયંકર છે રૂપ જેમનું એવા હસ્તિઓનો મોટો શબ્દ, વર્ષાઋતુમાં નભસ્તલવિષે મેધનો શબ્દ સંભળાય તેમ સંભળાતો હતો. મદેકરી ઉત્કટ એવા હસ્તિઓએ હણેલા કેટલાક રથિઓ, રથસહિત રણભૂમિમાં પડતા હતા અને તેમણે નસાડેલા શરવીર પુરૂષો આમ તેમ નારી જતા હતા. હે ભારત ! શીખેલા કેટલાક રથિઓ, અશ્વસમુદાય તથા તેમના પાદરક્ષકોને બાણેકરી ચમલોક પ્રત્યે મોકલતા હતા. શીખેલા કેટલાક ધોડેસ્વાર, હે રાજન્ ! સંગ્રામમાં વિચરતા મહારથિઓને વીંટી લેઈ ભાલા, શક્તિ તથા તલવારોએ કરી તેમને મારતા હતા. ધનુષ ધરનાર કેટલાક પુરૂષો, મહારથિઓને વીંટી લેઈ એકેને ધણાક મળી ચમલોક પ્રત્યે મોકલતા હતા. બીજા કેટલાક મહારથિઓ, હસ્તિ તથા શ્રેષ્ઠરથિઓને વીંટી લેઈ છોટી યુદ્ધ કરનાર મહારથિને હણુતા હતા. તેજશ્વ હે મહારાજ ! કેટલાક હસ્તિ ઉપર બેસનાર પુરૂષો, ધણાક બાણ નાંખતાં ક્રોધાયમાન થએલા રથિને ચોતરફથી વીંટી લેઈ તેને હણુતા હતા. હે ભારત ! કેટલાક તો હસ્તિ, હસ્તિ સામે અને રથિ, રથિ સામે દોડી, શક્તિ, ભાલા તથા બાણેકરી પરસ્પર હણુતા હતા. પાયદળોને

મહન કરતા એવા દેટલાક રથ, હસ્તિ તથા ઘોડાઓ, અત્યંત આકુળ થાય તે રીતે સંગ્રા-
મમાં દેખાતા હતા. હિમવાન પર્વતના શિખર ઉપર જાણે પૃથ્વીનું પાન કરતા હોય નહિ
એવા હંસો દોડે તેમ ચામરેકરી શોભિતા અશ્વ ચાતરફ દોડતા હતા. હે વિશાંપતે ! અશ્વની
ખરીઓએ કરી વિચિત્ર પ્રકારની પૃથ્વી, નખેકરી ક્ષત વિક્ષત થએલી ઓ શોભે તેમ શોભતી
હતી. તે અશ્વની ખરીના શબ્દ રથચક્રના પાટાના અવાજ, પાદદળોના સિંહનાદ, હસ્તિઓના
દુહિત, વાદિત્રોનો ઘોષ, તથા શંખના શબ્દોએકરી વળખાતના શબ્દોએકરી પૃથ્વી શબ્દાયમાન
થતી હતી. તે વખતે શબ્દ કરતા ધનુષ, દેદીપ્યમાન એવાં શસ્ત્રના સમુદાય તથા
કવચોની પ્રભાએ કરી ખીજી કંઈ પણ દેખાતું ન હતું. કપાએલા હાથિની સુંદ સરખા
ઘણાક શરવીરોના બાહુ, દારૂણ એવા વેગેકરી ચેરા કરતા તેમજ હે મહારાજ ! પૃથ્વીતલવિષે
પડતાં શરવીરોનાં મસ્તકોનો તાલત્રણ ઉપરથી પડતા તાલકળોના શબ્દ જેવો શબ્દ
સંભળાતો હતો. રૂધિરેકરી આર્દ્ર એવા શરવીરોનાં મસ્તકોએકરી રણભૂમિ સુવર્ણ સરખા
કમળોએકરી શોભે તેમ શોભતી હતી. તેમજ હે રાજન્ ! ઉઘાડાં છે તેજ જેમાં એવાં નિજીવ
સારી રીતે ક્ષત થએલાં મસ્તકોએકરી રણભૂમિ પુંડ્રીક નામના કમળોએકરી શોભે તેમ શોભ-
તી હતી. હે રાજેન્દ્ર ! ચંદ્રનેકરી લીંપેલા અમર્ય બાળુખંધસહિત બાહુઓએ કરો રણભૂમિ
મોટા ઇન્દ્રધનુષેકરી શોભે તેમ શોભતી હતી. મહાસંગ્રામમાં હાથીની શુઠની જેમને ઉપમા
અપાય એવા કપાઠ ગયેલા રાજાઓના સાથળેકરી રણાંગણે જરાઈ થયું હતું. તે વખતે સેંકડો
માયાં વિનાના મનુષ્યના શરીરેકરી સંકીર્ણ અને છત્ર તથા ચામરે સંકુલ સેનાવન, પુષ્પ-
યુક્ત વન શોભે તેમ શોભતું હતું. રણભૂમિવિષે હે મહારાજ ! રૂધિરેકરી વ્યાસ છે અંગ
જેમનાં એવા નિર્ભયની પેઠે વિચરતા યોદ્ધાઓ, પુષ્પિત એવા ખાખરાના વૃક્ષસરખા દેખાતા
હતા બાણ તથા ભાલાએકરી પીડિત એવા તે તે કેકાણે પડતા હસ્તિઓ. ખણુ સંગ્રામ વિષે
કપાઈ ગએલા વાદળાસરખા દેખાતા હતા. હે મહારાજ ! મહાત્મા પુરૂષોએ હણવા માંડેલું
હસ્તિસૈન્ય સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે વાયુએ નમારેલા મેઘ જેમ જૂદા પડી નાસી જાય તેમ નાસી
જતું હતું. ચાતરફ રણભૂમિવિષે પડેલા મેઘ સરખા હસ્તિઓ યુગના ક્ષય વખતે વળેલી હણા-
યલા પર્વત શોભે તેમ શોભતા હતા. રણભૂમિમાં તે તે સ્થાનકે પર્વત સરખા સ્વાર સહિત
પડેલા અશ્વ સમુદાય જ્યાં ત્યાં દેખાતા હતા. ભયંકર રણભૂમિ વિષે પરલોક પ્રત્યે વહેનારી,
રૂધિરના જગવાળી, રથચક્રેથી આવતથી શોભિતી, ધ્વજેથી વૃક્ષ તથા અસ્થિરેથી છે કાંકરા
જેમાં, હાથરેથી નક નામના ભયંકર જતું સહિત, હસ્તિરેથી પર્વત અને અશ્વરૂપ પાપાણુ-
વાળી મેદ તથા મનજરૂપ કદંબથી સંકુલ, છત્રરેથી હંસ તથા ગદ્દરેથી નાની હોડીવાળી, કવચ
તથા શરવીરોની પાલ્લીઓએ કરી ઢંકાયેલી, પતાકારેથી સુંદર વૃક્ષથી શોભિતી, ચક્રેથી ચક્ર-
વળાએ સેવન કરેલી, ત્રિવેણુરેથી દંડથી વિંટાયેલી, શરપુરોને હાથે ઉત્પન્ન કરનારી અને બી-
રને ભય વધારનારી એવી કૌરવ તથા સુંબેકરી સંકુલ નદી પ્રવર્તમાન થત હતી. પરલોક
વાસ્તે વહન કરતી અતિ ભયંકર એવી તે નદીને હાથમાં છે ભાસા જેમને એવા શરવીર,
વાહનરેથી નૌકાએકરી તરી જતા હતા. હે વિશાંપતે ! એ રીતે દેવાસુર સંગ્રામની જેને ઉપમા
અપાય એવાં ચતુરંગ સૈન્યનો ક્ષય કરનાર નિર્ભયોદ તથા ભયંકર યુદ્ધમાં તે તે સ્થાનકે
દેટલાક પોતાના બાંધવોને આકોશ કરતાં જેતા તોપણ તેથી પીડાયલા પાછા ફરતા ન હતા,
નિર્ભયોદ તથા ભયંકર યુદ્ધમાં અર્જુન તથા બીમસેન, શત્રુઓને મોહિત કરતા હતા હે

નરાધપ ! તેમણે હણવા માંડેલી મોટી સેના મદવશ થયેલી સ્ત્રી જેમ તે તે સ્થાનકે મોહ પામે તેમ મોહ પામતી હતી. એવી રીતે ભીમસેન તથા અર્જુન, તમારી સેનાને મોહ પામી પોતાના શંખ વગાડી સિંહનાદ કરતા હતા. તે મોટા શબ્દને સાંભળી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા શિખંડી ધર્મરાજને આગળ કરી મદ્રરાજ સામે દોડ્યા. હે વિશંપતે ! અમે ભયંકરરૂપવાળું આશ્ચર્ય જોયું; જે શલ્ય સાથે મળેલા યોદ્ધાઓ, પોતાના વિભાગ પ્રમાણે યુદ્ધ કરતા હતા. હે પરંતપ ! અત્રે શીખેલા યુદ્ધમાં દુર્મદ, જ્યને ઇચ્છતા, વેગવાન ત્વરાયુક્ત એવા માદ્રીપુત્ર નકુલ સહદેવ સામે આવ્યા, તે સમયે હે ભરતર્ષભ ! જયશીલ એવા પાંડવોએ બહુ પ્રકારે બાણકરી હણેલું તમારું સૈન્ય પાછું વળ્યું. એ રીતે હે મહારાજ ! પાંડવોએ બાણક્રિયા કરી હણવા માંડેલી તમારી સેના તમારા પુત્રો જોતાં દિશાઓ તરફ નાસવા લાગી. હે ભારત ! નસાડેલા યોદ્ધાઓના મોટા હાહાકાર થયો અને મહાત્માઓના ‘અરે ઉભો રહે ઉભો રહે’ એ રીતે શબ્દ થવા માંડ્યો. હે ભરતર્ષભ ! પરસ્પર જ્યને ઇચ્છતા ક્ષત્રિયોના એવા ભયંકર સંગ્રામમાં પાંડવોએ નસાડેલા તમારા સૈનિકો, યુદ્ધત્રિષે પ્રિયપુત્રોને, ભાઇઓને, પિતા-મહેને, માતુલને, ભાગિનેયને તથા પોતાના વયસ્થોને પણ છોડી દઇ નાસવા લાગ્યા. હે ભરતર્ષભ ! એવી રીતે પોતાના રક્ષણોનો કયો છે ઉત્સાહ જેમણે એવા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, અશ્વ, તથા હસ્તિઓને ઉતાવળા કરતા ચોતરફ નાસી જવા લાગ્યા.

હયાન્ દ્વિપાન્ ત્વરયંતો યોધાજગ્મુઃ સમંતતઃ ।

આત્મત્રાણકૃતોત્સાહાસ્તાવકા મરતર્ષભ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि संकुल्युद्धे गुर्जरभाषायां नवमो
अध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો. નકુલ ને ચિત્રસેનનું યુદ્ધ.

संजय उवाच—तंप्रमग्नं बलं दृष्ट्वा मद्रराजः प्रतापवान् ।

उवाच सारथि तूर्णं चौदयाश्वान् महाजवान् ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે ભંગાણ પડેલા સૈન્યને જોઇ પ્રતાપવાન મદ્રરાજએ, પોતાના સારથિને કહ્યું કે, મહાવેગવાળા મારા અશ્વને જલદી ચલાવી હે સારથે ! વિરાજમાન છે સ્વેતછત્ર જેમને એવા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરરાજ ન્યાં ઉભા છે ત્યાં રથ લઇ જા. અને મારું બળ જો. આજ પાર્થ એવો તે, યુદ્ધમાં મારી સામે ઉભો રહેવા સમર્થ નથી. મદ્રરાજનાં વચન સાંભળી તેનો સારથિ, ન્યાં સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર ઉભા હતા ત્યાં ગયો. પાંડવોનું મોટું સૈન્ય પણ તત્કાલ તે સ્થાનકે આવ્યું. ક્ષોભ પામેલા સમુદ્રને જેમ ક્રિપાથી રોકે તેમ એકલા શલ્યે તેને રોકી રાખ્યું. હે મારિષ ! પાંડવોના સૈન્યનો એક, શલ્યને પ્રાપ્ત થઇ સિંધુનો વેગ જેમ પર્વતને પ્રાપ્ત થઇ ઉભો રહે તેમ ઉભો રહ્યો. સંગ્રામમાં યુદ્ધ વારંવાર ઉભેલા મદ્રરાજને જોઇ કૌરવો પણ મૃત્યુ ભયને છોડી દઇ પાછા વળી ત્યાં ઉભા રહ્યા. હે રાજન્ ! પાછા વળેલા પોતાના વિભાગ પ્રમાણે બૃહદ રચનાથી ઉભા રહ્યા. તે

પછી રૂઢિરૂપી છે ઉદક જેમાં એવા મહા ભયંકર સંઘ્રામ પ્રવર્તમાન થયો. તેમાં યુદ્ધ વિષે દુર્મદ એવો નકુલ ચિત્રસેન નામના કર્ણપુત્ર સામે ગયો. વિચિત્ર પ્રકારના ધનુષ ધરેલા દક્ષિણ તથા ઉત્તરમાં વસનારા બે મેઘ જાણે હોય નહિ એવા તે બેઉ પરસ્પર પ્રાપ્ત થઈ સંઘ્રામના મધ્યમાં આણરૂપી જલેકરી એકબીજાને સિંચન કરતા હતા. તે સમયે અશ્વ શીખેલા, બળવાન, રથચર્ચામાં વિશારદ પરસ્પર વધ કરવાવિષે યતનવાન એકબીજાનાં હિંદ્ર ખોળવામાં તત્પર એવા તે બેઉમાંથી એકેયનું કંઈપણ હિંદ્ર હું દેખતો ન હતો. તેટલામાં ચિત્રસેને પાએલા તીક્ષ્ણ ભદ્ર નામના આણેકરી હે મહારાજ! નકુલના મુદિદેશવિષે રહેલું તેનું ધનુષ કાપી નાખ્યું. કપાઈ ગયેલા ધનુષવાળાએને અસંભ્રાંત એવા તેણે શિક્ષા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પાંખવાળા ત્રણ આણેકરી લગાટ વિષે વિધી, તીક્ષ્ણ આણેકરી એના અશ્વને પણ ચમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. ત્રણ ત્રણ આણેકરી એના ધ્વજ તથા સારથિને પાડ્યા. હે રાજન્! શત્રુના ભુજમાંથી મુક્યતા લગાટવિષે રહેલા ત્રણ આણેકરી નકુલ, ત્રણ શિખરવાળો પર્વત શોભે તેમ શોભવા લાગ્યો. પછી કપાયું છે ધનુષ જેનું એવા વિરથ થયેલા શરવીર ખડ્ગ તથા દાલ ગ્રહણ કરી પર્વતના અંત્ર લાગમાંથી કેસરી ઉતરે તેમ રથમાંથી નીચે ઉતરી ચિત્રસેન સામે ગયો. એ રીતે પંજે કરી પોતા સામે આવતા તેની ઉપય ચિત્રસેને આણેકરી વર્ષાદ કર્યો. તેને વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર, જીત્યો છે શ્રમ જેણે એવા ત્રણ પરાક્રમવાળા મહાબાહુ નકુલે દાસથી બચાવ કરતાં ચિત્રસેનના રથ આગળ જઈ સર્વે સૈન્ય જોતાં રથમાં ચઢી જઈ સુંદર નાસિકા અને વિસ્તીર્ણ નેત્રવાળું કુંડળ તથા ભુક્ટી સહિત ચિત્રસેનનું મસ્તક કાપા ઉપરથી પાડી નાંખ્યું. સૂર્ય સરખી ક્રાંતિવાળો રથમાં ખેસવાને દેકાણે તે પડી ગયો. એ રીતે નાશ પામેલા ચિત્રસેનને જોઈ પાંડવ તરફના મહારથિઓ સાધુવાદ સાથે પુષ્કળ સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્! એ રીતે નકુલે હણેલા ભાઈને જોઈ પાંડુપુત્રને હણવાની જેમને ઇચ્છા છે એવા સુષેણ તથા સત્યસેન નામે મહારથિ કર્ણપુત્ર, વિવિધ પ્રકારના આણ મુક્તા મહાવનમાં હસ્તિ સામે બે વાદ દોડે તેમ રથમાં ક્રોધ એવા પાંડુપુત્ર નકુલ સામે દોડ્યા. બે મેઘ જેમ જળ વરસાવે તેમ ધણીક આણેકરી વર્ષાદ કરતા તીક્ષ્ણ આણેકરી મુક્તા મહારથિ સામે દોડ્યા. તે વખતે ચોતરફથી આણેકરી વિધાયેલા શરવીર વેગવાન પાંડુપુત્ર નકુલ જાણે અત્યંત પ્રસન્ન થતો હોય નહિ તેમ બીજું ધનુષ લેઈ રથમાં બેસી કોષાયમાન છે રૂપ જેનું એવા કાળની પેઠે સંઘ્રામના મધ્યમાં ઉભો રહ્યો. તે સમયે હે રાજન્! હે વિશાંપતે! કર્ણના પુત્ર તે બે ભાઈઓ, સન્નત છે પર્વ જેનાં એવાં આણેકરી પાંડુપુત્ર નકુલના રથના કટક કરવા તૈયાર થયા. પાંડુપુત્ર નકુલે હાસ્ય કરી તીક્ષ્ણ એવાં ચાર આણેકરી સત્યસેનના ચાર ઘોડાઓને હણી, હે રાજન્દ્ર! શિક્ષા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા સુવર્ણના પાંખવાળો બીજો નારાય નામનો આણ સાંધી સત્યસેનનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. ધનુષને છોડી દઈ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી બીજા રથમાં બેસી સત્યસેન તથા સુષેણ, નકુલ સામે દોડ્યા. અસંભ્રાંત એવા તે બેઉને હે મહારાજ! પ્રતાપવાન માદ્રીપુત્ર નકુલે બે બે આણેકરી વિધ્યા, તેથી કોષાયમાન થયેલા મહારથિ સુષેણે અસંત હાસ્ય કરી કુરુમ નામના આણેકરી નકુળનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. કોષે કરી મૃચ્છિત નકુલે બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી પાંચ આણથી સુષેણને વિધી એકકરી એના ધ્વજને કાપી વેગથી સત્યસેનનું ધનુષ તથા તેના હાથના મોળ કાપી નાંખ્યા. તે જોઈ સૌ મોટેથી પોકારવા લાગ્યા. સત્યસેને પણ વેગને હણનાર, ભારના સાધનરૂપ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી ચોતરફથી

આણેકરી પાંડુનંદન નકુળને આચ્છાદન કરી દીધો. શરવીરને હણુનાર નકુળ, આણુને અટકાવી સત્યસેન તથા સુપેણુને બે બે આણેકરી વિધ્યા, તે બેઉએ નકુળને જૂદા જૂદા આણુથી વિધી, હે રાજેન્દ્ર ! તીક્ષ્ણ આણેકરી સારથિને પણ બધિત કર્યો. આણુ નાંખવામાં ચતુર એવા પ્રતાપવાન સત્યસેન જૂદાં જૂદાં બે આણેકરી નકુળના રથનો દંડ તથા એનું ધનુષ ફરીને કાપી નાંખ્યું. રથમાં બેઠેલા અતિરથ એવા નકુળે સુવર્ણના દાંડવાળી, અકુડિત છે અગ્રભાગ જેનો એવી તેજથી સાદુ કરેલી અત્યંત નિર્મળ, જીભ કાઢતી મોટાં ત્રિપવાળી નાગકન્યા સરખી શકિત ગ્રહણ કરી સત્યસેન ઉપર નાંખી તેથી શત પ્રકારે બેઠાયું છે હૃદય જેનું એવો પ્રાણુરહિત અરૂપ ચેતનવાળો, તે રથ ઉપરથી પૃથ્વી પર પડી ગયો.

એ રીતે હણાયલા ભાઇને જોઇ ક્રોધેકરી મુચ્છિત એવા કર્ણપુત્ર સુપેણુ, પાંડુનંદન નકુળ ઉપર આણુનો વર્ષાદ કરી ચાર આણેકરી એનાં ચાર વાહનને હણી પાંચથી ધ્વજને છેદી બીજા ત્રણ આણેકરી સારથિને હણી મોટો સિંહનાદ કર્યો. વિરથ થએલા મહારથિ નકુળને જોઇ સંગ્રામમાં પિતાના રક્ષણને ઇચ્છતો દ્રૌપદીપુત્ર સુતસોમ, તેની સામે દોડ્યો. તેટલામાં નકુળ, સુતસોમના તે રથમાં અધિરોહણુ ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો પવંત ઉપર રહેલો કેમરી શોભે તેમ શોભતો હતો. પાંડુનંદન નકુળ, બીજું ધનુષ લેઇ સુપેણુ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પરસ્પર સામા ઇર્ષ્ય એક બીજા ઉપર આણુનો વર્ષાદ કરતા મહારથિ એવા તે બેઉ પરસ્પર વધ કરવાનો યત્ન કરતા હતા, તેટલામાં ક્રોધાયમાન થએલા સુપેણુ તીક્ષ્ણ ત્રણ આણેકરી પાંડુપુત્ર નકુળને વીધી સુતસોમને પણ વીસ આણેકરી બે બાહુ તથા વક્ષસ્થળમાં વીધ્યા. ક્રોધાયમાન થએલા શરવીરને હણુનાર પરાક્રમી નકુળે હે મહારાજ ! આણેકરી તેની સર્વ દિશાઓને આચ્છાદન કરી અત્યંત ચક્રચકિત, તીક્ષ્ણ અગ્રભાગવાળું અત્યંત વેગવાન અર્ધચંદ્રાકૃતિ આણુ ગ્રહણ કરી કર્ણપુત્ર ઉપર નાંખ્યું તેથી તેનું મરતક, સર્વ સૈન્ય જોતાં કાયા ઉપરથી નીચે પડી ગયું, હે રાજન ! મહાત્મા નકુલે હણેલો તે નદીના વેગથી હણાયલો તીર ઉપર ઉત્પન્ન થએલું મોટું વૃક્ષ પડે તેમ નીચે પડ્યો. હે ભરતપંથિ ! એવી રીતે નકુલે કરેલા કર્ણપુત્રના વધને તથા તેના પરાક્રમને જોઇ તમારી સેના નાસવા લાગી. હે મહારાજ શત્રુને દમન કરનાર પ્રતાપવાન શરવીર સેનાપતિ મદ્રરાજ, સેનાને પાછી સ્થાપન કરી તેનું પાલન કરતો નિર્ભય યદ્ય અત્યંત સિંહનાદ તથા દારૂણુ એવો ધનુષનો શબ્દ કરી સંગ્રામના મધ્યમાં ઉભો રહ્યો. હે રાજન ! એ રીતે દંડ છે ધનુષ જેનું એવા મદ્રરાજે સંગ્રામમાં રક્ષણ કરેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ. વ્યથારહિત યદ્ય, ચોતરફથી સેના પ્રત્યે આવી યુદ્ધની છે કામના જેમને એવા મોટી સેનાવાળા મોટા ધનુષવાળા મદ્રરાજને ચોતરફથી વિંટી લેઇ સંગ્રામના મધ્યમાં ઉભો રહ્યો. તેટલામાં સાત્યકિ, ભીમસેન, માદ્રીપુત્ર નકુલ અને સહદેવ એ સર્વ શરવીર, શત્રુને દમન કરનાર લજ્જાવાન એવા યુધિષ્ઠિરને આગળ કરી તેને વિંટી લેઇ સિંહનાદ તથા તીવ્ર એવા આણુ અને શંખના શબ્દ સાથે વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા કરતા હતા. તેમજ અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ મદ્રાધિપતિ શત્રુને ચોતરફથી વિંટી લેઇ વળી યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. તે સમયે હે રાજન ! છોડી દીધો છે મૃત્યુભય જેમણે તથા ભયરહિત એવા તમારા તથા પારકાઓનો પૂર્વે થએલા દેવાસુર સંગ્રામની જેને ઉપમા અપાય એવો યમના દેશને વધારનાર ભયંકર સંગ્રામ પ્રવૃત્તિમાન થયો. હે રાજન ! કપિધ્વજ એવા અર્જુન સંગ્રામમાં સંશ્લેષકોને હણી કૌરવની

સેના સામે દોડ્યા. તેમજ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે અગ્રણી જેમાં એવા સર્વ પાંડવો તીક્ષ્ણ એવા બાણ મૂકતા, તે સેના સામે દોડ્યા. એ રીતે સામે આવી પાંડવોએ નાખેલા તીક્ષ્ણ બાણોએકરી પૂરામ્ ગએલાં મોહાવિષ્ટ સૈન્યો, દિશા તથા વિદિશાઓને પણ જાણતાં નહતાં. હે કૌરવ્ય ! હણુયો છે શરવીર જેમાંથી એવી ચોતરફથી વારી રાખેલી તમારી સેનાને એ રીતે મહારથિ પાંડુપુત્ર હણતા હતા. તેમજ તમારા પુત્રો પણ બાણેકરી પાંડવ સૈન્યના સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓને મારતા હતા. એવી રીતે પરસ્પર હણાતી અત્યંત સંતપ્ત થએલી તે બેક સેના વર્ષાઋતુમાં પરસ્પર સામે આવેલી બે નદીઓની પેઠે વ્યાકુળ થતી હતી. હે રાજેન્દ્ર ! તે રીતે પ્રવર્તતા મોટા સંગ્રામમાં તમારી તરફનાઓને તથા પાંડવોને તીવ્ર એવું મોટું બળ થતું હતું.

આવિવેશ તતસ્તીવ્રં તાવકાનાં મહદ્ગયં ।

પાંડવાનાં ચ રાજેન્દ્ર તથામૂતે મહાહવે ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां दशमोऽध्यायः

॥ ૧૦ ॥

શલ્ય પર્વ ૧૦મો અધ્યાય

અધ્યાય ૧૧ મો. ભીમ ને શલ્ય વચ્ચે યુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—તૈસ્મિન્ ચિલુલિતે સૈન્યે વધ્યમાને પરસ્પરં ।

દ્રવમાણેષુ યોધેષુ વિદ્રવત્સુ ચ દંતિષુ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! પરસ્પર હણાતાં સૈન્ય આમ તેમ નાસવા લાગ્યાં તેમ યોદ્ધાઓ તથા હસ્તિઓ પણ નાસવા લાગ્યા, શબ્દ કરતાં પાયદળોના મોટા સંગ્રામમાં બહુલા અથ્થ પણ નષ્ટ થયા. સર્વ દેહિનો સંહાર કરનાર યુદ્ધમાં ચતુરને હર્ષ આપનાર અને બીડોએને બળ વધારનાર નાના પ્રકારના શસ્ત્રવાળા મળી ગયા છે રથ તથા હસ્તિઓ જેમાં એવા પ્રાણુના પણવાળા યમના દેશને વધારનાર ધોરડપ સંગ્રામરૂપી દૂતને પરસ્પર વધને ઇચ્છતા યોદ્ધાઓ વહન કરવા લાગ્યા, તે સમયે પાંડવ, તીક્ષ્ણ બાણોએ તમાગ સૈન્યને હણવા લાગ્યા, તેમજ તમારી તરફના યોદ્ધાઓ પાંડવ સૈન્યને હણવા લાગ્યા. એ રીતે પૂર્વાન્હ સમયે ભાસ્કરના ઉદય વખતે, બીડપુરૂષને બળ વધારનાર પ્રવર્તમાન થએલા તે યુદ્ધમાં હે રાજેન્દ્ર ! મહાત્માએ રક્ષણ કરેલા લગ્ન છે લક્ષ જેમને એવા સામેવાળાઓ મૃત્યુમય છોડી દઈ તમારા સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. એવી રીતે મદોન્મત્ત, લગ્ન છે લક્ષ જેમને એવા પ્રહાર કરનાર બળવાન પાંડવોએ હે કૌરવ્ય ! ખેદ પમાડેલી તમારી સેના અગ્નિએકરી જેમ મૃગલી આકુલ થાય તેમ આકુલ થઈ ક્રોડવિષે ખૂંચેલી દુર્બલ ગાય જેમ ખેદ પામે તેમ ખેદ પામતી સેનાને બોઈ તેનો ઉદ્ધાર કરવાની જેને ઇચ્છા છે એવો અત્યંત કોષાયમાન થએલો મદ્રરાજ શલ્ય, ઉત્તમ ધનુષ ગ્રહણ કરી સંગ્રામવિષે ઉઘાડેલાં શસ્ત્રવાળા પાંડવો સામે દોડ્યો. હે ભૂપાળ ! સંગ્રામ વિષે જયશીલ એવા પાંડવો મદ્રરાજને પ્રાપ્ત થઈ તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેને હણવા લાગ્યા. મહારથિ એવો મદ્રરાજ તીક્ષ્ણ એવાં સેંકડો બાણેકરી ધર્મરાજ જોતાં તેની સેનાને પીડિત કરવા લાગ્યા. નેટલામાં અશુભસૂચક એવાં વિવિધ પ્રકારનાં

અનેક નિમિત્ત થવા લાગ્યાં. શબ્દ કરતી પૃથ્વી, પર્વતસહિત ચલાયમાન થવા લાગી. દંડ તથા ત્રિશુળ સહિત પ્રદીપ્ત અગ્નિભાગવાળાં વિદીર્ધમાન એવાં ઉંઝાડિયાંઓ, રવિમંડળને સ્પર્શ કરી આકાશમાંથી પૃથ્વીપ્રત્યે પડતાં હતાં, તેમજ હે વિશાંપતે ! મૃગ મહિષ તથા પક્ષિઓ, તમારી સેનાને અપસંબ કરતાં હતાં. સર્વ પૃથ્વીના રાજા એવા પાંડવોમાં યુધિષ્ઠિરને, શુક, ભૌમ, તથા શુક સમમર્યાદાવિષે બળને વદન કરનારા હતા. શક્તિના અગ્રભાગવિષે ઉત્પન્ન થએલી જ્વાળા નેત્રો સ્પર્શ કરી પૃથ્વીવિષે પડતી હતી. કાગડા તથા ઉલૂક, મરતક તથા ધ્વજવિષે હીન થતા હતા. ત્યાર પછી વળી હે રાજન ! અતિ ઉગ્ર એવું યુદ્ધ થયું તેમાં કૌરવોનાં સર્વ સૈન્ય, એકલાં મળી, પાંડવની સેના સામે આગ્ર્યાં અને વર્ષાદ કરતા ઇન્દ્રની પેઠે બાણુનો વર્ષાદ કરતો એવો શલ્ય ધર્માત્મા એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર ઉપર બાણુનો વર્ષાદ કરતો રતો. ત્યાર પછી વીર મહા બળવાન એવા શલ્યરાજાએ, મુવર્ણના પુંખવાળા શિશ્વા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં દશ દશ બાણુકરી ભીમસેનને, સર્વ દ્રૌપદી પુત્ર, માદ્રીપુત્ર નકુલ, સહદેવ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સા યકિ તથા શિખાંડીને પણ વિધી વર્ષાન્નક્રતુમાં ઇન્દ્ર જેમ વર્ષાદ કરે તેમ વારી રાખ્યા, તેથી પડી ગએલા તથા પડતા એવા હજારો પ્રભદ્રક તથા સોમક દેખાતા હતા. બ્રમરોના તથા શલ્બ નામના જંતુઓના સમુદાયની પેઠે અગણિત એવા શલ્યના બાણુ મેઘમાંથી જેમ વિજળીઓ પડે તેમ પૃથ્વીપર પડતા હતા. તેમણે કરી પીડિત થએલા હરિત, અશ્વ, પાયદળ તથા રશ્મિઓ, શબ્દ કરતા સંગ્રામવિષે પડતા હતા. એ રીતે ક્રોધ તથા પૌરુષકરી આવિષ્ટ હોય નહિ એવો મેઘ સરખો શબ્દ કરતો કાળ સરખો મહા બળવાન મદ્રરાજ, સંગ્રામના મધ્યમાં શત્રુઓને આગ્રહાદન કરી દેતો હતો.

એવી રીતે શલ્યે હણુવા માંડેલી પાંડવોની સેના અન્નતશત્રુ એવા કુંતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને પ્રાપ્ત થઇ, તોપણ બાણુ નાખવામાં ચતુર એવા શલ્યે, તે સેનાને પીડિત કરતાં યુધિષ્ઠિર ઉપર પણ બાણુનો વર્ષાદ કર્યો. ક્રોધાયમાન થએલા યુધિષ્ઠિર રાજાએ પણ, પાયદળ તથા અશ્વ સહિત પોતા સામે આવતા તેને તીક્ષ્ણ બાણુઓએકરી મોટા હસ્તિને જેમ અંકુશકરી વારે તેમ વારી રાખ્યો. તે સમયે શલ્ય રાજાએ સર્પની જેને ઉપમા અપાય એવું ધોર બાણુ, યુધિષ્ઠિર ઉપર નાંખ્યું, વેગવાન એવો તે મહાત્મા એવા ધર્મરાજને બેદી પૃથ્વી પ્રત્યે પડ્યું, તેથી ક્રોધાયમાન થએલા ભીમસેને સાતથી, સહદેવે પાંચથી, તથા નકુલે દશકરી, શત્રુને હણનાર શરવીર એવા શલ્યને વિધ્યો. તેમજ દ્રૌપદી પુત્રોએ પણ મેઘ જેમ પર્વત ઉપર જળનો વર્ષાદ કરે તેમ તેની ઉપર બાણુનો વર્ષાદ કર્યો. એ રીતે ચોતરફથી પાંડવોએ વારવા માંડેલા શલ્યને જોઇ, ક્રોધાયમાન થએલા કૃતવર્મા, કૃપાચાર્ય, મહા પરાક્રમી ઉલૂક, સુખલપુત્ર શકુનિ, મહા બલિષ્ઠ અશ્વત્થામા તથા તમારા પુત્ર સર્વ, ધીરેથી ત્યાં આવી સંગ્રામમાં શલ્યની રક્ષા કરવા લાગ્યા. ક્રોધાયમાન થએલા કૃતવર્માએ ત્રણ બાણુથી ભીમસેનને વિધી કુદરૂપ એવા તેની ઉપર વળી મોટો બાણુનો વર્ષાદ કરી, બાણુવૃષ્ટિથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પણ પીડિત કર્યો. શકુનિ દ્રૌપદીના પુત્ર સામે ગયો, અશ્વત્થામા, નકુલ સહદેવ સામે ગયો. બળવાન એવા ઉગ્ર તેજવાળા યુદ્ધ કરનારામાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધને, કેશવ તથા અર્જુન સામે જઇ બાણુકરી તેમને પીડ્યા. હે વિશાંપતે ! એ રીતે તમારાઓનાં પારકાઓ સાથે તે તે ઠેકાણે ધોરૂપ એવાં વિચિત્ર પ્રકારનાં સેંકડો દંડ થયાં હતાં. તેટલામાં ભોજે, રીંછ સરખા વર્ણુવાળા ભીમસેનના ધોડાઓને હણ્યા. તે સમયે પાંડુનંદન ભીમસેન હણ્યાયા છે અશ્વ જેના એવા રથમાંથી નીચે

ઉતરી કાળ જેમ દંડને ઉગામે તેમ હાથમાં ગદા લેછે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. મદરાજ શલ્યે, સહદેવ જ્ઞાતાં જ્ઞાતાંજ તેના અશ્વને હણ્યા. કોપાયમાન થએલા સહદેવે પછી ખડ્ગેકરી શલ્યના પુત્રને હણ્યો. આચાર્ય એવા અસંખ્યાંત ગૌતમ, યત્નેકરી વળી અતિ યત્નવાન એવા અસંખ્યાંત ષુદ્ધેશ્વર સાથેયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા નહિ એવા આચાર્યપુત્ર અશ્વત્થામાએ હસતા હોય નહિ તેની પેઠે શરવીર એવા દ્રૌપદીના પુત્રોને એક એકને દશ દશ બાણે કરી વિધી ભીમસેનના અશ્વને હણ્યો. તે વખતે હણાયા છે અશ્વ જેના એવા પાંડુદંડ ભીમસેને રથ-માંથી ઉતરી ક્રોધાયમાન થએલા મહા બળવાન કાળ જેમ દંડ ઉગામે તેમ હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરી કૃતવર્માના ઘોડા તથા રથને મારી નાંખ્યા. કૃતવર્મા, રથમાંથી નીચે ઉતરી બાણુએ નાસી ગયો.

સંકુદ્ધ થએલા શલ્યે સોમક તથા પાંડવોને હણી તીક્ષ્ણ બાણેકરી યુધિષ્ઠિરને પીડિત કર્યા. ક્રોધાયમાન થએલા પરાક્રમી ભીમસેને, દાંતે કરી ઝોડને ડશી તેના નાશ વાસ્તે યમ-દંડસરખી, ઉચુક્ત થએલી કાળરાત્રિની જેને ઉપમા અપાય એવી, હસ્તિ, અશ્વ તથા મનુ-ષ્યના દેહના અંતને કરનારી સુવર્ણમય વજ્રથી ઢંકાયેલી, પ્રત્વલિત ઉંબાડિયાં સરખી કંડી-આમાં રહેલી સર્પિણીની પેઠે અતિ ઉગ્ર, વજ્ર સરખી, લોહમયી ચંદન તથા અગરચંદન ચોપડેલી, ઇચ્છિત એવી પ્રમદાસરખી, વંસા તથા મેદકરી લીંપાયેલા અંગવાળી, ચમરાજની જીભ સરખી, સુંદર ઘંટાના સેંકડો શબ્દવાળી, ઇન્દ્રના વજ્ર સરખી, છુટી મૂકેલી સર્પિણી સરખા આકારવાળી, હસ્તિ મેદકરી બાણે સ્પર્શ કરેલી હોય તેવી સર્વ ભૂતને ત્રાસ આપનારી પોતાના સૈન્યને હર્ષ વધારનારી, મનુષ્ય લોકમાં વિખ્યાત, પર્વતના શિખરને વિદારણ કર-નારી અને જે ગદાવડે ઘણકે વાળે તો પણ મહા બળવાન શબ્દ કરતા ભીમસેને કૈલાસ-ભવનવિષે મહાદેવના સખા એવા કુબેરને દ્રૌપદીનું પ્રિય કરવા સાફ યુદ્ધ વાસ્તે બોલાવ્યા. હતા ને તેમના ધર વિષે રહેતામદોન્મત્ત એવા અત્યંત ગુણકોને હણ્યા હતા તે વજ્રમયી તથા રતનના ઓધેકરી વિચિત્ર પ્રકારના વર્ણવાળી વજ્ર સરખી ગૌરવ એવી ગદા ઉગામી યુદ્ધમાં કુશળ એવા મહાબાહુ શલ્ય સામે દોડી દારણ શબ્દવાળી ગદાએકરી મોટા વેગવાળા શલ્યના ચાર અશ્વને હણ્યા. ક્રોધાયમાન થએલા શરવીર એવા શલ્યે શબ્દેકરી અતિ સ્પૃહ્ય એવા તેના વક્ષસ્થળમાં બાહું માર્યું તેથી તેનું કવચ બેદાયું, એટલામાં તો અસંખ્યાંત એવા ભીમ-સેને તેજ બાહું લેછે મદરાજના સારથિને હૃદયવિષે માર્યું તેથી બેદાયું છે કવચ જેનું એવો ત્રાસયુક્ત મનવાળો રૂધિરનું વમન કરી પૃથ્વીપર પડી ગયો. દીન એવો તેમજ કરેલાં કર્મોના બદલો મળ્યો એમ જાણી વિસ્મયયુક્ત છે મન જેનું એવો મદરાજ ત્યાંથી દૂર જતો રહ્યો. ધર્માત્મા એવો ભીમસેન ગદાનો આશ્રય કરી શત્રુની વાટ જોઈ ઉભો રહ્યો. સંગ્રામવિષે અકિલજી છે કર્મ જેનાં એવા ભીમસેનના ધોર કર્મને જોઈ હર્ષિત મનવાળા પાંડવ, તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

તથા: સુમનસઃ પાર્થાભીમસેનમપૂજયન્ ।

તે દૃષ્ટ્વા કર્મસંધ્યામે ધોરમહ્નિષ્ઠકર્મણઃ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि भीमसेनशल्ययुद्धे गुर्जरभाषाया मेका-
दशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો. ભીમનું લય'કર યુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—પતિતં પ્રેક્ષ્ય ચંતારં શલ્યઃ સર્વાય સંગદાં ।

આદાય તરસા રાજંસ્તરસૌ મિરિરિવાચલઃ ॥ ૧ ॥

મંજય કહે છે—હે ધુનરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! સારથિ પડ્યો તેને જોઇ શલ્ય, વેગેકરી લોહમયી ગદાને ગ્રહણ કરી અચળ પર્વતની પેઠે સંગ્રામમાં ઉભો રહ્યો. પ્રદીપ્ત એવા કાળા-મિ સરખા, પાશુ છે હાથમાં જેના એવો જાણુ કાળ હોય નહિ એવો, શિખરવાળા કૈલાસ પર્વત જેવા વજ્રથી શોભિતા ઇન્દ્ર સરખા ત્રિશુલ ધરેલા રૂદ્રની જેને ઉપમા અપાય એવો, વન વિષે રહેલા મદોન્મત્ત હસ્તિ સરખા, સામે ઉભેલાને જોઇ મોટી ગદા ગ્રહણ કરી ભીમ-સેન વેગેકરી તેની સામે દોડ્યો. શંખના શબ્દ, તથા હજારો તૂરીના શબ્દ સાથે શરવીરોના હર્ષને વધારનાર સિંહનાદ થતા હતા, યોદ્ધાઓમાં મોટા હસ્તિ સરખા તે બેઠેને ચોતરફથી જોતા એવા તમારા તથા પારકા યોદ્ધાઓ, સારી રીતે તેમની પ્રશંસા કરતા હતા. સંગ્રા-મમાં ભીમસેનના વેગને મદ્રાધિપતિ વિના તથા યદુનંદન એવા રામ વિના ખીજે સહન કર-વા સમર્થ હતો નહિ. તેમજ મહાત્મા એવા મદ્રાધિપતિની ગદાના વેગને પણ ભીમસેન વિના ખીજે યોદ્ધો સહન કરવા સમર્થ હતો નહિ. બે વૃષની પેઠે પરસ્પર શબ્દ કરતા, ગદા છે હાથમાં જેમના એવા મદ્રરાજ તથા વૃકોદર બેઠે નાના પ્રકારનાં મંડલ થાય તેમ વિચરતા હતા. એ રીતે ગદાએ કર્યો છે વિહાર જેમાં એવા મંડલાવર્ત માર્ગ વિષે પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા તે બેઠેનું નિર્વિશેષ યુદ્ધ થયું. તેમાં તપાવેલા સુવર્ણમય દીપ્તિમાન અગ્નિની જ્વાળા સરખી વજ્રથી આંધેલી શલ્યની ગદા શોભતી હતી. મંડળાકારે માર્ગ પ્રત્યે વિચરતા મહાત્મા ભીમસેનની વીજળી સહિત મેધ જેવી ગદા શોભતી હતી. હે રાજન્ ! મદ્રરાજે પોતાની ગદાએકરી તાડન કરેલી ભીમસેનની ગદા બળતી હોય નહિ જાણુ તેની પેઠે આકાશવિષે અગ્નિની જ્વાળા ઉત્પન્ન કરતી હતી. તેમજ ભીમસેને પોતાની ગદાએકરી તાડન કરેલી શલ્યની ગદામાંથી આકાશ વિષે અંગારાનો વર્ષાદ થતા હતા, દાંતેકરી બે મોટા હસ્તિઓ, શીંગડાએ કરી બે મોટા બળદ તથા ચાખખાએ કરી કોષ્ટ બે યોદ્ધાઓ પરસ્પરને હણે તેમ ભીમસેન તથા શલ્ય બેઉ ગદાના અગ્રભાગેકરી પરસ્પર એક બીજને હણતા હતા. પછી ક્ષણમાત્રમાં ગદાએકરી હણ્યામાં છે સૂરીર જેમનાં એવા રૂધિરથી વ્યાપ્ત શરીરવાળા તે બેઉ પુણ્પિત એવા બે ખાખરાના વૃક્ષની પેઠે અત્યંત જેવા લાયક છે મૂર્તિઓ જેમની એવા થઇ રહ્યા. ડાખી તથા જમણી બાજુ મદ્રરાજની ગદાએકરી હણાયલા મહાખાહુ ભીમસેન, અચળ પર્વતની પેઠે અચળમાન થતા નહતા. તેમજ હે રાજન્ ! ભીમસેનની ગદાના વેગેકરી વારંવાર તાડન કરેલો શલ્ય હસ્તિવડે જેમ મોટો પર્વત વ્યથા ન પામે તેમ વ્યથાને પામતો નહતો. પુરૂષમાં સિંહ રૂપ એવા તેમની ગદાપાતનો શબ્દ, સર્વ દિશાઓમાં બે વજ્રના શબ્દ સરખો સંભળતો હતો. ઉચી કરી છે મોટી ગદા જેમણે એવા મહા પરાક્રમી તે બેઉ, નિવૃત્તિ પામી પાછા બ્યવધાન જેમાં છે એવા માર્ગ વિષે રહી નાના પ્રકારના મંડળ પ્રત્યે વિચરતા હતા. પછી અતિ માનુષ છે કર્મ જેમનાં એવા તે બેઉ આઠ પગલાં પરસ્પર સામે આરી ઉગામેલા લોહદંડેકરી પરસ્પર આઘાત કરવા લાગ્યા નાના પ્રકારના મંડળ પ્રત્યે વિચરતા તથા પરસ્પર હણતા ગદા યુદ્ધમાં ચતુર એવા તે બેઉ, ક્રિયાવિશેષપણું દેખાડતા હતા. શિખરવાળા બે પર્વત જાણુ હોય

નહ તેની પેઠે પરસ્પર ધોર એવી ગદા ઉગામી નાના પ્રકારના મંડળ પ્રત્યે વિચરતા પર-
સ્પર એકબીજાને હણતા હતા. ક્રિયા કૌશલ્ય દાખવતા તેઓ રણભૂમિવિષે અચળ પર્વત સંરખા,
કોષધેકરી પરસ્પર નાંખેલી ગદાએકરી બેઉ બાળુ હણાયલા શરીર હાહાકાર કરવા લાગ્યા. અ-
ત્યંત મર્મસ્થાનવિષે હણાયલા તે બંને સારી રીતે વિદ્વિગ્ન થઇ ગયા. પછી કૃપાચાર્ય મદ્રાધિપતિ
શત્યને પોતાના રથમાં બેસારી સંગ્રામમાંથી બાહાર લઇ ગયા. તેટલામાં વિદ્વલ એવા ભીમસેન,
નિમિષ માત્રમાં મદો-મતતી પેઠે પાછા ઉભા થઇ હાથમાં ગદા લેઈ મદ્રાધિપતિને બોલા-
વવા લાગ્યા.

તે વખતે નાના પ્રકારના અસ્ત્ર ધારણ કરેલા દુર્યોધન છે મુખ્ય જેમાં એવા તમારી
તરફના યોદ્ધાઓ, હાથ ઉઘા કરી શસ્ત્ર ઉગામી, નાના પ્રકારનાં વાદિત્ર સાથે સિંહનાદ કરતા
યુદ્ધ વારતે પાંડવની સેના સામે દોડ્યા. તેમનું મૈન્ય જોઈ પાંડવો સિંહનાદ કરતા તેમની સામે
દોડ્યા. એ રીતે સામસામે જતા યોદ્ધાઓમાંથી ચેકિતાનને તમારા પુત્ર, મોટી સાંગેકરી હૃદયમાં
અત્યંત વિધેયો. તમારા પુત્ર વિધેયો રૂધિરના ઓધેકરી વ્યાસ એવો તે અત્યંત મોહિત થઇ
રથમાં બેસવાને ડેકાણે પડી ગયો. એ રીતે ચેકિતાન હણાયો તેને જોઇ જયશીલ તથા દર્શ-
નીય છે મૂર્તિ જેમની એવા મહારથિ પાંડવો જૂદા જૂદા બાળુનો વર્ષાદ કરતા તમારી સેના-
માં વિચરતા હતા. તે સમયે કૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા, તથા સુખલ પુત્ર મહારથિ શકુનિ એ સર્વ
યોદ્ધાઓ, મદ્રારાજને આગળ કરી ધર્મારાજ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! ભારદ્વાજને
હણનાર ધણુક વીર્ય તથા પરાક્રમવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે દુર્યોધન, યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. હે રાજન !
તમારા પુત્ર પ્રેરણા કરેલા, વિજયનો ક્યો છે સંકલ્પ જેમણે, એવા સંગ્રામમાં જીવિતનો ત્યાગ
કરનાર અશ્વત્થામા છે મુખ્ય જેમાં એવા ત્રણ હજાર યોદ્ધાઓ, અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરતા
હતા. બાકી હે રાજન ! તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, હંસ જેમ મોટા તળાવમાં પ્રવેશ કરે
તેમ પાંડવના સૈન્યમાં પ્રવિષ્ટ થયા. પછી પરસ્પર વધતે ઇચ્છતા તેમનું અન્યોન્ય વંધસંયુક્ત,
પરસ્પર પ્રીતિ વધારનાર મહા ધોર યુદ્ધ થયું. હે રાજન ! ક્રેઇ શરીરનો જેમાં ક્ષય છે
એવા પ્રવર્તમાન થએલા સંગ્રામ વિષે વાયુએ પ્રેરણા કરેલી ધોર એવી રજ ઉડતી હતી,
તેને લીધે પાંડવોના નામનાં કીર્તનના શ્રવણેકરી અમે પરસ્પરને ઝોળખતા હતા. યોદ્ધાઓ
પણ નિર્ભયની પેઠે યુદ્ધ કરતા હતા. પછી ઉડેલી રજ, હે પુરુષન્યાય ! રૂધિરવડે શાંત થઇ
મઇ. તે રીતે પ્રવર્તમાન થએલા ભયાનક એવા ધોરરૂપ સંગ્રામવિષે તમારા તથા સામેના
યોદ્ધાઓમાંથી કોઇ પણ યોદ્ધો વિમુખ થતો ન હતો, અને યુદ્ધમાં જયની પ્રાર્થના કરતા
બ્રહ્મલોક જવાને તત્પર, સ્વર્ગમાં આસક્ત છે મન જેનું એવા પરસ્પર શપ્થ કરતા અન્યોન્ય
પ્રહાર ઇચ્છતા, નાના પ્રકારનાં શસ્ત્ર મુકતા, સ્વામિના કાર્યને છે નિશ્ચય જેમને એવા મહા-
રથિઓ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે હે રાજન ! તમારા તથા તેમના સૈન્યમાં અરે
હણો, વિધેયો, ગ્રહણ કરો, પ્રહાર કરો, કાપો, એવી વાણી સંભળાતી હતી. તેટલામાં હે મહા-
રાજ ! હણવાની છે કામના જેને એવા શત્રુ, ધર્મપુત્ર એવા મહારથિ યુધિષ્ઠિરને સીધું
બાણેકરી વિધેયો. મર્મને જાણનાર એવા યુધિષ્ઠિર હે મહારાજ ! મર્મને ઉદ્દેશી હસતા ક્રોધ
મહી તેની પેઠે નારાય નામનાં ચૌદ બાળુ તેની ઉપર નાંખ્યાં. હણવાની છે ઇચ્છા જેને
એવા મહા બળવાન સંકુદ થએલા શત્રુ બાણેકરી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને વારી રાખી ગૃધ્રમાં
પિંછ બાંધેલાં બીજાં ધણુક બાણેકરી નેમને વિધેયો. વળી હે મહારાજ ! સત્તન છે ધર્મ

જેના એવાં આણેકરી સર્વ સૈન્ય જોતાં યુધિષ્ઠિરને હણ્યા. મોટા યશવાળા સંકુપ થએલા મહારથિ ધર્મરાજાએ ગૃધ્રના તથા મયૂર પિંછ બાંધેલા તીક્ષ્ણ આણેકરી મદ્રરાજને વિધી બીજા સિતેરથી ચંદ્રસેનને, નવ આણેકરી સૂતને અને ચોસઠી દ્રુમસેનને હણ્યો. એ રીતે મહાત્મા પાંડવે ચક્રરક્ષકને હણ્યા તે જોઇ હે રાજા ! શલ્યે પચ્ચીસ ચેદીઓને હણી પચ્ચીસથી સાત્યકિને, પાંચેકરી બીમસેનને તથા તીક્ષ્ણ એવા સો આણે કરી માદ્રીપુત્ર નકુળ તથા સહદેવને વિધ્યા. હે રાજસત્તમ ! સત્રામમાં એવી રીતે વિચરતા તેની ઉપર કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિરે સર્પ સરખાં તીક્ષ્ણ એવાં આણુ નાંખી ભલ્લ નામના આણેકરી પાતાની સંકુપ ઉભેલા એના ધ્વજને રથ ઉપરથી પાડ્યો. એવી રીતે મહાત્મા પાંડુપુત્રે કાપેલા ને હણેલા પર્વતના શિખરની પેઠે પડતા તેના ધ્વજને અને જોતા હતા. પડેલા ધ્વજને તથા પોતા સામે ઉભેલા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને જોઈ ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ, ધણા બળવાળો સંકુદ્ર થએલો મદ્રરાજ શલ્ય વ્રષ્ટિ-માન મેઘની પેઠે ક્ષત્રિયો ઉપર આણુની વ્રષ્ટિ કરી, સાત્યકિ, બીમસેન તથા માદ્રીપુત્ર નકુળ સહદેવ એઓમાંથી એક એકને પાંચ પાંચ આણુથી વિધી યુધિષ્ઠિરને પીડવા લાગ્યો. તે સમયે હે મહારાજ ! પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરના વક્ષસ્થળ વિષે વ્રદ્ધિ પામેલા મેઘજળા સરખા વિસ્તૃત એવા આણુમય જલને અને જોતા હતા, ત્યાર પછી વળી ક્રોધાયમાન થએલા મહારથિ શલ્યે સજ્જત છે પર્વ જેમનાં એવાં આણેકરી તેની દિશા તથા વિદિશાઓને આચ્છાદન કરી દીધી. શલ્યના આણુ પુરેકરી અદ્ભુત પરાક્રમવાળા યુધિષ્ઠિર રાજા, ઇન્દ્રવટે જેમ જાંભાસુર પીડિત થયો હતો તેમ પીડિત થયા.

તતો યુધિષ્ઠિરો રાજા શાળજાલેન પીડિતઃ ।

ભૂવાદ્રુતવિક્રાંતો જંભો વૃત્રહણા યથા ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां द्वादशो-
ऽध्यायः ॥ १२ ॥

***

અધ્યાય ૧૩ મો. સેનાપતિ શલ્યનું પરાક્રમ.

સંજય ઉવાચ—પીડિતે ધર્મરાજે તુ મદ્રરાજેન મારિષ ।

સાત્યકિર્મીમસેનઞ્ચ માદ્રીપુત્રૌ ચ પાંડવૌ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મારિષ ! મદ્રરાજાએ ધર્મરાજાને પીડિત કર્યા ત્યારે સાત્યકિ, બીમસેન તથા માદ્રીપુત્ર નકુલ અને સહદેવ સંગ્રામના મધ્યમાં રથેકરી શલ્યને વીંટી લેઇ તેને પીડિત કરવા લાગ્યા. ધણેક મહારથિઓએ પીડિત કરેલા તે, એકને જોઈ મોટો સાધુ-નાદ થયો. અત્યંત હર્ષિત થયેલા ને એકા મળેલા મુનિઓ પણ આ તો આશ્ચર્ય જેવું થયું એમ કહેવા લાગ્યા; તેટલામાં બીમસેને પરાક્રમ કરવામાં શલ્યે એવા શલ્યને એક અને સાત આણુથી વિધ્યો. સાત્યકિએ ધર્મપુત્રની રક્ષાવાસ્તે મહેશ્વરને સો આણુથી પીડિત કરી સિંહ-નાદ કર્યો. નકુલ તથા સહદેવે પાંચ પાંચ આણુથી એને વીંધી વળી સાત આણે કરી તેને વિધ્યો. એવી રીતે મહારથિઓએ પીડિત કરેલા શૂરવીર સાવધાન એવા શલ્યે, વેગને હણી

નાર, ભાર સાધન એવું ઘોર ધનુષ ખેંચી, હે મારિષ ! પચ્ચીસેકરી સાત્યકિને, સીતેરથી ભીમ-
સેનને, સાત આણ્થી નકુલને વીધી, ભલ્લ આણેકરી ધનુષ ધરનાર સહદેવનું આણ સહિત
ધનુષ કાપી નાંખ્યું. વળી બીજા એકવીસ આણેકરી એને વિધ્યો અત્યંત સંકુદ્ધ થએલા
સહદેવે સંગ્રામમાં બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી સર્પ સરખા જેમના આકાર હતા તે એવા પ્રજ્વલિત
અગ્નિ સરખા પાંચ આણ્થી ધણા તેજવાળા શલ્યને વિધી, સત્રત છે પર્વ જેનું એવા આણે
કરી એના સારથિને વિધી વળી બીજા ત્રણ આણેકરી વિધ્યો. ભીમસેને સીતેરથી, સાત્ય-
કિએ નવથી તથા ધર્મરાજનએ સાડ આણેકરી શલ્યને વિધ્યો. હે મહારાજ ! એ રીતે તે
મહારથિઓએ વિધેલા શલ્યના શરીરમાંથી પર્વત ઉપરથી ગૈરિક્ષાતુમિથ ઝરણ ઝરે તેમ
શ્વિર સ્ત્રવા લાગ્યું. મહારથિ એવા તેણે મોટાં ધનુષવાળા સર્વને, વેગેકરી પાંચ પાંચ આ-
ણ્થી વિધી, બીજા ભલ્લ નામના આણેકરી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરનું પ્રત્યંચા સહિત ધનુષ કાપી
નાંખ્યું. ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી અશ્વ, સારથિ, ધ્વજ તથા રથ સહિત
શલ્યને આણેકરી આચ્છદિત કરી દીધો. સંગ્રામમાં ધર્મપુત્રના આણેકરી ઢંકાઇ ગએલા તેણે
તીક્ષ્ણ એવાં દશ આણેકરી યુધિષ્ઠિરને વિધ્યા. એ રીતે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર આણ્થી પીડિત
થયા તે જોઇ ક્રોધાયમાન થએલા સાત્યકિએ મદ્રના અધિપતિ શરવીર શલ્યને પાંચ આણે-
કરી વિધ્યો. શલ્યે પણ કુરુપ્ર નામના આણ્થી સાત્યકિનું મેટું ધનુષ કાપી, ભીમસેન છે
મુખ્ય જેમાં એવા યોદ્ધાઓને ત્રણ ત્રણ આણેકરી તાડન કર્યા. હે મહારાજ ! ક્રોધાયમાન
થએલા સત્ય પરાક્રમવાળા સાત્યકિએ સુવર્ણના દાંડે જેને હતો એવું અમૂલ્ય લાલુ તેની ઉપર
નાંખ્યું. ભીમસેને, સર્પ સરખું નારાય નામનું પ્રજ્વલિત આણ, નકુલે શક્તિ, સહદેવે સુંદર
ગદા તથા શલ્યને મારવાની જેને ઇચ્છા છે એવા ધર્મરાજે શતઘ્ની તેની ઉપર નાંખી. એ
પાંચના હાથમાંથી મુકાયલા સામે આવતા આયુધને મદ્રદેશના અધિપતિ શલ્યે શસ્ત્રસમુદાયે
કરી વારી રાખ્યાં. સાત્યકિએ નાંખેલા ભાલાને પ્રતાપવાન એવા આણ નાંખવામાં ચતુર શલ્યે,
ભલ્લ નામના આણ્થી કાપી નાંખ્યું. ભીમસેને નાંખેલા સુવર્ણથી શોભિતા આણના ભલ્લ
નામના આણેકરી બે કટકા કરી નાંખ્યા. નકુલે નાંખેલી ભય આપનારી સુવર્ણના દાંડવાળી
શક્તિના તથા સહદેવે નાંખેલી ગદાને આણના ઓઘથી અટકાવી. હે ભારત ! ધર્મરાજે નાં-
ખેલી શતઘ્નીને પણ પાંડવો જોતાં બે આણ્થી કાપી નાંખી પોતે સિંહનાદ કર્યો. સંગ્રામમાં
થએલો શત્રુનો વિજય સહન થતો નહિ એવા શિનિદ્રુગમાં ઉત્પન્ન થએલા ક્રોધ મૂર્ચ્છિત
સાત્યકિએ, બે આણેકરી મહેશ્વરને વિધી, બીજા ત્રણેકરી એના સારથિને વિધ્યો. તે વખતે
હે રાજન ! અત્યંત સંકુદ્ધ થએલા શલ્યે સંગ્રામના મધ્યમાં અંકુશેકરી જેમ મોટા હસ્તિ-
ઓને વિધે તેમ તે સર્વને દશ આણેકરી વિધ્યા. સંગ્રામમાં મદ્રરાજનએ વારી રાખેલા શત્રુને
નાશ કરનાર મહારથિઓ, તેથી સંમુખ ઉભા રહેવા સમર્થ થતા ન હતા.

દુર્યોધન રાજા, શલ્યનું પરાક્રમ જોઇ પાંડવ, પંચાલ તથા સૃજન્ય હણુયાજ છે એમ
માનવા લાગ્યો. તેટલામાં હે રાજન ! મહાબાહુ પ્રતાપવાન ભીમસેન, મનથી પ્રાણનો ત્યાગ
કરી મદ્રાધિપ સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. નકુલ, સહદેવ તથા મહારથિ સાત્યકિ એ સર્વ યો-
દ્ધાઓ શલ્યને વીંટી લેઇ ચોતરફથી તેની ઉપર આણ નાંખવા લાગ્યા, પાંડવ તરફના મોટા
ધનુષવાળા એ ચાર મહારથિઓએ વીંટાયેલા પ્રતાપવાન મદ્રરાજ, તેમની સાથે યુદ્ધ કરતો
હતો. તેટલામાં ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે મહા સંગ્રામમાં કુરુપ્ર નામના આણ્થી મદ્રરાજના ચક્ર

એવા સર્વ ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ, મોટાં ધનુષવાળા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને જોઇ યુદ્ધમાં દુર્મદ એવ તો, અત્યંત પ્રસન્ન થતા હતા. કૂંગડા, રથના ચક્ક, ઇષા, જોતર, ધોંસરી; અને રથની નીચેનું લાકડું એ સર્વ આણુમય થઇ ગયું. હે રાજન ! ચોતરફ રહેલા વિચિત્ર પ્રકારના પુંખવાળા તીક્ષ્ણ આણેકરી અર્જુનનો રથ પણ, સેંકડો ઉંઘાડિઆએ કરી અત્યંત પ્રદીપ્ત એવા પૃથ્વીતલ વિષે રહેલું વિમાન શોભે તેમ શોભતો હતો. હે રાજન ! તે વખતે તમારી તરફના ચોદાઓએ અર્જુન સામે જેવું કર્મ કર્યું તેવું પૂર્વે કાષ્ઠએ કરેલું અમે દીકું નથી, અને સાંભળ્યું પણ નથી. ત્યાર પછી અર્જુન હે મહારાજ ! મેં જોયું પર્વત ઉપર જળનો વર્ષાદ કરે તેમ તમારી સેના ઉપર આણુનો વર્ષાદ કર્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં અર્જુનના નામેકરી અંકિત એવા આણેવડે હણાયલા યુદ્ધને જોતા તે યદું પાર્થમય માનતા હતા. તગતગ થતા આણુ-રૂપી તણુખાઓ અને ધનુષના શબ્દરૂપી વાયુએ વૃદ્ધિ પમાડેલો અર્જુનરૂપી અગ્નિ, તમારા ઐન્યરૂપી ઈન્દ્રને આળતો હતો. હે ભારત ! પડતા એવા ચક્ક, ધોંસરીઓ, ભાલા, પતાકા, રથ સહિત ધ્વજ, ઇષા નામનું રથનું કાષ્ઠ, રથની નીચેનું કાષ્ઠ, ત્રિવેણી, આરા, જોતર, આખખા, તથા પડતાં એવાં કુંડળ તથા પાંચડી સહિત ભરતક, પાદુ, રક્ષક, ચક્ક, વ્યજન તથા મુકુટના રશિયો, રથમાર્ગ વિષે, દેખાતા હતા. હે વિશંપતે ! કોષાયમાન થયેલા અર્જુનના રથમાર્ગવિષે, હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! માંસ તથા રૂપરોના છે ગારો જેમાં, એવું ભીરુ પુરૂષોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનારું, અને શરપુરૂષોને હર્ષ વધારનારું રૂપના કીડારથાન સરખું અગમ્ય છે રૂપ જેનું એવી પૃથ્વી ઘડે. શત્રુને તપાવનાર અર્જુન, સંગ્રામ વિષે સૈન્ય સહિત બે હજાર રશિઓને હણી પ્રબલિત ભગવાન અગ્નિ ચરાચર જગતને આળી જેમ ધૂમરહિત દેખાય તેમ હે રાજન ! ધનંજય એવા અર્જુન વિદૂમ દેખાતા હતા. સંગ્રામ વિષે પાંડુપુત્ર અર્જુનનું એવું પરાક્રમ જોઇ અશ્વત્થામાએ મોટા છે પતાકા જેમાં એવા રથેકરી પાંડુપુત્ર અર્જુનને વારી રાખ્યો. પુરૂષમાં વ્યાધરૂપ, ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ, પરસ્પર વધને ઇચ્છતા તે બેઉ પરસ્પર એકબીજા સામે થયા. હે મહારાજ ! હે ભરતર્ષભ ! તે બેઉની વર્ષાક્રુતમાં બે મેઘની વૃષ્ટિ થાય તેવી અતિ દારૂણ આણ વૃષ્ટિ થતી હતી. અન્યોઅન્ય છે સ્પર્ક્ષા જેમને એવા તે બેઉ, સન્નત છે પર્વ જેમનાં એવા આણેકરી બે વૃષભ જેમ શીંગડાએકરી પરસ્પર હણે તેમ એકબીજાને હણતા હતા. એ રીતે હે મહારાજ ! તે બેઉનું ઘણાક કાળ સૂધી જાણે સરખું હોય નહિ એવું યુદ્ધ થતું હતું, તેમાં ધોર એવો શાસ્ત્રનો સમાગમ થતો હતો, તેટલામાં હે ભારત ! અશ્વત્થામાએ સુવર્ણના છે પુંખ જેમના એવા અત્યંત ચક્રચકિત આર આણેકરી અર્જુનને અને દશ આણુથી વાસુદેવ ભગવાનને વિશ્વા. શત્રુને તપાવનાર અર્જુન મોટા હર્ષથી ગાંડીવ ધનુષ સજ્જ કરી મહા સંગ્રામમાં મુહૂર્તપર્યંત ચરપુત્રને માન આપી, અશ્વ, સારથિ તથા રથ વગરના તેને કરી વગી મુદ્દતાથી એમને વારંવાર તાડન કરવા લાગ્યા. હણ્યા છે અશ્વ જેના એવા રથમાં બેઠેલા દ્રોણપુત્રે ભાલાંની જેને ઉપમા અપાય એવું લોહમય મુસળ, પાંડુપુત્ર અર્જુન ઉપર નાંખ્યું. સુવર્ણના પાટાથી શોભતા પોતા સામે આવતા મુસળને શત્રુને નાશ કરનાર શરવીર અર્જુને સાત પ્રકારે છેદન કર્યું. કોષાયના મુસળને જોઇ યુદ્ધમાં વિશ્વારદ પરમ યુદ્ધ જોઇ અશ્વત્થામાએ પર્વતના શિખરની જેને ઉપમા અપાય એવું ધોર ભાલું ગ્રહણ કરી અર્જુન ઉપર નાંખ્યું. કોષાયમાન કાળ સરખા તે ભાલાને જોઇ પાંડુપુત્ર અર્જુને ઉતાવળથી ઉત્તમ એવાં પાંચ આણેકરી તેને હણ્યું. હે ભા-

રત ! અર્જુનના બાણેકરી કપાયણું તે બાણું રાજાઓના મનને જાણે વિદારણું કરતું હોય નહિ તેની પેઠે પૃથ્વીપર પડયું. પછી બહુ નામના બીજા ત્રણ બાણથી પાંડુપુત્ર અર્જુને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને વિંધ્યા. એ રીતે બળવાન એવા મહાત્મા અર્જુને અત્યંત વિંધેલો પૌરૂષ વિષે રહેલો તે, કંપાયમાન થયો નહિ. હે રાજા ! ભારદ્વાજ એવા તેણે સર્વ ક્ષત્રિય જ્ઞેતાં મહારથિ એવા સુરથે સર્વ ભાર સહન કરે એવું દૃઢ ધનુષ ખેંચી સંગ્રામમાં મેઢ સરખા શબ્દવાળા રથેકરી અશ્વત્થામા સામે દોડી અગ્નિ તથા સર્પ સરખા બાણેકરી એને વિંધ્યો. દડેકરી હણેલા સર્પની પેઠે કોપાયમાન થયેલો અશ્વત્થામાએ ત્રણ શિખા દેખાય એવી બ્રહ્મી કરી, ગલોદાં ચાટી સામે આવતા કોપાયમાન થયેલો મહારથિ સુરથને જોઇ ધનુષની પ્રત્યંચા ખેંચી યમદંડની જેને ઉપમા અપાય એવું તીક્ષ્ણ નારાય નામનું બાણ તેની ઉપર નાંખ્યું. અતિ વેગથી ઇન્દ્રના વજ્ર સરખું તે, તેનું હૃદય ભેડી પૃથ્વીતલને વિદારણું કરતું તેમાં પ્રવિષ્ટ થયું. અશ્વત્થામાએ નારાય નામના બાણેકરી હણેલો તે, વગૂં-કરી વીદોણું થતા પર્વતનું શિખર જેમ પડે તેમ પૃથ્વી વિષે પડ્યો. તે શરવીર હણાયો સાર પછી સંગ્રામમાં દુર્મદ, રથિમાં શ્રેષ્ઠ પ્રતાપવાન સળંગ થયેલો દ્રોણપુત્ર, તેજ રથમાં આરો-હણું કરી, હે મહારાજ ! સંશયક ગણ સહિત, અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તે સમયે મધ્માન્હના સૂર્ય વખતે, અર્જુનને પારકાઓ સાથે યમદેશને વધારનાર એવું મોટું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. તે વેળાએ તેમનું પરાક્રમ જોઇ અમે આશ્ચર્ય પામતા હતા જે શરવીરો સાથે એકલો અર્જુન એક કાલાવહિન્ન યુદ્ધ કરતો હતો. પૂર્વે ઇન્દ્રને મોટી દૈત્યસેના સાથે જોવો વિમર્દ થયો હતો તેવો એકલા અર્જુનને ઘણાક સાથે અત્યંત મોટો વિમર્દ થયો.

વિમર્દઃ સુમહાનાસીદેકસ્ય બહુભિઃ સહ ।

શતક્રતોર્યેયાપૂર્થ મહત્યા દૈત્યસેનયા ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुर्दशो-
ऽध्यायः ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો. સંકુલ યુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—દુર્યોધનો મહારાજ ધૃષ્ટદ્યુમ્નશ્ચ પાર્વતઃ ।

ચક્રતુઃ સુમહદ્યુદ્ધં શરશક્તિસમાકુલં ॥

સંજય કહે છે—હે દુતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! દુર્યોધન, તથા ધૃષ્ટકેશવમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, બાણ તથા શક્તિએકરી અતિ આકુલ એવું અત્યંત મોટું યુદ્ધ કરતા હતા. હે રાજા ! વર્ષાઋતુમાં ચોતરફથી મેઢ જેવી જલધારાઓ વરસાવે તેવી તે એકિના બાણની પરસ્પર હઝારો ધારાઓ થતી હતી. યુદ્ધ વિષે દુર્યોધન રાજાએ પાંચ બાણેકરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિંધી, વળી બીજા સાત બાણેકરી ઉગ્રબાણવાળા દ્રોણને હણનાર એવા તેને વિંધ્યો, દૃઢ પરાક્રમવાળા બળવાન ધૃષ્ટદ્યુમ્ને સીતેર બાણેકરી દુર્યોધનને પીડિત કર્યો. પીડિત થયેલા રાજાને જોઇ, હે ભરતર્ષભ ! તેના ભાઈઓએ મોટી સેના સહિત ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વીંટી લીધા. અતિરથિઓએ કરી ચોતરફથી અત્યંત વીંટાયેલો શરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, અશ્વલાઘવ દેખાડતો, સં-

ગ્રામ વિષે વિચારતો હતો. પ્રબલકે યુક્ત એત્રો શિખાંડિ, ધનુષ ધારનાર કૃતવર્મા તથા મહા-
રથિ ગૌતમ સાથે યુદ્ધ કરતો હતો, ત્યાં હે વિશાંપતે ! પ્રાણુનો ત્યાગ કરનાર યોદ્ધાઓ પ્રાણુનું
છે પણ જેમાં એવા યુદ્ધરૂપી દૂતવિષે ધોરૂપ એવું મોટું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું હતું. સર્વ
દિશાઓ પ્રત્યે બાણુની ત્રિષ્ટિ કરતો શલ્ય, સાત્યકિ તથા બીમસેન સહિત પાંડવોને પીડિત
કરવા લાગ્યો. યમ સરણુ છે પરાક્રમ જેનું એવા સાત્યકિ તથા બીમસેન પણ હે રાજેન્દ્ર !
વીર્ય તથા અભયજેઠરી ધોર યુદ્ધ કરતા હતા. મહા સંગ્રામમાં કેટલાક મહારથિઓ શલ્યના
બાણુકરી છિન્નબિન્ન થએલા પાંડવોના રક્ષકને જોતા ન હતા. એ રીતે ધર્મરાજ અત્યંત પીડિત
થયા તે જોઇ માદ્રીપુત્ર શરવીર નકુલે હાસ્ય કરી શરવીર એવા શલ્યને બાણુથી આઘાત
કરી બીજા દશ બાણુકરી સ્તનના મધ્યમાં તેને વિંધ્યો. એ રીતે મહાત્મા એવા બાણુજ નકુલે
લોહમય શરાણુએ સજેલા સુવર્ણના પુંખવાળા, શિલા ઉપર ધસેલા, ધનુષ યંત્રમાંથી મૂકેલા
બાણુકરી પીડિત થએલો શલ્ય, નત છે પર્વ જેના એવા બાણુકરી સામે નકુલને પીડવા લાગ્યો.
યુધિષ્ઠિર રાજા, બીમસેન, સાત્યકિ તથા માદ્રીપુત્ર સહદેવ એ સર્વ એકઠા મળી મદ્રરાજ સામે
ઢોડ્યા. રથના શબ્દકરી દિશા તથા વિદિશાઓને શબ્દાયમાન કરતા અને પૃથ્વીને કંપાવતા
પોતાની સામે આવતા શત્રુને જીતનાર સેનાપતિ મદ્રેશ્વરે, તેમને રોડી રાખી, ત્રણથી યુધિષ્ઠિરને,
પાંચે બીમસેનને, સાં બાણુથી સાત્યકિને તથા ત્રણ બાણુકરી સહદેવને વિંધી હે મારિય !
હુરખ નામના બાણુકરી મહાત્મા નકુલનું બાણુ સહિત ધનુષ કાપી નાંખ્યું. એ રીતે શલ્યના
બાણુકરી કપાઇ ગએલું ધનુષ તરત વિશીળું થઇ ગયું. મહારથિ એવા માદ્રીપુત્ર નકુલે બીજું
ધનુષ લઈ બાણુથી મદ્રરાજના રથને પૂરી દીધા. હે મારિય ! યુધિષ્ઠિર તથા સહદેવે પણ
દશ દશ બાણુકરી વક્ષસ્થળમાં એને વિંધ્યો. બીમસેને પણ મદ્રરાજ સામે ઢોડી સાક બાણુ
કરી તેને હણ્યો. તેમજ સાત્યકિએ પણ ગૃધ્રનાં પિંછ બાંધેલા દશ બાણુકરી સામે તેને વિંધ્યો.
ક્રોધાયમાન થએલા મદ્રરાજએ નવ બાણુથી સાત્યકિને વિંધી, નત છે પર્વ જેનાં એવા તીક્ષ્ણ
સીતેર બાણુકરી ફરીથી વિંધી મુછિમાં રહેલું બાણુ સહિત એનું ધનુષ કાપી, ચાર ઘોડા-
ઓને પણ મૃત્યુલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. એ રીતે સાત્યકિને વિરથ કરી મહારથિ મદ્રરાજ-
એ વળી સાં બાણુકરી ચોતરફથી એને હણી, હે કોરવ્ય ! અત્યંત ક્રોધાયમાન એવા પાંડુપુત્ર
નકુલ સહદેવને, પાંડુપુત્ર બીમસેનને, તથા યુધિષ્ઠિરને દશ દશ બાણુકરી વિંધ્યા. તે વખતે
મદ્રરાજના અદ્ભુત એવા પૌરૂષને અમે જોતા હતા, કે જે એકઠા મળેલા પાંડવો પણ એની
સામે ઉભા રહી શકતા ન હતા. સત્ત્વ પરાક્રમવાળો સાત્યકિ, બીજા રથમાં ખેસી મદ્રરાજની
પીડિત એવા પાંડવોને જોઇ અલિષ્ટ એત્રો તે વેગેકરી મદ્રાધિપતિ સામે ઢોડ્યો, આવતા તેના
રથને જોઇ સંગ્રામમાં શોભિતો શલ્ય, રથેકરી મદોન્મત હસ્તિ સામે જળ્ય તેમ તેની સામે
ગયો. તે સમયે શરવીર સાત્યકિનો તથા મદ્રાધિપતિનો, પૂર્વે શંખરાસુર તથા ઇન્દ્રનો સન્નિ-
પાત થયો હતો તેત્રો અદ્ભુત દેખાવવાળો ભયંકર સન્નિપાત થયો. સાત્યકિએ સામે ઉભેલા
મદ્રરાજને જોઈ દશ બાણુથી તેને વિંધી 'અરે ઉભો રહે, ઉભો રહે,' એમ કહ્યું. અત્યંત
વિધેલા મદ્રરાજે પણ વિચિત્ર પ્રકારના પુંખવાળા તીક્ષ્ણ બાણુકરી સાત્યકિને વિંધ્યો. ત્રોટા
ધનુષવાળા પાંડવોએ સાત્યકિની સામે આવેલા મદ્રરાજને તેના વધની ઇચ્છાથી રથેકરી વીંધી
લીધો. ત્યાર પછી સિંહની પેઠે શબ્દ કરતા શરવીર યોદ્ધાઓનો, યુધિષ્ઠિરનું જેમાં ઉદ્ધક છે
એવો ભયંકર પરામર્દ થયો. હે મહારાજ ! સંગ્રામમાં માંસને ઇચ્છતા સિંહની પેઠે શબ્દ
કરતા તેમનો પરસ્પર બાધિક્ષેપ થતો હતો. તેમના હજારો બાણુના એથેકરી રણભૂમિ ઢંકાઇ

વશ થએલા પંડુપુત્ર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, પૌરૂષનો આશ્રય કરી “મારો જય થાઓ વા વધ થાઓ” એમ કરી છે બુદ્ધિ જેણે એવા મહારથિ ને, મદ્રરાજને તાડન કરી પોતાના સર્વ ભાઇઓ તથા માધવ એવા શ્રીકૃષ્ણને બોલાવી કહેવા લાગ્યા કે, બીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ તથા પરાક્રમી એવા બીજા રાજાઓ પણ કૌરવ વાસ્તે સંગ્રામમાં નિધનને પ્રાપ્ત થયા. તેમાં પોતાના ભાગ તથા ઉત્સાહ પ્રમાણે તમે પૌરૂષ બતાવ્યું છે. હવે મારો ભાગ એવો આ મહારથિ એક શલ્ય આડી રહ્યો છે માટે હું યુદ્ધવડે આજ મદ્રાધિપને જીતવાનો ઉત્સાહ કરું છું. મારા મનનું જે અભિપ્રેત છે તે સર્વ તમારી આગળ હું કરું છું. શરવીર તથા ઇન્દ્રે પણ જીતાય નહિ એવો સંગ્રામમાં શરૂ પુરૂષોને સંમત, માન લાયક, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, મારા ચક્ર-રક્ષક માદ્રવતી પુત્ર નકુલ સહદેવ, યુદ્ધમાં ક્ષાત્રધર્મથી પોતાના મામા સાથે સારી રીતે મારે વાસ્તે યુદ્ધ કરે છે. પછી સંગ્રામમાં મને શલ્ય હણે વા તેને હું હણું, જે થાય તે ખરું. હે લોકહીરો! આ મારી પ્રતિજ્ઞા સત્ય છે એમ તમે જાણો. હે પાર્થિવો! આજ હું ક્ષાત્ર ધર્મેકરી પોતાના ભાગનું અભિસંધાન કરી વા પરાજય વાસ્તે માતુલ સાથે યુદ્ધ કરોશ. સર્વ પ્રકારનાં અસ્ત્ર શસ્ત્ર, તથા સર્વ ઉપકરણ, સાથે રથની યોજના કરનારા, શસ્ત્ર પ્રમાણે રથ વિષે જ્ઞાદી યોજના કરો. શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થએલો સાત્યકિ, દક્ષિણ ચક્રનું, અત્રે ધૃત્વૃષ્ણ ઉત્તર ચક્રનું રક્ષણ કરો. ધન-જય એવો અર્જુન, મારી પાછળથી રક્ષા કરો તથા શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભીમસેન મારી આગળ થાઓ. એમ થવાથી હું મહા સંગ્રામમાં શલ્યથી અધિક થઇશ. રાજાનાં વચન સાં-ભળી તેમના પ્રિયને ઇચ્છનાર તેઓએ તેજ પ્રમાણે કર્યું. સૈન્યોને, પંચાલોને, સોમકોને તથા વિશેષેકરી મત્સ્યોને પણ અત્યંત હર્ષ થતો હતો, રાજા તે પ્રતિજ્ઞા કરી મદ્રશ સામે ગયા તે વખતે પંચાલો, સેંકડો શંખ તથા ભેરી નામનાં યુદ્ધવાદને વગાડતા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ, અત્યંત કૌંચાયમાન થએલા તે, હર્ષથી ઉત્પન્ન થએલા મોટા શબ્દેકરી, હસ્તિઓની ઘંટાના શબ્દથી તથા શંખના અત્રે તૂરીના મોટા શબ્દેકરી પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતા, વેગવાન એવા મદ્રરાજ સામે દોડ્યા. તેમને ત્રણાક મોટા મેધને જેમ અસ્તાચક્ષ તથા ઉદ્યાચક્ષ રોકાણ કરે તેમ તમરા પુત્રે તથા વીરવાન મદ્રરાજે રોકી રાખ્યા. સંગ્રામમાં વખા-ણવા લાયક શલ્યે શત્રુને દમન કરનાર ધર્મરાજ ઉપર ઇન્દ્રે જેમ શંખરામુર ઉપર બાણનો વર્ષાદ કર્યો હતો તેવો બાણનો વર્ષાદ કર્યો તેમજ કુરુરાજ એવા ઉદાર મનવાળા યુધિષ્ઠિરે પણ સુંદર ધનુષ ત્રદણ કરી વિવિધ પ્રકારનાં દ્રોણના ઉદ્દેશ દેખાડતાં લઘુતાથી સારી રીતે તેની ઉપર વિચિત્ર પ્રકારનાં બાણનો વર્ષાદ કર્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં વિચરતા, એના છિદ્રને કાઢ પણ જોતો ન હતો. માંસને ઇચ્છતા બે સિંહ જેમ પરસ્પર એક બીજાને હણે તેમ તે બેઉ વિવિધ પ્રકારનાં બાણેકરી પરસ્પર હણતા હતા. ભીમસેન તો યુદ્ધમાં ચતુર એવા તમારા પુત્ર સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. તેમજ પંચાલ, સાત્યકિ તથા માદ્રીપુત્ર નકુલ સહદેવ, શકુનિ છે મુખ્ય જેમાં એવા શરવીરોને ચોતરફથી સંતાપતા હતા. હે રાજા! તમારા ખરાય વિચારને લીધે જય ઇચ્છતા એવા તમારા તથા પારકાઓ નું વળી ભયંકર એવું યુદ્ધ થયું. દુર્યોધને તો નત છે પર્વ જેનું એવા બાણેકરી સંગ્રામવિષે સુવર્ણથી શોભિતો ભીમસેનનો ધ્વજ કાપી નાખ્યો. તે વખતે સુંદર ધુધરીઓની મોટી જાહે-કરી મનોહર છે દર્શન જેનું એવો તે, ભીમસેન જોતાં સંગ્રામવિષે પડ્યો. ત્યારપછી વળી તમારા પુત્રે મોટા હસ્તિની સંઘની જેને ઉપમા અપાય એવું એનું ધનુષ, તીક્ષ્ણ છે ધાર

જેની એવા હુરપ્ર નામના બાણથી કાપી નાંખ્યું. કપાયું છે ધનુષ જેનું એવા તેજસ્વી તેણે પણુ પરાક્રમ દેખાડી રથશક્તિએ કરી તમારા પુત્રને વક્ષસ્થળમાં બેઠો. રથમાં બેસવાને કે-કાણે તે પડી ગયો. એ રીતે મોહને પ્રાપ્ત થયો એટલામાં વળી ભીમસેને હુરપ્ર નામના બાણે કરી તેના સારથિનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. હે રાજન્ ! હે ભારત ! હણ્યો છે સારથિ જેનો એવા તેના અશ્વ, રથને ગ્રહણ કરી દિશાએ પ્રત્યે ભાગવા લાગ્યા. હાહાકાર કરતા સૌ તે વેળાએ મહારથિ દ્રોણપુત્ર, ટૂપાચાર્ય તથા કૃતવર્મા તમારા પુત્રના રક્ષણ વાસ્તે તેની સામે દોડ્યા. એ રીતે સૈન્યમાં લાંગાણુ પડ્યું તેથી તેની પાછળ ચાલનારા ત્રાસ પામવા લાગ્યા. તેમને ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુને ધનુષ ખેંચી બાણેકરી હણ્યા. મન સરખા વેગવાળા અને દાંત સરખા શ્વેત વર્ણુવાળા અશ્વને પોતે પ્રેરણા કરતા અસહનશીલ એવા યુધિષ્ઠિર તો મદ્રાધિપતિ સામે દોડ્યા. તે સમયે કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરવિષે અમે મોટું આશ્ચર્ય જોયું. ફાડ્યાં છે નેત્ર જેણે અને કોધેકરી કંપાયમાન કુતિપુત્ર કોધે ભરાઈ તીક્ષ્ણ બાણેકરી સેંકડો તથા હજારો યાદાએને હણુતા હતા. મોટા એવા પાંડુપુત્ર તે, જે જે સેના સામે જતા હતા તે તે સેનાને બાણેકરી હે રાજન્ ! ઉત્તમ વર્ણેકરી જેમ પર્વતને પાંડે તેમ પાડતા હતા. અશ્વ, સારથિ, ધ્વજ તથા રથસહિત ઘણુક રથિઓને પાડતા બગવાન તે, પવન જેમ મેઘ પ્રત્યે ફીડા કરે તેમ સંગ્રામમાં ફીડા કરતા હતા. તેમજ સંગ્રામના મધ્યમાં કોધાયમાન થયેલા દ્રુપદ જેમ પશુને હણે તેમ યુધિષ્ઠિર રાજાએ સ્વાર સહિત ઘોડા તથા હજારો પાયદળોને હણી ચોતરફ બાણુના વર્ષાદેકરી સંગ્રામને શૂન્ય કરી મદ્રેશ સામે દોડી ‘અરે હે શત્રુ ! ઉભો રહે’ એમ તેને કહ્યું. સંગ્રામમાં અધકર કર્મવાળા તેમનું તે ચરિત્ર જોઈ તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ ત્રાસ પામ્યા પણ શત્રુ એમની સામે દોડ્યો. પરસ્પર અત્યંત ક્રોધાયમાન તથા એકબીજાને તિરસ્કાર કરતા તે બેકે શંખ વગાડી પરસ્પરને બોલાવી સામેસામા આવ્યા. તે સમયે શ્રદ્ધે બાણુના વર્ષાદેથી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને પીડિત કર્યા. તેમજ કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરે પણ તેની ઉપર બાણુનો વર્ષાદ વરસાવ્યો. તે વખતે હે રાજન્ ! ગ્રંથનાં પીછ બાંધેલા બાણેકરી ખચિત છે અંગ જેમનાં એવા ઈધિયુક્ત શરીરવાળા ઉત્સાદથી દુર્મદ, દેદીપ્યમાન, શર-વીર મહાત્મા એવા મદ્રરાજ તથા યુધિષ્ઠિર, વસંતઋતુમાં પુષ્પિત એવાં બે ખાખરાનાં વૃક્ષ શાભે તેમ શાભતા હતા. તેમનું યુદ્ધ જોઈ સર્વ સૈન્યોને, તેઓમાંથી કાનો જ્ય થશે એમ નિશ્ચય થતો ન હતો. તેમજ હે ભારત ! મદ્રાધિપતિને હણી યુધિષ્ઠિર, પૃથ્વી ભોગવશે, વા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને હણી શત્રુ, દુર્યોધનને પૃથ્વી અપાવશે એ રીતે યોદ્ધાઓને નિશ્ચય થતો નહોતો. યુદ્ધ કરતા ધર્મરાજને બધું પ્રદક્ષિણ થતું હતું. એટલામાં શ્રદ્ધે યુધિષ્ઠિર ઉપર સો બાણુ નાંખી, તીક્ષ્ણ છે અગ્રભાગ જેનો એવા બાણેકરી એનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. યુધિષ્ઠિરે બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી ત્રણસો બાણુથી શત્રુને વિંધી, હુરપ્ર નામના બાણુથી એનું ધનુષ પણ કાપી, નત છે પર્વ જેનાં એવા બાણેકરી એના ચાર અશ્વને હણી, તીક્ષ્ણ અગ્રભાગવાળા બે બાણેકરી એની પડખેથી રક્ષા કરનાર સારથિને હણી, દીપ્યમાન તથા પાએલ એવા ભદ્ર નામના તીક્ષ્ણ બાણેકરી એના ધ્વજને પાડ્યો. હે અરિંદમ ! દુર્યોધનનું સૈન્ય ભાગવા લાગ્યું, તે રીતે ચિરશ્ર કરેલા મદ્રાધિપતિને જોઈ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા ત્યાં આવી સત્વર એને ખોતાના રથમાં બેસાડી ત્યાંથી માંસી ગયો. ત્યારપછી બે ધડીને સુમારે તે બેકે પ્રત્યે જઈ યુધિષ્ઠિર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તે સાંભળી મદ્રપતિ શત્રુ, વિધિપુરઃસર કહ્યેલા મોટા મેઘ સરખા શબ્દવાળા, સળગ

છે યંત્ર તથા ઉપકરણ જેમાં તથા દ્રેષિઓનાં ફેવાં હલાં કરનાર એવા બીજા શુભ રથમાં આરૂઢ થયા.

વિધિવત્ કલ્પિતં શુભં મહાંબુદ્ધિનિનાદિતં ।
સઙ્ગયંત્રોપકરણાં દ્વિષતોલોમહર્ષણ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि शल्ययुधिष्ठिरयुद्धे गुर्जरभाषायां
षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૭ મો. શલ્યનો વધ.

સંજય ઉવાચ—अथान्यद्भनुरादाय बलवान् वेगवत्तरं ।

युधिष्ठिरं मद्रपतिर्मित्वा सिंहं इवानन्द ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યાર પછી અગવાન એવા મદ્રપતિએ અત્યંત વેગવાન એવું બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી યુધિષ્ઠિરને બેઠી સિંહના જેવો શબ્દ કરી ધણા અગવાળા ક્ષત્રિયમાં શ્રેષ્ઠ તેણે, વૃષ્ટિમાન પર્વતની પેઠે ક્ષત્રિય એવા યુધિષ્ઠિર ઉપર આણુનો વર્ષાદ કરી દશ બાણે સાત્યકિને, ત્રણુથી ભીમસેનને, તથા ત્રણે કરી સહદેવને વિંધી, યુધિષ્ઠિરને પીડિત કરી, અશ્વ તથા રથના કૂચડા સહિત મોટા ધનુષવાળા બીજા તે તે યોદ્ધાઓને પણ ઉભા-ડિમાંઓએ કરી જેમ હસ્તિઓને પીડે તેમ આણુથી પીડિત કરી, કુંજર તથા તે ઉપર બેસનાર, અશ્વ તથા અશ્વથી જનાર તથા રથિ સહિત રથને હણી રથમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેણે વેગે કરી આયુધ સહિત શરવીરાના બાહુ તથા રથમાં બેસવાના સ્થાનમાંને છેઢી કુશ નામના દર્ભેકરી જેમ વેદી ઢંકાય તેમ યોદ્ધાઓએકરી રણબૂમિને ઢાંકી દીધી. તે રીતે શત્રુ સૈન્યને હણતા કાળ સરખા તેને અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડવ, પંચાલ તથા સોમદ્રાએ વીંટી લીધી. ભીમસેન, સાલકિ તથા પુરૂષમાં અત્યંત શત્રુવીર માદ્રીપુત્ર નકુલ સહદેવ, ભયંકર છે સૈન્ય જેનું એવા રાજા સહિત આવેલા તેને જોઇ પરસ્પર દુંકારે બોલાવતા હતા. ત્યાર પછી હે નરેન્દ્ર ! પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા શરવીર તેમણે યુદ્ધ કરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા રાજાને પાસેજ સંગ્રામમાં વારી રાખી ઉત્ર વેગવાળા બાણેકરી એને હણવા માંડ્યો. તેમજ ભીમસેન, માદ્રી-પુત્ર નકુલ સહદેવ તથા માધવ ભગવાને સારી રીતે રક્ષણ કરેલા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે પણ ઉત્ર વેગવાળા બાણેકરી મદ્રાધિપતિને સ્તનના મધ્યમાં હણ્યો. રણસંગ્રામમાં એ રીતે યુધિષ્ઠિરના બાણેકરી પીડિત થયેલા મદ્ર વિપતિને જોઈ તમારી તરફના અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા ધણીક અત્યંત સજ્જ થયેલા રથિઓએ દુર્યોધનના અનુમત પ્રમાણે આગળથી તેને વીંટી લીધી. એટલામાં મદ્રરાજાએ સત્વર સાત બાણેકરી યુધિષ્ઠિરને વિંધ્યા. તેમજ ભયંકર એવા તે સંગ્રામમાં હે રાજા ! મહાત્મા એવા યુધિષ્ઠિરે નવ બાણેકરી તેને વિંધ્યો. મહારથિ એવા મદ્રાધિપતિ તથા યુધિષ્ઠિરરાજા કાન પર્યંત ધનુષ ખેંચી મૂકેલા તથા તેલથી સાફ કરેલા બાણેકરી એકબીજાને આઘાતન કરતા હતા, અને પરસ્પરનાં છિદ્ર જોતા, મહા અગવાન શત્રુથી સહન થાય નહિ એવા, રાજામાં ઉત્તમ એવા મહારથિ તે બેઉ બાણેકરી એકબીજાને અત્યંત હણતા હતા.

એવી રીતે આણુ જ્વલ કરી પરસ્પર વર્ષાદ કરતા શરતીર એવા મદ્રપતિ તથા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરની ધનુષની પ્રત્યંચા તથા તત્ત્વનો વજ્ર સરખો મોટો શબ્દ થયો હતો. મોટા વનમાં માંમને ઇચ્છતાં વાઘનાં બે બચ્ચાં હોય નહીં તેવા, ઉત્પન્ન થયો છે દર્ષ જેમને એવા તે બેકે, દાંતવાળા મોટા બે હસ્તિઓ જેમ એકનાખને હણે તેમ પરસ્પર હણુતા સંગ્રામમાં વિચરતા હતા. મહાત્મા એવા મદ્રાધિપતિએ, બચકર બળવાળા અતિ વેગવાન શરતીર એવા યુધિષ્ઠિર રાજાને બલાત્કારથી સૂર્ય તથા અગ્નિ સરખી ક્રાંતિવાળાં આણેકરી હૃદયમાં વિધ્યા. મદ્રાધિપતિના આણેકરી અત્યંત વિંધાયકા કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ મહાત્મા યુધિષ્ઠિર પણ હે રાજન! સારી રીતે યોજના કરેલા આણેકરી મદ્રાધિપતિને હણી હર્ષને પ્રાપ્ત થયા. પછી બે ઘડીએ પ્રાપ્ત થઇ છે સંજા જેને એવા ઇન્દ્ર સરખા પ્રભાવવાળા ક્રોધથી લાગ તેવ થએલા મદ્રપતિ રાજાએ સત્વર સો આણેકરી યુધિષ્ઠિરને હણ્યા. ઉતાવળા થએલા મહાત્મા ધર્મપુત્રે પણ ક્રોધથી નવ આણેકરી શલ્યનું સુવર્ણમય કવચ તથા વક્ષસ્થળ ભેડી વળી બીજા છ આણેકરી તેને હણ્યો. શ્રેષ્ઠ એવું ધનુષ ખેંચી આણુ નાંખતા એવા મદ્રાધિપતિએ પણ બે આણેકરી કંરકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા રાજાનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. મહાત્મા એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે પણ અસંત ધોર એવું બીજું નવું ધનુષ ગ્રહણ કરી, તીક્ષ્ણ છે અગ્રભાગ જેના એવા આણેકરી મહેન્દ્ર, જેમ નમુચ્ચ દૈત્યને વિધે તેમ ચોતરફથી શલ્યને વિધ્યા. મહાત્મા શયે પણ નવ આણેકરી ભીમસેન તથા યુધિષ્ઠિર રાજાના સુંદર એવા સુવર્ણના કવચને ભેડી તેમના આહુતે વિદારણ કર્યા. અગ્નિ તથા સૂર્યસરખા તેજવાળા બીજા કુરુપ્ર નામના આણેકરી રાજાનું ધનુષ પણ મંથન કર્યું. કૃપાચાર્યે છ આણેકરી તેના સારથિને હણ્યો, તેથી તે, સન્મુખ પડ્યો અને મહાત્મા મદ્રાધિપતિએ પણ ચાર આણેકરી યુધિષ્ઠિરના વાહનને હણી ધર્મપુત્ર એવા તે રાજાના ચોદાઓનો ક્ષય કરવા માંડ્યો. આમ ધર્મપુત્રને પીડ્યા તે જોઇ મહાત્મા ભીમસેને વેગવાન એવા આણેકરી મદ્રાધિપતિનું ધનુષ કાપી બીજા બે આણુથી તેને અત્યંત વિંધી, કોપાયમાન થએલા સર્વ ધનુષ ધરનારમાં અગ્રણી એવા તેણે બીજા આણુથી દહ સંધિવાળા છે મધ્યભાગ જેનો એવી કાયા ઉપરથી એના સારથિનું મસ્તક કાપી ચાર અથને પણ હણી, સંગ્રામમાં એકલા વિચરતા અતિ વેગવાન એવા તેની ઉપર સેંકડો આણુ નાંખ્યાં. તેમજ માદ્રીપુત્ર સહદેવે પણ નાંખ્યાં. તે આણેકરી મોહ પામેલા શલ્યને જોઇ ભીમસેને આણેકરી એવું કવચ કાપી નાંખ્યું. ભીમસેને કાપ્યું છે કવચ જેનું એવો તે મહાત્મા મદ્રાધિપતિ, હજારો તારાસરખાં છે ચિન્હ જેમાં એવી ઢાલ તથા ખડગ ધારણ કરી રથમાંથી નીચે ઉતરી નકુલના રથના દંડને બાગી બચકર બળવાળો તે, કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર સામે દોડ્યો. એ રીતે સંગ્રામમાં કુદતા ક્રોધાયમાન થએલા કાળ સરખા તે રાજાને, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રૌપદીના પુત્ર, શિષ્યંડિ તથા સાત્યકિ ઇત્યાદિ ચોદાઓએ ચોતરફથી તત્કાલ વિંટી લીધો. એટલામાં મહાત્મા ભીમસેન, નવ આણુથી અપ્રતિમ એવી એની ઢાલને કાપી મુઠિમાં રહેલા ખડગને પણ લક્ષનામના આણુથી ભગી નાંખી પ્રસન્ન થએલો તે, તમારા સૈન્યના મધ્યમાં શબ્દ કરવા લાગ્યો. ભીમસેનનું તે કર્મ જોઇ પ્રસન્ન થએલા પાંડવ તરફના અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા રથિઓના ઓષ અત્યંત હાસ્યકરી સિંહનાદ સાથે ચંદ્ર સરખા શંખ વગાડવા લાગ્યા. તે બચકર શબ્દેકરી કોણથી સહન થાય નહિ એવું, રૂધિરથી વ્યાપ્ત છે અંગ જેનું એવું, ખેદયુક્ત, કપી દિશામાં જઇએ છીએ એમ જેને જ્ઞાન નથી એવું, બેભાન થએલું તમારે સૈન્ય અત્યંત સંતપ્ત થયું. તેમજ પાંડવ તરફના

મુખ્ય યોદ્ધાઓએ ભયંકર અગ્રભાગવાળાં ખાણેકરી હણેલો મદરાજ તત્કાલ વેગેકરી સિંહ જેમ મુગ વાસ્તે જાય તેમ યુધિષ્ઠિરની સંમુખ ગયો. હણ્યા છે અથ તથા સારથિ જેના, ક્રોધે-કરી પ્રદીપ, અગ્નિ સરખા પ્રકાશવાળા રથમાં ખેડેલા મહાત્મા શયનું તે યુદ્ધરૂપ કર્મ તથા હવે બાકી રહેલા પોતાના ભાગને જોઈ બળ સહિત શત્રુ સામે દોડી ગોવિંદ ભગવાનનાં વચનને સંભારી શયનના વધનું મન કરી તત્કાળ ફાડયાં છે નેત્ર જેણે એવા કુદ્ધ થએલા યુધિષ્ઠિરે મણિ તથા સુવર્ણનો દાંડો છે જેનો એવી સુવર્ણ સરખા પ્રકાશવાળી શક્તિ યદ્ધણું કરી ક્રોધથી મદ્રાધિપતિ સામે જોયું. હે નરદેવ ! હે રાજન ! પવિત્ર છે આત્મા જેનો એવા પાપ-રહિત રાજાએ ક્રોધેકરી નિરીક્ષણ કરેલો મદરાજ, જે ભસ્મ થઈ ગયો નહિ એ મને આશ્ચર્ય લાગે છે. ત્યારપછી કૌરવોમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ મહાત્મા એવા તે રાજાએ સુંદર છે ઉગ્ર દાંડો જેનો, ઉત્તમ મણિએ કરી ઉત્તરલિત તથા પ્રદીપ એવી શક્તિ અત્યંત વેગેકરી મદ્રાધિપતિ ઉપર નાંખી. બળેકરી નાંખેલી પ્રદીપ અગ્નિના તણુખા જેમાંથી ઉડે છે એવી તથા યુગાંત વિષે આકાશમાંથી પડતા મોટા ઊંખાડિયા સરખી શક્તિને એકલા મળેલા સર્વ કૌરવો જેતા હતા. કાળરાત્રિની પેઠે ઉગ્રરૂપવાળી પાશ જેના હાથમાં છે એવી યમરાજની ધાત્રી સરખી, અલ્પદંડની ઉપમા લાયક, અમેઘ, સાવધાન થએલા ધર્મરાજાએ યુદ્ધમાં નાંખેલી, પાંડુપુત્રાએ પ્રયત્નવડે ગંધ, માળા, ઉત્તમ આસન, પાન તથા ભોજનેકરી પૂજન કરેલી, પ્રત્યય સમયના અગ્નિની જેને ઉપમા અપાય એવી, પ્રજ્વલિત, અથર્વાગિરતી અભિચારિક કૃષ્ણા સરખી ઉગ્ર, મહાદેવ વાસ્તે ત્વષ્ટાએ નિર્માણ કરેલી, શત્રુના પ્રાણ તથા દેહને ભક્ષણ કરનારી, ભૂમિ તથા અંતરીક્ષ આદિ લેખ જગ્ગાશયમાં રહેનાર પ્રાણિઓને પણ હણવા સમર્થ, ઘંટા તથા પતાકા યુક્ત, મણિ તથા વજ્રનું છે નાળયું જેનું, વૈદ્યમણિએકરી વિચિત્ર પ્રકારની, સુવર્ણના દાંડા-વાળી, ત્વષ્ટાએ પ્રયત્નથી નિયમેકરી રચેલી, અલ્પદંડિયોનો અંત કરનારો, આભોષ બળ તથા પ્રયત્નેકરી અધિષ્ઠ છે વેગ જેનો એવી ધૌર, મંત્રે અભિમંત્રણ કરી મદ્રાધિપતિના નાશ વાસ્તે સારે માર્ગે મોકલેલી, 'અરે હે પાપરૂપ તું હણાયો છે' એમ કહી રૂદ્ર જેમ અં-ધકાસુર પ્રત્યે તેનો અંત કરે એવું ખાણું નાંખ્યું હતું તેમ અત્યંત દૃઢ એવો ખાડુ પ્રસા-રણું કરી ક્રોધે કરીને જાણે નૃત્ય કરતા હોય નહીં એવા યુધિષ્ઠિરે નાંખેલી, અપ્રતિવાર્ય છે વીર્ય જેનું એવી સર્વ શક્તિએકરી નાંખેલી સારી રીતે અગ્નિ પ્રત્યે હોમેલી ઘીની ધારા સર-ખી તે સુંદર શક્તિ મોટા શબ્દ કરતા શયનનાં મર્મસ્થાન વિદારણું કરી શબ્દ રાજના વિપુલ એવા યશને બાળતી શુભ્ર તથા વિશાળ એવા તેના વક્ષસ્થળને ભેદી કોઈ સ્થાનકે નથી હણતી ગતિ જેની એવી તે, જળની પેઠે સુપ્રવેશ એવી પૃથ્વીમાં પેસી ગઈ.

તે વખતે નાસા, અક્ષિ, કાન તથા મુખમાંથી નિકળેલા અને વણુથી ઉત્પન્ન થયેલા ઇધિરેકરી સંસિકત છે શરીર જેનું એવો મદરાજ કાર્તિકસ્વામિએ હણેલા મોટા કૌંચ ના-મના પર્વત સરખો દીસતો હતો. યુધિષ્ઠિરે છેલ્લું છે કવચ જેનું એવો રથમાંથી પૃથ્વીપર પડે-લો મહેન્દ્રના વાહનની જેને ઉપમા અપાય એવો વજ્રે હણેલા પર્વતના શિખર સરખો મદ-રાજ, બે ખાડુ પ્રસારણું કરી યમરાજની સંમુખ પૃથ્વીને વિષે ઊંચો એવો મન્દ્રધ્વજ પડે તેમ પડ્યો. એ રીતે ભેદાયાં છે સર્વ અંગ જેનાં, ઇધિરેકરી ત્યામ અને પૃથ્વીએ પ્રેમેકરી જાણે પ્રાપ્ત થયો હોય નહીં એવો, પ્રિય એવી કાંતા સહિત તેના વક્ષસ્થળવિષે પડેલો જાણે તેનો કાંત હોય નહીં તેની પેઠે દેખાતો હતો. પ્રિય એવી કાંતાની પેઠે વસુમતીને ધણુક કાળ

શ્રદ્ધા ભ્રમણી સમર્થ એવો તે, સૂર્ય અંગે કરી વસુમતીને આત્મેષ કરી બાણે સારી રીતે
 જીવે રહ્યો હોય નહીં તેણે દેખાતો હતો. ધર્માત્મા એવા ધર્મપુત્રે ધર્મયુદ્ધમાં હણેલો મદરાજ,
 મરુતિષે સારી રીતે હોમ કર્યો છે જેમાં એવો અત્યંત શાંત થયેલો સ્વિષ્ટાશ્વિ શોભે તેણે
 જીભને કાઢ્યો, શકિતએ કરી બેઠાયું છે હૃદય જેનું એવા વિધાએવા આયુષ તથા જ્ઞાનવાળા
 સારી રીતે શાંત થયેલા મદરાજને પણ લક્ષ્મી, મૂર્તી ન હતી, તેટલામાં વળી યુધિષ્ઠિર, ધૃત્વ-
 ધનુષ સરખું ધનુષ ધ્રુણુ કરી સંગ્રામમાં ગરૂડ જેમ સંપોતે હણે તેમ દ્રેપિએને હણ્યું ॥ લાગ્યા.
 એ રીતે અત્યંત તીવ્ર એવા ભક્ષ બાણેકરી શત્રુઓના દેહને ક્ષય માત્રમાં નાશ કરતો હતો.
 ત્યારપછી યુધિષ્ઠિરના બાણ સમુદાયેકરી વિંટાએવા, મિત્રમાં છે તેજ જેમણે એવા, અત્યંત
 પ્રદિત, ક્ષય પામતા, હણાયું છે આયુષ તથા જીવિત જેમનું એવા તમ્રારા સૈનિકોના શરી-
 રમાંથી રૂધિર સ્ત્રવતું હતું. એવી રીતે શય પડ્યા પછી સર્વ ગુણેકરી ભાષ સરખા યુવા-
 વસ્ત્રવાળો યુદ્ધદુર્મદ નરસિંહ, રશિ મદરાજના નાના ભાઈએ, ઉતાવળથી પાંડવ સામે જઈ
 હથોથલા ભાઈની સેવા કરવા ઇચ્છતા તેણે ધણીક નારાય નામના બાણથી તેને વિધ્યો.
 ધર્મરાજે પણ ઉતાવળ કરતા હોય નહીં તેની પેઠે છ બાણથી તેને વિધ્યો. કુરુખ નામના
 એ બાણથી એનું ધનુષ તથા જ્ઞાન છેદી દીપ્યમાન તથા અત્યંત દઢ એવા તીવ્ર ભક્ષ
 નામના બાણેકરી સંપ્રુપ વરતતા એનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું.

રથમાંથી કુંડળ સહિત તે પડતું દેખાતું હતું. પુણ્ય ક્ષયને પ્રાપ્ત થઈ સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મ
 થયેલો પડે તેમ કપાઈ ગયું છે મસ્તક જેમાંથી એનું શરીર, રથમાંથી નીચે પડ્યું. રૂધિર-
 કરી અવસિત છે અંગ જેનાં એવા તે શરીરને ગ્નેર્મ તમારું સૈન્ય, ભાગવા લાગ્યું. વિચિત્ર
 પ્રકારનું છે કવચ જેનું એવો મદરાજનો નાનો ભાઈ હથોથો, તેને ગ્નેર્મ કૌરવો, હાહાકાર
 કરતા ભાગવા લાગ્યા. તેમજ ત્યાગ કર્યું છે જીવિત જેણે એવા તમ્રી તરફના બીજા ચો-
 દાએ પણ પાંડવના ભયથી નાસી જવા લાગ્યા. તે રીતે ભાગતા કૌરવો ઉપર હે ભરતપર્બા!
 બાણનો વરસાદ કરતો સાત્યકિ, તેમની સામે આવી ઉભો રહ્યો. એ રીતે સામે આવતા દુઃમે
 કરી સહન થાય નહીં એવા મોટા ધનુષવાળા દુરાસદ તેને હે રાજન્! જલદી હાદિક્યે
 નિર્ભયની પેઠે રોડી રાખ્યો. વૃષ્ણિકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા, શ્રેષ્ઠ અશ્વવાળા સિંહની પેઠે બળે
 કરી ઉડેટ, સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા મહાત્મા એવા હાદિક્ય તથા સાત્યકિ નિર્માળ આભાસ-
 વાળા બાણેકરી પરસ્પર આચ્છાદન કરતા હતા. તે વેળાએ વૃષ્ણિકુલ એવા તે બેઉના
 આકાશમાં ગયેલા પતંગ જનુની પેઠે ધનુષમાર્ગે બળથી નાંખેલા બાણને અમે જોતા હતા.
 તેટલામાં હાદિક્યે દશ બાણથી સાત્યકિને વિધી, ત્રણ બાણેકરી એના અધને હણી, નન છે
 પર્વ જેનું એવા એકેકરો એનું ધનુષ પણ કાપી નાંખ્યું. સર્વ ધનુષ ધરતારમાં શ્રેષ્ઠ શિનિ-
 કુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિએ કપાઈ ગયેલા ધનુષનો ત્યાગ કરી, અત્યંત વેગવાન એનું બીજું ધ-
 નુષ ધ્રુણુ કરી દશ બાણથી હાદિક્યને સ્તનના મધ્ય ભાગમાં વિધી તે પછી સારી રીતે
 મૂંઝા ભક્ષ નામના બાણેકરી રથના યુગ તથા ઇલા નામના દંડને કાપી તેના અધને હણી
 પડખેથી રક્ષા કરનાર તથા સારથિને પણ હણ્યા. એ રીતે વિરથ થયેલા તેને જોઈ હે પ્રભો!
 પરાક્ષી એવા શરદાનતા પુત્ર કૃપાચાર્ય, સત્વર રથમાં બેસાડી તેને એક બાણ લેઈ ગયા.
 હે સજન્! એવી રીતે મદરાજને હણ્યો અને કૃતવર્માને વિરથ કર્યો તેને જોઈ દુર્યોધનનું
 હથોથા બાકી રહેલું સર્વ સૈન્ય, રણથી વિમુખ થયું. સૈન્યથી ઉડેલી રજને લીધે બીજાઓ

તે બાણતા ન હતા. હે પુરુષર્ષભ ! એક મુદ્દર્ત પછી વિવિધ પ્રકારના ઈષિર સ્ત્રાવકરી ઉઠેલી રજ પ્રસાંત થઇ; ત્યાર પછી વિમુખ થએલા સન્યસે તે જોતા હતા, તે વખતે દુર્યોધને પણ પોતાની પાસેથી નાસવા લાગેલા પોતાના સૈન્યને જોઇ વેગેકરી આવતા સર્વ પાંડવોને પોતે એકલે વારી રાખ્યા, તેમજ પૃથત્તગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તથા દુરુધર્ષ એવા આનર્તને તીક્ષ્ણ બાણે કરી વારી રાખ્યા. મનુષ્યો આવતા મૃત્યુ સામે જ્ય નહિ તેમ તેની સામે બીજા કોઇ જતા ન હતા. તેટલામાં હાર્દિક્ય પણ બીજા સ્થામાં ખેસી પાછો આવ્યો. ઉતાવળા થતા મહારથિ યુધિષ્ઠિર રાજ્યે, ત્યાર બાણેકરી કૃતવર્માના અશ્વને હણી સારી રીતે પાછો લાં લઇ નામનાં છ બાણેકરી ગૌતમને પણ વિધ્યા. એટલામાં અશ્વત્થામા, રાજ્યે અશ્વ હણી વિરથ કરેલા હાર્દિક્યને પોતાના રથેકરી યુધિષ્ઠિર પાસેથી દૂર લેઇ ગયા. ત્યાર પછી શરદાન પુત્ર કૃપાચાર્યે, છ બાણથી યુધિષ્ઠિરને વિધો, તીક્ષ્ણ એવાં આઠ બાણેકરી તેમના અશ્વને વિધ્યો. હે રાજન ! હે ભારત ! પુત્ર સહિત તમારા ખરાખ વિચારથી હે મહારાજ ! એ રીતે આ યુદ્ધ નામ માત્ર અવશેષ રહ્યું. મોટું ધનુષ ધરનાર મરેશ શરપને કુરુપુંગવ એવા યુધિષ્ઠિરે સંગ્રામના મધ્યમાં હણ્યો તે જોઇ અત્યંત પ્રસન્ન થએલા અને એકલા મળેલા પાંડવો, શંખ વગાડવા લાગ્યા. સંગ્રામ વિષે પૂર્વે ત્રાસુરનો વધ થયો ત્યારે જેમ ઇન્દ્રને વખાણતા હતા તેમ યુધિષ્ઠિરની સૌ પ્રશંસા કરતા હતા. એકલા મળેલા તેઓ પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતા નાનાપ્રકારનાં વાઘના શબ્દ કરતા હતા.

યુધિષ્ઠિરં ચ પ્રરાશંસુરાજૌઃ પુરાકૃતવૃત્રવધે યથેદ્રં ।

ચક્રશ્ચ નાનાવિધવાઘશબ્દાન્નિનાદયતો વસુધાં સમેતા ॥

ઈતિશ્રી મહાભારતે શલ્યપર્વણિ શલ્યવધે ગુર્જરભાષાયાં સપ્તદશો-

અધ્યાયઃ ॥ ૧૭ ॥

૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩

અધ્યાય ૧૮ ભો. સંકુલ યુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—શલ્યેથ નિહંતે રાજન્ મદ્રરાજપદાનુગાઃ ।

રથાઃ સત્તશતાવીરા નિર્યયુર્મહતો બલાત્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! શલ્ય હણ્યો તે જોઇ મદ્રરાજની પાછળ ચાલનાર શરવીર એવા સાતસો રથો, મોટા સૈન્યમાંથી બહાર નીકળ્યા. છત્ર જેને માથે ધર્યું છે અને ચામર જેને થાય છે એવા પર્વત સરખા હસ્તિ ઉપર ખેડેલા દુર્યોધને “ અરે તમારે જવું નહિ, અરે તમારે જવું નહિ ” એ રીતે માદ્રજોને વાર્યા. દુર્યોધને વારંવાર વારણ કરેલા, યુદ્ધ વિષે ક્યું છે મન જેમણે એવા શરવીરો પાંડવના સૈન્યમાં પ્રવિષ્ટ થઇ ધનુષનો શબ્દકરી યુધિષ્ઠિરને હણવા માટે પાંડવ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. શલ્ય હણ્યો અને મદ્રરાજનું પ્રિય ઇચ્છનાર મદ્રકાના મહારથિઓએ ધર્મપુત્રને પીડિત થયો, એ વાત સાંભળી મહારથિ અર્જુન ગાંડીવ ધનુષનો શબ્દ કરી રથના ઘોષેકરી સર્વ દિશાઓને પૂરતો ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. તેમજ બીમસેન માદ્રીપુત્ર નકુળ સહદેવ, પુરુષમાં ત્રિહરપ સાત્યકિ, દ્રૌપદી પુત્ર, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખાંડે, તથા સોમક સહિત પાંચાળ, યુધિષ્ઠિરના રક્ષણને ઇચ્છતા સર્વ યોદ્ધાઓએ ચોત-

રક્તી તેમને વિંટી લીધા. ચેતરક્તી વિંટાયલા પુરુષમાં એક પાંડવો, મગરમચ્છ જેમ સમુદ્રને ક્ષોભ પમાડે તેમ સેનાને ક્ષોભ પમાડી, વાયુ જેમ વૃક્ષોને કંપાવે તેમ તમારી તરફના યોદ્ધાઓને કંપાવતા હતા. ત્યાર પછી પૂર્વના વાયુએ કરી મહાનદી ગંગા જેમ ક્ષોભ પામે તેમ પાંડવોની સેના ક્ષોભ પામી. એ રીતે ધણીક મહાત્મા મહારથિઓ મોટી સેનાને ક્ષોભ પમાડી, 'યુધિષ્ઠિર રાજ્ય ક્યાં છે, અને શરવીર એવા એના કેાઈ ભાઈઓ અહિં કેમ દેખાતા નથી?' એમ પૂછવા લાગ્યા. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, દ્રૌપદીના પુત્ર, મહાપરાક્રમી પંચાળ, તથા મહારથિ શિખંડિ વગેરે સર્વે મહારથિ યોદ્ધાઓ, એ રીતે બોલનાર મદ્રરાજની પાછળ ચાલનાર શરવીરોને હણવા લાગ્યા. મંથન થયાં છે ચક્ર જેનાં એવા રથવાળા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, સંગ્રામમાં દેખાતા હતા. હે રાજન ! હે ભારત ! તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, યુદ્ધવિષે પાંડવોને જોઈ તમારા પુત્રે વાર્યાં તોપણ વેગથી ભાગવા લાગ્યા. શરવીરને સાંતવના પુરઃસર દુર્યોધને વાર્યાં તોપણ કેટલાક મહા રથિઓએ તેની આજ્ઞા પ્રમાણે કર્યું નહિ, તે સમયે વચન બોલવામાં સમર્થ એવો ગાંધાર રાજનો પુત્ર શકુનિ, હે મહારાજ ! દુર્યોધન પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, આપણા ભેતાં મદ્રોનું સૈન્ય હણાય છે, સંગ્રામમાં તમે ઉભેલા છતાં તેઓ મરાય એ કંઈ યુક્ત નહિ, વારતે સર્વેએ એકઠા મળી યુદ્ધ કરવું એવા હું શપથ કરું છું. હે નૃપ ! તમે પણ હણતા એવા શત્રુઓને કેમ સહન કરો છો ? શકુનિનાં વચન સાંભળી દુર્યોધને તેને કહ્યું કે, મેં પૂર્વે વાર્યાં તોપણ તેમણે મારાં વચન પ્રમાણે કર્યું નહિ, અને પાંડવોની સેનામાં હડથી ગયા તેથી એ સર્વે હણ્યા. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી શકુનિએ તેને કહ્યું કે, અસહનશીલ એવા શરવીર સંગ્રામમાં સ્વામિની આજ્ઞા માને નહિ તોપણ એની ઉપર ક્રોધ કરવો નહિ, કેમકે આ વખત ઉપેક્ષા કરવાનો નથી; માટે વાજી, રથ તથા કુંજર સહિત આપણે સર્વ, એકઠા મળી મોટા ધનુષવાળા મદ્રરાજની પાછળ ચાલનારાઓની રક્ષા કરવા સાડ જઈએ. હે નૃપ ! ત્યાં જઈ મોટા ચતનથી આપણે પરસ્પરનું રક્ષણ કરીએ. એમ વિચાર કરી, સર્વે જ્યાં સૈનિકો હતા ત્યાં ગયા.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! શકુનિએ જેને આમ કહ્યું હતું એવો મોટા સૈન્યથી વિંટાયેલા રાજા, સિંહનાદેકરી પૃથ્વીને કંપાવતો હોય નહિ તેની પેઠે જવા લાગ્યો. તે વખતે હે ભારત ! 'હણો, વિંધો, ગ્રહણ કરો, પ્રહાર કરો, ક્રાપો,' એવો બચકર શબ્દ, તમારા સૈન્યમાં થતો હતો. પાંડવો તો સંગ્રામવિષે મદ્રરાજની પાછળ ચાલનાર મદ્રકોને જોઈ મધ્યમ ટુકડી પ્રત્યે રહી તેમની સામે જઈ ઉભા. હે વિશાંપતે ! પછો શરવર એવા તેમણે હસ્તાહસ્તિ યુદ્ધ કરી હણેલા મદ્રરાજની પાછળ ચાલનાર યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાં હણાયા દેખાતા હતા. એ રીતે અગ્ને ગયા તોય વેગવાન મદ્ર હણાયા. તે વખતે પ્રમત્ત થયેલા એકઠા મળેલા શત્રુઓ કિલકિલ શબ્દ કરતા હતા. સંગ્રામના મધ્યમાં ઉભાં થયેલાં માથાં વિનાનાં ધડ ચેતરફ દેખાતાં હતાં. આદિત્ય મંડળના મધ્યમાં થઈ મોટું ઉંઝાડિયું પડતું હતું, ભાગેલા રથ, યુગ, આરા તથા પડેલા અશ્વેકરી રણૂમૂમિ ઢંકાઈ ગઈ હતી. હે મહારાજ ! રણાંગણમાં વાતાયમાન છે તુરંગ જેના એવા યોદ્ધાઓ તે તે ઠેકાણે દેખાતા હતા. રણસંગ્રામમાં હણાયાં છે ચક્ર જેનાં એવા રથને કેટલાક ઘોડાઓ વહન કરતા હતા. કેટલાક ઘોડાઓ, અર્ધા રથને ગ્રહણ કરી દશે દિશાઓમાં ભમતા હતા. ચોખ્ખા સહિત કેટલાક ઘોડાઓ તે તે ઠેકાણે ભમતા દેખાતા હતા. પુણ્યનો ક્ષય થવાથી સ્વર્ગમાંથી સિદ્ધ દેવતાઓ પડતા હોય તેની પેઠે કેટલાક એક પુ-

રૂપે રથમાંથી નીચે પડતા દેખાતા હતા. એ રીતે શરવીર એવા મદરાજની પાછળ ચાલનારા હજુયા ત્યારપછી સામે આવતા અમને જોઇ જયને ઇચ્છતા, પ્રહાર કરનાર, લગ્ન છે લક્ષ જેમણે એવા મહારથિ પાંડવો વેગેકી અમારી સામે આવી વળી અમને મળી શંખના શબ્દ સાથે બાણના શબ્દ કરી, ધનુષને હલાવતા મોટા સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. તે વખતે હજુએલા એવા મોટા મદરાજના સૈન્યને તથા સંગ્રામમાં પાડેલા શરવીર મદરાજને જોઇ વિમુખ થયે-લું દુર્યોધનનું સર્વ સૈન્ય, હે મહારાજ ! દહ ધનુષવાળા જયશીલ પાંડવોએ હજુવા માંડેલું તથા અમારેલું અને સંભ્રાંત થયેલું દિશાઓ પ્રત્યે નાસી જવા લાગ્યું.

વધ્યમાનં મહારાજ પાંડવૈર્જિતકાશિભિઃ ।

દિશો ભેજેય સંભ્રાતં ભ્રામિતં દદૃધન્નિભિઃ ॥

इतिश्री महाभारते शल्यपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां अष्टा-
दशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો. સંકુલ યુદ્ધ. [ચાલુ]

સંજય ઉવાચ—પાતિતે યુધિ દુર્ધર્ષે મદરાજે મહારથે ।

તાવકાસ્તવપુત્રાશ્ચ પ્રાયશો વિમુક્ષાભવન્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! યુદ્ધમાં દુર્ધર્ષ એવા મહારથિ મદરાજને રણમાં પાડ્યો તે જોઇ તમારી તરફના યોદ્ધાઓ તથા તમારા પુત્ર, બહુ દુઃખી થયા. તે વેળાએ અગાધ સમુદ્રમાં ભાગ્યું છે નાવ જેમનું એવા હોડી વગરના પારને ઇચ્છતા વ્યાપારિઓ સિંદથી પીડાયલા મૃગોતી પેડ, ભાગી ગયાં છે શીંગડાં જેમનાં એવા વૃષભ તથા વીખરાઇ ગયા છે દાંત જેમના એવા હરિતઓ, ત્રાસ પામે તેમ મહાત્મા યુધિષ્ઠિરે શરવીર મદરાજને હજુયા પછી બાણથી ક્ષત થયેલા નાથને ઇચ્છતા અનાથ એવા શત્રુએ જીતેલા ત્રાસ પામેલા અમે, મધ્યાન્હ સમયે સંગ્રામમાંથી પાછા વળ્યા. તે સમયે હે રાજન્ ! સૈન્યનું સંધાન કરવામાં તથા પરાક્રમ કરવા વિષે ફરીથી કાઇ પણ યોદ્ધાની મતિ થતી ન હતી. હે ભારત ! બીજમ, દ્રોણ તથા સુતપુત્ર કર્ણ હજુયો તે વખતે હે વિશાંપતે ! તમારા યોદ્ધાઓને જે દુઃખ તથા જે લય થયો તે લય તથા તે શોક શલ્ય હજુયાથી અમને પણ ન થયો. મહારથિ શલ્ય હજુયો ત્યાર પછી, જયવિષે નિરાશ, હજુયા છે શરવીર જેમના એવા, તીક્ષ્ણ બાણેકરી હજુ યજ્ઞ તમ રી તરફના યોદ્ધાઓ, લયથી આમતેમ નાસવા લાગ્યા તેમાં કેટલાક ઘેડા ઉપર, કેટલાક હસ્તિ ઉપર તથા કેટલાક મહારથિઓ વેગથી રથ ઉપર ચઢી ભાગવા લાગ્યા. અંકુશ તથા અંગુડાથી ચલાવેલા પ્રહાર કરનાર, પર્વત સરખા રૂપવાળા જે હજાર હસ્તિઓ ભાગવા લાગ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! એ રીતે તમારા યોદ્ધાઓ, સંગ્રામ છોડી દઇ દિશાઓ તરફ ભાગતા હતા. દોડતા, શ્વસોચ્છ્વાસ કરતા, બાણથી હજુયાલા, હજુયો છે ઉત્સાહ જેમનો એવા પરાજય પામેલા યોદ્ધાઓને અમે જોતા હતા. જય ઇચ્છતા એવા પાંડવ તથા પંચાલ સામે આવતા હતા, ને બાણશબ્દ ન થે મળેલા પુષ્કળ સિંહનાદ તથા દાણજી એવા શરવીરોના શંખના શબ્દ થતા હતા. એવી રીતે લયથી સંત્રસ્ત થયેલા તથા ભંગાણુ પડેલા કૌરવના સૈન્ય જોઇ, પાંડવ સહિત પાંચાલ પરસ્પર

ભાવણ કરતા હતા કે આજ સત્ય ધૃતિવાળા યુધિષ્ઠિર, હણાયો છે શત્રુ જેના એવા થયા. આજ દુર્યોધન, પ્રદીપ એવી રાજવંશીથી હીન થયો. આજ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, પુત્ર હણાયો એમ સાંભળી વિદ્વજ થઇ પૃથ્વીવિષે પડેલા દુઃખને પ્રાપ્ત થાઓ. આજ પાપ કરનાર દુર્યોધિષ્ઠિ. જો તે, કૃતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરને સર્વ ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ ગણે. આજ દુર્મેધાવળો તે પોતાના આત્માની નિંદા કરી હિતનાં વચન કહેતા એવા વિદુરનાં સત્ય વચનને યાદ કરો; આજથી યુધિષ્ઠિરના ચાકરની પેઠે આચરતો તે, પાંડવને જે દુઃખ પ્રાપ્ત થયું હતું તે ગણે. આજ મહીપતિ એવો તે શ્રીકૃષ્ણના માહાત્મ્યને ગણે, તેમજ આજ સંગ્રામમાં ધોર એવા અર્જુનના ધનુષધોષને પણ સાંભળો. ઇન્દ્ર જેમ અસુરના સૈન્યને હણે તેમ યુદ્ધમાં દુર્યોધન હણાયોથી આજ ધૃતરાષ્ટ્રરાજા, મહાત્મા ભીમસેનના સર્વ અભ્યાગને, આહુત્યને તથા ધોર એવા શરીરભાગને પણ ગણશે. દુઃશાસનના વધ વખતે ભીમસેનને જે કર્મ કર્યું છે તે કર્મ આલોકમાં મહાભ્યાગવાન ભીમસેન વિના બીજે કાઈપણ કરનાર નથી. આજ દેવતાઓએ પણ દુઃસહ એવા મદ્રરાજને હણ્યો સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, મોટા શરવીરા સાથે શરવીર એવો મુગલપુત્ર શકુનિ હણાયો. એમ સાંભળી સંગ્રામમાં માદ્રીપુત્ર નકુલ સહદેવ, અતિદુઃસહ છે એમ સમજશે. જેમના યોદ્ધા અર્જુન, સાત્યકિ, ભીમસેન, પ્રપત્તિગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રૌપદીના પાંચ પુત્ર, માદ્રીપુત્ર નકુલસહદેવ, મોટા ધનુષવાળો શિખંડિ, તથા યુધિષ્ઠિરરાજા છે, તેમનો જ્ય ક્રમ ન થાય, તેમજ જેમના નાથ પણ જગતના નાથ એવા જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ છે અને ધર્મનો જેમને આશ્રય છે તેમનો જ્ય ક્રમ ન થાય ? ભીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ, મદ્રરાજ તથા શરવીર એવા બીજા પણ સેંકડો તથા હજારો રાજાઓને સંગ્રામ વિષે જીતવા સમર્થ પાર્થ જેવા અંધુવગર યુધિષ્ઠિર વિના બીજે કોણ સમર્થ થાય ? કેમકે સદાય સત્ય તથા યશના નિધિ એવા ઋષીકેશ ભગવાન જેના નાથ છે, એ રીતે પરસ્પર ભોલતા મોટા હર્ષયુક્ત સંઘ્રષ્ઠ થઇ ભાગ્યા એવા તમારા યોદ્ધાઓની પાછળ દોડતા હતા. તેમાં પરાક્રમી અર્જુન, રથસૈન્ય સામે દોડ્યા. માદ્રીપુત્ર નકુળ સહદેવ તથા સાત્યકિ શકુનિ સામે ગયા. ભીમસેનના ભયથી પીડિત ભાગતા એવા તે સર્વને જોઇ, દુર્યોધનરાજા, વિજય વાસ્તે પોતાના સારથિ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, હાથમાં ધનુષ લેઇ ઉભેલા મને અર્જુન અતિક્રમણ કરે નહિ વાસ્તે સર્વ સૈન્યની પાછળ મારા અશ્વને ચલાવ; કેમકે પાછળથી યુદ્ધ કરતા મને કૃતિપુત્ર મહોદધિ જેમ કિનારને અતિક્રમણ કરે નહિ તેમ અતિક્રમણ કરવાનો ઉત્સાહ કરશે નહિ. હે સત ! પાંડવોએ નસાડેલાં મોટાં સૈન્યને જોઇ ચોતરફથી ઉડતી સૈન્ય સંખ્યાથી આ રજને જો, તેમજ ભય કરનાર એવા ઘણાક સિંહનાદને સાંભળ. વળી હે સત ! ધીરથી અશ્વને ચલાવી પાછળથી રક્ષા કર. સંગ્રામમાં હું ઉભો રહી પાંડવને રોકીશ એટલે પરાક્રમથી મારે સૈન્ય પાછું આવશે. તમારા પુત્રનાં શર તથા આર્થસરખાં વચન સાંભળી સારથિએ સુવર્ણની ગળમાં ઢંકાઇ ગએલા અશ્વને ધીરે ધીરે આગળ ચલાવ્યા. ગજ, અશ્વ તથા રથેકરી હીન, ત્યાગ કર્યો છે આત્મા જેમણે એવા, નાના દેશમાં ઉત્પન્ન થએલા, નાના નગરમાં નિવાસ કરનારા, મોટા યશની પ્રાર્થના કરતા એકવીશ હજાર પાયદળ યોદ્ધાઓ યુદ્ધ વાસ્તે ઉભા રહ્યા. સંઘ્રષ્ઠ થઇ આવતા એવા તેમનો પરસ્પર ભયાનક ધોરરૂપ અતિ મોટો સંમર્દ થયો. હે રાજા ! ભીમસેન તથા પાર્થ એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને ચતુરંગ સૈન્યેકરી નાના દેશમાં રહેનારા યોદ્ધાઓને વારી રાખ્યા તેમજ વીરલોકપ્રત્યે જવાને ઇચ્છતા યુદ્ધમાં દુર્ભેદ અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા બીજા પાયદળો સિંહ

નાદ સાથે આદુશબ્દકરી ભીમસેનને ઘેરી તેનીજ સામે ઉભા રહ્યા. એ રીતે કરી ખોજ વાત ન કરતાં તમારી તરફના યોદ્ધાઓ ચોતરફથી ભીમસેનને ઘેરી તેને હણવા લાગ્યા. સંગ્રમમાં તેમણે હણવા માંડ્યા પદ્ધતિગણથી ચિંતાયજો તે, મૈત્રાકપર્વતની પેઠે સ્થાનકથી ચનાયમાન થયો નહિ. હે મહારાજ ! પાંડવના મોટા રથને નિગ્રહ કરવા પ્રવર્તમાન થએલા ક્રોધાયમાન એવા તે, ખીન યોદ્ધાઓને પણ વરવા લાગ્યા. ચોતરફ ઉમેલા તે પાયદળોને જોઈ ક્રોધાયમાન થએલા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ભીમસેન રથમાંથી નીચે ઉતરી, સુરણીથી શોભતી મોટી ગદાને ગ્રહણ કરી હથમાં દંડ લેઈ ઉમેલા કાળની પેઠે તમારી તરફના યોદ્ધાઓને હણવા લાગ્યો. રથ તથા અશ્વકેરી હીન એવા તે એકવીશ હજાર પાયદળરૂપ પુરૂષ સૈન્યને હણી સત્ય છે પરાક્રમ જેવો એવો ભીમસેન, દુષ્ટનુષ્ટો આગળ કરી વળી બીજે સ્થાનકે જઈ દેખાતો હતો. એ રીતે ભીમસેને હણેલા રૂધિરકેરી ત્યાપ્ત છે અંગ જેમનાં એવા, રણમૂર્તિવિષે સુનેલા, વીર પુરુષો વાયુએ કરી ભાગેલાં અત્યંત પુષ્પિત એવા કર્ણિકારના વૃક્ષ શોભે તેમ શોભતા હતા નાનાપ્રકારના શસ્ત્રયુક્ત, નાના પ્રકારના કુંડળ ધરનારા, નાનાપ્રકારની ગતિથી ઉત્પન્ન થએલા, નાનાપ્રકારનાં દેશમાંથી આવેલા પાયદળો ત્યાં હણ્યામાં. પતાકા તથા ધ્વજકેરી ઢાંકાઈ ગએલું, ભાગે વહેનાર, નાશ પમેલું ઘોરરૂપ એવું પાયદળોનું મોટું રૌદ્રસૈન્ય ત્યાં હતું. યુધિષ્ઠિર છે મુખ્ય જેમાં એવા સૈન્યસહિત પાંડવ તરફના મહારથિઓ, મહાત્મા એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધન સામે દોડ્યા. તે સર્વ પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ મોટાં છે ધનુષ જેમનાં એવા વિમુખ થએલા તમારી તરફનાઓને જોઈને તમારા પુત્રને કિનારો જેમ સમુદ્રને અતિક્રમણ કરે નહિ તેમ અતિક્રમણ કરતા ન હતા. તમારા પુત્રનું અદ્ભુત એવું તે પૌરૂષ અમે જોતા હતા, જે એકલા એને એકલા મળેલા પાંડવો પણ અતિક્રમણ કરવા સમર્થ થતા ન હતા. અતિ દૂર ગએલાં નહિ તથાપિ પલાયન કરવાવિષે કરી છે ભુદ્ધિ જેમણે એવાં અત્યંત ક્ષત થએલાં પોતાનાં સૈન્યને દુર્યોધન રાજ્ય આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, જ્યાં ગએલા તમને પાંડવો હણે નહિ એવા પૃથ્વી તથા પર્વતવિષે ક્રોધપણ દેશને હું જોતો નથી. એમનું સૈન્ય પણ થોડું બાકી રહ્યું છે અને શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન પણ અત્યંત ક્ષત થએલા છે, માટે જો આપણે બધા ઉભા રહીએ તો જરૂર આપણો જય થાય. નહિ તો ભેદ પામી ભાગેલા તમને, કયું છે વિપ્રિય જેમનું એવા પાંડવ, પાછળ આવી હણશે, માટે સંગ્રામમાં મરવું એ આપણું કલ્યાણ છે. હે ક્ષત્રિયો ! જેટલા તમે અહિં આવ્યા છો, તે બધા મારાં વચન સાંભળો. જ્યારે શર તથા ભીરને પણ કાળ મારે છે ત્યારે ક્ષત્રિય એવો મહાપુરૂષ કાણ હોય કે જે યુદ્ધ ન કરે, માટે ક્રોધાયમાન થએલા ભીમસેનની આગળ બેલું રહેવું એજ આપણું શ્રેય છે; કેમકે ક્ષાત્ર ધર્મેકરી યુદ્ધ કરનારને સાંગ્રામિક મૃત્યુ સુખરૂપ છે, ધરવિષે રહેનાર મનુષ્યોને પણ મરવું તો છેજ, ને ક્ષાત્રધર્મેકરી યુદ્ધ કરનારને આ સનાતન મૃત્યુ તો છેજ પણ સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરનારા શત્રુને હણે તો આલોકવિષે સુખ ભોગવે, અને હણાયલા મુવા પછી મોટાં ફળને પ્રાપ્ત થાય. હે કૌરવો ! યુદ્ધધર્મથી ઉત્તમ બોમ્બે ક્રોધપણ સ્વર્ગનો માર્ગ નથી, કેમકે થોડા વખતમાં યુદ્ધ વિષે હણાયેલા ઉત્તમ લોકને પામે છે. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી તેનાં વખાણ કરી રાજાઓ ઉઘાડાં શસ્ત્ર ધરેલા પાંડવો સામે પાછા આવ્યા. તેમને આવતા જોઈ બ્યૂહરચના કરેલા, પ્રહાર કરનાર જ્યને ઇચ્છતા અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલા પાંડવો, તેમની સામે આવ્યા પરાક્રમી અર્જુન સંગ્રામમાં ત્રણ લોકવિષે વિખ્યાત એવું ગાંડીવ ધનુષ ખેંચતાં રહેકરી સામે આવ્યો.

माद्रीपुत्र नकुल महर्षेय तथा महा जगन्नाथ सात्त्विकि, शकुनि प्रत्ये आन्या. ओ रीत सायवा ।
 ओवा हृष्ट थयेवा ते अधा तमारा सैन्य सामे वेगे करी आन्या.

माद्रीपुत्रो च शकुनि सात्त्विकिश्च महाबलः ।

जवेनाभ्यपतन् हृष्टायत्तावतावैकं बलं ॥

**इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां एकोऽविंशो-
 ऽध्यायः ॥ १९ ॥**

अध्याय २० भो. शाह्वनो वध.

संजय उवाच—सन्निवृत्ते जनौघे तु शाह्वनोऽभ्येच्छगणाधिपः ।

अभ्यवर्ततसंकुद्रः पांडवानां महद्बलम् ॥ १ ॥

संजय इहे छे—हे धृतराष्ट्र ! ओवा रीते मनुष्यना ओत्र सारी रीते निवृत्त थया पञ्जी, संकुद्र थयेवा भ्येच्छगणुतो अधिपति शाह्व, पांडवोना मोटा सैन्य सामे आवी उमो रळो. राज्ञोभां श्रेष्ठ ओवे ते, मद्रकुणभां उत्पन्न थयेवा, दुर्योधने निरंतर सारी रीते सत्कार करेवा शास्त्रोना निश्चय जलुनाराओमे सारी रीते कल्पेवा संग्रामभां वधन करवालायक, शत्रुगणुने भर्जन करनार, औरावत सरणा भद्रोन्मत, पर्वतसरणा भद्र जरता अत्यंत मोटा हस्तिउपर भेसी प्रातःकाले उदय पर्वतउपर रहेवा सूर्यभम शास्त्रोना ते, श्रेष्ठ हस्तिओकरी हे राजन् ! ओकडा भणेवा पांडवो सामे आन्यो त्यार पञ्जी, महेन्द्रना वज्रसरणा वेगवान अत्यंत धीर ने तीक्ष्ण आलुकेरी विदारणु करता तथा महासंग्रामभां आलु हेडो योद्धाओने यमलोक प्रत्ये मोकलता, ओना छिद्रने पूर्वे अंगवत उपर भेडेवा वज्र धरनार छन्दना छिद्रने प्रथम सेनाना विमर्शभां जेम दैत्य तथा देवताओ देणता न हता तेम पोताना तथा पारकाओ जलुता न हता. पांडव, सोमक तथा संजय, हजरो स्थानके विचरता महेन्द्रना हस्तिसरणा ओक हस्तिने योतरङ्ग जेता हता. ते सभये नसाडेळु मृतसरणु पारकाओनुं सैन्य परस्पर भर्जन थवाथी संग्रामभां ओक स्थानके उलुं रेडी शकतुं न हतुं. ओ रीते शाह्वराज्यमे तत्काल नसाडेळी हस्तिना वेगने पार न पावती पांडवोनी मोटी सेना थार दिशाओभां होडवा लागी. सेनाने होडती जेष्ठ तमारी तरङ्गना मुण्य ओवा सर्व योद्धाओ, ते राजानां वणाणु करता बंदसरणा शंभने वगाडवा लाव्या. शंभना शब्द साथे थता डौरवोना हर्षयुक्त शब्दने सांजणी ते सहन न करी शकतो ओवे पांडव तथा संजयतो सेनापति महात्मा पांयालपुत्र धृष्टद्युम्न, उतावगे पोताना जय वास्ते, शत्रुना समागम वणने जंभासुर, जेम छन्दना औरावत हस्ति सामे गयेा हतो तेम ते हस्ति सामे गयेा. युद्धविषे सामे आवता पंथात्र पुत्रने जेष्ठ राज्ञां सिंहद्वय शाह्वे, द्रुपदपुत्र धृष्टद्युम्नना वध वास्ते हस्तिने तेनी सामे यवाव्यो. धृष्टद्युम्ने पणु पोता सामे आवता हस्तिने सरालिउये सज्जेवा प्रज्वलित उग्र वेगवाणा अग्निसरणा नाराय नामना त्रणु आलुकेरी विधी वणी महात्मा ओवा तेले, ते हस्तिना कुंभस्थणविषे नाराय नामनां पीणं पांयसेा आलु भार्या. विवायवे ते मोटो हस्ति, संग्रामभांथी पांछो हरी

નાસવા લાગ્યો. એ રીતે વિંધાયલા હરિતને શાલ્વરાજ્યએ ચાણક તથા અંકુશથી પાછો વાળી પંચાલ રાજ્યના રથ ઉપર ચલાવ્યો. પોતાના રથ ઉપર આવતા તે હરિતને જોઇ ભયેકરી ત્રિફળ છે અંગ જેનું એવો શરવીર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વેગેકરી રથમાંથી નીચે ઉતરી હાથમાં ગદા લેઇ સામે ઉભો રહ્યો. તેટલામાં તો તે મોટા હસ્તિએ અશ્વ તથા સારથિસહિત સુવર્ણથી શોભિતાં છે અંગ જેનાં એવા તે રથને મર્દન કરી સૂઢથી ઉચો ઉપાડી મોટા શબ્દ કરતાં પૃથ્વીપર પછાડ્યો. તે ક્રિષ્ણ હસ્તિએકરી પીડિત થએલા પંચાલરાજ્યના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને જોઇ તત્કાળ ભીમ, શિખડિ તથા સાત્યકિ, આદિ યોદ્ધાએ વેગેકરી તેની સામે દોડી, બાણેકરી સામે આવતા તે હસ્તિના વેગને રોક્યો. મહારથિ એવા તેમણે સંગ્રામમાં વાર્યો તોપણ તે હસ્તિ ચલાયમાન થયો નહિ અને તેની ઉપર ખેડેલા શાલ્વરાજ્યએ તો સૂર્ય, જેમ પોતાના કિરણ સમુદાયને ચોતરફ વિસ્તાર કરે તેમ ચોમેર બાણનો વર્ષાદ કર્યો. તે બાણેકરી હણાયલા રથિઓ, આમતેમ નાસવા લાગ્યા. શાલ્વના કર્મને જોઇ પાંચાલપુત્ર તથા સંજય, હાહાકાર શબ્દ કરતા તે હરિતને રૂંધવા લાગ્યા, એટલામાં શરવીર એવો પંચાલપુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પર્વતના શિખર સરખી ગદા ગ્રહણ કરી હે ભારત ! શત્રુનો ધાત કરનાર શરવીર એવો તે, વેગેકરી હસ્તિ સામે ગયો. સામે જઇ વેગવાન એવા પંચાલરાજ્યના પુત્ર, મેઢ્ર સરખા પ્રકાશવાળા પર્વત સરખા મદ્દ ઝરતા તે હસ્તિને ગદા ઉગામી અત્યંત હણ્યો. બેદાયું છે મોટું કુંભરથળ જેનું એવો પર્વત સરખો તે હસ્તિ, શબ્દ કરી મુખમાંથી રૂધિરનું વમન કરતો પૃથ્વીના કંપથી ચલાયમાન થએલો પર્વત જેમ પડે પતેમ પૃથ્વી વિષે પડ્યો. એ હસ્તિને પાડ્યો અને તમારા પુત્રનું સૈન્ય હાહાકાર કરવા લાગ્યું, તેટલામાં શિનિદુળમાં અત્યંત ક્રોધ એવા સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ એવા ભદ્ર નામના બાણેકરી શાલ્વનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. યુદ્ધમાં સાત્વત એવા સાત્યકિએ હણ્યું છે ઉત્તમાંગ જેનું એવો તે, હસ્તિરાજ સહિત ધન્ને મોકલેલા વળેકરી હણાયલું અત્યંત મોટું પર્વતનું શિખર પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડ્યું.

દ્વિતીયોત્તમાંગો યુધિ સાત્વતેન પપાત ભૂમૌ સહનાગરાજ્ઞા ।

યથાદ્વિગું સુમહત્પ્રણુશં વજ્રેણ દેવાધિપચોદિતેન ॥

इतिश्री महाभारते शल्यपर्वणि शाल्ववधे गुर्जरभाषायां विंशतितमो

अध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ મો. સાત્યકિને કૃતવર્માનું યુદ્ધ.

સંજય ઉવાચ—તર્મિસ્તુ નિહતે શૂરે શાલ્વે સમિતિશોભને ।

તથા મજ્યદ્વલં વેગાદ્વાતેનેવ મહાદ્રુમઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! સંગ્રામને શોભાવનાર શરવીર એવો શાલ્વ હણાયો તેને જોઇ વાયુએકરી મોટું વૃક્ષ ભાગે તેમ વેગે કરી તમારું સૈન્ય ભાગવા લાગ્યું. ભાગવા માટેલા તે સૈન્યને જોઇ મહા બળવાન તથા મહારથિ એવા શરવીર કૃતવર્માએ શત્રુના સૈન્યને વારી રાખ્યું. હે રાજન્ ! પર્વતની પેડે, રિથર થઇ ઉભેલા બાણેકરી બ્યાસ છે શરીર જેનું એવા કૃતવર્માને જોઇ તમારી તરફના શરવીર પાછા વળી આવ્યા. ત્યાર પછી હે મહારાજ ! મુ-

ત્યુમ્મ છોડી દઇ પાછા આવેલા કોરવોનું પાંડવ સાથે યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. તેમાં સાત્વત એવા કૃતવર્માનું પારકાઓ સાથે આશ્વર્થેષ યુદ્ધ થયું, જે એકલા તેણે દુરાસદ એવી પાંડવની સેનાને વારી રાખી. એવી રીતે તેણે દુષ્કર કર્મ કર્યું તે જોઇ પરસ્પર સંબંધી એવા પ્રહૃષ્ઠ થએલા તેમનો સ્વર્ગને સ્પર્શ કરે એવો મોટો સિંહનાદ થયો. તે શબ્દે કરી ત્રાસ પામેલા પંચાલોને જોઇ હે ભરતર્ષભ ! મહાબાહુ એવા સાત્યકિએ ત્યાં આવી મહા બળવાન એવા ક્ષેમભૂતિ રાજાને મળી તીક્ષ્ણ એવાં સાત બાણેકરી એને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. તીક્ષ્ણ એવા બાણ નાખતા તથા સામે આવતા એવા મહાબાહુ સાત્યકિને જોઇ વેગેકરી બુદ્ધિમાન એવો હાર્દિક્ય તેની સામે ગયો. તે સમયે રથમાં શ્રેષ્ઠ, ધનુષ ધરનાર, શ્રેષ્ઠ એવાં શસ્ત્ર ધારણ કરેલા મહા પરાક્રમી સાત્વત એવા તે બેઉ, પરસ્પર સામસામે લડતા હતા. તે બેઉના એવા ઘોર સમાગમ વિષે પંચાલ સહિત પાંડવ તથા યોદ્ધાઓ એવા બીજા રાજાઓ પણ પ્રેક્ષક થયા. વૃષ્ણિ તથા અંધકુળમાં મહારથિ એવા તે બેઉ, પ્રત્નક થએલા બે મોટા હસ્તિની પેઠે નારાય તથા વત્સદંત નામના બાણેકરી અન્યોન્ય હણુતા હતા. એ રીતે વિવિધ પ્રકારના માર્ગ પ્રત્યે વિચરતા હાર્દિક્ય તથા સાત્યકિ, પરસ્પર બાણવૃષ્ટિએકરી વારંવાર અંતર્ધાન થતા હતા. ધનુષનો વેગ તથા બળથી મૂકેલા પતંગ નામના જંતુની પેઠે આકાશમાં વિચરતા વૃષ્ણકુળમાં સિંહ એવા તે બેઉના બાણને અમે જોતા હતા. તેટલામાં સત્ય શ્રે કર્મ જેનાં એવા સાત્યકિને આગળ વધી કૃતવર્માએ તીક્ષ્ણ એવા ચાર બાણેકરી ચાર ઘોડાઓને વિધ્યા. અંકુશેકરી પીડિત કરેલા હસ્તિની પેઠે, સંકુદ થએલા મહાબાહુ સાત્યકિએ ઉત્કૃષ્ટ એવાં આઠ બાણેકરી કૃતવર્માને વિધ્યા. કૃતવર્માએ પણ શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં કળ્યુંપર્યંત ધનુષ્ય જેવી મૂકેલાં ત્રણ બાણેકરી સાત્યકિને હણી બીજા એક બાણેકરી એનું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. કપાઇ ગયેલા શ્રેષ્ઠ ધનુષનો ત્યાગ કરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સર્વ ધનુષ ધરનારમાં ઉત્તમ, મહા બળવાન તથા મહા પરાક્રમી એવા સાત્યકિએ વેગેકરી બાણ સહિત બીજું ધનુષ પ્રહણ કરી કૃતવર્માએ કરેલા ધનુષચ્છેદનને ન સહન કરી શક્તા કંપિત થએલા અતિરથ એવા તેણે કૃતવર્મા સામે જઇ અત્યંત તીક્ષ્ણ દશ બાણેકરી તેના સારથિ, અશ્વ તથા ધ્વજને હણ્યો. હે રાજન્ ! મોટા ધનુષવાળા મહારથિ કૃતવર્માએ હણાયા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવા સુવર્ણથી શોભિતા રથને જોઇ મોટા ક્રોધથી આવિષ્ઠ થએલા તેણે ત્રિશલ ઉગામી હે મારિષ ! હાથના વેગેકરી શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેની ઉપર તેને હણવાની ઇચ્છાથી ત્રિશલ નાંખ્યું. તે સાત્વત એવા સાત્યકિએ તીક્ષ્ણ બાણથી બેઠી માધવ એવા કૃતવર્માને બાણે મોહ પમાડતા હોય નહિ તેની પેઠે ચૂર્ણિત કરી નાખ્યું. બીજા ભદ્ર નામના બાણેકરી એને હૃદય વિષે તાડન કર્યો. એ રીતે સાત્યકિએ હણ્યા છે અશ્વ તથા સારથિ જેના એવો કૃતવર્મા પૃથ્વીપર પડ્યો. તેને જોઇ સર્વ સૈન્યને મોટો ભય ઉત્પન્ન થયો અને તમારા પુત્રને પણ અત્યંત ખેદ ઉત્પન્ન થયો. શિનિકુળમાં શ્રેષ્ઠ સાત્યકિને હણવા ઇચ્છતા કૃપાચાર્ય ત્યાં સામે આવી સર્વ ધનુષ ધરનાર જોતાં મહાબાહુ એવા કૃતવર્માને પોતાના રથમાં બેસાડી સંત્રાસમાંથી દૂર લઇ ગયા, દુર્યોધનનું બધું સૈન્ય પાછું વિમુખ થયું. તેને સૈન્યથી ઉડતી રજેકરી વિંટાયલા બીજાઓ તો જાણતા પણ ન હતા. હે રાજન્ ! તમારી તરફના તો એક દુર્યોધન રાજા વગર બધા નાસવા લાગ્યા. દુર્યોધન રાજાએ એકલે પોતાની પાસે થઇ ભાગતા એવા પોતાના સૈન્યને જોઇને વેગથી તેની સામે જઇ બધાઓને વારી રાખી દુરાધર્ષ એવા

સંનધ થએલા તેણે, સર્વ પાંડવ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિખંડિ, દ્રૌપદીના પુત્રા, પંચાલ, કેકય, સોમક તથા સુંજયો ઉપર તીક્ષ્ણ એવાં વ્રણાં બાણ નાંખી સાવધાન એવા મહા બળવાન તમારો પુત્ર સંગ્રામમાં ઉભો રહ્યો. એ રીતે દુર્યોધન રાજા, યજ્ઞ વિષે મંત્ર કરી પુનિત એવા પ્રકાશવાન મોટા અગ્નિ જેમ ચોતરફ ફેલાય તેમ સંગ્રામમાં ચોતરફ દેખાતો હતો. સંગ્રામ વિષે બીજા શત્રુઓ, મનુષ્યો જેમ મૃત્યુ સામે ન ગળય, તેમ તેની સામે જતા ન હતા, એટલામાં બીજા રથવિષે બેસી હાદિક્રિય પણ ત્યાં ગયો.

તં પરેનામ્યવર્તેતમર્ત્યા મૃત્યુમિવાહવે ।

અથાન્યં રથમાસ્થાય હાર્દિક્યઃ સમપદત ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि सात्यकिवर्मयुद्धे गुर्जरभाषाया मेक-
विंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો. સંકુલ યુદ્ધારંભ.

संजय उवाच—पुत्रस्तु ते महाराज रथस्थो रथिनांवरः ।

दुरुत्सहो बभौ युद्धे यथा रुद्रः प्रतापवान् ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! રથમાં બેઠેલો રથિમાં શ્રેષ્ઠ દુર્યોધન અને પ્રતાપવાન તમારો પુત્ર યુદ્ધવિષે રૂદ્ર સમ શોભતો હતો. તેનાં હજારો બાણેકરી રણબુમિ ઢંકાઈ ગઈ હતી, ને મેઘ જેમ ધારાએકરી પર્વતપર સિંચન કરે તેમ તેણે બાણધારાઓથી શત્રુને સિંચન કર્યો. તે વખતે પાંડવના સૈન્યરૂપ સમુદ્રમાં તેના બાણેકરી ક્ષત થએલો નહિ હોય એવો કોઈ પણ પુરૂષ, અશ્વ, ગજ, તથા રથ રહ્યો નહિ. હે વિશાંપતે ! હે ભારત ! સંગ્રામવિષે જે જે યોદ્ધાને હું જોતો હતો તે તે યોદ્ધાને તમારા પુત્રના બાણેકરી વિંધાયલોજ જોતો હતો. સૈન્યમાંથી ઉડેલી રજેકરી ઢંકાઈ ગએલી પૃથ્વી દેખાતી પણ ન હતી તેમજ મહાત્માના બાણેકરીને ઢંકાયેલી રણબુમિ દેખાતી ન હતી. હે પૃથ્વીપતે ! બાણ ફેંકનાર ધનુષધારી દુર્યોધને બાણભૂત કરેલી પૃથ્વીને અમે જોતા હતા. તે સમયે તમારા તથા શત્રુના હજારો યોદ્ધાઓ એકઠા થયા હતા, તેમાં દુર્યોધનજ પુરૂષ છે, એમ મારી મતિ થતી હતી. હે ભારત ! તમારા પુત્રના અદ્ભુત પરાક્રમે અમે જોતા હતા. તે એકલાની સામે એકઠા મળેલા પાંડવો ઉભા રહી શક્તા ન હતા, એટલામાં તો તમારા પુત્ર હે ભરતર્ષભ ! સોએ કરી યુધિષ્ઠિરને, સીત્તેરથી ભીમસેનને, પાંચેકરી સહદેવને, ચોસઠી નકુલને, પાંચથી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને, સાતે દ્રૌપદીના પુત્રોને તથા ત્રણ બાણેકરી સાત્યકીને વિંધી, હે મારિષ ! ભલ્લ નામના બાણેકરી સહદેવનું ધનુષ પણ કાપી નાંખ્યું. કપાઈ ગએલા ધનુષનો ત્યાગ કરી પ્રતાપવાન માદ્રીપુત્રે બીજું મોટું ધનુષ ગ્રહણ કરી સંગ્રામમાં દશ બાણે દુર્યોધનને વિંધ્યો. શરીર એવા મોટા ધનુષવાળા નકુલે પણ ધોરરૂપ એવાં નવ બાણથી તેને વિંધી સિંહનાદ કર્યો. સાત્યકિએ, નત છે પર્વ જેનું એવા બાણથી તેને વિંધ્યો. તેમજ દ્રૌપદી પુત્રાએ તોતેર, ધર્મરાજએ પાંચ, તથા ભીમસેને એશી બાણ રાજા ઉપર નાંખ્યાં. એ રીતે મહાત્મા પુરૂષોએ ચોતરફથી બાણ સમુદાય જેની

ઉપર નાખ્યા છે એવો તે, હે મહારાજ ! સર્વ સૈન્ય જોતાં ત્યાંથી ચલાયમાન થતો ન હતો તે વખતે તેનાં સર્વ ભૂતને અતિક્રમણ કરે એવા લાઘવ, સૌજન્ય તથા વીર્યને સર્વ મનુષ્ય જોતા હતા. હે રાજેન્દ્ર ! તેના થોડા પણુ છિદ્રને ન જોતા એવા, કવચવાળા તમારી તરફના ચોદાઓએ રાજને વિડી લીધો. ચોદાઓનો, વર્ષાઋતુમાં લોભ પામેલા સમુદ્રનો શબ્દ થાય તેવો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. મોટાં ધનુષવાળા તે ચોદાઓ, પરાજય પામેલા નહિ એવા રાજ પાસે જઈ ઉધાડાં શસ્ત્ર લેઈ ઉભેલા પાંડવોની સામે દોડ્યા. તે સમયે સંગ્રામમાં કોપાયમાન થએલા દ્રોણપુત્રે ચોતરફ મૂંઝેલાં નાના પ્રકારનાં ખાણે કરી બીમસેનને વારી રાખ્યો. હે ભારત ! હે મહારાજ ! તે સમયે કૂર છે કર્મ જેમનાં, દુઃસહ કરેલાનો પરસ્પર બદલો લેવા ઇચ્છતા, સર્વ દિશાઓને ત્રાસ પમાડતા, પ્રત્યંચા ખેંચવાથી કઠિન થયેલી છે હાથની ત્વચા જેમની એવા તે બેઉ ધોરડૂપ યુદ્ધ કરતા હતા. શરવીરો સંગ્રામમાં દિશા તથા વિદિશાઓને પણ જાણતા ન હતા, તેટલામાં હે વિભો ! સર્વ સૈન્યને કોપાવતા શરવીર સુખલપુત્ર શકુનિએ, યુધિષ્ઠિરને પીડિત કરી તેમના ચાર અશ્વને હણી બળથી મોટા સિંહનાદ કર્યો. અવકાશમાં તો પ્રતાપવાન સહદેવ, પરાજય પામેલા નહિ એવા શરવીર રાજને પોતાના રથમાં બેસાડી બીજે રથને લેઈ ગયો. તેજ સમે બીજા રથમાં બેસી સર્વ ધનુષ ધરનારમાં શ્રેષ્ઠ એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે નવ ખાણથી શકુનિને વિધી વળી બીજાં પાંચથી ફરીને વિધી મોટા સિંહનાદ કર્યો. હે મારિષ ! જોનારાઓને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર, સિદ્ધ તથા ચારણે સેવેલું એવું વિચિત્ર પ્રકારનું ભયંકર યુદ્ધ ત્યાં થયું, તેમાં ઘણા બળવાળા ઉલુકે યુદ્ધમાં દુર્ભેદ એવા મોટા ધનુષવાળા નકુલ ઉપર ચોતરફથી ખાણનો વર્ષાદ કર્યો. તેમજ શરવીર નકુલે પણ શકુનિ પુત્રને મોટા ખાણના વર્ષાદે કરી ચોતરફથી વારી રાખ્યો. કરેલાનો પરસ્પર બદલો આપવા ઇચ્છતા શરવીર નકુલ પુત્ર એવા મહારથિ તે બેઉ, યુદ્ધ કરતાં પરસ્પર એક બીજા સામે જોતા હતા. હે રાજન ! કૃતવર્મા સાથે યુદ્ધ કરતો શિનિકુળમાં ઉત્પન્ન થએલો સાત્યકિ બલિ રાજ સાથે યુદ્ધ કરતો ઇન્દ્ર શોભે તેમ સંગ્રામમાં શોભતો હતો. બળવાન યુદ્ધભુક્ત પણ સંગ્રામમાં પરમાયુધ ગ્રહણ કરી સર્વ ધનુષ ધરનાર જોતાં રાજ સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. હે ભરતર્ષભ ! તે બેઉનું મદ કરતા શ્રેષ્ઠ મદોન્મત બે હસ્તિઓનું જેમ પરસ્પર યુદ્ધ થાય તેમ યુદ્ધ થતું હતું. કોપાયમાન થએલા શરવીર ગાતમે, મહા બળવાન દ્રૌપદી પુત્રોને સન્નત છે પર્વ જેમનાં એવાં ઘણાંક ખાણેકરી વિખ્યો. તે સમયે તેમની સાથે જીવનું જેવું ઇન્દ્રિયો સાથે યુદ્ધ થાય તેવું નિર્મથાંદ અવાર્થ અને ધોરતમ યુદ્ધ થયું. તેમાં ઇન્દ્રિયો જેમ દેહાભિમાની જીવને પીડે તેમ દ્રૌપદીપુત્ર તેને પીડવા લાગ્યા. અત્યંત કોપાયમાન થએલો ગૌતમ પણ સંગ્રામમાં તેમની સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. હે ભારત ! હે વિભો ! એ રીતે તેનું તેમની સાથે, દેહિઓનું જેવું ઇન્દ્રિયો સાથે યુદ્ધ થાય તેવું વારંવાર વિચિત્ર પ્રકારનું યુદ્ધ થતું હતું. નર નર સાથે, હસ્તિઓ હસ્તિ સાથે, અશ્વ અશ્વ સાથે, તથા રથિઓ રથિઓ સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. હે વિશંપતે ! વળી એવું ધોરડૂપ સંકુલ યુદ્ધ થયું તે વખતે હે મહારાજ ! “આ વિચિત્ર ધોર તથા રૌદ્ર યુદ્ધ” છે એવી જોનારની વાણી જે રીતે સંભળાય તેમ ધોરડૂપ ઘણાંક યુદ્ધ થતાં હતાં. શત્રુને કમન કરનાર તે બેઉ તરફના ચોદાઓ, મહા સંગ્રામમાં એક બીજાને પ્રાપ્ત થઈ સિંહનાદ કરતા પરસ્પર હણતા હતા. તેમના વાહનથી ઉત્પન્ન થએલી તીવ્ર રજ, ચોતરફ દેખાતી હતી. એ રીતે દોડતા ઘોડેસ્વાર, રથના ઝપાટા, તથા હસ્તિઓના લાંબા નિઃશ્વાસથી ઉત્પન્ન થએલી

સંખ્યાકાળના વાદળ સરખી રજ, છેવટ સૂર્યના માર્ગે તન્ન જતી હતી. તે રજે કરી ઢંકાઇ ગયેલો સૂર્ય પશુ કાંતિરહિત થઇ ગયો હતો. તેમજ રણુશ્રુમિ તથા મહારથિ શરવીરો પશુ સંજાદિત થઇ ગયા હતા. વળી એ ઘડી મુહૂર્ત પછી વીર પુરૂષોના રૂધિરેકરી સિક્ત એવી રણુશ્રુમિ ઉડેલી તીવ્ર રજ સાંત થઇ ગઇ. ત્યાર પછી વળી હું તે મધ્યાન્હ વખતે અત્યંત દારૂણ એવાં વિચિત્ર પ્રકારનાં દંડયુદ્ધ જોતો હતો. હે રાજેન્દ્ર ! શરવીરોના કવચોની ઉન્નવજ એવી કાંતિઓ, ચોતરફ દેખાતી હતી, ને પર્વત વિષે બળતા મોટા વાંસના વનનો શબ્દ થાય તેવો સંગ્રામમાં પડતા બાણોનો ભયંકર શબ્દ થતો હતો.

શદ્દશ્ચ તુમુલઃ સંહયે શરણાં પ્રતતામમૃત્ ।

મહાવેણુવનસ્યેવ દહ્યમાનસ્ય પર્વતે ॥

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषाणो द्वाविंशो-
ऽध्यायः ॥ २२ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો. ભયંકર રણુસંગ્રામ.

સંજય ઉવાચ—વર્તમાને તદા યુદ્ધે ઘોરરૂપે મયાનકે ।

અમઙ્ગત બલં તત્ર તવ પુત્રસ્ય પાંડવૈઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે રીતે પ્રવર્તમાન થએલા ધોતારને ભયંકર યુદ્ધમાં પાંડવથી ત્રાસ પામેલું તમારા પુત્રનું સૈન્ય આમતેમ નાસવા લાગ્યું. મહારથિઓને મોટા યતનથી વારી રાખી તમારો પુત્ર, પાંડવની સેના સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, એટલામાં તમારા પુત્રના જળને ઇચ્છનારા યોદ્ધાઓ, તત્કાલ પાછા આવ્યા. ત્યાર પછી તમારા તથા સામાવાળાનું દેવાસુર સંગ્રામની જેને ઉપમા અપાય એવું અતિ દારૂણ યુદ્ધ આરંભાયું તમારા તથા સામાના સૈન્યમાં કેઇ પશુ યોદ્ધો વિમુગ્ધ થતો નહતો. માત્ર સંજ્ઞાથીજ યોદ્ધાઓ પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હતા, તેથી યોદ્ધાઓનો મોટો હ્મ થતો હતો. રાજ સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને સંગ્રામમાં જીતવા ઇચ્છતા મોટા ક્રોધ યુક્ત યુધિષ્ઠિર રાજ્યે, સુવર્ણના પુંખવાળાં શિશ્વા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં ત્રણ બાણેકરી શરદ્વાનપુત્ર કૃપાચાર્યને વીંધી, નારાય નામનાં ચાર બાણેકરી કૃતવર્માના અશ્વને હણ્યો. તે સમે અશ્વચામા, યશસ્વી એવા કૃતવર્માને પોતાના રથમાં બેસાડી બાણુપર લેઇ ગયા. પછી કૃપાચાર્યે આઠ બાણેકરી યુધિષ્ઠિરને વીંધ્યા, એટલામાં દુર્યોધન રાજ્યે જ્યાં ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર ઉભા હતા ત્યાં સાતસો રથ મોકલ્યા. રથિઓએકરી યુક્ત મન તથા વાયુસરખા વેગવાળા તે રથસંગ્રામમાં યુધિષ્ઠિરના રથ સમે દોડ્યા. હે મહારાજ ! રથિઓએ ચોતરફથી યુધિષ્ઠિર રાજ્યને ઘીડી લેઇ મેઘ જેમ સૂર્યને અદશ્ય કરે તેમ બાણેકરી તેમને અદશ્ય કર્યા. કૌરવ તરફના યોદ્ધાઓએ એ રીતે કરેલા ધર્મરાજને જોઇ તે સહન ન કરી શકતા એવા અત્યંત ક્રોધાચ્છાન થયેલા શિખડિ આદિ રથિઓ, ધુત્તરીયુક્ત ગ્લથથી વીંટલલા એક અશ્વયુક્ત રથે કરી કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિરનું રક્ષણ કરતા ત્યાં આવ્યા. ત્યાર પછી પાંડવ તથા કૌરવોનો યમદંશમાં પ્રેત વ્રહ્મિકર રૂધિરના ઉદકવાળો ભયંકર સંગ્રામ પ્રવર્તમાન થયો. પંચાલ સહિત પાંડવ, આતતાપી એવા કૌરવોના સાતસો રથિઓને હણી, વળી તેમને વારવા લાગ્યા. તે વેળાએ પાંડવોને

તમારા પુત્ર સાથે મોટું યુદ્ધ થયું, તેવું યુદ્ધ અમે દીકું તેમ સાંભળ્યું પણ નથી, એવી રીતે ચોતરફથી નિર્મર્યાદ યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું, તમારા તથા શત્રુ તરફના યોદ્ધાઓ હણવા લાગ્યા, તેમજ યોદ્ધાઓના સિંહનાદ ઉત્તમ શંખના શબ્દ જેમાં થઇ રહ્યા છે એવા પ્રવર્તમાન થએલા તે યુદ્ધમાં, છેદાયાં છે મર્મસ્થાન જેમનાં એવા જયને ઇચ્છતા યોદ્ધાઓ, ચોતરફ દોડતા હતા. પૃથ્વી વિષે શોકનો છે સંભવ જેમાંથી એવા, ચોતરફથી સંહારવાળા, ઘણીક ઉત્તમ સ્ત્રીઓના સીમંતનું ઉદ્ધરણ છે જેમાં એવા, અતિ દાશુ નિર્મર્યાદ તે મહાસંગ્રામમાં નાશસ્વરૂપ એવા અતિદાશુ ઉત્પાત થતા હતા. શબ્દ કરતી પર્વત તથા વનસહિત પૃથ્વી ચલાયમાન થતી હતી. દંડ તથા ઉત્સુક સહિત ચોતરફ વિસ્તાર પામતી ઉદ્ધાઓ, રવિમંડવને ઘેરતી આકાશમાંથી પૃથ્વી વિષે પડતી હતી. કાંકરાનો છે વર્ષાદ જેમાં એવા વાયુ ચોતરફથી વાતા હતા. હસ્તિઓ નેત્રમાંથી અશ્રુ મુક્તો અત્યંત કંપાયમાન થતા હતા. અત્યંત દાશુ ને ભયંકર એવા એ ઉત્પાતોનો અનાદર કરી સ્વર્ગપ્રત્યે જવાને ઇચ્છતા અત્યંત સાવધાન થએલા વ્યથા રહિત ક્ષત્રિયો, પવિત્ર એવા રમણીય કુરુક્ષેત્રમાં યુદ્ધમાં એકતાર થઇ રહ્યા હતા. ગાંધારરાજના પુત્ર શકુનિએ પોતાની તરફના યોદ્ધાઓને કહ્યું કે, તમે આગળ યુદ્ધ કરો ને હું પાછળથી પાંડવોને હણું, એવાં તેનાં વચન સાંભળી અમે આગળ જતા હતા, તેટલામાં પ્રસન્ન થએલા વેગવાન એવા મદ્રદેશના યોદ્ધાઓ કિલકિલ શબ્દ કરવા લાગ્યા. તેમજ લખ્ષ છે લક્ષ જેમને એવા, ક્રોધથી સહન થાય નહિ એવા ધનુષ હવાવતા શત્રુઓ અમને મળી અમારી ઉપર આણુનો વર્ષાદ કરવા લાગ્યા. એ રીતે હણવા માંડેલા મદ્રરાજના સૈન્યને જોઇ, દુર્યોધનનું સૈન્ય વિમુખ થયું. બળવાન ગાંધાર રાજાએ તે સમે આવી રીતે વાક્ય કહ્યું કે—હે અધર્મને બળુનારાઓ ! યુદ્ધ કરો, ભાગવાથી તમને શું ફળ છે ? હે ભરતર્ષભ ! એવાં તેનાં વચન સાંભળી વિશાળ ભાલાથી યુદ્ધ કરનાર દશહજાર ઘોડેસ્વારનો નાયક પોતાનું સૈન્ય ક્ષય થવા છતાં તે બળથી પોતે પણ પરાક્રમ કરી પાછળથી પાંડવના સૈન્યને તીક્ષ્ણ બાણેકરી હણવા લાગ્યો. વાયુએ હણેલાં વાદળોની પેઠે તેણે હણવા માંડેલું પાંડવનું અત્યંત મોટું સૈન્ય આમતેમ ભાગવા લાગ્યું. એવી રીતે રણથી નાસતા પોતાના સૈન્યને જોઇ, અવ્યગ્ર એવા યુધિષ્ઠિર રાજા મહા બળવાન સહદેવ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે પાંડવ ! કવચવાળો આ સુખવપુત્ર, આપણા પાછલા ભાગને પીડિત કરી સૈન્યનો નાશ કરે છે. દુર્યુધિવાળા એને જો. દ્રૌપદી પુત્રોસહિત ત્યાં જઇ સુખવપુત્ર શકુનિને હણ, અને હે અનન્દ ! પંચાલ સહિત હું રથસૈન્યનો નાશ કરીશ. સર્વ અશ્વ તથા સર્વ હસ્તિઓને સંગાથે લેઇ ત્રણ હજાર પાયદળોથી વીંટાયેલા તું શકુનિને હણ. એવાં યુધિષ્ઠિરનાં વચનથી, હાથમાં છે ધનુષ જેના એવા શરવીરોએ આજ્ઞ સાતસો હસ્તિ, પાંચ હજાર અશ્વ લઇ પરાક્રમી સહદેવ, ત્રણ હજાર પાયદળ તથા દ્રૌપદીપુત્ર, ચોતરફથી સંગ્રામમાં યુદ્ધ દુર્મદ એવા શકુનિ સામે દોડ્યા. જયને ઇચ્છનાર પ્રતાપવાન સુખવપુત્ર શકુનિ પણ, હે રાજન્ ! પાંડવોને અતિક્રમણ કરી પાછળથી તેમની સેનાને હણવા લાગ્યો. તેમજ અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા ઘોડેસ્વાર સાથે વેગવાન રથ લઇને શકુનિના સૈન્ય પ્રત્યે સહદેવ પ્રવિષ્ટ થયો. એવી રીતે શકુનિના મોટા સૈન્ય પ્રત્યે ઉભેલા શરવીર ઘોડેસ્વાર સંગ્રામના મધ્યમાં આણુનો વર્ષાદ કરતા હતા. હે રાજન્ ! તમારા ખરાબ વિચારથી ઉભૂત થઇ છે ગદા તથા ભાલા જેમાં એવા શરવીર પુરુષોએ સેવન કરેલું મોટું યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. પ્રત્યંયાના શબ્દ જેમાં વિરામ પામ્યા છે તથા રથોએ જેમાં પ્રેક્ષક થયા છે એવા તે

યુદ્ધમાં પોતાના તથા પારકાઓમાંથી કાઢતો વિશેષ દેખાતો ન હતો. તે વખતે હે ભરતર્ષભ ! શરપુરૂષના આઢ્યમાંથી મુકાલયલી સાંગોના ઉપરા ઉપરી થતા સરખા સંપાત કૌરવ તથા પાંડવો જોતા હતા. હે વિશાંપતે ! તે મહાસંગ્રામમાં તે તે સ્થાનકે પડતી એવી નિર્મલ તરવારોએ કરી વીંટાઇ ગયેલું આકાશ અત્યંત શોભતું હતું. હે ભરતસત્તમ ! હે રાજન્ ! ચોતરફથી પડતા લાલાઓનું રૂપ, આકાશ વિષે ઉડતાં તીડ નામના જંતુના ટોળા જેવું દીસતું હતું. વીંધાયા છે સ્વાર જેમના એવા રૂધિરે કરી વ્યાપ સર્વ અંગવાળા સેંકડો તથા હજારો અશ્વ, રણુભૂમિ વિષે પડતા હતા. પરસ્પર પીસાયલા, ચોતરફથી ક્ષત થએલા કેટલાક અશ્વ, પરસ્પર પ્રાપ્ત થઇ મુખે કરી રૂધિરનું વમન કરતા દેખાતા હતા. તેટલામાં સૈન્યથી ઉડેલી રજે કરી વીંટાયલા સૈન્યમાં ઘેર એવો અંધાર ઉત્પન્ન થયો. હે અરિંદમ ! તે સ્થાનકેથી નાસી જતા અશ્વ તથા મનુષ્યોને હું જોતો હતો. એક બીજાના કેશ અહણુ કરેલા ઘણાક રૂધિરનું વમન કરતા પૃથ્વી ઉપર પડેલા બીજા કેટલાક પુરૂષો, ઝંજા કરવા પણુ સમર્થ થતા ન હતા. અશ્વના પૃષ્ઠ ઉપરથી એક બીજાને આકર્ષણ કરતા મહા બળવાન કેટલાક યોદ્ધાઓ, મહત્તી પેઠે એક બીજાને મળી પરસ્પર હણતા હતા. પ્રાણુ રહિત એવા કેટલાક એક યોદ્ધાઓને ખેંચી જતા ઘોડાઓ, તે તે કેકાણે દોડતા હતા. તેમજ જીતવાની છે ઇચ્છા જેમને એવા શરવીરો પૃથ્વીપર પડેલા ઘણાક પુરૂષ, તે તે સ્થાનકે દેખતા હતા. રૂધિરે કરી વ્યાપ, કપાઇ ગયા છે હાથ જેમના, અને ખેંચાઇ ગયા છે કેશ જેમના એવા સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાથી વીંટાયલી પૃથ્વી દેખાતી હતી. તે સમયે સ્વાર સહિત હણાયલા અશ્વે કરી વીંટાયલા પૃથ્વીતલ પર કાઇ પણ અશ્વ, દૂર જવા સમર્થ થતો ન હતો. રૂધિરે કરી વ્યાપ છે કવચ જેમનાં, શસ્ત્ર અહણુ કરેલા, ઉઘાડાં આયુધવાળા, ઘેર એવાં નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રેકરી પરસ્પર વધને ઇચ્છતા, અત્યંત પાસે ઉભેલા, હણાયા છે ઘણાક સૈનિકા જેમના એવા સૈનક સહિત સુખળપુત્ર શકુનિ, સંગ્રામ વિષે યુદ્ધ કરી, હે વિશાંપતે ! બાકી રહેલા છ હજાર અશ્વસહિત ત્યાંથી દૂર જતો રહ્યો. તેમજ રૂધિરે કરી વ્યાપ થયાં છે વાહન જેનાં એવું પાંડવોનું સૈન્ય પણ બાકી રહેલા છ હજાર અશ્વસહિત ત્યાંથી દૂર ગયું. તે સમે રૂધિએકરી વ્યાપ શરીરવાળા અને અત્યંત નજીકના તે સંગ્રામમાં ત્યાગ કર્યું છે જીવિત જેમણે એવા પાંડવ તરફના ઘોડેસ્વાર કહેવા લાગ્યા કે, રથિઓ સાથે અમે યુદ્ધ કરવા સમર્થ થતા નથી, ત્યારે મોટા હસ્તિઓ સાથે તો કયાંથીજ થઇએ ? માટે રથિપ્રત્યે રથિઓ જાઓ, અને હસ્તિઓ, હસ્તિ સામે જાઓ, એટલે પોતાના સૈન્ય વચ્ચે ઉભેલો સુખલપુત્ર શકુનિ યુદ્ધમાં ફરીથી આવશે નહિ, તેટલામાં તો દ્રૌપદીના પુત્ર, તથા મદોનમ્પત એવા મોટા હસ્તિઓ, જ્યાં પાંચાદ્ય એવો મહારથિ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હતો ત્યાં ગયા. તેમજ હે કૌરવ ! રજનો વર્ષા ઉત્પન્ન થયો તેને જોઇ એકલો સહદેવ પણ જ્યાં યુધિષ્ઠિર રાજ હતા ત્યાં ગયો. એવી રીતે તે બધા ગયા, તે સમયે વળી કોંધાયમાન થયેલો સુખળપુત્ર શકુનિ, ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સેનાને પડખેથી હણવા લાગ્યો, ત્યારે પણ વળી પરસ્પર વધને ઇચ્છતા એવા તમારા તથા પારકાઓનો પ્રાણુનો જેમાં ત્યાગ થતો હતો એવો સંગ્રામ પ્રવર્તમાન થયો. શરવીરના સમાગમ વિષે હે રાજન્ ! પરસ્પર નિરીક્ષણ કરતા એવા સેંકડો તથા હજારો યોદ્ધાઓ સંગ્રામ વિષે પડતા હતા. લોકના ભયંકર સંક્ષયવાળા તે સંગ્રામમાં, તલવારથી કપાઇ નીચે પડતાં મસ્તકોનો, પૃથ્વી વિષે પડતાં તાલફલોના જેવો મોટો શબ્દ થતો હતો.

હે વિશાંપતે ! શસ્ત્રથી કપાઇ ગએલાં પૃથ્વી ઉપર પડતાં શરીરોનો, આયુષ સહિત પડતા આહુનો તથા સાથજોનો રૂપાં ઉભાં કરે એવો અત્યંત મોટો કડકડાટ શબ્દ થતો હતો. તીક્ષ્ણ શસ્ત્રેકરી ભાઇઓ, પુત્ર તથા મિત્રોને પરસ્પર હણુતા યોદ્ધાઓ માંસ વાસ્તે જેમ પક્ષિઓ લડે તેમ રણમાં લડતા હતા. પરસ્પર અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા હજારો યોદ્ધાઓ એકબીજાને મળી 'હું પૂર્વે, હું પૂર્વે' એમ કરી પરસ્પર હણુતા હતા. સંઘાતને લીધે આસ-નથી ભ્રષ્ટ થએલા પ્રાણુરહિત સ્વાર સહિત સેંકડો તથા હજારો અશ્વ પણ રણભૂમિપર પડતા હતા. હે રાગન્ ! તમારા ખરાખ વિચારને લીધે સ્ફુરાયમાન પરસ્પર પીસાયલા ઉતાવળે આલનાર અત્યેનો, શબ્દ કરતો કવચ પહેરેલા મનુષ્યોનો, તથા પરનાં મર્મસ્થાન ભેદતાં શક્તિ, તલવાર તથા ભાલાંઓનો એકઠો મળેલો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. દારૂણ સંગ્રામમાં પરાભવ પામેલા અત્યંત ક્રોધાયમાન, થાકી ગયાં છે વાહન જેમનાં એવા, તીક્ષ્ણ શસ્ત્રેકરી ક્ષત થએલા એવા, તથાથી પીડિત થએલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ સામે ઉભા હતા. રૂધિરના ગંધેકરી મત્ત, ખેલાન થએલા ધણુક યોદ્ધાઓ, એકબીજા સામે પ્રાપ્ત થએલા પોતાના તથા પરના યોદ્ધાઓને હણુતા હતા. હે રાગન્ ! જ્યને ઇચ્છતા આણુવૃણિથી વીંટાયલા ધણુક ક્ષત્રિયો પ્રાણુરહિત થઇ પૃથ્વીવિષે પડતા હતા. વૃક, ગ્રંથ તથા શિયાળિયાંઓને આનંદ આપનાર દિવસ વિષે તમારા પુત્રના જોનાં ઘેર એવો સૈન્યનો ક્ષય થતો હતો. હે વિશાંપતે ! તે વખતે નર તથા અશ્વની કાયાએ કરી ઢંકાઇ ગયેલી, રૂધિરરૂપી ઉદકે કરી વિચિત્ર દેખાતી એવી, ભીરૂ પુરૂષોને ભય વધારનારી રણભૂમિ થઇ રહી હતી. હે ભારત ! તરવાર, પટા તથા ત્રિશલેકરી પરસ્પર હણુતા તમારા તથા સામાના યોદ્ધાઓ સંગ્રામમાંથી નિવૃત્ત થતા ન હતા. ખળ તથા શક્તિ પ્રમાણે પરસ્પર પ્રહાર કરતા વણેકરી યુક્ત બીજા યોદ્ધાઓ પણ રૂધિરનું વમન કરી પૃથ્વીપર પડતા હતા. ભયંકર એવી રણભૂમિમાં એક હાથેકરી ઉગામેણું છે ખડ્ગ જેણે એવા બીજામાં ક્રેશવાળાં મસ્તકને ખેડાળ એવાં ધડ ચોતરફ દેખાતાં હતાં. હે ન-રાધિપ ! તે રીતે ઉઠેલા ધણુક ધડના રૂધિર ગંધેકરી યોદ્ધાઓ, મોહને પ્રાપ્ત થતા હતા. ત્યારપછી યુદ્ધ ઘેર મંદ થયો તેને જોઇ સુગ્રહપુત્ર થકુનિ, આક્રી રહેલા થોડા અશ્વસહિત, પાંડવના મોટાં સૈન્ય સામે આવી ઉભો. જ્યને ઇચ્છતા ઉગામેલાં આયુધવાળા ઘોડેસ્વાર કોઠો કરી ચોતરફથી એને તિરસ્કાર કરી નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રથી હણુવા લાગ્યા. ચોતરફથી દોડ્યા આવતા તેમને જોઇ, તમારી તરફના રથ, અશ્વ, પાયદળ તથા હસ્તિઓ, પાંડવો સામે દોડ્યા. ક્ષીણ થયાં છે શસ્ત્ર જેમનાં એવા કેટલાક શસ્ત્રીર પાયદળો, પાટુ તથા મુષ્ટિએ કરી પરસ્પર હણી સંગ્રામમાં પડતા હતા. પુણ્યનો ક્ષય થવાથી સ્વર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ થએલા સિદ્ધ, જેમ વિમાનમાંથી પડે તેમ રથિઓ, રથ ઉપરથી એને હસ્તિ ઉપર ખેસનાર, તે ઉપરથી નીચે પડતા હતા. એ રીતે બીજા કેટલાક યોદ્ધાઓ, મહા સંગ્રામમાં સાવધાન થઇ પિતા, ભાઇ, વયસ્ય તથા પુત્ર સામે પણ પરસ્પર લડના હતા. હે ભરતસત્તમ ! એ રીતે વર્તતા અતિ દારૂણ એવા સંગ્રામમાં પ્રાપ્ત, ખડ્ગ તથા ત્રિશલેકરી સંકુલ એવું મર્ધાદા રહિત યુદ્ધ આલતું હતું.

एवमालीढमर्यादं युद्धं भरतसत्तम ।

પ્રાસાસિવાળકલિલં વર્તમાને સુદારુણે ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां त्रयोदशो-
ऽध्यायः॥ २३ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૨૪ મો. દુર્યોધનનું અશાંત વેર.

સંજય ઉવાચ—તસ્મિન્ શબ્દે મૃદૌ જાતે પાંડવોનિહતે બલે ।

અર્થઃ સત્પરાતૈઃ શિષ્ટૈરુપાવર્તેત સૌભલઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે શબ્દ મૃદુ થયો અને પાંડવોએ સૈન્યને હણ્યું તે સામે સુખલપુત્ર શકુનિએ બાકી રહેલા સાતસો અશ્વ સહિત પાછા વળી જલદી સેના પ્રત્યે જઈ, 'હે શત્રુને દમન કરનાર યોદ્ધાઓ ! સંઘટ્ટ થઈ તમો વારંવાર યુદ્ધ કરો' એવી રીતે તેમને કંઠી ક્ષત્રિયોને પૂછ્યું કે મહા બળવાન રાજા ક્યાં છે ? શકુનિનાં એવાં વચન સાંભળી હે ભરતર્ષભ ! તેમણે કહ્યું કે, જ્યાં પૂર્ણ ચન્દ્ર સરખી કાંતિવાળું અત્યંત મોટું છત્ર દેખાય છે, અને જ્યાં કવચ પહેરેલા રથિઓ ઉભા છે તથા જ્યાં મેઘના શબ્દની જેને ઉપમા અપાય એવો ભયંકર મોટો શબ્દ થઈ રહ્યો છે, કૌરવ્ય એવો મહા બળવાન રાજા ત્યાં ઉભો છે વસ્તે હે રાજા ! જલદી ત્યાં જાઓ એટલે તે કૌરવરાજને તું દેખીશ. એવી રીતે યોદ્ધાઓને જોણે કહ્યું છે એવો સુખલપુત્ર શકુનિ, હે નરાધિપ ! જ્યાં સંગ્રામમાં વિચિત્ર પ્રકારથી યુદ્ધ કરનાર શરવીરોએ કરી ચોતરફથી વીંટાયેલો તમારો પુત્ર હતો ત્યાં જઈ, રથસૈન્યના મધ્યમાં ઉભેલા દુર્યોધનને જોઈ તમારી તરફના સર્વ રથિઓને હર્ષ પમાડતો તથા કર્યું છે કાર્ય જોણે એવો પોતાના આત્માને માનતો ઋષ્ટરૂપવાળો શકુનિ, દુર્યોધન રાજા પ્રત્યે આવી રીતે વીરવચન કહેવા લાગ્યો. હે રાજા ! સર્વ અશ્વને મેં જીતી લીધા છે અને રથસૈન્યને તું હણ્યો. કેમકે જીવિતનો ત્યાગ કર્યા વગર સંગ્રામમાં યુધિષ્ઠિરને જીતવા સમર્થ થવાય નહિ. પ્રાણુનો ત્યાગ કરી પાંડવે પાલન કરેલા રથસૈન્યને હણી હસ્તિઓને તથા બીજા પાવદળોને પણ મારી નાંખ્યા. એવાં તેનાં વચન સાંભળી જયને ઇચ્છતા હૃષ્ટ થએલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, વેગેકરી પાંડવની સેના સામે દોડી ખુલ્લા રાખ્યા છે ભાથા જેમણે એવા હાથમાં ધનુષ ગ્રહણ કરેલા સર્વ યોદ્ધાઓ, ધનુષ હલાવતાં સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. હે વિશંપને ! પ્રત્યંચા તથા તક્ષાંતો અને સારી રીતે મૂકેલા બાણુનો અતિ દારૂણ એવો શબ્દ ઉત્પન્ન થતો હતો. ઉગા-મેલાં છે ધનુષ જેમણે એવા વેગેકરી સમીપ આવેલા તેમને જોઈ કૃતિપુત્ર અર્જુન, દેવકીપુત્ર ભગવાનને કહેવા લાગ્યા કે અસંખ્યાંત એવા તમે અશ્વને ચલાવી આ સૈન્યરૂપી સમુદ્ર પ્રત્યે પ્રવેશ કરો, કેમકે આજ તીક્ષ્ણ બાણેકરી, હું શત્રુઓનો અંત આણીશ. હે જનાર્દન ! પર-સ્પર પ્રાપ્ત થઈ વર્તતા મોટા યુદ્ધને આજ અહાર દિવસ થયા એટલામાં નથી અંત જેનો એવી આ મહાત્માની સેના યુદ્ધ કરી આજસુધી ક્ષયને પાત્ર થવા આવી છે. વિપરીત દૈવને તો તમે જીવો. હે માધવ ! હે અચ્યુત ! સમુદ્ર સરખું દુર્યોધનનું સૈન્ય, આપણને પ્રાપ્ત થઈ ગોળપદની જેને ઉપમા અપાય એવું તુચ્છ થઈ ગયું. હે માધવ ! ભીષ્મ હણ્યાયા તે વખતેજ બે તેણે સંધી કરી હતી તો સર્વનું કલ્યાણ થાત, તથાપિ સુબાલિશ એવા મૂઢ દુર્યોધને તેમ કર્યું નહિ; તેમજ હે માધવ ! ભીષ્મે તેના હિતરૂપ જે સત્યગ્રામ્ય કલાં તે પ્રમાણે પણ જુદી રહિત એવા દુર્યોધને કર્યું નહિ; ને તે અતિશય મોટા એવા ભીષ્મ પડ્યા

ત્યાર પછી પણ યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું તેનું કારણ હું જાણતો નથી. મુખાલિશ એવા ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રોને હું મૂઠ માનું છું. શંતનુના પુત્ર પડ્યા તે પછી પણ પાછા યુદ્ધમાં પ્રવર્તમાન થયા. બ્રહ્મવેતાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા દ્રોણ હણ્યાયા, બાપી રહેલા આ સૈન્ય વિષે પુરૂષમાં સિદ્ધરૂપ એવો, પુત્ર સહિત રાધાપુત્ર કર્ણુ પડ્યો વિકર્ણુ મરાયો તોપણ તારૂં વૈર શાંત થયું નહિ. હે જનાર્દન ! શરવીર શ્રુતાયુધ, પૌરવ જલસંઘ, રાગ્ન શતાયુધ, ભૂરિશ્રવા, શલ્ય, શાલ્ય, શરવીર આવત્ય, જ્યદ્રથ, અલાયુધ, રાક્ષસ ખાલ્લિક, સોમદત્ત, શરવીર ભગદત્ત, અત્યંત દારૂણ એવો કાંબોજ, તથા દુઃશાસન ઇત્યાદિ સર્વ હણ્યાયા તે પણ તેના વૈરની શાંતિ થઈ નહિ. હે કૃષ્ણ ! જૂદા જૂદા બળવાન શરવીરમાં માંડલિક રાગ્નઓ હણ્યાયા, તેમજ મેહથી વા લોખથી ભીમસેને અક્ષૌહિણીના પતિને પાડ્યા, તેમને જોઈને એનું વૈર શાંત થયું નહિ, માટે રાગ્નના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો તેમાં વિશેષકરી કૌરવ વંશીય એવા દુર્યોધન વિના બીજે કોણ નિર્થક મોટું વૈર ન કરે. ગુણ, બળ તથા શૌર્યકરી શત્રુઓને પોતાથી અધિક જાણીને હિતહિતને જાણનાર અમૂઢ એવો પ્રાક્ત પુરૂષ, કોણ યુદ્ધ કરે. જેને પાંડવ સાથે સલાહ કરવાનાં તમે હિતરૂપ વચન કહ્યાં હતાં તેમ કરવાનું પણ મન થયું નહિ તે દુર્યોધન, બીજનું કેમ સાંભળે ? જોણે શાંતિ વાસ્તે યત્ન કરતા શંતનુ પુત્ર ભીષ્મ, શરવીર દ્રોણાચાર્ય તથા વિદુરને પણ ના કહી હતી, તેનું હવે આજ શું ઔપચ થાય ? તેમજ જોણે હે જનાર્દન ! મૂર્ખપણાથી વૃદ્ધ એવા પિતાનાં તથા હિતેષિણી એવી માતાનાં હિતરૂપ વચન પણ માન્ય કર્યાં નહતાં તેને કાનાં વચન રૂપે ? હે જનાર્દન ! દુર્યોધન અવશ્ય કુળનો નાશ કરવા વાસ્તેજ ઉત્પન્ન થયો છે એમાં સંશય નહિ; કેમકે એની નીતિ તથા ચેષ્ટા તેવીજ દેખાય છે. હે અચ્યુત ! મારી મતિ પણ એવીજ હતી કે આ, આપણને રાજ્ય નહિ આપે અને મહાત્મા વિદુરે પણ ઘણી વાર મને કહ્યું હતું કે જીવતા દુર્યોધન તને ભાગ નહિ આપે, ને જ્યાં સુધી એના પ્રાણ રહેશે ત્યાં સુધી દુર્ભતિવાળો તે, નિષ્પાપ એવા તમારે વિષે પાપ કર્યા કરશે. વાસ્તે યુદ્ધ વિના બીજી રીતે તમે અને વિદુર નિરંતર મને કહેતા હતા વળી બીજું જે કંઈ તે મહાત્મા વિદુરે મને કહ્યું હતું તે સર્વ આજ હું તે દુરાત્માનો નિશ્ચય જોઈ મારું માનું છું. કાળના મુખવિષે રહેલા દુર્બલિવાળાએ પરશુરામનાં યથાર્થ પંથરૂપ વચન સાંભળી તેનો પણ અનાદર કર્યો હતો અને તેનો જન્મ થયો તે વખતે પણ ઘણાક સિદ્ધ પુરૂષોએ કહ્યું હતું કે આ દુરાત્માને પ્રાપ્ત થઈ ક્ષત્રિયો નાશ પામશે. હે જનાર્દન ! સિદ્ધ પુરૂષોના કહેવા પ્રમાણેજ ક્ષત્રિયો દુર્યોધન વાસ્તે નાશ પામ્યા. હે માધવ ! હું આજ સંગ્રામમાં સર્વ યોદ્ધાઓને હણીશ. અને યોદ્ધાઓ હણ્યાયા પછી શિમિર શન્ય થશે ત્યારે પોતાના વધ વાસ્તે તેને આપણી સાથે સંગ્રામ રચશે. હે માધવ ! હે વાણ્ણેય ! વિદુરના વાક્યથી તથા આ દુરાત્માની ચેષ્ટાએકરી મારી જીલ્દી પણ હું વિચાર કરું છું, અને અનુમાને કરી મને એવું લાગે છે કે તેના અંતરનું વૈર આજ સમાપ્ત થશે માટે હે વીર ! હે મહાબાહો ! સંગ્રામમાં જ્યાં સુધી તીક્ષ્ણ બાણેકરી દુર્યોધનને તથા એની સેનાને હણ્યું ત્યાં સુધી તેની સેના તરફ મને લાભ જાણ્યો. હે માધવ ! આજ દુર્યોધન જોતાં દુર્બળ એવા એ સૈન્યને હણી હું ધર્મરાજનું કલ્યાણ કરીશ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે અર્જુને જોને કહ્યું છે એવા હાથમાં આયુધ વાળા નિર્ભય શ્રીકૃષ્ણ, બળે કરી શત્રુઓના સૈન્યસમુદાયમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ભાદ્રા તથા ખડ્ગરૂપ શર નામના તુણેકરી ઘોર, શક્તિ રૂપી કંટકે કરી સંકુલ, રથ તથા હસ્તિ રૂપ છે મોટા જલો

જેમાં, અથ તથા પાપહન રૂપલતાએ કરી સંકીર્ણ વન જેવા માર્ગે ગદા તથા પરિધને વહન કરતા મોટા યશવાળા ગોવિંદ ભગવાન, સુંદર પનાકાવાળા રથે કરી ત્યાં વિચરતા હતા. હે રાજન્ ! સંગ્રામમાં અર્જુનને વહન કરતા શ્રીકૃષ્ણે પ્રેરણા કરેલા રત્નેત્ર અશ્વ, સર્વ દિશાઓમાં દેખાતા હતા. એ રીતે મેઘ જેમ જલધારાઓ વરસાવે તેમ તીક્ષ્ણ એવાં સેંકડા બાણોને મૂકતા શત્રુને તપાવનાર અર્જુન, રથે કરી સંગ્રામમાં આવ્યા તે સમે અર્જુને બાણેકરી કાપેલાં નતપર્વ એવાં શત્રુના બાણોનો મોટો શબ્દ ઉત્પન્ન થતો હતો, ઇન્દ્રના વજ્ર સરખા રૂપર્શવાળા ગાંડીવમાંથી મૂકાયેલા અર્જુનના બાણના ઓધ, શત્રુઓના કવચને ભેદી પૃથ્વીપર પડતા હતા. હે વિશંપતે ! અર્જુનનાં શબ્દ કરતાં બાણ, નર, હસ્તિ તથા અશ્વને હણી પતંગ નામના જંતુની પેઠે સંગ્રામમાં પડતાં હતાં. ગાંડીવમાંથી નીકળેલા બાણેકરી બધું ઠંકાઇ ગયું તેથી સંગ્રામમાં દિશા તથા વિદિશાઓ પણ જણાતી ન હતી. સુવર્ણના પુંખવાળા તલેકરી ધૌત, શરાણિઆએ સજેલાં પાંડવના નામથી અંકિત બાણેકરી સર્વ જગત પૂર્ણ થઇ ગયું. અગ્નિ જેમ હસ્તિઓને બાળવા માંડે તેમ અર્જુને બાળવા માંડેલા તથા તીક્ષ્ણ બાણેકરી હણેલા તે, અર્જુનને છોડતા ન હતા. બાણ તથા ધનુષ ધરેલા પ્રભવસિત સૂર્યસરખા અર્જુન, પ્રભવસિત એવો અગ્નિ જેમ સુકા ઘાસના સમુદાયને બાળે તેમ યોદ્ધાઓને બાળતા હતા. જેમ વનના પાળનારાઓએ વનના અંતમાં મૂકેલા સુંદર શબ્દવાળો અત્યંત શક્તિ પામેલો પ્રતાપી અગ્નિ, સુકા ઘાસ, લતા સમુદાય તથા ઘણાંક વૃક્ષોને બાળે, તેમ નારાયણેકરી પ્રતાપી, બાણરૂપી ભવાળાવાળો, તીક્ષ્ણ છે તેજ જેતું એવો અસહનશીલ વેમવાળો અર્જુન, તમારા પુત્રની સર્વ સેનાને બાળતો હતો. સુવર્ણની પુંખવાળાં સારી રીતે મૂકેલાં બાણ હરનારાં બાણ, શત્રુ સૈન્યમાં જઇ તેમનાં મર્મસ્થાન ભેદતાં હતાં; તેથી નર, અશ્વ તથા પરમ એવા હસ્તિ વિષે પણ તેને બીજું બાણ મૂકવું પડતું ન હતું. અનેક તરેહનાં છે રૂપ તથા આકૃતિ જેમની એવા બાણેકરી મોટા રથસૈન્યમાં પ્રવિષ્ટ થઇ એકલા અર્જુન, વજ્રપાણિ એવો ઇન્દ્ર જેમ દૈત્યોને હણે તેમ તમારા પુત્રની સેનાને હણતો હતો.

અનેકરૂપાકૃતિમિહિબાણેર્મહારથાનીકમનુપ્રવિશ્ય ।

સ एव एकस्तव पुत्रस्य सेनां जघान दैत्यानिव वज्रपाणिः ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि संकुलयुद्धे गुर्जरभाषायां चतुर्विंशो-

ऽध्यायः ॥ २४ ॥

અધ્યાય ૨૫ મો. દુર્યોધનનું પલાયન.

સંજય ઉવાચ—પશ્યતાં યતમાનાનાં શૂરાણામનિવર્તિનાં ।

સંકલ્પમકરોન્મોઘં ગાંડીવેન ધનંજયઃ ॥૧॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! સંગ્રામમાંથી પાછા ન ફરનાર ચત્ત કરતા શૂરીઓને અર્જુને, ગાંડીવ ધનુષેકરી સંકલ્પ ફેકટ કર્યો. જલધારાને મૂકતો મેઘ જેમ આકાશમાં દેખાય તેમ ઇન્દ્રનાં વજ્ર સરખાં રૂપર્શવાળાં કાષ્ઠથી સહન થાય નહિ એવાં મહા તીક્ષ્ણ બાણ મૂકતો અર્જુન, સંગ્રામમાં દેખાતો હતો. એ રીતે અર્જુને હણવા માંડેલું સૈન્ય હે ભરતએક ! તમારા પુત્રના જેતાં સંગ્રામમાંથી નાસવા લાગ્યું. કેટલાક તો પિતા, ભાઈ તથા વયસ્થોને

છોડી દેઇ નાસવા લાગ્યા. હે વિશ્વાંપતે ! કેટલાક તો હણ્યા છે અથ્થ, સારથિ તથા રથ જેમના એવા અને બીજા લાગ્યા છે આરા, ધાસરી, ચક્ર અને ઈષ નામનું રથકષ્ટ જેમનું એવા થયા. કેટલાકનાં બાણ ક્ષીણ થઇ ગયાં, કેટલાક બાણથી પીડિત થએલા અક્ષત એવા કેટલાક એકદમ ભાગવા લાગ્યા. હણ્યા છે ધણીક બાંધવ જેમના એવા કેટલાક પુત્રોને લેઇ આક્રોશ કરતા હતા. બીજા કેટલાક, હે નરગાદ ! પિતાને, સહાયને, બાંધવને તથા સંબંધિઓને છોડી દેઇ તે તે દેકાણે નાસી જતા હતા. અત્યંત વિધવાથી મોહ પામી ગએલા ધણીક મહારથિઓ શ્વાસોન્નૈસ કરતા દેખાતા હતાં. તેમને રથમાં બેસાડી બે ધડી આશ્વાસના કરી થાકી ગએલા તૃણ્યારહિત બીજા ચોદાઓ, વળી યુદ્ધ વાસ્તે જતા હતા. તમારા પુત્રની આજ્ઞાને માનનારા યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા કેટલાક ચોદાઓ તેમને છોડી દેઇ વળી યુદ્ધ વાસ્તે જતા હતા. બીજા કેટલાક જળપાન કરી વાહનની આશ્વાસના કરી કવચ પેહેરી યુદ્ધ કરવા સાવધાન થયા. કેટલાક ચોદાઓ તો, ભાઇઓને આશ્વાસના કરી તેમને ત્યાં તંબુમાં નાખીને, યુદ્ધ વાસ્તે તૈયાર થયા. તેમજ બીજા કેટલાક ચોદાઓ પુત્ર તથા પિતાને તંબુમાં છોડી દેઇ યુદ્ધ વાસ્તે સંજ્ઞ થયા. કેટલાક મુખ્ય ચોદાઓ, રથને તૈયાર કરી પાંડવના સૈન્ય પ્રત્યે જઈ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ધુધરીઓની બલેકરી ઢંગાઇ ગએલા શરવીર, ત્રૈલોક્યનો વિજય કરવા સંજ્ઞ થએલા દૈત્ય તથા દાનવ જેવા શોભે તેવા શોભતા હતા. કેટલાક શરવીરો તો સુવર્ણથી શોભિતા રથેકરી તત્કાલ પાંડવના સૈન્ય વિષે આવી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પાંચાલ્ય એવો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, મહારથિ શિખંડિ, તથા નકુલપુત્ર શતાનીક આદિ સર્વ, રથસૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. વળી મોટા સૈન્યથી વીંટાયલો સંકુદ એવો પાંચાલ્ય, તમારાઓની સામે દોડી તેમને હણવા ઉછુકત થયો. હે જનાધિપ ! ધનુષ ધરનાર તમારા પુત્રે સામે આવતા પાંચાલ્ય ઉપર અનેક બાણ નાખી શરાણીયાએ સજ્જાં નારાય, અર્ધનારાય તથા વત્સદંત નામનાં ધણીક બાણેકરી એના ચાર અશ્વને હણી બે બાહુ તથા વક્ષઃસ્થળમાં ધણીક બાણ માર્યાં. અંકુશે કરી પીડિત એવો હસ્તિ હોય તેમ અત્યંત વીંધાયલા મોટા ધનુષવાળા તેણે પણ બાણેકરી તેના ચાર અશ્વને ચમલોક પ્રત્યે મોકલી લક્ષ નામના બાણેકરી સારથિનું મસ્તક કાઢા ઉપરથી નીચે પાડી નાખ્યું. તે વખતે હણાયો છે રથ જેનો એવો શત્રુને દમન કરનાર દુર્યોધન રાજા, ઘોડાના ધૃષ્ટ ઉપર આરોહણ કરી થોડેક દૂર સંઘ્રામમાંથી દૂર જઇ મહા બળવાન એવો તમારો પુત્ર, હણાયું છે પરાક્રમ જેનું એવા પોતાના સૈન્યને જોઇ મુખ-લપુત્ર શકુનિ હતા ત્યાં ગયો. એ રીતે રથિઓ લાગ્યા તે સમયે ત્રણ હજાર મોટા હસ્તિઓએ, રથિ એવા સર્વ પાંડવોને ચારેતરફથી વીંટી લીધા. હે ભારત ! હે મહારાજ ! સંઘ્રામના મધ્યમાં હસ્તિસૈન્યથી વીંટાયલા તે પાંચ, મેઘેકરી વીંટાયલા ગ્રહ શોભે તેમ શોભતા હતા. હે મહારાજ ! એટલામાં કૃષ્ણ છે સારથિ જેના એવા લબ્ધલક્ષ મહાબાહુ અર્જુન રથે કરી બહાર નિકળી પર્વત સરખા હસ્તિઓએ કરી ચારેતરફથી વીંટાયલા તીક્ષ્ણ તથા નિર્મળ એવા નારાય નામના બાણેકરી હસ્તિસૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. યુદ્ધ ભૂમિમાં અર્જુને એક બાણે કરી હણેલા ભૂમિપર પડતા મોટા હસ્તિઓને અમે જોતા હતા. મદોન્મત હસ્તિની જેને ઉપમા અપાય એવો બળવાન બીમસેન રથમાંથી નીચે ઉતરી હાથમાં મોટી ગદા લેઇ દંડ છે હાથમાં જેના એવા કાળની પેટે સામે આવી ઉભો રહ્યો. પાંડવોમાં મહારથિ એવા ઉગામેલા ગદાધુક્ત હરતવાળા તેને જોઇ તમારી તરફના સૈનિક, ત્રાસ પામી વિજા તથા મુત્રને સવવા લાગ્યા. ખંડું સૈન્ય ઉદ્વિગ્ન થયું. પછી બીમસેને ગદાએ કરી બેઠાં છે કુંભસ્થલ

જેમનાં, રજેકરી યુક્ત, પર્વતના જેમને ઉપમા અપાય એવા દોડ્યા જતા હસ્તિઓને અમે જોતા હતા. બીમસેનની ગદાએ કરી હણાયલા હસ્તિઓ, સંગ્રામમાંથી આમતેમ નાસી જતા હતા. કેટલાક પીડિત સ્વર કરી કપાઇ ગઇ છે પાંખો જેમની એવા પર્વત જેમ પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા. બેઢામાં છે કુંભરથળ જેમનાં એવા અહિં ત્યાં દોડતા તથા પડતા ઘણાક હસ્તિઓને જોઇ તમારા સૈનિકો ત્રાસ પામવા લાગ્યા. સંકુદ્ધ થએલા યુધિષ્ઠિર, તથા માદ્રી પુત્ર નકુલ સહદેવ પણ યુદ્ધનાં પિંછ બાંધેલાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી તેમને યમલોકે અત્યે મોકલવા લાગ્યા. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તો દુર્યોધનરાજને પરાજય પમાડી અશ્વના પૃષ્ઠના આશ્રયે તમારો પુત્ર સંગ્રામમાંથી દૂર ગયા પછી હસ્તિઓએ કરી વીંટાયલા સર્વ પાંડવોને જોઇ તેની સામે દોડી હણવાને ઇચ્છતો પંચાલ રાજનો પુત્ર હસ્તિઓ સામે જવા લાગ્યો. રથસૈન્ય વિષે શત્રુને દમન કરનાર એવા દુર્યોધનને ન જોવાથી થયો છે ભય જેમને એવા અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય, તથા સાત્વત એવા કૃતવર્મા વર્તતા મનુષ્યના ક્ષયવિષે રાજને ન જોવાથી તમારા પુત્રને હણવા માગતા એવા તે મહારથિઓ, વિવર્ણ છે મુખ જેમનાં એવા યદ્ય ક્ષત્રિયોને પૂછવા લાગ્યા કે, આ રણમાંથી દુર્યોધન રાજ કયાં ગયા ? તેમનાં વચન સાંભળી કેટલાકે કહ્યું કે, સારથિ હણવાથી દુરૂત્સહ એવા પંચાલ રાજના સૈન્યને છોડી દેઇ ન્યાં સુખલપુત્ર શકુનિ હતો ત્યાં રાજ પોતે ગયા. અત્યંત ક્ષત થએલા, હણાયાં છે વાહન જેમનાં તથા જેમના બાણેકરી વ્યથિતથએલા ક્ષત્રિયો અતિરૂપટ નહિ એવું કહેવા લાગ્યા કે, દુર્યોધનનું તમારે શું પ્રયોજન છે ? ક્યાંય પણ તે જીવતો હશે તો સહજ દેખાશે, વાસ્તે એકલા મળી યુદ્ધ કરો, રાજ તમારું શું કરશે ? આ સર્વ પાંડવ, હસ્તિઓને હણી ગય છે, વાસ્તે જેથી આપણે વીંટાયા છીએ તે સર્વ સૈન્યને હણીએ. એવાં તેમનાં વચન સાંભળી મહા બળવાન અશ્વત્થામા, દુરૂત્સહ એવા પંચાલ રાજના તે સૈન્યને બેઠી ન્યાં સુખલપુત્ર શકુનિ હતો ત્યાં ગયો. તેમજ દૃઢ ધનુષવાળા શરવીર કૃપાચાર્ય તથા કૃતવર્મા પણ ત્યાં ગયા. તેટલામાં હે રાજન્ ! ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે મુખ્ય જેમાં એવા પાંડવો પણ તમારી તરફનાઓને હણતા ત્યાં આવ્યા. પ્રસન્નતાથી આવતા તે મહારથિઓને જોઇ તમારી તરફના શરવીર, જીવિત વિષે નિરાશ થયા. તેમજ બહુધા તમારું સૈન્ય પણ વિવર્ણ મુખવાળું યદ્ય ગયું. ક્ષીણ થયાં છે આયુધ જેમનાં એવા તેમને જોઈ હે રાજન્ ! અંગરક્ષિત એવા સૈન્યસંહિત પોતાના જીવિતનો ત્યાગ કરી અશ્વત્થામા આદિ લેઇ ચાર અને પાંચમે હું, ન્યાં કૃપાચાર્ય હતા ત્યાં ઉભો રહી પાંચાક્ષના સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરતો હતો. પછી અર્જુનના બાણેકરી પીડિત તથા તેણે જતી લીધેલા એવા અમે પાંચેય સંગ્રામમાંથી એક તરફ નાસી ગયા. તે મહા રૌદ્ર એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાથે તે સમયે મોટો સંગ્રામ થયો નહિ. તે સામે આવતા મહારથિ સાત્યકિને મેં જોયો, તેટલામાં તો શરવીર એવો તે, ચારસો રથસંહિત સંગ્રામમાં મારી સામે દોડ્યો. ચાકી ગયાં છે વાહન જેનાં એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્નથી કાઠી રીતે હું મૂકાયો, પણ પાછો દુષ્કૃતિ જેમ નરકમાં પડે તેમ માંધવ એવા સાત્યકિના સૈન્યમાં પડ્યો. તે વખતે ત્યાં મે ધ્રુવીપર્યંત અતિદારૂણ એવું ભયંકર યુદ્ધ થયું. તેમાં મહાબાહુ સાત્યકિએ, મારા પરિકર જનને હણી મૂર્છા પામી પૃથ્વી વિષે પડેલા મને ગ્રહણ કર્યો. તે પછી મે ધ્રુવીને સુમારે બીમસેનની ગદાથી અને અર્જુનના નારાય બાણેકરી પીસાયલા પર્વત સરખા મોટા હસ્તિએકરી પાંડવોને જવાનો માર્ગ અતિ સંકુચિત થઇ ગયો. તે વખતે મોટા હસ્તિઓને એથી દૂર નાંખતા મહા બળવાન બીમસેને પાંડવનો રથ ચલાવા વાસ્તે માર્ગ કયો. હે રાજન્ !

રથસૈન્યમાં શત્રુને દમન કરનાર દુર્યોધનને ન જ્ઞેતા એવા અશ્વત્થામા, દ્રુપદાર્થ તથા દ્રુતવર્મા, મહારથિ તમારા પુત્રને, સંગ્રામમાં ખોળતા હતા. વર્તમાન એવા તે જનક્ષયવિષે રાગના અદર્શતથી ઉદ્વિગ્ન થએલા પાંચાલ્યને છોડી દઈ જ્યાં સુગન્ધપુત્ર શત્રુનિ હતો ત્યાં ગયા.

પરિત્યજ્ય ચ પાંચલ્યં પ્રયાતા યત્ર સૌબલઃ ।

રાક્ષો દર્શનસંવિજ્ઞા વર્તમાને જનક્ષયે ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि दुर्योधनापय ने गुर्जरभाषायां पंच-
विंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૨૬ મો. ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રોનો નિપાત.

સંજય ઉવાચ—ગજાનીકેહતે તસ્મિન્ પાંડુપુત્રેણ ભારત ।

વધ્યમાને બલે ચૈવ ભીમસેનેન સંયુગે ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે ભારત ! સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર ભીમસેને જનસૈન્યને હણ્યું તે સમે હાથમાં દંડ લેઈ પ્રાણુ હરનાર કુપિત કાળ હોય નહિ તેની પેઠે સંગ્રામમાં વિચરતા શત્રુને દમન કરનાર ભીમસેનેને જોઈ કૌરવ્ય એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધનને ક્યાંય ન જ્ઞેતા એવા હણતાં પાકી રહેલા દુર્મર્ષણુ, શ્રુતાંત, ભૈત્ર, ભૂરિખળ, રવિ, જ્યત્સેન, સુગત, શત્રુને હણનાર દુર્વિપ્લ, દુર્વિભોયન, દુષ્પ્રધર્ષ, અને મહાપાલુ શ્રુતર્વા, યુદ્ધમાં વિશારદ એવા સર્વ સૌદર્ધ તમારા પુત્ર, એકકા મળી ભીમસેન સામે દોડી ચોતરફથી તેને ઘેરવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! ભીમસેને પણ ફરીથી પોતાના રથમાં બેસી તમારા પુત્રોના મર્મસ્થાન વિષે તીક્ષ્ણ બાણુ માર્યાં. મહા સંગ્રામમાં ભીમસેનના બાણુકરી વ્યાપ્ત એવા તમારા પુત્ર યતુ-બપથમાંથી જેમ લોકો, હસ્તિને મળે તેમ ભીમસેનને મળ્યા. ક્રોધાયમાન થએલા ભીમસેને ક્ષુરપ્ર નામના બાણુથી મથન કરી, દુર્મર્ષણુ નામના તમારા પુત્રનું મસ્તક, તત્કાલ પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યું. ત્યાર પછી વળી મહારથિ ભીમસેને, સર્વ આવરણ ભેદનાર બલ્લ નામના બીજા બાણુકરી તમારા પુત્ર શ્રુતાંતને પણ હણ્યો. વળી હસતો હોય તેમ શત્રુને દમન કરનાર તેણે, નારાય નામના બાણુકરી તમારા પુત્ર જ્યત્સેનને વીંધી, રથમાં બેસવાના સ્થાનક ઉપરથી નીચે પાડ્યો. રથ ઉપરથી પૃથ્વીપર પડી તે મરણુ પામ્યો. ક્રોધાયમાન થએલા શ્રુતર્વા નામના તમારા પુત્રે હે મારિષ ! ગૃધ્રનાં પિંછ બાંધેલાં નતપર્વ સો બાણુકરી ભીમસેનને વીંધ્યો, તેથી ક્રોધાયમાન થએલા ભીમસેને સંગ્રામમાં ભૈત્ર, ભૂરિમળ, તથા રવિ નામના તમારા ત્રણ પુત્રને વિષ તથા અગ્નિ સરખાં ત્રણ બાણુકરી વીંધ્યા. ભીમસેને વીંધેલા તે મહારથિ વસંત ઋતુમાં પુષ્પયુક્ત બાખરાના વૃક્ષની પેઠે રથમાંથી પૃથ્વીપર પડ્યો. ત્યાર પછી શત્રુને તપાવનાર તેણે તીક્ષ્ણ એવા બલ્લ નામના બીજા બાણુકરી દુર્વિભોયન નામના તમારા પુત્રને હણી યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધો. ભીમસેને હણેલા રથિઓમાં ગ્રેહ તે, વાણુએ બાણેલા પર્વતના ક્ષિપ્ત ઉપરથી વૃક્ષ પડે તેમ પોતાના રથમાંથી પૃથ્વીપર પડ્યો. ત્યાર પછી વળી સેના મુખ વિષે તેણે, દુષ્પ્રધર્ષ તથા સુગત નામના તમારા બે પુત્રને એક એકને બે બે બાણુકરી હણ્યા. તે વખતે ભીમસેનના બાણુકરી વીંધાયાં છે અંગ જેમનાં એવા રથિઓમાં

શ્રેષ્ઠ તે બેઉ, રણભૂમિપર પડ્યા. તે પડ્યા તેમને જોઇ સંગ્રામમાં પોતા સામે આવતા દુર્વિ-
પદ નામના તમારા પુત્રને જોઇ ભીમસેને, ભદ્ર નામના બાણેકરી તેને પણ પાડ્યો. હણાયલો
તે ધનુષ ધરનાર જોતાં વાહન ઉપરથી પૃથ્વીપર પડ્યો. આ રીતે સંગ્રામમાં એકલા ભીમ-
સેને ઘણાક ભાઈઓને હણ્યા. તેમને જોઈ ક્રોધવશ થએલા શ્રુતવર્માએ સુતર્ણુથી શોભિતું મોટું
ધનુષ લઈ ભીમસેને સામે દોડી, વિષ તથા અગ્નિ સરખાં ઘણાંક બાણ તેની ઉપર નાંખી
મહા સંગ્રામમાં પાંડુપુત્ર એવા તેનું ધનુષ કાપી, કપાઈ ગયેલા ધનુષવાળા એની ઉપર વળી
વીસ બાણ નાંખ્યાં તે વખતે મહા બળવાન ભીમસેને બીજાં ધનુષ ગ્રહણ કરી તમારા પુત્ર
ઉપર ઘણાંક બાણ નાંખી 'અરે ઉભો રહે ઉભો રહે, એમ તેને કહ્યું. તે વખતે તે બેઠું
પૂર્વે જંભાસુર તથા ઇન્દ્રનું યુદ્ધ થયું હતું તેનું વિચિત્ર ભયંકર યુદ્ધ થયું. તે બેઠાં યુદ્ધમાં
યમદંડ સરખાં તીક્ષ્ણ બાણેકરી સર્વ પૃથ્વી, આકાશ, દિશા તથા વિદિશાઓ ઢાંકાઈ ગઈ.
સંકુદ થએલા શ્રુતવર્માએ ધનુષ ગ્રહણ કરી ઘણાંક બાણ ભીમસેનેના બે બાહુ તથા વક્ત્ર-
ગમાં માર્યાં. હે મહારાજ ! ધનુષ ધરનાર તમારા પુત્રે અત્યંત વીરધિ પર્વે વિષે મહા સમુદ્ર
ક્ષોભ પામે તેમ ક્ષુભિત થઈ ક્રોધાવિષ્ટ એવા તેણે બાણેકરી તમારા પુત્રના સારથિને તથા
એના ચાર અશ્વને યમલોક પ્રત્યે મોકલી વિરથ એવા તેને જોઈ હસ્તશાધી દેખાડતા ગૃધ્રનાં
પિંછ બાંધેલાં ઘણાંક બાણ તેની ઉપર નાંખ્યાં. હે રાજન ! તે સમે વિરથ એવા શ્રુતવર્મા-
એ ખડ્ગ તથા ઢાલ ગ્રહણ કર્યાં. ખડ્ગ તથા સેંકડો ચંદ્રાકૃતિ ચિન્હવાળી ઢાલ, એ ગ્રહણ
કરતો હતો એટલામાં તો પાંડુપુત્ર ભીમસેને, કુરુપ્ર નામના બાણેકરી કાયા ઉપરથી એનું મસ્તક
નીચે પાડી નાંખ્યું. મહાત્મા ભીમસેને કુરુપ્ર નામના બાણેકરી કાપ્યું છે ઉત્તમંગ જેનું એવા
શ્રુતવર્માની કાયા પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતી નીચે પડી. તે શરવીર પડ્યો તે જોઈ બંધે કરી
મોહિત એવા તમારી તરફના યોધ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી ભીમસેને સામે દોડ્યા. હણતાં
બાકી રહેલા સૈન્ય સમુદ્રથી પોતા સામે આવતા કવચવાળા તેમને પ્રતાપવાન ભીમસેને વારી
રાખ્યા. તેમણે પણ ચોતરફથી ભીમસેનેને વીંટી લીધો. એવી રીતે વીંટાયલા ભીમસેને,
તીક્ષ્ણ બાણેકરી તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓને, ઇંદ્ર જેમ અસુરોને પીડે તેમ પીડિત કર્યાં.
ત્યાર પછી ભીમસેને, પડા સહિત મોટા પાંચસો રથને હણી યુદ્ધમાં સાતસો જેઠાં જેની
સંખ્યા છે એવા હસ્તિસૈન્યને હણ્યું. પછી પાંડુપુત્ર ઉત્કૃષ્ટ બાણેકરી લક્ષ પાંચદળ તથા આ-
ઠસો અશ્વને હણી સંગ્રામમાં શોભતો હતો. હે પ્રભો ! એવી રીતે કુંતીપુત્ર ભીમસેને, યુદ્ધ
વિષે તમારા પુત્રને હણી પોતાના આત્માને કૃતાર્થ તથા પોતાના જન્મને સફળ માનવા
લાગ્યો. હે નરાધિપ ! તે રીતે યુદ્ધ કરતા અને તમારાઓને હણતા જેની સામું જોવા પણ
તમારા સૈનિકા ઉત્સાહ કરતા ન હતા; એવા પરાક્રમી પાંડુપુત્ર ભીમસેને, સર્વ કૌરવોને ન-
સાડી તેમની પાછળ આવનારાઓને હણી મોટા હસ્તિઓને ત્રાસ પમાડતો બે હાથેકરી શબ્દ
કરતો હતો. હે મહારાજ ! હે વિશાંતે ! હણ્યા છે ઘણાંક યોદ્ધાઓ જેમાંથી એવી કંઈ
અવશેષ રહેલી તમારી સેના દીન થઈ પડી.

હતભૂયિષ્ઠયોધા તુ તથ સેના વિશાંતે ।

કિંચિન્હેવા મહારાજ કૃપણં સમપચત ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि एकादशवार्तराष्ट्रवधे गुर्जरभाषायां
पद्मिनीसंख्यायः ॥ २६ ॥

અધ્યાય ૨૭ મો. સુશર્માનો વધ.

સંજય ઉવાચ—દુર્યોધનો મહારાજ સુદર્શશ્વાપિ તે સુતઃ ।

હનશેષૌ તદા સંઘે વાજિમય્યે વ્યવસ્થિતૌ । ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! દુર્યોધન તથા સુદર્શન નામનો તમારો પુત્ર, હણાતાં બાકી રહેલા હોવાથી સંગ્રામ વિષે વાજિ વચ્ચે ઉભા હતા. વાજિના મધ્યમાં ઉભેલા દુર્યોધનને જોઇ દેવકીપુત્ર કૃષ્ણ, કુતિપુત્ર અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે, ઘણાક શત્રુઓ હણાયા, જાતિયોનું પરિપાલન કર્યું. ને શિનિકુળમાં ઐષ્ટ સાત્યકિ પણ સંજયને ગ્રહણ કરી, નિવૃત્ત થયો. તેમ હે ભારત ! પાછળ ચાલનાર સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો સાથે યુદ્ધ કરી નકુલ તથા સહદેવ યાકી ગયા છે. કૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા, તથા મહારથિ અશ્વત્થામા, એ ત્રણ યોદ્ધાઓ પણ દુર્યોધનને છોડી દઈ ઉભા છે. દુર્યોધનના સૈન્યને હણી સર્વ પ્રલબ્ધ સહિત, પરમ શોભાયુક્ત એવો આ પાંચાદ્ય, ઉભો છે. હે પાર્થ ! મરતક ઉપર જેને છત્ર ધર્યું છે એવો વારંવાર નિરીક્ષણ કરતો દુર્યોધન રાજ, સર્વ સૈન્યની વ્યૂહ રચના કરી સંગ્રામના મધ્યમાં ઉભો છે, એને તીક્ષ્ણ બાણથી હણી તું કૃતકૃત્ય થઇશ. હે શત્રુને દમન કરનાર, હણાયેલા હસ્તિસૈન્યને તથા પ્રાપ્ત થયેલા તને જોઇ જ્યાં સુધી આ યોદ્ધાઓ નાકા નથી ત્યાં સુધી દુર્યોધનને હણ. કાંઇપણ દૂત, પાંચાદ્ય પ્રત્યે જઈ અહિં આવો એમ તેને કહે, તે વિના હે તાત ! યાકી મથું છે સૈન્ય જેનું એવો અપરાધી બચશે નહિ. ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન સંગ્રામમાં તારા સર્વ સૈન્યને હણીને પાંડુપુત્રને જીતેલાજ છે એમ માની મોટું રૂપ ધારણ કરે છે. પણ તે હાલ, પાંડવોએ પીડિત કરેલા તથા હણેલા પોતાના સૈન્યને જોઇ અવશ્ય, સંગ્રામમાં પોતાના વધ વારને આવશે. શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી અર્જુન, આવી રીતે કહેવા લાગ્યો. હે માધવ ! ધૃતરાષ્ટ્રના સર્વ પુત્રને બીમસેને હણ્યા અને આ બે બાકીના ઉભેલા છે તે પણ હે કૃષ્ણ ! આજ નાશ પામશે અને બીજા, દ્રોણ, સૂર્યપુત્ર કર્ણ, મદ્રરાજ શલ્ય, તથા જયદ્રથ, એ સર્વ હણાયા ને સુખલપુત્ર શકુનિના પણ બાકીના પાંચસો અશ્વ રણમાં રહ્યા છે. હે જનાર્દન ! રથ તો બાકી બસો અવશેષ રહ્યા છે. દોહસો હરિત તથા ત્રણ હજાર પાંચદળ બાકી રહ્યાં છે. તેમજ અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય, ત્રિગર્તનો અધિપતિ, ઉલુક, શકુનિ તથા સાત્વત એવો કૃતવર્મા, હે માધવ ! દુર્યોધનનું બાકી એટલું સૈન્ય અવશેષ રહ્યું છે. તેમ પૃથ્વી વિષે કાળ થકા કાંઇનો પણ જરૂર મોક્ષ છેજ નહિ, એ રીતે સૈન્ય હણવાથી ઉભેલા દુર્યોધનને જીવો. આજના દિવસમાં મહારાજ યુધિષ્ઠિર, હણાયા છે શત્રુ જેના એવા થશે. હે કૃષ્ણ ! મહોત્કટ એવા સંગ્રામનો ત્યાગ નહિ કરે તેમાંથી તો કાંઇને હું મૂકીશ નહિ, કદી મનુષ્ય નહિ ને દેવ હશે તોપણ તે સર્વને હું હણીશ. આજ અત્યંત કુદ્ધ થએલો હું યુદ્ધમાં તીક્ષ્ણ બાણે કરી ગાંધાર એવા શકુનિને હણી રાજના ઘણા વખતના ઉગ્ગરા ટાળીશ. દુરાચારી સુબલપુત્ર શકુનિએ જીએ કરી દૂત વિષે સભામાં જે રત્ન હરણ કર્યો છે તે આજ હું પાછાં લઇશ. આજ યુદ્ધમાં પાંડવોએ હણેલા પતિ તથા પુત્રને સાંભળી નાગપુરમાં તે સર્વ ઓંચો રૂદન કરશે. હે કૃષ્ણ ! આજ સર્વ કર્મ સમાપ્ત થશે. આજ દુર્યોધન રાજ હે કૃષ્ણ ! સંગ્રામ વિષે બચને લીધે મારી પાસેથી જો નાસી જાય તો પ્રદીપ્ત એવી રાત્ર્યલક્ષ્મી તથા પ્રાણનો ત્યાગ કરશે. હે અરિંદમ ! હે વાણ્ણેય ! બાલશુદ્ધિવાળા ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર દુર્યોધનને મેં હણ્યોજ છે, એમ તમે જાણોઃ કેમકે, આ વાજિવંદ મારી પ્રત્યંચા તથા તલાની શબ્દને

સહન કરવા અસમર્થ છે. જ્યાં સુધી એને હું હણું ત્યાં સુધી ત્યાં જઈ તમે ઉભા રહો, એ રીતે યશસ્વી એવા પાંડુપુત્ર અર્જુને કહ્યું એટલે દાશાર્હ ભગવાને, હે રાજન્ ! દુર્યોધનના સૈન્યપ્રત્યે ઘોડાઓને ચલાવ્યા. એ રીતે દુર્યોધનના સૈન્યને જોઈ ભીમસેન, અર્જુન તથા સહદેવ સજ્જ થયેલા મહારથિ એવા એ ત્રણેય યોદ્ધાઓ, દુર્યોધનને હણવાની ઇચ્છાથી સિંહનાદ કરતા ભાંગ્યા. વેગે કરી ઉગામેલાં છે ધનુષ જેમણે એવા, એકઠા મળેલા તે સર્વને જોઈ સુખગપુત્ર શકુનિ, યુદ્ધમાં ઉઘાડાં શસ્ત્ર ધરેલા પાંડવો સામે દોડ્યો. સુદર્શન નામનો તમારો પુત્ર, ભીમસેન સામે દોડ્યો. સુશર્મા તથા શકુનિ, અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. હે જનાધિપ ! અશ્વ ઉપર બેઠેલા તમારા પુત્રે સહદેવ સામે જઈ યત્ને કરી સાંગ નામનું શસ્ત્ર હાથમાં લઈ સહદેવના મસ્તક વિષે પ્રહાર કર્યો. એ રીતે તમારા પુત્રે તાડન કરેલા રૂધિરથી વ્યાપ્ત છે અંગ જેનાં એવો સર્પની પેઠે શ્વાસોચ્છ્વાસ કરતો તે રથમાં બેસવાને સ્થાનકે ઢળી પડ્યો. હે વિશંપતે ! ત્યાર પછી સંતા જેને પ્રાપ્ત થઈ છે, એવા સંકુદ્ધ થએલા સહદેવે તીક્ષ્ણ આણે કરી દુર્યોધનને વિંધ્યો. તેટલામાં કુંતિપુત્ર અર્જુન, અશ્વના પૃષ્ઠ ઉપર બેઠેલા શરવીરનાં મસ્તકો કાપી, ધણીક આણથી તે સૈન્યને વિંધી, સર્વ અશ્વને પાડી, ત્રિગર્તોના રથ પ્રત્યે ગયો. તેને જોઈ એકઠા મળેલા ત્રિગર્તોના મહારથિઓએ અર્જુન તથા વાસુદેવ ભગવાન ઉપર આણનો વર્ષાદ કર્યો. હે વિમો ! મોટા યશવાળા પાંડુનંદન અર્જુને, સત્યકર્માને તિરસ્કાર કરી કુરુપ્ર નામના આણથી એના રથના ઇષ નામના રથકાઠને કાપી શિલા-ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા કુરુપ્ર નામના બીજા આણેકરી કુંડળથી શોભિતા તેના મસ્તકને કાપી નાંખ્યું. ત્યાર પછી વળી તેણે, વનમાં મૂખ્યો એવો સિંહ જેમ મૃગને ગ્રહણ કરે તેમ યોદ્ધાઓ જેતાં સત્યેયુને ગ્રહણ કરી તેને હણી, વળી ત્રણ આણેકરી સુશર્માને વીંધી સુવર્ણથી શોભિતા તે સર્વ રથને હણી, હે રાજન્ ! હે ભરતર્ષભ ! ઉતાવળ કરતાં અર્જુને ઘણા કાળથી ભેગું કરેલું તીક્ષ્ણ એવું કોધરૂપી વિષ પ્રસ્થલાધિ પતિ પ્રત્યે મુકવા સારૂ સો આણેકરી એના અશ્વ ઉપર પ્રહાર કરી યમદંડ સરખું બીજું આણ ગ્રહણ કરી, હસતા હોય નહિ તેની પેઠે સુશર્માને ઉદ્દેશી નાંખ્યો. કોધથી પ્રદીપ્ત એવા ધનુષ ધરનાર તેણે નાંખેલા તે આણે સુશર્માને પ્રાપ્ત થઈ તેનું હૃદય ભેદ્યું તેથી હે મહારાજ ! સર્વ પાંડવોને આનંદ કરતો તથા તમારી તરફનાઓને વ્યથા પમાડતો પ્રાણુરહિત તે પૃથ્વીતલ વિષે પડતો હતો. એ રીતે તે સંગ્રામમાં સુશર્માને હણી મહારથિ એવા એના પુત્રોને પણ યમલોક પ્રત્યે મોકલી તીક્ષ્ણ આણેકરી સર્વ પાછળ ચાલનારાઓને હણી, મહારથિ તે, હણાતાં બાકી રહેલી દુર્યોધનની સેના સામે ગયો. હે જનાધિપ ! સંગ્રામમાં કાપાયમાન થયેલા ભીમસેને, સુદર્શન નામના તમારા પુત્રને હસતા હોય નહિ તેની પેઠે આણથી અદસ્ય કરી અત્યંત તીક્ષ્ણ એવા કુરુપ્ર નામના આણેકરી કાયા ઉપરથી તેનું મસ્તક નીચે પાડી નાંખ્યું. હણાયેલા તે, પૃથ્વી પર પડ્યો. શરવીર એવો તે હણાયા પછી તેની પાછળ ચાલનારાઓએ વિવિધ પ્રકારના આણે કરી સંગ્રામમાં ભીમસેનને વીંટી ઉભો. હે ભરતર્ષભ ! ભીમસેને પણ ઇન્દ્રના વજ્ર સરખાં સ્પર્શવાળાં તીક્ષ્ણ આણ ચોતરફથી તમારા સૈન્ય ઉપર નાંખી ક્ષણમાત્રમાં તેને હણ્યું. તે સૈન્ય હણવાથી મહારથિ એવા સેનાના અધ્યક્ષ ભીમસેનને પ્રાપ્ત થઈ તેની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પાંડુપુત્ર ભીમસેન પણ તે સર્વની ઉપર ઘોર એવાં આણ નાંખવા લાગ્યા. તેમજ હે રાજન્ ! તમારી તરફનાઓએ પણ મહારથિ પાંડવોના આણના વર્ષાદે કરી ચોત-

હે મહારાજ ! વિદ્યુત થએલો તે રથમાં બેસવાને ઠેકાણું બેસી ગયો, તેવી અવસ્થાને પ્રભુ
 જ્યેષ્ઠ સહદેવને જોઈ પ્રતાપવાન સંકુદ્ધ થએલા બીમસેને હે ભારત ! સર્વ સૈન્યને વારી
 રાખી, સેંકડો તથા હજારો નારાય નામના આણુથી તેને બેઠી શત્રુને દમન કરનાર મોટા
 સિંહનાદ કર્યો. તે સાંભળી ભયભીત થએલા શકુનિ પાછળ ચાલનાર સર્વ યોદ્ધાઓ અશ્વ
 તથા હરિત સહિત તત્કાળ નામવા લાગ્યા. યોદ્ધાને નામતા જોઈ દુર્યોધન રાજ્યએ તેમને કહ્યું
 કે, હે અધર્મજો ! પાછા વળો અને યુદ્ધ કરો. તમારા નાસવાથી શું ? યુદ્ધમાં જે પીરનીર, વંસો
 ન દેખાડતાં પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે તે આ ઉત્તમ લોકને પામે છે માટે આ ઉત્તમ મર-
 જીને છોડી દેઇ શું કરવા ભાગે છે, જ્યાં મૃત્યુ નથી એવું કોઇ પણ સ્થાન જગતમાં નથી,
 વારતે યુદ્ધ કરો. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી શકુનિ પાછળ ચાલનાર યોદ્ધાઓ મૃત્યુભય છોડી
 દઇ પાંડવ સામે દોડ્યા. હે રાજેન્દ્ર ! દોડતા એવા તેમણે અતિ દારૂણ એવો શબ્દ કર્યો,
 ક્ષોભ પામેલા સમુદ્ર સરખા તે પણ ચોતરફથી હ્રુભિત થયા. પોતાની સામે આવેલા શકુનિ-
 ની પાછળ ચાલનારાઓને જોઈ હે મહારાજ ! વિજયમાં ઉચ્ચ થએલા પાંડવો પણ તેમની
 સામે આવ્યા. એટલામાં વળી સ્વસ્થ થએલા દુર્વેપ એવા સહદેવે દશ આણુથી શકુનિને વિંધી
 ત્રણ આણુથી તેના અશ્વને હણી હસતો હોય નહિ જાણે તેની પેઠે એવું ધનુષ પણ બે આણું
 કરી કાપી નાંખ્યું. યુદ્ધમાં દુર્મદ એવા શકુનિએ બીજું ધનુષ ગ્રહણ કરી સાઠ આણુથી
 નકુનને વીંધી સાત આણું બીમસેનને વીંધ્યો. એટલામાં હે મહારાજ ! પિતાના રક્ષણને
 ઇચ્છતા ઉલ્કે પણ સાત આણુથી બીમસેનને વીંધી, સીતેર આણું કરી સહદેવને વીંધ્યો.
 મહા સંગ્રામમાં બીમસેને નવ આણુથી તેને તથા ચોસકથી શકુનિને વીંધી તેના પાર્શ્વવર્તિ-
 ઓને પણ ત્રણ ત્રણ આણું કરી વીંધ્યા. એ રીતે સંગ્રામમાં બીમસેને, તૈલેકરી તીક્ષ્ણ
 કરેલા નારાય આણુથી હણેલા કુદ્ધ થયેલા તેમણે આણુટ્ટિએ ફરી સહદેવને, વિવ્રત સહિત
 મેઘ જેમ જલધારાએ કરી પર્વતને આચ્છાદન કરે તેમ આચ્છાદન કરી દીધો; તેટલામાં તે
 પ્રતાપવાન એવા શરનીર સહદેવે ભલ્લ આણુંકરી પોતા સામે આવતા ઉલ્કાનું મસ્તક કાપી
 નાંખ્યું. એવી રીતે સહદેવે પાંડવો રૂષિરેકરી બ્રાહ્મ સર્વ અંગવાળો પાંડવોને આનંદ આપતો
 રથમાંથી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. હે ભારત ! હણ્યાએલા પુત્રને જોઈ અશ્રુએ કરી પૂર્ણ છે નેત્ર
 જેનાં એવા શ્વાસે વ્યંધાસ કરતા શકુનિએ ત્રિદુરનાં વચન યાદ કરી બે ઘડી મનમાં વિચાર
 કરી સહદેવ પાસે જઈ, ત્રણ આણુથી તેને વીંધ્યો. પ્રતાપવાન સહદેવે પણ આણું સમુદાયે કરી
 શકુનિએ મૂકેલા આણને કાપી એવું ધનુષ કાપી નાંખ્યું. હે રાજેન્દ્ર ! કપાયું છે ધનુષ જેનું
 એવા સુઅશ્વપુત્ર શકુનિએ ખડ્ગ ગ્રહણ કરી સહદેવ ઉપર નાંખ્યું. હે વિશંપતે ! સહદેવે પણ
 હસતો હેમ નહિ તેની પેઠે પોતા સામે આવતા ઘોરરૂપ એવા શકુનિના ખડ્ગને બે પ્રકારે
 કાપી નાંખ્યું. તે રીતે કપાયેલા ખડ્ગને જોઈ શકુનિએ મોટી ગદા ગ્રહણ કરી સહદેવ ઉપર
 નાંખી, તે પણ નિષ્ફળ ગઈ. ત્યાર પછી વળી સંકુદ્ધ થએલા સુઅશ્વપુત્ર શકુનિએ ઉચ્ચક્રાત થ-
 એલી કાળરાત્રી સરખી મહાઘોર એવી શક્તિ ગ્રહણ કરી પાંડુપુત્ર સહદેવ ઉપર નાંખી. પોતા
 સામે આવતી તેને તત્કાળ સુવર્ણથી શોભિતા આણુંકરી, સહદેવે હસતો હોય નહિ તેની પેઠે
 ત્રણ પ્રકારે છેદી. ત્રણ પ્રકારે કપાયેલી સુવર્ણથી શોભિતી ને વીખરાયેલી પ્રદીપ એવી વિજ-
 ણી અમકાશમાંથી જેમ પડે તેમ તે પૃથ્વી ઉપર પડી એવી રીતે હણાયેલી શકુનિને તથા ભયથી
 પીડિત થએલા સુઅશ્વપુત્ર શકુનિને જોઈ થયું છે જાન જેમને એવા શકુનિ સહિત

તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ રણમાંથી નાસવા લાગ્યા. જયશીલ એવા પાંડવોએ મોટા પોકાર કર્યો. તે સાંભળી તમારી તરફના સર્વ યોદ્ધાઓ, બહુધા કરી વિમુખ થયા. વિમુખ થએલા તેમને જેઠ પ્રતાપવાન માદ્રીપુત્રે હજારો બાણોકરી તેમને વારી રાખ્યા. સાર પછી સહદેવ, યુષ્ઠ જેમના અશ્વ છે એવા, ગાંધારકોએ રક્ષણ કરેલા, જયને ઇચ્છતા, સંગ્રામમાં આવતા શકુનિને પ્રાપ્ત થઇ, પોતાનો ભાગ છે એવું યાદ કરી સુવર્ણના જેવાં અંગ છે જેનાં એવા રથે કરી તેની સામે જઇ બળવાન એવું અત્યંત મોટું ધનુષ ખેંચી સુબલપુત્ર શકુનિ સામે દોડી હે તૃપ ! બાકી રહેલા શકુનિને ગૃધ્રનાં પિંછાંધિયાં તથા શીલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણથી અંકુશે કરી જેમ મોટા હસ્તિને હણે તેમ તેને હણી મેધાવી એવા તે આગળ થએલા વિગ્રહને બાણે યાદ કરાવતો હોય નહિ તેની પેઠે કહેવા લાગ્યો કે, હે દુર્મતે ! ક્ષાત્ર ધર્મવિષે સ્થિર થઇ યુદ્ધ કર અને પુરૂષ થા. હે મૂઠ ! સભાતળ વિષે પાસાએ કરી કીડા તું કરતાં રાજી થતો હતો, તે તારાં કર્મનાં ફળને આજ ભોગવ. પૂર્વે તારી તરફના અમારું હાસ્ય કરતા હતા તે દુરાત્મા એવા સર્વેજન્ય હણાયા, હવે તો કુળમાં અંગારારૂપ એવો દુર્યોધન તથા એનો મામો તું એ બે અવશેષ રહ્યા છે. તેમાંથી તારું મસ્તક તો આજ હું હુપ્ર નામના બાણોકરી જેમ લાકડીએકરી વૃક્ષથી ફળ પાડે તેમ પાડીશ, એમ કહી, હે મહારાજ ! સંકુદ્ધ થએલા રણમાં સિંહરૂપ અતિ દુર્ધર્ષ યોદ્ધાઓનો પતિ મહા બળવાન સહદેવ, વેગેકરી તેની સામે જઈ ક્રોધે કરીને બાણે પ્રબલિત થતો હોય નહિ તેની પેઠે મોટું બળવાન ધનુષ ખેંચી દક્ષ બાણથી શકુનિને અને ચારથી એના અશ્વને વીંધી, તેમજ જત્ર, ધ્વજ તથા ધનુષ પણ કાપી સિંહની પેઠે મોટા શબ્દ કરવા લાગ્યો. વળી હે મહારાજ ! ક્રોધાયમાન થયેલા પ્રતાપવાન સહદેવે, મર્મ-રથાનમાં વિધાયલા શકુનિ ઉપર દુરાસદ એવી બાણવૃષ્ટિ કરી; તેથી ક્રોધાયમાન થયેલા સુબલપુત્ર માદ્રીપુત્ર સહદેવને મારવાની ઇચ્છાથી સુવર્ણથી શોભિતી સાંગ ગ્રહણ કરી એકલો તેની સામે ગયો. તે સમે સંગ્રામના મધ્યમાં માદ્રીપુત્ર સહદેવે ઉદ્યુક્ત થએલી તેની સાંગને તથા વૃતાકાર એવા તેના બે ભુજને પણ બલ્લ નામનાં ત્રણ બાણે કરી એક સપાટે કાપી વેગે કરી મોટથી સિંહનાદ કર્યો. વળી બાણ ફેંકનાર એવા અત્યંત સાવધાન થએલા તેણે સુવર્ણના પુંખવાળા, સર્વ આવરણ ભેદનાર, દઢ, લોહમય, બલ્લ બાણોકરી શરીર ઉપરથી એના મસ્તકને કાપી નાંખ્યું. એ રીતે સુવર્ણથી શોભિતા સૂર્ય સરખાં સહદેવના બાણોકરી હણાયું છે ઉત્તમાંગ જેનું એવો સુબલપુત્ર શકુનિ, પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. એ રીતે ક્રોધાયમાન થએલા પાંડુપુત્રે સુવર્ણના પુંખવાળા, વેગવાન, શિલા ઉપર તીક્ષ્ણ કરેલા બાણે કૌરવના અન્યાયના મૂળભૂત એવા શકુનિનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. હે પાર્થિવ ! શરવીર એવા તેણે પ્રથમ સુવ્રત એવા તેના ભુજ કાપી પછી વહેતા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત ધોર એવું તેનું ધક ઉત્તમ રથમાંથી નીચે પડ્યું, તે વખતે હણાયું છે ઉત્તમાંગ જેનું એવા રૂધિરાર્દ શરીરવાળા પૃથ્વી વિષે સૂતેલ શકુનિને જેઠ ભયથી નટ થયું છે સત્વ જેમનું એવા શબ્દ ગ્રહણ કરેલા તમારી તરફના યોદ્ધાઓ, દિશાઓ પ્રત્યે ભાગવા લાગ્યા. તેમજ સુકાયાં છે મુખ જેમનાં, સંગ્રારહિત ગાંડીવના શબ્દે કરી હણાયલા, ભયથી પીડિત અને ભાગ્યા છે રથ, અશ્વ તથા હસ્તિ જેમના એવા બીજા યોદ્ધાઓ, તથા દુર્યોધન સહિત પાચદળો પણ નાસી ગયાં. હે ભારત ! એ રીતે રથમાંથી શકુનિને પાડી અતિ હટ થએલા, સૈનિકોને હર્ષે કરતા, હર્ષે કરી યુક્ત, કેશવસહિત પાંડવ તરફના યોદ્ધાઓ, શંખ વગાડતા લાગ્યા અને સંગ્રામવિષે રહેલા સહદેવને જો-

૪ સર્વ શસ્ત્રીરો પણ તેનાં વખાણુ સાથે તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે વીર! કપટ કરનાર પુત્ર સહિત મહાત્મા શકુનિને સંગ્રામમાં તેં હણ્યો તે ધણુંજ સાચું થયું.

તે चापि सर्वे प्रतिपूज्यन्ते दृष्ट्वा बुवागाः सहदेवमाजौ ।
दिष्टव्यं हतो नैकृतिको महात्मा सहात्मजो वीर रणे त्वयेति ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि शकुन्युलूकवधे गुर्जरभाषायामष्टा-
विंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો. દુર્યોધનનું પાણીમાં પેસીજવું.

હૃદપ્રવેશપર્વ.

સંજય ઉવાચ—તતઃ કુલ મહારાજ સૌભલસ્ય પદાનુગઃ ।

ત્યક્ત્વા જીવિતમાક્રંદે પાંડવાન્ પર્વવારયન્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! કોધાયમાન થએલા શકુનિની પાછળ ચાલનારાઓએ તે ભયંકર યુદ્ધ વિષે જીવિતનો ત્યાગ કરી ચોતરફથી પાંડવોને વીંટી લીધા. તેમને તેજસ્વી એવા અર્જુને તથા સહદેવનો જય કરવામાં ધીર, કોધાયમાન થએલા સર્પ સરખા ભીમસેને ગ્રહણ કરી રાખ્યા. શક્તિ, તલવાર ને સાંગેકરી સહદેવને હણવા ઇચ્છતા તેમનો સંકલ્પ અર્જુને ગાંડીવ ધનુષથી ફાગટ કર્યો. ચોતરફ દોડતા યોદ્ધાઓનાં આયુધ સહિત બાહુ મસ્તક, તથા અશ્વોને અર્જુને ભણ બાણથી કાપી નાંખ્યાં. એ રીતે સંગ્રામમાં વિચરતા લોકવીર અર્જુને હણેલા પ્રાણુરહિત અશ્વ, પૃથ્વીપર પડતા હતા, તે વખતે દુર્યોધન રાજ્યએ પોતાના સૈન્યનો સારી રીતે ક્ષય થવા લાગ્યો તે જોઇ હણાતાં બાકી રહેલા ધણાક રથિઓ, કુંજર, અશ્વ તથા પાયદળોને ચોતરફથી બોલાવી એકઠાકરી કોષથી તેમને આવી રીતે કહ્યું. સુહૃદ્ગણ સહિત સર્વ પાંડવોને તથા સૈન્ય સહિત પાંચાલ્યને હણી પાછા વળી આવો. એવાં તેનાં વચનને યુદ્ધમાં દુર્ભેદ એવા તે, મસ્તક ઉપર ગ્રહણ કરી તમારા પુત્રના હુકમથી સંગ્રામમાં પાંડવ સામે ગયા. પોતા સામે આવતા મહા સંગ્રામમાં હણાતાં બાકી રહેલા તેમની ઉપર પાંડવોએ સર્પ સરખાં બાણ નાંખ્યાં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે પંક્તી મુહૂર્ત માત્રમાં મહાત્મા પાંડવોએ હણવા માંડેલું તે સૈન્ય, કોઇ પણ રક્ષકને પ્રાપ્ત થયું નહિ. દોડતા અશ્વને લીધે સૈન્યથી ઉડતી રજેકરી નથી જણાતી દિશા તથા વિદિશા એવા ભયંકર સંગ્રામમાં કત્ય પડેરેલું તે સૈન્ય ભયથી એક સ્થાનકે ઉભું રહી શકું ન હતું; એટલામાં તો હે ભારત ! પાંડવના સૈન્યમાંથી બહાર નીકળી, ધણાક પુરૂષોએ મુહૂર્ત માત્રમાં તમારી તરફના ધણાક યોદ્ધાઓને હણ્યા. હે ભારત ! તમારું સૈન્ય થોડું અવશેષ રહ્યું. હે પ્રભો ! હે ભારત ! યુદ્ધ વિષે, પાંડવ તથા સંજયોએ, એકઠી મળેલી તમારા પુત્રની અગિયાર અક્ષૌહિણી સેનાને હણી. હે રાજન્ ! મહાત્મા એવા તમારી તરફના હજારો રાજ્યો હતા તેમાં અત્યંત ક્ષત થએલો એક દુર્યોધન દેખાતો હતો સૈન્ય, વાહન તથા સર્વ યોદ્ધાઓએ કરી હીન, ક્ષયે કરી ચોતરફથી વીંટાયલા દુર્યોધને પણ સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે પૃથ્વીને શત્રુ જોઇ ચોતરફથી હર્ષિત થએલા

શબ્દ કરતા સિદ્ધ એવા પાંડવોને પણ જોઇ તે મહાત્માઓના આજુ શબ્દ સાથે થતા સિદ્ધ નાદને સાંભળી ત્યાંથી નાસી જવાનું મન કર્યું. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે સંજય ! મારું સૈન્ય હજારો અને નથી કાંઇ બાકી જેમાં એવા સૈન્યને રહેવાનું સ્થાન શિબિર થયું તે વખતે પાંડવના સૈન્યમાં બાકી શું અવશેષ રહ્યું હતું ? હે સંજય ! તું કુચળ છે માટે મને કહે, પૃથ્વીપતિ એવા એકલા મંદ બુદ્ધિવાળા મારા પુત્ર દુર્યોધનને પણ સૈન્યનો ક્ષય જોઇ શું કર્યું તે મને કહે ? સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન ! ખે હજાર રથ, સાતએ હસ્તિ, પંચ હજાર અશ્વ, તથા દશ હજાર પાવદળ પાંડવોનું બાકી એટલું સૈન્ય અવશેષ રહ્યું હતું. જેને ગ્રહણ કરી યુદ્ધ વિષે ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ઉભો હતો. હે ભરતએષ ! પછી સંગ્રામમાં કાંઇ સહાયને ન જોતો એવો રથમાં એક એકલો દુર્યોધન રાખ, શબ્દ કરતા શત્રુઓને તથા પોતાના અલ્પ સૈન્યના ક્ષયને જોઇ હે મહારાજ ! એકાદશ અક્ષૌહિણીના પતિ તેજસ્વી એવો પૃથ્વીપતિ હજારો પોતાના અશ્વનો ત્યાગ કરી હાથમાં ગદા લેઇ ત્યાંથી થોડે દૂર પગે ચલાંને જલનો હ્રદ હતો તે પ્રત્યે ગયો. ત્યાં જઇ બુદ્ધિમાન એવા ધર્મશીલ વિદૂરનાં વચન યાદ કર્યાં. મહા ગ્રાહ એવા વિદુરે જરૂર આ પૂર્વે જેયું હતું તેમ ક્ષત્રિયોના નાશ પણ જોયો હતો; કેમકે તે મહાત્માએ તો પૂર્વેજ આ સૌ કહ્યું હતું. એ રીતે ચિંતન કરતો દુઃખેકરી સંતત હૃદયવાળો રાજ, તે હ્રદપ્રત્યે પ્રવેશ કરવા તૈયાર થયો. હે રાજન ! ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે મુખ્ય જેમાં એવા સંકુદ્ધ થ-એલા પાંડવો તો તમારાં સૈન્ય સામે દોડ્યા. તે વખતે અર્જુન ગાંડીવ ધનુષેકરી શક્તિ, તલવાર તથા ભાલાં છે હાથમાં જેમના એવા શબ્દ કરતા તમારી તરફના યોદ્ધાઓનો સં-કલ્પ ફેગટ કરી તીક્ષ્ણ બાણેકરી અમાત્ય તથા બંધુ સહિત તેમને હણી શ્વેત છે અશ્વ જેના એવા રથમાં ખેડેલો અલંકૃત શોભતો હતો. હે રાજન ! અશ્વ, રથ તથા કુંજર સહિત મુખ્યપુત્ર શકુનિ હજારો પછી કપાએલા મહાવનની પેઠે તમારું સૈન્ય નામ શેષ થઇ ગયું. તેમ હે રાજન ! લક્ષ્યાવધિ જેમાં યોદ્ધાઓ છે એવા દુર્યોધનના સૈન્યમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, શરવીર કૃતવર્મા, ને કૃપાચાર્ય તથા તમારા પુત્ર દુર્યોધન વિના બીજો કાંઇ જીવતો મહારથિ દેખાતો ન હતો. સાત્યકિએ ગ્રહણ કરેલા મને જોઇ હાસ્ય કરી ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તેને કહ્યું કે, ગ્રહણ કરેલા જીવતા આનો આપણે કંઇ પણ અર્થ નથી, ધૃષ્ટદ્યુમ્નનાં વચન સાંભળી શિકુનિકુળમાં ઉત્પન્ન થએલો મહારથિ સાત્યકિ, તીક્ષ્ણ એવું ખડ્ગ ઉગામી મને હણવા ઉત્તુક થયો. તે સમે તેની પાસે આવી મહાગ્રાહ દૈવાયન વ્યાસજીએ તેને કહ્યું કે, સંજયને જીવતો મૂંઝી દે, કાંઇ રીતે એને હણવો નહિ. વ્યાસનાં વચન સાંભળી નેડ્યા છે હાથ જેણે એવા સાત્યકિએ મને છોડી દેઇ કહ્યું કે, હે સંજય ! કલ્યાણ થાય તે રીતે તું કર. એ રીતે કહી તેણે આજ્ઞા આપેલા કવચ વગરનો રૂધિરાદ શરીરવાળો નિરાયુધ હું સાયંકાલ વખતે જે માર્ગેથી નગર પ્રત્યે જતો હતો, ત્યાં હે રાજન ! યુદ્ધસ્થાનથી કાશમાત્ર દૂર અપદ્મણ કરી હાથમાં ગદા લઇ ઉભેલા અત્યંત ક્ષત થએલા એકલા દુર્યોધનને મેં જોયો. તે સમે અશ્વએકરી પૂર્ણ છે નેત્ર જેનાં એવો તે, મારી સામું જોઇ શક્યો નહિ, તેથી દીનની પેઠે ઉભેલા મને જોઇ ચક્રિત થઇ ગયો. તેમજ શેષ કરતા એકલા તેને જોઇ અતિ દુઃખેકરી બાસ એવો હું પણ બે ઘડી સુધી તેની સાથે બોલવા સમર્થ થયો નહિ. મને સાત્યકિએ ગ્રહણ કર્યો હતો ને દૈવાયન વ્યાસજીના પ્રસાદથી જીવતો મૂંઝી, એ સર્વ વૃત્તાંત મેં એને કહ્યું, તે સાંભળી મુહૂર્ત પર્યંત બાણે બ્યાન કરેલા હોય નહિ તેમ તે મૌન થઇ સાંભળી રહ્યો. પછી ધીરથી ચેતનાને પ્રાપ્ત થઇ તેણે પોતાના ભાઇએ

તથા સર્વ સૈન્યના સમાચાર મને પૂછ્યા. પ્રત્યક્ષદર્શિ એવા મેં તેને સર્વ જ્ઞાતાં કહ્યું, કે તારા ભાઈઓ સર્વ હણ્યાયા અને સૈન્ય પણ બધું નष्ट થયું છે, બાકી તમારી તરફના ત્રણ રથિઓ અવશિષ્ટ રહ્યા છે. હે નરાધિપ ! વળી કહ્યું કે જે પ્રસ્થાન વખતે કૃષ્ણ દૈવાયન એવા વ્યાસજીએ પણ જેમ કહ્યું હતું તે રીતે સર્વ થયું. તે બધું જ્ઞાતાં સાંભળી, મોટા નિઃશ્વાસ મૂકી, વારંવાર મારી સામે જોઈ પોતાના હાથથી મને સ્પર્શ કરી તમારા પુત્ર દુર્યોધનને મને કહ્યું કે, હે સંજય ! આ સંગ્રામમાં તારા વિના બીજો કોઈ જીવતો નથી; તેમ બીજા કોઈ રાહાઈને પણ હું જોતો નથી. હા ને પાંડવ સહાય સહિત છે તે ભલે હો.

હે સંજય ! પ્રત્યાયજ્ઞ એવા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને તું જાણે કહેજે કે તમારા સંમંધિ, પુત્ર, તથા ભાઈઓએ કરી હીન એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન, દ્વંદ્વમાં પ્રવિષ્ટ થયો છે, કેમકે પાંડવોએ રાજ્ય હાણ કરી લીધું એટલે હવે મારા જેવા કોણ જીવે ? એ બધું સંભળાવીને કહેજે કે મહા સંગ્રામમાંથી મુકાયેલા અત્યંત ક્ષત થયેલા તમારો પુત્ર જગન્ના દ્વંદ્વમાં જીવતો છે. હે મહારાજ ! એમ મને કહી માયાએ કરી તે જાળને સ્તંભન કરી મહા દ્વંદ્વમાં પ્રવિષ્ટ થયો. દુર્યોધન દ્વંદ્વમાં પ્રવિષ્ટ થયા પછી હું ત્યાંથી ચાલ્યો, તેટલામાં શરદાનના પુત્ર કૃપાચાર્ય, રથિમાં શ્રેષ્ઠ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તથા બોજ એવો કૃતવર્મા યાદી ગયાં છે વાહન જેમનાં, બાણથી ક્ષત થયેલા એકલા મળેલા એ ત્રણ રથિઓને ત્યાં મેં જોયા. તેમણે પણ મને જોઈ ઘોડાઓને મારી તરફ ચલાવી મારી પાસે આવી મને કહ્યું કે, હે સંજય ! તું જીવતો છે એ ઘણું સારું થયું, એમ કહી તેમણે તમારા પુત્રના સમાચાર પૂછ્યા. હે સંજય ! આપણે દુર્યોધન રાજા શું જીવે છે ? એવાં તેમનાં વચન સાંભળી મેં તેમને કહ્યું કે દુર્યોધન રાજા કુશળ છે અને તેણે જે મને કહ્યું હતું તે પણ બધું મેં તેમને કહ્યું; જે દ્વંદ્વમાં દુર્યોધન રાજા પ્રવિષ્ટ થયો હતો તે પણ બતાવ્યો. હે રાજન્ ! તે મારાં વચન સાંભળી, વિપુલ એવા દ્વંદ્વને જોઈ અશ્વત્થામા તો, દયા આવે તે રીતે શોચ કરવા લાગ્યા કે અહો ધિક્કાર છે કે જીવતા આપણને તે રાજા જાણતો નથી, નહિ તો તેણે સહિત આપણે તો પારકાઓ સાથે યુદ્ધ કરવા પૂરા પડીએ. એ રીતે મહારથિઓ તે ઘણા વખત સુધી ત્યાં વિલાપ કરી સંગ્રામ વિષે રથિમાં શ્રેષ્ઠ એવા પાંડવોને જોઈ કૃપાચાર્યના સુંદર રથમાં મને બેસારી હણીતાં બાકી રહેલા તે ત્રણ રથિઓ, સાયંકાળ વખતે સેનાના નિવેશસ્થાન પ્રત્યે આવ્યા. ત્યાં ત્રાસ પામેલી સર્વ ટુકડીઓ, તમારા પુત્રના ક્ષયને સાંભળી, પોકાર કરવા લાગી.

પછી હેમહારાજ ! જિયોનું રક્ષણ કરનાર વૃદ્ધ પુરૂષો, રાજજિયોને લેઈ નગર તરફ જવા લાગ્યા. તે વખતે સૈન્યનો ક્ષય સાંભળી આક્રોશ કરતી તથા ચોતરફથી રૂદન કરતી જિયોનો મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો. હે રાજન્ ! હે વિશંપતે ! ઈટીડીની પેઠે શબ્દે કરી પૃથ્વીતળને ક્ષ-ખંડાયમાન કરતી, નખ તથા હાથે કરી મસ્તકને હણતી, કેશ ખેંચતી, વક્ષસ્થળ કુટતી આર્ત-સ્વરે કરી તે તે ઠેકાણે શોચ કરતી અને હાહાકાર કરતી સ્ત્રીઓ રૂદન કરતી હતી. તેટલામાં અમુક છે કંઠમાં જેમના એવા અત્યંત આતુર થયેલા દુર્યોધનના અમાત્ય પણ રાજજિયોને લઈ નગર પ્રત્યે જતા હતા. તેમજ ચાલુક છે હાથમાં જેમના એવા જિયોના રક્ષક દ્વારા-ખક્ષ પણ સુંદર આસ્તરણવાળી શય્યાઓને ગ્રહણ કરી નગર પ્રત્યે જતા હતા. વળી બીજા કેટલાક, ખમરીમુક્ત એવા રથમાં બેસી પોતપોતાની જિયોને લઈ નગર પ્રત્યે જતા હતા. હે મહારાજ ! જે જિયોને પૂર્વે ધર વિષે સૂચે પણ જોઈ ન હતી, તે જિયોને આ સમે નગર પ્રત્યે

જતી મનુષ્યો જોતા હતા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! હજુયા છે સ્વર્ગન તથા બાંધવ જેમના એવી સૌકુમાર્યયુક્ત તે સ્ત્રિયો, રંડાઈ દુઃખી થઈ નગર પ્રત્યે જતી હતી. તેમજ ભીમસેનના ભયથી પીડિત સંબ્રાંત એવા ગોપાલ તથા અવિપાલ આદિ લાઇ મનુષ્યો પણ નગર તરફ દોડતા જતા હતા. એ રીતે પાંડવ થકી થયો છે તીવ્ર ભય જેમને એવા તે સર્વ આમતેજ જોતા નગર પ્રત્યે દોડ્યા જતા હતા. એ રીતે પ્રવર્તમાન થએલા અતિ દારૂણ એવા પલાયનને જોઇ શોક કરી સંમૂહ થયેલો યુયુત્સુ, વખતને લગતો વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ભયંકર પરાક્રમવાળા પાંડવોએ સંબ્રામમાં અંગિયાર અક્ષૌહિણીના પતિ એવા દુર્યોધનને જીત્યો અને એના ભાઇ-ઓને પણ નાશ પમાડ્યા. તેમ ભીષ્મ તથા દ્રોણ છે મુખ્ય જેમાં એવા કૌરવોને પણ હણ્યા. કેવળ હું એકલો ભાગ્યયોગથી યદ્દન્ધ્યએ કરી બચ્યો. સર્વ શિબિરવાસી ચોતરફ નાસી ગયા. તેમજ હજુયા છે નાથ તથા પરાક્રમ જેમનાં, પૂર્વે જોએલા નહિ એવા દુઃખે કરી પીડિત, ભયેકરી વ્યાકુલ છે નેત્ર જેમનાં, ત્રાસ પામેલા મૃગોની પેઠે દશ દિશાઓમાં નિરીક્ષણ કરતા જન, તે તે કંઠેણે પલાયન કરે છે; અને દુર્યોધનના બાકી રહેલા જે કાંઈ સચિવ રહ્યા છે, તે પણ રાજસ્થિયોને લેઇ નગર પ્રત્યે જાય છે; માટે મારે તેમની સાથે યુધિષ્ઠિર તથા ભીમસેનની આજ્ઞા લેઇ નગરમાં પ્રવેશ કરવો યોગ્ય છે, એમ માની મહાપ્રાહુ એવા તેણે પોતાનું અભિપ્રેત, તે બેઠેને નિવેદન કર્યું. પ્રસન્ન થએલા, નિરંતર દયાળુ, એવા મહાપ્રાહુ રાજાએ વૈશ્યાપુત્રને મળી તેને જવાની આજ્ઞા આપી. તે સમયે રથમાં બેસી જલદીથી અશ્વને ચલાવતો તથા રાજસ્થિયોને પશુ નગર પ્રત્યે પહોંચાડાવતો, અશ્વ છે નેત્રમાં જોને એવો તે યુયુત્સુ, સૂર્યાસ્ત વખતે હસ્તિનાપુર પ્રત્યે તેઓ સહિત પ્રવિષ્ટ થયો.

તે વેળાએ તેણે, રાજાની પાસેથી બાહાર નિકળતા શોકેકરી હજુયાં છે ચિત્ત જેનું, અશ્રુયુક્ત નેત્રવાળા મહાપ્રાહુ એવા વિદુરને જોયા. સલધૃતિવાળા વિદુરે પણ પોતાની આગળ નત્ર થઇ ઉભેલા તેને કહ્યું કે, હે પુત્ર ! આ પ્રવર્તમાન થએલા કૌરવના ક્ષય વિષે તું જીવે છે એ બધું સાંઝે થયું પણ રાજાના પ્રવેશ વિના તું અગાઉથી કેમ અહિં આગ્યો એનું કારણ બધું તું વિસ્તારે કરી મારી આગળ નિવેદન કર. વિદુરનાં વચન સાંભળી યુયુત્સુ તેમને કહેવા લાગ્યો કે, ઝાતિ, સુત તથા બાંધવ સહિત શકુનિ હજુયા પછી હજુયો છે શેષ રહેલો પરિવાર જેનો એવો દુર્યોધન રાજા, પોતાના અશ્વનો ત્યાગ કરી ભયને લીધે ભાંધી પૂર્વાભિમુખ નાસી ગયો છે. એ રીતે સૈન્યના નિવેશસ્થાનથી રાજા ગયા પછી ભયેકરી વ્યાકુળ એવું સર્વ નગર પ્રત્યે નાસવા લાગ્યું. તે વખતે અધ્યક્ષ લોકા, રાજા તથા એના ભાઇઓની સ્ત્રિયોને ચોતરફથી વાહન વિષે બેસાડી ભયથી ભાગવા લાગ્યા. હું પણ કેશવ સહિત રાજાની આજ્ઞા લેઇ દોડી જતા લોકાનું રક્ષણ કરતો હસ્તિનાપુર આગ્યો છું. વૈશ્યાપુત્ર યુયુત્સુએ કહેલાં એ વચન સાંભળી વખત સમજી તેણે યોગ્ય કર્યું એમ જાણી સર્વ ધર્મ જાણનાર અમેય છે આત્મા જેનો એવા વિદુર યુયુત્સુને વખાણી કહેવા લાગ્યા કે, ભરતોનો ક્ષય થયો તેને જોઇ વખતને યોગ્ય એવું આ બધું બોલતા તે દયાળુપણાથી કુળના ધર્મનું રક્ષણ કર્યું. સુચર્યને પ્રજા જેમ જૂવે તેમ શરવીરોનો જેમાં ક્ષય છે એવા આ સંબ્રામમાંથી પુરપ્રત્યે આવેલા તને અમે જોઇએ છીએ એ બધું સાંઝે થયું. હે પુત્ર ! નથી દીર્ઘ દષ્ટિ જેની એવા બહુ પ્રકારે માયના કરેલા, દૈવે કરી હજુયાં છે ચિત્ત જેનું. દુઃખેકરી પીડિત એવા અંધરાજાની લાકડીને સર્વથા તું એકલો ધારણ કરીશ. થાકી ગએલો તું આજ અહિં વિસામો લઇ કાલ યુધિષ્ઠિર પાસે જજે. આવાં વચન તેને કહી અશ્વ છે નેત્રમાં જોને એવા વિદુર, રાજાના

ધરને પ્રાપ્ત થઇ શહેર તથા દેશના મનુષ્યોએ દુઃખથી અત્યંત હાહાકાર શબ્દ કરેલા, નિરા નંદ, હણુયો છે બગીચો જેમાંથી એવા, જલાશયની પેઠે શોભા રહિત શનૃષ્ય એવા તે ધરમાં પ્રવેશ કરી અત્યંત દુઃખી થયા. હે રાજન્! સર્વ ધર્મ જાણનાર વિદુર વિદ્વાન એવા અંત-શત્રમાવડે નગરમાં પ્રવેશ કરી ધીરે ધીરે નિઃશ્વાસ મુક્તા હતા. પોતાનાઓએ વંદન કરેલા યુધ્ધસુએ તે રાત્રિ પોતાને ઘેર નિવાસ કર્યો, તોપણ ભરતોને પરસ્પર થએલા તીવ્ર બળને ચિંતન કરતા અત્યંત દુઃખિત એવા તેમને પણ સુખ પ્રાપ્ત થયું નહિ.

યુયુત્સુરપિ તાં રાત્રિ સ્વગૃહે ન્યવસત્તદા ।

વંચમાનઃ સ્વકૈશ્ચાપિ નાભ્યનંદત્સુદુઃખિતઃ ।

ચિંતયા નઃક્ષયંતીવ્રમરતાનાં પરસ્પરં ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि हृदप्रवेशपर्वणि गुर्जरभाषायामेकोनविंशो-
ऽध्यायः ॥ २९ ॥

અધ્યાય ૩૦ મો. દુર્યોધનને ઉત્તેજના.

गदायुद्धपर्व.

धृतराष्ट्र उवाच—हतेषु सर्वसैन्येषु पांडुपुत्रैरणाजिरे ।

मम सैन्यावशिष्टास्ते किमकुर्वत संजय ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે,—હે સંજય! રણાંગણે વિષે પાંડુપુત્રોએ સર્વ સૈન્ય હણ્યા પછી મારા સૈન્યમાં બાકી રહેલા તેમણે શું કર્યું? તે વખતે કૃતવર્મા, કૃપાચાર્ય, પરાક્રમી દ્રોણપુત્ર તથા મંદ્યુદિવાળા દુર્યોધને શું કર્યું? સંજય કહે છે—મહાત્મા ક્ષત્રિયોની સ્ત્રિઓ નાસી ગઇ તથા શિથિર શત્રુ થયાં તે વખતે અત્યંત ઉદ્વિગ્ન એવા તે ત્રણ રથિયો, જ્યારે પ્રાપ્ત થએલા પાંડવોના શબ્દ સાંભળી શિથિરને શત્રુ જેઠ તે સ્થાન જેમને રૂચતું નથી એવા રાજાને ઇચ્છતા સાયંકાળ વખતે તે હ્રદ ઉપર ગયા. હે રાજન્! દુર્યોધનને વધ કરવાની ઇચ્છાથી હેંટ એવા બાઇઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજા તો, તેટલામાં વિચરતા હતા. તેમજ જ્યારે ઇચ્છતા સંકુદ્ધ થએલા તમારા પુત્રને યત્નથી યોગતા પાંડવ તરફના બીજા યોદ્ધાઓ પણ દુર્યોધન રાજાને ત્યાં શોધતા હતા; કેમકે તે તો હાથમાં ગદા લેઇ તીવ્ર વેગેકરી ત્યાંથી અપક્રમણુ કરી માયાયે કરી જલનું સ્તંભન કરી પાણીમાં પેસી ગયો હતો. કોઇ રીતે જ્યારે પ્રાપ્ત ન થયો રાજા તેમને ત્યારે અત્યંત ઓકી ગયેલા વાહનવાળા પાંડવ, પોતાના શિથિર પ્રત્યે જઇ બેઠા. ત્યાર પછી કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, તથા સાત્વત એવો કૃતવર્મા, તમારી તરફના ત્રણ યોદ્ધાઓ જે હ્રદને પ્રાપ્ત થઇ દુર્યોધન રાજા સુતો હતો ત્યાં ધીરેથી જઇ જળમાં સુતેલા તે દુર્ધર્ષ એવા રાજા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજન્! ઉભો થા ને અમારી સાથે મળી યુધિષ્ઠિર સામે યુદ્ધ કર. કાં તો જ્યારે પ્રાપ્ત થઇ પૃથ્વીને ભોગવ ને કાં તો યુદ્ધમાં મરણુ પામી સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થા. હે દુર્યોધન! હે વિજ્ઞાંપતે! તેમનું પણ સર્વ સૈન્ય હણાયું છે, બહુ-ધાકરી બાકી રહેલા સૈનિકાને વિધ્યા છે તેથી અમે રક્ષણુ કરેલા તારા વેગને સહન કરવા તેઓ

સમર્થ થઈ શકે તેમ નથી વાસ્તે કેમો થા. તેમનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન રાજાએ તેમને કહ્યું કે પુરૂષનો જેમાં ક્ષય છે એવા કૌરવ પાંડવના સમર્થથી મુકાયતા પુરૂષમાં એક એવા તમને હું જીવતા નેહિ છું એ કહ્યું સાફ થયું. ત્રિશામ જેમણે ક્યો છે એવા કલેશરહિત થએલા આપણે જીતીશું પણ ખરા તથાપિ હાલ તમે પણ થાકી ગયા છો, તેમ અમે પણ અત્યંત ક્ષત થએલા છીએ, અને તેમનું સૈન્ય અતિ બલિષ્ઠ છે તેથી આ વખતે યુદ્ધ મને રચતું નથી. હે શર વીરો! તમારે આ મોટું મન છે તથા અમારે વિષે પરમ ભક્તિ છે એ કંઈ આશ્ચર્યથી તોપણ પરાક્રમ કરવાનો આ વખત નથી માટે એક રાત્રિ આજ અહીં વિસામો ખાઈ તમસહિત હું કાલ શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરીશ એમાં સંશય નહિ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! એવાં દુર્યોધન રાજાનાં વચન સાંભળી યુદ્ધમાં દુર્ભેદ એવા તે રાજા પ્રત્યે અશ્વત્થામાએ કહ્યું કે હે રાજા! ઉમે થા. તારે કંઠ્યાણુ થાઓ ને આપણે શત્રુને જીતીશું હે રાજા! ઇલાપૂત, દાન, સત્ય તથા જપેકરી હું સોગન ખાઉં છું કે આજ હું સોમકાને હણીશ. આજની રાત્રિમાં જો શત્રુઓને હું હાણું નહિ તો સનજનને ઉચિત એવા ચત્તાદિગન્ય પુણ્યના ફળને હું પ્રાપ્ત થાઉં નહિ. હે જનાધિપ! હે વિભો! આ મારાં વચન સાંભળ. હું તને સત્ય કહું છું કે સર્વ પંચાલને હણ્યા વગર હું કવચ ઉતારીશ નહિ. એ રીતે અશ્વત્થામાદિક યોદ્ધાઓ રાજા સાથે ભાષણ કરે છે તેટલામાં ભીમસેનને માટે માંસના બોળને ઉઠાવનાર, માંસનો બાર ઉપાડવાથી થાકી ગયેલા પારધિઓ, યદ્યજ્ઞએકરી જલ વાસ્તે તે સ્થાનકે આવ્યા. તેમણે તે ધૃષ્ટાદિક યોદ્ધાઓનાં તથા દુર્યોધનનાં એકાંત વિષે કહેલાં સર્વ વચન સાંભળ્યાં ને યુદ્ધને ઇચ્છતા મોટાં ધનુષવાળા તે સર્વેએ નથી યુદ્ધની ઇચ્છા જેને એવા દુર્યોધનને યુદ્ધ કરવાનો અત્યંત આગ્રહ કર્યો. એ રીતે નથી યુદ્ધમાં મન નજેતું એવા જળમાં સંતાયેલા રાજાને તથા કૌરવોના મહારથિઓનો સંવાદ સાંભળી અશ્વત્થામાએ નમ્ર થઈ આ દુનના જળમાં દુર્યોધન સંતાયેલો છે, પૂર્વે દુર્યોધનને ખેદજતાં પાંડુપુત્ર ભીમસેન તે વ્યાધિને દુર્યોધનની ખબર પૂછી હતી તે વ્યાધ, યદ્યજ્ઞએકરી ત્યાં આવી ચઢ્યા પછી હે રાજા! તે મૃગવ્યાધ, પાંડુપુત્રનું ભાષિત યાદ કરી ધીરથી પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે, અહીં દુર્યોધન રાજા, છુપી રીતે જલમાં રહેલો છે તે જતાંતે બુદ્ધિમાન એવા ભીમસેનને કહેવા સાફ જ્યાં યુધિષ્ઠિર રાજા છે ત્યાં આપણે સર્વ જઈએ, કેમકે તે વાર્તા સાંભળી પ્રસન્ન થએલા ભીમસેન, આપણને ધાયુંક ધન આપશે. પરિકલ્પ એવા શુક્ર માંસે કરી આપણને શું મોટું ફળ છે? એમ કહી ધનની જેમને ઇચ્છા છે એવા અત્યંત પ્રહષ્ટ થએલા વ્યાધ, માંસના બોળ ઉઠાવી પાંડવના શિબિર પ્રત્યે ગયા. તેટલામાં તો સંત્રામમાં દુર્યોધનને ન જોતા તે પાપીના કપટના પારને ઇચ્છતા પ્રહાર કરનાર લખલક્ષ એવા પાંડવોએ પણ તે રણાગિર વિષે દુર્યોધનને બોળવા ચોતરફ જનસુસો મોકલ્યા હતા, તેમણે એ કહા મળી ત્યાં આવી ધર્મરાજને કહ્યું કે—દુર્યોધન રાજા કયાં દેખાતો નથી માટે નષ્ટ થયેલો હે ભરતર્ષભ! જનસુસોનાં વચન સાંભળી તીવ્ર ચિંતાને પ્રાપ્ત થએલા યુધિષ્ઠિર રાજા નિઃશ્વસ મુકલા હતા. એ રીતે હે ભરતર્ષભ! પાંડવો દીન થઈ બેઠેલા હતા તેટલામાં હે વિભો! ઉત્તાવળા થએલા લુપ્તકોએ તે સ્થાનકથી પાંડવોના શિબિર પ્રત્યે આવી ભરતર્ષ ભીમસેન જોતાં અંદર પ્રવિષ્ટ થઈ મહા બળવાન એવા પાંડુપુત્ર ભીમસેનની પાસે જઈ જે જોઈ હતું તથા સાંભળ્યું હતું તે સર્વ જતાંત કહ્યું. તે સાંભળી હે રાજા! શત્રુને લપાવનાર ભીમસેન, તેમને ધાયુંક ધન આપી તે ધાયુંક ધર્મરાજને નિવેદન કર્યું. હે રાજા!

એ વાસ્તે તમે સંતોષ થયા હતા, એ દુર્યોધન રાજની મારા લુપ્તકો ખચર લેઇ આવ્યા જે હુના જળને સ્તંભન કરી નેમાં એ સુતેલો છે. હે વિશંપતે ! બીમસેનનું પ્રિય એવું વચન સાંભળી ભાઇઓ સહિત પ્રસન્ન થએલા કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ, મોટા ધનુષવાળો તે જળના હૃદમાં પ્રવિષ્ટ થયો છે એ વાત જાણી જનારને ભગવાનને આગળ કરી જલદી ત્યાંથી ગયા. તેટલામાં હે વિશંપતે ! પ્રકટ થએલા પાંડવ તથા પંચાલોનો ચોતરફથી કિલકિલ શબ્દ થવા લાગ્યો. હે રાજન્ ! હે ભરતર્ષભ ! ઉતાવળા થએલા બીજા સૂત્રિયો પણ સિંહનાદ સરખા શબ્દ કરતા દૈપાયન નામના તે હૃદ પ્રત્યે જતા હતા. પ્રસન્ન પાંડવો અને સોમક, પાપી દુર્યોધનને જાણ્યો તથા જોયો. એમ વારંવાર પોકારવા લાગ્યા. હે પૃથ્વીપતે ! જલદી ત્યાં જતા વેગવાન એવા તે રથોનો સ્વર્ગને સ્પર્શ કરે એવો મોટો ભયંકર શબ્દ થતો હતો. દુર્યોધન તરફ જતા યુધિષ્ઠિરના રક્ષણને ઇચ્છતા થાકી ગએલા વાહનવાળા અર્જુન, બીમસેન, માદ્રીપુત્ર નકુલ સહદેવ, પાંચાલ્ય ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, પરાજ્ય પામેલો નહિ એવો શિખંડિ, ઉત્તમૌજા, યુધામન્યુ, મહારથિ સાત્યકિ, બાકી રહેલા પંચાલ દ્રૌપદીપુત્ર, સર્વ અશ્વ, હસ્તિઓ, તથા સેંકડો પાયદળ, એ સર્વ જલદીથી એમની પાછળ આવ્યા. તેમને જ્યાં શીત નિર્મળ જળવાળા બીજા સમુદ્ર સરખા ઘેર એવા દૈપાયન હૃદમાં, હાથમાં છે ગદા જેને એવો દુર્યોધન રાજ દુઃખેકરી કોષ મનુષ્યના જોવામાં આવે નહિ તે રીતે માયાએકરી જળનું સ્તંભન કરી જળની અંદર અતિ અદ્ભુત વિધિથી દૈવ ઇચ્છાવડે સુતેલો હતો. પ્રતાપવાન ધર્મરાજ ત્યાં અગયા. જળની અંદર વસતા દુર્યોધન રાજએ પણ મેઘના શબ્દ સરખો ભયંકર શબ્દ સાંભળ્યો. હે રાજન્ ! હે મહારાજ ! તે હૃદ પ્રત્યે ભાઇઓ સહિત યુધિષ્ઠિર રાજ મોટા શખના શબ્દ તથા રથના પાટાના શબ્દેકરી પૃથ્વીને કંપાવતા તમારા પુત્રના વધ વાસ્તે આવ્યા તે વખતે યુધિષ્ઠિરના સૈન્યનો શબ્દ સાંભળી મહારથિ એવા કૃતવર્મા, કૃપાચાર્ય તથા અશ્વત્થામાએ દુર્યોધન રાજને આવી રીતે કહ્યું કે-જયશીલ એવા આ પાંડવો સંહટ થઇ આવે છે, માટે તું આજ્ઞા આપે તો અમે અહીંથી દૂર નાસી જઇએ. વેગવાન એવા તેમનું વચન સાંભળી ‘ડીક તેમ કરો’ એમ તેમને કહી માયાએ કરી હૃદનું સ્તંભન કરી પોતે ત્યાં બેસી રહ્યો. હે મહારાજ ! અત્યંત શોકમાં તપ્ત કૃપાચાર્યદિક રથિઓ, રાજની આજ્ઞા લેઇ ત્યાંથી દૂર જઇ વટવૃક્ષને જોઇ અત્યંત થાકી ગએલા હોવાથી ત્યાં પ્રવેશ કરી અરે મહા બળવાન ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર, જળનું સ્તંભન કરી તેમાં સુતેલો છે, ને યુદ્ધને ઇચ્છતા પાંડવો પણ તે દેશ પ્રત્યે આવી ઉભા છે, પણ કેમ યુદ્ધ થશે ને કેમ રાજ દેખાશે, તેમ પાંડવો પણ કેવી રીતે દુર્યોધનને પ્રાપ્ત થશે, એમ ચિંતન કરતા કૃપાદિક રથિઓ હે રાજન્ ! રથમાંથી ઘોડાઓને છોડી ત્યાં વિરમ્યા. થયા.

इत्येव चित्तमानास्तु रथेभ्योऽभ्रान्विमुच्यते ।

तत्रासांचकिरे राजन् कृपप्रभृतयोरथाः ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि गदापर्वान्तर्गत कृपशोके गुर्जरभाषायां

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

અધ્યાય ૩૧ મો. ધર્મ-દુર્યોધન સંવાદ.

સંજય ઉવાચ—તતસ્તેષ્વપયાતેષુ રથેષુ ત્રિષુ પાંડવઃ ।

તેહૃદ્વંપ્રત્યપદંત યત્ર દુર્યોધનો ભવત્ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે ત્રણેય રથિઓ દૂર ગયા પછી પાંડવો જ્યાં દુર્યોધન હતો તે હૃદની પાસે ગયા. હે કુરુક્ષેત્ર ! દુર્યોધને સ્તંભન કરેલા દ્વૈપાયન હ્રદ પાસે જઈ સંલિલાશયને ગ્રેષ્ઠ, કુરુનંદન એવા યુધિષ્ઠિર રાજ વાસુદેવ ભગવાન પ્રત્યે આગ કહેવા લાગ્યા. દુર્યોધને જળ વિષે યોજના કરેલી આ માયાને જુઓ. જળનું સ્તંભન કરી તેમાં સુતેલા આને મનુષ્યથી ભય નથી, કેમકે કપટને જળનુતારો કપટે કરી દૈવી માયાવડે જળની અંદર સુતેલો છે. સંત્રામમાં સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર આવી કદી એની સહાયતા કરે તોપણ મારી પાસેથી એ જીવતો જવાનો નથી. હે માધવ ! યુદ્ધમાં હણીયલા એને લોકો આજ ગ્રેશે. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે, હે ભારત ! હે યુધિષ્ઠિર ! માયાવી એવા દુર્યોધનની આ માયાને માયાવડે તું હણ્યુ, કેમકે માયાવી માયાએ કરી વખ્ય છે એ હું તને સત્ય કહું છું, વાસ્તે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! શત્રુની ક્રિયાને યોગ્ય એવા ધણાક ઉપાયે કરી જળવિષે માયાની યોજના કરી માયાત્મા દુર્યોધનને હણ્યો. ઇન્દ્રે પણ શત્રુની ક્રિયાને યોગ્ય એવા ઉપાયે કરી દૈત્ય તથા દાનવને હણ્યા હતા. મહાત્મા વામન ભગવાને યોગ્ય એવા ધણાક ઉપાયે કરી બલિરાજને બાંધ્યો હતો. મહા અસુર હિરણ્યાક્ષ તથા હિરણ્યકશિપુને ભગવાને ઘટતા ઉપાયે કરીને જ નાશ કર્યા હતા. તેમજ હે રાજન્ ! ઇન્દ્રે વૈત્રાસુરને પણ ક્રિયાએ કરીને જ હણ્યો હતો. હે રાજન્ ! રામચંદ્રજીએ પરિવાર તથા પાછળ ચાલનાર સહિત પૌલસ્ત્ય પુત્ર રાવણુ નામના રાક્ષસને કપટે જ હણ્યો હતો. તમે પણ ક્રિયાવડે માયા યોગનો આશ્રય કરી કાર્ય સાધો. હે રાજન્ ! પૂર્વે મેં પણ શત્રુની ક્રિયાને યોગ્ય એવા ઉપાયે કરી પુરાતન એવા તારકાસુર તથા મહાદૈત્ય વિપ્રચિત્તીને હણ્યા હતા. વાતાપિ, ધૃત્વલ, ત્રિશિરા તથા સુદ અને ઉપસુદ નામના અસુરોને પણ ક્રિયાએ કરીને જ માર્યા હતા. હે વિભો ! ઇન્દ્ર સ્વર્ગને શત્રુની ક્રિયાનેજ યોગ્ય એવા ઉપાયે કરીને ભોગવે છે. હે યુધિષ્ઠિર ! હે રાજન્ ! ક્રિયા જળવતી છે, બીજું કંઈ નથી. દૈત્ય, દાનવ, રાક્ષસ તથા રાજાઓને પણ ક્રિયાવડેજ હણેલા છે, વાસ્તે હે રાજન્ ! તમે પણ કપટ ક્રિયાને આચરો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! એવી રીતે વાસુદેવ ભગવાને જેને કહ્યું હતું એવા તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ, હસતા હોય નહિ તેમ જળમાં રહેલા મહા બળવાન તમારા પુત્ર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે—હે વિશ્વાંપતે ! હે સુયોધન ! સર્વ સૂત્રિયો તથા પોતાના કુળને મરાવી જળ વિષે તે શું કરવા વાસ કર્યો છે ? હે રાજન્ ! હે સુયોધન ! પોતાના જીવિતને ઇચ્છતા તું આજ જળાશયમાં પ્રવિષ્ટ થયો છે, એ કંઈ તને યોગ્ય નથી, વાસ્તે ઉભો થા, અને અમારી સાથે યુદ્ધ કર. હે રાજન્ ! તું જળને સ્તંભન કરી બચી તેમાં શું બેઠો છે ? તે તારો ગર્વ તથા તે તારૂં આન કર્યાં ગયાં ? સર્વ મનુષ્ય, સભા વિષે શરૂ એમ તને કહે છે, પણ જળમાં સુતેલા તારા તે શૌર્યને હું બપ્થ માનું છું. હે રાજન્ ! ઉભો થા, અને યુદ્ધ કર; કારણ કુલોદ્ભવ એવો તું સૂત્રિય છે, તેમાં પણ વિશેષે કરી કૌરવ છે, માટે તારા કુળ તથા જન્મને શોભાવ. કૌરવના વંશમાં પોતાના જન્મને વખા-

જ્યોતો એવો તું ભયને લીધે જળમાં પ્રવેશ કરી કેમ ખેડો છે ? યુદ્ધ છોડી દેવું ને રાજ્ય તજી દેવું, તેમ સ્વર્ગમાં પણ રિચતિ નહિ, એ કંઈ ક્ષત્રિયનો સનાતન ધર્મ નથી. તેમ હે રાજન ! સંગ્રામમાંથી પલાયન કરવું, એ પણ અનાયજ્ય તથા અસ્વર્ગ્ય છે. યુદ્ધમાં પાર પામ્યા વગર જીવવાની છે ઇચ્છા જેને એવો તું પડેલા એવા ચોદાએને જોઈ પુત્ર, ભાઈઓ, પિતા, સંખ્યાંધી, વયસ્ક, માતૃલ તથા બાંધવોને મરાવી, હે તાત ! આ વખતે હૃદમાં કેમ પેડો છે ? હે ભારત ! હે દુર્બુદ્ધિવાળા ! સર્વ લોક સાંભળતાં 'હું શરવીર છું' એમ વૃથા તું બોલતો માટે તું શર નથી, મિથ્યાભિમાની છે. શરવીરો, શત્રુઓને જોઈ પલાયન કરતા નથી. હે શર ! તું કથી વૃત્તિએ કરી સંગ્રામનો ત્યાગ કરે છે તે મને કહે. હે સુયોધન ! તું ઉભો થા ને મય છોડી દઈ યુદ્ધ કર. કર્ણ તથા સુભલપુત્ર શત્રુનિનો આગ્રય કરી દેવની પેઠે સમોહથી તારા આત્માને તું જાણતો પણ ન હતો, એ મોટું પાપ કર્યું. હે ભારત ! હવે યુદ્ધ કર. તારા સરખાને મોહથી પલાયન કરવું ન ઘટે ? તેમ હે સુયોધન ! તારું પૌરુષ, તારું માન, તારી વિકાંતતા, તથા તારી કૃતાન્તતા, ક્યાં ગયાં ? શા માટે તું જલાશયમાં સુતો છે ? હે ભારત ! ક્ષાત્રધર્મે કરી ઉભો થઈ યુદ્ધ કરી કાં તો અમને પરાજય પમાડી પૃથ્વીને ભોગવ, અને કાં તો અમે હણેલો તું પૃથ્વી વિષે શયન કર. હે મહારથિ ! મહાત્મા એવા ભવાતાએ આ તારો પરમ ધર્મ સંભળ્યો છે તેને યથાર્થ પાળી તું રાજ થા. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! એ રીતે શુદ્ધિમાન ધર્મપુત્રે જેને કહ્યું હતું એવા, જળમાં રહેલા તમારા પુત્રે જવાબ આપતાં કહ્યું કે, હે ભારત ! હે મહારાજ ! પ્રાણીને ભય થાય એ કંઈ આશ્ચર્ય નથી, પણ હું કંઈ પ્રાણીના ભયથી અહિં ભાગી આવ્યો નથી. આ તો કેવળ, ન્યારે હજીયા છે પાર્શ્વવર્તિ તથા સારથિ જેના એવો ભાથા ને રથ વગરનો, ગણ રહિત એકલો હું અહિં આવી પેડો છું, કંઈ પ્રાણી બચાવ વાસ્તે, ભય સાડ કે ખેદને લીધે જળમાં પેડો નથી, કેવળ શ્રમની શાંતિ વાસ્તે હું અહિં રહેલો છું. હે કૌતેય ! તું તથા તારી પાછળ ચાલનારાઓ, આવી રીતે કહો વા ન કહો, તોપણ હું ઉઠી તમારી સર્વની સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરીશ. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તમારા પુત્રનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે તેને કહ્યું કે, હે સુયોધન ! અમે તો સર્વ એમ જાણીએ છીએ પણ ધણા વખતથી તને ખોળાએ છીએ માટે હવે ઉભો થા અને યુદ્ધ કર. કાં તો પાંડવોને હણી સમૃદ્ધ એવા રાજ્યને પ્રાપ્ત થા અથવા તો સંગ્રામમાં અમે હણેલો તું વીરલોકને પ્રાપ્ત થા. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન બોલ્યો કે, હે કુરુન્દન ! હે જનેશ્વર ! જે વાસ્તે કૌરવોના રાજ્યને હું ઇચ્છતો હતો, તે આ મારા સર્વ ભાઈઓ હજીયા, માટે હવે હજીયા છે એક ક્ષત્રિયો જેમાંથી એના વિધવા સ્ત્રી સરખી લીજીરત્ન ચએલી પૃથ્વીને ભોગવવાનો હું ઉત્સાહ રાખતો નથી. હજી પણ હે યુધિષ્ઠિર ! હે ભરતર્ષભ ! પાંડવ તથા પંચાલના ઉત્સાહને ભાગી તને જીતવાની ઇચ્છા રાખું છું; પણ હવે યુદ્ધ કરવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન હું માનતો નથી, કેમકે હે રાજન ! દ્રોણ, કર્ણ તથા પ્રિતામહ પણ રણમાં માટે હવે પૃથ્વી કેવળ તારી યાઓ, કારણ સહાય વગરનો રાજ, રાજ્ય કરવાને ઇચ્છે નહિ. સંખ્યધિઓ, પુત્ર, ભાઈઓ તથા પિતૃઓને તમે મરણ શરણ કરી દીધા એટલે રાજ વિષે મારા સરખો થા માટે હીનભાગ્ય જીવે ? હે ભારત ! કદી જીવતો રહ્યો તોપણ હજીયા છે પણ જેનો એવા મને રાજ્ય વિષે પ્રીતિ નથી, વાસ્તે મૃગચર્મ ધારણ કરી હું વનમાં જઈશ. હે રાજન ! હજીયા છે ધણાક બાંધવ જેમાં એવી હજીયાએક અથ તથા કુંજરવાળી આ પૃથ્વી

તારી છે, વાસ્તે સંતાપરહિત થઇ એને ભોગવ. હે વિભો! મનુષ્ય વગરના મને જીવિત માટે હવે સ્પૃહા નથી, વાસ્તે મૃગચર્મ ધારણ કરી હું તો વનમાંજ જાઉંશ. હે રાજન્દ્ર! ક્ષીણ થઇ છે વૃત્તિ જેની એવો પુરૂષ જેમ સુખને ભોગવે તેમ દુઃખાયા છે યોદ્ધા તથા નષ્ટ થયાં છે રત્ન જેમાંથી એવી, હણાએલ છે સ્વામિ જેના એવી પૃથ્વીને હવે તું જ ભોગવ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર! જળમાં રહેલા તમારા પુત્ર દુર્યોધનનાં કર્ણસુયુક્ત વચન સાંભળી મોટા યશવાળા યુધિષ્ઠિર, તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજન્! હે તાત! જળમાં રહેલો તું પડિતના સરખો પ્રલાપ-ભાષણ કર માં: કારણ પક્ષિના બોલવા સરખું તારું બોલવું મને રૂચતું નથી. હે સુયોધન! કદી તું પૃથ્વી આપવા સમર્થ હોય તોપણ તારી આપેલી પૃથ્વીને ભોગવવા હું ઇચ્છતો નથી. હે રાજન્! તેં આપેલી આ પૃથ્વીને અધર્મે કરી હું મદ્ય કરું નહીં. હે રાજન્! ક્ષત્રિયને પ્રતિગ્રહ કરવો એ કંઈ ધર્મ કહ્યો નથી. તેં આપેલી સમગ્ર પૃથ્વીને હું ઇચ્છતો નથી, યુદ્ધમાં તને જીતી હું તે ભોગવીશ. અતીશ્વર એવો તું પૃથ્વી દેવાને કેમ ઇચ્છે છે? હે રાજન્! જ્યારે તું પૃથ્વી આપે છે ત્યારે આપણા કુળના કષ્ટાણુ વાસ્તે ધર્મથી અમે ચાચતા કરતા હતા તે વખતે કેમ ન આપી? હે રાજન્! ટૃણીકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા મહાબળવાન શ્રીકૃષ્ણને ના પાડી મને તું હવે શું આપે છે. આ તે શું તારા ચિત્તને વિભ્રમ થયો છે? હે કૌરવનંદન! સમર્થ એવો કયો રાજા, પૃથ્વી દેવાની ઇચ્છા કરે? તું કાંઈ પૃથ્વી દેવા સમર્થ નથી, કેમકે બલાતકારેકરી મદ્ય કરી લેવા સમર્થ નથી ત્યારે આપવાને કેમ ઇચ્છે છે? હે વિશાંપતે! સમર્થ હોઈ તો સંગ્રામમાં મને જીતી પૃથ્વીનું પાલન કર. પૂર્વે સોયના અગ્રભાગ જેટલી પૃથ્વી મને દેતો ન હતો તે તું આ પૃથ્વી કેમ છોડી દે છે? તું પૂર્વે સોયના અગ્રભાગ જેટલી પણ પૃથ્વીને મૂકતો ન હતો તે તું પૃથ્વીનો કેમ આજ ત્યાગ કરે છે? એ રીતે પ્રથમ ઐશ્વર્યને પામી પૃથ્વીને ભોગવી પછી મદ્ય એવો કયો શત્રુને પૃથ્વી આપવાનો નિશ્ચય કરે? વિમદ એવો તું તો કેવળ મૂર્ખતાથી સમજ વગરનું બકે છે. પૃથ્વી દેવાની કામના કરે છે, પણ જીવિત કરીને રહિત થઇશ, માટે તું અમને પરાજય પમાડી પૃથ્વીને ભોગવ, અથવા અમે હણેલો તું ઉત્તમ એવા લોકને પ્રાપ્ત થા. હે રાજન્! આપણે બે જીવીએ છીએ, ત્યાં સુધી સર્વ પ્રાણીને આપણા વિજય વિષે જરૂર સંશય રહેશે. હે દુઃપ્રસ! તારું જીવિત મારા હાથમાં છે, તેથી મારી ઇચ્છા હોય તો હું તને જીવાડું, પણ તું જીવવા યોગ્ય નથી, કેમકે તેં અમને બાળી નાખવાનો યત્ન કર્યો હતો. જળમાં પ્રવેશ કરાવી ઝેરી સર્પ કરડાવ્યા હતા, રાજ્ય હરણ કરી અમને હેતર્યા હતા, તથા દ્રૌપદીને સજામાં ખેંચી અગ્નિ વચન સંભળાવ્યાં હતાં. આટલાં કારણને લીધે હે પાપિ! તારું જીવિત એ નહિ, વાસ્તે 'ઉભો થા, ઉભો થા,' યુદ્ધ કર, યુદ્ધ કરવાથી શ્રેય થશે. હે જનાધિપ! બહાર આવ. એ રીતે શરવીરો તે તે ઠેકાણે જયયુક્ત એવી વિવિધ પ્રકારની વાણી બોલતા હતા.

एवं तु विविधावाचो जययुक्ताः पुनः पुनः ।

कीर्तयन्ति स्म ते वीरा स्तत्र तत्र जनाधिप ॥

इति श्री महाभारते शल्यातर्गतगदापर्वणि सुयोधनयुधिष्ठिरसंवादे गुर्ज-
राभाषायामेकविंशोऽध्यायः ३१ ॥

અધ્યાય ઉર મો. દુર્યોધન હડવા નીકળ્યો.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—एवं स तर्ज्यमानस्तु मम पुत्रो महर्षिपतिः।

પ્રહૃત્યામન્યુમાન્ વીરઃ કથમાસીત્ પરંતપઃ ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! એ રીતે યુધિષ્ઠિરે તિરસ્કાર કરેલો, શત્રુવીર, સ્વભાવે કરીને મન્યુમાન, શત્રુને તપાવનાર મારો પુત્ર, કેવી રીતે વરત્યો. તેણે પૂર્વે કાષ્ઠ રીતે તિરસ્કાર સાંભળ્યો ન હતો, કારણ કે રાજપણ્યએ કરી તે સર્વ લોકને માન્ય હતો. વળી પોતાના છત્રની છાયા તથા સૂર્યની કાંતિ પણ અભિમાનીપણાને લીધે ખેદ વાસ્તે જ એને થતી. તે એવી વાણીને કેમ સહન કરે ? હે સંજય ! તારી નજરે મ્હેન્ચ તથા વનસહિત આ પૃથ્વી જેના પ્રસાદથી ખીજ ભોગવતા હતા. વિશેષે કરી પાંડુપુત્રે તિરસ્કાર કરેલા પોતાના ભુત્યોએ કરી હીન નિર્જન સ્થાનમાં રહેલા તેણે, જયયુક્ત એવી યુધિષ્ઠિરની કટુ વાણી વારંવાર સાંભળી પાંડવોને શું કહ્યું, તે મને કહે. ?

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! બાધગ્રો સહિત યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ તિરસ્કાર કરેલા જળમાં રહેલો વિષમરથ એવો તમારો પુત્ર દુર્યોધન રાજ્ય, વારંવાર ઉપ્પ્યુ એવા મોટા નિશ્વાસ મૂકી વારંવાર બે હાથ હલાવી યુદ્ધ વાસ્તે કર્યું છે મન જેણે એવો તે યુધિષ્ઠિર રાજ્ય પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે પાંડવો ! તમે સર્વ સંબંધી, રથ તથા વાહન સહિત છો, ને હીન થાકી ગયેલો, હજીયાં છે વાહન જેનાં એવો, વિરથ થયેલો, શસ્ત્ર વગરનો પાગપાલો એકલો હું, રથે કરી યુક્ત શસ્ત્ર ગ્રહણ કરેલા ધણાક સાથે યુદ્ધ કરવાનો કેમ ઉત્સાહ કરું ? હે યુધિષ્ઠિર ! તમે એક એક જણ મારી સાથે યુદ્ધ કરો, કેમકે ધણાક શત્રુવીરો સાથે એકને યુદ્ધ કરવું એ કંઈ ન્યાય નહિ. તેમ વિશેષે કરી કન્ય રહિત, થાકી મચેલા આપત્તિને પ્રાપ્ત થયેલા, અત્યંત ક્ષત થયું છે અંગ જેનું એવા થાકી ગયેલ વાહન તથા સૈનિક રહિત હું છું. તેમ છતાં પણ હે રાજન્ ! તમો થકી, બીમસેનથી, અર્જુનથી કે વાસુદેવ ભગવાનથી પણ મને ભય નથી. તેમજ પાંચાલ, નકુલ, સહદેવ, સાત્યકિ તથા ખીજ જે તમારા સૈનિકો છે તેથી પણ મને ભય નથી. યુદ્ધ વિષે ઉભેલો એકલો હું કોધે કરી સર્વને વારી રાખીશ. હે જનાપિપ ! રૂઢા મનુષ્યોની ધર્મમૂલક એવી કીર્તિ હોય છે માટે હું પણ ધર્મ તથા કીર્તિનું પાલન કરતાં કહું છું કે, હું બહાર આવી સંગ્રામમાં સર્વની સાથે યુદ્ધ કરીશ. સંવત્સર જેમ ઋતુઓ પ્રત્યે અનુગમન કરે તેમ રથ તથા અથસહિત આવેલા તમને સર્વને અનુગમન કરી, અશસ્ત્ર તથા વિરથ છું તોપણ રાત્રિના ક્ષય વખતે સૂર્ય જેમ તેજેકરી સર્વ નક્ષત્રનો નાશ કરે તેમ તેજેકરી તમસર્વનો નાશ કરીશ હે પાંડવો ! તમે રિશ્વર થાઓ. આજ બાધગ્રો સહિત તમને હણી યશસ્વી એવા ક્ષત્રિયો, આર્દ્રક, દ્રોણ, બીષ્મ, મહાત્મા કર્ણ, શરવીર જયદ્રથ, ભગદત્ત, મદરાજ શલ્ય, બૃરિશ્રવા, સુગલપુત્ર શકુનિ, મિત્રો, સંબંધિઓ તથા બાંધવો ઋણને હું ફેરીશ પ્રાપ્ત થઇશ. આમ કહી તમારો પુત્ર દુર્યોધન રાજ્ય, બોલતાં રહી ગયો. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજ્ય કહેવા લાગ્યા કે, હે સુયોધન ! તું પણ ક્ષાત્ર-ધર્મને જાણે છે એ ધણું સાફ. હે મહાબૂજ ! યુદ્ધ કરવાની તારી છુદ્ધિ છે એ પણ ક્ષણું સાફ. હે કૌરવ ! તું શરવીર છે તથા સંગ્રામને જાણે છે એ પણ ધણું સાફ છે, ને તું એકલો અમારી સર્વની સાથે સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે માટે તારે સંમત એવું આયુધ ગ્રહણ

કરી એકલો તું એકની સાથે સમાગમ કરી યુદ્ધ કર, અને સર્વ પ્રેક્ષકોને ઘાતી હોય. હે વીર ! વળી ફરીથી પણ તારો ઇષ્ટ એવો કામ હું તને આપું છું. એકને હણી તું રાખ્યો માત્ર થા અને કાંતો હણુએલો સ્વર્ગ પ્રત્યે જા.

યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન રાજા, કહેવા લાગ્યો કે, તેમ તમારી ઇચ્છા હોય તો તમારી તરફનો એક શરવીર યુદ્ધ વાસ્તે મને આપો, ને આયુધોમાંથી તો તમારા સમ-તથી હું ગદાને પસંદ કરું છું. તેમજ તમારામાંથી પણ જે એક, મને એકને યુદ્ધમાં શક્ય માનતો હોય પેદલ એવો તે સંગ્રામમાં ગદાએ કરી મારી સાથે યુદ્ધ કરે. વિચિત્ર પ્રકારનાં રથયુદ્ધ તો ક્ષણે ક્ષણે થયાં પણ આજ અદ્ભુત એવું મોટું ગદાયુદ્ધ થાઓ. મનુષ્યો, અસ્ત્રોની પણ ફેરવણી કરવાને ઇચ્છે છે ત્યારે તમારા અનુમતથી યુદ્ધનો પર્વાય થાઓ. હે મહાબાહો ! ગદાએ કરી નાના ભાષ સહિત તમને, પંચાલોને, સૃજ્યોને તથા બીજા જે તમારા સૈનિક છે તેમને હું જીતીશ. હે યુધિષ્ઠિર ! ઇન્દ્રથી પણ મને સંભ્રમ નથી. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે સુયોધન ! ઉભો થા, ને એકલો એવો બળવાન તું મારી એકલાની સાથે મળી ગદાએ કરી યુદ્ધ કર. પુરૂષ થા, અને અત્યંત સાવધાન થઈ યુદ્ધ કર, કહી તારો આશ્રય ઇન્દ્ર હશે તો પણ આજ તારું જીવિત છે નહિ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! યુધિષ્ઠિરનાં વચન સહન થયાં નહીં તેથી પુરૂષમાં સિંહરૂપ, જળની અંદર રહેલો, છિદ્રમાં રહેલા મોટા સર્પની પેઠે આસોન્દ્રીસ કરતો વાણીરૂપ આશુકથી વારંવાર ખેદ પમાડેલો, ઉત્તમ અશ્વ જેમ આયુધને સહન કરે નહિ તેમ યુધિષ્ઠિરનાં વચનને સહન ન કરી શકેતા, પરાક્રમી તમારો પુત્ર, સુવર્ણથી શોભતી કાલમીઠ પાપાણુ જેવી મોટી ગદા વેગથી ગ્રહણ કરી સ્તાંબન કરેલા જળને ભેદી તેને ક્ષોભ પમાડી, ગદાને ખભા ઉપર મૂકી આસોન્દ્રીસ કરતા મોટા સર્પની પેઠે જળની અંદરથી મહા બળવાન બુદ્ધિમાન તમારો પુત્ર, સર્પની પેઠે જળમાંથી બહાર નીકળ્યો. હે જનાધિપ ! શિખરવાળા પર્વત સરખા પ્રજા ઉપર સંકુદ થએલા ત્રિશુલપાણી જાણે મહાદેવ હોય તેવો, વજ્ર છે હાથમાં જેના એવા ઇન્દ્ર જેવો હાથમાં ગદા ગ્રહણ કરેલા શત્રુને દમન કરનાર મહાબાહુને જોઈ સર્વ પ્રાણીઓ, દંડપાણી કાળ સરખા તેને માનતા હતા. જળમાંથી ઉઠેલા તેને જોઈ પ્રસન્ન થએલા પંચાલ તથા પાંડવો પરસ્પર તાળી દેતા હતા, તે જોઈ તેમણે મારો અવહાસ કર્યો એમ માની પાંડવોને બાળવા ઇચ્છતો હોય તેમ ક્રોધે કરી નેત્ર ફાડી ડર્યા છે દાંતેકરી એક જણે એવા તમારા પુત્ર દુર્યોધને ત્રણ છે શિખા જેમાં એવી બકુડી કરી કેશવ સહિત પાંડવોને કહ્યું કે, હે પાંડવો ! પંચાલ સહિત તમે, સંગ્રામમાં મારાથી નાશ પામી યમલોક પ્રત્યે જઈ આ અંતકાંસના ફળને ભોગવો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! જળમાંથી ઉભો થએલો રૂધિરાર્દ્ર શરીરવાળો તમારો પુત્ર દુર્યોધન, હાથમાં ગદા લઈ ઉભો રહ્યો તે વખતે રૂધિરેકરી ક્ષિપ્ત એવા તેનું જલે કરી બીનું સવતું શરીર, ઝરણાં ઝરતા પર્વત જેવું લાગતું હતું. ઉગામી છે ગદા જેણે એવા તે શરવીરને પાંડવો, નોકર ઉપર ઉગામેલો છે હાથ જેમણે એવા યમ સમ માનતા હતા. તે વખતે મોટા બલિવર્દની પેઠે હર્ષથી શબ્દ કરતો, મેઘ જેવા શબ્દવાળો, પરાક્રમી તમારો પુત્ર હાથમાં ગદા લેઈ યુદ્ધ વિષે પાંડવોને બોલાવવા લાગ્યો. હે યુધિષ્ઠિર ! તમે એક એક જણ મારી સામે આવતા જાઓ, કેમકે એકલા શરવીરને યુદ્ધમાં મણાક સાથે યુદ્ધ કરાવવું એ આશ નથી. ત્યાજ કર્યું છે કવચ જેણે એવો, શાકી થએલો, જળે કરી બપાસ અ-

ત્યંત ક્ષતયુક્ત શરીરવાળો, હથ્થાયાં છે વાહન તથા સૈનિક જેના એવો હું એકાકી છું. તોપણ તમારે સર્વે એ મારી સાથે અવશ્ય યુદ્ધ કરવું, તથાપિ કેવી રીતે કરવું યોગ્ય ને કેવી રીતે નહિ તે તમે જાણો છો. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિરરાજા, કહેવા લાગ્યા કે, હે સુયોધન ! જ્યારે ધણીક મહારથિઓએ એકઠા મળી અભિમન્યુને હણ્યો તે વખતે તારી આ યુદ્ધિ ક્યાં ગઇ હતી ? એમ જણાય છે કે, ક્ષાત્રવર્મ, અતિ કૂર, નિરપેક્ષ તથા અતિ નિર્દય છે એમ જો ન હોય તો ધર્મને જાણનાર, શરવીર, સંગ્રામમાં શરીરનો ત્યાગ કરનાર તમે સર્વ એકઠા મળી એકલા અભિમન્યુને કેમ હણ્યો ? ન્યાયેકરી યુદ્ધ કરનારને પરમ એવા ઇન્દ્રલોકની ગતિ કહેલી છે, ને ધણીક મળી એકને મારવો નહિ એ જો ધર્મજ્ઞ હોત તો તારા અનુ-મત પ્રમાણે ધણીક થઇ એકલા અભિમન્યુને કેમ મારત ? દુનિયામાં લોકોની એવી રીતેજ વર્તણૂક છે કે સર્વ જતું, કઇ વેળાએ ધર્મ સંબંધી વિચાર કરે છે, સ્થાનક ઉપર રહેલો હોય ત્યાં સુધી પરલોકનાં દાર ખંધ જૂવે છે. તે તો કીકજ છે પણ હે ભારત ! હે વીર ! કવચ ધારણ કર, કેશ ખાંધ, અને ખીજું પણ જે તારે હોય નહિ તે ગ્રહણ કર. હે વીર ! વળી ફરીથી આ એક કામ તને હું આપું છું જે પાંચ પાંડવોમાંથી જેની સાથે તું યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા કરતો હોય તેને હણી તું રાજા થા, વા તેણે હણેલો તું સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થા. બાકી હે વીર ! યુદ્ધમાં જીવિત વિના ખીજું તારું શું પ્રિય અમે કરીએ ?

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજા ! યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી સુવર્ણનું કવચ તથા સુવર્ણમય શિરભાણુ જેણે ધારણ કરેલું છે એવો તમારો પુત્ર સુવર્ણનો પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. પછી સંગ્રામને મોખરે સજ્જ થયેલો તમારો પુત્ર દુર્યોધન, હાથમાં ગદા લઇ સર્વ પાંડવોને કહેવા લાગ્યો કે, તમે સર્વ ભાઇઓમાંથી એક ગદાવડે મારી સાથે યુદ્ધ કરો. હે ભરતર્ષભ ! કહો તો સહદેવ સાથે યુદ્ધ કરું અને કહો તો ભીમસેન સાથે, નકુલ સાથે, અર્જુન સાથે વા કહો તો તમારી સાથે યુદ્ધ મફત. હે પુરુષવ્યાધ ! સંગ્રામને પ્રાપ્ત થઇ રથાભિરમાં હું જીતીશ, ને સુવર્ણનો પટ ખાંધેલી ગદાવડે અત્યંત દુર્ગમ એવા વૈરના અંતને આજ હું પ્રાપ્ત થઇશ. ગદાયુદ્ધ વિષે હું વિચારું છું તો મારા સરખો કોઇ છે નહિ, માટે તમને સર્વને ગદાવડે હું હણીશ. ન્યાયેકરી બધા એકઠા થઇ આવે તો મારી સાથે યુદ્ધ કરવા કોઇ સમર્થ થાય નહિ. પોતાની મેળે, એ રીતે ગર્વે કરી ઉદ્ધત એવું વચન બોલવું એ કંઇ યોગ્ય નહિ, પણ તમારી આગળ એ વચન હું સફળ કરીશ આ મુદ્દર્ત વિષે મારું વચન મિથ્યા વા સત્ય થશે, તથાપિ જેને આજ મારી સાથે યુદ્ધ કરવું હોય તે, ગદા ગ્રહણ કરો.

अस्मिन् मुहूर्ते सत्यं वा मिथ्या वै तद्भविष्यति ।

युद्धान्तु च गदां वो वै योस्त्यतेद्य मयासह ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वोत्तर्गतगदापर्वणि युधिष्ठिरदुर्योधन संवादे
गुर्जरभाषायां द्वात्रिंशोऽध्यायः॥ ३२ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૩૩ મો. શીમ દુર્યોધન સંવાદ.

સંજય ઉવાચ—યદં દુર્યોધને રાજાઃ ગર્જમાને મુદુર્નુદઃ ।

યુધિષ્ઠિરસ્ય સંકુશ્વો વાસુદેવો પ્રવીણદિધં ॥૨॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! એ રીતે દુર્યોધને પારંવાર મર્જના કરવા માંડો તે વખતે ક્રોધાયમાન થએલા વાસુદેવ ભગવાન યુધિષ્ઠિરને આ પ્રમાણે કહેવા માગ્યા કે, હે યુધિષ્ઠિર ! કદી દુર્યોધન યુદ્ધમાં તમને, અર્જુનને, નકુલને અથવા સહદેવને જરે તો, પશુ હે રાજન્ ! દુર્યોધન સામે આ સાહસ તમે શું કર્યું ? અમારામાંથી એકને પશુ સંત્રામમાં તું હણ્યો તો કૌરવ રાજા થાય પશુ ગદા છે હાથમાં જેના એવા દુર્યોધનની આગળ સંત્રામમાં તમને કોઈને પશુ હું સમર્થ માનતો નથી. એણે હે રાજન્ ! લોહમય પુરૂષ વિષે ભીમસેનને હણવાની ઇચ્છાથી તેર વર્ષ પર્વત ગદાયુદ્ધ વિષે અભ્યાસ કર્યો છે, માટે હે ભરતર્ષભ ! આ-પણાથી કેમ કાર્ય થશે ? હે નૃપોત્તમ ! દયાને લીધે આ તો તમે સાહસ કર્યું, કારણ સંત્રામમાં પાર્થ એવા ભીમસેન વગર તેની સાથે યુદ્ધ કરે એવો બીજો કોઈ થોદો હું જોતો નથી, તેમ છે, તથાપિ તેણે પશુ અતિશ્રમ કરેલો નથી. હે વિશાંપતે ! પૂર્વે તમારે તથા શકુનિને જેવું છૂત રમાયું હતું તેવું આ પશુ વિષમ એવું છૂનજ તમે આરંભ્યું છે. હે રાજન્ ! ભીમસેન યજ્ઞવાન તથા સમર્થ છે પશુ ક્રિયામાં અધિક કુશળ દુર્યોધન, માટે યજ્ઞવાન તથા કૃતિમાં કૃતિ વિશેષ કહેવાય. હે રાજન્ ! આ શત્રુને તમે સમભાગ વિષે નિવિષ્ટ કર્યો, ને પોતાના આત્માને વિષમ ભાગ વિષે નાંખ્યો, અમને પશુ કષ્ટને પ્રાપ્ત કર્યા. સર્વ શત્રુને જીતી કષ્ટથી પ્રાપ્ત થએલા એક શત્રુ સાથે સંત્રામ વિષે આત્રે વિષમ કરાર કરી પ્રાપ્ત થએલા રાજ્યને કોણ હારી જાય ! સંત્રામમાં હાથમાં ગદા લઈ ઉભેલા દુર્યોધનને જીતવા સમર્થ એવા કોઈ દેવતાઓને પશુ આ લોકમાં હું જોતો નથી. તેમ તમે, ભીમસેન, નકુલ, સહદેવ કે અર્જુન એઓમાંથી પશુ ન્યાયવડે કૃતિ એવા દુર્યોધનરાજ્યને જીતવા સમર્થ થઈ શકો તેમ નથી. હે ભારત ! તમે ગદાથી યુદ્ધ કરી અમારામાંથી એકને સંત્રામમાં જીતી રાજા થાઓ, એમ શત્રુને કેમ કહો છો ? મને તો તે શત્રુ સાથે ન્યાયથી યુદ્ધ કરતા ભીમસેનના જય વિષેપશુ સંશય રહે છે, કારણ, દુર્યોધન મહા યજ્ઞવાન તથા ક્રિયાકુશળ છે. તમારું આત્મ ચરિત જોઈ મને લાગે છે કે જરૂર કરીને પાંડુ તથા કુંતિની આ સંતતિ, અત્યંત વનવાસ વાસ્તે તથા ભિક્ષા માગવા વાસ્તેજ વિષાતાએ સજી છે, રાજ્ય ભોગવવા સજી નથી.

શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી ભીમસેન કહેવા લાગ્યો કે, હે યદુનંદન ! હે મધુસૂદન ! તમે કંઈ ખેદ ન કરો, બાજ અત્યંત દુર્ગમ એવા વૈરના અંતને હું પ્રાપ્ત થઈશ. હું સંત્રામમાં દુર્યોધનને હણીશ એમાં સંશય નહીં. હે કૃષ્ણ ! જરૂર ધર્મરાજ્યો વિજય દેખાય છે, કેમકે આ મારી ગદા એનાથી અર્ધા અધિક યુગ્ધે કરી યુરતર છે, દુર્યોધનની નથી માટે હે માધવ ! તમે વ્યથા કરો માં, હું ગદાએ કરી એની સાથે યુદ્ધ કરવાનો ઉત્સાહ ધરું છું. હે જનાર્દન ! તમે સર્વ મને જોજો. હે કૃષ્ણ ! યુદ્ધમાં નમ્ના પ્રકારનાં શસ્ત્ર ધરનાર દેવસહિત ત્રણલોક સાથે હું યુદ્ધ કરું ત્યારે આજ દુર્યોધન સાથે કરું તેમાં શું આશ્ચર્ય ? સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે રીતે બાપણુ કરતા ભીમસેનને વખાણી પ્રમુખ થએલા વાસુદેવ ભગવાન બોલ્યા કે, હે મહાત્માહો ! તારો આશ્રય કરી હણાયા છે શત્રુ જેના એવા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, પ્રદીપ્ત એવી પોતાની લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત થયા એમાં સંશય નહિ. હે પાંડુનંદન ! તે ધૃતરાષ્ટ્રના સર્વ પુત્રને સંત્રામમાં હણ્યા. તેમજ રાજ્યો, રાજપુત્ર, તથા હસ્તિઓને પશુ પાડ્યા. કાલિંગ, મગધ, આન્ધ્ર, ગાંધાર તથા કૌરવો પશુ તને પ્રાપ્ત થઈ ગયા. યુદ્ધમાં હણાયા માટે હે કૌતિય ! સંત્રામમાં દુર્યોધનને હણી, શત્રુ પર્વત પૃથ્વી વિષ્ણુએ જેમ

છન્દ્રને આવી હતી તેમ તું ધર્મરાજને આપ. તને પ્રાપ્ત થઈ પાપરૂપ એવો દુર્યોધન નાશ પામશે. તું એના સાથળ પાસેના ભાગને ભાગી પ્રતિજ્ઞાનું પરિપાલન કરીશ તથાપિ હે પાંચ ! નિરંતર યુદ્ધમાં સમર્થ, ક્રિયા કુશળ, તથા યજ્ઞવાન એવા દુર્યોધન માથે ચત્રવંતી યુદ્ધ કરવું. સાત્યકિ સહિત ધર્મરાજ છે મુખ્ય જેમાં એવા પાંડવેય તથા પાંચાલો પાંડુપુત્ર ભીમસેનનાં વખાણુ કરવા લાગ્યા. ભયંકર યજ્ઞવાળા ભીમસેન, સૃંજય સહિત ખેડેલા તપતા સૂર્ય સરખા યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે, સંગ્રામમાં શત્રુ સાથે હું મળી યુદ્ધ કરવાનો ઉત્સાહ કરું છું, કેમકે પુરૂષમાં અધમ એવો આ સંગ્રામમાં મને જીતવા સમર્થ નહિ થાય. આજ હૃદયમાં રહેલો અત્યંત ક્રોધ, અર્જુને પાંડવ વન વિષે જેમ અગ્નિ મુકોગે હતો તેમ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધન વિષે હું મુકીશ. હે રાજન્ ! હે પાંડવ ! આજ ગદાએ ફરી આ પાપીને હણી તમારા હૃદયગત શલ્યનો હું ઉદ્ધાર કરીશ, તમે સુખી થાઓ. આજ હે અનધ ! કીર્તિમયી માળા હું તમને પહેરાવીશ. આજ દુર્યોધન રાજા, પ્રાણુ, લક્ષ્મી તથા રાજ્યને મુકશે. આજ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્ય મેં હણેલા પુત્રને સાંભળી શકુનિને બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલાં અશુભ કર્મને યાદ કરશે. એમ કહી ભરતકુળમાં એક એવો પરાક્રમી ભીમસેન, ગદા ઉગામી ઇન્દ્ર જેમ વૃત્રાસુરને બોલાવે તેમ શત્રુને બોલાવતો, સંગ્રામના મધ્યમાં ઉભો રહ્યો. તેના બોલાવવાને ન સહન કરી શકતો પરાક્રમી તમારો પુત્ર તટકાલ મદોન્મત્ત હસ્તિ જેમ મદોન્મત્ત હસ્તિ સામે આવે તેમ તેની સામે આવી ઉભો રહ્યો. હાથમાં ગદા લેઈ યુદ્ધ વાસ્તે ઉભેલા શિખરવાળા કૈલાસ પર્વત સરખા તમારા પુત્રને સર્વ પાંડવો ભેટા હતા. પોતાના યુધ વગરનો હસ્તિ હોય નહિ એવા મહા યજ્ઞવાન એકલા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને પ્રાપ્ત થઈ પાંડવો પ્રસન્ન થયા. તે વખતે સિંહની પેઠે સંગ્રામમાં ઉભેલા દુર્યોધનને પણ સંભ્રમ, ભય, ગ્વાનિ તથા વ્યથા થતી ન હતી. શિખરવાન કૈલાસ હોય નહિ એવા ઉગામેલી ગદાવાળા દુર્યોધનને બોઈ હે રાજન્ ! ભીમસેન બોલ્યો કે-તેં તથા ધૃતરાષ્ટ્રે અમારા વિષે જે દુષ્કૃત કર્યું છે અને જે વારણાવત વિષે કર્મ થયું હતું તે યાદ કર. તેમ રજસ્વલા એવી દ્રૌપદીને સભાના મધ્યમાં કલેશ પમોડી હતી, ને શકુનિની બુદ્ધિના નિશ્ચયથી રાજાને છૂતવિષે જીત્યા હતા. હે દુષ્ટાત્મન ! ખીજ પણુ જે પાપ નિર-પરાધી એવા પાંડવો પ્રતિ તેં કર્યો છે તે કર્મના મોટા ફળને જો. તારે માટે હણાયલા મોટાં યજ્ઞવાળા, ભરતકુળમાં એક અમારા સર્વના પિતામહ ગંગાપુત્ર ભીષ્મ બાણુશ્યામાં સુતેલા છે; તેમ દ્રોણ, કર્ણ તથા પ્રતાપવાન શલ્ય પણ હણાયો. વૈરનો આદિ કર્તા શકુનિ પણ સંગ્રા-મમાં હણાયો. તારા ભાઈઓ તથા સૈનિક સહિત શરવીર તારા પુત્રો પણ હણાયા. સંગ્રામમાં પાછા ન પડે એવા શરવીર રાજ્યઓ હણાયા. એ સર્વ અને ખીજ પણ ધણાક એક ક્ષત્રિયો હણાયા. હે નૃપ ! આજ સંગ્રામ વિષે તારો ગર્વ, વિપુલ એવી રાજ્યાશા તથા પાંડવ પ્રતિ જે દુષ્કૃત કર્મ તેં કર્યું છે તે સર્વ હું નાશ કરીશ. ભીમસેનનાં વચન સાંભળી દુર્યોધન કહેવા લાગ્યો કે, હે વૃકોદર ! ધણું બકવાથી શું ? તું મરી સાથે યુદ્ધ કર. આજ તારી યુદ્ધબ્રહ્માને હું હણીશ. હે પાપરૂપ ! હિમવાનના શિખર સરખી મોટી ગદા ગ્રહણુ કરી ગદાચુદ્ધ વિષે ઉભેલા મને તું ભેટો નથી ? હે પાપરૂપ ! ન્યાયથી યુદ્ધ કરતા ગદા ગ્રહણુ કરેલા મને હણવાનો ઇન્દ્ર પણ સમર્થ નથી. હે કૌતિય ! શરદ્ગતુના જળ વગરના વાદળાની પેઠે વૃથા શા માટે ગર્જના કરે છે. તારૂં બળ હોય તે આજ યુદ્ધ વિષે દેખાડ. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી જીતવાને ઇચ્છતા એવા સૃંજય સહિત સર્વ પાંડવો, તેનાં વખાણુ કરવા લાગ્યા. તેમજ હે રાજન્ ! ખીજ મનુષ્યો પણ ઉન્મત્ત હસ્તિ સરખા દુર્યોધન રાજાને તાળીના શબ્દે ફરી વળી હર્ષ ઉપજાવવા લાગ્યા.

તે વખતે કુંજર તથા અથ, વારંવાર શબ્દ કરતા હતા અને જ્યને ઇચ્છતા પાંડવોનાં શસ્ત્ર, અત્યંત પ્રદીપ્ત થતાં હતાં.

बृहन्ति कुंजरास्तत्र हया हेषन्ति चासकृत् ।
शस्त्राणि संप्रदीप्यन्ते पाण्डवानां जयैषिणां ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वार्तगत गदापर्वणि भीमसेनदुर्योधनसंवादे
कुंजरभाषायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૩૪ મો. બળરામનું આગમન.

સંજય ઉવાચ—तस्मिन्पुत्रे महाराज सुसंवृत्ते सुदारणे ।

उपविष्टेषु सर्वेषु पाण्डवेषु महात्मसु ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! અત્યંત દારૂણ એવું તે યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું અને મહાત્મા એવા સર્વ પાંડવ ઉપવિષ્ટ થયા એટલામાં હે રાજન્ ! તાત્પર્યજ એવા હલાયુદ્ધ રામ, પ્રવર્તમાન થએલા તે બેઠે શિષ્યના યુદ્ધને જોવા ત્યાં આવ્યા. તે જોઇ અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા કેશવ સહિત પાંડવોએ સામે જઈ તેમના ચરણોના સ્પર્શ કરી વિધિવત પૂજા કરી, આવી રીતે કહ્યું કે, હે રામ ! યુદ્ધ વિષે શિષ્યોની કુશળતાને જુઓ. તેમનાં વચન સાંભળી પાંડવો સહિત કૃષ્ણને તથા હાથમાં ગદા લઈ સંગ્રામ વિષે ઉભેલા કૌરવ્ય એવા દુર્યોધનને જોઈ બળરામે કહ્યું કે, હે માધવ ! હું યાત્રા વાસ્તે નિકળ્યો તેને આજ બેતાળીશ દિવસ થયા, યુધ્ધને દિવસે હું ગયો હતો તે પાછો ફરીથી ત્રવણ આવ્યું, ત્યારે શિષ્યોનું ગદાયુદ્ધ જોવા સારૂ આવ્યો. હાથમાં છે ગદા જેમને એવા યુદ્ધ ભૂમિ પ્રત્યે ઉભેલા દુર્યોધન તથા ભીમસેન બેઠે રણભૂમિ વિષે શોભતા હતા. યુધિષ્ઠિર રાજ્યે હલાયુદ્ધ એવા બળદેવજીને મળી ‘તમે ભલે પધાર્યા’ એમ સત્કાર કરી ઘટતી રીતે કુશળ પ્રશ્ન પૂછ્યો. યશસ્વી એવા પ્રસન્ન થએલા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન પણ હલાયુદ્ધ બળદેવજીને અભિવાદન કરી પ્રેમથી મળ્યા. શરવીર એવા માદ્રીપુત્ર નકુલ, સહદેવ તથા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો પણ હે રાજન્ ! મહા બળવાન એવા રોહિણી પુત્રને અભિવાદન કરી ઉભા રહ્યા. તેમજ હે જનાધિપ ! ઉગામી છે ગદા જેમણે એવા બળવાન ભીમસેન તથા તમારા પુત્ર દુર્યોધને પણ બળદેવજીની પૂજા કરી. એ રીતે તે સર્વ રાજ્યોએ ચોતરફથી ‘તમે ભલે પધાર્યા,’ એમ સત્કાર કરી મહાત્મા એવા રોહિણી પુત્રની પૂજા કરી કહ્યું કે, હે રામ ! તમે યુદ્ધને જુવો. રામે પણ સંજય સહિત પાંડવોને તથા ધણીક પરાક્રમવાળા સર્વ રાજ્યોને મળી કુશળ પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેમજ તેને કુશળતા પૂછી હલધર એવા બળરામે મહાત્મા એવા સર્વ ક્ષત્રિયોનો સત્કાર કરી અવસ્થાને યોગ્ય એવું તેમની સાથે કુશળ સંબંધી ભાષણ કરી જનાર્દન તથા સાત્યકિને પ્રેમથી મળી બેઉનાં મસ્તક સુધી તેમને કુશળતા પૂછી. હે રાજન્ ! તે બેઉએ હર્ષયુક્ત એવા ઇન્દ્ર તથા ઉપેન્દ્ર જેમ દેવતાઓના ઇશ એવા બ્રહ્માની પૂજા કરે તેમ ગુરૂ એવા બળરામની ત્રિવિધી પૂજા કરી. હે ભારત ! ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરે શત્રુને દમન કરનાર રોહિણી પુત્ર બળરામને કહ્યું કે, હે રામ ! ભાઈઓના આ મોટા યુદ્ધને તમે જુવો. યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી મહારથિઓએ પૂજા

કરેલા અત્યંત પ્રસન્ન કેશવ ભગવાનના મોટાભાઈ મહાબાહુ બળરામ, તેમના મધ્યમાં પ્રવિષ્ટ થયા, તે સમયે નીલવસ્ત્ર ધારણુ કરેલા, શ્વેત કાંતિવાળા રાજ્યઓના મધ્યમાં રહેલા તે આકાશવિષે નક્ષત્રગણે કરી વીંટાયેલા ચંદ્ર શોભે તેમ શોભતા હતા. હે રાજન્ ! ત્યારપછી તમારા પુત્ર એવા તે બેઠેના વૈરનો અંત કરનાર રૂંવાં ઉઠ્યાં કરે એવો ભયંકર સન્નિપાત થવા માંડ્યો.

તતસ્તયોઃ સન્નિપાતસ્તુમુલો લોમહર્ષણઃ ।

આસીદંતકરો રાજન્ વૈરસ્ય તથા પુત્રયોઃ ॥

શતિશ્રી મહાભારતે શલ્યપર્વાતર્ગત ગદાપર્વણિ વલ્લદેવાગમને ગુર્જરભાષાયાં
ચતુઃશ્લોકોઽધ્યાયઃ ॥ ૩૪ ॥

અધ્યાય ૩૫ મો. બળરામનું આગમન.

જનમેજય ઉવાચ—પૂર્વમેવ યદા રામસ્તસ્મિન્યુદ્ય ઉપસ્થિતે ।

આમંડ્ય કેશવં યાતો વૃષ્ણિભિઃ સહિતઃ પ્રભુઃ ॥ ૧ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન ! પૂર્વેજ ત્યારે તે યુદ્ધ ઉપરિચિત થયું, ત્યારે સમર્થ એવા રામ, કેશવ ભગવાનની રણ લેખ યાદવસહિત યાત્રાએ ગયા, તે વખતે હે કેશવ ! દુર્યોધન તથા પાંડવોમાંથી હું કાછતી પણ સહાયતા નહિ કરું ને જેમ આવ્યો છું, તેમ જઈ છું, એમ શ્રીકૃષ્ણને કહી ક્ષત્રિયને નિપર્ણુ કરનાર બલરામ ગયા હતા, તેમનું ફરીથી ત્યાં આવવું કેમ થયું ? તે તમે મને કહો ? હે બ્રહ્મન્ ! હે સત્તમ ! તમે કુશળ છો વારતે ત્યાં આવી રામે યુદ્ધ કેમ જોયું તે બધું વૃત્તાંત વિસ્તારથી મને કહો.

વૈશંપાયન કહે છે—હે મહાબાહો ! ઉપલબ્ધ શહેરમાં મહાત્મા પાંડવો રહ્યા પછી તેમણે શાંતિ થવા સાર તથા સર્વ દેહિના હિત વારતે મધુસૂદન ભગવાનને ધૃતરાષ્ટ્રની પાસે મોકલ્યા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને હસ્તિનાપુર પ્રત્યે જઈ ધૃતરાષ્ટ્રને મળી સભાના મધ્યમાં ત્રિશેષે કરી હિતરૂપ એવાં સત્ય વચન કહ્યાં, પણ જે રીતે તેમણે કહ્યું તે પ્રમાણે રાજ્યએ કર્યું નહિ. પુરૂષમાં અત્યંત એક એવા મહાબાહુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉપલબ્ધ શહેરમાં પાછા આવી પાંડવોને આવી રીતે કહ્યું કે, કાળે ઘેરણા કરેલા દૌરવોએ મારા વચનને માન્ય કર્યું નહિ માટે હે પાંડવેય ! હું સહિત તમે સંગ્રામ કરવા નિકળો. ત્યાર પછી સૈન્યના વિભાગ થયા તેને જોઈ ઉદ્ધાર મનવાળા, બળવાનમાં એક રોહિણી પુત્ર બલરામે પોતાના ભાઈ એવા શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, હે મહાબાહો ! હે મધુસૂદન ! દૌરવોની પણ તમે સહાયતા કરો. એવાં બલરામનાં વચન શ્રીકૃષ્ણે માન્ય કર્યાં નહિ તેથી ક્રોધિકરી વ્યાપ્ત છે આત્મા જેનો એવા યશવાળા યદુનંદન હલધર બલરામ, સર્વ યાદવસહિત અનુરાધા નક્ષત્રને દિવસે તીર્થયાત્રા કરવા સાર સરસ્વતીના તટ તરફ પધાર્યા. શત્રુને દમન કરનાર એવા કૃતવર્માએ દુર્યોધનનો આશ્રય કર્યો, અને સાત્ત્વિક સહિત વાસુદેવે પાંડવોને આશ્રય કર્યો. એવી રીતે શરીર એવા રોહિણી પુત્ર બલરામ ગયા પછી પુખ્ત નક્ષત્રમાં મધુસૂદન ભગવાન પાંડવોને આગળ કરી દૌરવ સામે ગયા. રસ્તામાં જતાં બલરામે તો પોતાના આકરોને કહ્યું કે તીર્થયાત્રા વસ્તે

સર્વ સામગ્રી તથા સર્વ ઉપકરણ દારકા જઈ જલદી લેઈ આવો; તેમજ અગ્નિ, યજ્ઞ કરાવનારા બ્રાહ્મણ, સુવર્ણ, રજત, ગાયો, વસ્ત્ર, અશ્વ, હરિત, રથ, ખર, ઉગ્ર, વાહન તથા બીજાં પશુ સર્વ ઉપરકર તીર્થ વાસ્તે જલદી લઈ આવો. જલદી ચાલનારા તમે સરસ્વતીના પ્રવાહ સામે જઈ, ઋત્વિજ તથા બીજા પશુ શ્રેષ્ઠ એવા સેંકડો બ્રાહ્મણને આ મંત્રો એ રીતે ચાકરોને આજ્ઞા કરી મહા બળવાન બળદેવ, ધૌરવોના નાશ સમયે ઋત્વિજ સંબંધી બીજા શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ, રથ, ગજ, અશ્વ, ચાકર, બળદ, ખર તથા ઉંટ જોડેલા વાહન સહિત સરસ્વતીના તટ તરફ તીર્થયાત્રા કરવા સાડે ગયા. ત્યાં થાકેલા તથા જ્ઞાનિયુક્ત શરીરવાળાં વિપુલ આયુષ્યવાળા બ્રાહ્મણ વાસ્તે તથા અર્થિઓના સત્કાર સાડે દેશ દેશ વિષે દેવા લાયક એવાં વિવિધ પ્રકારનાં દાન, તૈયાર કર્યા હતાં. હે ભારત ! જે દેશમાં જે જે યીજની મનુષ્યો ઇચ્છા કરે તે તે વસ્તુ તૈયાર કરાવી રાખી હતી, અને બ્રૂખ્યાઓ વાસ્તે ચોતરફ અન્ન પશુ તૈયાર કરાવી રાખ્યાં હતાં. હે નૃપ ! જે જે બ્રાહ્મણો જે જે ખાવાની ઇચ્છા કરે તે તે બ્રાહ્મણને તે તે વસ્તુ બલરામના ચાકરો પહોંચાડતા હતા. હે રાજન્ ! રોહિણી પુત્ર બલરામની આજ્ઞાથી તે તે સ્થાનકે રહેલા તેમના અનુચર, તે તે ઠેકાણે ચોરે ભક્ષ્ય તથા પેય વસ્તુના મોટા ઢગલા કરતા હતા. તેમજ સુખને ઇચ્છતા બ્રાહ્મણોની પૂજા વાસ્તે અમૂલ્ય એવાં વસ્ત્ર તથા બિજાનાં તે તે સ્થાનકે તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં. બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિયને જે જે સ્વાદુ લાગે તે તે બધું તૈયાર કરેલું તે તે ઠેકાણે દેખાતું હતું. એ રીતે સર્વ મનુષ્ય જે રીતે સુખે કરી રહે તથા ખેસે તે તે રીતે જનારા સાડે વાહન અને તૃપિત વાસ્તે પીવાના પદાર્થ તૈયાર રાખ્યા હતા. હે ભરતર્ષભ ! બ્રૂખ વાસ્તે સ્વાદિષ્ટ એવાં અન્ન વસ્ત્ર તથા આભરણ ત્યાં બલરામના અનુચર લેઈ આવતા હતા. હે રાજન્ ! હે વીર ! તે વખતે ત્યાં જતાં સર્વ મનુષ્યોને સ્વર્ગની જેને ઉપમા અપાય એવો માર્ગ સુખાવહ થયો. નિરંતર હર્ષિત જનેકરી યુક્ત, સુંદર છે ભક્ષ્ય જેમાં એવો શુભેકરી યુક્ત બળરહાટ, વેચવા લાયક પદાર્થ, નાના પ્રકારનાં સેંકડો મનુષ્યોએ કરી વીંટાયેલા, નાના પ્રકારનાં દુમ તથા લતાએ કરી યુક્ત, તથા નાનાં રતનેકરી શોભિત એવો તે માર્ગ હતો. હે રાજન્ ! પછી નિયમ વિષે રહ્યો છે આત્મા જેનો એવા યદુકુળમાં અત્યંત શરવીર મહાત્મા બલરામ, સરસ્વતીના તટ વિષે રહેલાં પવિત્ર એવાં તીર્થો વિષે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોને કેટલુંક ધન, મઘ સંબંધી દક્ષિણા સુંદર વસ્ત્ર ઓઢાડેલી, સુવર્ણના શૃંગવાળી દુઝણી હજારો ગાયો, નાના પ્રકારના દેશમાં ઉત્પન્ન થએલા અશ્વ, વાહન, સુંદર એવા દાસ, રત્ન, મુક્તામણિ, વિદુમ, અત્યંત શુદ્ધ એવું સુવર્ણ, રૂપ, લોહ તથા તામ્રમય પાત્ર, ઇત્યાદિ દાન આપી, અપ્રતિમ છે પ્રભાવ જેનો એવા ઉદારવૃત્તિવાળા રામ, શ્રેષ્ઠ તીર્થો વિષે ધણુંક ધન આપી કમેકરી કુરુક્ષેત્ર પાછા પધાર્યાં.

જનમેજય પૂછે છે—હે બ્રહ્મન્ ! હે વૈશંપાયન ! હે બે પગવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! હે બ્રહ્મવેતાઓમાં ઉત્તમ ! સરસ્વતીના તટ ઉપરના તે તીર્થોના ગુણનિયમની ઉત્પત્તિ, ફલ, તથા તીર્થયાત્રાના વિધિ એ બધું સાંભળવાનો મને ઉત્સાહ છે વાસ્તે કમેકરી કહો.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજેન્દ્ર ! તીર્થોનું ફળ, તેના ગુણ તથા ઉત્પત્તિ જેમાં છે એવું પવિત્ર આખ્યાન હું કહું તે સમગ્ર તું સાંભળ. હે મહારાજ ! હે નરેન્દ્ર ! પૂર્વે યદુકુળમાં શરવીર એવા બલરામ, ઋત્વિજ, સંબંધિ તથા બ્રાહ્મણના ગણસહિત ત્યાં ક્ષય રોગેકરી ક્ષેષ્ણ પામતા ચન્દ્રમાએ સ્નાન કરી શાપથી મુક્ત થઈ ફરીથી તેજને પ્રાપ્ત કરી સર્વ જગ-

તને ભાસમાન ક્યું હતું, તેથી પ્રભાસ જેનું નામ છે એવા પૃથ્વી વિષે વિખ્યાત એક તીર્થ પ્રત્યે ગયા. હે મહામુને ! ભગવાન એવા ચન્દ્રમાને શાથી ક્ષયરોગ થયો હતો ? અને તે એક ચન્દ્રમાએ શું કરવા સ્નાન કર્યું ? તથા તીર્થમાં સ્નાન કરી પાછો તે કેમ પુષ્ટ થયો ? એ બધું વૃતાંત વિસ્તારે કરી મને કહો ! હે તાત ! હે વિશંપતે ! દક્ષને સત્યાવીસ કન્યા ઉત્પન્ન થઈ, તે સર્વ કન્યાઓ દક્ષે ચન્દ્રમાને આપી. શુભ કર્મવાળા ચન્દ્રની તે સ્ત્રિઓ નક્ષત્ર યોગમાં તત્પર એવી તેમની સંખ્યા વારંતે થઈઓ. જેમના રૂપની બીજી સ્ત્રિઓને પૃથ્વી વિષે ઉપમા અપાય નહિ એવી વિશાલ નેત્રવાળી તે સ્ત્રિઓમાં રૂપસંપત્તિએ કરી રોહિણી સર્વથી અધિક હતી. ભગવાન એવો ચન્દ્ર તેને વિષે અધિક પ્રીતિ કરતો હતો. મનોહરતાને લીધે નિરંતર તેનેજ ભોગવતો હતો, તેથી હે રાજેન્દ્ર ! ચન્દ્ર, રોહિણીના ધર વિષેજ રહેતો હતો તેથી કોપાયમાન થએલા નક્ષત્ર છે નામ જેમનું એવી સાવધાન થએલી મહાત્મા ચન્દ્રની સર્વ સ્ત્રિઓ, પોતાના પિતા એવા પ્રજાપતિ પાસે જઈ કહેવા લાગી કે, ચન્દ્રમા અમારાં ધર વિષે વસતો નથી ને સદા રોહિણીને ભજે છે માટે હે પ્રજેશ્વર ! તપશ્વરણમાં તત્પર તથા નિયત છે આહાર જેમનો એવી અમે સર્વ એકઠી થઈ તમારી પાસે નિવાસ કરીશું. કન્યાઓનાં વચન સાંભળી દક્ષે ચન્દ્રમાને કહ્યું કે, ભાઈઓ વિષે તું સમાનપણથી વરત અને મોટા અધર્મ તને સ્પર્શ ન કરો. ચન્દ્રને આમ કહી પોતાની સર્વ કન્યાઓને પણ દક્ષે કહ્યું કે, ચન્દ્રમાની સંભવે તમે જાઓ, કેમકે મારી આજ્ઞાથી હવે ચન્દ્રમા તમારા સર્વને વિષે સમાનપણથી વરતશે. એમ કહી દક્ષે મોકલેલી તે કન્યાઓ, ચન્દ્રના ધર પ્રત્યે ગઈ. તોપણ હે મહીપતે ! ભગવાન એવો ચન્દ્રમા પાછો ફરીથી પણ વારંવાર પ્રસન્ન થઈ રોહિણીના ધર પ્રત્યેજ નિવાસ કરવા લાગ્યો. ત્યારે વળી સર્વ સ્ત્રિઓએ એકઠી થઈ પિતાને કહ્યું કે તમારા શુભ્રપણમાં યુક્ત એવી અમે, તમારી પાસે નિવાસ કરીશું, કારણ તમારાં વચનને માન્ય કરી ચન્દ્રમા અમારા ધર વિષે રહેતો નથી. તેમનાં તે વચન સાંભળી વળી દક્ષે ચન્દ્રમાને કહ્યું કે, હે પ્રકાશ કરનાર ! હે ચન્દ્ર ! ભાઈઓ વિષે સમાનપણથી વરત, કેમકે તને શાપ દેઈ નહિ તેમ થાઓ. એવાં દક્ષનાં વચનનો પણ અનાદર કરી ભગવાન ચન્દ્ર રોહિણી સાથેજ વસતો હતો, તેથી વળી કોપાયમાન થએલી બીજી કન્યાઓ પિતા પાસે જઈ મસ્તકથી તેને પ્રણામ કરી કહેવા લાગી કે ચન્દ્રમા અમારા ધર વિષે વસતો નથી માટે અમે તમારે શરણે આવ્યાં છીએ; કેમકે ભગવાન ચન્દ્રમા રોહિણીના ધર વિષે સદા વસે છે અને તમારા વચનને સ્થૂળો નથી એટલે અમારે વિષે સ્નેહ કરતો નથી. જે રીતે ચન્દ્રમા, અમારા ધર વિષે આવે તે રીતે અમારી સર્વની તમે રક્ષા કરો. કન્યાઓનાં વચન સાંભળી હે પૃથ્વીપતે ! કોપાયમાન થએલા ભગવાન દક્ષે રોષથી ક્ષયરોગને ઉત્પન્ન કર્યો. ચન્દ્રમાને તે પ્રાપ્ત થયો. ક્ષયરોગે કરી પરાભવ પામ્યો છે આત્મા જેનો એવો ચન્દ્ર દિવસે દિવસ ક્ષય પામવા લાગ્યો. હે રાજન્ ! એ રીતે ક્ષયરોગને પ્રાપ્ત થએલા ચન્દ્ર રોગથી મુક્ત થવા સાડે વિવિધ પ્રકારની ઇષ્ટિથી યજ્ઞ કરી ઘણો યત્ન કર્યો, તોપણ શાપથી મુક્ત થયો નહિ અને ક્ષયને પ્રાપ્ત થયો. એવી રીતે ચન્દ્ર ક્ષીણ થવાથી ઓપધીઓ પણ થોડી થઈ ગઈ. રસવગરની નિરવાહ તથા પરાક્રમે કરીને પણ હીન થઈ ગઈ, ઔષધિતો ક્ષય થવાથી પ્રાણિઓનો પણ સારી રીતે ક્ષય થવા લાગ્યો. ચન્દ્ર ક્ષીણ થવાથી સર્વ પ્રજા પણ કૃશ થઈ ગઈ. તે વખતે દેવતાઓએ ત્યાં આવી ચન્દ્રને કહ્યું કે, તારું રૂપ આવું કેમ થયું ? આ શું ? પ્રકાશ કેમ નથી કરતો ? તને આ મોટો ભય થયો છે તેનું સર્વ કારણ તું અમને કહે ? તારાં વચન સાંભળી અમે તારા ભયની નિવૃત્તિ વાસ્તે

ઉપાય કરીશું. દેવતાઓનાં વચન સાંભળી ચન્દ્રે તે સર્વ પ્રત્યે શાપનું લક્ષણ તથા પોતાને ક્ષયરોગ કેવી રીતે દાઝુ થયો તે સર્વ વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું, તે સાંભળી દેવતાઓએ દક્ષ પાસે જઇ કહ્યું કે, હે ભગવન! ચન્દ્ર ઉપર પ્રસન્ન થઇ તેને આ શાપથી નિવૃત્ત કરો, કેમકે આ ક્ષીણ થએલો ચન્દ્ર, બાકી કંઈ અવશેષ રહેલો દેખાય છે. હે દેવેશ! એને ક્ષય થવાથી પ્રજા પણ ક્ષયને પ્રાપ્ત થઈ છે. તેમજ લતાઓ ઓપધિ અને વિવિધ પ્રકારનાં બીજ પણ ક્ષયને પ્રાપ્ત થયાં છે. તેમનો ક્ષય થવાથી અમારો પણ ક્ષય થાય ત્યારે અમરવિના પછી જન્મત પણ શું? એમ જાણી હે લોકગુરો! તમે ચન્દ્ર ઉપર પ્રસન્ન થવા યોગ્ય છો. દેવતાઓનાં વચન સાંભળી દક્ષપ્રજાપતિએ દેવપ્રત્યે આવી રીતે કહ્યું કે, એ મારું વચન બીજા કોઇ પ્રકારે તો ટાળવા સમર્થ થઇ શકાય તેમ નથી, પણ હે મોટા ભાગ્યવાળા! હે દેવતાઓ! કાઇ કારણથી તે નિવૃત્ત થશે, માટે હે દેવતાઓ! હું કહું તે સાંભળો. ચન્દ્રમા, સર્વ ભાર્યાવિષે નિરંતર સમાનપણાથી વરતાં, ને સરસ્વતીના શ્રેષ્ઠ તીર્થવિષે સ્નાન કરતાં પાછો વૃદ્ધિને પામશે, એ મારાં વચન સત્ય છે. પણ આવી રીતની વ્યવસ્થા થશે કે અરધો માસ, ચન્દ્રમા નિરંતર ક્ષયને પ્રાપ્ત થશે અને અરધો માસ સદા વૃદ્ધિ પામશે, એ મારાં વચન સત્ય છે. માટે પશ્ચિમ સમુદ્ર પ્રત્યે જઇ સરસ્વતી તથા સમુદ્રના સંગમવિષે દેવના ઇશ ભગવાનનું, આરાધન કરી ચન્દ્રમા, કાંતિ પ્રાપ્ત કરશે. ઋષિની આજ્ઞાથી ચન્દ્રમા, સરસ્વતીના તટવિષે પ્રભાસ નામના તીર્થ ઉપર ગયો, ત્યાં જઈ અભાવાસ્થાને દિવસે સરસ્વતીવિષે, સ્નાન કરી મોટી કાંતિવાળો ચન્દ્ર, શીતાંશુપણાને પ્રાપ્ત થઈ લોકને પ્રકાશ કરવા લાગ્યો. હે રાજેન્દ્ર! સર્વ દેવતાઓ પુણ્ય સ્થળ પ્રભાસને પ્રાપ્ત થઇ ત્યાંથી ચન્દ્રસંહિત દક્ષપાસે ગયા. તે વખતે દક્ષ પ્રજાપતિએ સર્વ દેવતાઓને વિસર્જન કરી પ્રસન્નતાથી ચન્દ્રને આવી રીતે કહ્યું કે, હે પુત્ર! જિઓ તથા બ્રાહ્મણોનો કદી તિરસ્કાર કરીશ માં. જિયોયુક્ત થઇ જ ને મારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત. પ્રજાપતિની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી હે મહારાજ! ચન્દ્રમા પોતાના ધર પ્રત્યે ગયો, અને પ્રજા પણ પૂર્વે જેવી હતી તેવી પ્રસન્ન થઇ રહી. હે મહારાજ! જે રીતે ચન્દ્રમાને શાપ થયો હતો તે બધું આ રીતે મેં તને કહી સંભળાવ્યું બતાવ્યું. તીર્થોમાં મોટું એવું પ્રભાસ તીર્થ કેમ થયું, તે પણ કહ્યું. ઉત્તમ એવા પ્રભાસ નામના તીર્થમાંચન્દ્રમા અભાવાસ્થાને દિવસે સ્નાન કરી શોભતો વૃદ્ધિગત થાય છે, તીર્થમાં સ્નાન કરી ચન્દ્રમા પરમ પ્રભાને પ્રાપ્ત થયો, તેથી હે ભૂમિપ! એ તીર્થને પ્રભાસ એ રીતે લોકો કહે છે. ત્યાર પછી ચમસોદ્ધમેદ તીર્થ પ્રત્યે અચ્યુત એવા બલરામ ગયા. ત્યાં વિશિષ્ટ અને વિવિધ પ્રકારનાં દાન આપી એક રાત્રિ રહી વિધિથી સ્નાન કરી કેશવ ભગવાનના મોટા ભાઇ હલાયુધ બલરામ, આદિ તથા કલ્યાણરૂપ ઉદયપાન નામના તીર્થ પ્રત્યે ગયા. હે જનમેજય! હે રાજેન્દ્ર! સરસ્વતી નદી નજીક ગયાં છે તોપણ તે પ્રદેશની અને વનસ્પતિની સ્તિભક્તા ઉપરથી સિધ્ધા વૃદ્ધ ઋષિઓ વગેરે તે અહિં વહેતાં હતાં એમ જાણે છે.

સ્તિગ્ધત્વાદોષધીનાં ચ મુમેશ્વર જનમેજય ।

જાનાંતિ સિદ્ધા રાજેન્દ્ર નદ્યામપિ સરસ્વતીમ્ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वोत्तरगत गदापर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां
प्रभासोत्पत्तिकथने गुर्जरभाषायां पंचस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

અધ્યાય ૩૬ મો. ત્રિતે કરેલો કૂપયજ્ઞ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તસ્માન્નદીગતંચાપિ જ્યુદ્ધપાનં યશસ્વિનઃ ।

ત્રિતસ્ય ચ મહારાજ જગમાથ હલાયુધઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હે મહારાજ ! ત્યાંથી યશસ્વી એવા ત્રિતના નદી-ગત જિદ્ધપાન તીર્થ પ્રત્યે હલાયુધ ગયા. ત્યાં જઈ ઘણું દ્રવ્ય આપી બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરી તીર્થ આયમન કરી મુસલાયુદ્ધ પ્રસન્ન થયા. અત્યંત તપસ્વી એવો ત્રિત ધર્મ વિષે તત્પર થયો હતો તથા કૂપ વિષે વસતા મહાત્મા તેણે ત્યાં સોમપાન કર્યું હતું, ત્યાં એને છોડી દઈ, એના ભાઈઓ ગૃહ પ્રત્યે ગયા હતા તેથી બ્રાહ્મણમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા તેણે ભાઈઓને શાપ દીધો હતો. જનમેજય પૂછે છે, હે બ્રહ્મન ! ઉદ્ધપાન તીર્થ કેમ થયું, તપસ્વી એવો તે કૂપ વિષે કેમ પડ્યો, ભાઈઓએ એનો ત્યાગ કેમ કર્યો, કૂપ વિષે એને છોડી દઈ ભાઈઓ ગૃહ પ્રત્યે કેમ ગયા, તેણે યાગ કેમ કર્યો તથા સોમપાન કેવી રીતે કર્યું ? હે બ્રહ્મન ! એ બધું મારે સાંભળવા યોગ્ય છે, એમ માનતા હોય તો મને કહે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન ! પૂર્વ યુગને વિષે સૂર્ય સરખી કાંતિવાળા, પ્રજાપતિ જેવા પ્રજાવાન, તપે કરી બ્રહ્મલોક જીતેલા બ્રહ્મવાદી એવા એકત, દિત તથા ત્રિત, એવે નામે ત્રણ મુનિ ભાઈઓ હતા. તેમનું તપ, નિયમ તથા યમ જોઈ ધર્મતત્પર એવા તેમના પિતા ગૌતમ હમેશ પ્રસન્ન રહેતા હતા. પછી ઘણે વખતે ભગવાન ગૌતમ પોતાને યોગ્ય સ્થાન પ્રત્યે ગયા. ત્યારપછી હે રાજન ! મહાત્માને યજ્ઞ કરવા લાયક જે રાજાઓ હતા તે સર્વ તેના પૂજાને પૂજતા હતા. તેઓમાંથી હે રાજન ! કર્મ તથા અધ્યયને કરી ત્રિત નામનો મુનિ, પોતાના પિતા સમ શ્રેષ્ઠ થયો, તેથી પુણ્ય લક્ષણવાળા, મોટા ભાગ્યવાળા સર્વ મુનિઓ ત્રિતને જે રીતે એના પિતાને પૂજતા હતા તે રીતે પૂજવા લાગ્યા. હે રાજન ! કોઈ વખતે એકત તથા દિત નામના બે ભાઈઓને યજ્ઞ તથા ધન વાસ્તે ચિંતા થઈ. તે વેળાએ તેમણે એવો વિચાર કર્યો કે આપણે ત્રિતને અહણુ કરી યજ્ઞ કરવા લાયક સર્વ રાજાદિક પાસે જઈ ત્યાંથી પશુને માગી લાવી પ્રસન્ન થઈ મોટા ફળવાળા યજ્ઞને પ્રાપ્ત થઈ સોમપાન કરીએ. હે રાજન ! ત્યારપછી ત્રણેય ભાઈઓ એકઠા થઈ પશુ માટે યાજ્ઞ એવા સર્વ રાજાદિક પાસે ફરી તેમને યજ્ઞ કરાવી યાજ્ઞ કર્મે કરી વિધાનથી ધણાંક પશુ માગી લાવી તે ત્રણેય મહર્ષિયો, પૂર્વ દિશા તરફ ગયા. તેઓમાંથી પ્રસન્ન થયેલો ત્રિત પશુની આગળ ચાલ્યો જતો હતો અને એકત તથા દિત, ગાયો હાડી પાછળથી ચાલ્યા આવતા હતા એટલામાં ધણાંક પશુને જોઈ પાછળ ચાલનાર તેમને વિચાર થયો કે ત્રિતવિના આપણા બેની ગાયો કેવી રીતે થાય ? એ રીતે એકત તથા દિત બે ભાઈએ પરસ્પર મનસુએ કર્યો. ત્રિત યજ્ઞવિષે કુશલ છે તથા વેદવિષે નિહિત છે માટે તે તો બીજી ધણીક ગાયો પ્રાપ્ત કરશે માટે આપણે બેઉ એકઠા મળી ગાયોને હાડી જતા રહીએ. આપણુ વગરનો ત્રિત પોતાની ઇચ્છામાં આવે ત્યાં જાઓ. આમ વિચાર કરી એકત તથા દિત ગાયોની પાછળ ચાલ્યા, રાત્રિવિષે માર્ગમાં તેમને વૃક નામનો હિંસક પશુ સામે મળ્યો. તેને જોઈ નાસવા લાગેલો ત્રિત, સરસ્વતીના તટ ઉપર સર્વ શૂતને ભય કરનાર અત્યંત ધોર અગાધ એવો મોટો કૂવા હતો તેમાં પડી ગયો. તે વેળાએ મુનિમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ, કૂપવિષે રહેલા ત્રિતે હે મહારાજ ! પીડિત શબ્દ કર્યો, તે સાંભળી ‘ ત્રિત કૂવામાં પડ્યો ’ એમ જ-

યુગ્યં તોષણુ એકત તથા દ્વિ ન મનના તેના એ ભાષ્યો, વૃકના ભયથી તથા પશુના લોભથી તેને ત્યાં છોડી દઇ જતા રહ્યા. તે વખતે હે રાજન્ ! લતાઓ, તૃણ તથા ધુળે કરી વીટા-
 યલા કૂપ વિષે પડેલા પશુના લોભ એવા ભાષ્યોએ ત્યાગ કરેલા મહા તપસ્વી, દુષ્કૃતિ જેમ
 નરકમાં પડે તેમ કૂપ વિષે પડેલા પોતાના આત્માને જોઇ નથી કર્યું સોમપાન જેણે એવા
 મૃત્યુ ભયથી ખીનેલા તેણે બુદ્ધિએકરી વિચાર કર્યો કે અહીં રહેલા મેં સોમપાન કેવી રીતે
 કરવું. એમ નિશ્ચય કરી મહા તપસ્વી તેણે કૂપ વિષે યદચ્છાએકરી લંબમાન એવી લતાને
 જોઇ રજથી છવાએલા તે કૂપ વિષે જળ ઉત્પન્ન કરી અગ્નિને સંકલ્પ કરી 'હું અગ્નિહોત્ર
 કરંતા છું' એમ પોતાને માની લતા-વેદાને આ સોમ છે, એવો સંકલ્પ કરી ઋક્, યજુ
 તથા સામના મંત્રોને મને કરી ચિંતન કર્યાં. પછી કાંકરા વિષે સોમવહ્નીનો રસ કાઢવાના
 પથરાઉપર વટણા થાય છે તેની કલ્પના કરી, તેઓથી સોમના રસની ભાવના કરી જળ
 વિષે આ જળ છે, એવી કલ્પના કરી દેવતાઓના ભાગ માની સોમનો રસ કાઢી મોટો
 શબ્દ કર્યો. બ્રહ્મવાદીઓએ કહ્યા પ્રમાણે કરેલા તે યજ્ઞમાંથી વળી ફરીથી ત્રિતે કરેલો શબ્દ
 સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. એ રીતે મહાત્મા ત્રિતનો મોટો યજ્ઞ પ્રવર્તમાન થવાથી બધું સ્વર્ગ ઉદ્દિસ
 થવા લાગ્યું. ઉદ્દિસતાનું કારણ કોઇના જાણવામાં આવ્યું નહિ. ત્યારે અત્યંત ભયંકર એવો
 ત્રિતનો શબ્દ સાંભળી દેવતાઓના પુરોહિત બૃહસ્પતિએ સર્વ દેવતાઓને કહ્યું કે, હે દેવ-
 તાઓ ! ત્રિતનો યજ્ઞ પ્રવર્તમાન થયો છે ત્યાં આપણે જઇએ, કેમકે કોધાયમાન થએલો
 મહા તપસ્વી તે તો ખીન્ન દેવતાઓને પણ ઉત્પન્ન કરે. બૃહસ્પતિનાં વચન સાંભળી એકઠા
 મળેલા સર્વ દેવતાઓ, ત્યાં ત્રિતનો યજ્ઞ પ્રવર્તમાન થયો હતો ત્યાં ગયા. કૂપ વિષે ત્રિત
 હતો ત્યાં બધા દેવતાઓ જઇ પરમ શોભાએ કરી યુક્ત યજ્ઞ કર્મ વિષે દીક્ષિત એવા મોટા
 ભાગ્યવાળા મહાત્માને જોઇ કહેવા લાગ્યા કે, ભાગ્યાર્થી એવા અમે દેવતાઓ આવ્યા છીએ.
 દેવતાઓનાં વચન સાંભળી ત્રિતે તેમને કહ્યું કે હે દેવતાઓ ! આ ભયંકર કૂપ વિષે મમ
 થએલા નટ ચિત્તવાળા મને જુઓ. એમ કહી હે મહારાજ ! તેમને વિધિપુરઃસર મંત્રયુક્ત
 ભાગ આપ્યા. એ રીતે વિધિ પ્રમાણે મળેલા ભાગને લઇ પ્રસન્ન છે આત્મા જેમનો એવા
 દેવતાઓએ ત્રિતને કહ્યું કે તારી ઇચ્છામાં આવે એવો તું વર માગ. પછી તેણે માગ્યું કે,
 મને અહિંથી તમે રક્ષણ કરવા ચોગ્ય છે અને જે આ કૂવામાં આવમન કરે તે, સોમપાન
 કરનારની મતિને પામે, એવો વર હું માગું છું. માગણી કરતા માત્રમાં જ હાલેરવાળી સરસ્વતી
 કૂવામાંથી હંચી નીકળી, તેણે બહાર કાઢેલો ત્રિત દેવતાઓનું પૂજન કરતો બહાર આવી બેઠો
 અને 'દીક તેમ થશે' એમ કહી દેવતાઓ જેમ આવ્યા હતા તેમ પાછા ગયા, અને પ્રસન્ન
 થએલો ત્રિત પણ પોતાના ઘર પ્રત્યે ગયો. પછી ઋષિ એવા તે બે ભાષ્યોને પ્રાપ્ત થઇ
 કોધાયમાન થએલા મહા તપસ્વી ત્રિતે શાપ દેતાં કહ્યું કે, પશુના લોભી એવા તમે મને
 કૂવામાં છોડી દઈ જતા રહ્યા એ પાપકર્મેકરી મારા શાપથી ભયંકર હાલવાળા ચોતરફ વિચ-
 રનાર વર થશે. તમારી પ્રજા પણ વાનર વિશેષ રીંછ તથા વાનર થશે હે વિશંપતે ! એવી
 રીતે સત્યવાદિના બોલવાથી ક્ષણ માત્રમાં તેવી આકૃતિવાળા તે બની ગયા. એ તીર્થમાં બધા
 પરાક્રમવાળા હલ્લપુષ્પ બલરામ જળનો સ્પર્શ કરી વિવિધ પ્રકરનાં દાન આપી આઠણેનું
 પૂજન કરી ઉદ્ધકપાનને જોઇ નહીંમત એવાં તે તીર્થની વારંવાર પ્રશંસા કરતા ઉદાર મન-
 વાળા પાંચ કુરુક્ષેત્રમાં આવ્યા.

उदपानं च तद्दीक्ष्य प्रशस्य च पुनः पुनः ।

नदीगतमदीनात्मा प्राप्तो विनशनं तदा ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वार्तर्गन गदापर्वणि बलदेव तीर्थयात्रायां
त्रितालयाने गुर्जरभाषायां षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

અધ્યાય ૩૭ મો. બળરામનું આગમન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તતો વિનશનં રાજન્ જગમાથ હલાયુધઃ ।

શૂદ્રામીરાન્ પ્રતિદ્વેષાદ્યત્ર નષ્ટા સરસ્વતી ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હે રાજન્ ! ત્યાંથી હલાયુધ બલરામ, ન્યાં શસ્ત્ર તથા આબીર પરના દ્વેષથી સરસ્વતી નષ્ટ થઇ હતી તે કુશ્મેત્ર પ્રત્યે ગયા. એ રીતે સરસ્વતીના નાશ થવાથી ઋષિઓ નિરંતર જેને વિનશન એ રીતે કહે છે, તે સરસ્વતી વિષે પણ મહા બળવાન બલદેવજી સ્નાન કરી સરસ્વતીના ક્રોધ તટવિષે રહેલા સુશ્રુમિક નામના તીર્થ પ્રત્યે ગયા. ન્યાં સાવધાન એવી સુંદર નિર્મળ મુખવાળી અપ્સરાઓ, વિમળ ક્રીડા કરતી હતી, અને માસ માસ પ્રત્યે ગંધર્વ સહિત દેવતાઓ પણ બ્રાહ્મણોએ સેવેલા તે પવિત્ર તીર્થ પ્રત્યે જતા હતા. હે રાજન્ ! એ રીતે એકલા મળેલા દેવતાઓ તથા પિતૃઓ ત્યાં હર્ષ પામતા હતા. દિવ્ય અને પવિત્ર પુષ્પોના ત્યાં વર્ષાદ થતો હતો, કેમકે હે રાજન્ ! તે અપ્સરાઓની સુંદર એવી ક્રીડાભૂમિ હતી, તેથી દેવતાઓ તથા અપ્સરાઓના ગણ ત્યાં દેખાતા હતા. સુશ્રુમિક નામે વિખ્યાત સરસ્વતી તટવિષે રહેલાં તે તીર્થમાં માધવ બલરામ, સ્નાન કરી વગેરે બ્રાહ્મણોને ધન આપી, દિવ્ય એવાં વાદિત્રોના શબ્દ સાંભળી દેવ, ગંધર્વ યક્ષ તથા રાક્ષસોની વિપુલ છાયાઓ જોઇ ત્યાંથી ન્યાં વિશ્વાવસુ છે મુખ્ય જેમાં એવા તપોયુક્ત ગંધર્વ, અત્યંત મનોહર એવું નૃત્ય, વાદિત્ર તથા ગાન કરે છે એવા ગંધર્વતીર્થમાં આવી બ્રાહ્મણોને વિવિધ પ્રકારનું ધન, બકરાં, ઘેટાં, ગાયો, ખર, ઊંટ, સુવર્ણ તથા રૂપ આપી, તેમને ભોજન કરાવી અમૃત્ય ધન આપી સર્વ કામના પૂર્ણ કરી, સર્વજન જેની સ્તુતિ કરે છે એવા બ્રાહ્મણો સહિત શત્રુને દમન કરનાર એક કુંડલી મહાબાહુ બલરામ, ગંધર્વ તીર્થથી ન્યાં તપે કરી ભાવિત છે આત્મા જેનો એવા મહાત્મા વૃદ્ધ ગર્ગે કાલજ્ઞાનની ગતિ, ગ્રહણ, ક્ષત્રાદિકનું પાણું ફરવું, દારૂ તથા શુભ ઉત્પાત ઇત્યાદિ સર્વ જાણ્યું હતું અને ન્યાં સુદૃઢ વ્રતવાળા ઋષિઓ કાલજ્ઞાન વાસ્તે મહાભાગ ગર્ગની, નિરંતર સેવા કરતા હતા, તેથી ગર્ગજ્ઞાત એવું જેનું નામ

૧ ગંગા, યમુના અને સરસ્વતી, એમ ત્રણ નદીઓનું માહાત્મ્ય પુરાણ સાહિત્યમાં સ્થળે સ્થળે મળવાયું છે. આ ત્રણમાં સરસ્વતીનું માહાત્મ્ય બહુ છે અને તે ગંગા યમુનાની પશ્ચિમે હતી તથા રમપૂતાના સમુદ્રને મળતી હતી. મહાભારતના વખત પહેલાંજ તે લોપ થઇ હતી. એના વહેણે પાથરેલા પાર્થિવે કુશ્મેત્ર અને મધ્ય દેશની જમીન બનેલી છે. ગંગા યમુનાની તરીએ પૂર્વ તરફનો સમુદ્ર પુરાણને બિહાર ને પશ્ચિમ બંગાળનો પ્રદેશ બનેલો છે. લોપ એથી સરસ્વતી પછી ઠેકઠેકાઈ દેખાઇ છે.

છે એવા મહાતીર્થમાં જઈ હે મહારાજ ! શ્વેત છે ચંદન જેને એવા બલરામ, વિધિએકરી ભાવિત છે આત્મા જેમનો એવા મુનિઓને ધન આપી નાના પ્રકારનાં ભક્ષ્ય આહ્વાણોને ઈર્ષ મોટા છે યશ જેનો એવા નીલવસ્ત્રવાળા બલરામ, જ્યાં મેરૂ પર્વત સરખો ઊંચો શ્વેત પર્વત સમાન, ઋષિસંઘ જેનું સેવન કરે છે, એવા સરસ્વતીના તટ વિષે ઉત્પન્ન થયેલું શંખ નામનું વૃક્ષ છે અને યક્ષ, વિદ્યાધર, ધણા પરાક્રમી રાક્ષસ, પિશાચ, તથા ધણા પરાક્રમવાળા હજારો સિદ્ધ, એ સર્વ બીજા ભોજનનો ત્યાગ કરી વ્રત તથા નિયમથી વખતો વખતે ફળને ખાતા હતા. મનુષ્ય ન જૂવે તે રીતે દેવાદિક ત્યાં વિચરતા હતા. હે નરવ્યાધ્ર ! એવી રીતે તે વનસ્પતિવાળો પ્રદેશ વિખ્યાત હતો. ત્યાં સરસ્વતીના તીર વિષે રહેલા શંખતીર્થ પ્રત્યે આવી યાદવ-કુળમાં સિંહ રૂપ એવા બળરામ ત્યાં દુઝણી ગાયો તથા તામ્ર તથા લોહનાં પાત્ર, વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્ર આહ્વાણોને આપી તેમની પૂજા કરી. તપસ્વિઓએ પૂજા કરેલા હલાયુધ બલરામ, ત્યાંથી હે રાજન્ ! પવિત્ર એકા દ્વૈતવન પ્રત્યે આવ્યા. ત્યાં જઈ ધર્માત્મા બલરામ, નાના પ્રકારના વેષ ધરનાર મુનિઓને જોઇ જળમાં સ્નાન કરી આહ્વાણોની પૂજા કરી પુષ્કળ ભોમ તેમને આપી, હે રાજન્ ! મોટા યશવાળા મહાત્મા બળરામ, સરસ્વતીની દક્ષિણ બાજુ ચોડે દૂર જઈ જ્યાંકુમોટી ક્રાંતિવાળા પત્રગરાજ વાસુકિનું નિવાસસ્થાન છે, ને નિરંતર ચૌદ હજાર ઋષિઓ જ્યાં નિવાસ કરી રહ્યા છે તથા દેવતાઓ જ્યાં આવી વિધિપુરઃસર સર્વ પત્રગના રાજ એવા વાસુકિને અભિષેક કરતા હતા. હે પૌરવ ! સર્પ સંબંધી ભય તો જ્યાં છેજ નહિ એવા ધણાક પત્રગથી વીંટાયલા નાગધન્વા નામના તીર્થપ્રત્યે જઈ અચ્યુત એવા બલરામ, વિધિએ કરી આહ્વાણોને રત્નસંચય આપી ત્યાંથી જ્યાં પગલે પગલે વિખ્યાત એવાં સેંકડો તથા હજારો તીર્થ છે એવી પૂર્વ દિશા જોઇ ઋષિઓના કહેવા પ્રમાણે ઉપવાસ તથા નિચમ પુરઃસર તે તીર્થમાં સ્નાન કરી દાન આપી તીર્થનિવાસી મુનિઓને પ્રણામ કરી તેમણે બતાવ્યા છે માર્ગ જેમને એવા બલરામ નૈમિષેય ઋષિઓની ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે વાયુએ હણેલી વૃષ્ટિ જેમ પાછી વળે તેમ પ્રાકૃમુખી થઇ પાછા પશ્ચિમમાં સરસ્વતી જ્યાં વળી હતી ત્યાં ગયા. હે રાજન્ ! શ્વેત છે અનુલેપન જેને એવા લાંગલી બલરામ નિવૃત્ત થએલી તે ઐશ્ર નદીને જોઇ વિસ્મિત થયા.

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન ! હે અધ્વર્યુસત્તમ ! હે બ્રહ્મન્ ! શું કરવા સરસ્વતી નિવૃત્ત થઇ ? પૂર્વાભિમુખ થઇને યદુનંદન એવા બલરામ શા કારણને લીધે વિસ્મિત થયા તથા ઐશ્ર નદી સરસ્વતી કયા હેતુથી નિવૃત્ત થઇ ? એ બધું બ્યાખ્યાન હું સાંભળવાને ઇચ્છું છું. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હે રાજન્ ! પૂર્વે સત્યયુગ વિષે નિમિષેય, તપસ્વિઓ, પ્રવર્તમાન થએલા દ્વાદશ વર્ષના યજ્ઞ વિષે બેઠેલા હતા, ત્યાં હે રાજન્ ! મોટા ભાગ્યવાળા બીજા પણ કેટલાક ઋષિઓ આવી રહ્યા હતા. એ દ્વાદશ વર્ષનો સત્ર યજ્ઞ વિધિ પ્રમાણે નિવૃત્ત થયો ત્યારે તીર્થ માટે ધણાક ઋષિઓ ત્યાં આવ્યા. હે વિશંપતે ! સરસ્વતીના દક્ષિણ તટપર મુનિઓ ધણા હોવાથી તે તટપર રહેલાં તીર્થ નગર જેવાં લાગતાં હતાં. હે નરવ્યાધ્ર ! નૈમિષારણ્યથી આરંભી સંમતપંચક તીર્થ સુધી ઐશ્ર આહ્વાણ, તીર્થના લોભેકરી નદીના તીરપર બેઠેલા હતા. ભાવિત છે આત્મા જેમનો એવા હોમ કરતા મુનિઓના અતિ મોટા સ્વાખ્યાયે કરી દિશાઓ ગાજી રહી હતી. મહાત્માઓના કરેલા દીપ્યમાન અગ્નિ-હોત્રાએ કરી ચોતરફથી સરસ્વતી શોભતી હતી. હે મહારાજ ! વાલમિલ્ય ઋષિઓ, પાષાણ

कुटीने आनार तपस्विभ्यो, डेटवाक हांतथीज कुटीने आनार, सांभ्य शास्त्रनुं चिंतन करनार, वायु भक्ष्य करी रहेनार, जणनो आहार करनार, पांढडां भाछ रहेनार, डेटवाक स्थंडिल छपर सुनार, नाना नियमे करी युक्त मुनियो सरस्वती समीप वसना हता. देवताभ्यो जेम यंगाने शांभावे तेम सरस्वतीने शांभावता सत्र करी यजन करनार मोटा व्रतवाणा सेकडा ऋषिभ्यो त्यां रहेता हता तथापि ते स्थानके निवासनो अवकाश न जेतो यत्तुसूत्रथी तीर्थनुं निर्भांष्य करी अग्निहोत्रनी होम साथे विविध प्रकारनी क्रिया करवा लाग्या. जे रीते चिंतायुक्त तथा सरस्वतीना जण लाज विषे निराश ते ऋषि संघातने सरस्वतीज्ये पोतानुं ३५ देभाड्युं. जे रीते पवित्र तपवाणा ऋषिभ्यो छपर दया करी, हे जनमेजय ! तेमने वास्ते पूर्वभां पाछी वणी पोताना निवास स्थानभूत डेटवांक तीर्थ विशेष करी पाछी पोते पश्चिममुष्पी थछ वहेला लागी. हे राजन् ! तेमनुं आवतुं सङ्ग करी पाछी हुं जळुं, जेवो विचार करी महानदी सरस्वतीज्ये मोडुं आश्चर्यनुं काम कर्तुं. हे राजन् ! जे रीते थजेलुं ते तीर्थ नैमिषेय कहेवायुं. हे कुशत्रेष्ठ ! कुशक्षेत्रभां तुं पण्य मोटी क्रिया कर. हे राजन् ! त्यां धण्डांक तीर्थ तथा निवृत्त थजेली सरस्वतीने जेष्ठ महात्मा रामने विस्मय थयो त्यां पण्य यदुनंदन राम, विधिवत् स्नान करी ब्राह्मणोने विविध प्रकारनां पात्र तथा धन आपी विविध प्रकारनां भक्ष्य तथा भोज्य हेष्ठ ब्राह्मणोने पूज करेला हलायुध जलराम, त्यांथी नाना प्रकारना पक्षिगण्य करी युक्त, भोरडी, धंगोरां, कायङ्गनां जाड, पीपरनां वृक्ष, पीपणां, जेहेडांनां वृक्ष, कंडोव, आपरा, डेरडा, पीलुं जेटवा जे ने आडी पण्य सरस्वतीना तट विषे रहेलां विविध प्रकारनां कश्यप नामनां इण, गिह्व, आम्र, तिवरना समुदाय तथा पारिणत नामनां वृक्ष करी शांभित, धण्डाक कदणीना वनवाणुं, दृष्टिने आनंद आपनार, मनोहर वायु, अंशुङ्ग तथा पांढडां आनार, हांतथी कुटीने आनार, पाणुथी कुटीनेज आनार, जेवा धण्डाक वनभां रहेनार मुनिज्योथी वींटाथडा स्वाध्यायना शब्दे करी शब्दायमान, सेकडा भृगना यूषेकरी आडुण धर्मभां तत्पर जेवां असंभ्य मनुष्योने अत्यंत सेवन करेला अने ज्यां सिद्ध जेवा भंड्युक् मुनि तपश्चर्या करता हता जेवा सरस्वतीना तीर्थभां त्रेष्ठ सप्त सारस्वत नामना तीर्थभां आग्या.

सप्तसारस्वतं तीर्थमाजगाम हलायुधः ।

यत्र मंकणकः सिद्धस्तपस्तेपे महामुनिः ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वार्तगर्तगदापर्वाणि बलदेवतीर्थयात्रायां
सारस्वतोपाख्यानं गुर्जरभाषायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय ३८ भो. सारस्वतोपाख्यान.

जनमेजय उवाच—सप्तसारस्वतं कस्मात् कश्च मंकणको मुनिः ।

कथं सिद्ध स भगवन् कश्चास्य नियमो भवत् ॥१॥

जनमेजय पूछे छे—हे वैशंपायन ! जे तीर्थ सप्तसारस्वत केम कहेवायुं ? भंड्युक् मुनि कोण्य हता ने जगवान जेवा ते केम सिद्ध थया तथा जेने क्यो नियम हतो. हे द्वि-

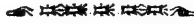
જોતમ ! કોના વંશમાં તે ઉત્પન્ન થયા હતા તથા શું તેણે અધ્યયન કર્યું હતું એ બધું વિ-
ધિથી હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. વેશ'પાયન કહે છે—હે રાજન ! જેણેકરી આ જગત્ વ્યાપ્ત
છે એવી સાત સરસ્વતી છે. સરસ્વતીને બળવાન એવા તપસ્વીઓએ તે તે સ્થાનકે બોલાવેલી
છે. તે સાત સરસ્વતીનાં સુપ્રભા, કાંચનાક્ષી, વિશાલા, મનોરમા, ઓંધવતી, સુરેણુ તથા વિ-
મ્બોદાકા એવી રીતનાં સાત નામ છે. તેમાંથી હે રાજન ! મોટા એવા પિતામહના યજ્ઞ વિષે
વિસ્તૃત એવા યજ્ઞવાદમાં અત્યંત સિદ્ધ બ્રાહ્મણો વિરાજમાન હતા. યજ્ઞવિધિ જોઇ નિર્મલ
પુણ્યાહ ઘોષ તથા વેદોના શબ્દ સાંભળી દેવતાઓ વ્યગ્ર થઈ ગયા હતા. એ રીતે હે મહારાજ !
દીક્ષિત એવા પ્રપિતામહ બ્રહ્મા, સર્વ કામે કરી સમૃદ્ધ યજ્ઞે કરી યજ્ઞન કરતા હતા તેથી ધર્મા-
ર્થમાં કુશલ બ્રાહ્મણોએ મને કરી ચિંતન કરેલા અર્થ, તેમને પ્રાપ્ત થતા હતા. મહાયજ્ઞમાં
ગંધર્વ ગાન કરતા હતા, અપ્સરાઓના ગણ નૃત્ય કરતા હતા, દિવ્ય વિચિત્ર પ્રકારનાં વાદિત્ર
વાગતાં હતાં. યજ્ઞની સંપત્તિ જોઇ સંતુષ્ટ થએલ દેવતાઓ પણ પરમ વિસ્મયને પ્રાપ્ત થયા,
ત્યારે મનુષ્યો તો વિસ્મય પામે એમાં શું કહેવું ? પુષ્કરતીર્થમાં રહેલા બ્રહ્માના એવી રીતે
વરતતા તે યજ્ઞમાં મહારાજ, ઋષિઓ આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, આ યજ્ઞ મોટા ગુણ-
વાળો નથી, કેમકે અહીં નદીમાં શ્રેષ્ઠ એવી સરસ્વતી દેખાતી નથી. ઋષિઓનાં વચન સાંભળી
પ્રસન્ન થએલા યજ્ઞન કરતા ભગવાન પિતામહે સરસ્વતીને યાદ કરી, એ રીતે તેણે બોલા-
વેલી સુપ્રભા નામની સરસ્વતી હે રાજેન્દ્ર ! ત્યાં પ્રકટ થઇ. એ રીતે બ્રહ્માને માન આપતી
ઉતાવળે આવેલી સરસ્વતીને જોઇ પ્રસન્ન થએલા મુનિયો તે યજ્ઞને ધણો ગુણવાન માનવા
લાગ્યા. નદીમાં શ્રેષ્ઠ સરસ્વતી પુષ્કરતીર્થ વિષે પિતામહ માટે તથા શુદ્ધિમાન ઋષિઓની
પ્રીતિ માટે ઉત્પન્ન થઇ. હે જનેશ્વર ! નૈમિષારણ્ય વિષે આવી બેઠેલા સ્વાધ્યાય જાણનાર વેદ
વિષે વિચિત્ર પ્રકારની કથાઓ કરતા સત્રયાજી મુનિઓએ સરસ્વતીનું સ્મરણ કર્યું ત્યારે સત્ર-
યાજી મુનિઓની સહાયતા કરવા સાર નરીમાં શ્રેષ્ઠ, પવિત્ર કાંચનાક્ષી નામે સરસ્વતી નૈમિષા-
રણ્યમાં આવી. ગય દેશમાં યજ્ઞમાન એવા ગય રાજના મોટા યજ્ઞમાં તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા ઋ-
ષિઓએ બોલાવેલી નદીમાં શ્રેષ્ઠ એવી વિશાલા નામની સરસ્વતી હિમવાન પર્વતની પાસેથી
ત્યાં આવી. તેજ રીતે ચોતરફથી સમૃદ્ધિ અને મુનિનું મંડળ જેમાં છે એવા પવિત્ર ઉત્તર
કોશલ ભાગમાં હે રાજન ! યજ્ઞમાન ઉદાલકના યજ્ઞમાં તેણે પૂર્વજ ધ્યાન કરેલી નદીમાં શ્રેષ્ઠ
મનોરમા જેનું નામ છે એવી વલ્કલ તથા અજીન વસ્ત્ર પહેરેલા મુનિઓએ પૂજન કરેલી સર-
સ્વતી મુનિઓ માટે તે દેશ પ્રત્યે આવી. રાજર્ષિએ સેવિત પવિત્ર ઋષભદ્રીપમાં યજ્ઞમાન
મહાત્મા કુરુના કુરુક્ષેત્રમાં હે રાજેન્દ્ર ! મહાત્મા વસિષ્ઠે આહ્વાન કરેલી દિવ્ય જળવાળી ઓંધ-
વતી નામની નદીમાં શ્રેષ્ઠ સરસ્વતી કુરુક્ષેત્રમાં આવી. ગંગાદ્વાર વિષે યજ્ઞન કરતા દક્ષે બોલા-
વેલી સુરેણુ નામની સરસ્વતી ત્યાં આવી. વળી પવિત્ર હિમાચલ વિષે દ્વરીથી યજ્ઞન કરતા
બ્રહ્માએ બોલાવેલી વિમ્બોદાકા નામની સરસ્વતી ત્યાં આવી. એ રીતે આવેલી તે સાતેય સર-
સ્વતી તીર્થ વિષે એકઠી થઇ તેથી એ તીર્થ પૃથ્વી વિષે 'સપ્તસારસ્વત' નામે વિખ્યાત થયું.
એ રીતે હે રાજન ! સાતેય સરસ્વતી નામથી તને કહી. તેમજ પવિત્ર એવું સપ્તસારસ્વત
તીર્થ પણ કહ્યું. હવે હે રાજન ! નદીમાં સ્નાન કરતા કુમાર અવસ્થાથી બ્રહ્મચારી એવા
મંકણુકની મોટી કીડા કહું તે સાંભળ. યદ્યજ્ઞએ કરી તે જળમાં સ્નાન કરતી સુંદર કટાક્ષ-
વાળી દિશાસ્પી વસ્ત્ર ધારણ કરેલી અનિહિત એવી સ્ત્રીને જોઈ હે મહારાજ ! તેનું વીર્થ

સરસ્વતી વિષે પડી ગયું, તે વીર્ય મહા તપસ્વી એવા તેણે કળશમાં ગ્રહણ કર્યું. કળશમાં રહેલું તે સાત પ્રકારે વિભાગને પ્રાપ્ત થયું, તેમાંથી વાયુવેગ, વાયુમળ, વાયુહા, વાયુમંડળ, વાયુજ્વાલ, વાયુરેતા, તથા વીર્યવાન વાયુચક્ર, એવાં જેનાં નામ છે એવા સાત ઋષિઓ વાયુના ગણુ ઓગણુપચાસ વાયુના કારણમૂત થયા. હે રાજન્! પૃથ્વી વિષે અત્યંત આશ્ચર્ય-રૂપ એવું ત્રણુ લોકમાં વિખ્યાત મહર્ષિનું આશ્ચર્યરૂપ આ ચરિત્ર જેવું છે તેવું કહું તે સાંભળ. હે રાજન્! પૂર્વે સિદ્ધ એવો મંકણુક ઋષિ, કુશના અગ્રભાગેકરી હાથ વિષે ક્ષત યુક્ત થયો એટલે ક્ષત થએલા તેના હાથમાંથી શાકનો રસ, સ્તવવા લાગ્યો, એ રીતે અમે સાંભળ્યું છે, એ રીતે સ્તવતા શાકના રસને જોઇ હવે હું સિદ્ધ થયો એમ જાણી હર્ષાવિષ્ટ થએલો તે, નૃત્ય કરવા લાગ્યો. હે વીર! તેના તેજે કરી મોહિત સ્થાવર જંગમાત્મક સર્વ જગત ડાકવા લાગ્યું. તે જોઇ હે નરાધિપ! ષ્ઠાદિક દેવતા તથા તપોધન ઋષિઓએ તેને માટે મહાદેવજીને વિનંતિ કરી કે હે દેવ! જે રીતે આ ઋષિ, નૃત્ય ન કરે તે રીતે તમે કરવાને યોગ્ય છો એવાં દેવ તથા ઋષિઓનાં વચન સાંભળી મહાદેવજીએ અત્યંત હર્ષાવિષ્ટ એવા મુનિને જોઇ દેવતાઓના હિત માટે તે મુનિ પ્રત્યે આવી રીતે કહ્યું કે હે બ્રાહ્મણ! હે ધર્મજન! શું કરવા તું નૃત્ય કરે છે? હે મુને! હે દિગ્ગજતમ! ધર્મપથ વિષે રહેલા તપસ્વી તને આ અધિક હર્ષનું સ્થાન શું કરવા છે, મહાદેવનાં વચન સાંભળી તે ઋષિએ કહ્યું કે, હે બ્રહ્મન્! હે વિભો! મારા હાથમાંથી શાકનો રસ સ્તવે છે તે શું તમે જોતા નથી. જેને જોઇ મોટા હર્ષે કરી હું નૃત્ય કરું છું. એવાં તેનાં વચન સાંભળી સારી રીતે હાસ્ય કરી રાગેકરી મોહિત એવા તે મુનિ પ્રત્યે મહાદેવે કહ્યું કે, હે વિપ્ર! હું કંઈ એ જોઇ વિસ્મયને પામતો નથી. મને તું જો. એવી રીતે તે ઐશ્વર્ય એવા મુનિને કહી બુદ્ધિમાન્ મહાદેવે હે રાજન્દ્ર! આંગળીના અગ્ર ભાગેકરી અંગુષ્ઠને તાડન કર્યો. તે વખતે તે ક્ષત થયેલા અંગુષ્ઠમાંથી હિમ સરખી ભરમ નીકળી, તે જોઇ લલિત થએલો તે મુનિ, મહાદેવને પ્રણામ કરી આ મહાદેવ છે એમ માની વિસ્મિત થઇ આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, રૂદ્ર દેવથી બીજાને અત્યંત ઐશ્વર્ય કે મોટો હું માનતો નથી ને શત્રુ ધરનાર એવા તેમજ સુરાસુર તથા જગતની ગતિરૂપ છો અને આ વિશ્વ પણ તમે સ્તબ્ધ છો, એમ બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે. તેમ પાછું યુગક્ષય વિષે સર્વ તમારે વિષેજ પ્રતિષ્ઠ થાય છે. દેવતાઓ પણ તમને જાણવા સમર્થ થઇ શકે તેમ નથી ત્યારે હું તો ક્યાંથીજ જાણું? જગત વિષે જે જે પદાર્થ રહ્યા છે, તે સર્વ તમારે વિષે દેખાય છે. હે અનન્દ! ષ્ઠાદિક દેવતાઓ પણ વર દેનારા તમારું સેવન કરે છે. દેવતાઓ કર્તા તથા કરાવનાર સર્વ તમેજ છો. સર્વ દેવતાઓ તમારા પ્રસાદથી નિર્ભય થઇ હર્ષને પ્રાપ્ત થાય છે. એવી રીતે મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી તે ઋષિએ મહાદેવજીને પ્રણામ કરી કહ્યું કે, હે દેવ! જે મેં ચપલતાથી મર્વાદિક કર્યું માટે માફ તપ ક્ષીણ ન થાય, તે સાફ તમને પ્રસન્ન કરું છું. ઋષિનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થએલા મહાદેવજીએ ઋષિને કહ્યું કે, હે વિપ્ર! મારા પ્રસાદથી તારું તપ સહસ્ર પ્રકારથી વૃદ્ધિ પામે. આ આશ્રમમાં તારી સાથે સદા હું નિવાસ કરીશ, તેમ આ સમસારસ્વત તીર્થ વિષે જે મારી પૂજા કરશે તેને આલોક તથા પરલોકમાં કંઈ પણ દુર્લભ રહેશે નહિ. સારસ્વત લોકને પ્રાપ્ત થશે. વણા તેજવાળા મંકણુકનું આ ચરિત્ર મેં તને કહ્યું તે મંકણુક, સુકન્યા વિષે માતરિશ્વાથી ઉત્પન્ન થયો હતો.

પતન્મંકણકસ્યાપિ ચરિતં મૂરિ તેજસઃ ।

સ હિ પુત્રઃ સુકન્યાયામુત્પન્નો માતરિશ્વના ॥

ફાતે શ્રી મહાભારતે શલ્યપર્વાતરગત ગદાપર્વણિ બલદેવતીર્થયાત્રીયાં સાર-
સ્વતોપાશ્વાને ગુર્જરભાષાયામષ્ટાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥ ૩૮ ॥

અધ્યાય ૩૮ મો. બળરામનો યાત્રા પ્રવાસ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—ઉચિત્વા તત્ર રામસ્તુ સંપૂજ્યાશ્રમવાસિનઃ ।

તથા મંકળકે પ્રીતિશુભાંચકે હલાયુધઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હલાયુધ રામ, ત્યાં નિવાસ કરી, આશ્રમવાસી મુનિઓની પૂજા કરી, તેમજ મંકળક ઋષિપર શુભ એવી પ્રીતિ કરી, બ્રાહ્મણોને દાન આપી, રાત્રિ પ્રત્યે ઉપોષણ કરી મુનિસંઘે પૂજા કરેલા લાંગલી રામ, મવારમાં ઉડી, સર્વ મુનિઓની આજ્ઞા લેઈ જળનો સ્પર્શ કરી ત્યાંથી ચાલ્યા. હે રાજન્ ! હે મહારાજ ! જ્યાં રામે ફેંકેલા રાક્ષસના મોટા મસ્તકેકરી ઘસત છે જંઘા જેની એવા મહોદર મહા મુનિ મુક્ત થયા હતા, તેથી કપાલમોચન જેનું નામ છે ત્યાં તે ગયા. પૂર્વે તપશ્ચર્યા કરી મહાત્મા શુક, સમગ્ર નીતિને ત્યાં શીખ્યા હતા. તેમ જ્યાં રહી દૈત્ય દાનવના વિગ્રહ વિષે પશુ વિચાર કરતા હતા એવાં ઔશનસ નામના ઉત્તમ તીર્થ પ્રત્યે પ્રાપ્ત થઈ બલરામે મહાત્મા બ્રાહ્મણોને વિવિધ પુરઃસર વિત્ત આપ્યું. જનમેજય પૂછે છે—હે બ્રહ્મન્ ! કપાલમોચન તે કેમ થયું, મહામુનિ તેથી કેમ મુક્ત થયા, અને તે મસ્તક શા કારણથી તેને લાગી રહ્યું ? વૈશંપાયન કહે છે, હે રાજશાહલ ! પૂર્વે દંડકારણ્યમાં વસતા રાક્ષસોને મારતા મહાત્મા રામે, તીક્ષ્ણ ધારવાળા ક્ષુર નામના બાણેકરી જન સ્થાનમાં દુરાત્મા રાક્ષસનું મસ્તક કાપ્યું. હે રાજન્ ! મહાવનમાં ઉંચું ઉડી તે, વનમાં વિચરતા મહોદરની જંઘાપર જઈ પડ્યું. એ રીતે જંઘાને લાગેલા તે મસ્તકેકરી મહાપ્રાણ મહોદર ઋષિ, તીર્થ તથા આશ્રમે પ્રત્યે જવા અસમર્થ થયો. દુર્ગંધયુક્ત અને સ્વતા એવા તે મસ્તકેકરી વેદનાથી પીડિત થએલો તે મહા મુનિ, પૃથ્વીપર જેટલાં તીર્થ હતાં તે સર્વે પ્રત્યે ગયો એ રીતે અમે સાંભળ્યું છે. મહા તપસ્વી તે સર્વ નદીઓ તથા સમુદ્રો પ્રત્યે જઈ લાવિત છે આત્મા જેમના એવા ઋષિઓ આગળ સર્વ વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યો. પૃથ્વીપર ફરી સર્વ તીર્થ નાહ્યો, તોપણ તે લાગેલા મસ્તકથી મુક્તિને પ્રાપ્ત થયો નહિ; પશુ તીર્થો વિષે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ તથા મુનિઓના મુખથી ઔશનસ તીર્થ સર્વ પાપને શમન કરનાર તથા સિદ્ધિદેવ છે. સરસ્વતીના તીર્થનો મહિમા જેણે સાંભળ્યો છે એવો તે બ્રાહ્મણ, ઔશનસ તીર્થ પ્રત્યે જઈ તે તીર્થમાં સ્નાન કરવા લાગ્યો, તેટલામાં તો તે મસ્તક, તેના ચરણને ઊડી દઈ જલની અંદર પડી ગયું. મસ્તકથી મુકાયેલો તે બ્રાહ્મણ સુખને પ્રાપ્ત થયો. હે વિભો ! જળની અંદર ગએલું તે મસ્તક પશુ અદર્શનને પ્રાપ્ત થયું. હે રાજન્ ! મસ્તકથી મુક્ત થએલા પાપરહિત, પવિત્ર છે મન જેનું એવાં કૃતકૃત્ય થએલા મહોદર નામના ઋષિ પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે ગયા. એ રીતે મસ્તકથી મુક્ત થએલા મહા તપસ્વી તેણે પવિત્ર એવા પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે જઈ વશ છે આત્મા જેનો એવા ઋષિઓને તે સર્વ વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. હે માનદ ! તેનાં વચન સાંભળી ઋષિઓએ કપાલમોચન એવું તે તીર્થનું નામ પાડ્યું. મહોદર નામના ઋષિ પશુ ફરીથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ તીર્થ પ્રત્યે જઈ અત્યંત વિપુલ તેનું જળપાન કરી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા. ઘણાંક

દાન આપી બ્રાહ્મણોની પૂજા કરી વૃષ્ણ કુળમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ બલરામ, ત્યાંથી હે ભારત ! ન્યાં આર્ષિષેણ ઋષિએ ઘેર તપ કર્યું હતું અને મહા મુનિ વિશ્વામિત્ર પણ ન્યાં બ્રાહ્મણને પ્રાપ્ત થયા હતા, સર્વ કામેકરી સમૃદ્ધ, બ્રાહ્મણ તથા મુનિઓએ સર્વદા સેવિત રૂપગુના આશ્રમ પ્રત્યે ગયા. ત્યાંથી હે રાજેન્દ્ર ! બ્રાહ્મણોએ વિંટાએલા શ્રીમાન હલધર, રૂપગુએ ન્યાં શરીર ત્યાગ કર્યું હતું ત્યાં ગયા. હે ભારત ! રૂપગુ નામે નિરંતર તપશ્ચર્યા કરનાર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ હતો, દેહનો ત્યાગ કરવા પર કર્યું છે મન જેણે એવા મહા તપસ્વી તેણે અનેક પ્રકારે મનમાં વિચાર કરી સર્વ પુત્રોને બોલાવી કહ્યું કે, હે પુત્રો ! મને પૃથુદક નામના તીર્થ પ્રત્યે લઇ જાઓ. પિતાનાં વચન સાંભળી તપોધન પુત્રો, તપરૂપી ધનવાળા પિતાને અત્યંત વૃદ્ધ જાણી સરસ્વતીના તટપર તે પૃથુદક તીર્થપર લઇ ગયા. પુત્રોએ સેંકડો તીર્થયુક્ત, વિપ્રસંધે સેવન કરેલી સરસ્વતીપર આણેલા મહા તપસ્વી વિધીથી તીર્થમાં સ્નાન કરી તીર્થના ગુણ જાણી અત્યંત પ્રસન્ન થએલા ઋષિમાં શ્રેષ્ઠ તેણે હે પુરૂષવ્યાધ્ર ! પોતાની સેવા કરતા સર્વ પુત્રને કહ્યું કે, સરસ્વતીના ઉત્તર તીરે વિષે આ પૃથુદક તીર્થમાં જપ વિષે તટપર થઇ જે પોતાનું શરીર ત્યાગ કરશે, તે અક્ષય સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થશે. તે તીર્થ વિષે વિપ્રવત્સલ ધર્માત્મા હલાયુધ બલરામે પણ સ્નાન કરી આચમન લઇ બ્રાહ્મણોને ઘણાંક દાન આપ્યાં. ન્યાં સ્નાન કરી લોક પિતામહ બ્રહ્માજીએ લોકને સંબોધ્યા હતા, ન્યાં હે કૌરવ ! ઋષિમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા, આર્ષિષેણ ઋષિ મોટા તપે કરી બ્રાહ્મણને પ્રાપ્ત થયા હતા. તેમજ રાજર્ષિ સિંધુ દ્વીપ મહા તપસ્વી દેવાપિ તથા મુનિ વિશ્વામિત્ર પણ ન્યાં બ્રાહ્મણને પ્રાપ્ત થયા હતા, ત્યાં મહા તપસ્વી ઉચ્ચ તેજવાળા બળવાન તથા પ્રતાપવાન ભગવાન બળભદ્ર આવ્યા.

મહા તપસ્વી ભગવાનુપ્રતેજા મહાતપાઃ ।

તત્રાજગમ બલવાન્ બલમદ્ર પ્રતાપવાન્ ॥

**इति श्री महाभारते शल्यपर्वतर्गतगदापर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सार-
स्वतोपाख्याने गुर्जरभाषायामुनचत्वारिंशोऽध्यायः ३९॥**

અધ્યાય ૪૦ મો. વિશ્વામિત્રની કથા.

जनमेजय उवाच—कथमार्षिषेणो भगवान् बिपुलं तपसांस्तपः

सिंधुद्वीपः कथंश्चापि ब्राह्मण्यं लब्धवांस्तदा ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે બ્રહ્મન્ ! ભગવાન આર્ષિષેણ ઋષિએ કેવી રીતે મોટું તપ કર્યું ? અને સિંધુદ્વીપ, કેવી રીતે બ્રાહ્મણને પ્રાપ્ત થયો ? તેમજ હે સત્તમ ! દેવાપિ તથા વિશ્વામિત્ર ત્યાં કેવી રીતે બ્રાહ્મણને પ્રાપ્ત થયા ? હે ભગવાન્ ! એ સાંભળવાનો મને ઉત્સાહ છે, માટે એ સર્વ મને કહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્ ! પૂર્વે સત્યયુગ વિષે નિરંતર અધ્યયનમાં જેની પ્રીતિ છે એવો આર્ષિષેણ બ્રાહ્મણ નિરંતર યુરકુળ વિષે વસતો હતો. હે વિશંપતે ! હે રાજન્ ! એ રીતે નિરંતર યુરકુળ વિષે વસતો તોપણ તેનાં વિદ્યા તથા વેદ સમાપ્ત થયાં નહીં. બળુવા વિષે વૈશંપય પામેલો તે, મોટી તપશ્ચર્યા કરી વિદ્યા તથા ઉત્તમ

વેદ પ્રાપ્ત કરી વિદ્યા તથા વેદ્યુક્ત એવો તે, ઋષિમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ સિદ્ધ થયો. સિદ્ધ થ-
એલા મહા તપસ્વી તેણે તીર્થ વિષે ત્રણ વર દીધા, જે આજથી મહા નદીના તીર્થ વિષે જે
મનુષ્ય, સ્નાન કરશે તે અશ્વમેધના ફળને પ્રાપ્ત થશે. આજથી આ સ્થાનકે સર્પનો ભય
થશે નહીં. અહિં રહેનાર થોડા વખતમાં મોટા ફળને પ્રાપ્ત થશે એમ કહી સિદ્ધ થએલા
પ્રતાપવાન, ભગવાન આદિષેણુ સ્વર્ગે ગયા. હે મહારાજ ! પ્રતાપવાન સિંધુદ્રોપ, તથા દેવા-
પિ, મોટા બ્રાહ્મણપણાને પ્રાપ્ત થયા હતા. તેમજ નિરંતર તપશ્ચર્યા કરનાર જિતેન્દ્રિય એવા
વિશ્વામિત્ર પણ સારી રીતે તપેશા તપેકરી બ્રહ્મપણાને પ્રાપ્ત થયા હતા. હે રાજન્ ! ગાધિ
નામે વિખ્યાત એક ક્ષત્રિય હતો. પ્રતાપવાન, વિશ્વામિત્ર નામે તેનો પુત્ર થયો. તે પછી વ્રણે
વખતે મહાતપસ્વી તથા મહાયોગી ગાધિરાજને વિશ્વામિત્રને રાજ્યાભિષેક કરી પોતાનો
દેહ લાગ કર્યો. તે સમયે નમ્ર થએલી પ્રજા ગાધિરાજને કહેવા લાગી કે, હે મહાપ્રાણ !
તમારે દેહ લાગ કરવો નહિ, તમે ભયથી અમારી રક્ષા કરો. પ્રજાનાં વચન સાંભળી
ગાધિરાજને તેમને કહ્યું કે મારો પુત્ર, સમગ્ર જગતનું રક્ષણ કરનાર થશે. પ્રજાને આમ
કહી ગાધિરાજ, વિશ્વામિત્રને રાજ્ય ઉપર બેસાડી સ્વર્ગે ગયો. પછી વિશ્વામિત્ર રાજ્ય થયો.
તે વિશ્વામિત્ર ચતન કરવા છતાં પણ પૃથ્વીનું રક્ષણ કરવા સમર્થ થયો નહિ. વિશ્વામિત્ર રાજ્ય
રાક્ષસોથી થએલા મોટા ભયને સાંભળી ચતુરંગ સૈન્યસહિત પોતાના નગરમાંથી બહાર ની-
કળ્યો. કેટલેક દૂર માર્ગે જઈ વસિષ્ઠના આશ્રમ પાસે ઉભો. ત્યાં તેના સૈનિકાએ ઘણાક અ-
ન્યાય કર્યા. તેટલામાં ભગવાન વસિષ્ઠ, આશ્રમમાં આવ્યા, આશ્રમમાં આવી આશ્રમ સંબંધી
ભાગેલા સર્વ મોટા વનને જોઈ ક્રોધાવસ્થામાં થએલા મુનિમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠ ‘ અરે ઘણાક
બીજને ઉત્પન્ન કર, એમ પોતાની ગાયને કહ્યું. ’ વસિષ્ઠનાં વચન સાંભળી ધેનુએ ધોર છે
દર્શન જેમનું એવા પુરૂષો ઉત્પન્ન કર્યાં. ઉત્પન્ન થએલા પુરૂષો, વિશ્વામિત્રના સૈન્ય સામે જઈ
ચોતરફથી મારવા લાગ્યા. ભાગવા ભાગેલા પોતાના સૈન્યને જોઈ ગાધિપુત્ર વિશ્વામિત્રે તપનેજ
શ્રેષ્ઠ માની તપ કરવાની ધારણા કરી. પછી હે રાજન્ ! સાવધાન થએલા વિશ્વામિત્રે સર-
સ્વતીના શ્રેષ્ઠ તીર્થ વિષે નિયમ તથા ઉપવાસે કરી પોતાના દેહને કષ્ટ આપતાં જલાહાર,
વાયુભક્ષણ, પર્ણાહાર તથા સ્થંડિલ ઉપર શયન અને બીજા પણ જુદા જુદા નિયમ ધારણ
કર્યાં. ઉઝ તપ કરતાં દેવતાઓએ વારંવાર વિદ્ધ નાંખ્યાં, પણ એમની બુદ્ધિ નિયમથી બાહાર
ગઈ નહિ. પરમ ચત્નેકરી બહુ પ્રકારનું તપ કરી તેજેકરી સૂર્યના સરખા છે આકાર જેનો
એવો ગાધિપુત્ર સફળ થયો. તપેકરી યુક્ત વિશ્વામિત્રને જોઈ મોટા તેજવાળા પિતામહ બ્રહ્મા-
જીએ એને ‘ વર માગ ’ એમ કહ્યું. હે રાજન્ ! વિશ્વામિત્રે ‘ હું બ્રાહ્મણ થાઉં ’ એવો વર
માગ્યો. ‘ ઠીક બહુ સાફ તેમ થાઓ ’ એ રીતે સર્વ લોકના પિતામહ બ્રહ્માજીએ કહ્યું. મોટા
યશવાળો તે, ઉઝ તપે કરી બ્રાહ્મણપણાને પ્રાપ્ત થઈ, કર્યો છે મનોરથ પૂર્ણ જેણે દેવતાની
ઉપમા આપવા લાયક વિશ્વામિત્ર, સમગ્ર પૃથ્વી પ્રત્યે વિચરતો હતો. શ્રેષ્ઠ તીર્થ વિષે હર્ષિત
થએલા બલરામ, હે રાજન્ ! વિવિધ પ્રકારનું ધન, દુઝળી ગાયો, વાહન, શય્યા, વસ્ત્ર તથા
અલંકાર, બ્રાહ્મણોને આપી ભક્ષ્ય તથા સુંદર પાન કરાવી બ્રાહ્મણોની પૂજા કરી, ત્યાંથી જ્યાં
બકદાહબે ત્રિવ્ર તપ કર્યું હતું એવા બકદાહબના આશ્રમે ગયા.

ययौ राजंस्ततो रामो बकदाहभ्रमंतिकात् ।

यत्र तेपेतपस्तीञ्च दाहभ्यो बक इतिश्रुतिः ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि गदापर्वान्तर्गत बलदेवतीर्थयात्रायां
सारस्वतोपाख्यानं गुर्जरभाषायां चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૪૧ મો. અકદાલ્ભ્ય તીર્થ.

वैशंपायन उवाच—ब्रह्मयोनेरवाकीर्णं जगाम यदुनंदनः ।

यत्र दालभ्यो बको राजन्नाश्रमस्थोमहातपाः ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્ ! પછી બ્રહ્મણ્યોત્પાદક તે તીર્થથી યદુનંદન બલરામ, જ્યાં મહા તપસ્વી અકદાલ્ભ્ય ઋષિ રહેતા એવા અવાકીર્ણું નામના તીર્થ પ્રત્યે ગયા. જ્યાં બલિચાર કરવાથી શત્રુને નીચે પાડી શકાય તેથી અવાકીર્ણું જેનું નામ છે એવા તીર્થ વિષે કોધેકરી આવિષ્ટ પ્રતાપવાન ધર્માત્મા અકદાલ્ભ્ય, ઘેર તપે કરી વૈચિત્રવીર્ય ધૃતરાષ્ટ્રના દેશને હોમતા હતા, તેનું કારણ હું તને કહું તે સાંભળ. પૂર્વ નૈમિષીય ઋષિઓનો દ્વાદશ વર્ષનો સત્ર નિવૃત્ત થયો એટલામાં પંચાલ રાજનો વિશ્વજિત યજ્ઞ પણ સમાપ્ત થયો, તે સાંભળી મનસ્વી ઋષિઓએ તેની પાસે જન્મ દક્ષિણા વારતે બલયુક્ત તથા નીરોગી એવા એકવીસ તરૂણ વાછરાની ચાચના કરી, તે વખતે અકદાલ્ભ્ય ઋષિએ બીજા ઋષિઓને કહ્યું કે, આ પશુનો તમે સર્વ ભાગ પાડી લ્યો, હું તો આ પશુને છોડી દઇ કોઇ બીજા અતિ શ્રેષ્ઠ રાજ પાસે જન્મ બીજાં પશુ માગી લઇશ. હે રાજન્ ! ઋષિઓને આમ કહી બ્રહ્મણ્યમાં ઉત્તમ પ્રતાપવાન અકદાલ્ભ્ય, ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ પાસે જન્મ પશુની ચાચના કરી. તે વખતે રાજમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ ધૃતરાષ્ટ્રે યદ્યચ્છાએ કરી રોગાદિકથી મરી ગયેલા પશુને જોઇ કોષથી ઋષિને કહ્યું કે—હે બ્રહ્મણ્યમાં અધમ ! પશુને ઇચ્છતો હોય તો આ મરેલા પશુને લઇ જા. તેમનાં વચન સાંભળી ધર્મજ્ઞ ઋષિએ મનમાં વિચાર કર્યો કે અરે સહાના મધ્યમાં આણે અતિ ક્રૂર વચન મને કહ્યાં. બે લડી વિચાર કરી રોપાવિષ્ટ એવા તે ઉત્તમ બ્રહ્મણે ધૃતરાષ્ટ્રનો નાશ કરવા તરફ મતિ કરી. મરી ગયેલા પશુને લઇ કીર્ણું નામના સરસ્વતીના તીર્થ વિષે અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરી પશુ માંસેકરી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજના દેશને હોમવા માંડ્યો. હે મહારાજ ! એ રીતે મહા તપસ્વી અકદાલ્ભ્ય, પરમ નિયમે કરી તેજ માંસે ધૃતરાષ્ટ્રના દેશને હોમવા લાગ્યો. હે પાર્શ્વ ! એ રીતે અતિ દારૂણ સત્ર, વિધિથી પ્રવર્તમાન થયો કે થોડા વખતમાં ધૃતરાષ્ટ્રનો દેશ, ક્ષય થવા લાગ્યો. હે વિભો ! ફરશીએ કરી કાપવા માંડેલું અનંત એવું વન, જેમ ક્ષીણ થાય તેમ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજનું રાજ્ય, ક્ષીણ થવા લાગ્યું. એ રીતે આપદ્મત તથા ચેતરહિત શ્યેષ્ઠા પોતાના દેશને જોઇ ખેદયુક્ત છે મન જેનું એવો ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ, વિચાર કરવા લાગ્યો. બ્રહ્મણ્ય સહિત પોતે, આપદ્મી દેશની મુકિત વારતે ચલ કરવા લાગ્યો. તો પણ તેનું કલ્યાણ થયું નહીં અને દેશનો ક્ષય થવા લાગ્યો. તે જોઇ જ્યારે તે રાજ, તથા બ્રહ્મણ્યો ખેદયુક્ત થયા, ને કોઇ રીતે પણ જ્યારે દેશને આપદ્મી મુકત કરવા સમર્થ થયા નહિ, ત્યારે હે જનમેજય ! પ્રશ્ન જાણનાર બ્રહ્મણ્યને પૂછ્યું. પ્રશ્ન જોઇ તેણે કહ્યું કે, પશુની ચાચના વખતે તમે તિરસ્કાર કરેલા અકદાલ્ભ્ય મુનિ, માંસે કરી તમારા દેશને હોમે છે, તેથી હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! દેશનો મોટો ક્ષય થયો છે એ તેના તપનો પ્રભાવ છે. અકદાલ્ભ્ય મુનિ, સર-

સ્વતીના તટ પર હોમ કરે છે, તેમને પ્રસન્ન કરે. પ્રાશિકનાં વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ, સરસ્વતી ઉપર જઈ હે ભરતર્ષભ ! મસ્તકથી અકદાલ્ભ્યને પ્રણામ કરી બે હાથ જોડી તેને કહેવા લાગ્યા કે, હે ભગવન ! તમને હું પ્રસન્ન કરું છું; મુર્ખતાથી હણાયું છે ચિત્ત જેનું એવા લોભી તથા દીન મન-મારો અપરાધ આપ ક્ષમા કરો. હે નાથ ! મારી ગતિ તમે છો, માટે મારી ઉપર પ્રસન્ન થવા યોગ્ય છો. તે રીતે વિગ્રમિ કરતા અને શોકે કરી હણાયું છે ચિત્ત જેનું એવા તેને જોઈ, ક્ષાને લીધે તેણે તેના દેશને આપદથી મુક્ત કીધો. એવી રીતે પ્રસન્ન થએલા ઋષિએ તેની ઉપરના ક્રોધને છોડી દઇ તેના દેશના મોક્ષ માટે વળી આહુતિ આપી. એ રીતે તેના દેશને આપદથી મુક્ત કરી તેની પાસેથી ઘણાંક પશુ લઈ પ્રસન્ન છે આત્મા જેનો એવા તે અકદાલ્ભ્ય ઋષિ, પાછા નૈમિષારણ્યમાં ગયા. સ્વસ્થ છે ચિત્ત જેનું એવો, ઉદાર મનવાળો ધર્માત્મા ધૃતરાષ્ટ્ર પશુ હે રાજન ! મોટી સમૃદ્ધિ મુક્ત એવા પોતાના નગરમાં ગયો. હે મહારાજ ! ઉદાર શુદ્ધિવાળા બૃહસ્પતિ પશુ અસુરોના નાશ વાસ્તે અને દેવતાઓની વૃદ્ધિ વાસ્તે માંસે કરી ઇષ્ટિ હોમ કરતા તેથી અસુરનો ક્ષય થયો હતો અને સંશ્રામ વિષે જયશીલ એવા દેવતાઓ તેમને નસાડતા હતા, તે તીર્થ વિષે પશુ હે મહારાજ ! મોટા યજ્ઞવાળા બલરામ, બ્રાહ્મણોને અશ્વ, કુંજર, ખચરીઓ જેડેલા રથ, અમૃત્ય રત્ન, ધન, તથા પુષ્કળ ધાન્ય, વિધિથી આપી હે પૃથ્વીપતે ! જ્યાં નાહુષ મહાત્મા યયાતિના યજ્ઞમાં સરસ્વતી લી તથા દૂધને સ્વતી હતી, એવા યયાતિતીર્થ પ્રત્યે ગયા. ત્યાં પુરૂષમાં સિંહરૂપ યયાતિ રાજ, યજ્ઞ કરી હર્ષથી ઉત્તમ લોક પામ્યો હતો. વળી જ્યાં પોતાવિષે નિરંતર ભક્તિ કરી યજ્ઞ કરતા સમર્થ યયાતિ રાજનું પરમ ઉદારપણું જોઇ પ્રસન્ન થએલી નદીમાં શ્રેષ્ઠ સરસ્વતી, તે યજ્ઞ વિષે બોલાવેલા તથા બેડેલા બ્રાહ્મણો, જે જે કામના કરે, તે તે મામના પૂરી પાડી મહાદિક શ્યનાદિક ખટરસ બોજન, તથા નાના પ્રકારનું દાન પશુ પોતે આપતી હતી. રાજ્યએ આ ઉત્તમ દાન આપણને આપ્યું એમ રાની વિગ્રે પ્રસન્ન થઇ રાજને આશીર્વાદ દઇ સ્તુતિ કરતા હતાં. તેમજ દેવતાઓ, ગર્ધર તથા મનુષ્યો પશુ તે યજ્ઞસંપત્તિને જોઇ વિશ્વમયને પામતા હતા. ત્યાંથી, તાત્ર છે જ્વજ વિષે જેની એવા ધર્મના જ્વજરૂપ, વશ છે આત્મા જેનો એવા, નિરંતર દાન કરનાર, જીત્યો છે આત્મા જેણે એવા સ્થિર મનવાળા મહાત્મા બલરામ, ભયંકર વેગવાળા વસિષ્ઠપવાહ નામના તીર્થમાં આવ્યા.

તતસ્તાલકેતુર્મહાધર્મકેતુર્મહાત્મા કૃતાત્મા મહાદાનનિત્યઃ ।

વસિષ્ઠાપવાહં મહામીમલેગં ધૃતાત્માજિતાત્મા સમભ્યરજગામ ॥

इति श्री महाभारते श्रव्यपर्वान्तर्गतगदापर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां
सारस्वतोपाख्यानं गुर्जरभाषायामेकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

અધ્યાય ૪૨ મો. વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્રનો ઝગડો.

जनमेजय उवाच—वसिष्ठस्यापवाहो सौमीमवेगः कथं नु सुः ।

किमर्थं च सरिच्छ्रेष्ठातमृषिं प्रत्यवाहयत् ॥ ૧ ॥

જનમેજય પૂછે છે—વસિષ્ઠનું અપવાહ નામે તે તીર્થ ભયંકર વેગવાળું કેમ થયું અને નદીમાં શ્રેષ્ઠ એવી સરસ્વતીએ ઋષિમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેને શું કરવા વાહન કર્યાં, અને વૈર કેમ થયું તેનું કારણ શું? હે મહાપ્રાત્ ! હે પ્રભો ! તમે કહો છો તેથી હું તૃપ્ત થતો નથી, એ બધું મને કહો? વૈશંપાયન કહે છે—હે ભારત ! હે રાજન્ ! વિશ્વામિત્ર તથા વિપ્રર્ષિ વસિષ્ઠને તપની સ્પર્ધાને લીધે પરસ્પર અત્યંત મોટું વૈર થયું. હે રાજન્ ! સ્થાણુ તીર્થ વિષે વસિષ્ઠનો મોટો આશ્રમ હતો. તેની પૂર્વે આબુને પડખે બુદ્ધિમાન વિશ્વામિત્રનો આશ્રમ હતો. હે મહારાજ ! જ્યાં સ્થાણુ મહાદેવજીએ પરમ તપ કર્યું હતું. જ્યાં મહાદેવજીનું ધૈર્ય કર્મ બુદ્ધિમાન પુરૂષો વર્ણવે છે. જ્યાં ભગવાન સ્થાણુ મહાદેવજીએ યજ્ઞ તથા સરસ્વતીનું પૂજન કરી, હે પ્રભો ! તે તીર્થનું સ્થાણુ તીર્થ એનું નામ પાડ્યું હતું. હે નરાધિપ ! તે તીર્થ વિષે દેવતાઓએ, અસુરોને હણનાર કાર્તિકસ્વામિને સેનાધિપતિશ્રુતો અભિષેક કર્યો હતો. તે સારસ્વત તીર્થ વિષે મહા મુનિ વિશ્વામિત્રે ઉત્તર તપેકરી વસિષ્ઠને ચલાયમાન કર્યા હતા, તે હું કહું તે સાંભળ. હે ભારત ! તપોધન એવા વિશ્વામિત્ર તથા વસિષ્ઠ બેઉ, દિવસે દિવસ તપ સંઘર્ષિ તીવ્ર સ્પર્ધા કરતા હતા, તેમાં અધિક છે સંતાપ જેને એવા મહામુનિ વિશ્વામિત્ર, વસિષ્ઠનું તેજ જોઈ ચિંતાને પ્રાપ્ત થયા હતા. હે ભારત ! નિરંતર ધર્મમાં તત્પર એવા તેમની બુદ્ધિ એવી થઈ કે સરસ્વતી, તપ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ તપોધન વસિષ્ઠને વેગેકરી મારી પાસે લઈ આવે તો એ અહિં આવેલા દિગ્ગજેકને હું હાણું. આવો નિશ્ચય કરી કોષાત્રી સંરક્ત છે લોચન જેનાં એવા, ભગવાન મહામુનિ વિશ્વામિત્રે નદીમાં શ્રેષ્ઠ સરસ્વતીને યાદ કરી. મુનિએ ધ્યાન કરેલી તે, આકુળતાને પ્રાપ્ત થઈ. મહા પરાક્રમી એવા એમની પાસે જઈ હાથ જેણે જોડ્યા છે એવી વિવર્ણુ થયેલી, કંપતી સરસ્વતીએ હણાયા છે પુત્રી અને પુત્ર જેના એવી સ્ત્રીની પેઠે અત્યંત દુઃખિત થઈ મુનિવર વિશ્વામિત્રને કહ્યું કે, ‘ હું શું કરું તે તમે કહો ? ’ સરસ્વતીનાં વચન સાંભળી ક્રોધાયમાન થયેલા મુનિ વિશ્વામિત્રે તેને કહ્યું કે, જરૂરી વસિષ્ઠને તાણી આણુ, એટલે આજ હું એને હાણું. વિશ્વામિત્રનાં વચન સાંભળી વાયુએ હણેલી લતાની પેઠે વ્યથાયુક્ત થયેલી કમળ સરખાં નેત્રવાળી ભયભીત થયેલી સરસ્વતી બે હાથ જોડી અત્યંત કંપવા લાગી. રૂપવાળી તે મહા નદીને જોઈ વળી વિશ્વામિત્રે તેને કહ્યું કે, વિચાર ન કરતાં વસિષ્ઠને તું મારી પાસે લઈ આવ, તેમનાં વચન સાંભળી, પાપ કરવાની તેની ઇચ્છા જાણી પૃથ્વી વિષે અપ્રતિમ વસિષ્ઠના પ્રભાવને જાણતી એવી તે નદીમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી, બુદ્ધિમાન વિશ્વામિત્રે જે કહ્યું હતું તે વસિષ્ઠ પાસે જઈ કહી દીધું. પંડી બેઠેના શાપથી બહીતી એવી વારંવાર કંપાયમાન થતી ઋષિએ અત્યંત ત્રાસ પમાડેલી તે, મોટા શાપનું ચિંતન કરી વ્યથાયુક્ત થઈ. હે રાજન્ ! વિવર્ણુ, કૃશ તથા ચિંતાયુક્ત થયેલી તેને જોઈ મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મીએ વસિષ્ઠે તને કહ્યું કે, હે નદીમાં શ્રેષ્ઠ ! જરૂરી જનારી તું મને વહન કર અને તારા આત્માની રક્ષા કર, કેમકે નહિ કરે તો વિશ્વામિત્ર તને શાપ દેશે; માટે કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં તું સતે વહન કર. કૃપાશીલ એવા વસિષ્ઠનાં વચન સાંભળી હે કૌરવ્ય ! તે વહીએ વિચાર કર્યો કે શું કરવાથી સુકૃત થાય. તેને આવી રીતની ચિંતા થઈ કે વસિષ્ઠે ક્ષમા કરી

માટે તેમનું હિત મારે કરવું એવો વિચાર કરી હે રાજન્ ! પોતાના તટ વિષે જપ કરતા ઋષિમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠને અને હોમ કરતા વિશ્વામિત્રને જોઇ “ આ છિદ્ર છે ” એમ મનમાં વિચાર કરી તેણે પોતાના વેગેકરી પોતાના તટનો અપહાર કર્યો, તેથી વસિષ્ઠ ઋષિ વહન થયા. તે વખતે હે રાજન્ ! નદીમાં વહેતા ને આવી રીતે સરસ્વતીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

હે સરસ્વતિ ! પિતામહ ઇંધી તળાવમાંથી તું પ્રવૃત્ત થઇ છે, ને ઉત્તમ એવા તારા જળે-કરી આ જગત વ્યાપ્ત છે. હે દેવિ ! આકાશમાં રહેલી તુંજ મેઘ વિષે જળને સજે છે. જેટલું જળ જે તે બધું તુંજ છે, તારાથીજ અમે ધ્યાન કરીએ છીએ. પુષ્ટિ, છુતિ, કીર્તિ, સિદ્ધિ, શુદ્ધિ, ઉમાવાણી તથા સ્નાના પશુ તુંજ છે. આ જગત બધું તારે અર્ધીન છે. સર્વ ભૂત-વિષે વૈષ્ણવી આદિ લઇ ચાર પ્રકારે તું વસે છે. હે રાજન્ ! એ રીતે મહર્ષિએ સ્તુતિ કરેલી સરસ્વતીએ, વેગે કરી વસિષ્ઠને વિશ્વામિત્રના આશ્રમ પ્રત્યે લઈ જઈ વિશ્વામિત્રને નિવેદન કર્યો. એ રીતે સરસ્વતીએ આણેલા વસિષ્ઠને જોઇ ક્રોધયુક્ત એવા વિશ્વામિત્ર, વસિષ્ઠનો અંત કરે એવું શસ્ત્ર બોળવા લાગ્યા. તે વિશ્વામિત્રને જોઇ બ્રહ્મહત્યાથી ભયભીત થએલી સાવધાન એવી સરસ્વતી પશુ પૂર્વ દિશા પ્રત્યે વસિષ્ઠને વહન કરી ગઇ. એ રીતે બેઉનાં વચન પાળતી તે, વિશ્વામિત્રને છેતરી એ રીતે ચાલી ગઇ. એવી રીતે વહન કરેલા તે ઋષિસત્તમ વસિષ્ઠને જોઇ અસહનશીલ એવા દુઃખથી અત્યંત ક્રોધાયમાન થએલા વિશ્વામિત્રે સરસ્વતીને કહ્યું કે, હે સરિચ્છેડે ! જે માટે તું મને છેતરી પાછી ગઇ, તે વાસ્તે હે કલ્યાણિ ! સુખ્ય રાક્ષસોને સંમત એવા ઇંધિરને વહન કર. એવી રીતે શુદ્ધિમાન વિશ્વામિત્રે શાપ દીધેલી વર્ષા પર્યંત ઇંધિરે કરી મિશ્ર એવા જળને વહન કરતી હતી. તે સમયે ઋષિઓ, દેવતાઓ, ગંધર્વ તથા અપ્સરાઓ, સરસ્વતીને જોઇ અત્યંત દુઃખિત થતાં હતાં. હે જનાધિપ ! એ રીતે લોક વિષે વસિષ્ઠપવાહ વિખ્યાત થયો, ને નદીમાં શ્રેષ્ઠ સરસ્વતી પશુ પછી પોતાના માર્ગ પ્રત્યે આવી.

एवं वसिष्ठापवाहो लोके ख्यातो जनाधिप ।

आगच्छच्च पुनर्मार्गं स्वमेवसरितांवरा ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वान्तर्गत गदापर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां
सारस्वतोपाख्याने गुर्जरभाषायां द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૪૩ ભો. ઇન્દ્રનું નિબંધાપ થવું.

वैशंपायन उवाच—सा शप्ता तेन क्रुद्धेन विश्वामित्रेण धीमता ।

तस्मिंस्तीर्थवरे शुभ्रे शोणितं समुपावहत् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! સ્વચ્છ એવા તે શ્રેષ્ઠ તીર્થવિષે ક્રોધાયમાન થએલા શુદ્ધિમાન વિશ્વામિત્રે શાપ દીધેલી સરસ્વતી ઇંધિરને વહન કરતી હતી. હે ભારત ! હે રાજન્ ! પછી ત્યાં આવી ઇંધિરનું પાન કરતા સર્વ રાક્ષસ સુખેકરી ત્યાં રહેતા હતા. ઇંધિરેકરી અત્યંત તૃપ્ત એવા જરરરહિત થએલા સુખી રાક્ષસો દેવતાઓની પેઠે નૃત્ય તથા હાસ્ય કરતા હતા.

હે મહીપતે ! ત્યાર પછી ક્રોધ વખતે તપસ્વી ઋષિઓ તીર્થયાત્રા કરવા સાડે સરસ્વતી પર આવ્યા. મુનિમાં એક તે, તે સર્વ તીર્થવિષે સ્નાન કરી પરમ પ્રીતિને પામી તપ કરવામાં લોભી એવા વિશારદ તે, રૂધિર વહન કરનાર એવાં તીર્થ પ્રત્યે ગયા. એ રીતે મોટા ભાગ્યવાળા દારૂણ એવાં તીર્થપ્રત્યે આવી રૂધિરે કરી યુક્ત ઘણા રાક્ષસો જેનું પાન કરે છે એવા સરસ્વતીના જળને જોઇ હે રાજન ! રાક્ષસોને જોઇ તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા મુનિઓએ સરસ્વતીના રક્ષણ માટે પરમ યત્ન કર્યો. વ્રતવાળા મહાભાગ તે સર્વેએ એકઠા મળી સરસ્વતીને ખોદાવી આવી રીતનું વચન કહ્યું કે—હે કલ્યાણિ ! તારો આ હૃદયું કરવા આ રીતે આકુળતાને પ્રાપ્ત થયો છે, તેનું કારણ તું કહે: એટલે તે સાંભળી અમે વિચાર કરીએ. તેમનાં આ વચન સાંભળી અત્યંત કંપની એવી તેણે તે યથું વૃત્તાંત તેમને કહી મનાવ્યું. એ રીતે દુઃખિત એવી તેને જોઇ તપરૂપી છે ધન જેમને એવા તેમણે સરસ્વતીને કહ્યું કે, હે અનથે ! તારા દુઃખનું કારણ તથા શાપ અમે સાંભળ્યો મને જે કરવું હશે તે તપસ્વીઓ કરશે. નદીમાં એક સરસ્વતીને આમ કહી મુનિઓ, પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે, આપણે સર્વ, શાપથી સરસ્વતીને મુક્તીએ. એમ કહી હે રાજન ! બ્રાહ્મણોને, તપ, નિયમ, ઉપવાસ વિવિધ પ્રકારના નિયમ તથા કષ્ટરૂપ વ્રતેકરી જગતના પતિ પશુમનાં મહાદેવનું આરાધન કરી સરસ્વતીને શાપથી મુક્ત કરી. મુનિઓના પ્રભાવે કરી પ્રસન્ન છે જળ જેમાં એવી સરસ્વતી પાછી પૂર્વના જેવી પ્રકૃતિસ્થ થઈ. શાપથી મુક્ત થએલી તે, પૂર્વના સરખી શોભતી હતી. મુનિઓએ સરસ્વતીના જળને જોઇ, ક્ષુધાર્થી પીડિત થએલા રાક્ષસ, કૃપાયુક્ત એવા તે સર્વ મુનિઓને શરણે જઈ હાથ જોડી તેમને કહેવા લાગ્યા કે, શાશ્વત ધર્મથી હીન અમે ક્ષુધિત છીએ પણ કંઈ ઇચ્છા કરતા નથી, કેમકે અમે પાપ કરનાર છીએ. કારણ તમારા અપ્રસાદથી તથા દુષ્કૃત કર્મથી અમારું પાપ વૃદ્ધિ પામે છે એટલે અમે બ્રહ્મરાક્ષસ થઈએ. વૈશ્ય, શૂદ્ર તથા ક્ષત્રિયોમાંથી જે બ્રાહ્મણોને દેષ કરે તે રાક્ષસ થાય. તેમજ આચાર્ય, ઋત્વિજ, ગુરૂ, વૃદ્ધજન તથા પ્રાણિઓનું અપમાન કરે તે આ લોકમાં રાક્ષસ થાય છે. હે દિગ્વિજય ! તમે સર્વ લોકને તારવા સમર્થ છો વાસ્તે અમને તારો. રાક્ષસોનાં એવાં વચન સાંભળી તેમની મુક્તિ વાસ્તે મુનિઓએ મહાનદીની સ્તુતિ કરી સાવધાન મનથી કહ્યું કે, ક્ષત, ક્રોધયુક્ત, ઉચ્છિદ્ર, કેશવાળું, રક્ષ, રૂદન કરતાં અટ્ટવાળું થયેલું એટલાંએ મળેલું અન્ન, રાક્ષસોનો ભાગ છે એમ જાણી મહા વિદ્વાન પુરોષોએ યત્નથી ત્યાગ કર્યો. એ રીતે નિષિદ્ધ કરેલું અન્ન જે ખાય તે, રાક્ષસાન્ન ખાય છે એમ કહી તપરૂપી છે ધન જેમને એવા તે ઋષિઓએ તીર્થ શોધી રાક્ષસોની મુક્તિ વાસ્તે નદીની પ્રાર્થના કરી. હે પુરૂષર્ષભ ! નદીમાં એક એવી સરસ્વતીએ પણ મહર્ષિઓનો મત જાણી અરૂણા નામનું પોતાનું સ્વરૂપ ત્યાં આણ્યું. રાક્ષસો તેમાં સ્નાન કરી પોતાનાં શરીરોનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગે ગયા. એ વાત જાણી શતક્રતુ એવો દેવરાજ ઇન્દ્ર પણ તે તીર્થમાં સ્નાન કરી પાપથી મુક્ત થયો.

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન ! ભગવાન ઇન્દ્ર શાથી બ્રહ્મહત્યાને પ્રાપ્ત થયો હતો, અને તે તીર્થમાં સ્નાન કરી કેવી રીતે નિર્બાપ થયો ? વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ વૃત્તાંત જેવી રીતે બનેલું છે તે, નમુચિ સાથે કરેલો ઠરાવ ઇન્દ્રે પૂર્વે તોડ્યો હતો તે હું કહું છું, ઇન્દ્રથી ભય પામેલો નમુચિ, સૂર્યનાં કિરણો પ્રત્યે જતો રહ્યો. ઇન્દ્રે તેની સાથે સંખા-ખણું કરી આવી રીતે સોગન ખાધા કે, હે અસુર એક ! હે સખે ! આર્દ્ર તથા શુષ્ક દિવસે

કે રાત્રિએ પણ હું તને હણીશ નહીં, સત્યથી હું સોગન ખાકું છું. એ રીતે સોગન ખાઇ સમર્થ ઇન્દ્રે, હે રાજન્ ! જળના શીશુથી નમુચિતું મસ્તક કાપી નાખ્યું. કપાઈ ગએલું નમુચિતું મસ્તક હે મિત્રને હણનાર ! હે પાપરૂપ ! એમ કહેતું ઇન્દ્રની પાછળ દોડ્યું. સંતપ્ત થએલા તેણે એ વૃત્તાંત બ્રહ્મા આગળ કહ્યું. તે સાંભળી લોકચૂર બ્રહ્માએ તેને કહ્યું કે અરૂણા વિષે યથાવિધિ યજ્ઞન કરી હે દેવેન્દ્ર ! પાપને હરનાર તે તીર્થ વિષે સ્નાન કર; કેમકે હે શક ! અરૂણા સરસ્વતીને મુનિઓએ પવિત્ર જળવાળી કરી છે. પૂર્વે સરસ્વતીનું ગમન અહીં છાનું હતું પણ ઋષિઓએ પ્રાર્થના કર્યા પછી જળે કરી અરૂણા દેવી સાથે તે મળી ગઇ છે, સરસ્વતી તથા અરૂણાના આ સંગમ મહા પવિત્ર છે, વાસ્તે હે દેવેન્દ્ર ! અહિં તું યજ્ઞન કરી અનેક દાન આપ, અને આમાં સ્નાન કર, કેમકે એમ કરવાથી ધોર પાતકથી મુક્ત થઇશ. બ્રહ્માનાં વચન સાંભળી હે જનમેજય ! સરસ્વતીના તીર્થ વિષે યજ્ઞન કરી તેમાં તેણે સ્નાન કર્યું. બ્રહ્મહત્યારૂપી પાપથી મુક્ત થએલો, પ્રસન્ન મનવાળો ઇન્દ્ર પછી સ્વર્ગે ગયો. નમુચિતું મસ્તક હે આરત ! ત્યાંજ સ્નાન કરી અક્ષય તથા ઇચ્છા રૂપ આપનારા લોકને પ્રાપ્ત થયું.

વૈશંપાયન કહે છે—તે તીર્થ વિષે પરમાર્થ વાસ્તે છે કર્મ જેનાં એવા મહાત્મા બલરામ, સ્નાન કરી વિવિધ પ્રકારનાં દાન આપી ધર્મને પ્રાપ્ત થઇ મોટા સોમતીર્થ તરફ ગયા. જ્યાં પૂર્વે હે પાર્શ્વેન્દ્ર ! સાક્ષાત્ ચંદ્રમાએ વિધિપુરઃસર રાજસૂય કર્યો હતો. યજ્ઞ વિષે બ્રાહ્મણમાં મુખ્ય બુદ્ધિમાન એવા મહાત્મા અત્રિઋષિ હોતા થયા હતા. યજ્ઞને અંતે દાનવ, તથા રાક્ષસોને દેવતાઓ સાથે અત્યંત તોવ તથા અત્યંત મોદું એવું તારકાખ્ય યુદ્ધ થયું હતું. કાર્તિકેશ્વામિએ તારકાસુરને હણ્યો હતો. જ્યાં દૈત્યનો અંત કરતા મહાસેન કાર્તિકેશ્વામિ દેવતાઓના સેનાપતિપણાને પ્રાપ્ત થયા હતા. કાર્તિકેય જે સાક્ષાત્ કુમાર છે તે, પિપળના મોટા વૃક્ષની નીચે સદા ત્યાં નિવાસ કરી રહ્યા હતા.

સેનાપત્યં લબ્ધવાન્ દેવતાનાં મહાસેનો યત્ર દૈત્યાંતકર્તા ।

સાક્ષાદૈવં ન્યવસત્કાર્તિકેયઃ સદા કુમારો યત્ર સ પ્લહરાજઃ ॥

**इति श्री महाभारते श्रुत्यपर्वातर्गत गदापर्वाणि बलदेवतीर्थयात्रायां
सारस्वतमाहात्म्ये गुर्जरभाषायां त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥**

૭૭૭ ૭૭૭ ૭૭૭ ૭૭૭ ૭૭૭

અધ્યાય ૪૪ મો. કુમારનો દેવસેનાભિષેક.

जनमेजय उवाच—सरस्वत्याः प्रभावोयमुकस्ते द्विजसत्तम ।

कुमारस्याभिषेकं तु ब्रह्मन् व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે દ્વિજસત્તમ ! હે બ્રહ્મન્ ! સરસ્વતીના આ પ્રભાવ તમે કહો. હવે કુમારનો દેવસેના પદાભિષેક કહેવા તમે યોગ્ય છો. હે વહ્તાંવર ! જે દેશમાં જે વખતે ભગવાન સમર્થ રૂકંદને વિધિએ કરી જેમણે અભિષેક કર્યો હોય તથા રૂકંદે મોદું એવું દૈત્યોત્તું કંદન જે રીતે કર્યું હોય તે સર્વ સાંભળવાની ઇચ્છા છે વાસ્તે મને કહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! કુરૂવંશને યોગ્ય એવું આ વૃત્ત સાંભળવાનું તને કૌતુહલ છે તેથી તારી વાણી અને

દર્શ ઉત્પન્ન કરે છે, માટે હે નરાધિપ ! કુમારનો અભિષેક તથા તે મહાત્માનો પ્રભાવ શ્રવણ કરવા ઇચ્છતા તને હું કહું છું. પૂર્વે માહેશ્વરનું વીર્ય અગ્નિ વિષે પડી ગયું, તે વીર્યને ભગવાન સર્વભક્ષી અગ્નિ ખાળવા સમર્થ થયો નહિ, તેથી કરી દીપ્તિમાન એવો હવ્યવાહન અગ્નિ અતિ તેજસ્વી થયો, તોપણ તેજોમય એવા તે ગર્ભને ધારણ કરી શક્યો નહિ, તેથી બ્રહ્માની આત્માએ કરી સમર્થ એવા અગ્નિએ સૂર્ય સમ તેજવાળો તે દિવ્ય ગર્ભ ગંગા વિષે નાંખ્યો. તે ગર્ભને ધારણ કરવા અશક્ત ગંગાએ પણ દેવતાઓએ પૂજિત રમ્ય એવા હિમવાન પર્વત વિષે નાંખ્યો. અગ્નિનો પુત્ર એવો તે, લોકને વીંટી ત્યાં વૃદ્ધિ પામ્યો. તૃણના સમૂહ વિષે પડેલા અગ્નિ સરખા આકારવાળા અનન્નના પુત્ર સમર્થ તથા મહાત્મા એવા તે ગર્ભને જોઇ પુત્રનો છે અર્થ જેમને એવી સર્વ કૃતિકાઓ, ‘આ મારો છે’ એ રીતે કહેવા લાગી. સ્તનમાં દૂધ જેમને આવેલું છે એવી તે માતાઓના ભાવને જાણી તે બળવાન ગર્ભ છ મુખેકરી તેમના સ્તનનું પાન કર્યું. બાળક એવા તેમના પ્રભાવને જોઇ પરમ વિરમય પામેલી કૃતિકાઓ દિવ્ય શરીર ધારી થઇ. હે કુરૂસતમ ! ગંગાએ તે ગર્ભ, પર્વતના મસ્તક ઉપર લઇ જઇ મૂક્યો ત્યાં તે સર્વ પર્વત સુવર્ણનો થઇ ગયો. પછી વૃદ્ધિ પામતા તે ગર્ભેકરી પૃથ્વી પણ રંજિત થઇ. બીજા પાસેના સર્વ પર્વતો પણ કાંચનાકાર થઇ ગયા. મહા યોગબળે કરી યુક્ત અત્યંત પરાક્રમી તે કુમાર પણ પૂર્વે ગાંગેય કહેવાતા હતા, પછી કાર્તિકેય કહેવાયા. હે રાજેન્દ્ર ! શમ, તપ તથા વીર્યેકરી સંયુક્ત ચંદ્ર સરખું પ્રિય છે દર્શન જેનું એવા તે કુમાર, વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા. દિવ્ય એવા સુવર્ણના પર્વત વિષે ગંધર્વ તથા મુનિઓએ સ્તુતિ કરેલા શોભાયુકતે, તૃણના સમૂહ ઉપર શયન કરતા હતા. ત્યાં દિવ્ય વાદિત તથા નૃત્ય જાણનાર સુંદર દેખાવવાળી હજારો દેવકન્યાઓ તે કુમારની સ્તુતિ કરતી તેમની પાસે નાચતી હતી. નદીમાં શ્રેષ્ઠ એવી ગંગા પણ એમની પાસે આવી રહેતી હતી. ઉત્તમ રૂપ ધારણ કરેલી પૃથ્વી પોષણ કરતી હતી. જાતકર્માદિ ક્રિયા બૃહસ્પતિએ કરી તેમ ચાર મૂર્તિ જેણે ધારણ કરી છે એવો સાક્ષાત્ વેદ પણ હાથ જોડી તેમની પાસે આવી હોમો રહ્યો. તેજ રીતે ચતુષ્પાદ ધનુર્વેદ, અભ્યસહિત શત્રુ, ગ્રામ, તથા સાક્ષાત્ વાણી પણ એમની પાસે આવી ઉભાં રહ્યાં. કુમારે સેંકડો ભૂતસંઘની વિંટાયેલા પાર્વતી સહિત પરાક્રમી એવા દેવના દેવ ઉમાપતિને જોયા. વિકૃતાવિકૃત આકારવાળા, વિકૃત છે આભરણ તથા ધ્વજ જેમને એવા વ્યાઘ્ર, સિંહ, રીંછ, ખિડાલ, વૃષદંશ નામના ખિડાલ તથા મગરમચ્છ સરખા મુખવાળા, કેટલાક ગજ તથા ઉંટ સરખાં મુખવાળા, બીજા કેટલાક હુવડ સરખાં મુખવાળા, તથા ગંધ તથા શિયાળા સરખો છે દેખાવ જેમનો એવાં કૌંચ, પારાવત તથા રંકુમગ સરખા મુખવાળા, શાહુડી, શલ્યક, ઘો, બકરાં, ખેંઢા તથા ગાયો સરખાં મુખને ધારણ કરેલા, કેટલાક પરમ અદ્ભુત છે દર્શન જેમનું એવા તે ભૂતસંઘના સમુદાય, ત્યાં મહાદેવજી પાસે ઉભેલા હતા. હે વિશ્વંપતે ! તેમાં કેટલાક શૈલ તથા મેઘ સરખા ચક્રગદાદિક આયુધવાળા, કેટલાક અંજનના હમલા સરખા, કેટલાક શ્વેતાચક્ર સરખી કાંતિવાળા હતા. તેમજ સાત માતૃગણ, સાધ્ય, વિશ્વેદેવ, મરૂત, વસુ, પિતૃઓ, રૂદ્ર, આદિત્ય, સિંદુ, ભુજંગ, દાનવ, ખગ, ભગવાન એવા પુત્ર સહિત સ્વર્ગજી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, તથા ઇન્દ્ર સર્વ, અચ્યુત એવા શ્રેષ્ઠ કુમારને જોવા સાદે ત્યાં આવ્યા. નારદ છે પ્રમુખ જેમાં એવા અતિશ્રેષ્ઠ દેવ, ગંધર્વ, બૃહસ્પતિ છે પુરોગમ જેમાં એવા દેવર્ષિઓ, સિંદુ, પિતૃઓ, જગતમાં શ્રેષ્ઠ દેવના દેવ એવા તેઓ સર્વ ત્યાં આવ્યા. યામ તથા ધામ નામના દેવતાઓ પણ ચોતરફથી ત્યાં આવ્યા. મહા યોગબળે કરી સંયુક્ત

બલવાન બાલક કુમાર પણ ત્રિશુલ છે હાથમાં જેના એવા દેવતાઓના ઇશ પિનાકિ મહાદેવ પાસે આવવા લાગ્યા. તેમને જેઠ એકદમ શિવને, શૈલપુત્રી પાર્વતીને, ગંગાને તથા અગ્નિને આવી રીતે મનમાં થયું કે આ બાલક ગૌરવથી પ્રથમ કેાની પાસે આવશે, 'આ જાણે મારી પાસે અને આ જાણે મારી પાસે આવશે' એમ તે સર્વના મનમાં થયું. ચારેના અભિપ્રાય જાણી કુમારે વિવિધ પ્રકારનાં શરીર ઉત્પન્ન કર્યાં. એ રીતે ભગવાન કુમાર, ક્ષણમાત્રમાં ચતુર્મૂર્તિ થયા. પછી શાખ, વિશાખ તથા નૈગમેય નામની ત્રણ મૂર્તિઓ છે પાછળ જેને એવા અદ્ભુત દેખાવવાળા રૂકંદ, જ્યાં રૂદ્ર હતા ત્યાં ગયા. વિશાખ, પાર્વતી પાસે, ભગવાન એવો વાયુમૂર્તિ શાખ, અગ્નિ પાસે, તે અગ્નિ સરખી કાંતિવાળો નૈગમેય નામે કુમાર, ગંગા પાસે ગયો. એ રીતે પ્રકાશમાન તતા દેહ જેમના એવા સમાન રૂપવાળા અબ્બર એવાં તે ચારે કુમાર, તેમની પાસે ગયા, તે આશ્ચર્ય સરખું થયું. તે વખતે રૂંવાં ઉભાં કરે એવું મોટું આશ્ચર્ય જોઇ દેવ, દાનવ તથા રાક્ષસોમાં મોટો હાહાકાર થયો. તે સમયે રૂદ્ર, દેવી પાર્વતી, અગ્નિ તથા ગંગા, એ સર્વેએ એકઠા મળી જગતના પતિ પિતામહ બ્રહ્માને ઘટતી રીતે પ્રણામ કરી, હે રાજપુંગવ ! હે રાજન્ ! કાર્તિકેયના પ્રિયતી ઇચ્છાથી આવી રીતે કહ્યું કે, હે દેવેશ ! હે ભગવન્ ! અમારા પ્રિય વારને આ બાળકને ઇચ્છિત આધિપત્ય દેવા તમો યોગ્ય છો. તેમનાં વચન સાંભળી ભગવાન તથા બુદ્ધિમાન સર્વ લોકના પિતામહ બ્રહ્માએ મનમાં વિચાર્યું કે આને હું શું આપું ? પછી વિચાર કરી ઐશ્વર્ય માટે આ સમર્થ છે એમ માની, મહામતિ બ્રહ્માએ, દેવ, ગંધર્વ, રાક્ષસ, ભૂત, યક્ષ, વિદગં તથા પન્નગોનું સર્વ ઐશ્વર્ય મહાત્માના સમુદાયની મધ્યમાં તેને સ્વાધીન કરવાનું કહ્યું. ત્યાર પછી હે ભારત ! દેવતાઓના કદાચ વિષે મતિવાળા બ્રહ્માએ બે ઘડી વિચાર કરી સર્વ ભૂતનું સેનાપતિપણું કુમારને આપ્યું. સર્વ દેવ સમુદાયોમાં વિખ્યાત જે રાજાઓ હતા તે સર્વને સર્વ ભૂતના પિતામહ બ્રહ્માએ કુમારને તાણે રહેવાનો હુકમ કરી દીધો. બ્રહ્મા છે મુખ્ય જેમાં એવા દેવતાઓ, એકઠા મળી ત્યાંથી કુમારને લઇ અભિષેક કરવા વાસ્તે શૈવેન્દ્ર ઉપર ગયા. સમતપંચક વિષે જ્યાં ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત, નદીમાં શ્રેષ્ઠ, પવિત્ર હૈમવતી સરસ્વતી હતી તેના સર્વ ગુણયુક્ત પવિત્ર તીર વિષે સંપૂર્ણ છે મન જેમનું એવા તે સર્વ દેવ અને ગંધર્વાદિક ગુણો વિરાજમાન થયા.

તત્ર તીરે સરસ્વત્યાઃ પુણ્યે સર્વગુણાન્વિતે ।

નિષેદુર્દેવગંધર્વાઃ સર્વે સંપૂર્ણમાનસાઃ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वीतर्गत गदापर्वणि कुमारअभिषेकोपक्रमे गुर्जरभाषायां चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

અધ્યાય ૪૫ મો. દેવસેનાની રૂકંદ.

वैशंपायन उवाच—ततोभिषेकसंभारान् सर्वान् संभृत्यशास्त्रतः ।

बृहस्पतिः समिक्षेन्मै जुहावाम्नि यथाविधिः ॥ १ ॥

वैशंपायन કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાર પછી શાસ્ત્ર પ્રમાણે અભિષેકના સર્વ સંભાર

અહણુ કરી બુદ્ધરૂપિએ વૃદ્ધિ પામેલા અગ્નિ વિષે યથાવિધિ હોમ કર્યો. તે પછી હિમવાને દીધેલા શ્રેષ્ઠમર્ષણુથી શોભિત, દિવ્ય રત્નજડિત પરમાસન ઉપર બેઠેલા કુમારને સર્વ મંગલરૂપ સંભાર સહિત મંત્રયુક્ત એવું અભિષેચનિક દ્રવ્ય ગ્રહણ કરી, મહા પરાક્રમી ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ, સૂર્ય, ચંદ્રમા, ધાતા, વિધાતા, વાયુ, અગ્નિ, પૂષા, અર્ધમા, અંશ, વિવસ્વાન, મિત્ર તથા વરૂણ સહિત ભુદ્ધિમાન રૂદ્ર, વસુ, આદિત્ય, અશ્વિનીકુમાર, વિશ્વેદેવા, મરૂદ્ગણુ, સાધ્ય, પિતૃઓ, ગંધર્વ, અપ્સરાઓ, યક્ષ, રાક્ષસ, પતંગ, અસંખ્યાત, દેવર્ષિ, બ્રહ્મર્ષિ, વાનપ્રસ્થ, વાલમ્પિત્ય, વાયુનો આહાર કરનાર, કિરણો પીનાર, ભૃગુઓ, અંગિરાઓ, મહાત્મા યતિઓ, સર્પ, વિદ્યાધર, તથા પવિત્ર એવા યોગસિદ્ધે કરી વીંટાયલા પિતામહ, પુલસ્ત્ય, તપસ્વી પુલહ, અંગિરા, કશ્યપ, અગ્નિ, મરીચિ, ભૃગુ, કૃતુ, હર, પ્રયેતા, મનુ, દક્ષ, ઋતુઓ, ગ્રહ, તારામંડલ, મૂર્તિમતિ નદીઓ, સનાતન વેદ, સમુદ્ર, વિવિધ પ્રકારનાં તીર્થ, પૃથ્વી, ઘૌ, દિશાઓ, વૃક્ષો, દેવમાતા અદિતિ, હ્રીં શ્રી, સ્વાહા, સરસ્વતી, ઉમા, શયી, સિનીવાળી, અનુમતી, કુહુ, રાકા, ધિષણુ, દેવતાઓની બીજી સ્ત્રિઓ, હિમવાન, વિંધ્ય, અનેક સૂંગવાન મેરૂ, અનુચર સહિત ઔરાવત, કલા, કાષા, માસ, અર્ધમાસ, ઋતુઓ, રાત્રિ, દિવસ, શ્રેષ્ઠ અશ્વ ઉચૈશ્રવા, નાગરાજ વાસુકિ, અરૂણ, ગરુડ, ઓષધિસહિત વૃક્ષ, ભગવાન તથા દેવ એવો ધર્મ કાલયમ, મૃત્યુ, યમના અનુચર, પાકીપણુ ધણા હોવાથી ન કહેલા વિવિધ પ્રકારના દેવતાઓના ગણુ તે તે સ્થાનકેથી કુમારને અભિષેક કરવા સારૂ આપ્યા. હે રાજન્ ! તે સર્વ દેવતાઓ અભિષેક કરવાનું પાત્ર, મંગલ દ્રવ્ય, તથા મરસ્વતીનું દિવ્ય પવિત્ર જળ ભરેલા દિવ્ય સંભાર યુક્ત સુવર્ણના કળશે કરી જળપતિ વરૂણને જેમ પૂર્વે અભિષેક કર્યો હતો, તેમ અસુરને ભય કરનાર મહાત્મા સેનાપતિ કુમારને પ્રસન્નતાથી અભિષેક કરતા હતા. સર્વ લોકના પિતામહ બ્રહ્માજી, તેજસ્વી કશ્યપ તથા લોકમાં વિખ્યાત બીજા પણુ લોક કુમારને અભિષેક કરતા હતા. તે વખતે પ્રસન્ન થએલા બ્રહ્માએ, કુમારને યજ્ઞવાન વાયુ સરખા વેગવાળા, ઇચ્છા પ્રમાણે પરાક્રમ કરનાર, નંદિસેન, લોહિતાક્ષ, સંમત ઘંટાકર્ણુ તથા કુસુદ્ભાલી નામના સિદ્ધ ચાર પાર્ષદ આપ્યા. હે રાજેન્દ્ર ! સમર્થ તેજસ્વી રૂદ્ર, સેંકડો માયા ધરનાર ઇચ્છિત પરાક્રમ તથા યજ્ઞ સંયુક્ત તથા દૈત્યોને નિબર્હણુ કરનાર એવો મોટો પાર્ષદ, કાર્તિકસ્વામિને આપ્યો. સંકુલ થએલા પાર્ષદે દેવાસુર યુદ્ધમાં બે હાથે કરી ભયંકર કર્મવાળા ચૌદ પ્રયુત દૈત્યોને હણ્યા, તેમજ દેવતાઓએ દૈત્યોને ક્ષય કરનારી વિષ્ણુરૂપિણી નૈઋત્યે કરી સંકુલ એવી અજ્ય સેના આપી. તે સમયે ઇન્દ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓ, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, મુનિઓ તથા પિતૃઓ, જ્ય જ્ય એવો શબ્દ કરતા હતા. ત્યાર પછી યમ રાજાએ મોટું પરાક્રમ તથા કાર્તિવાળા કાળની જેમને ઉપમા અપાય એવા ઉન્માથ તથા પ્રમાથ નામના બે અનુચર આપ્યા. પ્રસન્ન થએલા પ્રતાપવાન સૂર્ય સુબ્રાજ તથા ભાસ્વર નામના પોતાની પાછળ ચાલનાર બે અનુચર હતા તે કાર્તિકેયને આપ્યા. ચંદ્રમાએ કૈલાસના શિખર સરખા શ્વેત ચંદન તથા શ્વેત માલતીની માળાવાળા મણિ તથા સુમણિ નામના બે અનુચર કુમારને સોંપ્યા. તેજ રીતે હુતાશને પણુ પારકા સૈન્યને મંથન કરનાર જ્વાળાજીવ તથા જ્યોતિ નામે શરવીર બે અનુચર પોતાના પુત્રને આપ્યા. અંશે પણુ પરિઘ, વહ, અત્યંત યજ્ઞવાન ભીમ, વીર્ય સંમત તથા પ્રચંડ દહતિ તથા દહન, એ પાંચ અનુચર ભુદ્ધિમાન રકંદને દીધા. શરવીરને હણુનાર ઇન્દ્રે વજ્ર તથા દંડ ધરનાર ઉતક્રોશ તથા પંચક નામના બે અનુ-

ચર, અનલપુત્ર કુમારને આપ્યા. તે બેઉએ સંગ્રામમાં મહેંદ્રના ધણીક શત્રુઓને હણ્યા. તેમજ મોટા યશવાળા વિષ્ણુએ ચક્ર, વિક્રમક, તથા મહા બળવાન સંક્રમ નામના ત્રણ અનુચર રક્ષકને આપ્યા. પ્રસન્ન થયેલા વૈદ્યમાં ક્રૈદ્ર એવા અશ્વિનીકુમારોએ સર્વ વિદ્યા વિશ્વારદ વર્ધા તથા નંદન નામના બે અનુચર, રક્ષકને આપ્યા. મોટા યશવાળા ધાતાએ, કુંદ, કુસુમ, કુમુદ, ડંબર, તથા આડંબર નામના પાંચ અનુચર મહાત્મા રક્ષકને દીધા. ત્વષ્ટાએ બળે કરી ઉત્કટ, મેઘ સરખા ચક્રવાળા ચક્ર તથા અનુચક્ર નામના મહા માયાવી બળવાન બે અનુચર રક્ષકને આપ્યા. સમર્થ મિત્ર, તપ તથા વિદ્યા ધરનાર સુવત તથા સત્યસંઘ નામના બે અનુચર; વળી વિધાતાએ, સુંદર દેખાવવાળા, વર આપનાર, ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત સુવત તથા શુભ કર્મ નામના બે અનુચર; હે ભારત ! પૂષાએ પાણીતક તથા કાલિક નામના મહા માયાવી બે પાર્ષિદ; હે ભરતસત્તમ ! વાયુએ, મોટાં છે વક્ત્ર જેમનાં એવા બળવાળા બલ તથા અતિ બલ નામનાં બે પાર્ષિદ કાર્તિકેયને આપ્યા. સત્ય પ્રતિતાવાળા વરુણે મત્સ્ય સરખાં છે મુખ જેમનાં એવા મહા બળવાન ચમ તથા અતિચમ નામના બે અનુચર; હે રાજન ! હિમવાને મહાત્મા સુવર્ચસ તથા અતિવર્ચસ નામના બે અનુચર, અશ્વિપુત્ર રક્ષકને આપ્યા. હે ભારત ! મેરુએ મહાત્મા કાંચન તથા મેઘમાલી નામના બે અનુચર; મહાત્મા મેરુએ વળી બીજાવાર મોટું છે બળ તથા પરાક્રમ જેમાં એવા સ્થિર તથા અતિસ્થિર નામના બે અનુચર, તેમજ વિંધ્યાચળે મોટા પાષાણથી યુદ્ધ કરનાર ઉચ્છૃંખ તથા અતિશુભ નામના બે પાર્ષિદ અશ્વિપુત્ર એવા કુમારને આપ્યા. સમુદ્રે ગદા ધરનાર સંગ્રહ તથા વિગ્રહ નામના બે પાર્ષિદ, શુભ છે દર્શન જેનું એવી પાર્વતીએ ઉન્માદ, શંકુકર્ણુ તથા પુષ્પદંત નામના ત્રણ અનુચર; હે પુરૂષવ્યાધ ! પત્રજેશ્વર વાસુકીએ જય તથા મહાજય નામના બે સર્પ સાધ્ય, રૂદ્ર, વસુઓ, પિતૃઓ, સાગર, નદીઓ, તથા મહા બલવાન પર્વતોએ, શય તથા પટા ધારણ કરનાર, દિગ્મયુક્ત નાના વેષથી શોભિતા એવા સેનાગણના અધ્યક્ષ કાર્તિકેયને અનુચરો અને સહાયકો આપ્યા. એમના તથા બીજા પણ જે રક્ષકના વિવિધ પ્રકારના આયુધ સંપન્ન તથા વિચિત્ર પ્રકારના આભરણવાળા સૈનિક છે તેમનાં નામ હું કહું તે સાંભળો. શંકુકર્ણુ, નિકુંભ, પદ્મ, કુમુદ, અનંત, દાદશભુજ, કૃષ્ણ, અપકૃષ્ણક, ધાણુશ્રવા, કપિરક્ષક, કાંચનાક્ષ, જલધમ, અક્ષ, સંતર્જન, કુતદીક. તમેતકુત, એકાક્ષ, દાદશાક્ષ, એકજટ, પ્રભુ, સહસ્રપાહુ, વિકટ, બ્રાધાક્ષ, ક્ષિતિકંપન, પુણ્યનાભ, સુનાભ, સૂચક, પ્રિયદર્શન, પરિશ્રુત, કોકનદ, પ્રિયમાદ્માનુલેપન, અન્નેદર, ગણુશિરા, રક્ષાક્ષ, શતલોચન, જવાલાગ્નિ, કરાલાક્ષ, ક્ષિતિકેશ, જટી, હરી, પરિશ્રુત, કોકનદ, કૃષ્ણકેશ, જટાધર, ચતુર્દશ, ઉદ્દિગ્ન, મેઘનાદ, પૃથુશ્રવા, વિદ્યુતાક્ષ, ધનુર્વત્ક, જાકર, મારૂતાશન, ઉદારાક્ષ, રથાક્ષ, વજ્રનાભ, વસુપ્રભ, સમુદ્રવેગ, સૈલકંપિ, વૃષ, મેષ, પ્રવાહ, નંદ, ઉપનંદક, ધૃત, ક્રૈત, કલિંગ, સિદ્ધાર્થ, વરદ, પ્રિયક, નંદ, પ્રતાપવાન એનદ, આનંદ, પ્રભોક, સ્વસ્તિક, દ્યુતક, ક્ષેમવાહ, સુવાહ, સિદ્ધપાત્ર, ગોવળ, મહાપારિષદેશ્વર એવા કનકાપીક, ગાયન, હસન, બાણ, વીર્યવાન ખડ્ગ, વૈતાલી, ગતિતાળી, કથક, વાતિક, હંસજ, પંકદિગ્ચાંગ, સમુદ્રોન્માદન, રણોત્કટ, પ્રહાસ, ક્રૈતસિદ્ધ, નંદન, કાળકંક, પ્રભાસ, કુભાંદકાદર, કાળકક્ષ, સિત, ભૂતમથન, યજ્ઞવાહ, સુવાહ, દેવચાણ, સોમપ, મોટા તેજવાળા મળજન, કથ, કાંથ, તુહર, તુહાર, વીર્યવાન ચિત્રદેવ, મધુર, સુપ્રભાદ, મહા બળશાળ કિરિટી, વસલ, મધુવર્ણ, કલશીદર, ધર્મદ, મન્મથકર, પરાક્રમી સુચિવત્ક, ચેતવત્ક, સુવત્ક,

આર્યવત્ક, પાંડુર, દંડ્યાહુ, સુખાહુ, રગ, ક્રાકિલક, અચ્ચત્ર, બાળકનો પશુ પ્રભુ એવો કનકાક્ષ, સંચારક, કોકનદ, ગૃધ્રપત્ર, જંબુક, લોહજવત્ક, જવન, કુંભ સરખા મુખવાળો કુંભક, સ્વર્ણ-ગ્રીવ, કૃષ્ણગૌર, હંસ સરખા મુખવાળો ચંદ્રસ, પાણિકૃત્યાં શમુક, પંચવત્ક, શિશુક, ચાપવત્ક, જંબુક, શાકૃવત્ક, કુંજળ, તેમાં જ્ઞાતાના આપેલા પાપદ, યોગયુક્ત, હમેશ જ્ઞાત્રણ છે પ્રિય જેમને એવા મહાત્મા હતા.

હે જનમેજય ! એ રીતે યૌવનસ્થ, બાળ તથા વૃદ્ધ એવા હજારો પાર્ષદ, કુમાર પાસે આવી ઉભેલા હતા. તેમાં નાના પ્રકારના મુખવાળા જે હતા એ હું કહું તે સાંભળો. કૂર્મ, કુકર્કટ, સસલા તથા ઉગ્ર સરખાં મુખવાળા, બીજા કેટલાક ખર, ઉગ્ર, તથા વરાહ સરખાં વદનવાળા, બીજા કેટલાક માગ્ગર સરખાં મુખવાળા, કેટલાક લાંબાં મુખવાળા, બીજા કેટલાક નકુલ, ઉગ્ર તથા કાક સરખાં મુખવાળા, તેમજ કેટલાક બિંદર, નોળીયા તથા મયૂર સરખાં મુખવાળા, કેટલાક મત્સ્ય, મેષ, અજ્ઞ, અત્રિ તથા મહિષસમાન મુખવાળા, કેટલાક રીંછ તથા સિંહ સરખા મુખવાળા, કેટલાક ભયંકર નક તથા ગજ સરખા મુખવાળા, કેટલાક ગરૂડ કંક તથા વૃકસરખાં મુખવાળા, તેમજ ગો, ખર, ઉગ્ર, તથા વૃષદશ સરખાં મુખવાળા, કેટલાક અતિ કઠીણ છે પાદ તથા અંગ જેમનાં એવા તારા સરખાં નેત્રવાળા, કેટલાક પારાવત તથા વૃષ સરખા મુખવાળા, બીજા કેટલાક ક્રાકિલ સ્થેન તથા તેતર સરખાં મુખવાળા કેટલાક કર-ચલા સરખાં મુખવાળા, નિર્મળ વજ્ર ધરનાર કેટલાક સર્પ, શ્વળ સરખાં તીક્ષ્ણ વત્કવાળા, કેટલાક સુંદર મુખથી શોભિતા, કેટલાક સર્પ સરખાં ચીર વજ્ર ધરનાર, ગાયના સરખી નાસા તથા વદને કરી યુક્ત, મોટું પેટ અને દુર્ગંધ અંગવાળા, ને કેટલાક સ્વૂત અંગ તથા દુર્ગંધ ઉદરવાળા, કેટલાક નાની ગ્રીવા અને મોટા કર્ણવાળા, નાના પ્રકારનાં સર્પનાં ભૂષણ ધરેલા હસ્તિચર્મ તથા કક્ષિઆર મૃગનાં ચર્મરૂપી વજ્રવાળા, હે મહારાજ ! રકંષ તથા ઉદરને વિષે છે મુખ જેમને એવા કેટલાક, પૃષ્ઠ ભાગમાં દાદી વિષે તથા જંઘા વિષે છે મુખ જેમને એવા કેટલાક હતા. પડખાને વિષે છે મુખ જેમને એવા તથા અનેક સ્થાનકે છે મુખ જેમને એવા પણ ઘણા હતા. તેમજ કેટલાક ક્રીટ તથા પતંગ સરખાં મુખવાળા ગણેશ્વર હતા. કેટલાક નાના પ્રકારના સર્પ સરખાં મુખવાળા, ઘણાક બાહુ તથા શિરોધર-વાળા, નાના પ્રકારનાં વૃક્ષ છે હાથમાં જેમને એવા કેટલાક, બીજા કેટલાક કટિવિષે છે શીર્ષ જેમને એવા હતા. સર્પની કૃણા સરખા મુખવાળા, નાના પ્રકારના દુર્ગંધાન વિષે રહેતાર ચીર વસ્ત્રકરી વીંટાયલા શરીરવાળા, નાના પ્રકારના સુવર્ણથી શોભિતા વજ્રવાળા, નાના પ્રકારના વેષ ધરનાર, નાના પ્રકારની માળા તથા અનુલેપન ધરનારા, નાના પ્રકારનાં વજ્ર ધારણ કરનાર, ચર્મનાં વજ્ર પહેરેલા, મસ્તકવિષે પાદરી તથા મુકુટ ધારણ કરેલા, સુંદર ગ્રીવાથી શોભિતા, રૂઝા તેજવાળા, કિરીટ ધરેલા, પાંચ શિખાવાળા તથા સુવર્ણ સરખા છે દેશ જેમના એવા પણ કેટલાક હતા. કેટલાક ત્રણ શિખાવાળા, બે શિખાવાળા તથા કેટલાક સાત શિખાવાળા, કેટલાક જીલકાવાળા, કેટલાક મુકુટ ધરેલા, કેટલાક મુંડ તથા કેટલાક જટિલ હતા. બીજા કેટલાક વિચિત્ર પ્રકારની માળા ધરેલા, કેટલાક રોમયુક્ત મુખવાળા, નિરંતર વિચ્છેદ-માંજ જેને પ્રીતિ છે એવા, શ્રેષ્ઠ દેવતાઓએ પણ અન્યેય કૃષ્ણવર્ણવાળા, નિર્માસ છે મુખ જેમનું, લાંબા પૃષ્ઠ ભાગવાળા, સૂક્ષ્મ ઉદરયુક્ત કેટલાક હતા. કેટલાક સ્વૂત પૃષ્ઠ ભાગવાળા, કેટલાક ન્હાના પૃષ્ઠવાળા, લંબાયમાન છે ઉદર જેનું તથા ઇન્દ્રિય જેમની, કેટલાક નાના

હાથવાળા, ફેટલાક નાના શરીરવાળા ડીંગણા હતા. ફેટલાક લુસા, નાની જંઘાવાળા, હસ્તિ-સરખા છે કણી તથા ગ્રીવા જેમની એવા, ફેટલાક હસ્તિ, કૂર્મ તથા વર સરખી નાસાવાળા, ફેટલાક મોટા છે ઉચ્છ્વાસ જેમનો એવા; દીર્ઘ જંઘાવાળા, નીચા મુખવાળા વિકરાળ હતાં. હે રાજન્ ! ફેટલાક મોટી દાદ, નાની દાદ, તથા ચાર દાદવાળા ખીજ હળરો ભયંકર એવા હસ્તિ સરખા હતા. હે ભારત ! ફેટલાક જૂદા જૂદા શરીરવાળા, દીપ્તિમાન, સારી રીતે શશુ-ચારેલા, પીળાં છે નેત્ર જેમનાં એવા શંકુ સરખા કાનવાળા તથા રક્ત નાસિકવાળા હતા. ફેટલાક વિસ્તીર્ણ દાદવાળા મહાદંટ, મોટા ઝોઠ તથા નીચ કેસો કરી યુક્ત નાના પ્રકારના છે પાદ, ઝોષ્ટ તથા દંટા જેમની, નાના પ્રકારના હાથ તથા ગ્રીવાવાળા, નાના પ્રકારના ચર્મથી ઢંકાયેલા, નાના પ્રકારની ભાષા બોલનાર, દેશ ભાષામાં કુશળ એવા સમર્થ, ફેટલાક પરસ્પર ભાષણ કરતા હતા. મોટી છે ગ્રીવા, નખ, પાદ, મસ્તક તથા ભુજ જેમનાં એવાં પીળાં નેત્ર તથા નીલકંઠવાળા, લાંબા કાને કરી યુક્ત, વૃક સરખા ઉદરવાળા, ફેટલાક અંજન સરખા શ્વેત નેત્રવાળા, લાલ ગ્રીવાએકરી યુક્ત, પીળાં નેત્રવાળા, ફેટલાક વિચિત્ર પ્રકારના વર્ણુવાળા, ચામરના ભૂષણ સરખા ગુલાબી વર્ણુકરી યુક્ત, નાના પ્રકારના વર્ણુવાળા, ફેટલાક સરખાં વર્ણુવાળા, ફેટલાક મયૂર સરખી કાંતિવાળા, પ્રસન્ન થએલા ફેટલાક મોટા પાર્ષદો કુમાર પાસે આવી ઉભા હતા. હે રાજન્ ! વળી એમનાં આયુધ હું કહું તે સાંભળો. પરિષદોએ બાકી રહેલાં આયુધોનો પરિગ્રહ કર્યો તે કહુંછું. ઉગ્રાગ્રો છે હાથમાં પાશ જેમણે એવા મોઢાં ફાડેલા ખર સરખાં મુખવાળા, પાછળ નેત્રવાળા, નીલકંઠે કરી શોભિત ભાલાં છે હાથમાં જેમના, ફેટલાક શતધ્વી, ચક્ર, મુસળ, ખડ્ગ તથા દંડ છે હાથમાં જેમને, તેમજ ગદા, ભુશંડિ તથા ગુરંજ છે હાથમાં જેમના એવા ભયંકર વિવિધ આયુધવાળા મોટાં વેગવાળા મહા બળવાન મહાત્મા તે મહા પરિષદો કુમારના અભિષેકને જોઈ પ્રસન્ન થએલા ધંતાની જળેકરી બાંધેલાં છે અંગ જેમનાં એવા મહા પરાક્રમી રણપ્રિય નૃત્ય કરવા લાગ્યા. તેમજ ધણીક ખીજ પણ પાર્ષદો હે નૃપ ! યશસ્વી એવા મહાત્મા કાર્તિકસ્વામિની પાસે આવી ઉભા રહ્યા. એ રીતે દેવતાઓએ આજ્ઞા આપેલા અનિલની જેમને ઉપમા અપાય એવા દિવ્ય, અંતરીક્ષ તથા પૃથ્વીમાં રહેનારા પાર્ષદો, સ્કંદના અનુચર થઈ રહ્યા, હળરો, લાખો તથા અર્બુદ છે સંખ્યા જેમની એવા પાર્ષદ, અભિષેક કરેલા મહાત્મા કુમારને વીંટી ઉભા રહ્યા.

તાદૃશાનાં સ સહસ્રાણિ પ્રયુતાન્યર્બુદાનિ ચ ।

અભિષિક્તં મહાત્માનં પરિવાર્યોપતાસ્થિરે ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वार्तर्गत गदापर्वणि स्कंदाभिषेके गुर्जर-
भाषायां पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

અધ્યાય ૪૬ મો. કુમારની માતાએ.

वैशंपायन उवाच—शृणु मातृगणान् राजन् कुमारानुचरानिमान् ।

कीर्त्यमानान् मया वीर सपत्नगणसूदनान् । १॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્ ! હે વીર ! શત્રુગણને નાશ કરનાર કુમારના અનુચર એ

કીર્તન કરેલા સ્કંદના માતૃગણને સાંભળ. હે ભારત ! યશસ્વિની તથા કલ્યાણરૂપિણી એવી માતૃ-
ઓએ કરી વિભાગથી ત્રણ લોક વ્યાપ છે તે માતૃઓનાં નામ હું તને કહું તે તું સાંભળ.
પ્રભાવતી, વિશાલાક્ષી, પાલિતા, ગોસ્તતી, શ્રીમતી, બહુલા, બહુપુત્રિકા, જળમાં ઉત્પન્ન થએલી,
ગોપાલી, બૃહદ્દયાલિકા, જ્યાવતી, માલતિકા, દુરવરત્ના, અભયકરી, વસુદામા, દામા, વિશાકા,
નંદિની, એકચુડા, મહાચુડા, ચક્રનેત્રિ, ઉત્તેજની જયત્સેના, કમલાક્ષી, શાંભલા, શત્રુજ્યા, કો-
ધના, શલભી, ખરી, માધવી, શુભવકત્રા તીર્થસેનિ, ગીતપ્રિયા, કલ્યાણી, રૂદ્રરામા, મિતાશ્વના,
મેઘરવના, ભોગવતી, શુભઃકનકાવતી, અશ્વતાક્ષી, વીર્યવતી, વિદ્યુન્વિદ્યા, પદ્માવતી, સુનક્ષત્રા,
કંદરા, બહુયોજના, સંતાનિકા, કમલા, મહાબલા, સુદામા, બહુદામા, સુપ્રભા, યશસ્વિની,
નૃત્યપ્રિયા, શતોલ્પલમેખલા, શતવંદા, શતનંદા, ભગનંદા, ભાવિની, વપુષ્મતી, ચંદ્રશીતા,
ભદ્રકાળી, રૂક્ષા, અંબિકા, વિષ્ણુકૃતિકા, વામા, ચત્વરવાસિની, સુમંગલા, સ્વરિન્મતી, બુદ્ધિકામા,
જ્યપ્રિયા, ધનદા, સુપ્રસાદા, ભવદા, જલેશ્વરી, એડી, બેડી, સમેડી, વૈતાલજનની, કંદુતિ,
કાલિકા, દેવમિત્રા, વસુશ્રીઃ, કોટરા, ચિત્રસેના, અચલા, કુન્દકૃતિકા, શંખલિકા, તેમજ હે નૃપ !
શકુનિકા, કુંડારિકા, કૌકુલિકા, કુંભિકા, શતોદરી, ઉત્કાચિની, જલેલા, મહાવેળા, કંકણા, મનોજવા,
કંટકિની, પ્રધસા, પૂતના, કેશચંત્રી, તુટિ, વામા, કોશના, તડિપ્રભા, મદોદરી, મુંડી, મેઘવાહિની,
સુભગા, લિંબી, લંબા, તામ્રચુડા, વિકાશિની, ઉર્ધ્વવેણી, ધરા, પિંગાક્ષી, લોહમેખલા, પૃથુ-
વત્સા, મધુલિકા, મધુકુંભા, પક્ષાલિકા, મત્કુલિકા, જરાયુ, જર્જરાનના, ખ્યાતા, દહદહા, ધમધમા,
ખંડખંડા, પૂષણા, મણિકૃતિકા, અમોઘા, લંખપથોધરા, વેણુનીણાધરા, શરોત્કમ્ભી, કૃષ્ણા,
ખરજંઘા, મહાજવા, શિશુમારમુખી, શ્વેતા, વિભીષણા, જટાલિકા, કામચરી, દીર્ઘજિહ્વા,
બલોતકટા, કાલેહિકા, વામનિકા, મુકુટા, લોહિતાક્ષી, મહાકાયા, હરિપિંડા, એકત્રયા, સુકુસુમા,
કૂંકર્ણી, હુરકર્ણી, ચતુષ્કર્ણી, કર્ણપ્રાવરણા, ચતુષ્પથનિકેતા, ગોકર્ણી, મહિષાનના, ખરકર્ણી,
મહાકર્ણી, બેરીસ્વનમહાસ્વના, શંખકુંભત્રવા, ભગદા, ગણા, સુગણા, ભીતિ, કામદા, ચતુષ્પ-
થરતા, ભૂતિતીર્થાન્યગોચરી, પશુદા, વિત્તદા, સુખદા, મહામશા, પયોદા, ગોમહિષદા, સુવિશાલા,
પ્રતિષ્ઠા, સુપ્રતિષ્ઠા, રોચમાના, સુરોચના, નૌકર્ણી, મુખકર્ણી, વિશિરા, મેષિનિ, એકચંદ્રા,
મેઘકર્ણી, મેઘમાલા, વિરોચના, હે ભરતર્ષભ ! એટલી અને બીજી પણ નાના રૂપવાળી હજારો
માતાઓ કાર્તિકેય કુમારની પાછળ ચાલનાર હતી. તેમાં કેટલીક લાંબા નખત્રાળી મોટા દાંત-
વાળી તથા લાંબા મુખવાળી હતી; કેટલીએક બળવાન મધુર વદનારી ચૌવનસ્થ, સારી રીતે
શણગારેલી માહાત્મ્યે કરી સંયુક્ત તથા ઇચ્છામાં આવે એવાં રૂપ ધરનારી હતી. હે ભરત-
ર્ષભ ! કેટલીએક નિર્મલાશ શરીરવાળી શ્વેત છે વર્ણુ જેમનો એવી કેટલીક સુવર્ણુ સરખી
કાયાવાળી, કેટલીક કૃષ્ણુ મેઘ સરખી, કેટલીક ધુન્ન વર્ણુવાળી, બીજી કેટલીક પીંગળ વર્ણુવાળી,
મોટા છે ભોગ જેમના, દીર્ઘકેશી, શ્વેત વસ્ત્ર ધરેલી, ઊંચી વેણી ધરનારી, પીળા ડોળા
તથા લંખાયમાન મેખળા યુક્ત, લાંબાં છે ઉદર, કર્ણુ તથા પથોધર જેમનાં એવી હતી.
બીજી કેટલીક તામ્ર સરખાં નેત્ર તથા વર્ણુવાળી, કેટલીક નીલ છે નેત્ર જેમનાં, એવી વર
દેનાર નિરંતર પ્રમુદિત તથા ઇચ્છા પ્રમાણે વિચરનારી હતી. કેટલીએક યમની, રૂદ્રની, ચં-
દ્રની, કુમેરની, વશુની, મહેંદ્રની, અમિતી, વાયુની, કુમારની, બલ્હાની, વિષ્ણુની, સૂર્યની,
તથા વરાહની, રૂપેકરી અપ્સરા તુલ્ય, વાક્યે કરી કોકિલ સરખી, સમૃદ્ધિએ કરી કુમેરની
ઉપમા લાયક, યુદ્ધ વિષે પરાક્રમ કરનામાં ઇન્દ્ર સરખી, દીપ્તિએ કરી વન્દિ સમાન, વેગમાં
વાયુ તુલ્ય, અચિત્ત છે બળ, વીર્ય તથા પરાક્રમ જેમનું, વિગ્રહ વિષે નિરંતર શત્રુને બચ

આપનાર, ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધરનાર, મહાબલિષ્ઠ, વૃક્ષ, ચક્રલાવિષે, રાજમાર્ગ, યુદ્ધ, શ્મશાન, શૈલ તથા ઝરણાં વિષે છે નિવાસ જેમનો, નાના પ્રકારનાં આભરણુ ધરનારી, નાના પ્રકારનાં છે માલતીનાં પુષ્પ ધરેલાં તથા વસ્ત્ર પહેરેલાં, નાના પ્રકારના વિચિત્ર વેષવાળી તથા નાના પ્રકારની છે ભાષા જેમની એવી હતી. બીજા શત્રુને પણ ભય કરનાર ઘણાક ગણ, ઇન્દ્રના સંમતિથી મહાત્મા કુમારની પાછળ ગયા. ત્યાર પછી ભગવાન એવા પાદશાસન ઇન્દ્રે હે રાજશાદ્દેશ ! દૈત્યોના નાશ વાસ્તે પોતાનું શક્તિરૂપી અસ્ત્ર કુમારને આપ્યું. તેમજ ઇન્દ્રે મોટા શબ્દવાળી, મોટી છે ઘંટા જેમાં, પ્રકાશમાન સ્વેત પ્રભાવવાળી, અરૂણાદિલ સરખો છે વર્ણ જેનો એવી, પતાકા પણ આપી. પશુપતિએ પણ નાના પ્રકારનાં છે શસ્ત્ર જેમાં એવી તપ, વીર્ય તથા બળેકરી યુક્ત, ડાઘથી જીતી રાકાય નહિ, પોતાના ગણેકરી યુક્ત, અને રૂદ્ર સરખાં જેમનાં બળ છે એવા ત્રણ અયુત થોદાઓ યુક્ત સંગ્રામમાંથી પાછી હઠનાર નહિ, ઉગ્ર, ધનંજય નામની સર્વ જૂતની મોટી સેના કુમારને સોંપી. વિષ્ણુએ, બળ વધારનારી વૈજ્યંતી માળા આપી. ઉમાએ સૂર્ય સરખી કાંતવાળાં નિર્મળ એવાં બે વસ્ત્ર આપ્યાં. ગંગાએ અમૃતોદ્ભવ એવું ઉત્તમ દિવ્ય કમંડલ આપ્યું. બૃહસ્પતિએ પ્રીતિથી દંડ આપ્યો. ગરૂડે વિચિત્ર પ્રકારનાં પીંછવાળો મયૂર આપ્યો. અરૂણે ચરણાયુધ કુકડો આપ્યો. વરૂણ રાજાએ બળ તથા વીર્યયુક્ત નાગ આપ્યો. સમર્થ બ્રહ્માએ બ્રહ્મણ્ય કાલિઆર મૃગનું ચર્મ આપ્યું, તેમજ લોક ભગવાન, એવા બ્રહ્માએ સંગ્રામ વિષે જ્ય આપ્યો. એ રીતે રુદ્ર કુમાર દેવગણના સેનાપતિપણને પ્રાપ્ત થઇ પ્રજ્વલિત જ્વાલા યુક્ત બીજે અગ્નિ શામે તેવા શાભતા હતા. ત્યાર પછી પારિષદ તથા માતાઓએ કરી સંયુક્ત કુમાર દેવતાઓને આનંદ આપતા દૈત્યોના નાશ કરવા વાસ્તે ગયા.

તે વેળાએ ઘંટા સહિત ઉઘો છે ધ્વજ જેમાં, ભેરી, શંખ તથા મુરજ નામના વાદ્ય-સહિત, આયુધ તથા પતાકાવાળી સેના નક્ષત્ર મંડલે કરી શરદ્ગુણવિષે આકાશ શામે તેમ શાભતી હતી. તે સમયે દેવતાઓના સમુદાય, તથા અવ્યગ્ર એવા નાના પ્રકારના જૂતગણ, ભેરી તથા પુષ્કળ શંખ, પટલ, ઝર્જર, કકચ, ગોવિશ્વાશ્રિક, આંબર, ગોમુખ, તથા મોટા શબ્દવાળા ડિડિમ નામનાં યુદ્ધવાદ્ય સૌ કે વગાડતા હતા. ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓ કુમારની સ્તુતિ કરતા હતા. દેવ, ગંધર્વ, ગાન કરતા હતા, અને અપ્સરાઓના ગણ નૃત્ય કરતા હતા. તેથી પ્રસન્ન થએલા મહાસેન કુમારે દેવતાઓને વરદાન આપ્યું કે તમારો વધ કરવા ઇચ્છતા શત્રુઓને સંગ્રામમાં હું હણીશ. દેવતાઓમાં અત્યંત ક્રોધ એવા કુમારથી વરને પ્રાપ્ત થઇ પ્રસન્ન છે આત્મા જેમના એવા દેવતાઓ શત્રુઓ હણાયાજ છે એમ માનતા હતા. એ રીતે વર આપ્યો તે વખતે સર્વ જૂત સંધના હર્ષથી ઉદેલા શબ્દેકરી ત્રણ લોક પૂરાઇ ગયા, મોટી સેનાએ કરી વીર્યાલક્ષ મહાસેન કુમાર યુદ્ધમાં દૈત્યોના વધ કરવા સાડ અને દેવતાઓની રક્ષા સાડ યુદ્ધ કરવા નિકળ્યા. હે નરાધિપ ! વ્યવસાય, જ્ય, ધર્મ, સિદ્ધિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ તથા રમૂતિ એટલાં વાનાં મહાસેનના સૈન્યમાં આગળથીજ સામેલ થયાં. એ રીતે દેવ, ગુહ, શક્ત તથા મુદ્ગર છે હાથમાં જેના એવી, જ્વલિત એવાં ગંબીરિયાં ધારણ કરેલી, વિચિત્ર પ્રકારનાં છે આભરણુ તથા કવચ જેમાં ગદા, મુસલ, નારાય, શક્તિ તથા તોમર છે હાથમાં જેના, મદાન્મત સિંહ સરખા શબ્દ કરતી ભયંકર સેના સહિત તે શત્રુ સામે ગયા. તેને જોઇ ભયે કરી ઉદ્વિગ્ન એવા સર્વ દૈત્ય, રાક્ષસ તથા દાનવ ચોતરફથી સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે નાસવા

લાગ્યા. વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ છે હાથમાં જેમના એવા દેવતાઓ તેમની સામે દોડ્યા, ને તેજ તથા બળે કરી યુદ્ધ એવા ક્રોધાયમાન થએલા ભગવાન સ્કંદે તેમને જોઇ ભયંકર એવું શક્તિરૂપી અજ્ઞ વારંવાર નાંખતાં હવિવિષે અગ્નિ જેમ વૃદ્ધિ પામે તેમ પોતાનું તેજ ધારણુ કર્યું. હે મહારાજ ! એ રીતે અમિત તેજવાળા સ્કંદે અબ્યાસ કરેલા શક્તિરૂપી અજ્ઞમાંથી ઉદ્ધા સરખી મોટી જ્વાળાઓ પૃથ્વીતલ વિષે પડવા લાગી. તેમજ હે નૃપ ! દિશાઓને શબ્દા-યમાન કરતા અતંકાળના વખત સરખા અત્યંત ભયંકર વજ્રપાત સરખા શબ્દ પૃથ્વીવિષે થવા લાગ્યા. હે ભરતર્ષભ ! અનન્ન પુત્ર સ્કંદની નાખેલી ભયંકર એવી શક્તિમાંથી કરોડો શક્તિઓ નીકળવા લાગી. પ્રસન્ન થયેલા સમર્થ ભગવાન મહાસેને મોડું છે બળ તથા પરા-ક્રમ જેનું એવા શરવીર લક્ષ દૈત્યોએ વીંટાયલા તારકાસુરને હણ્યો. તેમજ સંગ્રામમાં આઠ પદ્મ સંખ્યાંક દૈત્યોએ વીંટાયલા મહિષ નામના દૈત્યને કરોડ દૈત્યવી વીંટાયલા ત્રિપાદ દૈત્યને તથા વિવિધ પ્રકારનાં આયુધ છે હાથમાં જેના અને દશ નિર્ધર્વ અનુચરથી વીંટાયલા રૂદ્રો-દર નામના દૈત્યને સમર્થ મહાસેને હણ્યો. તે વખતે હે રાજન ! હર્ષેકરી યુક્ત એવા કુમારના અનુચર, મોટા શબ્દેકરી દશે દિશાઓને પૂરતા નૃત્ય કરવા લાગ્યા. હે રાજેન્દ્ર ! મહા-સેને નાખેલા શકત્યજ્ઞની ચોતરફ પસરેલી બગાસાં ખાતી હોય નહિ એવી જ્વાળાઓએ કરી જગત ત્રાસ પામવા લાગ્યું. હજારો દૈત્ય દગ્ધ થયા, તેમજ કેટલાક સ્કંદના નાદે કરી, કેટ-લાક પતાકાના હાલવાથી, કેટલાક ઘંટાના શબ્દથી ત્રાસ પામેલા તથા કેટલાક શબ્દથી હણુ-યલા દૈત્યો ગતાયુષ થઇ પૃથ્વી પર પડતા હતા. એ રીતે શરવીર એવા બળવાન કાર્તિકેય-મિએ સંગ્રામમાં ઉઘાડાં શસ્ત્ર ધરેલા અનેક દૈત્યોને હણ્યા ને બાગ્ય એવે નામે મહા બળ-વાન બલિનો પુત્ર દૈત્ય, કૈંચ પર્વતનો આશ્રય કરી દેવસંધોને બાધ કરતો હતો, તે બળુશી ઉદાર બુદ્ધિવાળા મહાસેન, દેવશત્રુ એવા તેની પાસે ગયા. બાણુ નામનો દૈત્ય, કાર્તિકેયના ભયથી કૈંચ પર્વતને શરણે ગયો. ત્યાં જઈ મોટો છે ક્રોધ જેનો એવા ભગવાન કાર્તિકેયે અગ્નિએ આપેલી શક્તિએ કરી, કૈંચ પક્ષિના શબ્દેકરી શબ્દાયમાન કૈંચ પર્વતને ભેલો. સાગ વજ્રની મોટી શાખાઓએ કરી સંકુલ, ત્રાસ પામ્યા છે વાનર તથા વારણુ જેમાં, ઉડે છે ઉદ્ધ્રાંત એવાં પક્ષિઓ જેમાંથી, પડતા સર્પવાળો, નાસતા એવા ગોલાંયુલ તથા રીંછના સમુદાયે શબ્દાયમાન કરેલો, યુગના શબ્દોએકરી ધ્વનિત કર્યા છે બીજાં વન જેણે, તેમજ પડતા તથા દોડતા એવા શરભ તથા સિંહે કરી શોભ્ય એવી દશાને પ્રાપ્ત થયો છે તો પણ તે પર્વત બળે શોભતો હોય નહિ તેવો દેખાતો હતો. તેના શિખરમાં નિવાસ કરનાર વિદ્યાધર તથા કિન્નર પણ શક્તિનું પડતું તથા તેના શબ્દેકરી ઉદ્ધિગ્ન થઇ નાસતા હતા. તે સમયે પ્રદીપ્ત એવા ક્રોધ પર્વતમાંથી વિચિત્ર પ્રકારનાં છે. આભરણુ તથા માળાઓ જેમની એવા સેંકડો તથા હજારો દૈત્ય નિકળ્યા. તેમને સંગ્રામમાં કુમારના અનુચરોએ બલાત્કારથી હણ્યા, ક્રોધાયમાન થએલા એવા ભગવાન મહાસેને દેવપતિ ઇન્દ્રે જેમ વૃત્તાસુરને હણ્યો હતો તેમ તત્કાળ અનુજ સહિત દૈત્યેન્દ્ર પુત્રને હણ્યો, એ રીતે શત્રુને હણનાર મહા બળવાન કાર્તિકેય, પોતાના આત્માને એક પ્રકારનો તથા બહુ પ્રકારનો કરી શક્તિથી કૈંચ પર્વતને ભેલો. તે વખતે સંગ્રામમાં તેણે નાંખેલી શક્તિ, વારંવાર પોતાનું કામ કરી પાછી તેના હાથમાં આવતી હતી. મોટા પ્રભાવવાળા કાર્તિકેયે શૌર્યથી દ્વિગુણિત એવા તેજે, યશ્ને તથા શોભાએકરી કૈંચ પર્વતને ભેદી સેંકડો દૈત્યોને હણ્યા. દેવતાઓએ સેવન કરેલા ભગવાન એવા તે દેવ, દૈત્યોને હણી પરમ હર્ષને પ્રાપ્ત થયા. હે રાજન ! હુંદુભિ ને

શંખ વાગતા હતા. સેંકડો તથા હજારો દેવતાઓની સ્ત્રીઓ, તે દેવ ઉપર અનુતમ એવી પુ-
 બ્ધની વૃષ્ટિ કરતી હતી. વળી દિવ્ય એવા ગંધને ગ્રહણ કરી પવિત્ર વાયુ વાતો હોતો. ગંધર્વ
 તથા યજ્ઞ કરનાર મહર્ષિઓ સ્તુતિ કરતા હતા. કેટલાક એમને જોઇ સનતકુમારથી નાના
 'આ બ્રહ્મપુત્ર છે' એમ નિશ્ચય કરતા હતા. કેટલાક આ મહેશ્વર પુત્ર છે' એમ કહેતા
 હતા. કેટલાક 'અમિના પુત્ર છે,' કેટલાક 'ઉમાના,' કેટલાક 'કૃતિકાના' તથા કેટલાક
 'ગંગાના પુત્ર છે' એમ કહેતા હતા. તેમજ યોગિના ઇશ્વર એવા મહા બળવાન તે દેવને
 એક પ્રકારના, બે પ્રકારના, ચાર પ્રકારના, સેંકડો પ્રકારના તથા હજારો પ્રકારના લોકો મા-
 નતા હતા. હે રાજન્ ! કાર્તિક્યનું અભિષેચન મેં તને કહ્યું. હવે સરસ્વતિના શ્રેષ્ઠ તીર્થની
 પવિત્રતા કહું તે સાંભળો. હે મહારાજ ! કુમારે દૈત્યોને હણ્યા તેથી અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવું તે
 તીર્થ બીજા સ્વર્ગ જેવું થયું. પછી સમર્થ એવા ત્યાં રહેલા અગ્નિપુત્રે નૈઋતાદિક દેવોને
 જૂદાં જૂદાં અશ્વર્થ આપી મુખ્ય નૈઋતોને ત્રૈલોક્ય આપ્યું. એ રીતે હે મહારાજ ! તીર્થોવિષે
 દેવતાઓએ દૈત્યકુળના અંતક એવા ભગવાન કુમારને દેવસેનાપતિના અભિષેક કર્યો. હે ભર-
 તર્ષભ ! જ્યાં પૂર્વે દેવતાઓના ગણે વરૂણને જળના પતિપદે અભિષેક કર્યો હતો, એવા
 તૈજસ નામે શ્રેષ્ઠ તીર્થને વિષે લાંગલી એવા બજારામ સ્નાન કરી કાર્તિક સ્વામિની પૂજા
 કરી બ્રાહ્મણોને સુવર્ણ વસ્ત્ર તથા આભરણ આપી એક રાત ત્યાં રહી મધુકુળમાં ઉત્પન્ન
 થએલા તે શ્રેષ્ઠ તીર્થની પૂજા કરી જળના સ્પર્શ કરી અત્યંત પ્રસન્ન થયા. જે તું મને
 પૂછતો હતો તે જે રીતે આવેલા દેવતાઓએ ભગવાન સ્કંદને અભિષેક કર્યો એ સર્વ કથા
 મેં તને કહી.

एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।

यथाभिषिक्तो भगवान् स्कंदोदेवैः समागतैः ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वार्तर्गतगदापर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सार-
 स्वतोपाख्याने तारकबधे गुर्जरभाषायां षट्त्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

અધ્યાય ૪૭ એ. બજારામ યાત્રાવર્ણન.

जनमेजय उवाच—अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् भुतवानस्मि तत्त्वतः ।

अभिषेकं कुमारस्य विस्तरेण यथाविधिः ॥१॥

જનમેજય પૂછે છે—હે બ્રહ્મન્ ! યથાવિધિ કુમારના અભિષેકરૂપ આ અતિ આશ્ચર્ય-
 રૂપ આખ્યાન વિસ્તારથી મેં સાંભળ્યું. તે સાંભળી હે તપોધન ! મારાં રૂવાં ઉભા થયાં, મારું
 મન પ્રસન્ન થયું અને મારા આત્માને પણ હું પવિત્ર માનું છું. કુમારનો અભિષેક તથા
 દૈત્યોનો વધ સાંભળી મને પરમ હર્ષ થયો. વળી મને સાંભળવાનો મોટો ઉત્સાહ છે વાસ્તે
 હે સત્તમ ! હે મહાપ્રાણ ! આ તીર્થનેવિષે જળના પતિ એવા વરૂણને સુર તથા અસુરોએ
 કેમ અભિષેક કર્યો હતો તે વૃતાંત મને કહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્ ! પૂર્વ કલ્પમાં
 આદિ કૃતયુગવિષે યથાવિધિ અનેહું આ આશ્ચર્યરૂપ ચરિત્ર હું તને કહું તે સાંભળ. એક સમયે

સર્વ દેવતાઓએ આવીને વરૂણને આવી રીતે કહ્યું કે, જેમ દેવતાઓનો રાજા ઇન્દ્ર, ભયથી અમારી રક્ષા કરે છે તેમજ તમે પણ સર્વ નદીઓના પતિ થાઓ અને હે દેવ ! તમારો નિવાસ પણ મહારાજ એવા સાગરમાં સદા થાઓ; નદીપતિ સમુદ્ર તમારે વશ થશે, ને ચંદ્રની સાથે તમારી ક્ષય તથા વૃદ્ધિ થશે. દેવતાઓનાં વચન સાંભળી વરૂણે ‘હીક એમ થાઓ’ એ રીતે દેવતાઓને કહ્યું, ત્યાર પછી સર્વ દેવતાઓએ ત્યાં આવી સમુદ્રમાં છે ધર જેનું એવા વરૂણને વિષિદષ્ટ કર્મે કરી જળના અધિપતિ બનાવ્યા. એ રીતે જળજગતના પતિ વરૂણને અભિષેક કરી જળના પતિ એવા તેની પૂજા કરી, દેવતાઓ પાછા પોતપોતાના સ્થાનક પ્રત્યે ગયા. ત્યાર પછી દેવતાઓએ અભિષેક કરેલા મોટા યશવાળા વરૂણ પણ નદીઓ, સમુદ્ર, નદ, તથા તળાવોને વિધિએ કરી ઇન્દ્ર જેમ દેવતાઓને પાળે તેમ પાળવા લાગ્યા. તીર્થ વિષે સ્નાન કરી આહ્વાણોને વિવિધ પ્રકારનું ધન આપી મહાપ્રાન્ન એવા પ્રજાપતિ સુરને હજારો અલ્પરામ, ત્યાંથી અમિતીર્થ પ્રત્યે ગયા. જ્યાં શમીગર્ભ વિષે નાશ થએલો અમિ દેખાતો ન હતો. હે અનન્ધ ! લોકલોકનો વિનાશ થવા લાગ્યો. તેને જોઇ દેવતાઓએ સર્વ લોકના પિતામહ એવા બ્રહ્માનું ઉપસ્થાન કરી તેમને કહ્યું કે, ભગવાન તથા સર્વ ભૂતવિષે છે નિવાસ જેનો એવો પ્રકાશમાન અગ્નિ પ્રનષ્ટ થયો તેનું કારણ અમે જાણતા નથી વાસ્તે હે વિભો ! તમે અગ્નિ સંપાદન કરો. દેવતાઓનાં વચન સાંભળી બ્રહ્માએ તેમને કહ્યું કે, જાઓ તમે તેને શોધો, એટલે તે પ્રકટ થશે. જનમેજય પૂછે છે— હે બ્રહ્મા ! લોકનું પાતન કરનાર ભગવાન અમિ શું કરવા પ્રનષ્ટ થયો અને દેવતાએ કેમ તેને જાણ્યો એ બધું તત્ત્વથી મને કહેા.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્ ! ભૂચુતા શાપથી અત્યંત ખડીનેલો પ્રતાપવાન અમિ શ્વમીગર્ભને પ્રાપ્ત થઇ ત્યાંથી નાશ થયો. અમિ પ્રનષ્ટ થયો તેથી અત્યંત દુઃખિત એવા ઇન્દ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓ નષ્ટ થએલા અમિને બોલાવા લાગ્યા. બોળતાં બોળતાં અમિતીર્થ પ્રત્યે જઇ શ્વમીગર્ભ પ્રત્યે યથાવિધિ રહેલા પ્રજ્વલિત અમિને જોઇ હે નરવ્યાધ ! બૃહસ્પતિ છે મુખ્ય જેમાં એવા સર્વ દેવતાઓ જન્મલનને પ્રાપ્ત થઇ પ્રસન્ન થએલા ઇન્દ્ર સહિત જે રીતે આવ્યા હતા તે રીતે પાછા ગયા. હે મહાભાગ ! ભૂચુતા શાપથી અમિ પણ સર્વ ભક્ષી થયો કેમકે બ્રહ્માદિ એવા તેણે તેમ કહ્યું હતું. સ્નાન કરી મતિમાન અલ્પરામ, બ્રહ્મણેનિ તીર્થ પ્રત્યે ગયા, જ્યાં પૂર્વે સર્વ લોકના પિતામહ ભગવાન બ્રહ્માએ દેવતાઓ સહિત સ્નાન કરી યથાવિધિ દેવતાઓનાં તીર્થ સ્નાનમાં હતાં, ત્યાં સ્નાન કરી વિવિધ પ્રકારના ધનનું દાન કરી અલ્પરામ, ત્યાંથી કૌભેરતીર્થ તરફ ગયા. જ્યાં હે રાજન્ ! સમર્થ એવા કુભેર, મોટું તપ કરી ધનાધિપત્યને પ્રાપ્ત થયા હતા. હે રાજન્ ! ત્યાં રહેલા કુભેરને ધન તથા નિધિઓ પ્રાપ્ત થયા હતા, તે તીર્થ પ્રત્યે લાંગલી એવા અલ્પરામે જઇ વિધિપુરઃસર આહ્વાણોને દાન આપી વળી ભૂમસિ દક્ષિણ આપી કૌભેર વન વિષે રહેલું તે સ્થાન જોયું. પૂર્વે જ્યાં યક્ષના રાજા મહાન્મા કુભેર મોટું તપ કરી વર પામ્યા હતા. તેમજ જ્યાં રહી ધનાધિપતિ કુભેર, ધનાધિપત્ય, રૂપ સાથે મિત્રતા, લોકપાલત્વ તથા દેવપણું અને પુત્રને પ્રાપ્ત થયા હતા. દેવ-ગણોએ ત્યાં આવી અભિષેક કર્યો હતો, તથા હંસયુક્ત એવા પુષ્પક નામના વિમાન પર વાહનને યક્ષનું ઐશ્વર્ય દીધું હતું. હે રાજન્ ! તે તીર્થમાં અલ્પરામ સ્નાન કરી ધણુંક દાન આપી મિત્રે ચંદનનું છે તિલક જેને એવા તે, ત્યાંથી સર્વ પ્રાણીઓએ સેવન કરેલા નાના ઋતુના

વલે કરી યુક્ત સદા પુષ્પ તથા ફળ જેમાં છે એવાં બદરપાચન નામના શુભ ને પુણ્યવાળાં તીર્થ પ્રત્યે ગયા.

નિષેવિતં સર્વસત્ત્વૈર્નામ્નાં બદરપાચનં ।

નાનર્તુકલ્પનાંપેતં સદા પુષ્પફલં શુભં ॥

इति श्री महाभारते श्रुत्यपर्वतर्ग गदापर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सार-
स्वतोपाख्यानं गुर्जरभाषायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

અધ્યાય ૪૮ મો. બદરપાચન તીર્થ.

वैशंपायन उवाच—ततस्तीर्थवरं रामो ययौ बद्रपाचनं ।

तपस्विसिद्धचरितं यत्र कन्याधृतव्रता ॥१॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન! ત્યાંથી રામ, જ્યાં ધારણ કર્યું છે તત જોએ એવી કન્યા હતી એવાં તપસ્વી તથા સિદ્ધ સેવેલા બદરપાચન નામના એક તીર્થ પ્રત્યે ગયા. બરહાજની દીકરી રૂપે પૃથ્વી વિષે જેની ઉપમા બીજને અપાય નહિ, બ્રહ્મચર્ય પાળનારી, શ્રુતાવ્રતી છે નામ જેનું એવી કુમારી વણાક નિયમ પાળનારી ભામિની ‘દેવરાજ મારે સ્વામિ થાઓ’ એવો નિશ્ચય કરી ઉગ્ર તપ કરતી હતી. હે કુરુકુલોદ્ભ! સ્ત્રીઓને સુદુશ્વર એવા તીવ્ર નિયમ પાળતી તેને તપ કરતાં કેટલાંક વર્ષ વીતી ગયાં. હે વિશંપતે! તેના તત, તપ તથા પરમ ભક્તિએ કરી પ્રસન્ન થએલા દેવતાઓના પતિ ભગવાન ઇન્દ્ર, વિપ્રર્ષિ મહાત્મા વસિષ્ઠનું રૂપ ધારણ કરી તેના આશ્રમ પ્રત્યે આવ્યા. ઉગ્ર છે તપ જેનું, તપ કરનારાઓમાં એક મુક્તિ સરખા આત્મારવાળા તેમને જોઈ પૂજન કરી, નિયમ જાણનાર, પ્રિય બોલનારી કલ્યાણી, એવી તેણે કહ્યું કે હે ભગવન! હે મુનિશાસ્ત્રી! હે પ્રભો! શી આગા છે? હે સુ-ત્રત! યથાશક્તિ આજ હું તમને સર્વ આપું પણ ઇન્દ્રની ભક્તિએ કરી મારે પાણિ તમને નહિ આપું; કારણ કે હે તપોધન! તત, નિયમ, તથા તપેકરી ત્રિભુવનનો ઇન્દ્ર એવો ઇન્દ્ર મારે પ્રસન્ન કરવો છે. તેનાં વચન સાંભળી ભગવાન ઇન્દ્ર, હસતા હોય નહીં તેમ તેની સામે જોઈ તેનો નિયમ જાણી સાંત્વના કરતા હોય તેમ કહેવા લાગ્યા કે, હે સુત્રત! હે વરાનને! તું ઉગ્ર તપ કરે છે એવી મેં તને જાણી, માટે હે કલ્યાણિ! જે કાર્ય હૃદયમાં ધારી તે તપને આરંભ કર્યો હોય તે બધી તારી ધારણા મને કહે, નપેકરી સર્વ સિદ્ધ થશે. હે શુભાતને! દેવ તંત્રોનાં દિવ્ય સ્થાન છે તે પણ તપેકરી પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે મોટું સુખ તપોમુક્ત છે, એમ જાણી ધોર એવું તપ કરી મનુષ્યો દેહનો ત્યાગ કરી દેવપણુને પ્રાપ્ત થાય છે. હે કલ્યાણિ! હું કહું તે સાંભળ. હે શુભત્રતે! હે સુભમે! આ પાંચ બેરડીનાં ફળ છે તેને તું પાચન કર, એમ તેને કહી ભગવાન બલસુદન ઇન્દ્ર તે કલ્યાણિની આગા લઈ તે આશ્રમથી થોડે દૂર જઈ પોતે જપ કરવા લાગ્યા. હે માનહ! તે ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત ઇન્દ્ર તીર્થ નામે ઉત્તમ તીર્થ થયું. એ રીતે ત્યાં જપ કરતા દેવતાઓના અધિપતિ ભગવાન પાકશાસન ઇન્દ્ર તેમજ મનના ભાવની પરીક્ષા જેવા સાડ બદરી ફળ પાચન થાય નહિ તે રીતે કર્યું. સંતત્ર થઈ એક રહિત વાણી છે નિયમમાં જેને એવી, કામ કરવામાં તત્પર, પવિત્ર વસ્ત્ર અને મોટા તત-

વાળી તે અગ્નિ વિષે બોરને રાખી રાંધતી હતી. હે પુરુષર્ષભ ! તે બોરને ચઢતાં તેને ધણી વખત જતો રહ્યો, દિવસ ક્ષયને પશુ પ્રાપ્ત થયો, તોપણ બોર જરાએ સીઝ્યાં નહીં. તેના આશ્રમ વિષે રહેલો કાળો ભારો અગ્નિએ કરી બગી ગયો. કાષ્ટ વિનાનો અગ્નિ જોઇ તેણે પોતાનું શરીર બાળ્યું. સુંદર છે દર્શન જેનું એવી તેણે પ્રથમ અગ્નિ વિષે પોતાના પગ ઘાલ્યા. હે અનન્દ ! તે જેમ પગ આગળથી સળગતા ગયા તેમ તેમ અંદર ધાલતો ગઇ, મહર્ષિના પ્રિયની કામનાથી દુષ્કર કર્મ કરતી અનિદિત એવી તે અગ્નિ વિષે બળેલા પગની ચિંતા પશુ કરતી ન હતી. તેને તે નિમિત્ત વૈમનસ્ય કે મુખમેદ પણ થયો ન હતો. અગ્નિએ કરી ચરણ બાળ્યા તોપણ જળના મધ્યમાં રહી હોય તેમ દર્શિત રહી. હે ભારત ! એના હૃદયમાં નિરંતર વિપ્રર્ષિનું તેજ વચન હતું કે આપણે સર્વથા બદર કળ રાંધવાં છે તેથી તે કન્યા બોર પકાવતી હતી પણ તે પાકતાં ન હતાં. એ રીતે બોર પકાવતાં ભગવાન એવા અગ્નિએ તેના ચરણ બાળી નાંખ્યા પણ તેના મનને સ્વરૂપ પણ દુઃખ થયું નહિ. એનાં કર્મ જોઇ પ્રસન્ન થયેલા ત્રિભુવનના ક્ષત્ર પદ્મ, તે કન્યાને પોતાનું રૂપ દેખાડી અત્યંત દઢવતવાળી તે કન્યા પ્રત્યે સુરશ્રેષ્ઠ એવા તે કહેવા લાગ્યા કે હે શુભે ! તારી ભક્તિ તપ તથા નિયમે કરી તારી ઉપર હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે હે શુભે ! તારો અભિમત એવો કામ તને પ્રાપ્ત થશે અને હે મહાભાગે ! દેહનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગવિષે મારી સાથે તું નિવાસ કરીશ. હે શુભે ! ‘બદરપાચન’ જેનું નામ છે એવું સર્વ પાપને ટાળનાર આ તારું શ્રેષ્ઠ તીર્થ પણ લોકમાં સ્થિર થશે. હે અનન્દ ! શુભ એવા તીર્થવિષે અરંધતીને ઓડી દઇ સપ્તર્ષિએ હિમવાન પર્વત પ્રત્યે ગયા. ત્યાંથી મોટા ભાગવાળા તે જીવિકા વારને કળ તથા મૂળ લેવા ગયા, એ રીતે જીવિકાને ઇચ્છતા એવા તે હિમવાન પર્વતના વનવિષે વસતા હતા તેટલામાં બાર વર્ષની અનાવૃષ્ટિ થઇ તે તપસ્વિઓ પણ ત્યાં આશ્રમ કરી નિવાસ કરી રહ્યા. કદ્યાણ્ણી એવી અરંધતીએ ત્યાં નિરંતર તપશ્ચર્યા કરવા માંડી. એ રીતે તીવ્ર નિયમ પ્રત્યે રહેલી અરંધતીને જોઇ પ્રસન્ન થયેલા મોટા યશવાળા વર દેનાર ત્રિતપન મહાદેવે. ‘સહ્યાનું’ રૂપ લઇ અરંધતી પાસે આવી કહ્યું કે, હે શુભે ! હું ભિક્ષાને ઇચ્છું છું. મહાદેવરૂપ બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળી સુંદર છે દર્શન જેનું એવી શ્રુતાવતી નામતી કન્યાએ કહ્યું કે, હે વિપ્ર ! અત્તનો સંચય હાલ ક્ષીણ થયો છે માટે આ બદરીકળ છે તે લ્યો. એવાં તેનાં વચન સાંભળી મહાદેવે કહ્યું કે, હે સુવ્રતે ! એ કળ તું રાંધી આપ. મહાદેવનાં વચન સાંભળી બ્રાહ્મણના પ્રિયની કામના સારૂ યશસ્વિની એવી તે કન્યા વૃદ્ધ પામેલા અગ્નિવિષે બદરકળ રાખી પકાવવા લાગી. તેટલામાં દિવ્ય મનોરમ એવી પવિત્ર કથા પણ તે સાંભળતી હતી. તેટલામાં ઘોર એવી બાર વર્ષની અનાવૃષ્ટિ વીતી ગઇ. એ રીતે ન જમતી, બોરનું રંધન કરતી તથા સુંદર કથા શ્રવણ કરતી એવી તેને અતિ દારણ તે કાળ એક દિવસ જાણ તેમ વીતી ગયો. મુનિયો પણ, કળ ગ્રહણ કરી પર્વત ઉપરથી આવ્યા. તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન મહાદેવજીએ અરંધતીને કહ્યું કે. હે ધર્મજી ! પૂર્વની પેઠે પાછી આ ઋષિઓ પાસે જ. હે ધર્મજી ! તારા તપ તથા નિયમે કરી હું પ્રસન્ન થયો છું, એમ તેને કહી ભગવાન મહાદેવજી, પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવી તે ઋષિયો પ્રત્યે અરંધતીનું મોટું ચરિત્ર કહેવા લાગ્યા કે—

હે બ્રાહ્મણો ! તમે હિમવાન પર્વત ઉપર જે તપ સંપાદન કર્યું તે અને આનું જે તપ તે સરખું નહિ, એમ હું માનું છું. તપસ્વિની એવી અરંધતીએ અત્યંત દુશ્વર એવું તપ કર્યું; કારણ કે બોર પકવતી અને ન જમતી તેણે બાર વર્ષ દુઃખથી ગુળ્યાં. ઋષિઓને આમ કહી

ભગવાન મહાદેવે વળી અરૂંધતીને કહ્યું કે, હે કલ્યાણિ ! તારા હૃદયમાં જે અભિલાષ હોય તે વર માગ. મહાદેવનાં વચન સાંભળી વિસ્તીર્ણુ તથા તામ્ર સરખાં છે તેવ જોનાં એવી અરૂંધ-તીએ સમર્પિતી સજાવિષે મહાદેવને કહ્યું કે તમે જો મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો સિદ્ધ તથા દેવર્ષિને પ્રિય એવું બદરપાચન નામે આ તીર્થ આશ્વર્પણ થાઓ, અને, હે દેવદેવેશ ! આ તીર્થવિષે પવિત્ર થઇ જે ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરે તે પાંચ વર્ષના ઉપવાસના ફળને પ્રાપ્ત થાય એમ થાઓ. એ રીતે તપસ્વિનીને કહી સમર્પિતીએ સ્તુતિ કરેલા દેવ, પોતાના લોક પ્રત્યે પદાર્થો. ઋષિઓ પણ ચાકેલી નહિ અને જીવંત તથા તૃપ્તારહિત એવી અરૂંધતીને જોઇ વિસ્મયને પ્રાપ્ત થયા. હે મહાભાગે ! હે તીર્થુ વ્રત કરનારી, જેમ તેં મારે વસ્તે તપશ્ચર્યા કરી તેમ વિશુદ્ધ એવી અરૂંધતીને પણ અર્હિં તપેકરી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ હતી. તેમાં પણ હે ભદ્રે ! આ વ્રત વિષે તેં વિશેષતા કરી અગ્નિમાં દેહ સમર્પણ કર્યો. તારા નિયમે કરી પ્રસન્ન થએલો હું હે કલ્યાણિ ! આ વ્રતને મહત્વ આપું છું. હે કલ્યાણિ ! અરૂંધતી ને જે વર મહાત્મા મહાદેવે આપ્યો હતો તેના પ્રભાવથી તથા તારા તેજે કરી વળી હું દ્રવીથી તને વર આપું છું કે, સાવધાન થએલો જે કોઇ આ તીર્થવિષે એક રાત્રિ નિવાસ કરશે વા સ્નાન કરશે તે, દેહલાગ કરી અલંકૃત દુર્લભ એવા લોકને પ્રાપ્ત થશે. પવિત્ર એવી તે શ્રુતાવતીને કહી ભગવાન સહસ્રાક્ષ ઇન્દ્ર, પાછો સ્વર્ગપ્રત્યે ગયો. હે રાજન્ ! વજ્રવર ઇન્દ્ર સ્વર્ગમાં ગયા પછી પવિત્ર છે ગંધ જેની એવાં દિવ્ય પુષ્પની વૃષ્ટિ થવા લાગી, મોટા શમ્બદવાળાં દેવ દુંદુભી વાગવા લાગ્યાં. પવિત્ર છે ગંધ જેની એવાં ચાચુ વાવા લાગ્યાં. ત્યાર પછી શુભ એવી દેહનો ત્યાગ કરી ઇન્દ્રની ભાર્યા થઇ. એ રીતે ઉગ્ર તપેકરી તે કન્યા, ઇન્દ્રને પ્રાપ્ત થઇ તેની સાથે રમતી હતી. જનમેજય પૂછે છે—હે વિપ્ર ! હે ભગવાન ! તેની માતા કોણ ? શો-ભિતી એવી તે ક્યાં વૃદ્ધિ પામી ? એ બધું હું સાંભળવાને ઇચ્છું છું. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્ ! વિસ્તીર્ણુ છે લોચન જોનાં એવી આવતી ધૃતાચી અપ્સરાને જોઇ વિપ્રર્ષિ ભર-દાનનું વીર્ય સ્ખલિત થયું, તે વીર્ય તપસ્વિમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેણે હાથમાં ગ્રહણ કર્યું, પણ હાથમાંથી પાંદડાના પુટવિષે તે પડી ગયું, તેમાંથી તે કન્યા ઉત્પન્ન થઇ. પછી તપોધન એવા ધર્માત્મા મહામુનિ ભરદ્વાજ એવું જ્ઞતકર્માદિ સર્વ કર્મ કરી દેવર્ષિ ગણની સભામાં શ્રુતાવતી એવું તેનું નામ પાડી પોતાના આશ્રમમાં મૂકી હિમવાનના વનપ્રત્યે ગયા. ત્યાં પણ મોટા પ્રભાવવાળા સાવધાન છે આત્મા જોનો એવા વૃષ્ણકુળમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ બક્ષરામ, સ્નાન કરી બાહ્યોને ધન આપી ત્યાંથી ઇન્દ્રતીર્થ પ્રત્યે ગયા.

તત્રાપ્યુપસ્પૃશ્ય મહાનુભાવો વસૂનિ દત્વા ચ મહાદ્વિજેશ્વરઃ ।

જગમ તીર્થં સુસમાદિતાત્મા શક્રસ્ય વૃષ્ણિપ્રવરસ્તદાનીમ્ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वोत्तर्गतगदापर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां
सारस्वतोपाख्यानं बदरपाचन तीर्थकथने गुर्जरभाषायामष्टवत्वारिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૪૯ મો. બળરામનું તીર્થાટન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—ઇંદ્રતીર્થતતો ગત્વા યદૂનાં પ્રવરોવલઃ ।

વિપ્રેભ્યો ધનરક્ષાનિ દદૌ સ્નાત્વા યથાવિધિઃ ॥૧॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્ ! ત્યાંથી યાદવોમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા બલરામે ઇન્દ્ર-તીર્થ પ્રત્યે જઈ યથાવિધિ સ્નાન કરી બ્રાહ્મણોને ધન તથા રત્ન આપ્યાં. ત્યાં દેવેશ એવા અમરરાજ ઇન્દ્રે સો યજ્ઞી યજ્ઞન કરી બૃહસ્પતિને ધણું ધન આપ્યું હતું. વળી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ઇન્દ્રે બંધી રહિત મોટા, વિવિધ પ્રકારની દક્ષિણાવાળા વેદના પાર પામેલા બ્રાહ્મણોએ જે રીતે કહ્યું તે રીતે યજ્ઞ કર્યા. કાંતિવાળા ઇન્દ્રે સો વખત વિધિએ કરી પરિપૂર્ણ યજ્ઞ કર્યા ત્યારથી તે શતક્રતુ કહેવાયો. સર્વ પાપને ટાળનાર સનાતન તથા પવિત્ર એવું તે તીર્થ પણ તેના નામે કરી ઇન્દ્રતીર્થ કહેવાયું. એ તીર્થમાં મુસલાયુધ બલરામ, વિધિપુરઃસર સ્નાન કરી ઉત્તમ વસ્ત્ર આપી તથા બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી પૂજન કરી રામતીર્થ પ્રત્યે ગયા. જ્યાં મહા તપસ્વી ભાર્ગવ મોટા ભાગ્યવાળા રામે, હણ્યા છે શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો જેમાંથી એવી પૃથ્વીને વારંવાર જીતી, મુનિમાં શ્રેષ્ઠ કશ્યપને મુખ્ય ઉપાધ્યાય કરી વાજપેય તથા સો અશ્વમેધથી યજ્ઞન કરી સાગર સહિત પૃથ્વીરૂપી દક્ષિણા આપી, વિવિધ પ્રકારનાં રત્ન સંયુક્ત ગાય, હસ્તિ, દાસી, અજ્ઞ તથા ઘેટાં સહિત નાના પ્રકારનું દાન દઈ વનમાં ગયા. બ્રહ્મર્ષિએ સેવિત તે પવિત્ર તીર્થમાં મુનિઓને પ્રણામ કરી યમુના તીર્થ આવ્યા. હે મહીપતે ! જ્યાં સિત છે પ્રભા જેની એવા મોટા ભાગ્યવાળા અદિતિ પુત્ર વરૂણે રાજસૂય કરવા સાડ મુનિઓને આપ્યા હતા. સંગ્રામમાં માનુષ તથા દેવતાઓને જીતી શરવીરને હણનાર વરૂણે શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ કર્યો હતો. શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ નિવૃત્ત થયો તે વખતે દેવ તથા દાનવોના ત્રૈલોક્યને ભય આપે એવો સંગ્રામ થયો. હે જનમેજય ! યજ્ઞ શ્રેષ્ઠ એવો રાજસૂય નિવૃત્ત થાય તે સમયે અત્યંત ધોર એવો ક્ષત્રિયોનો સંગ્રામ થાય છે, એવી રીતિ છે. ત્યાં પણ અર્થિની કામના પૂરી કરનાર સમર્થ એવા લાંગલી બલરામ, ઋષિઓની પૂજા કરી ખીજીઓને દાન દઈ પ્રસન્ન થએલા મહર્ષિઓએ જેની સ્તુતિ કરી છે એવા કમળ સરખાં નેત્રવાળા વનમાળી ત્યાંથી આદિત્ય તીર્થપ્રત્યે ગયા. હે રાજસત્તમ ! ભગવાન જ્યોતિરૂપ ભાસ્કર યજ્ઞન કરી જ્યોતિઓના આધિપત્યને તથા પ્રભા-વને પ્રાપ્ત થયા. તે નદીના તીરવિષે ઇન્દ્ર સહિત સર્વ દેવ, મરૂત સહિત વિન્દેદેવ, ગંધર્વ અપ્સરાઓ, દૈવાયન, શુક્ર, મધુસૂદન કૃષ્ણ, યક્ષ, રાક્ષસ, પિશાચ, એટલા અને ખીજા પણ ધણુક હજારો યોગેકરી સિદ્ધ થયા હતા. હે પરંતપ ! સરસ્વતીના કલ્યાણરૂપ પવિત્ર તીર્થ વિષે સ્નાન કરી મધુકૈટભ નામના અસુરને હણનાર વિષ્ણુ તથા ધર્માત્મા દૈવાયન વ્યાસ પણ તે તીર્થમાં સ્નાન કરી પરમ યોગને પામી અત્યંત સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા હતા. તેમજ તે તીર્થને વિષે અસિત દેવગ્રહાણિ પણ પરમ યોગને આચરી યોગને પ્રાપ્ત થયા હતા.

અસિતો દેવલક્ષ્મૈવ તસ્મિન્નેવ મહાતપાઃ ।

પરમં યોગમાસ્થાય ઋષિયોગમવાસવાન્ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वणि गदापर्वार्तगतबलदेवतीर्थयात्रायां
सारस्वतोपाख्यानं गुर्जरभाषायामेकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

અધ્યાય ૫૦ મો. જૈગિષ્વ્ય પ્રભાવ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તસ્મિન્નેવ તુ ધર્માત્મા વસતિસ્મ તપોધનઃ ।

ગાર્હસ્થ્ય ધર્મમાસ્થાય હ્યસિતો દેવલઃ પુરા ॥૧॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! તેજ તીર્થ વિષે પૂર્વે તપશ્શી છે ધન જેને એવા ધર્માત્મા અસિતદેવળ, ગાર્હસ્થ્ય ધર્મનો આશ્રય કરી વસતા હતા. નિરંતર ધર્મ પાળનાર, પવિત્ર, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર, મોટા તપવાળા, મન, વાણી તથા કર્મે કરી ક્રોધને દુઃખ નહિ દેનાર, સર્વ જંતુવિષે સમાન, ક્રોધરહિત, તુલ્ય છે નિંદા તથા સ્તુતિ જેને, પ્રિય તથા અપ્રિય વિષે તુલ્ય વ્રતિવાળા, યમની પેઠે સમાનદર્શી, કાંચન તથા માટી વિષે સમાન દષ્ટિવાળા, મોઢું છે તપ જેનું, નિરંતર ઋતુ વિષે એકવાર ગમન કરનાર, સ્વહૃદયમાં તત્પર, સદા ધર્મપરાયણ, એવા અસિતદેવળ, ત્યાં રહી નિરંતર બ્રાહ્મણો સહિત દેવ તથા અતિથિનું પૂજન કરતા હતા. તે પછી હે મહાભાગ ! તે તીર્થ વિષે દેવળના આશ્રમમાં આવી મોટી કાંતિવાળો નિરંતર યોગાભ્યાસ કરનાર, બુદ્ધિમાન, સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલો, મહા તપસ્વી મુનિ જૈગિષ્વ્ય નામનો ભિક્ષુક, નિવાસ કરી રહ્યો. પોતાના આશ્રમમાં રહેલા મહામુનિ જૈગિષ્વ્યને દરરોજ દેવલઋષિ દેખતા તો પણ ધર્મ જાણી કંઈ તેને પૂછતા ન હતા. એરીજ રીતે હે મહારાજ ! તે બેઠેને ઘણો વખત વીતી ગયો. પછી એક દિવસ દેવળઋષિએ મુનીશ્વર એવા જૈગિષ્વ્યને જોયો નહિ એટલામાં વળી ભિક્ષા વખતે ધર્મજ એવો દંડીરૂપ મતિમાન તે, દેવળ પાસે આવી ઉભો રહ્યો. ભિક્ષુકરૂપે કરી પ્રાપ્ત થએલા તે મહામુનિને જોઈ, ઘણી પ્રીતિ તથા પરમ ગૌરવથી દેવલે સાવધાન થઈ યથાશક્તિ તેની પૂજા કરી. એમ કરતાં ઘણાં વર્ષ નિકળી ગયાં. પછી હે નૃપતે ! એક વખત મોટી કાંતિવાળો તે મુનિને જોઈ અત્યંત મોટી ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ કે, આની પૂજા કરતાં મને ઘણાં વર્ષ વીતી ગયાં તોપણ આણસુ એવો આ ભિક્ષુક કંઈ પણ બોલતો નથી. એમ વિચાર કરી અંતરિક્ષમાં વિચરનાર ધર્માત્મા શ્રીમાન દેવળ, કળશ ગ્રહણ કરી નદીના પતિ સમુદ્ર પ્રત્યે ગયા. અંતરિક્ષ માર્ગથી ત્યાં જઈ જુવે તો પોતાની પૂર્વજ ત્યાં જઈ બેઠેલા જૈગિષ્વ્યને જોયો, તેથી અમિત પ્રભાવવાળો સવિસ્મય થએલો દેવળ, ચિંતાને પ્રાપ્ત થયો, ત્યાં આશ્રમમાં બેઠેલો આ ભિક્ષુક સમુદ્ર વિષે મારી અગાઉ નાહીને બેઠેલો ક્યાંથી ! મહર્ષિ એવા અસિત આમ ચિંતા કરતા હતા. પછી વિધિપુરઃસર સમુદ્રમાં સ્નાન કરી પવિત્ર જપવા લાયકનો જપ કરી, કર્યું છે જાપ્યઆન્હિક જેણે એવા તે જળેકરી પૂર્ણ કળશને ગ્રહણ કરી પોતાના આશ્રમે ગયા. દેવળ આશ્રમસ્થાન પ્રત્યે આવ્યા તો ત્યાં પણ પ્રવેશ કરતાંજ આશ્રમમાં બેઠેલા જૈગિષ્વ્યને જોયો, મહા તપસ્વી કાષ્ઠ સરખો તે જૈગિષ્વ્ય, આશ્રમમાં વસતો હતો પણ દેવળને બોલાવતો ન હતો. એ રીતે સમુદ્ર વિષે સ્નાન કરી બેઠેલા મુનિ સરખા તેને જોઈ આશ્રમમાં અગાઉથી બેઠેલો જોઈ હે રાજન ! બુદ્ધિમાન અસિતદેવલે જૈગિષ્વ્યના તપનો યોગ પ્રભાવ જોઈ, વિચાર કર્યો કે, સમુદ્ર વિષે મેં જોયેલો આ માટે આશ્રમમાં કેમ આવ્યો ? આમ વિચાર કરી મંત્ર પારંગત દેવલમુનિ, હે વિશંપતે ! ભિક્ષુક જૈગિષ્વ્યના પ્રભાવને જાણવાની ઇચ્છા સાથે આશ્રમમાંથી અંતરિક્ષમાં ઉડ્યા. ત્યાં જઈ અંતરિક્ષમાં રહેનાર સાવધાન એવા સિદ્ધને જ્યાં જોયા ત્યાં તે સિદ્ધોએ પૂજન કરેલા જૈગિષ્વ્યને જોયો. અત્યંત આકુળ થએલા સદા વ્રતવાળા, વ્યવસાયી દેવળ ત્યાંથી અગળ આદ્યા, ત્યાં પણ પોતાની આગળ જતા જૈગિષ્વ્યને જોયો.

ત્યાંથી પોતે પિતૃલોક પ્રત્યે ગયા તો ત્યાં પણ પોતાની આગળ જતાં જૈનિષ્ઠ્યને જોયો. ત્યાંથી ચમલોક પ્રત્યે અને ત્યાંથી સોમલોક પ્રત્યે જતાં જૈનિષ્ઠ્યને જોયો. ત્યાંથી એકાંતયા-
જિના શુભલોક પ્રત્યે જતાં અને ત્યાંથી અગ્નિહોત્રિઓના લોકપ્રત્યે જતાં ત્યાંજે તેને જોયો. ત્યાંથી પોતે ઉપર ગયા ત્યાં દર્શન તથા પૌર્ણીમાસ યજ્ઞે કરી યજ્ઞ કરનાર તથા પશુબલ યજ્ઞે કરી યજ્ઞ કરનારના શુભલોક પ્રત્યે જતાં જૈનિષ્ઠ્યને જોયો. તેમજ બહુ પ્રકારના આત્મસંસ્થે કરી યજ્ઞ કરનાર, અગ્નિષ્ઠોમથી યજ્ઞ કરનાર તથા પૂર્વ યજ્ઞ કરનારના લોક પ્રત્યે જતાં જૈનિષ્ઠ્યને જોયો. તેજ રીતે ઉપર ગયેલા બુદ્ધિમાન દેવલે ધાતું જેમાં સુવર્ણ છે એવો વા-
જપેય યજ્ઞ કરનાર, રાજસ્યે કરી યજ્ઞ કરનાર તથા પુંડરીક નામનો યજ્ઞ કરનારના લોક પ્રત્યે પણ જૈનિષ્ઠ્યને જોયો. અશ્વમેધ, નરમેધ, દુષપ્રાય એવો સર્વમેધ, તથા સૌત્રમણિ યજ્ઞ કરનારના લોક પ્રત્યે પણ જૈનિષ્ઠ્યને જોયો. તેનીજ રીતે વિવિધ પ્રકારના દ્વાદશાહસત્રે કરી યજ્ઞ કરનારના લોક પ્રત્યે, મિત્રાવરણના લોક પ્રત્યે તથા આદિત્યોના લોક પ્રત્યે સલો-
કતાને પ્રાપ્ત થયેલા, રૂદ્ર, વસુ તથા બૃહસ્પતિના લોકને પણ અતિક્રમણ કરી ગયેલા જૈનિ-
ષ્ઠ્યને જોયો. ત્યાંથી ગોલોક પ્રત્યે જઈ ત્યાંથી જ્ઞાનિઓના લોકપ્રત્યે જતાં જૈનિષ્ઠ્યને જોયો, પછી ત્યાંથી પોતાના તેજે કરી જનલોકાદિક ત્રણલોક પ્રત્યે જતાં ત્યાં તેને જોયો. ત્યાંથી પતિ-
વ્રતાના લોક પ્રત્યે જતાં જોયો. હે અરિંદમ ! એ રીતે સર્વ લોકમાં રહેલા મુનિવર જૈનિ-
ષ્ઠ્ય છેલ્લે અંતર્ધાન થઈ ગયા, તેથી અસિત મુનિએ તેમને જોયા નહિ ત્યારે મોટા ભ્રમ-
વાળા દેવલે જૈનિષ્ઠ્યની અતુલ એવી યોગસિદ્ધિ, સુવ્રતપણું તથા ‘ આ બધો યોગ પ્રભાવ છે ’ એમ વિચારી બુદ્ધિમાન દેવલે એ દ્વાથ જોડી સાવત્રાન થઈ અલક્ષત્રિ તે તે લોક વિષે રહેલા અતિક્રેષ્ઠ સિદ્ધોને પૂછ્યું કે, હે સિદ્ધો ! મહા પરાક્રમી એવા જૈનિષ્ઠ્યને હું જોતો નથી વારતે બતાવો એ ક્યાં ગયા ? હું તે સાંભળવા ઇચ્છું છું, કેમકે એ વાત જાણવાનો મને ઉત્સાહ છે. દેવલનાં વચન સાંભળી સિદ્ધોએ કહ્યું કે, હે દેવલ ! હે દંઢવત્રાણા ! અમે કહીએ તે તું સાંભળ, જૈનિષ્ઠ્ય, શાશ્વત અલક્ષના લોકપ્રત્યે ગયો છે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્ ! સિદ્ધ અલક્ષત્રિઓનાં વચન સાંભળી અસિત દેવલ ઉઠ્યો જતાંજ પાછો પડવા લાગ્યો, ત્યારે સિદ્ધોએ વળી દેવલને કહ્યું કે, હે વિપ્ર ! હે દેવલ ! અલક્ષદનને જૈનિષ્ઠ્ય પ્રાપ્ત થયો છે ત્યાં જવાની તમારી ગતિ નથી. હે રાજન્ ! સિદ્ધોનાં આ વચન સાંભળી દેવલ ક્રમે કરી સર્વ લોકથી નીચે ઉતરવા લાગ્યો. પક્ષિની પેઠે પછી પાછો પોતાના આશ્રમે આવ્યો. આશ્રમમાં આવતાં દેવલે ત્યાં બેઠેલા જૈનિષ્ઠ્યને જોયો. તે વખતે જૈનિષ્ઠ્યના યોગ તથા તપના પ્રભાવને જોઈ ધર્મયુક્ત બુદ્ધિથી વિચાર કરી દેવલે વિનયથી નમ્ર થઈ મહામુનિ એવા તે મહાત્મા જૈનિષ્ઠ્યની પાસે જઈ કહ્યું કે, હે ભગવન્ ! હું મોક્ષ ધર્મ પાળવા ઇચ્છું છું, વચન સાંભળી મહા તપસ્વી જૈનિષ્ઠ્યે તેને ઉપદેશ કરી શાસ્ત્ર પ્રમાણે કાર્યોકાર્ય એવા યે-
મનો વિધિ બતાવી. સંન્યાસવિષે તેની બુદ્ધિ જોઈ વિધિદષ્ટ એવા કર્મથી એને સર્વ ક્રિયા કરામી. સંન્યાસવિષે કરી છે બુદ્ધિ જોણે એવા તેને જોઈ પિતૃઓ સહિત પ્રાણિઓ, હવે અમને બિભાગ કરી કાણુ અન્ન આપશે, એમ કહી રોવા લાગ્યા. તે સમયે દશેષ દિશાઓમાંથી પોકાર કરતાં પ્રાણિઓનાં કરણ વચન સાંભળી દેવલે મોક્ષ ત્યાગ કરવાનું મન કર્યું એટલામાં પવિત્ર રૂળ, મૂળ હળ્મરો ઝોપણિઓ, અરે હુમંતિવાળો ક્ષુદ્ર દેવલ વળી અમને છેલ્લે; કેમકે તે સર્વ ભૂતને અભય આપી જાણુતો નથી, એમ કહી રોવા લાગ્યાં. તે સાંભળી

એવી તેણે કહ્યું કે, તમારી ભક્તિથી મેં ધારણ કરેલો આ તમારો પુત્ર, હે બ્રહ્મર્ષી ! પૂર્વે અલંબુષા અપ્સરાને જોઇ તમારે વીર્ય પડી ગયું તેજ વિનાશને પ્રાપ્ત ન થાયો, એવા નિશ્ચયથી તમારી ભક્તિએ કરી મેં ધારણ કર્યું હતું; માટે મેં આપેલા અનિહિત એવા આ પુત્રને ગ્રહણ કરો. સરસ્વતીનાં વચન સાંભળી ધણાક ઈર્ષથી પુત્રને ગ્રહણ કરી, પ્રેમેકરી પુત્રનું મસ્તક સુંઘી ધણા વખત સુંઘી તેને મળી હે ભરતસત્તમ ! મહા મુનિ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણે પ્રસન્ન થઇ સરસ્વતીને આવી રીતનો વર આપ્યો કે, હે સુભગે ! તારા જગથી તર્પણ કરેલા વિન્વેદેવ, પિતૃઓ, ગાંધર્વ તથા અપ્સરાઓના ગણ, તૃપ્તિને પ્રાપ્ત થશે. એમ કહી અત્યંત પ્રસન્ન છે આત્મા જેનો એવા પ્રસન્ન થએલા તેમણે વાણીએ કરી મહા નદીની સ્તુતિ કરી તે હું તમને કહું છું. હે મહાભાગે ! પૂર્વે તું બ્રહ્માણી તળાવમાંથી નીકળી છે. હે સરિચ્છેદ ! તીક્ષ્ણ વતવાળા મુનિઓ તને જાણે છે, હે પ્રિયદર્શને ! તું મારું પ્રિય કરનારી છે, માટે હે વરવર્ણિનિ ! તારાજ નામે કરી વિખ્યાત સારસ્વત લોકને પાળનાર મહા તપસ્વી આ તારો પુત્ર થશે. સારસ્વત નામે તારો પુત્ર પાર વર્ષની અનાવૃષ્ટિ થશે ત્યારે હે મહાભાગે ! બ્રાહ્મણોને વેદ ભણાવશે. હે સરસ્વતિ ! પુણ્ય નદીઓમાં મારા પ્રસાદથી તું અતિ પુણ્યરૂપ થઇશ. ઋષિએ સ્તુતિ કરેલી મહા નદી અત્યંત વરદાન પાસી, હે ભરતર્ષભ ! હર્ષિત થએલી તે પુત્રને લઇ પાછી ગઇ. દેવદાનવોનો વિરોધ થવાથી દૈત્યોના વધને યોગ્ય એવા આયુધ વાસ્તે ભગવાન ઇન્દ્ર ત્રણ લોકમાં ફર્યો, પણ તેવું આયુધ તેને પ્રાપ્ત થયું નહિ. ઇન્દ્રે દેવતાઓને કહ્યું કે, દધિચીનાં અસ્થિ વગર મહાસુર એવા દૈત્યોને હણવા હું સમર્થ થઇ શકું તેમ નથી. માટે હે સુરસામો ! ઋષિશ્રેષ્ઠ પાસે જઇ “તમારાં અસ્થિ આપો,” એ રીતે યાચના કરો. તે અસ્થિએકરી આપણે શત્રુઓને હડ્ડીએ. ઇન્દ્રનાં વચન સાંભળી દેવતાઓએ અસ્થિની જેની પાસે યાચના કરી હતી એવા તે શ્રેષ્ઠ ઋષિ, દેવતાઓનું પ્રિય કરવા સાડે વિચાર ન કરતાં પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરી અક્ષય એવા લોકને પ્રાપ્ત થયા. તે પછી અસ્થિએ કરી અત્યંત પ્રસન્ન મનવાળા ઇન્દ્રે, ગદા, વજ્ર, ચક્ર, ધણાક મોટા દંડ છત્યાદિ દિવ્ય નાના પ્રકારનાં શસ્ત્ર કરાવ્યાં, કેમકે તે દેહ પરમર્ષિ એવા દધિચિએ તીવ્ર એવા તપે કરી ધારણ કર્યો હતો; અને પ્રજાપતિના પુત્ર એવા ભૃગુએ લોકભાવન, અતિ કાયવાળો લોકમાં સારશૂત્ર એવા તેજસ્વી નિર્માણ કર્યો હતો. પર્વત સરખો મોટો તથા લાંબો મહિમાએકરી વિખ્યાત તથા સમર્થ હતો. તેને લીધે એના તેજથી નિરંતર ઇન્દ્ર પણ હિંદ્રિય થતો હતો. હે ભારત ! બ્રાહ્મણના તેજથી ઉત્પન્ન થએલા અત્યંત ક્રોધથી મૂંઝેલા મંત્રકુક્ત વજ્રેકરી ભગવાન ઇન્દ્રે, શરવીર આઠસો દશ સંખ્યાંક દૈત્ય દાનવોને હણ્યા. હે રાજન્ ! તે પછી અતિ ભયંકર એવો મોટો કાળ અતિક્રમણ થયો, પાર વર્ષની અનાવૃષ્ટિ વિષે ક્ષુધાએકરી ખીડિત થએલા મહર્ષિઓ, હે રાજન્ ! જીવિકા વાસ્તે સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે દોડતા હતા. દિશાઓમાંથી દોડ્યા જતા તેમને જોઇ સારસ્વત મુનિએ ત્યાંથી જવાની મંજી કરી, તે સમયે સરસ્વતીએ કહ્યું કે, હે પુત્ર ! અહિંથી તારે જવું નહિ. હું તને શ્રેષ્ઠ મત્સ્ય રૂપી આહાર આપીશ, માટે તું અહિંજ રહે. એ રીતે સરસ્વતીએ કહ્યું તેથી સારસ્વત મુનિએ પિતૃ તથા દેવતાઓને તૃપ્ત કરી નિરંતર તે આહાર કરતાં પ્રાણ તથા વેદને ધારણ કરી રાખ્યા. પછી અનાવૃષ્ટિ વ્યતીત થઇ ત્યારે મહર્ષિઓ, વળી સ્વાધ્યાય વાસ્તે પરસ્પર પૂજાતા થયા, કેમકે ક્ષુધાએકરી વ્યસ યોતરફ દોડતા સર્વના વેદ નજ થઇ ગયા હતા. તેમાં કોઇને પણ ભૂત રહ્યું ન હતું. તેઓમાંથી કેમકે ઋષિ અત્યંત તીક્ષ્ણ ભુદિવાળા, ઋષિમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ,

સ્વાધ્યાય કરતા સારસ્વત મુનિ પાસે ગયા. સુંદર કાન્તિવાળા, દેવ સરખા, માણસની વસ્તી વિનાના વનવિષે સ્વાધ્યાય કરતા સારસ્વત મુનિ તેમણે જોયા. હે રાજન્! સર્વ મહર્ષિઓએ ત્યાં આવી મુનિમાં શ્રેષ્ઠ સારસ્વતને કહ્યું કે, ‘અમને અધ્યાપન કરાવો.’ તેમનાં વચન સાંભળી સારસ્વત મુનિએ કહ્યું કે, વિધિપુરઃપુર મારા શિષ્યપણાને પ્રાપ્ત થાઓ, એટલે હું અધ્યાપન કરાવું. મુનિગણોએ કહ્યું કે, હે પુત્રિક! તું બાળક છે માટે અમે તારા શિષ્યપણાને કેમ પ્રાપ્ત થઈએ? સારસ્વત મુનિએ કહ્યું કે, મારો ધર્મ નાશ થાય નહિ તેમ થવું જોઈએ, ધરણ્ય અધર્મથી જે કહે અને અધર્મથી જે ગ્રહણ કરે તે એક પરસ્પર વૈરી થાય છે. ઋષિઓએ પણ એજ રીતે કહેલું છે કે જે વેદ લખાવનાર તેજ આપણામાં મોટા, પણ વર્ષે કરી અથવા પળીયાં આવ્યાથી, ધનથી, કે ધણા કુટુંબથી મોટા કહેવાય નહિ. સારસ્વત મુનિનાં વચન સાંભળી મુનિઓ વિધાને કરી વેદને પ્રાપ્ત થઈ પાછા ધર્મ આચરવા લાગ્યા. એ રીતે સાડે હજાર મુનિ, સારસ્વત મુનિના શિષ્યપણાને પ્રાપ્ત થયા. વિપ્રર્ષિ સારસ્વત મુનિથી વેદના સ્વાધ્યાયને લીધે બાળક એવા વિપ્રર્ષિને વશ રહેલા સર્વ મુનિઓ, તેના આસનવાસ્તે મુષ્ટિ મુષ્ટિ દર્બ લઈ આવતા હતા. ત્યાંથી પછી કેશવના પૂર્વજ મહા બળવાન રેહિયો પુત્ર બળરામ ધનનું દાન દઈ દર્પિત થએલા ક્રમેકરી વિખ્યાત વૃદ્ધ કન્યાએ જ્યાં તપ કર્યું હતું તે તીર્થપ્રત્યે ગયા.

તન્નાપિ વત્વા વસુરોહિણેયો મહાબલઃ કેશવપૂર્વજોય ।

જગમ તીર્થમુદિતઃ ક્રમેણ ક્યાતં મહદ્વૃદ્ધકન્યાસ્મ યત્ર ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वतर्गतगदापर्वणि बलदेवयात्रायां गुर्जरभाषायामेकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

અધ્યાય ૫૨ એ. કુમારિકાક્ષેત્ર.

जनमेजय उवाच—कथं कुमारीमगवन् तपो युक्तहभूत्पुरा ।

किमर्थं च तपस्तेपे को वास्या नियमो भवेत् ॥१॥

જનમેજય પૂછે છે—હે ભગવન્! પૂર્વે કુમારીએ કેવી રીતે તપ કર્યું અને શું કરવા તપશ્ચર્યા કરી, એનો નિયમ શું હતો તે હે બ્રહ્મન્! અતિ ઉત્તમ એવું આ વ્રત મેં તમારાથી જે સાંભળ્યું તે યથાર્થ મને કહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે રાજન્! મોટા યશવાળા મહા પરાક્રમી ગર્ભના ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા કુષ્ઠિ નામે ઋષિ હતા. તપસ્વીમાં શ્રેષ્ઠ, સમર્થ, વિપુલ તપ કરી મનથી સુંદર છે બ્રહ્મુટિ જેની અંબી કન્યા તેમણે ઉત્પન્ન કરી. પછી મોટા યશવાળા કુષ્ઠિ ઋષિ, તે કન્યાને જોઈ પ્રસન્ન થઈ આ લોકમાંથી કલેવરનો ત્યાગ કરી પોતે સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા. સુંદર બ્રહ્મુટિ તથા કમળ સરખાં નેત્રવાળા અનિહિત એવી કલ્યાણી તે, શ્રમ કરી ઉગ્ર મોટું તપ તથા ઉપવાસે કરી વિજન વનમાં પિતૃ તથા દેવતાઓનું પૂજન કરતી હતી. હે નૃપ! એ રીતે ઉગ્ર તપ કરતાં ધણે કાળ વીતી ગયો. પણ અનિહિત એવી તેણે પરજીવાની ઇચ્છા કરી નહિ પોતા સરખાં ભર્તા તેણે જોયો નહિ, તેથી ઉગ્ર તપથી પોતાના

શરીરને પાડિત કરી, નથી મનુષ્ય જેમાં એવા વનમાં પિતૃ તથા દેવતાઓના પૂજન વિષે તત્પર રહી. વૃદ્ધપણાથી તથા તંપકરી કર્પિત શ્રમયુક્ત તેણે પોતાના આત્માને કૃતકૃત્ય માની એક પગલાથી બીજું પગલું જવા સમર્થ રહી નહીં ત્યારે પરલોક પ્રત્યે જવાની ભુદ્ધિ કરી. એ રીતે શરીર મુકવાની છે કામના જેને એવી તેને જોઇ નારદે કહ્યું કે, હે અનથે ! કુમારી એવી તને પરલોક ક્યાંથી મળશે ? હે મહાત્મે ! દેવ લોકમાં અમે સાંભળ્યું છે કે તેં પરમ તપ કર્યું છે પણ લોકને જાણ નથી. નારદનાં વચન સાંભળી તેણે ઋષિની સભામાં કહ્યું કે, જે માટે પાણિગ્રહણ કરે તેને મારા તપનું અર્ધ હું આપું. તેનું કહેવું સાંભળી માલવના પુત્ર શૃંગવાન ઋષિએ તેની સાથે બોલી કરી પાણિગ્રહણ કર્યો. હે શાભને ! એક રાત્રિ મારે તારી સાથે વસતું, એ કરાર તારે કબૂલ હોય તો હું તારો પાણિગ્રહણ કરું. ‘હિંક બાણું સાઈ’ એમ કહી તે કન્યાએ શૃંગવાનને પોતાનો પાણિ આપ્યો, ગાંધવ પુત્રે પણ યથાદૃષ્ટ વિધિએ કરી વિધાનથી અગ્નિમાં હોમ કરી તેનો પાણિગ્રહણ કરી વિવાહ કર્યો. હે રાજન્ ! વરવણિની એવી તે કન્યા એક રાત્રિ દિવ્ય છે આભરણ તથા વસ્ત્ર જેનાં અને દિવ્ય ગંધનું છે અનુલેપન જેને એવી તરૂણી ઘઇ રહી. શોભાએ કરી બાણે પ્રકાશ કરતી હોય નહિ એવી તે કન્યાને જોઇ પ્રસન્ન થએલો ગાંધવ પુત્ર એક રાત્રિ તેની સાથે રહ્યો. પ્રભાત વિષે તે કન્યાએ તેને કહ્યું કે, હે વિપ્ર ! હે તપતાંવર ! તેં એક રાત્રિનો કરાર કર્યો હતો, તે રાત્રિ વિષે તમારી સાથે હું રહી. હવે તમારું કસ્યાણુ થાઓ અને હું જાઉં છું. જવા વખતે તે કન્યાએ કહ્યું કે, સાવધાન એવો જે, આ તીર્થ; વિષે દેવતાઓનું તર્પણ કરી એક રાત્રિ નિવાસ કરશે તેને અઘ્રાવન વર્ષ અલ્પયર્ષ પાળવાથી જે ફળ થાય તેટલું ફળ થશે. એ રીતે કહી તે સાધ્વી દેહનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગઇ. ગાંધવપુત્ર તેના રૂપનું ચિંતન કરતો દીન થયો, પણ તેની સાથે કરાર કરેલો માટે કષ્ટથી તેના અર્ધાં તપને ગ્રહણ કર્યું. પછી પોતાના આત્માને સાધી તેના રૂપબળે દુઃખિત કરેલો તે, તે કન્યાની રતિને પ્રાપ્ત થયો. આ વૃદ્ધ કન્યાનું મોટું ચરિત, તેનું અલ્પયર્ષ તથા શુભ એવી તેની સ્વર્ગગતિ કહી. અહિં હજાબુધ બ્રહ્માને શલ્ય હણાયો એમ સાંભળ્યું. પછી યાત્રુને તપાવનાર બલરામ, બ્રહ્મણોને દાન આપી સમંતપંચકદારથી નીકળી ઋષિગણોને કુરુક્ષેત્રનું ફળ પૂછ્યું. હે વિભો ! યદુમિહે પૂછ્યું છે કુરુક્ષેત્રનું ફળ જેમને એવા તે મહાત્મા ઋષિઓએ બ્રહ્માને પહેલું તે પ્રમાણે સર્વ કહ્યું.

તે પૃથ્વા યદુર્સિંહેન કુરુક્ષેત્રફલં વિભો ।

સમાચરણુર્મેહાત્માનસ્તસ્મૈસર્વં યથાતથમ્ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वान्तर्गत गदापर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां
सारस्वतोपाख्यानं गुर्जरभाषायां द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૫૩ મો. સમંતપંચકની યાત્રા.

શ્રુણ્ય ઉચ્ચુઃ—પ્રજાપતેઃ રુક્ષરવેદિરુચ્યતે સનાતનં રામસમંતપંચકમ્ ।

સમીજિરે યત્ર પુરાદિવૌકસો વરેજ સત્રેજ મહાવરપ્રદાઃ ॥૧॥

ઋષિઓ કહે છે—હે રામ ! જ્યાં પૂર્વે મહા વરદાન આપનાર દેવતાઓએ શ્રેષ્ઠ યો

કરી યજ્ઞન કર્યું હતું, એવું સમંતપંચક, પ્રજાપતિની ઉત્તર-વેદિ કહેવાય છે. પૂર્વે રાજર્ષિમાં
 ઐશ્વર્ય, બુદ્ધિમાન, અમિત તેજવાળા મહાત્મા કુરૂએ ધણાંક વર્ષ સુધી આ ક્ષેત્ર ખેડ્યું હતું,
 તેથી કુરૂક્ષેત્ર એ રીતે લોકમાં વિખ્યાત થયું હતું. ઋષિઓનાં વચન સાંભળી બલરામે પૂછ્યું
 કે, હે તપશ્વી ધનવાળા ઋષિઓ! મહાત્મા કુરૂએ શું કરવા આ ક્ષેત્ર ખેડ્યું એ વૃત્તાંત
 તમારા મુખથી જાણી હું સાંભળવા ઇચ્છું છું. બલરામનાં વચન સાંભળી ઋષિઓએ કહ્યું કે, હે
 રામા! પૂર્વે આ ક્ષેત્રને ખેડતા કુરૂને બેઠા સ્વર્ગમાંથી તેની પાસે આવી ઇન્દ્રે પૂછ્યું કે, હે
 રાજર્ષિ! પરમ યત્ને કરી શા માટે પૃથ્વી ખેડા છો તે મને કહો. ઇન્દ્રનાં વચન સાંભળી કુરૂએ
 કહ્યું કે, હે શતક્રતા! આ પૃથ્વી ખેડવાનું કારણ એ છે કે જે પુરુષો મરશે તે, પાપ
 રહિત એવા પુણ્યલોક પ્રત્યે જશે. કુરૂનાં વચન સાંભળી તેણે અવહાસ કરી ઇન્દ્ર પાછો સ્વર્ગ
 પ્રત્યે ગયો. પ્રયત્નવાન રાજર્ષિ કુરૂ પૃથ્વીને ખેડતો હતો, ત્યારે વળી વારંવાર શતક્રતુ ઇન્દ્ર
 એની પાસે આવી કાર્ય વિષે પ્રયત્નવાન કુરૂને પૃથ્વી પછી તેનો હાસ કરી પાછો સ્વર્ગ પ્રત્યે
 જતો હતો. એ રીતે જ્યારે કુરૂરાજ્યએ ઉગ્ર તપે કરી પૃથ્વી ખેડી ત્યારે ઇન્દ્રે દેવતાઓ પ્રત્યે
 રાજર્ષિ કુરૂનું ચિત્રીકૃત કહ્યું. એ વાત સાંભળી દેવતાઓએ ઇન્દ્રને કહ્યું કે, હે ઇન્દ્ર! તારાથી
 બની શકે તો વરદાન આપી રાજર્ષિ કુરૂને તે કાર્ય કરવાથી નિવૃત્ત કર, કારણ- યજ્ઞ કરી
 આપણું યજ્ઞન કર્યા વગર અહિં મરવાથી જ્યારે મનુષ્ય સ્વર્ગે જશે ત્યારે યજ્ઞ બંધ થવાથી
 આપણને ભાગ મળશે નહિ. દેવતાઓનાં વચન સાંભળી ઇન્દ્રે રાજર્ષિ કુરૂને કહ્યું કે, તમને
 ખેડે ધણો થયો, હવે આ પ્રયત્ન છોડી દો અને મારાં વચન પ્રમાણે કરો. હે નૃપ! આ
 સ્થાનકે નિરાહાર થઇ સાવધાનપણથી જે પોતાનો દેહ ત્યાગ કરશે તે પશુ યોગિનને પ્રાપ્ત
 થયા હશે તોપણ સ્વર્ગ પ્રત્યે જશે, 'હીક તેમ હો.' એ રીતે કુરૂ રાજ્યએ કહ્યું. તે પછી
 પ્રહસ્ય છે અંતરાત્મા જેનો એવો બહારાતિ ઇન્દ્ર પણ, તે રાજાના આજ્ઞા લઇ ત્યાંથી સ્વર્ગ
 પ્રત્યે ગયો. એ રીતે હે યદુઐષ! એ ક્ષેત્ર પૂર્વે રાજર્ષિએ ખેડેલું છે ને ઇન્દ્ર તથા બ્રહ્માદિક
 દેવતાઓએ તે રીતે કહેલું છે માટે આ ભૂમિથી એકે અતિ ઐશ્વર્ય ને પવિત્ર સ્થાન બીજું
 છે નહિ જે માણસો, અહિં પરમ તપ કરશે તે સર્વ, દેહ ત્યાગ કર્યા પછી બ્રહ્માના લોકને
 પ્રાપ્ત થશે. પવિત્ર માણસોને દાન આપશે તેમને પણ થોડા વખતમાં સહજ ગણું ફળ મળશે.
 શુભને ઇચ્છનારા જે મનુષ્ય, નિરંતર આ સ્થાનકે નિવાસ કરશે તે પણ યમના નિવાસને
 જશે નહિ. તેમજ જે રાજ્યો, મોટા યજ્ઞોએ કરી આ સ્થાનકે યજ્ઞન કરશે તેમનો પણ
 જ્યાં સુધી પૃથ્વી રહેશે ત્યાં સુધી સ્વર્ગમાં પાસ થશે. હે હવાયુષ! સુરાધિપ ઇન્દ્રે આ કુરૂ-
 ક્ષેત્ર સંબંધી જે ગાથા ગાઇ છે તે સાંભળી વાયુએ ઉડાડેલી કુરૂક્ષેત્રની રજ પણ દુષ્કૃતકર્મોને
 પરમ-ગતિ પ્રમાડશે. હે મનુષ્યમાં સિંહરૂપ! ઐશ્વર્ય દેવતાઓ, અત્યંત ઐશ્વર્ય બ્રહ્માણ, તથા
 રાજ્યોમાં મુખ્ય નૃગાદિક રાજ્યો, આ સ્થાને મહા અમૂલ્ય યજ્ઞથી યજ્ઞન કરી દેહત્યાગ
 કર્યા પછી ઉત્તમ ગતિને પ્રાપ્ત થયા છે. તરંતુક, અરંતુક, રામહદ અને યમચક્રનું મધ્ય સ્થળ
 આ કુરૂક્ષેત્ર સમંતપંચક, પ્રજાપતિની ઉત્તર-વેદિ કહેવાય છે. આ સ્થાન, કલ્યાણરૂપ, મહા
 પવિત્ર દેવતાઓને અત્યંત સંમત તથા સર્વગુણે કરી સમન્વિત છે માટે મંત્રામમાં અહિં
 હણ્યાલના સર્વ રાજ્યો, પુણ્ય તથા અણ્ય ગતિને પ્રાપ્ત થશે. એ રીતે બ્રહ્માદિક સહિત
 ઇન્દ્રે પોતે કહ્યું છે ને તે સર્વ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરે અનુમોદન કરેલું છે.

હત્યુવાચ સ્વયં શક્રઃ સહબ્રહ્માદિભિસ્તદા ।

તદ્વાનુમોદિતં સર્વંબ્રહ્માવિષ્ણુમહેશ્વરૈઃ ॥

શતિ શ્રી મહાભારતે શલ્યપર્વાતર્ગત ગદાપર્વણિ વલ્લદેવ તીર્થયાત્રાયાં
સારસ્વતોપાસ્થાને ગુર્જરભાષાયાં ત્રિપંચાશ્વત્તમોઽધ્યાયઃ ॥ ૫૨ ॥

અધ્યાય ૫૪ મો. બળરામનું પાછા ફરવું.

વૈશંપાયન ઉવાચ—કુરુક્ષેત્રં તતો દદ્ધા દત્વાદાર્યાંશ્ચ સાત્વતઃ ।

આશ્રમં સુમહદિવ્યમગમજ્ઞનમેજય ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે સાત્વત બલરામ, કુરુક્ષેત્રને જોઈ દાન આપી ત્યાંથી અત્યંત મોટા દિવ્ય આશ્રમ પ્રત્યે ગયા. મધુક તથા આશ્રવને કરી યુક્ત, પશુ અને ન્યગ્રોધથી સંકુલ ઘણાંક મિલ્કવટ્ક યુક્ત ફનસ તથા અર્જુનવટ્કે કરી સંકુલ એવા પવિત્ર લક્ષણવાળા એક આશ્રમ જોઈ યાદવમાં એક બલરામે સર્વ ઋષિઓને પૂછ્યું કે, આ એક આશ્રમ કોનો છે ? બલરામનાં વચન સાંભળી હે રાજન ! સર્વ ઋષિઓએ મહાત્મા હલાયુદ્ધ બલરામને કહ્યું કે હે રામ ! પૂર્વે જેનો આ આશ્રમ છે તે વિસ્તારથી અમે કહીએ છીએ. આ સ્થાનકે પૂર્વે પ્રકાશમાન વિષ્ણુએ ઉત્તમ તપ કર્યું હતું. આ સ્થાનકે જેના સનાતન એવા સર્વ યજ્ઞ વિધિપુરઃસર નિવૃત્ત થયા હતા. આજ સ્થાનકે કુમાર અવસ્થાથી બ્રહ્મચર્ય પાળનારી, સિદ્ધ, યોગયુક્ત તપે કરી સિદ્ધ, તપસ્વિની, મહાત્મા શાંડિલ્યની પુત્રી, ધારણ કર્યું છે ત્રત જેણે, નિયમયુક્ત બ્રહ્મચર્ય પાળનારી, દેવ તથા બ્રહ્મણ્યોએ પૂજન કરેલી, મોટા ભાગ્યવાળી, સાધ્વી શ્રીમતી નામની બ્રાહ્મણી, સ્ત્રીજને દુશ્વર એવું ધોર તપ કરી, સ્વર્ગે મર્ષ હતી. ઋષિઓનાં વચન સાંભળી આશ્રમ પ્રત્યે જઈ ઋષિઓને અભિવાદન કરી હિમવાતના પાર્શ્વ દેશવિષે સર્વ સંખ્યા કાર્ય આટોપી બલરામ, હિમાલયના પાદ પર્વત પ્રત્યે ચઢી ત્યાંથી કંઇક દૂર જઈ, પશુ પ્રસવણુ નામના પવિત્ર એક તીર્થને તથા સરસ્વતીના પ્રભાવને જોઈ પરમ વિરમયને પ્રાપ્ત થયા. બલરામ, કારપવન નામના ઉત્તમ એક તીર્થ પ્રત્યે જઈ અત્યંત નિર્મળ તેના શિતળ જળવિષે સ્નાન કરી, બ્રાહ્મણોને દાન આપી પિતૃઓ, તથા દેવતાઓનું તર્પણ કરી, સંન્યાસી તથા બ્રહ્મચારી સહિત એક રાત્રિ રહી, કારપવનથી રણદુર્ભદ અન્યુત બળરામ, જ્યાં પૂર્વે, ઇન્દ્ર, અગ્નિ તથા અર્યમા પ્રીતિને પ્રાપ્ત થયાં હતાં, એવા મિત્રાવરણુના પવિત્ર આશ્રમ ઉપર ગયા. ત્યાં સ્નાન કરી ધર્મોત્તમા મહા બલવાન યદુપુંગવ બલરામ, પરમ પ્રીતિને પ્રાપ્ત થઈ ઋષિ તથા સિદ્ધ સહિત ત્યાં બેસી સુંદર કથા શ્રવણ કરતા હતા. એવી રીતે ત્યાં તે સર્વ વિરાજમાન હતા એટલામાં જટામંડલે કરી સંયુક્ત સુવર્ણ સરખાં વસ્ત્ર પહેરેલાં, મહા તપસ્વી, હેમનો દંડ તથા કમંડળ ધરનાર, સુખરૂપ શબ્દવાળી, કમ્બળી નામની મનોહર વીણા ગ્રહણ કરેલા, નૃલ તથા ગીતમાં કુશળ, દેવ અને બ્રાહ્મણોએ પૂજન કરેલા, કલહ કરાવનાર, નિરંતર કલહ છે પ્રિય જેને એવા ભગવાન નારદજી શ્રીમાન બલરામ જે દેશમાં વિરાજતા હતા ત્યાં આવ્યા. ઉભા થઈ નિયમમાં છે ત્રત જેને એવા દેવર્ષિની સારી રીતે પૂજા કરી બલરામે કૌરવનું વૃત્તાંત પૂછ્યું. હે રાજન ! સર્વ ધર્મને જાણનાર નારદે કૌરવના અત્યંત ક્ષયરૂપી સર્વ વૃત્તાંત યથાર્થ કહ્યું. તે સાંભળી દીન વાણીથી રોહિણીપુત્ર બલરામે નારદજીને પૂછ્યું કે, જ્યાં તે રાજાઓ હતા તે ક્ષેત્રની શી અવસ્થા છે ? હે તપોધન ! એ સર્વ પૂર્વે મેં સાંભળ્યું છે તોપણ વિસ્તારથી સાંભળવાનો મને ઉત્સાહ થયે છે વાસ્તે કહો.

બળસામનાં વચન સાંભળી નારદે કહ્યું કે પૂર્વે બીજમ હજુઆ ત્યાર પછી દ્રોણ, સિંધુપાત, વૈકર્તન કહ્યું, તેમજ એના સર્વ પુત્ર, મુરિશ્રવા તથા પરાક્રમી મદ્રરાજ પણ હજુઆ, અને બીજા પણ મહા બલવાન સંગ્રામથી પાછા ન ફરનાર ઘણાક રાજાઓ તથા રાજપુત્રો કૌરવના જય વાસ્તે પ્રિય પ્રાણો ત્યાગ કરી હણ્યા. હે માધવ ! હે મહાબાહો ! દુર્યોધનના સૈન્યમાં કાણ કાણ ન હજુઆ તે કહું તે સાંભળો. સંગ્રામને મર્દન કરનાર કૃપ, કૃતવર્મા, તથા પરાક્રમી દ્રોણ પુત્ર એ ત્રણ બાકી અવશેષ નહા છે, તે પણ હે રામ ! ભયથી દશ દિશાઓ પ્રત્યે નાસી ગયા. તે વખતે અત્યંત દુઃખિત દુર્યોધન રાજા, દૈવાયન નામના હૃદય પ્રવિષ્ટ થયો. એ રીતે રતંભન કરેલા જશવિષે સુતેલા દુર્યોધનને કૃષ્ણ સહિત પાંડવો ઉગ્રવાણીએ કરી પીડવા લાગ્યા. હે રામ ! ચોતરફથી તેમની ઉગ્રવાણીએ કરી પીડિત થએલા શસ્ત્રીર મોટી ગદા ઝડપી કરી ઉભો થઇ, આ સમયે બીમસેન સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થયો છે; વાસ્તે હે રામ ! ખતેનું અતિ દાઢણ એવું યુદ્ધ આજ થશે, માટે હે માધવ ! તમારે જોવાનું કૌતુહલ હોય તો ત્યાં જાઓ, અને ઇચ્છા હોય તો શિખોનું મહા ધોર એવું યુદ્ધ જુઓ.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! નારદનાં વચન સાંભળી દ્વિજર્ષભોનું પૂજન કરી સાથે આવ્યા હતા તે સર્વને રાજા આપી અનુયાયિ વર્ગને ‘તમે દારકાં જાઓ’ એમ આજ્ઞા આપી ‘લક્ષ પ્રસન્નણ તીર્થ’ જેમાં છે એવા ઐઞ પર્વતથી નીચે ઉતરી તીર્થનું મોટું ફળ સાંભળી પ્રસન્ન છે મન જેનું એવા અચ્યુત બળરામે બ્રાહ્મણોની સમીપ આ શ્લોક ગાયો કે સરસ્વતી વિષે નિવાસ કર્યા જેવી પ્રીતિ ક્યાંથી ? સરસ્વતી વિષે નિવાસ કરવા સરખા ગુણ ક્યાંથી અને સરસ્વતીને પ્રાપ્ત થઇ મનુષ્યો સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા, માટે સરસ્વતી નદીને મનુષ્ય સદાય સ્મરણ કરશે. સરસ્વતી, નદીઓ વિષે પવિત્ર છે, સરસ્વતી સદાય લોકનું શુભ કરનારી છે, ખોટાં કર્મ કરનાર મનુષ્યો પણ સરસ્વતીને પ્રાપ્ત થઇ, આ લોક તથા પરલોક વિષે શોચ નહીં કરે. એવી રીતે ગાઢ પ્રીતિએ કરી વારંવાર સરસ્વતી પ્રત્યે જોતા થતુને તપાવનાર બલરામ, અષ્ટે કરી યુક્ત એવા શુભ રથ પ્રત્યે વિરાજમાન થયા. ઉપસ્થિત એ રા શિખના યુદ્ધને જોવાની જેને ઇચ્છા છે એવા યદુપુંગવ બળરામ પછી કુરુક્ષેત્રમાં આવ્યા.

સ શીઘ્રગામિના તેનરથેન યદુપુંગવઃ ।

વિદ્યશુરભિસંપ્રાપ્તઃ શિષ્યયુદ્ધમુપસ્થિતમ્ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वार्तगत गदापर्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां
कुरुक्षेत्रप्रतिगमने गुर्जरनाषायां चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

અધ્યાય ૫૫ મો. ભીમ દુર્યોધનનું ગદાયુદ્ધ.

वैशंपायन उवाच—एवं तदभवद्युद्धं तुमुलं जनमेजय ।

यत्र दुःस्नान्वितो राजा धृतराष्ट्रो ब्रवीद्विदं ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે ભયંકર એવું તે યુદ્ધ થયું, જે યુદ્ધ થવાથી દુઃસ્નાન્વિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ સંજયને પૂછ્યું કે, હે સંજય ! ઉપસ્થિત ગદાયુદ્ધ વિષે રામને

જેઠાં મારાપુત્રે ભીમસેન સાથે કેવી રીતે યુદ્ધ કર્યું તે કહે ? સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! રામના સાન્નિધ્યને પામી યુદ્ધની જેને કામના છે એવો મહાપ્રાહુ તમારો પુત્ર દુર્યોધન પ્રસન્ન થયો. અને હે ભારત ! બળરામને જેઠા પરમ હર્ષયુક્ત યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ ઉભા થઇ યથા-વિધિ પૂજન કરી આસન આપી કુશળ પૂછ્યું. તે પછી રામે યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે ધર્મયુક્ત શર-વીરોના હિતરૂપ આવી રીતે કહ્યું કે, હે રાજસત્તમ ! ઋષિઓના મુખપદો મેં સાંભળ્યું છે કે દેવ, ઋષિઓ તથા મહાત્મા બ્રાહ્મણોએ સેવન કરેલું કુરૂક્ષેત્ર, અત્યંત પાવન તથા સ્વર્ગને આપનાર છે, ને ત્યાં યુદ્ધ કરીને પોતાનું શરીર ત્યાગ કરશે તેમનો જરૂર ઇન્દ્ર સાથે સ્વર્ગમાં નિવાસ થશે. હે નૃપ ! અહિંથી આપણે સમંતપંચક પ્રત્યે જઇએ, કારણ દેવલોક વિષે પ્રજા-પતિની તે ઉત્તર વેદી કહેવાય છે. ત્રૈલોક્યમાં અત્યંત પવિત્ર તથા સનાતન એવા તે સ્થાન વિષે સંગ્રામમાં મરણ પામનાર, અવશ્ય સ્વર્ગમાં જાય છે. ‘ હીક બહુ સારૂં ’ એમ બલરામને કહી હે મહારાજ ! શરવીર તથા સમર્થ કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર પોતાની સન્મુખ રહેલા સમંતપં-ચક પ્રત્યે ગયા. તેમજ અસહનશીલ એવો ક્રોધિત રાજા પશુ મોટી ગદા ગ્રહણ કરી પમથી ચાલી પાંડવ સહિત ત્યાં ગયો. તે રીતે આવતા, હાથમાં છે ગદા જેને એવા કવચ પહેરેલા દુર્યોધનને જેઠા અંતરિક્ષમાં રહેનાર દેવતાઓ ‘ સાધુ સાધુ ’ એ રીતે વખાણ કરવા લાગ્યા. આકાશચારી ચારણ દેવતાઓ તેને જેઠા હર્ષિત થયા. પાંડવોએ વીંટાણેલા કુરૂ-રાજ તમારો પુત્ર, મત્ત જન્મેન્દ્રના સરખી ગતિનો આશ્રય કરી ત્યાં ગયો. પછી શંખના શબ્દ, બેરીના મોટા શબ્દ તથા શરવીરોના સિંહતાદોષે કરી સર્વ દિશાઓ પૂરાઇ ગઇ. ઉત્તમ એવી સરસ્વતીની દક્ષિણ બાજુએ થઇ સારી ગતિને આપનાર એવા તે ઉત્તમ તીર્થ પ્રત્યે પશ્ચિમ દિશાની સન્મુખ બલરામના કહેવા પ્રમાણે તમારા પુત્ર સહિત સૌ ગયા. પછી ખાર વિનાની જુમિ છે એવા દેશ પ્રત્યે તેઓને પરસ્પર યુદ્ધ કરવાની રુચી થઇ. હે રાજન ! કવચ ધારણ કરેલા ભીમસેન, મોટી છે કોટી જેની એવી ગદા ગ્રહણ કરી ગરૂડના સરખું રૂપ ધારણ કરેલું હોય નહિ તેવો દેખાતો હતો; તેમજ મરતક વિષે અવબહુ શિરઆણુ છે જેને એવો સુવર્ણનું કવચ પહેરેલા તમારો પુત્ર હે રાજન ! સુવર્ણનો મોટો પર્વત શોભે તેમ શોભતો હતો. કવચ પહેરેલા શરવીર સંગ્રામજુમિ વિષે ઉભેલા ભીમ તથા દુર્યોધન પરસ્પર ક્રોધાયમાન થયેલા બે હસ્તિઓ શોભે તેમ હે મહારાજ ! રણમંડળના મધ્યમાં ઉભેલા પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેકે ચંદ્ર તથા સૂર્ય શોભે તેમ શોભતા હતા. ક્રોધાયમાન થયેલા મોટા હસ્તિની પેઠે પરસ્પર જેતા પરસ્પરના વધને ઇચ્છતા એક બીજાને નેત્રે કરી જાણે બાળતા હોય નહીં તેની પેઠે એક બીજાની સામું જેતા હે રાજન ! કુરૂકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, અત્યંત પ્રસન્ન મન-વાળા, ક્રોધથી લાલ છે નેત્ર જેનાં એવા તેઓ હાથમાં ગદા લઇ આસોડીસ કરવા લાગ્યા. પરાક્રમી દુર્યોધન મોટી ગદા લઇ હાથી જેમ હાથી સામે દોડે તેમ ભીમસેન સામે જેઠા તેને બોલાવવા લાગ્યો. પરાક્રમી ભીમસેન લોહમયી ગદા ગ્રહણ કરી વનમાં સિંહ જેમ સિંહને બોલાવે તેમ દુર્યોધન રાજાને બોલાવવા લાગ્યો. એ રીતે ઉગામી છે ગદા જેમણે એવા દુર્યોધન તથા ભીમસેન સંગ્રામ વિષે શિખર સહિત બે પર્વત શોભે તેમ શોભતા હતા. અત્યંત ક્રોધા-યમાન થયેલા, ભયંકર પરાક્રમવાળા, ગદાયુદ્ધમાં કુશળ, રોહિણે બળરામના શિષ્ય મયદાનવ તથા ઇન્દ્રની પેઠે સમાન કર્મવાળા, વરૂણ સરખું છે કર્મ જેમનું, મહા બલવાન વાસુદેવ, રામ તથા કૃષ્ણ સરખા, યુદ્ધ વિષે મધુકૈટભ સરખા, સુંદ તથા ઉપસુંદ જેવાં કર્મવાળા, રામ, રાવણ તથા વાલિ સુગ્રીવ સરખા, કાળ તથા મૃત્યુ સમાન, શત્રુને તપાવનાર, શરદ

જાતુમાં એક હસ્તિનીના સંગમ વારને પરસ્પર હોડતા મહોત્કટ મોટા હસ્તિઓ સરખા, સર્પની પેઠે પ્રદીપ્ત કોષણી વિષને વમન કરતા, પરસ્પર કોષાયમાન થયેલા, પરસ્પર નિરીક્ષણ કરતા, શત્રુને દમન કરનાર, ભરતકુળમાં સિંહરૂપ, પરાક્રમ સંયુક્ત, સિંહની પેઠે દુરાવર્ણ, મહા યુદ્ધમાં બિહારદ, નખ તથા દંડારૂપી છે આયુધ જેમને એવા વ્યાઘ્ર સરખા, દુરસહ, શરવીર, પ્રભુ સંહાર કરવા સારૂ ક્ષોભ પામેલા સમુદ્ર સરખા દુસ્તર, એ મંગળના તારા હોય નહિ જાણે એવા પ્રકર્યે કરી તપતા કોષાયમાન થયેલા મહારથિઓ, વર્ષાઋતુમાં પૂર્વ પશ્ચિમથી ઉત્પન્ન જ્યેષ્ઠા એ મેઘની પેઠે ગર્જના કરતા તથા વિષમ ભાષણરૂપી જળને વરસાવતા પરસ્પરની સામું જોતા, શત્રુને દમન કરનાર, મહાત્મા મહા બળવાન તે બેઉ, કિરણ યુક્ત તથા દીપ્તિમાન ઉગ્ર થયેલા કાળ વખતના એ સૂર્ય દેખાય તેવા દેખાતા હતા. એ વ્યાઘ્રની પેઠે પરસ્પર અત્યંત સંકુદ થયેલા, મેઘની પેઠે ગર્જના કરતા, મિંહ તથા કેસરી જેવા તે બેઉ હર્ષને પ્રાપ્ત થતા હતા. એ હસ્તિઓની પેઠે અત્યંત સંકુદ થયેલા, પ્રવ્રવિત અગ્નિ સરખા તે બેઉ, શિખરવાળા એ પર્વત હોય તેવા દેખાતા હતા, રોષથી સ્ફુરાયમાન છે એાજ જેમના પરસ્પર નિરીક્ષણ કરતા સામસામે ઉભેલા, હાથમાં ગદાવાળા પુરૂષમાં ક્રિતમ, મહાત્મા પરમ સંકૃષ્ટ તથા પરમ સંમત, એ અશ્વની પેઠે તથા એ હસ્તિની પેઠે પરસ્પર શબ્દ કરતા, એ વૃષભની પેઠે પરસ્પર મર્જના કરતા, દૈત્યની પેઠે બળે કરી ઉન્મત્ત એવા નરમાં ઉત્તમ દુર્યોધન તથા બીમ-સેન રણબુમિ વિષે શોભતા હતા. હે રાજન્ ! દુર્યોધને ભાઇઓને, મહાત્મા કૃષ્ણ, અતિ પરાક્રમવાળા રામ, કેકય, સંજય તથા મહાત્મા પંચાલ સહિત ઉભેલા યુધિષ્ઠિર રાજાને આવી રીતનું મર્વયુક્તવાક્ય કહ્યું કે, મારું તથા બીમસેનનું આ યુદ્ધ નિશ્ચય થયેલું છે માટે તમે શ્રેષ્ઠ રાજાઓ સહિત પાસે બેસીને જુઓ. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી તેઓએ તે પ્રમાણે કહ્યું. બેસી ગયેલું અતિ મોટું રાજમંડળ આકાશમાં રહેલા આદિત્યમંડળ સરખું દેખાતું હતું. તે સર્વ રાજાઓના મધ્યમાં હે મહારાજ ! બેઠેલા નીલ વસ્ત્રવાળા શ્વેત કાંતયુક્ત, શ્રીમાન મહા-બાહુ કેશવ ભગવાનના મોટા ભાઇ બળરામ, રાત્રિ વિષે નક્ષત્રે કરી વીંટાયેલા પૂર્ણ નિશાકર શોભે તેમ શોભતા હતા. હે મહારાજ ! ગદા છે હાથમાં જેમના, એવા અત્યંત દુઃસહ, અન્યોન્ય ઉગ્રવાણીએ કરી એક બીજાને બચા કરતા કુરૂકુળમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવા તે બેઉ અન્યોન્ય અગ્રિય વચન બોલી, પરસ્પર જોતા સંગ્રામના મધ્યમાં વૃત્રાસુર તથા ઇન્દ્રની પેઠે ઉભા હતા.

અગ્રિયાણિ તતોન્યોન્યમુક્ત્વા તૌ કુરુસત્તમૌ ।

ઉદીક્ષંતૌ સ્થિતૌ તત્ર વૃત્રશક્નો યથાહ્વે ॥

इति श्री. महाभारते श्रुत्यपर्वार्तर्गतगदापर्वणि गुर्जरभषायां पंचपञ्चाक्षस्तमो

ऽध्यायः ॥ ५५ ॥

અધ્યાય ૫૬ મો. ગદાયુદ્ધનો આરંભ.

वैशंपायन उवाच—ततो वागयुद्धमभवत्समुलं जनमेजय ।

यत्र दुःखान्वितो राजा धृतराष्ट्रोब्रवीदिवं ॥१॥

वैशंपायन કહે છે —હે જનમેજય ! તાર પછી ભયંકર એવું યુદ્ધ થયું જે અવધી

દુઃખાન્વિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્યએ કહ્યું કે, જેની આવી નિદ્રા છે એવા મનુષ્યપણાને ધિક્કાર છે. હે અનન્ન ! અગિયાર અક્ષૌહિણીના ભર્તા એવો મારો પુત્ર, સર્વ રાજ્યોને આજ્ઞા કરી પૃથ્વીને ભોગવી, તેજ જગતનો નાથ એવો મારો પુત્ર, અનાથની પેઠે વેગથી લાઘમાં ગદા લઇ પળે કરી સંગ્રામ વાસ્તે ચાલ્યો, તેનું કારણુ લાગ્ય વિના બીજું શું ? આપણું ભાગ્યજ એવું. હે સંજય ! મારા પુત્રને મોટું દુઃખ પ્રાપ્ત થયું, એમ કહી દુઃખાર્તા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્ય, બોલતો રહી ગયો. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! પછી મેઘ સરખા શબ્દવાળા પરાક્રમી એવા તમારા પુત્રે ગોતૃષ્ઠની પેઠે હર્ષથી શબ્દ કરી સંગ્રામમાં યુદ્ધ વાસ્તે પાર્થ એવા ભીમસેનને બોલાવ્યો. કુર-રાજ મહાત્મા દુર્યોધને ભીમસેનને બોલાવ્યો તે વખતે અત્યંત ધોર એવાં વિવિધ પ્રકારનાં રૂપ દેખાવા લાગ્યાં. ભયંકર શબ્દ સહિત વાયુ વાવા લાગ્યો, રજનો વર્ષાદ શરૂ થયો, સર્વ દિશાઓ અધકારથી ઢંકાઇ ગઇ, નભસ્તલને જાણે ફેડતા હોય નહિ એવાં સેંકડો ઉંખા-ડિયાં પડવા લાગ્યાં. હે વિશંપતે ! પર્વ વિના રાહુએ આદિત્યને ગળ્યો, વન તથા વૃક્ષ સહિત પૃથ્વી કંપવા લાગી, કાંકરા વરસાવતા એવા ઉજ્જય વાયુ વાવા લાગ્યા, પર્વતોનાં શિખર પૃથ્વી વિષે પડવા લાગ્યાં, ખડુ પ્રકારના જેમના આકાર છે એવા મૃગ દશેએ દિશાઓમાં દોડતા હતા. અત્યંત દારૂણ ધોર રૂપ એવી શિયાળો શબ્દ કરતી હતી, રૂંવાં ઉભાં કરનાર મહા ધોર એવા કડાકા થતા હતા. હે રાજન્ ! જળતી દિશા વિષે મૃગ વગેરે અશુભ મત્સ્યના કરતાં હતાં. જળાશયમાં રહેલા જળચરો ચોતરફથી વૃદ્ધિ પામતા હતા. તેમજ હે નૃપ ! ખાલી આકાશમાંથી મોટા શબ્દ, સંભળાતા હતા. નિમિત્તને જોઇ ભીમસેન, ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે મંદશુદ્ધિવાળો દુર્યોધન, સંગ્રામ વિષે મને જીતવા સમર્થ નથી. આજ કૌરવેન્દ્ર દુર્યોધન વિષે ખાંડવ વિષે જેમ અગ્નિ મુક્યો હતો તેમ હૃદય વિષે ધણુક કાળથી રહેલો જાનો એવો કોધ મુકીશ. હે પાંડવ ! આજ તમારા હૃદયમાં રહેલાં શલ્યોનાં હું ઉદ્ધાર કરીશ. આજ ગદાએ કરી કુરુકુળમાં અધમ એવા આ પાપરૂપને હણી કીર્તિમય માળા તમને હું પહેરાવીશ. રણ-મસ્તકવિષે ગદાએ કરી પાપ કર્મવાળા આને હણી ગદાએ કરી આજ આના દેહને સેંકડો પ્રકારથી ભેદીશ. દુર્યોધન, હવે ફરીથી હસ્તિનાપુરમાં પ્રવેશ કરશે નહીં. આજ શય્યામાં સર્પ નાંખેલો હતો તેનું, ભોજન વિષે વિષદાનનું, પ્રમાણુ કાટિમાં પાડવાનું, લાખતા ઘર વિષે દાહ કરવાનું, સભા વિષે કરેલા ઉપહાસનું, સર્વસ્વ હરણનું, વર્ષ પર્થત કરાવેલા અજ્ઞાતવાસનું તથા વિવાસનનું ફળ આજ આને પ્રાપ્ત થશે અને આજ એ સર્વ દુઃખના અંતને હું પ્રાપ્ત થઇશ. એક દિવસમાં આજ આને હણી મારા આત્માનો હું અનુણી થઇશ. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! આજ દુર્બુદ્ધિવાળા દુર્યોધનનું આયુષ્ય સમાપ્ત થયું. તેમજ માતાપિતાનું દર્શન પણ સમાપ્ત થયું. હે રાજેન્દ્ર ! આજ દુર્મતિવાળા કુરારાજ દુર્યોધનનું સૌખ્ય સમાપ્ત થયું; તેમ ફરીથી હવે સ્ત્રીઓનું દર્શન પણ સમાપ્ત થયું. આજ કુરારાજ એવા શાંતનુના કુળમાં કલંકરૂપ એવો પ્રાણ, રાજ્ય તથા લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી પૃથ્વીતળ વિષે શયન કરશે. ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્ય, ગદાએ કરી મેં પાડેલા પુત્રને સાંભળી શકુનીની બુદ્ધિથી કરેલા પોતાના અયુભ કર્મને યાદ કરશે. હે રાજ-શાહલ ! પરાક્રમી ભીમસેન, ઈન્દ્ર જેમ વૃત્રાસુરને બોલાવી ઉભો રહે, તેમ યુદ્ધ કરવા સામે ઉભો રહ્યો, તે સામે શૃંગવાન કૈલાસપર્વત જાણે હોય નહિ એવા ગદા ઉગામી સામે ઉભેલા દુર્યોધનને જોઇ કોષાયમાન થયેલો ભીમસેન બોલ્યો કે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજના તથા તારા પોતાના વારશ્ચાવત વિષે કરેલા દુષ્ટ કર્મને તું યાદ કર. સભાના મધ્યમાં રજસ્વલા દ્રૌપદીને જે કલેશ

આપ્યો હતો, છૂત વિષે તેં તથા સુખલ પુત્ર શકુનિએ ધર્મરાજને છેતર્યા હતા, વન વિષે તારૂં કરેલું જે દુઃખ અમને પ્રાપ્ત થયું હતું તે સૌ વાળીશું અમે જે જે દુઃખને પ્રાપ્ત થયા છીએ તે આજ હું ખતમ કરીશ. હે દુર્મતે ! તને મેં જ્યેષ્ઠો તે ધણું સારૂં થયું. રથિમાં શ્રેષ્ઠ શિખડિએ હણેલા પ્રતાપવાન એમ ગંગાપુત્ર બાણુ શય્યામાં સુતેલા છે. તેમજ દ્રોણ, કર્ણ તેમજ પ્રતાપવાન શલ્ય પણ હણાયો, વૈરાગિનો આદિકર્તા સુખલપુત્ર શકુનિ હણાયો, આદ્ય આલનાર કૌપદીના કેશ એવનાર પાપરૂપ દુઃશાસન પણ હણાયો, પરાક્રમથી યુદ્ધ કરનાર શરવીર બીજ તારા સર્વ ભાઈઓ હણાયા, અને બીજ પણ ધણાક રાજાઓ, તારે વાસ્તે હણાયા. તને પણ આજ ગદાએ કરી હણીશ, એમાં સંશય નહિ. હે રાજેન્દ્ર ! ઉચે સ્વરે ભાષણ કરતા ભીમસેનને ગયો છે ભય જેનો એવા સત્ય પરાક્રમવાળા તમારા પુત્રે કહ્યું કે, હે વૈકાદર ! ધણું બોલવાથી શું ? યુદ્ધ કર. હેકુલાધમ ! આજ હું તારી યુદ્ધ શ્રદ્ધાનો નાશ કરીશ. હે ક્ષુદ્ર ! બીજ પ્રાકૃત નરની પેઠે દુર્યોધનને કાઢ તારા જેવાની વાણીએ કરી ત્રાસ પમાડવા સ્વર્થ થઇ શકાય તેમ નથી. ધણા દિવસથી તારી સાથે ગદાયુદ્ધ કરવું એમ મારા હૃદયમાં ઇચ્છા હતી તે દેવતાઓએ આજ પૂરી પાડી એ ધણું સારૂં થયું. હે દુર્મતે ! વાણીએ કરી ધણું બોલવું તથા બડબડાટ કરવો, તેણે કરી શું ? કહેવા પ્રમાણે કર્મ કરી દેખાડ, વિલંબ ન કર. દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી રાજાઓ, સૌમક તથા જે જે ત્યાં આવ્યા હતા તે સર્વ તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. બધાએ વખાણ કરેલો ઉભાં થયાં છે રૂંવાં જેનાં એવા કુરૂનંદન દુર્યોધને યુદ્ધ વાસ્તે ધીર મતિ કરી, ઉન્મત્ત હસ્તિની પેઠે સહનશીલ દુર્યોધનને તાલીના શબ્દે કરી હર્ષયુક્ત કર્યો. તે વખતે હર્ષયુક્ત એવા તે મહાત્માને જોઇ મહાત્મા પાંડુપુત્ર વૈકાદર, ગદા ઉગામી વેગેકરી તેની સામે દોડ્યો, જ્યને ઇચ્છતા પાંડવોના કુન્ડર તથા અથ, વારંવાર શબ્દ કરતા હતા ને શત્રો દીપતાં હતાં.

बृहन्ति कुंजरास्तत्र हयान्देवन्ति चासकृत् ।

शस्त्राणि आप्यदीप्यन्त पाण्डवानां जयैषिणां ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वोत्तर्गतगदापर्वणि गदायुद्धारंभे गुर्जरभा-
षायं षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

ॐ नमः शिवाय

અદ્યાય ૫૭ મો. ગદાયુદ્ધ ચાલુ.

સંખ્ય હવાવ—તતો દુર્યોધનો દૃષ્ટા ભીમસેન તથાગતં ।

પ્રત્યુદયાવદીનાત્મા વેગેન મહતાનદન્ ॥૧॥

સંખ્ય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે રીતે આવેલા ભીમસેનને જોઇ અદીન છે આત્મા જેમો એવો દુર્યોધન રાજા, મોટા વેગથી તેની સામે ધસ્યો. જે રીતે શશંગાઓ જે ટુચ્છ એકેની સામા આવે તેમ એકે પરસ્પર સામા આવ્યા. તે સમયે પ્રહારોના મોટા કડાકા જેવો શબ્દ થતો હતો. પરસ્પર છતવા ઇચ્છતા ઇન્દ્ર તથા પ્રહ્લાદનું જેવું યુદ્ધ થાય તેવું રૂંવાં જેનાં કરનાર ભયંકર તે એકેનું યુદ્ધ થયું. રથિરે કરી વ્યાપ્ત છે સર્વાંગ જેનાં, હાથમાં ગદા

ધરેલા, મનસ્વી એવા મહાત્મા તે એકે, પુષ્પિત એવા ખાખરાનાં એ વૃક્ષ સરખા દેખાતા હતા. એ રીતે અતિ દારૂણ એવું તે મહાયુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. તે વખતે પતંગ નામના જંતુ સમુદાયે કરી દર્શનીય આકાશ શોભે તેમ શોભતું હતું, એ રીતે અત્યંત ભયંકર એવા પ્રવર્તમાન જ્યેષ્ઠા તે સંકુલ યુદ્ધમાં યુદ્ધ કરતાં થાકી ગયેલા શત્રુને દમન કરનાર તે એકે, બે ઘડી વિભાસે ખાધ વળી પાછી સુંદર ગદા ગ્રહણ કરી શત્રુને તપાવનાર એવા તે એક બીજાને પ્રહાર કરવા લાગ્યા. મોટા પરાક્રમવાળા, નરમાં શ્રેષ્ઠ, યજ્ઞવાન, હાથણી વારને યુદ્ધમોટકટક એવા બે હસ્તિ સરખા, સમાન છે વીર્ય જેમનું, ગદા ગ્રહણ કરેલા તે એકેને જોઈ દેવ, ગંધર્વ તથા મનુષ્ય, પરમ વિસ્મયને પ્રાપ્ત થતાં હતાં. ગ્રહણ કરી છે ગદા જેમણે એવા દુર્યોધન તથા દ્રુપદને જોઇ સર્વ પ્રાણીને વિજયવિષે સંશય થતો હતો. વળી યજ્ઞવાનમાં શ્રેષ્ઠ, એક બીજાનાં છિદ્ર જોતા એવા તે એકે બાહ્યો, ગતિ વિશેષ કરતા હતા. તે વખતે હે રાજન્ ! જોનાર લોક, યમદંડ સરખી ઇન્દ્રના વજ્રની પેઠે ઉલુકત થયેલી, નાશ કરનારી ભયંકર એવી તેમની મોટી ગદાને જોતા હતા. પછી સંગ્રામમાં બીમસેને પોતાની ગદાએ કરી તેની ગદાને ભાગી તેનો અતિ ભયંકર એવા ધોર શબ્દ બે ઘડી પર્યંત સંગળાયો. એવી રીતે અતુલ વેગવાળી ગદાને તથા વેગ કરતા શત્રુને જોઇ દુર્યોધન પણ વિસ્મિત થયો. હે ભારત ! વળી શત્રુને ચોતરફ ભ્રમણ કરતો તથા વિવિધ પ્રકારના માર્ગ પ્રત્યે વિચરતો શરવીર બીમસેન શોભતો હતો. પોતપોતાના રક્ષણમાં સાવધાન એવા તે એકે, પરસ્પર પ્રાપ્ત થઇ ભક્ષ માટે બે બિલાડા જેમ પરસ્પર એક બીજાને હણે તેમ વારંવાર હણતા હતા બીમસેન, શત્રુની સન્મુખ જવું, પાછું આવતું રહેવું ઇત્યાદિ વિચિત્ર પ્રકારનાં મંડળ કરતો બહુ પ્રકારના માર્ગ પ્રત્યે વિચરતો હતો. શત્રુને મર્મસ્થાનમાં ધા કરી ઉઘેા ઉછાળવો તથા હેડે પાડવો વગેરે વિવિધ પ્રકારની રીતિ, પરિભ્રમણ, પ્રહારનું વર્જન વગેરે કરી સત્ય તથા અપસત્ય કરવું, વેથથી સામું જવું, પારકા યત્નને પાડવાનું કારણ સંપાદન કરવું, અચંચતપણું, શત્રુ ઉડે ત્યારે પાછું તેની સાથે યુદ્ધ કરવું, શત્રુને પ્રહાર કરવા સાડ ચોતરફ ગતિ કરવી, શત્રુના આગમનનો અવરોધ કરવો, પ્રહારથી બચાવ થવા સાડ નમ્ર મ્હાં નિકળી જવું, વા આડ મ્હાં નિકળી જવું, પાસે આવી આયુધ નાંખવું, પાછા વળી પાછળ કરેલા હાથે શત્રુને તાડન કરવું, ઇત્યાદિ યુદ્ધમાર્ગ પ્રત્યે વિચરતા ગદા યુદ્ધમાં વિશારદ એવા તે એકે, પરસ્પર એક બીજાને પ્રહાર કરતા હતા. કુરુકુળમાં શ્રેષ્ઠ તે એક બીજાને હેતરતા ક્રીડા કરતા હોય નહિ તેની પેઠે નાના પ્રકારનાં મંડળ થાય તે રીતે વિચરતા હતા. સંગ્રામવિષે ચોતરફથી યુદ્ધ ક્રીડા દેખાડતા એવા શત્રુને દમન કરનાર તે એકે ગદાએ કરી તત્કાલ એક બીજાને હણતા હતા. હે મહારાજ ! પરસ્પર એક બીજાને પ્રાપ્ત થઇ ઇધિરેકરી વ્યાપ્ત તે એકે દાંતેકરી બે હસ્તિઓ શોભે તેમ શોભતા હતા. એ રીતે હે મરંતપ ! નમતા છે સૂર્ય જેમાં એવે પાછલે પ્રહારે વ્રત તથા ઇન્દ્રના સરખું કૂર ધોરડા યુદ્ધ પ્રવર્તમાન થયું. હે રાજન્ ! હાથમાં ગદાવાળા યજ્ઞવાન તે એકે જૂદાં જૂદાં મંડળ કરી હિભા હતા. એટલામાં દુર્યોધન, દક્ષિણ તરફ મંડળ થાય તે રીતે સામે આરથો. બીમસેન સત્ય ભરફ મંડળ થાય તે રીતે સામે ગયો, તે રીતે સંગ્રામના અગ્રમાં વિચરતા બીમસેનને હે મહારાજ ! દુર્યોધને પાર્શ્વ દેશવિષે તાડન કર્યો. હે ભારત ! તમારા પુત્રે તાડન કરેલા બીમસેનને તે પ્રહારને ન સિંતવતાં યમદંડ તથા ઇન્દ્રના વજ્રસરખી મોટી ગદા નાંખી બીમસેનની ગદાને સર્વ પ્રેક્ષક લોક જોતા હતા. એ રીતે ગદા નાંખતા બીમસેનને જોઇ શત્રુને તપાવનાર તમારા પુત્રે ધોર ગદા હિંગામી તેની ઉપર નાંખી. હે ભારત ! તમારા પુત્રની મદા-

જન્ય વાયુના વેગેકરી મોટા ભયંકર શબ્દ થયો, તથા તે ગદા પરસ્પર અથડાવાથી તેમાંથી તેજ પશુ ઉત્પન્ન થયું. એ રીતે વિભાગથી મંડાકાર થાય તે રીતે વિવિધ પ્રકારના માર્ગ-પ્રત્યે વિચરતો તેજસ્વી તમારો પુત્ર ભીમથી અધિક શોભતો હતો. તે સમયે ભીમે વેગેકરી ઉગ્ર મોટા શબ્દવાળી ગદામાંથી ધ્રુજ તથા જ્વાળાસહિત અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. ભીમે નાંખેલી ગદાને જોઇ લોહમયી મોટી ગદાને નાંખતો દુર્યોધન અત્યંત શોભતો હતો. તે મહાત્માની ગદા વાયુના વેગે તેજો સોમક સર્વ પાંડવોને ભય પ્રાપ્ત થયો. સંગ્રામમાં ચોતરફથી યુદ્ધ ક્રીડા દેખાડતા શત્રુને દમન કરનાર તે ખેડ, ગદાએ કરી એક બીજાને હણીતા હતા. હે મહારાજ ! દાંતે કરી એ હસ્તિ જેમ પરસ્પરને તોડે તેમ પરસ્પરને ગદાએ પ્રહાર કરતા રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત અંગવાળા તે ખેડ, સંગ્રામના મધ્યમાં શોભતા હતા. આવરણ રહિત વ્રત તથા ઇન્દ્રના જેવું ધોરૂપ એવું તે યુદ્ધ નમતા છે સૂર્ય જેમાં એવે પાછળે પહોરે થયું. જેમાં પાસે ઉમેલા ભીમસેનને જોઇ અત્યંત વિચિત્ર પ્રકારના માર્ગથી વિચરતો તમારો પુત્ર, કુતિપુત્ર ભીમસેન સામે દોડ્યો. તે સમયે અતિ ક્રોધાયમાન થએલા તેની સુવર્ણથી શોભિતી મોટા વેગવાળી ગદાને કુદ્ધ થએલા ભીમસેને અક્ષાળી તે વખતે ખેડની ગદાના અભિધાતજન્ય, ખે વજ્રના જેવો શબ્દ થાય તેવો મોટો શબ્દ થયો. હે મહારાજ ! ભીમસેને નાંખેલી વેગવાન પડતી એવી તે ગદાએકરી કંપાયમાન થઇ સંગ્રામમાં ભીમસેને હણેલી ગદાને ન સહન કરી શકતા મદોન્મત્ત હસ્તિને સામે જોઇ મદોન્મત્ત હસ્તિને ક્રોધ થાય તેની પેઠે ક્રોધાયમાન થએલા નિશ્વસ કરેલા કૌરવ્ય દુર્યોધને સગ્ય મંડળ થાય તે રીતે ગદા ફેરવી ભયંકર વેગવાળી કુતિપુત્ર ભીમસેનના મસ્તકવિષે નાંખી. એ રીતે તમારા પુત્રે ગદાએકરી હણેલા પાંડુપુત્ર ભીમસેન કંપાયમાન થયો નહિ. તે જોઇ હે રાજન્ ! સર્વ મૈત્ર્ય ભીમસેનનાં વખાણુ કરવા લાગ્યું. ગદાથી હણાયો તોપણુ એક પગણુ ચલાયમાન થયો નહિ. ત્યારપછી ભયંકર પરાક્રમવાળા ભીમસેને સુવર્ણથી શોભિતી અત્યંત મોટી પ્રદીપ્ત એવી ગદા દુર્યોધન ઉપર નાંખી. અસંગ્રાંત મહા બળવાન દુર્યોધને લાઘવથી તે ભીમસેનના પ્રહારને નિવારણુ કર્યો. તે જોઇ સર્વને મોટું વિસ્મય થયું. હે રાજન્ ! ભીમે નાંખેલી મોટા શબ્દવાળી પૃથ્વીવિષે પડતી ધોર એવી તે ગદાએ કરી પૃથ્વી ચલાયમાન થઈ. પછી ગદાનો તથા નિપાતે ભીમસેન છેતરાયો એમ જાણી ઉન્મત્તની પેઠે વારંવાર ક્રૂદતા બળવાન કુરૂસત્તમ દુર્યોધને તેને છેતરી અત્યંત ક્રોધથી વક્ષસ્થળમાં તેને તાડન કર્યો. એ રીતે મહાસંગ્રામમાં તમારા પુત્રે ગદાએ કરી હણેલો ભીમસેન મુંઝાઇ જવાથી કર્તવ્ય શન્ય થઇ ગયો. હે રાજન્ ! એ રીતે વરતતા તે યુદ્ધને જોઇ અત્યંત હણાયો છે સંકેદપ જેમતો એવા સોમક તથા પાંડવ, ખેદયુક્ત છે મન જેમનું એવા થયા, તે વખતે પ્રહારે હસ્તિની પેઠે ક્રોધાયમાન થએલા ભીમસેને, હસ્તિ સામે જેમ હસ્તિ દોડે અને વનગજ સામે જેમ સિંહ દોડે તેમ તમારા પુત્ર સામે દોડી તેના પાશ્વર્થેશમાં ગદા મારી, તે પ્રહાર કરી વિઠ્ઠળ એવો તમારો પુત્ર પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. એ રીતે કુરૂકુળમાં શ્રેષ્ઠ એવો દુર્યોધન ધુટણુમેર થઇ પૃથ્વી ઉપર ખેસી ગયો. હે જગત્પતે ! સંજયોનો મોટો શબ્દ ઉત્પન્ન થયો. સંજયોના શબ્દને સાંભળી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! કાપાયમાન થએલો મહાપાહુ તમારો પુત્ર મોટા સર્પની પેઠે શ્વાસોર્ધ્વાસ કરી, જાણે ભીમસેનને બાળતો હોય નહિ તેમ તેની સામું જોઇ સંગ્રામમાં જાણે તેનું મસ્તક કાપી લેશે એવો ડાળ કરી ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ, ગદા ગ્રહણુ કરેલા, ભયંકર પરાક્રમવાળા, મહાત્મા તમારા પુત્રે, ભીમસેન સામે દોડી તેના કપોળ લાગમાં ગદા મારી. એ રીતે ગદાએ કરી તાડન કરેલો મદ ઝરતા હસ્તિની પેઠે લલાટ પ્રાંતમાંથી આવે છે

રૂધિર જેને એવો અચ્ચત્ત સરખો ભીમસેન ચલાયમાન ન થતાં ઉઘટો ક્રોધે ભરાયો. તે પછી અર્જુનના મોટા ભાઈ શત્રુને નાથ કરનાર ભીમસેને, વજ્ર સરખો છે શમ્ભુ જેનો એવી, શરવીરને હણુનારી, લોહમયી ગદા ગ્રહણ કરી પરાક્રમથી શત્રુ એવા દુર્યોધનને મારી. ભીમસેને હણુલો તેથી સારી રીતે કંપાયમાન થયા છે દેહના અંધન જેના એવો તમારો પુત્ર, વનમાં વાયુના વેગે તાડન કરેલો, ચોતરફથી ઘેરાયલો, સુપુષ્પિત સાગનું વૃક્ષ જેમ પડે તેમ તેની પડ્યો. એ રીતે પૃથ્વીવિષે પડેલા તમારા પુત્રને જોઈ પાંડવો પ્રસન્નતાપૂર્વક શમ્ભુ કરવા લાગ્યા, તમારા પુત્ર દુર્યોધને, ચેતનાને પામી દૂદમાંથી જેમ હસ્તિ ઉડે તેમ ઉભા થઈ જે રીતે પોતે શીખેલો હતો તે પ્રમાણે પરિભ્રમણ કરી નિરંતર અસહનશીલ એવા મહારથિ તમારા પુત્રે પોતાની આગળ ઉમેલા પાંડુપુત્ર ભીમસેનને તાડન કર્યો; વિદ્યુત્ત છે અંગ જેનું એવો તે પૃથ્વી વિષે પડ્યો. એ રીતે યુદ્ધમાં પરાક્રમી ભીમસેનને પૃથ્વી ઉપર પાડી, સિંહનાદ કરી, કૌરવ એવા તેણે ગદાનિપાતે કરી, પરાક્રમથી વજ્ર સરખું તેનું કવચ બેઠું, તે વખતે અંતરીક્ષમાં દેવતાઓ તથા અપ્સરાઓએ મોટો શમ્ભુ કર્યો અને ઉત્તમ એવી વિચિત્ર પ્રકારના પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ. પૃથ્વી વિષે પડેલા બળે કરી હીન થએલા નહિ એવા કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા તે ઉત્તમ નરને તથા અત્યંત દુઃખ એવા તેના કવચના ભેદને જોઈ મોટો ભય પ્રાપ્ત થયો. ત્યારપછી બે ધડીએ ચેતનાને પ્રાપ્ત થઈ, રૂધિરાક્રત એવા પોતાના મુખને લુટી, ધૈર્ય રાખી, નેત્ર ઢાડી બળથી સ્તાંભન કરી ભીમસેન ઉભો રહ્યો.

તતો મુદ્ગર્તાદુપલમ્ય ચેતનાં પ્રમુજ્ય વક્ત્રં રુધિરાક્રમાત્મનઃ

ધૃતિં સમાલમ્ય વિવૃત્યલોચને બલેન સંસ્તમ્યવૃકોદરઃ સ્થિતઃ ॥

इति श्री महाभारतं शल्यपर्वतर्गतगदापर्वणि गदायुद्धे गुर्जरभाषायां
सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૫૮ મો. દુર્યોધનનું પડવું.

संजय उवाच—समुदीर्णं ततो दृष्ट्वा संग्रामं कुरुमुख्ययोः ।

अथाब्रवीदर्जुनस्तु वासुदेवं यशस्विनं ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે પછી કુરુકુળમાં મુખ્ય એવા તે બેઉના તીવ્ર સંગ્રામને જોઈ અર્જુને યશસ્વી એવા વાસુદેવ ભગવાનને પૂછ્યું કે હે જનાર્દન ! આ બેઉ વીર-માંથી યુદ્ધવિષે તમે કોને શ્રેષ્ઠ માનો છો અને કોનો કયો ગુણ અધિક છે, તે તમે મને કહો. એવાં અર્જુનનાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે, આ બેઉને ઉપદેશ સરખો છે, પણ વિશેષ બળવાન ભીમસેન છે અને કુશળ તથા યત્ન કરવામાં તત્પર દુર્યોધન ભોમથી અધિક છે, માટે જો ધર્મથી યુદ્ધ કરશે તો ભીમસેન જીતશે નહિ. જો અન્યાયથી યુદ્ધ કરશે તો દુર્યોધનને હણશે. વળી દેવતાઓએ અસુરોને પણ માયાએકરી જીત્યા છે એમ પુરાણોત્તિ-હાસ કહે છે તેમજ ઇન્દ્રે વિરોચન તથા વૃત્રાસુરને માયાથીજ હણ્યો હતો, માટે ભીમસેન પણ માયામય એવા પરાક્રમનો આશ્રય કરશે તો જીતશે. હે અર્જુન ! છૂતપ્રલે ભીમસેને દુર્યોધન સાથે પ્રતિજ્ઞા પણ કરેલી છે કે સંગ્રામ વિષે હું ગદાએ કરી તારા સાથળ બેદીશ; માટે

અરિકષણે એવા ભીમસેન, પોતે તે પ્રતિજ્ઞાનું પરિપ્રાધન કરેા. મામાવી એવા રાજાને માયાએ કરી નિકૃત્તન કરેા. જે ભીમસેન બળતો આશ્રય કરી ન્યાયેકરી પ્રહાર કરશે તો યુધિષ્ઠિર રાજા પાછા સંકટને પ્રાપ્ત થશે. હે પાંડવેય! વળી હું તને કહું તે સાંભળ, ધર્મરાજના અપરાધેકરી આપણને ભય પ્રાપ્ત થયો, કારણ કે જે કે ભીષ્મ છે મુખ્ય જેમાં એવા કૌરવોને હણી અત્યંત મોટું કર્મ કરી જય પ્રાપ્ત કર્યો તથા મોટા યજ્ઞ પ્રાપ્ત થયો અને વૈર પણ લીધું. હે પાંડવ! એ રીતે પ્રાપ્ત થએલો વિજય પાછો તેમણે સંશય યુક્ત કર્યો, ધર્મરાજની આ અશુદ્ધિ છે કે આવા ધૌર યુદ્ધમાં એકને વિજય કરવાનું પણ કરવું ને દુર્યોધન, એક તો શરવીર, કુશળ તથા એકાચનગત એટલે એકજ રસ્તે ચાલનાર છે, આ ટેકાણે શુકાચાર્યે ગાએલો તત્ત્વાર્થ સહિત પુરાતન એવા એક શ્લોક છે તે હું કહું તે સાંભળ. હે ધનંજય! જીવિતને ઇચ્છતા તેથી ભાગેલા, વળી તેજ પાછા આવેલા, મરતાં બાકી રહેલા શત્રુઓથી બહીતા રહેવું; કાં કે તે એકાચનગત એટલે કે એકજ રસ્તે જનાર છે, કે મરવું કાં મારવું, માટે ઉતાવળથી પાછા આવેલા જીવિત વિષે નિરાશ એવા શત્રુઓની આ-મળ ઉભા રહેવું નહિ. હે અર્જુન! ઈન્દ્ર પણ આમાં સમર્થ થઇ શકે નહિ, તેમજ હણાયું છે સૈન્ય જેવું એવા ભાગીને હૃદમાં પેટેલા, પરાજય પામેલા, વનને ઇચ્છતા, રાજ્ય પામવામાં નિરાશ થયેલા દુર્યોધનને દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા પ્રાપ્ત પુરૂષ બોલાવે નહિ. તેમ આપણું જીતેલું રાજ્ય કાંઈ દુર્યોધન હરણ કરી શકે તેમ પણ હતું નહિ. દુર્યોધને તેર વર્ષ સૂધી ગદાયુદ્ધ શીખવાનો શ્રમ કરેલો છે તે આ વખતે ભીમસેનને મારવાની ઇચ્છાથી ઉંચો તથા આડો વિચરે છે. વાસ્તે આને મહાબાહુ ભીમસેન જે અન્યાયે કરી હણશે નહિ તો કુરુ-કુળમાં ઉત્પન્ન થએલો આ દુર્યોધન આજ તમારો રાજા થશે. કેશવ ભગવાનનાં વચન સાંભળી અર્જુને ભીમસેન જેતાં પોતાનો ઝખો સાથળ તાડન કર્યો. સંજ્ઞા પ્રહણ કરી ભીમસેન, બે બે ત્રણ ત્રણ વિચિત્ર પ્રકારનાં મંડળ થાય તે રીતે હાથમાં ગદા લઇ સંગ્રામમાં વિચરતો હતો. એ રીતે પાંડુપુત્ર ભીમસેન હે રાજાનું! શત્રુને જાણે સંમોહ પમાડતો હોય નહિ તેની પેઠે દક્ષિણ, સત્ય તથા ગોમુત્રાકાર મંડળ થાય તે રીતે સંગ્રામમાં વિચરતો હતો. ગદામાર્ગમાં વિશારદ એવો તમારો પુત્ર ભીમસેનને હણવાની ઇચ્છાથી, લઘુતાથી વિચિત્ર પ્રકારનું મંડળ થાય તે રીતે સંગ્રામ વિષે વિચરતો હતો. ચંદન તથા અગરચંદનનું લેપન કરેલા, ગદાને ફેરવતા, વૈરના અંતને ઇચ્છતા, ક્રોધાયમાન થએલા કાળની પેઠે પરસ્પર હણવા ઇચ્છતા, અત્યંત શરવીર, પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે બેડે, સર્પના માંસને ઇચ્છતા બે ગરૂડ જેમ પરસ્પર યુદ્ધ કરે તેમ યુદ્ધ કરતા હતા. વિચિત્ર પ્રકારનાં મંડળ થાય તે રીતે વિચરતા દુર્યોધન તથા ભીમસેનના ગદાસંપાતથી અમિતી જ્ઞાનાઓ ઉત્પન્ન થતી હતી. શરવીર, બળવાન સમાન પ્રહાર કરતા, વાયુએ ફોલ પમાડેલા બે સમુદ્ર સરખા, મોહનમત્ત હસ્તિની પેઠે પરસ્પર પ્રહાર કરતા તે બેઉના ગદા પ્રહારથી મોટો વજ્રપાત સરખો શબ્દ ઉત્પન્ન થતો હતો. અત્યંત સંકુચ એવા તે દારૂણ સંપ્રહારવાળા, સંગ્રામ વિષે થાકી ગયેલા, શત્રુને દમન કરનાર યુદ્ધ કરતા તે બેડે, બે ધડી વિસામો ખાઇ, વળી પાછા મોટી ગદા ગ્રહણ કરી કોષથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, તે વખતે પરસ્પર હણતા એવા તે બેઉનું હે રાજાન્દ્ર! ગદાનિપાતે કરી આવ-રણ રહિત એવું ધૌરણ યુદ્ધ થયું. તેમાં પરસ્પર દોડતા વૃષભ સરખાં નેત્રવાળા, વેશવાન, કાંદવમાં રહેલા બે મહિષની પેઠે પરસ્પર હણતા, શરવીર જર્જરીકૃત છે સૂર્ય અંશ જેમનાં તથા રૂધિરે કરી સંયુક્ત એવા તે બેડે, હિમવાન પર્વત વિષે રહેલાં બે આખરાનાં વજ્ર

હોય નહિ તેમ દેખાતા હતા. ભીમસેને દેખાડેલા છિદ્ર સામે કંઇક જોતો એવો દુર્યોધન, તત્કાલ તેની સામે આવ્યો. તે વખતે બલવાન ભીમસેને પાસે આવેલા તેને જોઇ મોટા વેગે કરી તેની ઉપર ગદા નાંખી. ગદા નાંખતા તેને જોઇ હે વિશંપતે ! તમારો પુત્ર, તે સ્થાનકથી દૂર જતો રહ્યો, તેથી ફેગટ ગએલી ગદા પૃથ્વી ઉપર પડી. હે કુરૂસત્તમ ! તમારા પુત્રે એ રીતે તે પ્રહારથી પોતાના આત્માને બચાવી સંભ્રમથી ભીમસેન ઉપર ગદાનો પ્રહાર કર્યો. તે પ્રહારના મોટા પાતથી સ્વતા રૂધિરે કરી ઘણા પરાક્રમવાળા તેને મૂર્છા આવી ગઇ. પણ સંભ્રામમાં પાંડવ પીડિત થએલો છે એ, દુર્યોધનના બાણવામાં આવ્યું નહિ. એ રીતે ભીમસેને પણ અતિ પીડિત એવું પોતાનું શરીર ધારણ કરી રાખ્યું. સંભ્રામમાં સામે પ્રહાર કરવા ઉભેલો છે એમ એને માની તમારા પુત્રે ફરીથી તેની ઉપર પ્રહાર ન કર્યો. ત્યાર પછી એ ઘડી વિસામો ખાઇ પ્રતાપવાન ભીમસેન, વેગેકરી પાસે ઉભેલા દુર્યોધન સામે દોડ્યો. ક્રોધથી સામે આવતા ઘણા પરાક્રમવાળા તેને જોઇ એના પ્રહારને ફેગટ કરવા ઇચ્છતા ઉદાર મનવાળા તમારા પુત્રે તેજ સ્થાનકે ઉભા રહેવાની મતિ કરી. ભીમસેનેને જીળવા સારું ઉંચા કૂદવાની ઇચ્છા કરી. તેનો અભિપ્રાય બાણી ભીમસેને સામે દોડી સિંહની પેઠે શબ્દ કરી, યુદ્ધ માર્ગે કરી છેતરતાં વળી ઉંચા કૂદતા તે રાજના એ સાથળ ઉપર વેગેકરી ગદા નાંખી. એ રીતે ભયંકર છે કર્મ જેનું એવા ભીમસેને નાંખેલી વજ્ર સરખી ગદાએ પ્રિય છે દર્શન જેમનું એવા દુર્યોધનના એ સાથળ ભાગી ગયા. હે મહીપતે ! ભીમસેને ભાગ્યા છે સાથળ જેના એવો પુરૂષમાં વ્યાઘ્રપ તમારો પુત્ર પૃથ્વીને શબ્દાયમાન કરતો નીચે પડ્યો. તે વખતે મોટા કડાકા સહિત વાયુ વાવા લાગ્યો. રજનો વર્ષાદ થયો. વૃક્ષ, સુદ્રવૃક્ષ તથા પર્વત સહિત પૃથ્વી ચલાયમાન થઇ. સર્વ રાજાઓનો પતિ શરવીર દુર્યોધન પડ્યો તે વખતે પ્રદીપ્ત, મોટા શબ્દવાળું, ભયંકર મોટું ઉંચાડિયું પડ્યું. તેમજ રૂધિર તથા રજનો વર્ષાદ થયો. હે ભરતર્ષભ ! તમારા પુત્રને પાડ્યો ત્યારે અંતરિક્ષમાં યક્ષ, રાક્ષસ તથા પિશાચોનો મોટો શબ્દ સંભળાયો. તેમજ ચોતરફથી ઘણાક મૃગ તથા પક્ષિઓનો અતિ ધોર એવો શબ્દ થયો. તમારા પુત્રને પાડ્યો તે વખતે હજારોમાં બાકી રહેલા જે ત્યાં ધોડા તથા હસ્તિઓ હતા, તે પણ મનુષ્ય સહિત મોટા શબ્દ કરવા લાગ્યા. ભેરી, શંખ તથા મૃદંગોનો મોટો શબ્દ થયો. પૃથ્વીની અંદર શબ્દ થતો હતો, અને ઘણા પગ તથા ઘુઘણા હાથવાળાં ભયંકર છે દર્શન જેમનાં એવાં નૃત્ય કરતાં ધડેકરી દિશાઓ વ્યાપ્ત થઇ ગઇ. ધ્વજ, અસ્ત્ર તથા શસ્ત્રવાળા યોદ્ધાઓ કંપવા લાગ્યા. હૃદ તથા કૂપ, રૂધિરને ઉભરાવા લાગ્યા. મોટા વેગવાળી નદીઓ ઉલટી વહેવા લાગી. સ્ત્રિઓ પુરૂષ સરખી અને પુરૂષ સ્ત્રી સરખા નિર્બલ થઇ ગયા. એ રીતે અદ્ભુત એવા ઉત્પાતને જોઇ પાંડવ સહિત સર્વ પંચાલ, ઉદ્ધિમ છે મન જેમનું એવા થયા. દેવ, ગંધર્વ તથા અપ્સરાઓ, તમારા પુત્રોનાં અદ્ભુત યુદ્ધનાં વખાણ કરતા ઇચ્છા પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. તેમજ હે રાજેન્દ્ર ! સિદ્ધ, વાયુ સહિત છે ગતિ જેમની એવા આરણ્ય, પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે બેઉની પ્રશંસા કરતા જે રીતે આવ્યા હતા તેમ પાછા ગયા.

તથૈવ સિદ્ધારાજેન્દ્ર તથા વાર્તિકચારણા : ।

નરસિંહપ્રશંસંતો લીપ્રજગ્મુર્ચયાગતં ॥

इति श्री महाभारते श्रुत्यपर्वतर्गतगदापर्वणि दुर्योधननिपाते गुर्जरभाषाया-
मष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

અધ્યાય ૫૯ મો. ભીમનો ક્રોધ ને ધર્મનો વિકાસ.

સંજય ઉવાચ—તં પાતિતં તતો દદ્ધ્વા મહાશાલમિવોદ્ગતં ।

પ્રહૃષ્ટમનસઃ સર્વે દ્વદશુસ્તત્ર પાંડવાઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ઉખેડી ગએલું મોટું સાગ વૃક્ષ હોય નહિ તેની પેઠે પાડેલા તેને જોઇ પ્રહૃષ્ટ છે મન જેમનું એવા સર્વે પાંડવો ત્યાં પડેલા તેને જોતા હતા. એ રીતે સિંહે પાડેલા ઉન્મત્ત હસ્તિની પેઠે પડેલા તેને જોઇ સર્વ પાંડવ તથા સોમકોનાં ઇવાં ઉઘાં થયાં. પ્રતાપવાન ભીમસેને, દુર્યોધનને હણી પાડેલા કૌરવેન્દ્ર પાસે જઈ આવી રીતે કહ્યું કે, હે દુર્મતે ! સજાના મધ્યમાં હારણ કરતાં એક વસ્ત્ર પરેડેલી દ્રૌપદીને તથા અમને ‘આ ગાય જેવા છે આ બિચારા ગાય જેવા છે’ એમ કહેતો હતો, તે ઉપહાસના કૃણને આજ પ્રાપ્ત થા. ભીમસેને ડાખા પગથી તેના મુગટને સ્પર્શ કરી, પગથી રાજસિંહ એવા તેનું મસ્તક કચર્યું. ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળા, શત્રુ સૈન્યને પીડનાર ભીમસેને વળી જે વાક્ય કહ્યાં, તે હું, હે નરાધિપ ! તમને કહું તે સાંભળો. મૂઠ બુદ્ધિવાળા જેઓ, પૂર્વે ‘આ ગાયો જેવા છે એમ કહી, અમારી પાસે નૃત્ય કરતા હતા, તેમની પાસે પાછા આ સમે અમે ‘આ ગાય જેવા છે આ ગાય જેવા છે’ એમ કહી નૃત્ય કરીએ છીએ. તેમાં નથી કંઈ ખીજ કરતા, નથી અગ્નિ મૂકતા, નથી કપટ છૂત રમતા તથા નથી છેતરપંડી કરતા; કેવળ પોતાના બાહુ-બળને આશ્રય કરી શત્રુઓને બાધ કરીએ છીએ, એમ કહી પરમ વૈરના પારને પામ થએલા ભીમસેને ધીરેથી હારણ કરી, યુધિષ્ઠિર, કૌશલ ભગવાન, સંજય, અર્જુન તથા નકુલ સહદેવને કહ્યું કે—જેમણે રજરવજા દ્રૌપદીને સજામાં લઈ આવી વસ્ત્ર ખેંચ્યાં હતાં તે દ્રૌપદીના તપો-બળથી સંગ્રામમાં પાંડવોએ હણેલા ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રોને તમે જૂનો. ધૃતરાષ્ટ્ર રાજના પુત્રો, આપણને પૂર્વે ‘આ ષંડતિલ છે’ એમ કહેતા હતા તેમને ગણુ તથા પરિવાર સહિત આપણે હણ્યા. હવે આપણે જોઈએ તો સ્વર્ગમાં જઈએ કે નરકમાં પડીએ. એમ કહી ખભે ગદા હતી તેને હાથમાં લઈ પૃથ્વીવિષે પડેલા દુર્યોધન રાજનું મસ્તક વામ પાદથી મર્દન કરી, ‘તું ક્યારે છે એમ તેને કહ્યું.’ હે રાજન ! એ રીતે ક્ષુદ્રાત્મા હજ થએલા ભીમસેને કુરૂસત્તમ દુર્યોધનના મસ્તકવિષે મૂકેલાં પગને જોઇ, સોમકોમાં શ્રેષ્ઠ જે ધર્માત્મા હતા તેમને સારું લાગ્યું નહીં. તમારા પુત્રને હણી ઘણું બોલતા તથા નૃત્ય કરતા ભીમસેનને ધર્મરાજ, આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે વૈરના અનુશીલણને તું પ્રાપ્ત થયો. શુભ વા અશુભ કર્મે કરી તારી પ્રતિજ્ઞા તેં પૂરી કરી, માટે હવે વિરામ પામ. હે અનધ ! આના મસ્તકને પગે કરી મર્દન કર માં; કેમકે તેમ કરવાથી તારો ધર્મ જાય છે. રાજ તથા જ્ઞાતીય એવા આને તેં પગે કરી હણ્યો એ કંઈ તને ધટિત નહિ. હે ભીમ ! રાજ, જ્ઞાતીય, અગ્રીયાર અક્ષૌહિણીના તથા કૌરવોના અધિપતિ એવા આને તું પગે કરી સ્પર્શ કર માં. હણ્યા છે બંધુ, આકર તથા સર્વાકારે કરી શોય કરવા લાયક આ છે હારણ કરવા લાયક નથી. હણ્યા છે આકર, ભાઈઓ તથા પ્રજા જેની તથા નથી કોઈ પિંડ આપનાર બ્રાતા જેને તથા વિધ્વંસત થએલા આને તેં પગે કરી હણ્યો એ ઠીક નહિ. પૂર્વે મનુષ્યો ‘ભીમસેન ધાર્મિક છે’ એમ તને કહેતા હતા, તે તું હે ભીમસેન ! શું કરવા રાજના મસ્તકવિષે પગ મૂકે છે, ભીમસેનને આમ કહી નેત્રમાં આવ્યાં છે અશ્રુ જેને એવા દીન યુધિષ્ઠિર. શત્રુને દમન કરનાર દુર્યોધન પાસે જઈ કહેવા લાગ્યા કે,

હે તાત ! તારે ક્રોધ કરવો નહિ, તેમ તારા આત્માનો શોય પણ કરવો નહિ, કારણ જરૂર કરીને પોતાનાં પૂર્વ કરેલાં અતિ ધોર એવાં કર્મ પોતાને અનુભવ કરવાં પડે છે. હે કુરુસત્તમ ! તું અમને હજુવા ઇચ્છે છે ને અમે તને હજુવા ઇચ્છીએ છીએ એવું વિષમ કૃણ વિધાતાએ નિર્માણ કર્યું છે, માટે આમાં કોને દોષ દેખ્યે ? હે ભારત ! લોભ, મદ, તથા આળસપણાથી પોતાના અપરાધે કરીને તું આવાં મોટાં દુઃખને પ્રાપ્ત થયો. વયસ્ય, ભાષ્યો, પિતૃઓ, પુત્ર, પૌત્ર, તથા બીજાઓને મરાવી તે પછી તું પણ નિધનને પ્રાપ્ત થયો. તારા અપરાધથી અમે તારા ભાષ્યો તથા જાતિલાઓને પણ હણ્યા; કેમકે દૈવને હું દુરલ્ભ માનું છું. હે અનુષ ! તારે આત્માનો શોય કરવો નહિ કેમકે તારું મૃત્યુ વખાણવા લાયક છે, હવે તો હે કૌરવ ! સર્વ અવસ્થાને વિષે અમેજ શોય કરવા લાયક છીએ કેમકે પ્રિય એવા બધુએ કરી હીન એવા અમે કૃપણની પેઠે વરતીશું. ભાષ્યો તથા પુત્રોના શોકે કરી વિદ્વંસ તથા શોકમાં પરિપ્લુત એવી વિધવા વધુએને જોઈશું. આ સમે તો હે રાજા ! તું એકલો સુરિયત છે, કેમકે જરૂર તારો સ્વર્ગમાં નિવાસ છે, અમે દારૂણ એવા નરક સંતક દુઃખને પ્રાપ્ત થઈશું. શોકે કરી દુઃખિત તથા વિદ્વંસ એવી વિધવા થએલી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રની સ્ત્રીએ જરૂર અમને નિંદશે. સંજય કહે છે કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એમ કહી અત્યંત દુઃખે કરી પીડિત એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ વારંવાર વિલાપ કરવા લાગ્યા.

एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो निशश्वास स पार्थिवः ।

विललाप चिरं चापि धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वोत्तर्गतगदापर्वणि युधिष्ठिर विलापे गुर्जर-
भाषायामेकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

અધ્યાય ૬૦ મો. બળરામને ચઢેલો ગુસ્સો.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—અધર્મેણ હતં દૃષ્ટ્વા રાજાનં માધવોત્તમ ।

કિમબ્રવીત્તવાસુત બલદેવો મહાબલઃ ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સત ! અધર્મે કરી હજુલા રાજાને જોઈ, મધુકૃગમાં ઉત્તમ મહા બળવાન બળદેવે શું કર્યું ? હે સંજય ! તે વખતે ગદા યુદ્ધના વિશેષને જાણનાર, ગદા યુદ્ધમાં વિશારદ શહીદી પુત્ર બલરામે જે કર્યું હોય તે મને કહે. સંજય કહે છે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! બી-મસેને પગે કરી મસ્તક વિષે હજુલા તમારા પુત્રને જોઈ, પ્રહાર કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ બલવાન હલાયુદ્ધ રામ, રાજાઓના મધ્યમાં ઉંચો હાથ કરી ધોર એવો પીડિત સ્વર કરી, અરે ! હે ભીમ ! તને ધિક્કાર છે, તને ધિક્કાર છે, એમ કહી ગુસ્સે થયા. અરે ! આને ધિક્કાર છે, કેમકે આ ધર્મ વિશ્વહમાં નાભિથી નીચે આણે પ્રહાર કર્યો માટે જે ભીમસેને કર્યું તે ક્યાંય ગદા-યુદ્ધમાં જોયું નથી, તેમ શાસ્ત્રનો એવો નિશ્ચય છે કે ગદાયુદ્ધમાં નાભિથી હેઠલા લાગમાં મારવું નહિ. તેમ છતાં શસ્ત્ર ન જાણનાર મૂઢ એવો આ તો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વત્યો છે. બલરામને મોટો ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો, તે વખતે ક્રોધથી છે કાલ નેત્ર જેનાં એવા બળદેવ, રાજા

સામે જોઈ, હે મહારાજ ! આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે કૃષ્ણ ! આ રાજ કંઈ પતિત નથી. કેવળ મારા સરખો અને અસખ છે, એટલે નથી કોઈ જે સરખો એવો છે; તોપણ આશ્રિતના દુર્બળપણાથી આશ્રય પણ નિંદાય. આ એમ કહી હળ ઉગામી બળવાન એવા તે, ભીમસેન સામે દોડ્યા. ઉઘ્યો છે હાથ જેનો એવા તે મહાત્માનું રૂપ, અનેક ધાતુએ કરી વિચિત્ર પ્રકારના મોટા શ્વેત પર્વત સરખું થયું. એ રીતે દોડતા તેમને વિનયયુક્ત બળવાન કેશવ ભગવાને સ્પૂળ તથા વૃત્તાકાર બાહુએ કરી ગ્રહણ કર્યાં. તે વેળાએ શ્વેત તથા કૃષ્ણ એવા યદુવંશ તે બેઉ, અમાવાસ્યાને દિવસે આકાશમાં રહેલા ચંદ્ર તથા સૂર્ય શોભે તેમ શોભતા હતા. અત્યંત ક્રોધાચ્છાન થએલા બળરામનો જાણે ક્રોધ સમાવતા હોય નહિ તેમ કેશવ ભગવાન બોલ્યા કે, પોતાની વૃદ્ધિ, મિત્રની વૃદ્ધિ, મિત્રના મિત્રનો ઉદય, શત્રુનો ક્ષય, શત્રુના મિત્રનો ક્ષય, તથા શત્રુના મિત્રના મિત્રનો ક્ષય, એ છ પ્રકાર પોતાની વૃદ્ધિનાં જાણુવા. પોતાવિષે તથા મિત્રવિષે જ્યારે વિપરીત થાય ત્યારે મનને ગ્લાનિ ઉપજે પણ તત્કાળ તેની શાંતિ કરવી, પણ પ્રકૃતિમાં તો શુદ્ધ પૌરૂષવાળા પાંડવ આપણા સહજ મિત્ર છે; કેમકે આપણી ક્રોધના પુત્ર છે. તેમને પારકાઓએ અલંત છેતર્યા ત્યારે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવું, એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે, ભીમસેને સભાતળ વિષે પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે મહા સંગ્રામમાં દુર્યોધનના સાથળ ગદાએ કરી હું ભાગીશ. તેમજ મહર્ષિ એવા મૈત્રેયે પણ પૂર્વે તેને આપ દીધો હતો કે ભીમસેન, ગદાએ કરી તારા સાથળ ભાગી નાંખશે, માટે હે પ્રલંબાસુરને મારનાર ! તેનો દોષ હું દેખતો નથી અને તમે પણ ક્રોધ કરો માં; કેમકે પોતાના એવા સુખને આપનારા હાર્દવાળા પાંડવ સાથે આપણે યૌવન સંબંધ છે તેથી હે પુરૂષર્ષભ ! તેમની વૃદ્ધિએ કરીનેજ આપણી વૃદ્ધિ છે વાસ્તે તમે ક્રોધ કરો માં. વાસુદેવનાં વચન સાંભળી ધર્મજ બળરામે કહ્યું કે, સત્પુરૂષેએ સારી રીતે આચરણ કરેલા ધર્મ, અર્થ તથા કામે કરી સંક્રામને પ્રાપ્ત થવાય છે. અત્યંત અર્થમાં લુપ્ત એવા પુરૂષનો અર્થ સંક્રામને પ્રાપ્ત થાય છે. કામનું સેવન કરતાં ધર્મ તથા અર્થને પીડિત ન કરે, અર્થ સેવન કરતાં ધર્મ તથા કામને પીડિત ન કરે અને ધર્મ સેવતાં કામ તથા અર્થને પીડિત ન કરે, એ રીતે જ ધર્મ, અર્થ તથા કામને સેવે તેને અત્યંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. હે ગોવિંદ ! ભીમસેને ધર્મને પીડવાથી આ સર્વ વ્યાકુળ થયું છે. તું પણ ઇચ્છા પ્રમાણે મારા પ્રત્યે કહે છે, કંઈ ધર્મ નથી બોલતો. અર્થમાં લુપ્ત એવા ભીમસેને પૂર્વે કહેલા માર્ગને ઉલ્લંઘન કર્યો છે. બલરામનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું કે, ધર્મવત્સલ તથા ધર્માત્મા એવા તમે નિરંતર અરોપણ તરીકે લોકમાં વિખ્યાત છો વાસ્તે શાંતિને પ્રાપ્ત થાઓ અને ક્રોધ કરો માં, કેમકે હાલ કલિ-યુગ પ્રાપ્ત થયો છે; તેમ પાંડવની તેવી પ્રતિજ્ઞા પણ હતી એમ જાણો, એટલે કે કલિયુગના આરંભમાં એટલું પાપ ખેદ કરનાર થવું જોઈએ નહિ. પાંડુપુત્ર ભીમસેને કરેલી પ્રતિજ્ઞા તથા વૈરના અનુષ્ઠાનને તે પ્રાપ્ત થાઓ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે વિશંપતે ! એ રીતે કેશવ ભગવાનથી પણ ધર્મ સંબંધી જીળને સાંભળી, નથી પ્રસન્ન મન જોનું એવા બલરામ, સભાના મધ્યમાં આવી કહેવા લાગ્યા કે, ધર્માત્મા એવા દુર્યોધન રાજાને અધર્મથી હણી પાંડુપુત્ર ભીમસેન આ લોકમાં કપટયોધી એવી ખ્યાતિ પામશે. સરલતાથી યુદ્ધ કરનાર હણાયલો ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્ર ધર્માત્મા દુર્યોધન રાજા સંગ્રામ દીક્ષા વિષે પ્રવિષ્ટ થઈ મોટા રણયજ્ઞને વિસ્તારી, શઞ્ક રૂપી અગ્નિ વિષે

પોતાના આત્માને હોમી, રથરૂપ અવલૂચને પ્રાપ્ત થયો, માટે તે તો શાશ્વતી ગતિને પ્રાપ્ત થશે. આમ કહી રથમાં બેસી શ્વેત વાદળના શિખર સરખો જે આકાર જેનો એવા પ્રતાપવાન શેહિશીપુત્ર બળરામ, હે વિશંપતે ! દારકાં તરફ ગયા. અને શ્રીકૃષ્ણ સહિત પાંડવ તથા પંચાલ, નથી અત્યંત પ્રસન્ન મન જેમનું એવા ચિંતામાં તત્પર નીચું જોઈ રહેલા શોકે કરી હણાયો છે સંકટ જેનો એવા થઈ રહ્યા. પંડી દીન થયેલા યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે વાસુદેવ ભગવાને કહ્યું કે, હે ધર્મરાજ ! હે નરાધિપ ! તમે આ અધર્મ થાય છે, એમ શું કરવા માનો છો ? ધર્મજ્ઞ એવા તમે, હણાયા છે અંધ જેના અને પડેલા બેભાન સરખા દુર્યોધનના મસ્તકને ભીમસેન પગે કરી મર્દન કરે છે તેની કેમ ઉપેક્ષા કરો છો. વાસુદેવનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર કહેવા લાગ્યા કે, હે કૃષ્ણ ! ભીમસેન ક્રોધથી પગે કરી દુર્યોધન રાગના મસ્તકને સ્પર્શ કરે છે એ મને પ્રિય નથી; તેમ કુળનો ક્ષય થવાથી હું પ્રસન્ન પણ થતો નથી, તથાપિ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ ડગાઇ કરી નિરંતર અમને છેતર્યા, તેમ ઘણાંક કંઠાર વચન કહી અમને વન પ્રત્યે મોકલ્યા, તે ભીમસેનના હૃદયમાં સાલે છે, એમ વિચારી હે વાણેય ! એની મેં ઉપેક્ષા કરી, માટે કામવશ થએલા દુષ્ટબુદ્ધિવાળા લુપ્ત દુર્યોધનને હણી ધર્મ વા અધર્મ કરી ભીમસેન કામનાને પ્રાપ્ત થયો છે.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે ધર્મરાજએ કહ્યું તે સાંભળી વાસુદેવ ભગવાને આવી રીતે કહ્યું કે, એની ઇચ્છા પ્રમાણે હો. એ રીતે ભીમનું પ્રિય તથા હિત ધન્યજનાર વાસુદેવે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું એટલે યુધિષ્ઠિરે ભીમસેને યુદ્ધવિષે જે કંઈ હતું તે સર્વ સ્વીકારી લીધું. અસહનશીલ એવો ભીમસેન પણ સંગ્રામ વિષે તમારા પુત્રને હણી પ્રસન્ન થએલો હર્ષથી પ્રકુલિત છે તેત્ર જેનાં એવો જયશીલ મોટા તેજવાળો ધર્મરાજ એવા યુધિષ્ઠિરને પ્રણામ કરી હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે, હે મહારાજ ! હણાયા છે કંટક જેમાંથી એવી કલ્યાણરૂપ સર્વ પૃથ્વી આજ હવે તમારી થઈ છે તેની રક્ષા કરો અને સ્વધર્મનું પાલન કરો. હે પૃથ્વીપતે ! જગ છે પ્રિય જેને એવો ડગાઈથી આ વૈરને કર્તા હોતો તે હણાયો. તેમજ દુઃશાસનાદિકે ઉગ્ર બોલનારા સર્વ શત્રુ, રાધાપુત્ર કર્ણ તથા શકુનિ એ સર્વે હણાયા, હે મહારાજ ! રત્નેકરી સમાધાર્ણ વન તથા પર્વત સહિત આ પૃથ્વી, હણાયા છે દ્રેષી જેનો એવા તમને આજ પાછી પ્રાપ્ત થઈ છે. ભીમસેનનાં વચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર બેઠ્યા કે, દુર્યોધન રાગ હણાયો વૈરના અંતને તું પ્રાપ્ત થયો ને શ્રીકૃષ્ણના મનનો આશ્રય કરી આ પૃથ્વી આપણે જીતી, ને માતા તથા ક્રોધ એ બેઉના અનુશીલણને પ્રાપ્ત થયા એ ઘણું સાફ થયું, અને હે દુર્ધર્મ ! તું જય પામે છે, તથા તેં શત્રુને પાડ્યો. એ પણ ઘણું સાફ થયું છે.

दिष्ट्या गतस्त्वमानृणं मातुः कोपस्य नोभयोः ।

दिष्ट्या जयसि दुर्धर्ष दिष्ट्या शत्रुनिपातितः ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वतर्गत गदापर्वणि बलदेवसांत्तने गुर्जर-
भाषायां षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

અધ્યાય ૬૧ મો. કૃષ્ણ અને દુર્યોધનનો સંવાદ.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—હતં દુર્યોધનં હૃદ્વા મીમસેનેન સંયુગે ।

પાંડવાઃ સંજયાશ્ચૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! સંગ્રામમાં ભીમસેને હણેલા દુર્યોધનને જોઈ પાંડવ તથા સંજય શું કરતા હતા ? સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! સિંહ જેમ વનગજને મારે તેમ સંગ્રામમાં ભીમસેને હણેલા દુર્યોધનને જોઈ પ્રહુટ છે મન જેમનું એવા કૃષ્ણ સહિત પાંડવ, પંચાલ તથા સંજય, પોતાનાં ઉત્તરીય વસ્ત્ર હલાવતા જ્યતાદ કરવા લાગ્યા. એ વખતે હર્ષયુક્ત એવા એમને આ પૃથ્વી પણ સહન કરી શકતી ન હતી. કેટલાક તો ધનુષ ખેંચતા હતા, કેટલાક પ્રત્યંયાનો શબ્દ કરતા હતા, બીજા કેટલાક મોટા શંખ વગાડતા હતા, કેટલાક દુઃકુલિ નામનાં વાદ્ય વગાડતા હતા, કેટલાક ક્રોડ કરતા હતા અને કેટલાક તમારા શત્રુઓ હાસ્ય પણ કરતા હતા. શરવીર ભીમસેનેને વારંવાર આવી રીતે વચન કહેતા હતા કે, અતિશય ક્યો છે શ્રમ જેણે એવા કૌરવેન્દ્ર દુર્યોધનને સંગ્રામ વિષે ગદાથી હણી આજ સંગ્રામમાં અતિ મોટું દુષ્કર એવું કર્મ તેં કર્યું. આ પરમ સંગ્રામમાં ધંદ જેમ વૃત્રાસુરનો વધ ક્યો હતો તેમ તેં આ શત્રુનો વધ ક્યો, એમ મનુષ્યો હવે માનશે. વિવિધ પ્રકારના રસ્તાથી ચોતરફ મંડલાકાર થાય તે રીતે વિચરતા શરવીર દુર્યોધનને ભીમસેન વિના બીજો કોણ હણે ? હે વીર ! બીજાઓએ અત્યંત દુર્ગમ એવા વૈરના પારને તું પ્રાપ્ત થયો છે. આ કાર્ય તારા વગર બીજો કોઈ કરવા સમર્થ થાત નહિ. હે વીર ! સંગ્રામ વચ્ચે મદોન્મત હસ્તિની પેઢે તેં પગે કરી દુર્યોધનના મસ્તકને મર્દન કર્યું એ પણ ધણું સાઈં થયું. હે અનધ ! ઉત્તમ સંગ્રામ કરી સિંહ જેમ મહિષના રૂધિરનું પાન કરે તેમ દુઃશાસનનું રૂધિર તેં પીધું તે પણ ધણું સાઈં થયું. જેઓ ધર્માત્મા યુચિર રાજાને તિરસ્કાર કરતા હતા તેમના મસ્તક વિષે તેં પગ મૂક્યો એ પણ ધણું સાઈં થયું. હે ભીમ ! શત્રુઓને માથે પગ મૂકવાથી તથા દુર્યોધનનો વધ કરવાથી તારો અત્યંત મોટો યશ પૃથ્વી વિષે વિખ્યાત થયો છે. હે ભારત ! વૃત્રાસુરને હણવાથી ઇન્દ્રને જેમ યદિજન વખાણે છે તેમ હણ્યા છે શત્રુ જેણે એવા તને અમે વખાણીએ છીએ. હે ભારત ! દુર્યોધનનો વધ થયો તે વખતે અમારાં ફેવાં ઉભાં થયાં હતાં તે હજી શમતાં નથી, એમ તું જાણ. એ રીતે ભીમસેન પ્રત્યે કહેતા એવા ત્યાં એકલા મળેલા ચારણ તથા અયોગ્ય બોલતા એવા પુરૂષમાં સિંહરૂપ પ્રસન્ન થયેલા પાંડવ સહિત પંચાલો પ્રત્યે મધુસૂદન ભગવાન આવી રીતે કહેવા લાગ્યા.

શ્રીકૃષ્ણ—હે રાજાઓ ! હણાયલા શત્રુને ફરીથી ઉગ્ર વાણીએ કરી વારંવાર હણ્યો એ કંઈ ન્યાય નથી. મંદુલુહિવાળો લજ્જા વગરનો લોભી, પાપીઆ છે સહાય જેને એવો આ તો, ન્યારે વિદુર, દ્રોણ, કૃપ, ગાંગેય તથા સૃંજ્યોએ, પાંડવ વાસ્તે તેમના પિતાના ભાગની માગણી કરી તે ન આપતાં સંખધિની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરી હાલ કર્મે કરીને હણાયો છે. પુરૂષમાં અધમ એવા આને જોઈયે તો શત્રુ હોય ને જોઈયે તો મિત્ર હોય, પણ હવે વાણીએ કરી તિરસ્કાર કરવો યોગ્ય નથી. કાઠ જેવા જડને અતિ નમાવવાથી શું ? માટે હે રાજાઓ ! જલદી રથ વિષે એસો એટલે આપણે તંબુપર જઈએ. ચાકર, જ્ઞાતિ તથા આંધવ સહિત પાપાત્મા એવો આ હણાયો એ ધણું સાઈં થયું.

શ્રીકૃષ્ણુથી એવો તિરસ્કાર સાંભળી ક્રોધવશ થએલો દુર્યોધન રાજ, સાથળના ઉપલા ભાગથી ખેંઠા થઇ ખે હાથથી પૃથ્વીનો આશ્રય કરી, કપાઇ ગયું છે પુચ્છ જેનું એવા, અર્ધ ઉચ્ચેલા શરીરવાળા ક્રોધાયમાન થએલા સર્પ સરખું થયું છે રૂપ જેનું એવો દુર્યોધન, વાંકી છે બ્રહ્મદેવે જેની એવી દૃષ્ટિથી વાસુદેવ સામે જોઇ પ્રાણુત કરનારી તે ઘેર વેદનાને ન ચિંતવતાં ઉગ્ર વાણીથી તેમને પીડતાં કહેવા લાગ્યો કે, હે કંસના દાસના પુત્ર ! હજી એટલું કર્યું તોય તને લાજ નથી. ગદાયુદ્ધમાં અધર્મે કરી ભીમસેનને ‘અના સાથળ ભેદ’ એમ મિથ્યા સ્મૃતિ આપી મને પાડ્યો તે વાત તેં અર્જુનને કહી તે શું મેં નહોતું જાણ્યું ? તેમજ સરસ્વતાથી યુદ્ધ કરનાર હજારો રાજાઓને ધણક કપટ ભરેલા ઉપાયે કરી તેં મરાન્યા તોપણ હજી તને લાજ આવતી નથી, તેમ દયા પણ નથી ? એ રીને કપટથીજ દિવસે દિવસ શરીરોનો મોટો નાશ તું કરે છે. શિખાંડિને આગળ કરી તેં પિતામહ ભીષ્મને મરાન્યા, તેમજ હે સુદુર્મત ! અશ્વત્થામા છે નામ જેનું એવા હસ્તિને મારી જીકું ખોલી આચાર્ય પાસેથી શસ્ત્ર મંદ્રાન્યાં તે વખતે, દૂર એવા ધૃતદ્યુમ્ને તારા જોતાં તેમને પાડ્યા તોય એને તેં વાર્યો નહિ એ શું હું જાણુતો ન હો ? પાંડુ પુત્રના વધ વારતે યાચના કરેલી શક્તિ તેં ઘટોત્કચ ઉપર નંખાવી માટે તારાથી ખીજે વધારે પાપી કાણુ ? વળી કપાયો છે હાથ જેનો એવા યજ્ઞવાન ભૂરિશ્રવાને તેં પ્રેરણા કરેલા મહાત્મા સાયક્રિએ હણ્યો. અર્જુનને જીતવાની ઇચ્છાથી ઉત્તમ કર્મ કરતા કર્ણને અશ્વસેન નામના સર્પને ચુકાવી જ્યારે એનું ચક્ર ગળ્યું અને તે વ્યસનથી પીડાયો ત્યારે તેને પણ તેં પડાવ્યો; જો મારી સાથે, કર્ણની સાથે તથા એકઠા મળેલા ભીષ્મ તથા દ્રોણની સાથે સરળતાથી યુદ્ધ કરાવ્યું હોત તો જરૂર તારો જય થાત નહિ. પણ શું કરીએ, અનાર્ય એવા તેં કપટ માર્ગે કરી સ્વધર્મથી ચાલનાર એવા અમને તથા ખીજાઓને કપટે મરાન્યા છે; એવાં દુર્યોધનનાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાન ખોલ્યા કે, હે ગાંધારે ! તેં પાપ માર્ગનો આશ્રય કર્યો તેથી ભાઇ, સુત, પાંધવ, ગણુ તથા સુહદ સહિત તું હણાયો છે. શરવીર એવા ભીષ્મ તથા દ્રોણ પણ તારા દુષ્ટતાથી હણાયા. તેમજ કર્ણ પણ તારા અશીલને અનુસરવાથી સંગ્રામમાં હણાયો. હે યુદ્ધ ! મેં પાંડવ વારતે તારી પાસે તેમના ભાગ સારૂ યાચના કરી પણ તું લોભથી તથા શત્રુનિના નિશ્ચયથી તે આપવા ઇચ્છતો ન હો. તેં ભીમસેનને વિષ દીધું હતું, તેમજ હે સુદુર્મત ! માતા મહિત સર્વ પાંડવોને લાખના ઘરમાં તું આળી દેતો હતો, છૂન વખતે રજસ્વલા એવી દ્રૌપદીને સભામાં ખેંચી હતી, હે નિર્લાજ્જ ! હે દુષ્ટાત્મન ! ત્યારેજ તું તો વધ્ય હતો. વળી પાંડાની વિદ્યા ન જાણનાર ધર્મજ્ઞ યુધિષ્ઠિરને કપટે રમનાર શત્રુનિ પાસે છેતરપટ્ટીથી પરાજય અપાવ્યો હતો તેથી સંગ્રામમાં તું હણાયો છે. તૃણમિદુના આશ્રમ પ્રત્યે પાંડવો મૃગયા કરવા ગયા તે વખતે પાપી જયદ્રથે વનમાં દ્રૌપદીને ક્લેશ આપ્યો હતો ને એકલા અભિમન્યુને ધણુકે માર્યો, ઇત્યાદિ તારા દોષથી હે પાપિ ! તું હણાયો છે. જેટલાં જેટલાં અકાર્ય અમારાં તું કહે છે તે અર્ધાં તારા અતિ વૈગુણ્યથી અમારે કરવાં પડ્યાં છે. યુદ્ધસ્પતિને કે શુક્રને ઉપદેશ તેં સાંભળ્યો નથી; વૃદ્ધની ઉપાસના તેં કરી નથી તથા તેમનાં હિતરૂપ વચન તેં સાંભળ્યાં નથી. અતિ યજ્ઞવાન એવા લોભ તથા તૃષ્ણાએ તને વશ કર્યો તેથી અકાર્ય એવાં કર્મ તેં કર્યાં, માટે તેના ત્રિપાકને તું ભોગવ. વાસુદેવ ભગવાનનાં વચન સાંભળી વળી દુર્યોધન કહેવા લાગ્યો કે, મેં તો વિધિપુરઃસર અધ્યયન કર્યું, છે, દાન આપ્યાં, છે સમુદ્ર પર્વત પૃથ્વીનું પાલન કર્યું છે શત્રુઓનાં મસ્તક ઉપર પગ મૂક્યો છે એટલે મારા જેવો સારો નિશ્ચય ખીજા કોનો

છે ? તેમ સ્વધર્મથી ચાલનાર ક્ષત્રિય બંધુનું ઇષ્ટ એવું જ મરણ તે મને પ્રાપ્ત થયું છે માટે મારા જેવો સારો નિશ્ચય બીજા કોનો છે ? રાજાઓને દુર્લભ અને દેવને યોગ્ય એવા મનુષ્ય ભોગ મેં ભોગવ્યા ને ઉત્તમ એવા ઐશ્વર્યને પણ હું પ્રાપ્ત થયો, માટે મારા જેવો સારો નિશ્ચય બીજા કોનો છે ? હે અચ્યુત ! સુહૃદ તથા અનુગતસહિત હું સ્વર્ગ પ્રત્યે જઇશ, ને હણાયો છે સંકલ્પ જેનો એવા તમે શેષ કરતા રહેશો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! બુદ્ધિમાન કુરુરાજનાં એ વાક્ય સમાપ્ત થયાં તે વખતે સુદૃઢ ગંધવાળા પુષ્પને મોટો વર્ષાદ થયો. ગંધવં, અત્યંત મનોહર વાદિત વગાડવા લાગ્યા. અંસરાઓ, રાજાના યશનું ગાન કરવા લાગી, અને હે પાર્થિવ ! સિદ્ધપુરુષો ‘સાધુ સાધુ’ એ રીતે ધન્ય વાણી બોલ્યા. પવિત્ર છે ગંધ જેની એવો કામળ સુખરૂપ સુગંધિ વાયુ વાતો હતો, સર્વ દિશાએ. શાલની હતી, ને આકાશ વૈદુર્યમણિ સરખું સ્વચ્છ થયું હતું. વાસુદેવ છે મુખ્ય જેમાં એવા તે સર્વ અતિ આશ્ચર્યરૂપ ચિન્હને જોઇ દુર્યોધનને થએલો સત્કાર જોઇ લગ્ન પામ્યા અર્ધમર્થી હણાયલા તેમને સાંભળી શોકથી પીડિત એવા બોમ્બ, દ્રોણ, કર્ણ તથા બૃરિશ્રવાનો શેષ કરવા લાગ્યા. એ રીતે ચિંતામાં તત્પર એવા દીન ચિત્તવાળા પાંડવોને જોઇ મેઘ તથા દુંદુભિના જેવો ગંભીર છે શબ્દ જેનો એવા શ્રીકૃષ્ણ, આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, અતિ શીઘ્રાત્મ એવા આ દુર્યોધનને તથા પરાક્રમી તે સર્વ મહારથિઓને સરલ યુદ્ધ કરી તમે સંગ્રામમાં હણવા સમર્થ થઇ શકત નહિ. એ રીતે મોટા ધનુષવાળા મહારથિ એવો તે સર્વ ધર્મે કરી ક્યારે પણ હણ્યો નહિ માટે તમારા હિતને ઇચ્છતા મેં માયાના યોગે કરી વારંવાર અનેક ઉપાયથી સર્વને સંગ્રામમાં હણ્યા. એ રીતે સંગ્રામમાં ક્યારે પણ જો હું કપટ ન કરું તો વિજય, પાછું રાજ્ય તથા ધન પણ પ્રાપ્ત થાય નહિ. પૃથ્વી વિષે રહેલા મહાત્મા ચાર અતિરથને ધર્મથી હણવા પોતે લોકપાલ દેવતાઓ પણ સમર્થ થઇ શકે નહિ. તેમજ હાયમાં ગદા લઇ ઉભેલા ખેદરહિત ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને પણ હાયમાં દંડ લઇ સાક્ષાત્ કાળ આવે તોપણ ધર્મથી રણમાં હણવા સમર્થ થાય નહિ, માટે બળે કરી પોતાથી અધિક તથા ધણાક શત્રુઓ તો એવી રીતે મિથ્યા ઉપાયે કરીને વધ્ય છે વાસ્તે તેમને એવી રીતે હણ્યા તે નિમિત્ત તમારે કંઇ પણ હૃદયમાં વિચાર કરવા જેવું નથી; કેમકે પૂર્વે અસુરને હણનાર એવા દેવતાઓથી તે માર્ગ અનુગત છે, વાસ્તે સત્પુરુષોએ અનુગત એવો માર્ગ સર્વેએ અનુગમન કરવો, એ રીતિ છે. હવે હે રાજાઓ ! કર્યું છે કૃત્ય જેમણે એવા આપણે સર્વ સાયંકાળ થવા આવ્યો, વાસ્તે અશ્વ, હસ્તિ તથા રથ સહિત નિવાસ પ્રત્યે જઇ વિસામે લઇએ. વાસુદેવ ભગવાનનાં વચન સાંભળી અત્યંત રાજ થએલા પાંડવ સહિત પંચાલ, સિંહના ટોળાની પેઠે જય શબ્દ કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી હે પુરુષર્ણવ ! હણાયલા દુર્યોધનને જોઇ પ્રસન્ન થયેલા તે, શંખ વગાડવા લાગ્યા, તેમજ માધવ એવા ભગવાન પણ પોતાનો પાંચજન્ય નામનો શંખ વગાડવા લાગ્યા.

તતઃ પ્રાધ્માપયન્ શંખાન્ પાંચજન્ય ચ માધવઃ ।

દૃષ્ટ્વા દુર્યોધનં તત્ર નિહતં પુરુષર્ષમ ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वतर्गत गदापर्वणि कृष्णपांडवदुर्योधनसंवादे
गुर्जरभाषायामेकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

અધ્યાય ૬૨ મો. પાંડવોનું છાવણીમાં આવવું.

સંજય ઉવાચ—તતસ્તેપ્રયયુઃ સર્વે નિવાસાય મહીક્ષિતઃ ।

શંભાન્ પ્રધમાપયંતો વૈ દુષ્ટાઃ પરિઘવાહવઃ ॥૧॥

સંજય કહે છે—પછી ભોગળ સરખા છે બાહુ જેમના એવા પ્રસન્ન થયેલા સર્વે રાજાઓ, શંખ વગાડતા નિવાસ પ્રત્યે ગયા. હે વિશંપતે ! આપણા તંબુ પ્રત્યે જતા પાંડવોની પાછળ મોટા ધનુષવાળો યુધિષ્ઠિર તથા સાત્યકિ પણુ ગયો. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, શિષ્યોદિ, દ્રૌપદીના પુત્ર તથા મોટાં ધનુષવાળા બીજાઓ પણ પોતપોતાના તંબુ પ્રત્યે ગયા. પછી પાંડવ, હજુપાછ છે ક્રાંતિ તથા પતિ જેના, જતાં રહ્યાં છે માણસ જેમાંથી એવા રંગમંડપ સરખા, ઉત્સવ રહિત શહેર તથા હરણુ કયો છે સર્વ જેમાંથી એવા દ્વંદ્વ સરખા અને સ્ત્રિઓએ, નપુંસકોએ તથા વૃદ્ધ ચાકરોએ આશ્રય કરેલા દુર્યોધનના તંબુ પ્રત્યે પ્રવિષ્ટ થયા. તે વખતે હે રાજા ! ભગવાં તથા મહિન છે વસ્ત્ર જેમનાં એવા દુર્યોધનના ચાકરો, હાથ જેડી તેમની પાસે આવી ઉભા રહ્યા. એ રીતે હે મહારાજ ! કુરારાજના શિમિર પ્રત્યે પ્રાપ્ત થઇ રથમાં અનંત શ્રેષ્ઠ એવા પાંડવ, રથ ઉપરથી નીચે ઉતરવા લાગ્યા. તે વખતે નિરંતર અર્જુનના પ્રિય તથા હિત વિષે રહેલા કેશવ ભગવાને, ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુન પ્રત્યે કહ્યું કે, હે ભરતસત્તમ ! હે અનન્ન ! પ્રથમ અદ્વય એવા તારા બે મોટા ભાથા તથા ગાંડીવને નીચે ઉતારી તું પણ મારી પેઠે આજ નીચે ઉતરી પડ, ને હું પાછળથી ઉતરીશ, એમ કરવાથી તારું શ્રેય છે. ભગવાનનાં વચન સાંભળી શરવીર પાંડુપુત્ર અર્જુને તેજ પ્રમાણે કર્યું. ત્યાર પછી મેધાવી એવા કૃષ્ણ ભગવાન ધોડાઓની રાશીને છોડી દઈ અર્જુનના રથ ઉપરથી નીચે ઉતરી પડ્યા, એ રીતે સર્વભૂતના ઇશ્વર એવા મહાત્મા ભગવાન રથ ઉપરથી નીચે ઉતર્યાં તેટલામાં ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનનો ધ્વજરૂપ જે દિવ્ય વાનર હોતો તે અંતર્ધ્વાન થઇ ગયો. દ્રોણ તથા કર્ણ દિવ્ય અસ્ત્રે કરી બાળેલો અર્જુનનો મોટો રથ પણ કોઇ પ્રદીપ્ત દાન કરેલા અગ્નિએ કરી પ્રગ્વહિત થઈ ભાથા, રાશ, અશ્વ તથા જોતર સહિત ભસ્મીભૂત થઇ ગયો. હે પ્રભો ! હે રાજા ! એ રીતે ભસ્મીભૂત થયેલા રથને જોઇ પાંડવો વિસ્મિત થયા. અર્જુને પણ હાથ જેડી વિનયથી ભગવાનને પ્રણામ કરી આવી રીતે પૂછ્યું કે, હે ભગવાન ! હે ગોવિંદ ! આ રથ અગ્નિએ કરી કેમ બળી ગયો ? હે યદુનંદન ! હે મહાબાહો ! આતે શું મોટું આશ્ચર્ય થયું તે મારે સાંભળવા યોગ્ય હોય તો મને કહો. અર્જુનનાં વચન સાંભળી વાસુદેવ ભગવાને કહ્યું કે—હે અર્જુન ! હે પરંતપ ! આ રથ પૂર્વેજ બહુ પ્રકારના અસ્ત્રે કરી બાળેલો હોય પણ મારાથી અધિષ્ઠિત હોતો તેથી બિખરાયો નહિ ને હવે આજ તારું કાર્ય થઇ રહ્યું માટે હે કૌતેય ! મેં મૂંઢેલો આ રથ, બ્રહ્માજ્ઞના તેજે કરી બળી ગયો. એ રીતે અર્જુનને કહી કંઈક હાસ્ય કરતા શત્રુને હણનાર કેશવ ભગવાન, યુધિષ્ઠિર રાજાને મળી કહેવા લાગ્યા કે, હે કૌતેય ! તમે જયને પ્રાપ્ત થયા. એ ધણું સાઈં થયું, ને તમે શત્રુઓને જીત્યા એ પણ ધણું સાઈં થયું. હે રાજા ! ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુન, પાંડુપુત્ર ભીમસેન, તમે તથા માદ્રીપુત્ર નકુળ સહદેવ પણ કુશળ છો એ ધણું સાઈં થયું. કેમ કે હજુપાછ છે દેષિઓ જેમાંથી એવા શરવીરના ક્ષમવાળા આ સંગ્રામથી તમે મુક્ત થયા માટે હવે હે ભારત ! ઉત્તર કાલીન જે કાર્ય હોય તે કરો. જે વખતે ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુન સહિત હું ઉપજ્ઞાન્ય આવ્યો ને વખતે પૂર્વે મારી પૂજા વારતે મધ્યપર આવણી તમે મને કહ્યું હતું

કે હે કૃષ્ણ ! આ અર્જુન તમારો સખા તથા ભાઇ છે માટે હે મહાબાહો ! હે પ્રભો ! સર્વ આપણે વિષે તમારે એની રક્ષા કરવી, એ રીતે તમારૂં કહેવું સાંભળી 'હીક તેમ કરીશ,' એમ મેં તમને કહ્યું હતું. વિજયી સત્ય પરાક્રમવાળા શરવીર અર્જુનની ભાઇઓ સહિત મેં રક્ષા કરી એ રીતે વીરનો જેમાં ક્ષય છે એવા, રૂંધાં ઉઠાં કરનાર આ સંગ્રામથી તે બચ્યો. શ્રીકૃષ્ણે જેને આમ કહ્યું હતું એવા હર્ષથી રૂંધાં ઉઠાં થએલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર જનાર્દન ભગવાન પ્રત્યે પાછા આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે અરિમર્દન ! દ્રોણ તથા કર્ણ મુકેલા એવા બ્રહ્માસ્ત્રને કદી વળ ધરનાર સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર હોય તોપણ તમવિના બીજો કોણ સહન કરે ? સંશત્કગણને પણ તમારા પ્રસાદથી અમે જીત્યા. મહા સંગ્રામમાં ગએલો પાર્થ જે વિમુખ ન થયો તે પણ તમારા પ્રસાદથીજ, તેમજ હે મહાબાહો ! ધર્મીક રીતે તમારા કર્મનો વિસ્તાર તથા તમારી શુભ એવી ગતિ મેં જોઇ. ઉપધ્યક્ષમાં કૃષ્ણ એવા દ્વૈપાયન વ્યાસજીએ પણ મને કહ્યું હતું કે 'જ્યાં ધર્મે ત્યાં કૃષ્ણ, ને જ્યાં કૃષ્ણ ત્યાં જય,' શરવીરો તમારા તંશુ પ્રત્યે પ્રવેશ કરી હે ભારત ! કોશ, રત્ન, સમૃદ્ધિના સંચય, રૂપ, સુવર્ણ મણિ, મૌકિક, મુખ્ય એવાં ભૂષણ કંબલ, મૃગયર્મ, અસંખ્ય દાસી તથા દાસ, રાજ્યના ઉપકરણ, અક્ષય એવા તમારા આશ્રયને પ્રાપ્ત થઇ જત્યા છે, શત્રુઓ જેમણે એવા મોટા ભાગ્યવાળા થયા. હે નરેન્દ્ર ! શબ્દ કરતા તેઓ પછી વાહનને છોડી ઉતારો કરી સર્વ પાંડવો તથા સાત્યકિ ત્યાં ખેડા. હે મહારાજ ! મોટા યશવાળા વાસુદેવ ભગવાને કહ્યું કે, આપણે આજ કલ્યાણ વાસ્તે તંશુ બહાર વસવું. 'બહુ સાંડે' એમ કહી વાસુદેવ સહિત પાંડવ તથા સાત્મકિ મંગલ વાસ્તે તંશુમાંથી પાછા બહાર ગયા. હે નૃપ ! હજુયા છે શત્રુ જેમના એવા પાંડવ, પવિત્ર એવી ઓધવતી નદીના તટ પ્રત્યે જઈ તે રાત્રિ ત્યાં નિવાસ કરી રહ્યા. પછી યુધિષ્ઠિર રાજાએ આ વખતે આમ કરવું જોઇએ, એવો મનમાં વિચાર કરી વાસુદેવ ભગવાનને કહ્યું કે, હે પ્રાધવ ! હે અરિદમ ! કોધિકરી દીપ્ત એવી ગાંધારીને શાંત કરવા સાંડે આ વખતે ત્યાં તમારૂં ગમન મને રૂચે છે. વાસ્તે ત્યાં જઈ હેતુકારણ યુક્ત વખતને અનુસરતાં વાક્યે કરી હે મહા-ભાગ ! ગાંધારીને શાંત કરો. પિતામહ એવા ભગવાન વ્યાસ પણ હાલ ત્યાં હશે. એમ કહી પાંડવોએ યાદવ એવા ભગવાનને હરિતનાપુર મોકલ્યા. તે વખતે પ્રતાપવાન એવા વાસુદેવ ભગવાન પણ દારૂક છે સારથિ જેનો એવા રથમાં ખેસી વેગે કરી જલદી જ્યાં અંધિકા પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા હતા ત્યાં જવા લાગ્યા. શૈબ્ય તથા સુગ્રીવ છે વાહન જેના એવા હરિતનાપુર પ્રત્યે જતા ભગવાનને પાંડવોએ કહ્યું કે, હજુયા છે પુત્ર જેના એવી યશસ્વિની ગાંધારીને ત્યાં જઈ આશ્વાસના કરો, એવી રીતે પાંડવોએ જે કહ્યું છે એવા યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ ભગવાન, હરિતનાપુર પ્રત્યે જઈ હજુયા છે પુત્ર જેના એવી ગાંધારીને મળ્યા.

સ પ્રાયત્પાંડવૈરુકસ્તત્પુરં સાત્વતાંવરઃ ।

આસસાદ તતઃ ક્ષિપ્રં ગાંધારી નિહતાત્મજાં ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वोत्तर्गतं गदापर्वोर्णं वासुदेववाक्ये गुर्जर-
भाषायां द्विषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

અધ્યાય ૬૩ મો. ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારીને આશ્વાસન.

જનમેજય ઉવાચ—કિમર્થ દ્વિજશાહ્નલ ધર્મેરાજો યુધિષ્ઠિરઃ ।

ગાંધાર્યા પ્રેષયામાસ વાસુદેવં પરંતપં ॥ ૧ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વૈશંપાયન ! હે દિવ્યશાહ્નલ ! ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે શત્રુને તપાવનાર વાસુદેવ ભગવાનને ગાંધારી પાસે શું કરવા મોકલ્યા ? પૂર્વે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન શાંતિ માટે કૌરવો પાસે ગયા હતા પણ તેમ ન થવાથી આ યુદ્ધ થયું. હવે તો યોદ્ધાઓ સહિત દુર્યોધન હજીયો, નથી કોઈ શત્રુ જેમાં એવી પૃથ્વી પાંડવોને પ્રાપ્ત થઈ, ઉત્તમ એવોયશ મળ્યો અને કૌરવોના તંબુ શન્ય થયા, તોપણ હે બ્રહ્મન ! વળી શ્રીકૃષ્ણ ત્યાં ગયા તેનું શું કારણ તે મને કહો ? હે બ્રહ્મન ! જે કાર્ય માટે અમેય આત્મા જનાર્દન ભગવાન પોતે ગયા તે કાયનું કારણ કંઈ સ્વરૂપ નહિ હોય, એમ મને ભાસે છે; માટે હે અધ્વર્યુસતતમ ! એ બધું કારણ મને કહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હે પાર્થિવ ! હે ભરતર્ષભ ! તેં જે મને પૂછ્યું તે તારો પ્રશ્ન યુક્ત છે માટે તેનો ઉત્તર હું તને કહું, તે સાંભળ. હે રાજન ! ગદાયુદ્ધની રીતિને છોડી દઈ સંગ્રામમાં બીમસેને અન્યાયે કરી હજીવા મહા બળવાન દુર્યોધનને જોઈ યુધિષ્ઠિરને ભય પ્રાપ્ત થયો. ઘેર તપે કરી યુક્ત મોટા ભાગ્યવાળી તપસ્વિની ગાંધારી જે ક્રોધ કરે તો ત્રૈલોક્યને આળી મુકે એવાં છે, માટે આપણે આ રીતે કરેલા તેના પુત્રવધને સાંભળી તે જે ક્રોધ કરશે તો માનસાશ્રિએ કરી આપણને ભરમ કરી નાંખશે; કેમકે આ તીવ્ર એવાં દુઃખને તે કેમ સહન કરી શકશે ? ક્રોધિકરી દાસ ગાંધારીનું પૂર્વેજ શમન થવું જોઈએ, એવો વિચાર કરી ભય તથા શોકયુક્ત યુધિષ્ઠિર રાજા, વાસુદેવ ભગવાન પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે, હે ગોવિંદ ! હે અચ્યુત ! મને કરીને પણ અપ્રાપ્ય એવું આ કંટકરહિત રાજ્ય, તમારા પ્રસાદથી અમને પ્રાપ્ત થયું; તેમ હે મહાબાહો ! હે યાદવનંદન ! ર્વાં ઉભાં કરનાર સંગ્રામ વિષે મારી સમક્ષ અત્યંત મોટા વિમર્દને તમે પ્રાપ્ત થયા. પૂર્વે દેવાસુર યુદ્ધમાં દૈત્યોના વધ વારતે તમે જેમ દેવતાઓની સહાયતા કરી હતી અને દૈત્યોને હણ્યા હતા, તેમ હે અચ્યુત ! હે મહાબાહો ! હે વાણ્ણ્ય ! તમે અમારી સહાયતા કરી સારથિપણાથી અમારૂં રક્ષણ કર્યું છે. મહા સંગ્રામમાં અર્જુનના તમે નાથ ન હોત તો સંગ્રામમાં આ સૈન્યરૂપી સમુદ્રને તરવા સમર્થ થવાત નહિ, તેમ ધણીક ગદાના પ્રહાર, ભાલા, શક્તિ, ગુરંજ, ફરશી તથા વજ્રના સ્પર્શની જેમને ઉપમા અપાય એવા બીજા શસ્ત્રોના પ્રહાર તમે સહન કર્યા, તેમજ અત્યંત પડપ એવી વાણી પણ સાંભળી, પણ હે અચ્યુત ! દુર્યોધન હજીવાથી તે બધાં તમારાં દુઃખ સફળ થયાં. હે કૃષ્ણ ! તે બધું જે રીતે પાછું નાશ ન થાય તેમ કરો. હે કૃષ્ણ ! હે માધવ ! હે મહાબાહો ! આપણો જય તો થયો પણ ગાંધારી ક્રોધ કરશે તો, આપણે તથા આપણું રાજ્ય રહેશે કે નહીં રહે, એવી રીતના સંદેહરૂપી હિંદોલે માંડે ચિત્ત ચઢ્યું છે, કારણ મોટાં ભાગ્યવાળી, નિરંતર ઉગ્ર તપે કરી કર્શિત એવી તે, પુત્ર તથા પૌત્રનો વધ સાંભળી, જરૂર આપણને આળી નાખશે. હે વીર ! આ વખતે તેને પ્રસન્ન કરવી જોઈએ. હે પુરુષોત્તમ ! પુત્રના દુઃખથી પીડિત, ક્રોધથી તાપ્ર સરખાં નેત્રવાળી તેને જોવા તમારા વિના બીજો કોણ સમર્થ થાય ? હે માધવ ! હે અરિંદમ ! ક્રોધે કરી પ્રદીપ્ત ગાંધારીને શાંત કરવા વારતે તમે ત્યાં જાઓ. હે મહાબાહો ! લોકના કર્તા,

વિકર્તા તથા હિતપતિ, નાશ કરનાર તમે ત્યાં જઈ અમથી થયેલા અપરાધ તથા અવસ્થા બાવ કારણયુક્ત વખતને અનુસરતા વાક્યે કરી ગાંધારીને શાંત પાડો. તેમ ભગવાન પિતામહ વ્યાસજી પણ ત્યાં હશે, વારતે હે મહાબાહો ! હે યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ ! પાંડવોના હિતાર્થી એવા તમારે ગાંધારીના ક્રોધનું શમન કરવું. ધર્મરાજનાં વચન સાંભળી યાદવકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણે, તેમની રજા લઈ પોતાના દારૂક સારથિને કહ્યું કે, રથને તૈયાર કર. કેશવ ભગવાનનાં વચન સાંભળી ઉતાવળા ચએલા દારૂક સારથિએ તૈયાર કરેલા રથ, મહાત્મા કેશવ ભગવાન આમણ લઈ આવી નિવેદન કર્યો. રથમાં બેસી શત્રુને તપાવનાર, યાદવ કુળમાં શ્રેષ્ઠ, સમર્થ એવા કેશવ ભગવાન, હસ્તિનાપુર જવા લાગ્યા. એ રીતે હે મહારાજ ! પરાક્રમી એવા મહાશરણે માધવ ભગવાન, હસ્તિનાપુરમાં પ્રવેશ કરી રથના શબ્દે કરી, નગરને સપ્તદશમાન કરતા, અદીનાત્મા ધૃતરાષ્ટ્રને ધૌ વિહિત કરી, ઉત્તમ રથમાંથી નીચે ઉતરી, ધૃતરાષ્ટ્રના ધર પ્રત્યે જઈ, ત્યાં પૂર્વે આવેલા ઋષિસત્તમ એવા વ્યાસજીને જોઈ, તેનાં તથા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના ચરણમાં પ્રણામ કરી, અભ્યગ્ર એવા યાદવશ્રેષ્ઠ જનાર્દન અધોક્ષજ કેશવ ભગવાન, મુખથી ગાંધારીને પણ પ્રણામ કરી, હે રાજેન્દ્ર ! ધૃતરાષ્ટ્રનો હાથ ઝાલી સુરવર થાય તે રીતે અત્યંત રૂદ્ધ કરી થોડા વખત સુધી શોકથી ઉત્પન્ન થયેલાં અશ્રુ મૂકી પછી જળથી નેત્રને ધોઈ અભિવિધિ આચરન કરી, શત્રુને દમન કરનાર, ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે આવી રીતે પ્રસન્ન યોગ્ય વાક્ય કહેવા લાગ્યા. હે ભારત ! હે પ્રભો ! કાળકરી જે વૃત્તાંત બન્યું તે બધું સારી રીતે તમારા જાણવામાં આવ્યું હશે, કેમકે વૃદ્ધ એવા તમને કાંઈ પણ અવિહિત નથી, તેમ તમારા ભિત્તને અનુસરતા સર્વ પાંડવોએ કુળનો તથા ક્ષત્રિયોનો ક્ષય ક્રોધ રીતે ન થાય તો સાહે, એમ જાણી જે રીતે આ બધું કર્યું તે પણ તમારા જાણવામાં હશે. ધર્મવત્સલ મુધિહિર ભાઈઓ સહિત શપથ લઈ તમારા અપરાધ સહન કરી મયા તેમ દૂતમાં જાણે કરી જીતેલા શુદ્ધ તેમજે વનમાં નિવાસ કર્યો, નાના પ્રકારના વેષ લઈ અગ્રાતવાસ કર્યો. તેમજ અશક્ત હોય તેની પેઠે શ્રીજી પણ ઘણાક કલેશ તેમજે સર્વદા સહન કર્યાં. વળી યુદ્ધકાળે મેં મોતે ત્યાં આવી સર્વ લોકની સમક્ષ પાંચ ગામની તમારી પાસે યાચના કરી પણ કાળે પ્રેરેલા તમે લોકથી પાંચ ગામ પણ આપ્યાં નહિ, માટે હે નૃપતે ! તમારા અપરાધથી સર્વ ક્ષત્રિયોનો ક્ષય થયો તેમ પૂર્વે લીબમ, સોમદત્ત, આલ્લિક, કૃપાચાર્ય, પુત્ર સહિત દ્રોણાચાર્ય તમારું હૃદયમન વિદુરે પણ શાંતિ થવા સાહે નિરંતર તમારી યાચના કરી પણ તે પ્રમાણે તમે કર્યું નહિ. એમાં તમે શું કરો ? કારણ પૂર્વે ઉદ્ધત એવા આ અર્થ વિષે જેમ તમે મોહ પામી મયા તેમજ કાળે કરી હણ્યાં છે ચિત્ત જેમનું એવા સર્વ મોહ પામેજ છે, માટે કાળ-યોગ જલવાન છે એમ જાણી આ સમે દૈવનોજ આશ્રય કરવો. હે મહાપ્રાણ ! પાંડવો વિષે તમારે દોષ મૂકવો નહિ, કેમકે મહાત્મા એવા પાંડવોને અદ્ય પણ અતિક્રમ છે નહિ. હે પરતપ ! ધર્મથી, ન્યાયથી તથા રત્નેહથી આ બધું પોતાના દોષકૃત ફળ છે, એમ જાણી પાંડુપુત્ર વિષે કાંઈ પણ ક્રોધ કરવા તમે યોગ્ય નથી. તેમ હે નાથ ! કુળનો વંશ, પિંડ, તથા પુત્રકૃત જે ફલ તે પણ તમારે તથા ગાંધારીને હવે પાંડવો વિષેજ રહ્યું છે. હે કુરુશર્દૂલ ! તમે તથા યશસ્વિની ગાંધારી પાંડવો પ્રત્યે દોષ મૂકી શોભ કરો માં, અને એ બધા પોતાનો અતિક્રમ કિયારી હે ભરતર્ષભ ! કલ્યાણે કરી પાંડવોની રક્ષા કરો. હું તમને નમસ્કાર કરું છું. હે ભરતશર્દૂલ ! હે મહાબાહો ! ધર્મરાજની તમારા વિષે જે બકિત છે તથા સ્વભાવથીજ જે રત્નેહ છે, તે તમે જાણો છો. ધર્મરાજ, અપકારી એવા શત્રુઓનો નાશ કરીને

પણ દિવસ રાત્રિ મનમાં સંતાપ કયાં કરે છે પણ સુખ પામતા નથી. તેમજ હે નરશર્દૂલ ! તમને તથા યશસ્વિની ગાંધારીને શોય કરતો પુરુષમાં સિદ્ધરૂપ તે, શાંતિને પ્રાપ્ત થતો નથી. અત્યંત લગ્નવિષ્ટ એવો તે, પુત્રના શોકે કરી અભિસંતપ્ત તથા વ્યાકુલિત છે ઇંદ્રિયો જેની એવા તમારી પાસે આવતો નથી. હે મહાનાગ ! યદ્વત્તમ ભગવાન આમ ધૃતરાષ્ટ્રને કહી શોકે કરી પીડિત ગાંધારી પ્રત્યે પરમ વાક્ય કહેવા લાગ્યા કે-હે સૌમ્યવેપે ! હું કહું તે સાંભળીને તું શાંત થા. હે શુભે ! આ લોકમાં હાલ તારા સરખી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી કાઢ છે નહિ અને હે રાક્ષ ! હે કલ્યાણિ ! તે તું જાણે છે કે સભામાં મારી સમક્ષ ધર્માર્થ સહિત એક પક્ષના હિતરૂપ વાક્ય તેં કહ્યાં હતાં, પણ તારા પુત્રે તે પ્રમાણે કર્યું નહિ. વળી તમે જ્યારે એવા દુર્ધૈનને કઠોર વચન કહ્યું હતું કે, હે મૂઠ ! માંડે વચન સાંભળ અને જ્યાં ધર્મ ત્યાં જય છે. હે નૃપાત્મજે ! એ તમારું વાક્યજ પ્રાપ્ત થયું. હે કલ્યાણિ ! એમ જાણી શોક માં કરો. હે મહાભાગે ! તપોયગથી તમે કોવરીત ચત્રુએ કરી સચરાચર એવી પૃથ્વીને યાગવા સમર્થ છો, તથાપિ પાંડવોના વિનાશ વાસ્તે તમારી બુદ્ધિ કપારે પણ ન હો. વાસુદેવનાં વચન સાંભળી ગાંધારી આવી રીતે ભગવાન પ્રત્યે બોલ્યાં કે-હે મહાપ્રાહો ! હે કેશવ ! જે રીતે તમે કહો છો તેજ રીતે આધિએ કરી દલ્લમાન એવી હું તેની મતિ પાંડવ વિષે ચત્રાપમાન થઈ હતી પણ હે જનાર્દન ! તમારાં વાક્ય સાંભળી મારી મતિ પાછી સ્થિર થઈ છે. હવે હે દ્વિપદાંવર ! હે કેશવ ! હજીયા છે પુત્ર જેના એવા અંધ તથા વૃદ્ધ રાજાની શરવીર એવા પાંડવ સહિત તમે ગતિ છો, એટલું કહી વચ્ચેથી મુખ ઢાંકી પુત્રના શોકે કરી અભિસંતપ્ત ગાંધારી, અત્યંત રૂદ્ધ કરવા લાગી. તે વખતે મહાપ્રાહુ કેશવ ભગવાન શોકે કરી પીડિત ગાંધારીને તથા ધૃતરાષ્ટ્રને હેતુસર વાક્યથી આશ્વાસના કરી સમર્થ એવા માધવ ભગવાન અશ્વત્થામાના સંકલ્પિત ભાવને જાણી ત્યાંથી ઉભા થઈ વ્યાસજીના ચરણ વિષે મસ્તકથી પ્રણામ કરી હે રાજેન્દ્ર ! કૌરવ ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે કુરુક્ષેત્ર ! તમે શોક કરો માં, હું જ્યાંની રજા મારું છું. દ્રોણિનો પાપરૂપ અભિપ્રાય છે વાસ્તે હું જસદી ત્યાં જઈ છું. તેણે રાક્ષિએ પાંડવોના વધ વિષે બુદ્ધિ દેખાડી છે. ભગવાનનાં વચન સાંભળી, ગાંધારી સહિત મહાપ્રાહુ પુલસ્ત્ય, કેશિ દૈત્યને મારનાર કેશવ ભગવાન પ્રત્યે કહ્યું કે, હે મહાપ્રાહો ! જસદી જાઓ, અને પાંડવોનું પરિપાલન કરો. વળી ફરીથી હે જનાર્દન ! તમારી સાથે હું મળીશ, એવી રીતે ધૃતરાષ્ટ્રે જેને કહ્યું છે એવા અચ્ચુત ભગવાન દારૂક સહિત ત્યાંથી ઉપડ્યા. હે રાજન ! વાસુદેવ ભગવાન ત્યાંથી ગયા પછી અમેય છે આત્મા જેનો એવા લોક નમસ્કૃત ગાસજી, ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને આશ્વાસના આપવા લાગ્યા. કર્યું છે કૃત્ય જેણે એવા ધર્માત્મા વાસુદેવ ભગવાન પણ હે નૃપ ! પાંડવોને જેવાની ઇચ્છાથી હસ્તિનાપુરથી તંબુ પ્રત્યે ગયા. ભગવાન, રાત્રિએ તંબુ પ્રત્યે આવી પાંડવો પાસે જઈ અનેહું વૃત્તાંત તેમને કહી યુધિષ્ઠિરના મનનું સમાધાન કર્યું.

આગમ્ય શિબિરં રાત્રી સોમ્યગદ્ગત પાંડવાન્ ।

તત્ત્વતેભ્યઃ સમાલ્યાય સહિતસ્તૈઃ સમાહિનઃ ॥

સ્તિ શ્રી મહાભારત સુલ્યપર્વાતર્ગત મદાપર્વણિ ધૃતરાષ્ટ્રગાંધારીસમાવાસમે
ગુર્જરભાષાયાં ત્રિપાઠિસમોઽધ્યાયઃ ॥ ૬૩ ॥

અધ્યાય ૬૪ મો. દુર્યોધનનાં અંતિમ વચન.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—અધિષ્ઠિતઃ પદામૃદ્ધિમગ્નસર્વો મહીગતઃ ।

સૌટીર્યમાનીપુત્રો મે કિમભાવત સંજય ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! ભીમસેને મસ્તક વિષે પગ મૂકેલા, ભાગી ગએલા સાથ-
ળવાળા, પૃથ્વી વિષે પડેલા તથા શરીરનું જોને માન છે એવા મારા પુત્રે પછી શું કહ્યું ? હે
સંજય ! પાંડવ વિષે થયું છે વૈર જોને એના પરમ દુઃખ અને અત્યંત ક્રોધને પ્રાપ્ત થએલા
રાજાએ પરમ સંગ્રામ વિષે શું કહ્યું તે તું મને કહે. સંજય કહે છે—હે રાજન ! હે નરા-
ધિપ ! સાથળ ભાગેલા રાજાએ તે વ્યસન પ્રાપ્ત થયું તે વખતે જે કહ્યું તે વૃત્તાંત હું કહું
તે સાંભળો. હે રાજન ! ભાગી ગયા છે સાથળ જેના એવો શરીરમાં ધૂળ ભરાઇ ગએલો
રાજા, પોતાના કેશ સમા કરી, દશે દિશાઓમાં લેઇ યત્નથી વળી ફરી કેશ સમા કરી
સર્પની પેટે જાસોન્દ્રીસ કરતો ક્રોધાશ્રુએ કરી વ્યાપ્ત નેત્રી મને જોઇ બે હાથ પૃથ્વી ઉપર
પીશી અત્યંત મદોન્મત હસ્તિની પેટે પ્રપાળ્ય એવા કેશને હલાવી દાંતે કરી દાંતનો સ્પર્શ
કરી નિઃશ્વાસ મુકી મોટા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને નિંદતો આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, શંતનુ
પુત્ર ભીષ્મ, શત્રુ ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ કર્ણ, ગૌતમ, શકુનિ, શત્રુ ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ
દ્રોણ, અશ્વત્થામા, શલ્ય તથા શરવીર કૃતવર્મા એટલા નાથ છતાં હું આ અવસ્થાને પ્રાપ્ત
થયો માટે કાળ જરૂર દુરતિક્રમ છે; એમ કહી વળી હે મહાબાહો ! મને કહ્યું કે, અગિયાર
અક્ષૌહિણીના પતિ એવો હું આ દશાને પ્રાપ્ત થયો, વાસ્તે કાળને પ્રાપ્ત થઇ તેને કોઇ અતિ-
ક્રમણ કરી શકે તેમ છે નહિ, પણ ભીમસેને જે રીતે ગદાયુદ્ધની રીતે છોડી દઇ અધર્મથી
મને હણ્યો, એ બધું તારે સંગ્રામ વિષે મારી તરફના જે જીવતા હોય તેમને કહેવું. તેમજ
ભરિશ્વા, કર્ણ, ભીષ્મ તથા શ્રીમાન દ્રોણ વિષે પાંડવોએ ઘણું અત્યંત દૂર કર્મ કર્યો છે,
તે પણ તારે અધાની આગળ કહેવાં, જે આવાં અપક્રાંતિ કરનારાં દૂર કર્મ પાંડવોએ કર્યા,
જે કહેવાથી તે સાંભળનાર અસત્ એવા પાંડવો વિષે પ્રેમરહિત થઇ જશે, એવી મારી મતિ
છે. ઉપાધિષ્ઠિત જ્યને લીધે સત્યયુક્ત પુરૂષને શું પ્રીતિ થાય ? ગદાયુદ્ધની રીતથી જીલકું ચાલ-
નારને યુધ પુરૂષ કોણ સાંઈ કર્યું એમ કહે ? અધર્મથી જ્યને પામી પાપરૂપ પાંડુપુત્ર ભીમસેને
જેમ પ્રસન્ન થાય છે તેમ કોણ પ્રસન્ન થાય ? ભાગ્યા છે સાથળ જેના એવા માંહે મસ્તક
કોપાયમાન થએલા ભીમસેને મર્દન કર્યું તેમાં શું આશ્ચર્ય ? પણ હે સંજય ! અત્યંત તપતા
લક્ષ્મીએ સેવન કરેલા બંધુઓના મધ્યમાં ભિલેલા જે નર એ રીતે કરે તે સાંઈ કહેવાય નહિ. હે
સંજય ! મારી માતા તથા પિતા એ બેઉ યુદ્ધધર્મને જાણનારાં છે માટે મારાં વચન, દુઃખથી
પીડાયેલાં એવાં તેમની આગળ તું કહેજે, અને આ વૃત્તાંત પણ તેમને નિવેદન કરજે. હે
સંજય ! મેં તો યજ્ઞયાગાદિક કર્યાં, સારી રીતે દાસવર્ગનું પોષણ કર્યું, સમુદ્રપર્યંત પૃથ્વી પાલન
કરી, જીવતાં શત્રુઓનાં મસ્તક વિષે સ્થિતિ કરી, યથાશક્તિ દાન આપ્યાં, મિત્રોનું પ્રિય
કર્યું, સર્વ શત્રુઓને બાંધ કર્યાં, માટે મારા જેવો સારા ભાગ્યવાળો બીજો કોણ છે ? સર્વ
બાંધવેદને માન આપ્યું, વશ એવા માણસોનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો તથા વર્ષ, અર્ધ અને
કામ પણ સેવન કર્યા વાસ્તે મારા જેવો સારા નિશ્ચયવાળો બીજો કોણ છે ? મુખ્ય રાજાઓ
ઉપર મેં હુકમ કર્યો, અસંત-દુર્લભ એવું માન મને પ્રાપ્ત થયું, તેમ કુલીન એવા અંધ ઉપર
એસી મેં ગમન કર્યું માટે મારા જેવો સસરા ભાગ્યવાળો બીજો કોણ ? શત્રુઓના દેશ પ્રત્યે હું

ગયો, દાસની પેઠે રાજ્યએને નમાવ્યા, બ્રાહ્મણોનું રૂંડું ક્યું માટે મારા જેવો સારા ભાગ્ય વાળો બીજો કાણુ છે? અધ્યયન કર્યું, વિધિપુરઃસર દાન આપ્યાં, નિરામય આટલું આયુષ્ય ભોગ્યું, સ્વધર્મથી લોકને જાણ્યા, વાસ્તે સારા મારા જેવા નિશ્ચયવાળો બીજો કાણુ છે? સંગ્રામ વિષે શત્રુઓએ મને જાણ્યો નહિ એ સારું થયું, પારકાઓની પાસે ચાકરની પેઠે આશ્રિત થઈ હું ન રહ્યો એ પણ ધાન્યું સારું થયું. તેમ હે વિભો ! મારી વિપુલ એવી લક્ષ્મી પણ મુલા પડી બીજાઓ પાસે મઠ એ પણ ધાન્યું સારું થયું. સ્વધર્મથી ચાલતા ક્ષત્રિયોને મૃષ્ટ ભેગું મરણ મને પ્રાપ્ત થયું, માટે મારા જેવો મારા નિશ્ચયવાળો બીજો કાણુ છે? વૈરથી પ્રકૃતની પેઠે જાણ્યો હું મંત્રામમાંથી પાછો વળ્યો નહિ એ પણ ધાન્યું સારું થયું. તેમ કાષ્ટ વિમતિને સેવી પરાજયને પણ પ્રાપ્ત ન થયો એ પણ સારું થયું. સુતેલાને, પ્રમત્તને, મદા વિષે કરીને જેમ હજી તેમ ગદાચુકની રીતને છોડી દઈ અધર્મથી મને હણ્યો માટે એવાં મારાં વચન તારે મોટા ભાગ્યવાળા અશ્વત્થામા, સાત્વત કૃતવર્મા તથા શારદ્વત એવા કૃપાચાર્યને કહેવાં, જે અધર્મથી પ્રવર્તતા, ગદાચુકની રીતથી ઉઠતા ચાલનાર પાંડવો વિશ્વાસ કરત્ર લાયક નથી, એમ મને કહી જનસુસ પુરુષોને પણ સત્ય પરાક્રમવાળો રાજ્ય એવો તમારો પુત્ર, કહેવા લાગ્યો કે, સંગ્રામમાં અધર્મ કરી ભીમસેને હણ્યો હું સ્વર્ગમાં ગએલા દ્રોણ, કર્ણ, શલ્ય, મહા પરાક્રમી વૃષસેન, સુભદ્રાપુત્ર શકુનિ, મહા પરાક્રમી જલસંધ, રાજા ભગદત્ત, મોટા ધનુષવાળો, સોમદત્ત, સૈંધવ જયદ્રથ, અને મારા સરખા દુઃશાસન છે મુખ્ય જેમાં એવા ભાઈઓ, વિદ્વાંત એવો દૌશાશની, લક્ષ્મણ એ એ પુત્ર, એટલા એ અને બીજા પણ ધણાક મારા યોદ્ધાઓની પાછળ હું સંઘવારાથી જૂદો પડી ગએલો વટેમાર્ગુ જેમ તે સંઘવારા પાછળ જાય તેમ જઈશ વળી તે કહેવા લાગ્યો કે, તે તો ઠીક પણ હણ્યાલસા ભાઈઓ તથા સ્વામિને સાંભળી અત્યંત રૂદ્ધન કરતી દુઃખથી પીડાયલી દુઃશલા મારી એન, કેવી રીતે રહેશે ? તેમ પુત્રની જિયો તથા પૌત્રની જિયો સહિત મારાં માતા ગાંધારી અને વ્રજ પિતા કયી મતિને પ્રાપ્ત થશે ? હણ્યો છે પુત્ર તથા સ્વામિ જેને એવી વિસ્તીર્ણ નેત્રવાળી કલ્યાણી માતા તો જરૂર વિનાશને પ્રાપ્ત થશે, તેમ જો આ વાતાં, વાણીમાં વિશ્વારદ એવો મોટા ભાગ્યવાળો બ્રાહ્મણનો વેષ ધરનાર રાક્ષસ ચાર્વાક જાણે તો જરૂર મારી સેવા કરે. હું તો ત્રણ લોકમાં વિખ્યાત પવિત્ર સમંત-પંચક વિષે મરણ પામી શાશ્વત એવા લોકને પ્રાપ્ત થઈશ. હે મારીય ! રાજાનો પ્રસાપ સાંભળી અશ્રુએ કરી પૂર્ણ છે નેત્ર જેનાં એવા હજારો માણસ, દશે દિશાઓ પ્રત્યે દોડી જતા હતા, ચરાચર પ્રાણી સહિત સાગર તથા વનયુક્ત પૃથ્વી અને થાય છે કડાકા જેમાં એવી ધોર દિશાઓ પણ ચક્ષાયમાન થતી હતી, અને તેજસ્વિતા ઝાંખી પડી હતી. તે વખતે જનસુસાએ દ્રોણપુત્રને પ્રાપ્ત થઈ બનેલું વૃત્તાંત તેની આગળ નિવેદન કરી દેખાડ્યું. જનસુસા તે સર્વ, ગદાચુક વિષે થએલો અવ્યવહાર ચુકવિષે રાજાનું પડવું, દ્રોણપુત્ર પાસે કહી ધણાક વખત સુઘી મનમાં વિચાર કરી પીડિત એવા તે જે રીતે આવ્યા હતા તે રીતે પાછા ગયા.

તદાશ્વાય તતઃ સર્વે દ્રોણપુત્રસ્ય મારત ।

ધ્યાત્વા ચ સુચિરં કાલં જગમુર્તાર્તા વધાગતં ॥

इति श्री महाभारते शल्यपर्वतर्गतगदापर्वणि दुर्योधनबिम्बापे गुर्जरभाषायां षतुःषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

અધ્યાય ૬૫ મો. દુર્યોધનને છેલ્લું આશ્વાસન.

સંજય ક્વાચ—વાર્તિકાળાં સકાશાતુ ક્રુત્વા દુર્યોધનં દત્તં ।

હતાશિષ્ટાસ્તતો રાજન્ કૌરવાળાં મહારથાઃ ॥૧॥

સંજય કહે છે —હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! જનસુયોથી દુર્યોધન હજીયો એ વાત સાંભળી હજીતાં બાકી રહેલા કૌરવોના મહારથોના, તીક્ષ્ણ બાણ, ગદા, ભાલા, તથા શક્તિઓએ કરી ભેદાયાં છે અંગ જેમાં એવા અશ્વત્થામા, દ્રુપાચાર્ય તથા સાતત્વ કૃતવર્મા, એ ત્રણ યોદ્ધાઓ, વેગવાન અશ્વેકરી સંગ્રામમાં ભૂમિપ્રત્યે આવ્યા. ત્યાં વનમાં વાયુએ પાડેલું મોટું સાગનું વૃક્ષ હોય તેની પેઠે ભીમસેને પાડેલા, પૃથ્વી વિષે ચેટા કરતા, રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત, અરણ્યમાં પારાધિએ પાડેલા, મોટા હસ્તિ સરખા, વારંવાર આળોટતા, રૂધિરના એધે કરી વ્યાપ્ત, ચદ્મજથી પડેલું જાણે સૂર્યમંડળ હોય નહિ, મોટા વાયુથી સુમધ ગમેલા સગર સરખા ઝડકળથી વીંટાયેલું છે મંડળ જેનું એવા પૂર્ણચંદ્ર સમાન, રજેકરી વ્યાપ્ત દીર્ઘ છે ભુજ જેના, પરાક્રમવિષે હસ્તિ સરખા, ધનને ઇચ્છતા દાસગણેકરી જેમ ક્રોધ અતિ શ્રેષ્ઠ રાજા વીંટાયેલો હોય તેમ ધોર એવા ભૂતગણ તથા માંસ ખાનાર પ્રાણીથી વીંટાયેલા, બ્રહ્મકૃત ચક્રવેશ, કોધથી ફાડયાં છે તેત્ર જેણે એવા વ્યાધ જેમ પડ્યો હોય તેમ ભૂતલવિષે પડેલા મોટા ધનુષવાળા મહાત્મા દુર્યોધનને જોઇ, કૃપ છે મુખ્ય જેમાં એવા તે સર્વ રથિઓ, મોહને પ્રાપ્ત થયા. પછી રથ ઉપરથી નીચે ઉતરી રાજની પાસે જઇ સારી રીતે જોઇ તેઓ પૃથ્વી પર બેસી ગયા. હે મહારાજ ! અશ્વએ પૂર્ણ છે તેત્ર જેનાં એવો અશ્વત્થામા, શ્વાસોચ્છ્વાસ કરી સર્વ લોકના ઇશ્વરના પશુ ઇશ્વર એવા ભરતશ્રેષ્ઠ દુર્યોધન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, જરૂર મનુષ્યવિષે કંઈ પણ સત્યતા છે નહિ, જો તેમ હોય તો હે પુરૂષબાહુ ! ધૂળેકરી વ્યાપ્ત એવો તું આ વખતે પૃથ્વી-વિષે કેમ શયન કરે ? હે રાજેન્દ્ર ! પૂર્વે રાજા થઇ સમગ્ર પૃથ્વીને હુકમ કરી નિર્જન વનમાં તું એકલો પડ્યો છે. હે ભરતર્ષભ ! દુઃશાસન, મહારથિ ક્યૂંને તથા તે સર્વ સંપાધિઓને પણ હું જોતો નથી, માટે આ તે શું ? કેમકે કાળની તથા લોકની ગતિ ક્રોધ રીતે દુઃખેકરી પણ જણાતી નથી. રાજા એવો તું આ વખતે ધૂળેકરી વ્યાપ્ત પૃથ્વીપર પડ્યો છે. શત્રુને તપાવનાર દુર્યોધન, મુદ્ધાભિષિક્ત રાજાઓમાં અગ્રેસર થઇ આ સમે તૃણ સહિત ધૂળને ગળે છે, અરે કાળનો વિપર્યય તો જૂવો. હે પાર્થિવ ! હે પાર્થિવોત્તમ ! નિર્મળ એવું તે તારું છત્ર ક્યાં, તારા બળન ક્યાં, અને મોટી એવી તારી સેના ક્યાં ગઇ ? અવશ્ય હૈવની ગતિ દુરિયોધ છે, દુઃખે કરીને ક્રોધના જાણવામાં આવતી નથી, જેથી લોકનો ગુરૂ એવો તું આ વખતે આ દશાને પ્રાપ્ત થયો છે. ઇન્દ્રની સાથે પણ અત્યંત સ્પર્ધા કરનાર એવા તારું દુઃખ જેઇ સર્વ મનુષ્યવિષે લક્ષ્મી અસ્થિરજ છે એવી ખાતરી થાય છે. વિશેષ કરી દુઃખિત એવા તેનાં વચન સાંભળી હે રાજન્ ! રાજા એવો તમારો પુત્ર, શોકથી ઉત્પન્ન થએલાં અશ્રુનો ત્યાગ કરી બે હાથથી તેત્ર લુછી કૃપાદિક શરવીર પ્રત્યે વખતને અનુસરતું આવી રીતનું વચન કહેવા લાગ્યો કે, વિધાતાએ નિર્દિષ્ટ એવો આલોકધર્મ આવો કહેલો છે. કાળના ફેરફારથી સર્વ ભૂતનો વિનાશ થાયજી, તે આ તમારી સમક્ષ મને પ્રાપ્ત થયો જે હું પૃથ્વીને પાળી આ દશાને પ્રાપ્ત થયો તોપણ હુકમમાં કંઈ પણ આપદ વિષે પાછો હડયો નહિ એ ધાણું સાઈ થયું. પાષંપ એવા પાંડવોએ વિશેષ છળે કરીને મને હણ્યો એ પણ સાઈ થયું. નિરંતર લુહ કરતા ઇચ્છતા મેં ઉત્સાહ કર્યો એ પણ ધાણું સાઈ થયું. હજીયા છે જ્ઞાતિ તથા બાંધવ જેના એવો હું આ

યુદ્ધમાં હણાયો એ પણ ડીક થયું. વળી મનુષ્યનો છે ક્ષય જેમાં એવા આ સંગ્રામથી મુક્ત થએલા કલ્યાણ યુક્ત તથા નિરામય એવા તમને હું જેઉં છું એ પણ બાણ સાંઈ થયું. અનુ-
તમ એવું એ માંડ પ્રિય થયું. તમે સૌહર્દને લીધે મારા મરણથી તપાયમાન થાઓ માં,
કેમકે તમે વેદને જે પ્રમાણુશ્રૂત માનતા હો તો અક્ષય એવા લોક મેં જીત્યા છે, તે વિષે
અમિત તેજવાળા કૃષ્ણના પ્રભાવને હું માનું છું, તેણે સારી રીતે આચરેલા ક્ષાત્રધર્મથી મને
બ્રહ્મ થવા દીધો નહિ, તેથી તે ક્ષાત્રધર્મને હું પ્રાપ્ત થયો છું, માટે કાષ્ઠ રીતે પણ હું તમારે
શોચ કરવા યોગ્ય નથી. તમે પણ પોતાથી જને તે રીતે જયવિષે યત્ન કર્યો પણ દૈવ દુર-
તિક્રમ છે. એટલાં વચન કહી અશ્રુએ કરી વ્યાકુળ છે નેત્ર જેનાં એવો અત્યંત વેદનાથી
વિદ્વંસ રાજા, તૂંચીજીભાવને પામ્યો. એ રીતે અશ્રુ તથા શોક સમન્વિત રાજાને જોઇ દ્રોણપુત્ર
અમત્યામા જગતના ક્ષય વખતે જેમ અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય તેમ ક્રોધેકરી પ્રજ્વલિત થયા.
એ રીતે ક્રોધેકરી સમાવિષ્ટ એવો તે, હાથવિષે હાથને પીશી અશ્રુએ કરી વિદ્વંસ એવી વાણીથી
રાજા પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યો કે, હે રાજા! મારા પિતાને ક્રુદ્ધ એવા પાંડ-
વોએ અત્યંત ક્રૂર કર્મેકરી હણ્યા તથાપિ આજ તમારી અવસ્થા જોઇ હું જેવો તપું છું તેવો
તેથી તપતો નથી. માટે હે પ્રભો ! સત્યથી આ વચન હું કહું તે સાંભળો. ઇષ્ટાપૂર્ત, દાન.
ધર્મ તથા સુદૃત કરી આજ વાસુદેવ જેનાં હું સર્વ ઉપાયેકરી સર્વ પંચાલોને યમના ધર-
પ્રત્યે મોકલીશ, માટે હે મહારાજ ! તમે મને આજ્ઞા આપવા યોગ્ય છો. મનને પ્રીતિ કરનારાં
દ્રોણપુત્રનાં વચન સાંભળી કૌરવ દુર્યોધન, કૃપાચાર્ય પ્રત્યે આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે
આચાર્ય ! જોએકરી પૂર્ણ એવો કગશ આણો. રાજાનાં વચન સાંભળી બ્રાહ્મણમાં અત્યંત
ઐશ એવા તે પૂર્ણ કગશ લઇ રાજાની સમીપ આગ્યા. તે સમે હે મહારાજ ! હે વિશાંપતે !
કૃપાચાર્યને તમારા પુત્રે કહ્યું કે, હે દ્વિજઐશ ! મારી આજ્ઞાએ કરી માંડ પ્રિય ઇચ્છતા
હો તો દ્રોણ પુત્રને સેનાપતિપણાનો અભિષેક કરો. તમારું કદવાણુ થાઓ, તેમ રાજાની આજ્ઞાથી
ક્ષાત્રધર્મે કરી વર્તતા બ્રાહ્મણોએ વિશેષ કરી યુદ્ધ કરવું એમ ધર્મગ્ર પુરૂષોએ કહેલું છે. એવાં
રાજાનાં વચન સાંભળી તેની આજ્ઞાથી શારદત એવા કૃપાચાર્યે અશ્વત્થામાને સેનાપતિપણાનો
અભિષેક કર્યો, અભિષેક કરેલો તે હે મહારાજ ! રાજાને મળી સિંહનાદે કરી સર્વ દિશાઓને
જ્વલ્દાયમાન કરતો ત્યાંથી ઉઠ્યો. રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત એવો દુર્યોધન પણ હે રાજેન્દ્ર ! સર્વ ભૂતને
ભય આપનારી તે રાત્રિને પ્રાપ્ત થયો. એ રીતે શોકેકરી ઉદ્વિગ્ન છે મન જેમનું એવા, હે
નૃપ ! તે સંગ્રામથી અપક્રમણુ કરી ચિંતા તથા ધ્યાનમાં તત્પર થઇ ત્યાંથી ગયા.

અપક્રમ્ય તુ તે તૂર્ણ તસ્માદાયોધનાનૃષ ।

શોકસંવિગ્ન મનસાશ્વિતાધ્યાનપરામવન્ ॥

इति श्री महाभारते ज्ञानसाहस्रपां संहितायां वैयासिक्यां शल्यपर्वोत्तर्ग-
तगदापर्वणि अश्वत्थामा तैनापत्यभिषेके गुर्जरभाषायां पंचषष्ठितमोध्यायः ॥

॥ ૬૬ ॥

॥ शल्य पर्व समाप्तम् ॥

શ્રીમન્મહાભારત. સૌમિક પર્વ.

અધ્યાય ૧ દેવ. સુતેશ્વાને હણુવાનો વિચાર.

સંજય ઉવાચ—તતસ્તે સહિતા ઘૌરાઃ પ્રયાતા દક્ષિણામુખાઃ ।

ઉપાસ્તમનવેલાયાં શિબિરાભ્યાશમાગતાઃ ॥ ૧ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ત્યાર પછી દક્ષિણ તરફ પ્રયાણ કરતા કરતા એકઠા મળેલા તે શરત્રીશો સુર્યાસ્ત સમયે પોતાના તંબુ પાસે આવ્યા. પછી તીક્ષ્ણ પાણિકરી ચોતરફ ક્ષત વિશ્લત થયેલા તથા ભયભીત એવા તેઓ ઉતાવળથી વાહનને છોડી વૃક્ષાદિકે કરી ગહન એવા દેશને પ્રાપ્ત થઇ કોઇ ન જાણે તે રીતે સેનાનિર્દેશ સ્થાનથી થોડે દૂર જઇ બેઠા. પાછા ત્યાં મોટા નિઃશ્વાસ મુદ્રા પાંડવોનું જ ચિંતન કરતા તેઓ જ્યને ઇચ્છતા પાંડવોના ભયંકર શબ્દ સાંભળી, તે પાછળ આવશે, એવા ભયથી વળી પૂર્વ તરફ ચાલ્યા. એ રીતે થાકી ગયેલાં છે વાહન જેમનાં એવા, તરસ્યા થયેલા, રાગના વધેકરી સંતપ્ત, ક્રોધ તથા અર્થ વશ થયેલા મોટાં ધનુષવાળા તૃપાને પણ ન ગણુકારતાં ત્યાં જઇ એ ઘડીવાર ઉભા રહ્યા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! બીમસેને દશ હજાર હસ્તિના સરખા બળવાળા મારા પુત્રને પાડ્યો, એ તેણે અશક્ય એવું કર્મ કર્યું. હે સંજય ! સર્વ, ભૂતને અવધ્ય, વજ્ર સરખા દઢ, બુવાન એવા મારા પુત્રને પાંડવોએ સંગ્રામ વિષે હણ્યો, પણ હે માવલજણ ! શું કરીયે, મનુષ્યોએ ભગ્યને અતિક્રમણ કરવા સમર્થ થવાતું નથી. હે સંજય ! સૌ પુત્ર હણ્યાયા એમ માંભળી સહઅ પ્રકારથી મારું હૃદય-વિદીર્ષુ ન થયું, માટે તે પણ કાળમીઠ પાપાણુ સરખું કહણુ છે. હણ્યાયા છે પુત્ર જેમના એવાં અમે કેવી રીતે રહીશું ? તેમ હવે હું પાંડવના દેશમાં રહેવાનો ઉત્સાહ પણ કરતો નથી. હે સંજય ! રાગનો પિતા તથા પોતે પણ રાગ હોઇ હવે ભતરીજ એવા પાંડવોની આજ્ઞામાં ઘસતી પેટે કેમ રહેવાય ? તેમજ સર્વ પૃથ્વીને આતા કરી, અહા રાગઓના મસ્તક ઉપર રહેલા હું હવે પાંડવેયને શરણે શા માટે રહું ? જેણે એકલે મારા સૌ પુત્રને હણી મહાત્મા વિદુરનાં વચન સત્ય કર્યા, તે બીમનો ઘસ થઇ હું કેમ રહી શકું અને હે સંજય ! એનાં વાક્ય પણ હું કેમ સાંભળી શકું ? હે તાત ! હે સંજય ! એ રીતે બીમસેને અધર્મે કરી મારા પુત્ર દુર્યોધનને હણ્યો તે પછી કૃતવર્મા, કૃપાચાર્ય ને અશ્વત્થામાએ શું કર્યું તે મને કહે ?

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન ! તમારી તરફના ત્રણ થોડાઓ તો સેનાના નિવેશ સ્થાનથી થોડે દૂર એ ધડી વિસામો લાઇ પ્રાપ્ત થયું છે જ્યાં જ્યેનને એવા અશ્વેકરી સ્પર્ધાસ્ત સમયે નાના પ્રકારનાં વૃક્ષ તથા લતાએ કરી સંકુલ એવા મોટા ધોર વનમાં ગયા. નાના મૃગમણે સેવન કરેલા, નાના પક્ષિગણથી વીંટાયેલા, નાના પ્રકારનાં દુમ તથા લતાથી ઢંકાઇ ગએલા, નાના પ્રકારના સર્પોએ સેવેલા, થોડા જળેકરી સમાકીર્ણ, નાના પુષ્પેકરી ઉપશોભિત, સેંકડો કમલિનીથી ઢંકાઇ ગએલા નીલકમળપુકત, ધોર વનમાં પ્રવેશ કરી ચોતરફ નિરીક્ષણ કરતા તે, હજારો શાખાઓથી ઢંકાઇ ગએલા એવા શ્રેષ્ઠ વનસ્પતિરૂપ એક વટવૃક્ષને જોઇ મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ મહારથિ એવા તે, તે વનસ્પતિરાજ પાસે જઈ રથમાંથી નીચે ઉતરી, થોડા-ઓને છોડી ઘટની રીતે આચમન કરી સંધ્યાની ઉપાસના કરતા હતા. એટલામાં સૂર્ય શ્રેષ્ઠ પર્વત એવા અસ્તાચળ ઉપર ગયા ને રાત પડી. તે વખતે ચોતરફ રહેલા સંપૂર્ણ એવા મહાનક્ષત્ર તથા તારાવડે આકાશ રજતભિન્નુથી ચિત્રેણું જેવું વસ્ત્ર શોભે તેવું શોભતું હતું, રાત્રિ વિષે વિચરનારાં પ્રાણિયો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આમતેમ ફરતાં હતાં, દિવસે વિચરનારાં પ્રાણિઓ નિદ્રાવશ થયાં, તેમ ધોર એવાં રાત્રિચર પ્રાણિઓને અત્યંત દારૂણ એવો શબ્દ સંભળાવા લાગ્યો. એ રીતે માંસ ખાનારાં પ્રાણિઓ જેમાં અત્યંત હર્ષિત થયાં છે, એવી ધોર રાત્રિ પડી. પક્ષી ધોર રાત્રિમુખ વિષે દુઃખ તથા શોકકરી સમન્વિત થઇ ગએલા કૌરવ પાંડવના ક્ષત્રને શોચતા નિદ્રાએકરી ધેરાયાં છે નેત્ર જેમનાં એવા અત્યંત અશ્વયુક્ત, વિવિધ પ્રકારનાં બાણથી ક્ષત થએલા, વટવૃક્ષની પાસે ઉભેલા કૃપ, કૃતવર્મા તથા દ્રોણ, એ ત્રણે જણ, પાસે પાસે ધરણીતલ ઉપર બેઠા, એટલામાં હે મહારાજ ! શ્રમ તથા શોકકરી સમન્વિત, અમૂલ્ય સત્યાવિષે શયન કરવા યોગ્ય, ક્ષત્રને ઉચિત, દુઃખને યોગ્ય નહિ એવા મહારથિ કૃપ તથા જોજ અનાથની પેઠે પૃથ્વી પર શયન કરી નિદ્રાવશ થયા. હે ભાસ્ત ! કોષ તથા અમર્શ વશ થયેલો, કોષથી બળતો, સર્પની પેઠે શ્વાસેન્દ્રિય કરતો, મહા-બાહુ ક્રોધપુત્ર તો, નિદ્રાને પ્રાપ્ત ન થતાં નાના પ્રકારના પ્રાણિઓએ સેવેલા ધોર દર્શનવાદ્ય વનસ્પતિને ચોતરફ જોતો હતો. હજારો કાગડા જેનો આશ્રય કરી રાત્રિ નિર્ગમન કરે છે તે વટ ઉપર બેસ્યું. તે વૃક્ષ ઉપર જ્યારે કાગડાઓ આવી જુદો જુદો આશ્રય કરી ત્રિશાસ્ત્રથી ચોતરફ સુખેકરી બેઠા ત્યારે ધોર જેનું દર્શન તથા મોટો શબ્દ છે તથા મોટી કમળવાળું, નીલમણિ સરખાં છે નેત્ર જેનાં, પીંગળ વણુવાળું, અત્યંત મોટી નાસિકા તથા લીસણ વખવાળું, મરડના સરખો છે વેગ જેનો એવું છુડપણી ધોર શબ્દ કરી ત્યાં આવી જ્યે જુદી જુદી હોય નહિ તેમ વડની એક શાખા ઉપર બેસી ગયું, તે પછી તેણે જ્યે જુદું, તે છુડપણી વડની શાખા ઉપર બેસી કાગડાએને આરવા લાગું. તે કેવી રીતે કેટલાકાની પાંખો તોડી નાખી, કેટલાકનાં અસ્તક મરડી નાખ્યાં, તથા કેટલાકના પગ ભાગી નાખ્યા. એ રીતે જે જે પોતાની હિજીએ પડ્યા તેમને ધાર્યાં, તેમનાં શરીર તથા શરીરના અવયવે કરી હે વિશાંષતે ! વટવૃક્ષ નીચેનું સર્વ મંડળ ચેત્તરથી ઢંકાઇ ગયું. એ રીતે થતું એવા કાગડાઓને મારી શત્રુનો નાશ કરનાર છુડપણી અતિ સંતુષ્ટ થયું. રાત્રને પ્રસંગે તે છુડે કરેલા કપટ સહિત કમને જોઇ કપટભાવ કરવા વિષે ક્યોં છે સંકેત જેણે એવા જનતા એકલા અશ્વત્થામાએ મનમાં વિચાર ક્યોં કે આ પક્ષિએ મને ઉપદેશ ક્યોં, માટે મારે પણુ તેમ કરવું. શત્રુને મારવાનો મને પણુ વખત પ્રાપ્ત થયો છે માટે મારે પણુ આ પક્ષિની પેઠે વિશ્વાસથી સતેલા તેઓને રાત્રિ વિષે મારવા. નેમને મારવાની રાત્ર પાસે મેં પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે,

પણુ કયો છે ઉત્સાહ જેમણે, પ્રહાર કરનાર, જયશીલ એવા યજ્ઞવાન પાંડવોને સામે જઈ મારવા સમર્થ થઈ શકાય તેમ નથી, ને કદી પેતાનો નાશ કરનારી પત્નિનામના જન્મ તથા અગ્નિ સરખી વૃત્તિનો આશ્રય કરી ન્યાયથી યુદ્ધ કરે તો પ્રાણનો ત્યાગ થાય એમાં સંશય નહિ, માટે કપટ કરવાથીજ કાયસિદ્ધિ તથા શત્રુનો મોટો હ્વય થશે. તેમ સંશયિત અર્થથી જે નિઃસંશય અર્થ હોય તેને શસ્ત્ર વિશારદ પુરૂષ, યોગ્ય માને છે, ને તે વિષે લોક નિહિત એવું ગર્હિત વાક્ય કદી હોય તોપણ જ્ઞાત ધર્મથી વર્તતા મનુષ્યે તે કામ કરવું, કેમકે અકૃતાત્મા એવા પાંડવોએ જાણે જાણુ કૃતિસત્વ તથા નિહિત એવાં અર્થાં કામ કપટથીજ કર્યા છે. તે વિષે પૂર્વ ન્યાય જોનાર તત્ત્વદર્શિ એવા ધર્મચિંતક પુરૂષોએ ગાયેલા તત્વાથ રૂપ શ્લોક સંભળાય છે, કે થાકી ગએલ, તથા વિદીર્ષુ એવા શત્રુના સૈન્યને ભોજન વખતે, પ્રસ્થાન કરતાં તથા પ્રવેશ વખતે શત્રુઓએ હણવું, તેમજ અર્ધ રાત્રિ નિદ્રાત્ થઈ પડેલું હોય, નાશ થયા છે નાયક જેના એવું, બેઢાયત્ર યોદ્ધાવાળું તથા બે પ્રગટથી જુદું પડેલું શત્રુનું સૈન્ય પણ શત્રુઓએ હણવું. એ રીતે મનમાં વિચાર કરી સૂતેલા પાંચાળ સહિત પાંડવોને રાત્રિમાંજ મારવાનો નિશ્ચય કરી દૂર મતિને આચરી પ્રતાપવાન દ્રોણપુત્રે વારંવાર નિશ્ચય કરી, સુતેલા પોતાના માતૃત્વ કૃપાચાર્ય તથા ભોજ કૃતવર્માને જાગ્રત કરી પોતાનો મનસુખો કહ્યો. એ રીતે તેણે જાગ્રત કરી પૂછેલા મહા યજ્ઞવાન તથા મહાત્મા એવા તે તેનાં વચન સાંભળી લગ્નજયુક્ત થયા. ભોજ તથા કૃપે તેને પ્રથમ તો કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ ત્યારે અશ્રુએકરી વિદ્વજ એવો તે, થોડા વખત સૂંધી ધ્યાન કરી આવી રીતે તેમને કહેવા લાગ્યો કે, જેને વાસ્તે આપણે પાંડવ સાથે વૈર કર્યું, એકત્રીર એવો મહા યજ્ઞવાન દુર્યોધન રાજ્ય હણ્યો. શુદ્ધ પરાક્રમવાળા અગ્નિધાર અસૌહારિણીના પતિ એવા તે એકલા રાજ્યને હુદ્ર એવા ધણીકની સહાયતાથી ભીમસેને માર્યો ત્યાર પછી પણ મૂર્ખાભિષિકત એવા તે રાજાનું મસ્તકે હુદ્ર એવા ભીમસેને મર્દન કર્યું એ અતિ દૂર કર્મ કહેવાય. હવે પ્રસન્ન થએલા પાંચાળ ગર્જના કરે છે, કીડા કરે છે, હસે છે અને સેંકડો શંખ દુન્દુભિના શબ્દ કરે છે. હમણી થોડા વખત પહેલાં શંખના શબ્દ સાથે મળેલો, વાયુએ પ્રેરેલો તેમના વાહિનનો ઘેર શબ્દ દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો હોય નહિ તેમ સુસત્રાટ સંભળાતો હતો. શબ્દ કરતા અથ તથા હસ્તિઓનો ચરવીરના સિંહનાદ સાથે મળેલો મોટો શબ્દ સંભળાતો હતો, પૂર્વ દિશાનો આશ્રય કરી જતા અત્યંત હૃષ્ટ એવા કેવાં ઉમાં કરનાર રથના પાટાના શબ્દ પણ સંભળાતા હતા. એ રીતે થતા મોટા સંગ્રામમાં પાંડવોએ દુર્યોધન તરફના સર્વ યોદ્ધાઓનો નાશ કર્યો; તેમાં આપણે ત્રણ બાકી અવશિષ્ટ રહ્યા છીએ. કેટલાક તો સેંકડો હસ્તિમરખા યજ્ઞવાળા તથા કેટલાક સર્વોન્ન ભજાનાર એવા આપણી તરફના યોદ્ધાઓને પાંડવોએ હણ્યા માટે આપણો કાળ ઉલટો છે એમ હું માનું છું. તત્વથી વિચાર કરીએ છીએ તો આ કાર્ય એ રીતે જરૂર બનવાનુંજ, એમાં સંશય નહીં. નહિ તો દુષ્કર એવું કામ કયાં છતાં પણ પરાજય કેમ થાય ? તમંત્રી જુદી જે મોહથી મુંઝાતી ન હોય તો આ મોટો અર્થ નાશ થત ગયો છે તથાપિ હવે આપણે માટે જે ક્ષેત્ર હોય તે કહો.

મહતોસ્તુ યદિ પ્રજ્ઞાનમોહાદપનીયતે ।

અથાપણેસ્મિન્મહત્યર્થે યજ્ઞઃ ક્ષેયસ્તદ્વ્યતીતમ્ ॥

इतिभी महाभारते सौमिकपर्वणि द्रौणिमंत्रणायां गुर्जरभाषायां प्रथमो
अध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો. દૈવ ને પુરુષાર્થ.

કૃપ ઉવાચ—તું ને સ્વર્ગન સર્વં યદુક્તં ચ ત્વયા વિમો ।

મમાપિ તુ વચઃ કિંચિચ્છુળ્લવાચ મહામુજ ॥ ૧ ॥

કૃપાર્થ્ય કહે છે—હે વિનો ! જે જે તે વચન કહ્યાં તે સર્વ મેં સાંભળ્યાં પણ હવે હું મહારજ ! મારાં પણ કંઈક વચન સાંભળ. સર્વ મનુષ્ય, દૈવ, તથા પુરુષકાર, એ એ કર્મવિષે આપદ તથા નિપદ છે. મનુષ્ય દૈવવિષે ચેતરકથી બધાયલાં છે અને પુરુષકાર વિષે વિહીત પણ એ કરી બંધ થયાં છે તે બેકથી પર બીજું કંઈ છે નહિ. તેમાં હું સતતમ ! એકલા દૈવે કરીને પણ કાર્ય સિદ્ધ થાય નહિ, તેમ એકલા પુરુષકારે કરીને પણ કાર્ય સિદ્ધિ થાય નહિ. તે બેકેના ચોગથી સિદ્ધિ થાય છે. તે બેકેવડે કરી નિપદ એવા પ્રવૃત્ત તથા નિવૃત્ત અર્થમેતામ સર્વ અર્થ, ચેતરકથી દેખાય છે. પરંતુ વિષે વરસતો મેષ શું ફળ નથી આપતો ? આપે છે, કેમકે વનમાં રહેનારા કેવળ વરસાદે કરી જીવે છે, પણ બેહૂતલોક કેવળ કૃષિએ કરી જીવતા નથી; તેથી મેષ પડે તો ન કરેલી કૃષિ પણ ફળ આપે. એ રીતે પુરુષકાર દૈવની પાસે અપેક્ષા રખે છે, પણ દૈવ પુરુષકારની અત્યાંત અપેક્ષા નથી રાખતું. દૈવ વિનાનો પુરુષકાર તથા પુરુષકાર વિનાનું દૈવ વ્યર્થ થાય છે, એ બેકે પક્ષ સર્વત્ર રહ્યા છે. તેમાં પણ પૂર્વે કહેલો પક્ષ શ્રેષ્ઠ છે તેમાં વળી બેકેની અનુકૂળતા અતિ શ્રેષ્ઠ છે. જેમ મેષ સારી રીતે વર્ષે ને ક્ષેત્ર પણ સારી રીતે બેકેલું હોય તો વાવેલું બીજ મહાગુણયુક્ત થાય, તેમજ મનુષ્ય માટે પણ જાણતું, માટે પુરુષકારથી દૈવ બળવાન છે કેમકે કાષ્ઠ વખતે પુરુષકાર વિના પણ દૈવ, ફળ દેવા પોતે પ્રવર્તમાન થાય છે. આનું કારણ શું, એમ તું કહીશ, તો ત્યાં હું કહું છું કે, પ્રાત્ર એવા પુરુષ, પોતાનો અપરાધ નિવૃત્ત થવા સાથે પુરુષકાર વિષે પ્રવર્તમાન થાય છે. હું નરર્ષભ ! મનુષ્યોના પ્રવૃત્ત તથા નિવૃત્ત એવા સર્વ કાર્યાર્થ, તે બેકેવડે કરીનેજ જોવામાં આવે છે. પુરુષકાર પણ દૈવે કરી સિદ્ધ થાય છે, અને તે કર્મ કરનારને દૈવ પ્રમાણજ ફળ મળે છે. દક્ષ એવો મનુષ્યોનો દૈવવર્જિત સારી રીતે સંપાદન કરેલો પુરુષકાર પણ અફળ જાય છે. તેથી મનુષ્યોમાં ઉત્સાહ વગરના આજસુ એવા જે પુરુષો હોય તે, પુરુષકારને નિંદે છે તે વાત પ્રાત્ર પુરુષોને ઇચ્છી નથી; કેમકે બહુધાકરી પૃથ્વી વિષે કહેલું કર્મ અફળ દેખાતું નથી, કર્મ કર્યા વગર દુઃખરૂપ મોટાં ફળને કદી પમાય એમ પણ બહુધાકરી દેખાય છે. કંઈ પણ ચેષ્ટા ન કરનાર પુરુષ, યદ્યપ્યે કરી કંઈ ફળને પ્રાપ્ત થાય ને કર્મ કરી જે ફળને ન પ્રાપ્ત થાય એવા તો કાષ્ઠ દુલભ હોય છે. દક્ષ હોય છે તે સારી રીતે જીવતા સમર્થ થાય છે. આજસુ સુખને નથી પામતો, એ રીતે આ જીવલોકમાં દેખાય છે, કેમકે દક્ષજનો બહુધા કરી પોતાનું હિત કરનારા હોય છે. દક્ષ પુરુષ, આરંભ કરેલા કર્મથી કદી ફળને પ્રાપ્ત ન થાય તોપણ એને કંઈ કહેવું ન પડે એટલે લોકમાં તે નિર્ભય નહિ. જે કંઈ મળે એવું હોય તેને તે પ્રાપ્ત થાય છે. લોકવિષે જે કર્મ કર્યા વગર મોટાં ફળ મળે એવે તે લોકમાં વક્તવ્યતાને પામે, અને દેખ થાય, એટલે આ તો પારકાઓનું

જાણું કરેલ ભોગવવા સમર્થ છે, પણ સંપાદન કરવામાં સમર્થ નથી એમ લોકમાં નિંદાય; માટે જે દૈવ તથા પુરૂષકારના સાહિત્યનો અનાદર કરી ખેડેમાંથી એકના આપણેકરી વર્તે છે તે અનર્થ કરે છે, એવો બુદ્ધિમાન પુરૂષોનો ન્યાય છે. પુરૂષકાર વગરનું દૈવ જેમ અદ્વળ છે તેમ દૈવ વિનાનો પુરૂષકાર પણ અદ્વળ છે, વારને ખેડેમે કરી વર્તવું ને પુરૂષકારે કરી હીન એવું દૈવપણું સિદ્ધ થાય નહિં. માટે દૈવને નમસ્કાર કરી દાક્ષિણ્ય સંરખ એવા જે દક્ષ, અર્થને ઇચ્છે તેનાં કર્મ ફેલત નય નહિ. ઉપસેવન કરેવું એવું શું તે વૃદ્ધને પૂછે તે હિતરૂપ એવાં તેમનાં વચન પ્રમાણે કરે એ સારી ચેષ્ટા કહેવાય, માટે નિરંતર વૃદ્ધને સંમત હોય તેજ કરવું, કેમકે, અવજન લાલ વિષે તે પરમ એવું છે, ને તન્મૂલ્ય સિદ્ધિ છે. વૃદ્ધોનાં વચન સાંભળી જે અનુમાન કરે તે થોડા વખતમાં અનુકૂળતાના ફળને સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય. રામથી, કૌશ્થી, ભરથી તથા લોકથી નથી જીવું ચિત્ત જેણે, પારકાનું અપમાન કરનાર જે માણસ અર્થને ઇચ્છે તે તત્કાળ સદ્ગુણી બ્રહ્મ થાય છે, તેમજ નથી દીર્ઘ દટિ જેની એવા લોભી દુર્યોધને મૃદપશુથી ચિંતન કરેતો નહિ એવો તેમ આ અસમર્થ એવો અર્થ આરંભ્યો ને હિતબુદ્ધિ એવા વિદુરાદિકનો અનાદર કરી દુષ્ટ એવા દુઃશાસનાદિક સાથે મન-મુખો કરી સંઘર્ષિઓએ વાર્યો તોપણ ગુણવત્તર પાંડવ સાથે વૈર કર્યું. તેમ અતિ દુઃશીલ એવો તે પૂર્વે પણ ધૈર્ય રાખી શક્યો નહિ ને હવે ભીમસેને ન્યારે સાચળ ભાગ્યા ત્યારે 'અરે મેં મિત્રોનાં વચન માન્યાં નહિ' એમ સંતાપ કરે છે. પાપીરૂપ એવા તેને આપણે અનુસર્યાં તેથી આપણને પણ અતિદારૂણ એવો આ મોટો અન્યાય પ્રાપ્ત થયો. આ દુઃખેકરી તમ શયેલી મારી બુદ્ધિ આજસુધી વિચાર કરે છે, પણ કંઈ પોતનું એવું જોતી નથી માટે મુંઝાયલા માણસે સંઘર્ષી જનને પૂછવું તેથી એને બુદ્ધિ, વિનય તથા એવ પ્રાપ્ત થાય, વાસ્તે કાર્યાકર્ય પૂછેલા બુદ્ધ પુરૂષ પોતાની બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરી જે રીતે કહે તે પ્રમાણે કરવું જોઈએ. આપણે ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી તથા મહામતિ વિદુર પાસે જઈ તેમને પૂછીએ અને તેઓ કહે કે 'આમ કરવાથી તમારું એવું છે' તે આપણે કરીએ. મારી મતિની એવી નિષ્ણ છે, તેમ તું કહે છે તે પણ ખરું છે; કાર્યોના આરંભ વિના અર્થ પ્રાપ્ત થાય નહિ ને પુરૂષકાર કર્યા પછી પણ જેમનું કાર્ય સિદ્ધ થાય નહિ તેમને દૈવે ઉપહત બળવા એમાં પછી કંઈ વિચાર કરવા જેવું નથી.

કૃતે પુરૂષકારે તુ યેષાં કાર્યં ન સિદ્ધયતિ ।

દૈવેનોપહતાસ્તે તુ નાત્રકાર્યાં વિચારણા ॥

इति श्री महाभारते सौप्तिकपर्वणि द्रौणिक्पुत्रवादे गुर्जरमाषाणां
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ॐ नमः शिवाय ॥ १ ॥

અધ્યાય ૩ બે. વેર લેવાનો નિશ્ચય.

संजय उवाच—कृपस्य वचनं श्रुत्वा धर्मार्थसहितं शुभं ।

अभ्युत्थामा महाराज दुःखशोकसमन्वितः ॥१॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહારાજ ! કૃપામાર્યનાં ધર્માર્થવાળાં શુભ વચન સાં-

ભળી દુઃખ તથા શોકકરી સંયુક્ત અશ્વત્થામા, પ્રદીપ અગ્નિએ કરી બળે તેમ શોકકરી બળતો
 ફર મન કરી બોલ્યો કે, પુરૂષ પુરૂષ વિષે જે જે સારી બુદ્ધિ હોય તે પોતપોતાની બુદ્ધિએ
 કરી તે સર્વ જુદી જુદી રીતે સંતુષ્ટ થાય. સર્વ લોક, પોતાને અત્યંત બુદ્ધિમાન માને છે કેમકે
 સર્વને પોતાનો મન બહુ સંમત હોય તેથી સર્વ પોતાના આત્માની પ્રશંસા કરે છે. સર્વને
 પોતાની પ્રતા સમુદાય વિષે રહેલી છે એમ માનવામાં આવે છે તેથી સર્વ પારકા બુદ્ધિને
 નિંદે અને વારંવાર પોતાની બુદ્ધિની પ્રશંસા કરે, પણ ખીજા કશુના યોગે કર્મ જે કાંઈ
 પ્રકારે સફળ થાય, તે એક ખીજાથી સંતુષ્ટ થાય અને વારંવાર એક ખીજાને બહુ માને;
 ને તેજ મણુસની તે તે બુદ્ધિ, ત્યારે ત્યારે વિપર્યાસને પામી અન્યોન્યને પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ
 કરી મનુષ્યોના ચિત્તનું વિચિત્રપણું છે તેથી ચિત્ત વૈકલ્યને પ્રાપ્ત થઈ તે તે બુદ્ધિ થાય છે;
 જેમ કુશળ એવો વૈદ્ય વ્યાધિને જાણી તેની શાંતિ વાસ્તે યથાવિધ ઔષધ કરે છે, તેમજ
 પોતાની બુદ્ધિયુક્ત એવાં મણુસ કાર્યના યોગવાસ્તે તેવી તેવી બુદ્ધિ કરે, તેને ખીજા માણુસો
 નિંદે છે. મનુષ્યની યોગ્ય વિષે મોહથી ખીજાજ બુદ્ધિ થાય છે, મધ્યમાં વળી જુદી થાય છે,
 ને જરાને વિષે વળી અન્યજ મતિ રૂપે છે. હે ભેજ ! માણુસ ધીર એવું દુઃખ વા તેવી
 સ્રષ્ટિને પ્રાપ્ત થઈ બુદ્ધિમાં રિકાર કરે છે, એમ એક પુરૂષ વિષે તે ને બુદ્ધિ થાય છે પણ
 તે અવસરને રૂંધતી હોય તો ખીજાને રૂંધે નહિ, તેમ મને તે શાંતિ બુદ્ધિ રૂંધી નથી, માણુસ
 પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે નિઘ્રય કરી જે મતિને સારી જુએ અને તેથી જે કામ કરે તો તે
 તેને ઉલ્લેખ કરનારી થાય. હે ભેજ ! સર્વ પુરૂષ મરણાદિ કર્મ વિષે પણ 'આ હું મારું
 કંઈ છું,' એવા નિશ્ચયથી પ્રીતિપૂર્વક કાર્ય કરવાનો આરાંભ કરે છે, સર્વ માણુસ, 'આ
 મારો સ્મરો વિચાર છે' એમ જાણી વિવિધ પ્રકારની યેષ્ટા કરે છે અને 'આ હું મારું
 હિતજ કંઈ છું' એમ જાણે છે, તેમજ દુઃખને લીધે આ મારી મતિ આ વખતે જે મારા શો-
 કને ટાળનારી છે તે હું તમને કહું છું. પ્રજાપતિએ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી તેમને રિપે કર્મ
 રાખી વર્ણુ વર્ણુ વિષે ગુણભાગ એવો એક એક ગુણ મૂક્યો. તેમાં બ્રાહ્મણ વિષે અગ્ર
 એવો વેદ, ક્ષત્રિય વિષે ઉત્તમ તેજ, વૈશ્ય વિષે દક્ષતા, ને શૂદ્ર વિષે સર્વ વર્ણુને અનુકૂળતા
 રાખી માટે અદાત એવો બ્રાહ્મણ અસાધુ, નિરતેજ ક્ષત્રિય અધમ, અદક્ષ વૈશ્યનિંદ્ય, ને સર્વ
 વર્ણુને પ્રતિકૂળ શૂદ્રનિંદ્ય, માટે હું અત્યંત પૂજિત એવા શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણકુળમાં ઉત્પન્ન થયો છું
 પણ મંદભાગ્યપણુને લીધે આ ક્ષાત્રધર્મને અનુષ્ઠિત છું વાસ્તે ક્ષાત્રધર્મનો આશ્રય કરી હવે
 જે બ્રહ્મણ્યને આશ્રય કરી શમદમાદિરૂપ અત્યંત મોટું કર્મ કંઈ કરું તો સાધુ સંમત કહેવાય
 નહિ. અવલંબિત એવા ક્ષાત્રધર્મનો અવસ્ય નિર્વાહ કરવો જોઈએ માટે સંગ્રામમાં દિવ્ય ધનુષ
 તથા દિવ્ય અસ્ત્ર ધારણ કરનાર હું, હજાયજ્ઞા પિતાને જોઈ લોક સભ્ય વિષે જરૂં શું કહું ? હું
 આજ ઇચ્છા પ્રમાણે ક્ષાત્રધર્મનો આશ્રય કરી, મહાત્મા પિતાની પદચીત્રે પ્રાપ્ત થઈશ.
 આજ જયશીલ, વિમુક્ત છે વાહન તથા કવચ જેમણે, પોતાનો જય માની હવે સમ-
 ન્વિત, મહેનતથી થાકી ગયેલા દુર્ગળ એવા વિશ્વસ્ત પાંચાલ, શયન કરશે, માટે પોતાના
 તંબુમાં રાત્રિ વિષે સુનેશ્વ તેમના તંબુએને સ્ત્રીની પ્રેતની પેઠે બેમાન થશે. તે વખતે તેમને
 ઇન્દ્ર જેમ દાનવોને હણે તેમ હું પરાક્રમ કરી હણીશ. આજ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન છે મુખ્ય જેમાં એવા
 એકલા મળેલા સર્વને પ્રદીપ્ત અગ્નિ જેમ સુકા તણુને બળે તેમ હું નાશ કરીશ હે સંતત્ર !
 પાંચાલોને હણી હું શાંતિને પ્રાપ્ત થઈશ, પિતાકે છે હાથમાં જેવા એવા રૂદ્ર પોતે જેમ પણને
 હણે તેમ આજ હું સર્વ પાંચાલોને હણીશ. આજ હું સર્વ પાંચાલોને હણી અસલી સંહત

કૃપ કહે છે—હે વત્સ! પ્રતિ કર્તવ્યવિધે આ તારી મતિ થઈ એ ધણું સારું થયું. તેજ વજ્રપાણિ પોતે ઇન્દ્ર આવે તો પણ તને વારવા સમર્થ થઈ શકે નહિ, વારને પ્રભાતે અમે બેઠા બેઠા થઈ તારી પાછળ આવીશું. આજ રાત્રિવિધે વિમુક્ત છે કવચ તથા ધ્વજ એકો તું વિસામો લે. શત્રુઓને સન્મુખ જતાં તારી પાછળ હું તથા સાત્વત કૃતવર્મા કરચ પહેરી રથમાં બેસી આવીશું. હે રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ! આવી કાલે સંગ્રામવિધે અમ સહિત તું પરાક્રમ કરી, પાછળ ચાલનાર સહિત શત્રુ એવા પાંચાસને હણીશ. હે તાત! પરાક્રમ કરી તેમને હણવા તું સમર્થ છે, તથાપિ આ રાત્રિ વિસામો લઈ લે. કેમકે તને જગતાં ધણો વખત થયો છે. આ રાત્રિ શયન કરી જા. કારણ કે હે માનદ! વિસામો ખાધેલ, વિનિદ્ર તથા સ્વસ્થ ચિત્તવાળો તું સંગ્રામમાં જઈ શત્રુઓને હણીશ, એમાં સંશય નથી, તેમ પ્રહણ્ય કર્યું છે શ્રેષ્ઠ આયુધ જણે એવા રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ તને જીતવાનો દેવેશ ઇન્દ્ર પણ ઉત્સાહ ન કરે ત્યારે યુદ્ધમાં કૃપ સહિત કૃતવર્માએ રક્ષણ કરેલા અત્યંત કોષ્ઠમાન થયેલા અપ્ધત્યામા સાથે ઇન્દ્ર સરખો પણ યુદ્ધ કરવા સમર્થ કેમ થાય? રાત્રિવિધે વિસામો લઈ વિગત જનર આપણે, રાત્રિ મધ્યા પછી સવારના પહોરમાં શત્રુઓને હણીશું, અને તારાં તથા મારાં અસ્ત્ર દિવ્ય છે, એમાં સંશય નથી. મોટાં ધનુષવાળો સાત્વત કૃતવર્મા પણ યુદ્ધ કાવિદ છે, માટે હે તાત! આપણે ત્રણેય એકઠા મળી સંગ્રામમાં સામા આવેલા સર્વ શત્રુઓને હઠાકારથી હણી જય મેળવીશું. અન્નમ એકો તું વિસામો લે ને આ રાત્રિ સુખે કરી શયન કર. પ્રભાતે ધનુષ ધરેલા શત્રુને તપાવનાર કવચધારી અમે બેઠા, રથમાં બેસી શત્રુ સામે જતાં તારી સાથે આવીશું. તે વખતે તું તેમના તંદુમાં જઈ પોતાતું નામ સંજાગાવી સંગ્રામવિધે યુદ્ધ કરતા શત્રુઓનો નાશ કરજે. પ્રભાતે દિવસે શત્રુઓનો નાશ કરી ઇન્દ્ર જેમ અસુરોનો નાશ કરી વિદાર કરે તેમ રણ વિદાર કરજે.

જેમ સર્વ દાનવનો નાશ કરનાર કોષાયમાન થએલો હિંદુ દૈત્ય સેનાને જીતવા સમર્થ છે તેમ તું પણ સંગ્રામમાં પાંચાળોની સેનાને જીતવા સમર્થ છે. કૃતવર્માએ રક્ષણ કરેલો હું અને સંગ્રામવિષે ઉમેશ્વા તને વજ્રપાણિ ઇન્દ્ર પણ સહન કરી શકશે નહિ. હે તાત ! હું તથા કૃતવર્મા સંગ્રામમાં પાંડવોને જીત્યા વગર પાછા નહિ ફરીએ. સંગ્રામવિષે કોષાયમાન થએલા પાંડવ સહિત પાંચાળોને હજી આપણે સર્વ પાછા વળીશું વા તેમણે હજી આપણે સ્વર્ગમાં જઈશું. હે મહાપાહો ! હે અનન્ધ ! સંગ્રામમાં સર્વ ઉપાયે કરી અને તને સહાય થઈશું એ હું તને સત્ય કહું છું.

આ પ્રમાણે મામાએ હિતરૂપ વચન કહ્યાં એટલે કોષથી અત્યંત લાઘવ નેત્રવાળો અશ્વત્થામા, કહેવા લાગ્યો કે, આતુરને, કોષયુક્તને, અર્થને ચિંતન કરનારને તથા કામના કરનારને નિદ્રા ક્યાંથી ? તે ચારેય આજે મને પ્રાપ્ત થયાં છે. એથી હામ જે અમર્ષ છે તે તો ઝડ મારી નિદ્રાનો નાશ કરે છે. પિતાના વચને યાદ કરું છું ત્યાં મારા હૃદયને બાળતો ક્રોધ, જરાએ શાંત થતો નથી, એથી અધિક આવેશમાં બીજાં દુઃખ શું ? તમારી સમક્ષ તે સર્વ મારાં મર્મસ્થાનને ખોતરી ખાય છે, માટે આ સમય મારા સરખો લોકવિષે મુહૂર્ત માત્ર પણ કેમ જીવે ? દ્રોણ હજીયા એવાં પાંચાળોનાં વચન હું સાંભળું છું માટે ધ્રુષ્ટદ્યુમ્નને માર્યા વગર હું જીવવાનો ઉત્સાહ રાખતો નથી. મારા પિતાના વધથી તે વધ્ય છે, તેમજ બીજા એકલા મળેલા પાંચાળો પણ વધ્ય છે. હામ્યા છે સાંચળ જેના એવા રાજાનો જે વિદ્યાપ મેં સાંભળ્યો તે ફરના હૃદયને પણ કંપાવે ને નિર્દયના નેત્રમાંથી પણ અશ્રુ પડાવે, માટે હામેશ છે સાંચળ જેના એવા રાજાનાં વચન સાંભળી હું જીતતાં જીતાયેલો છું. આ મારા મિત્રનો પક્ષ, જાળનો વેગ જેમ સમુદ્રને વધારે તેમ મારા શોકને વધારે છે. એકાગ્ર છે મન જેનું એવા મને આજ નિદ્રા તથા સુખ નથી. હે સત્તમ ! વાસુદેવ તથા અર્જુનને પરિરક્ષણ કરેલા તેમને મહેંદ્રથી પણ અતિશય સહન થઈ શકે નહિ એવા હું માનું છું. આ કોપને નિયમમાં આણવા હું સમર્થ નથી. લોક વિષે મને કોપથી નિવૃત્ત કરે એવા કોઈને હું જોતો નથી. મેં તો નિશ્ચિત જીતી કરી છે ને તેમ કરવું હીક છે, એમ માન્યું છે. જનસુસ જનોએ કહ્યો એવા મારા મિત્રોનો પરાભવ અને પાંડવોનો વિજય, મારા હૃદયને બાળતો હોય નહિ તેમ ધમ્મધમે છે, વાસ્તે હું તો આજ સુનેલા થયુઓનો નાશ કરીશ, ત્યાર પછી સંતાપ રહિત થઈ વિસામો લઈશ અને શયન પણ કરીશ.

મહં તુ કદનં કૃત્વા રાત્રીનામય સૌતિકે ।

તતો વિભ્રમિતાચૈવ સ્વપ્ના ચ વિગતજ્વરઃ ॥

इति श्री महाभारते सौप्तिकपर्वणि द्रौणिपर्वणायां गुर्जरभाषायां
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો. સુતેલા શત્રુપર હલ્લો.

કૃપ ઉવાચ—શુશ્રૂષુરપિ કુર્મેધાઃ પુરુષો નિયતૈર્દ્રિયઃ ।

નાલં વેદયિતું કૃત્સ્ની ધર્માર્થાવિતિ મે મતિઃ ॥ ૧ ॥

કૃપાચાર્ય કહે છે—પુરૂષ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળો હોય, તથાપિ દુશ્મુદ્ધિમાન, તથા નથી જીતી ઇન્દ્રિયો જેણે એવો હોય, તેથી સમગ્ર ધર્માર્થ જાણી શકાય નહિ એમ માંડે માનવું છે. પુરૂષ મેધાવી હોય પણ વિનયવાન હોય નહિ, તે પણ ધર્માર્થના નિશ્ચયને જાણે નહીં. ને જે પુરૂષ શરવીર હોય પણ જડ હોય તે, ઘણા વખત સૂધી પડિને સેવતાંએ, કડગી જેમ કઠી દાળ ઇત્યાદિના રસને જાણે નહીં, તેમ ધર્મને જાણે નહીં. અજ્ઞાન પુરૂષ, એ ધરી માત્ર પણ પડિતને સેવી જિજ્ઞાસુ, દાળ, કઠી ઇત્યાદિના રસને જાણે નહિ તેમ ધર્મને ન જાણે. શ્રવણની ઇચ્છાવાળો નિયમમાં છે ઇન્દ્રિયો જેને એવો મેધાવી પુરૂષ સર્વ શાસ્ત્રને જાણે, અને તેમાંથી જે ગ્રાહ્ય હોય તે ગ્રહણ કરે. પારકાનું અપમાન કરનાર સન્માર્ગે જેવાને અશક્ત્ય એવો દુશ્મુદ્ધિ પાપીરૂપ ઉપદિષ્ટ એવાં કલ્યાણરૂપ કાર્યને છોડી બુદ્ધિ પાપરૂપ કાર્યને કરે છે. જેને માથે વડિલ બેઠો હોય એવા પુરૂષને સંબંધિઓ પાપ કર્મથી વારે તથાપિ તે પુણ્યવાન હોય તો પાતકથી નિવૃત્ત થાય અને અપુણ્યવાન હોય તે ન થાય. નથી સાવધાન ચિત્ત જેનું એવા પુરૂષને, સ્નેહિઓ નાના પ્રકારના વાક્યથી નિયમમાં રાખે પણ અશ્રદ્ધને રાખી શકે નહીં, અને તે ખેદને પ્રાપ્ત થાય. તેમજ પાપ કર્મ કરતાં પ્રાજ્ઞ સ્નેહીને ગાંઠા પુરૂષો યથાશક્તિ વારંવાર પ્રતિપેદ કરે, માટે તું પણ કલ્યાણવિષે મન કરી બુદ્ધિએ કરી આત્માને નિયમમાં રાખી જે કરવાથી તને પશ્ચાત્તાપ થાય નહીં એવાં મારાં વચન પ્રમાણે કર. સુતેલાઓનો, શસ્ત્ર મૂકેલાઓનો તથા વિમુક્ત છે રથના અશ્વ જેમના એવાઓનો વધ ધર્મથી વિચારતાં યોગ્ય નથી. તેમજ ‘હું તમારો છું’ એમ જે કહે, જે શરણાગત હોય, છુટા કેશ મૂકેલા તથા હાથાયાં છે વાહન જેમનાં એવા જે હોય તેમનો વધ યોગ્ય નથી. હે વિભો ! આજ છોડ્યાં છે કવચ જેમણે એવા, વિશ્વાસથી રાત્રિવિષે શયન કરી ગયેલા, પ્રંતની પેઠે બેલાન થએલા, પાંચાલોનો દ્રોહ કરેલો ડીક નથી. સર્વાસ્ત્ર જાળનારાઓના મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ એ રીતે તું વિખ્યાત છે ને આ લોકમાં તારેવિષે કાંઈ થોડું પણ પાપ છે નહીં, માટે દ્રાવ પ્રભાતમાં સૂઈને ઉદય થાય તે વખતે સર્વ પ્રાણિયો દેખાયા પછી યુદ્ધમાં શત્રુઓને મારજે. વારને ઘોળાં વસ્ત્રવિષે જેમ કળેા ગ્રહ કરેલો, તેમ શુદ્ધ એવા તારેવિષે પણ નિહિત કર્મ કરવું સંભવતું નથી, એવી મારી મતિ છે. કૃપનાં વચન સાંભળી અશ્વત્થામા કહેવા લાગ્યા કે, હે માતુલ ! જે રીતે તમે કહ્યો છો તે એમજ છે, એમાં સંશય નહીં પણ તેમજેનું પૂર્વે આ મર્યાદા સૌ પ્રકારે તોડી છે તે કહું તે સાંભળેા. બીજા રાજાઓ તથા તમારા સન્નિવાન વિષે પ્રત્યક્ષ ત્યાગ કર્યું છે શસ્ત્ર જેણે એવા મારા પિતાને ધૂજાંબુને માથાં, તેમજ રથચક્ર પડ્યું તેથી ઘણા દુઃખમાં મગ્ન થએલા, રથમાં શ્રેષ્ઠ, કર્ણને ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુને હણ્યો. તેજ રીતે ત્યાગ કર્યું છે શસ્ત્ર જેણે એવા નિરાયુદ્ધ શંતનુ પુત્ર ભીષ્મને પણ શિખંડિને આગળ કરી અર્જુને હણ્યા. તેનીજ રીતે સંગ્રામના મધ્યમાં ઉમેલા મોટા ધનુષવાળા ભૂરિશ્રવાને પણ રામજો પોકારતાં સાત્યકિએ અધર્મથી પાડ્યો. સંગ્રામમાં સામે આવી ભીમસેને સર્વ રાજાઓ જેતાં નાભિથી નીચે પ્રહાર કરી દુર્યોધનને માર્યો. એ રીતે ઘણાક મહારથિઓએ પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા એકલા દુર્યોધનને વીંટી લઈ અધર્મથી પાડ્યો. તે વખતે ભાગ્યા છે સાધળ જેના એવા ધારાટ્ટનો જાસસ પુર-

પોના મુખમુકી સાંભળેલો સંતાપ મારા મર્મસ્થાનને કંપાવે છે. એ રીતે અધાર્મિક, બેદી છે મર્યાદા જેમણે એવા મર્યાદા બેદનાર પાપરૂપ પાંચાલોને તમે કેમ નિંદતા નથી ? હું પણ રાત્રિ વિષે સુતેલા પિતાને હણુનાર પાંચાલોને હણી, પછી જન્મ લાઇ ત્યાં ભલે કીટક કે પતંગ થાઉં, આજ એ મારું ચિત્તાર્પિત છે તેથી હું ઉતાવળો થાઉં છું, માટે ઉતાવળ કરતા મને નિંદ્રા તથા સુખ ક્યાંથી ? તેમના વધ વિષે કરેલી મારી મતિને જે ફેરવે તેવો કાષ્ટ પુરૂષ, લોક વિષે ઉત્પન્ન થયો નથી ને યશો પણ નહિ.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એમ કહી પ્રતાપવાન દ્રોણપુત્ર, એકાંત વિષે ઘોડાઓ બેદી શત્રુઓની સન્મુખ જવા લાગ્યો. તે વખતે મહાત્મા ભોજ તથા કૃપાચાર્ય બેઠે, તેને કહેવા લાગ્યા કે, શું કરવા રથ જોડો, ને શું કરવાની તારી ઇચ્છા છે ? હે નરર્ષભ ! તારી સાથે એકઠા મળી અમે પ્રથમ કરીશું તેમ સમાન છે દુઃખ તથા સુખ જેમને એવા અમ પ્રત્યે તું શંકા કરવા ચોગ્ય નથી. સંકુદ્ધ થયેલો અશ્વત્થામા પિતાનો વધ યાદ કરી પોતાનું ચિકીત્સિત ખરેખરું તેમની આગળ કહેવા લાગ્યો કે, સેકંડો તથા હજારો યોદ્ધાઓને તીક્ષ્ણ બાણથી હણી ભાગ કર્યા છે શસ્ત્ર જેણે એવા મારા પિતાને ધૃષ્ટદુર્યોધને માર્યા માટે હું પણ ભાગ કર્યો છે ધર્મ જેણે એવા પાપરૂપ પંચાલરાજના પુત્રને પાપ કર્મેકરી તેજ રીતે આજ રાતે હણીશ. કાષ્ટ રીતે પશુની પેઠે મેં હણેલો પાપરૂપ પંચાલ શસ્ત્રે કરી ત્રિજિત એવા લોકને નહીં પામે એ નિશ્ચય છે. સત્ક છે કવચ એવા, ખડ્ગ તથા ધનુષ ત્રહણ કરેલા શત્રુને તપાવનાર તમો પણ શ્રેષ્ઠ રથમાં બેસી ચાલો અને મારી પાછળ આવો. એ રીતે તેમને કહી રથમાં બેસી તે શત્રુઓની સન્મુખ જવા લાગ્યો. તેની પાછળ કૃપ તથા સાત્વત કૃતવર્મા બેઠે જવા લાગ્યા. શત્રુઓની સન્મુખ જતા તે ત્રણેય યોદ્ધાઓ, યદ્ય વિષે હોમવા માંડેલા સમિધ અગ્નિઓ શોભે, તેમ શોભતા હતા. હે વિભો ! અંધી રીતે તે ત્રણેય, સારી રીતે સુધ ગયાં છે મનુષ્ય જેમાં એવા તંબુ પ્રત્યે ગયા. મહારથિ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, તંબુના પારણા આગળ જઇ ઉભો રહ્યો.

યયુધ્ય શિબિરં તેષાં સપ્રસુમજનં વિભો ।

દ્વારદેશં તુ સંપ્રાપ્ય દ્રૌણિસ્તસ્થૌ મહારથઃ ॥

इति श्री महाभारते सौप्तिकपर्वणि द्रौणिगमने गुर्जरभाषायां पंचमो

अध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ ઠો. ભૂત સામે અશ્વત્થામા.

धृतराष्ट्र उवाच—द्वारदेशे ततो द्रौणिमवस्थितमवेक्ष्यतौ ।

अकुर्वतां भोजकृपौ किं संजय वदस्व मे ॥ १ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! દ્વારદેશ વિષે ઉભેલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને બેઠે ભોજ તથા કૃપ બેઠે શું કર્યું, તે તું મને કહે. સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! કૃતવર્મા તથા કૃપની રજા લાઇ કોથિકરી વ્યાપ્ત છે આત્મા જોને એવો મહારથિ દ્રોણપુત્ર તંબુના પારણામાં આ-

ઓ. ત્યાં મોટી કાયાવાળું, ચંદ્ર તથા સૂર્ય સરખી છે કાંતિ જેની એવું દાર દેશનો આશ્વય કરી ઉમેલું, ર્વાં ઉભાં કરનાર સ્વે છે ર્ધિર જેમાંથી એવું વ્યાધનું ચર્મ પહેરેલું, કાલિઆર મૃગનું ચર્મ છે ઉત્તરીય વસ્ત્ર જેનું, સર્પનું યજ્ઞોપવિત ધરેલું, નાના પ્રકારનાં ઉગામેલાં શસ્ત્ર સહિત, રથૂલ અને ઘણાક બાહુયુક્ત, મોટા મર્પના બાહુમધ પહેરેલું, અગ્નિની જ્વાળા માળાએકરી આકુળ છે મુખ જેનું, દાદેકરી વિકરાળ મુખવાળું, ફાડયું છે મુખ જેણે, ભયં-કર, વિચિત્ર પ્રકારનાં હજારો નેત્રકરી શેભિતું, જોષ શકાય નહિ એવો છે વેપ તથા રૂપ જેનું, જે જોષ પર્વતો પણ સર્વથા ફાટી નય, તેના મુખ, નાસિકા, શ્રવણ તથા હજારો નેત્રમાંથી મોટી જ્વાળાઓ નિકળતી હતી, તેમજ તેજસ્વી કિરણોમાંથી શંખ, ચક્ર તથા ગદા ધરનાર સેંકડો તથા હજારો વિષ્ણુ પ્રગટ થયા. એવા અતિ અદ્ભુત રૂપવાળાં ભયંકર ભૂતને જોઈ વ્યથિત ન થયેલો દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તેની ઉપર દિવ્ય અસ્ત્રો વર્ષાદ કરવા લાગ્યો. એ રીતે અશ્વત્થામાએ મૂંઝેલાં બાણોને સમુદ્ર જળના ઓધને જેમ વડવાનળ અગ્નિ ગળે તેમ તે મોટું ભૂત ગણી ગયું. એ રીતે નિરર્થક થએલા બાણના ઓધને જોઈ અશ્વત્થામાએ પ્રદીપ્ત એવી અગ્નિ શિખા સરખી શક્તિ મૂકી. દીપ્ત છે અગ્રભાગ જેનો એવી તે તેને અથગાદ પ્રલય સમયે આકાશમાંથી પડેલું મોટું ઉંખાડીયું સૂર્યને અથગાદ જેમ વિદીર્ણ થઇ નય તેમ વિદીર્ણ થઇ ગઇ. તે પછી સુવર્ણની મૂંઝવળું દિવ્યાકાશ સરખી કાંતિવાળું ખડ્ગ, છિદ્ર-માંથી સર્વ નિકળે તેમ મ્યાનમાંથી તત્કાલ કાઢી બુદ્ધિમાન અશ્વત્થામાએ ભૂત ઉપર નાખ્યું. તે ખડ્ગ ભૂતને પ્રાપ્ત થઇ નોળાયો જેમ છિદ્ર પ્રત્યે જાય તેમ ભૂતને વાગ્યું તેથી કુપિત થએલા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ ઇન્દ્રધ્વજ સરખી પ્રજ્વલિત ગદા અહણ કરી ભૂત પર નાખી, તેને પણ તે ગણી ગયું. એ રીતે સર્વ અયુષનો અભાવ થયો ત્યારે તે તે દેકાણે જોતા અશ્વત્થામાએ નિરવકાશ આકાશ જોયું. અતિ આશ્ચર્યરૂપ એવું તે મદાભૂત જોઈ નિરાયુષ એવો દ્રોણપુત્ર, અતિ સંતપ્ત થઇ કૃપાચાર્યનાં વાક્ય યાદ કરી કહેવા લાગ્યો કે, અગ્નિય તથા હિતરૂપ એવું વાક્ય જે ન સાંજળે, તે, તે ખેડેને અતિક્રમણ કરી આપદને પ્રાપ્ત થાય. હું જેમ શોચ કરું છું તેમ આપદને પ્રાપ્ત થઇ શોચ કરે, અવિદ્યાનુ એવો જે. શાસ્ત્રને ઉલ્લંઘન કરી શાસ્ત્રે અવધ્યપણાથી કહેલાઓને મારવા ઇચ્છે, ધર્મમાર્ગથી બ્રહ્મ થએલો તે, કુપથને પ્રાપ્ત થઇ હણાય. ગાય, બાહણ્ય. રાગ, સ્ત્રી, સખા, માતા, ગુરુ, હીનપ્રાણ, જડ, અંધ, સુતેલા, ગાદલ, ઘેરછાવાળા, તથા મદિરાદિકથી પ્રમત્ત થએલ, એટલાઓ વિષે શસ્ત્રોનો પ્રહાર કરવો નહિ. ગુરુજનોએ પૂર્વજ મનુષ્યોને સદા ઉપદેશ કરેલો છે તે હું શસ્ત્રદણ એવા સનાતન માર્ગને અતિક્રમણ કરી કુમાર્ગે જઇ નરતાં કામનો આગંભ કરી ઘેર એવી આપદને પ્રાપ્ત થયો શક્તિ તથા બળથી મેટાં કૃપનો આરંભ કરી પછી અશક્ત થઈ ભયને સ્વીધે કામથી નિવૃત્ત થવું તે ઘેર એવી આપદ કહેવાય, એમ બુદ્ધિમાન પુરૂષે કહે છે. માનુષકર્મ દૈવથી શ્રેષ્ઠ કહેવાતું નથી; કર્મકે મનુષ્યકર્મ કરનારને કદી દૈવથી તે કર્મ સિદ્ધ ન થાય તો, ધર્મમાર્ગથી બ્રહ્મ થએલો ને, વિપત્તિને પ.મે. માટે અ.વી રીતની જે પ્રતિજ્ઞા કરવી એ મોટી ભૂત છે. કાંઇ પણ ક્રિયાનો સમારંભ કરી પછી ભયથી નિવૃત્ત થવું પડે, એટલે કરેલી પ્રતિજ્ઞાની પૂર્તિ ક્યાંથી થાય ? મને પણ તેમ કરવાથી આ ભય પ્રાપ્ત થયું. દ્રોણપુત્ર સંગ્રામ વિષે પાછો હટો નહિ ને મોટું એવું ભૂત પણ દૈવના દંડની પેટે ઉલુકા થઇ ઉભું છે, તેમ હું વિચાર કરું છું તોપણ આ શું છે, એમ સર્વથા બાણતો નથી, જે આ મારી પાપરૂપ મતિ, અધર્મપ્રત્યે પ્રવર્તમાન થઇ તેનું ધોરરૂપ એવું આ રૂળ, મારો ધાત

કરવા કલ્પાય છે. મારું સંગ્રામમાંથી પાછું વળવું પણ દૈવવિહિતજ, તે વગર ખીજું શું? તે વિના આ ભૂત કેઇ રીતે પણ કેમ હરે નહિ તે હું આજ સમર્થ એવા મહાદેવના શરણે જાઉં; તે ભગવાન, મારા આ ધેર એવા દંડને નાશ કરશે. જટાબુદ ધરેલા, દેવના દેવ, ઉમાપતિ, રોગરહિત, કપાલની છે માળા જેને, રૂદ્રરૂપ, ભગનાં નેત્ર હણનાર, હર એવા તે દેવ, તપ તથા પરાક્રમે કરી સર્વ દેવતાઓને યોગીંગી ગયા છે મટે શત્રુપાશ્વિ એવા ગિરીશને હું શરણે જાઉં છું.

સ હિ દેવોત્યગાદેવાંસ્તપસા વિક્રમેણ ચ ।

તસ્માચ્છરણભ્યેન્નિગિરીશં શૂલપાણિનં ॥

इति श्री महाभारते सौप्तिकपर्वणि द्रौणिचितायां गुर्जरभाषायां षष्ठो-
ऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો. ભૂતપતિની સ્તુતિ.

સંજય ઉવાચ—एवं संचितयित्वा तु द्रोणपुत्रो विशांपते ।

अवतीर्य रथोपस्थादेवैशं प्रणतः स्थितः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે વિશાંપતે ! એ રીતે વિચાર કરી દ્રોણપુત્ર, રથમાં બેસવાના સ્થાનકથી નીચે ઉતરી દેવેશ એવા મહાદેવને પ્રણામ કરી ઉભો રહ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, ઉમ, સ્થાણુ, શિવ, રૂદ્ર, શર્વ, ઇશાન, ઇશ્વર ગિરીશ, વર દેનાર, દેવ, ભવભાવન, ઇશ્વર, સ્થિતિકંઠ, અજ, શુક્ર, દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કરનાર, હર, ત્રિશૂરૂપ, ત્રિરૂપાક્ષ, બહુરૂપ, ઉમાપતિ શ્મશાનવાસી, ગર્વિષ્ઠ, મહા ગણનાપતિ, વિભુ, ખડ્ગાંગ ધરનાર, રૂદ્ર, જટિલ, અલ્પચારિ, ત્રિપુરધારી મહાદેવને તે હું મારા આત્માનું બલિદાન આપી યજ્ઞન કરું છું. સ્તુતિ કરેલા, સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, સ્તુતિ કરવા મારેલા, અમોઘ, હસ્તિચર્મના વસ્ત્રવાળા વિલોહિત, નીલકંઠ, અસંભ, દુર્નિવારણ, શક, અલ્પાને સંજનાર, અલ્પરૂપ અલ્પચારી, વ્રતધાન, તપોનિષ્ઠ, અનંત, તપ કરનારની ગતિરૂપ, બહુરૂપ, ગણાધ્યક્ષ, ત્રણ નેત્રવાળા પાર્શ્વ છે પ્રિય જેને, ધનાધ્યક્ષ, સ્થિતિમુખ, ગૌરીવલ્લભ, કુમારના પિતા, પિંગ, ગોઠ્ઠરૂપ ઉત્તમ છે વાહન જેનું, ધર્મરૂપી વસ્ત્ર ધરેલા, અત્યુચ્ચ, શોભાવવામાં તત્પર, પર થકી પણ પર, પરમ, જે થકી પર ખીજું કંઈ છે નહિ, બાણ તથા અસ્ત્રના ઉત્તમ ભર્તા, દિગંત, દેશનું રક્ષણ કરનાર, સુવર્ણમય છે કવચ જેનું એવા ચંદ્રમૌલિવિભૂષણ દેવને, પરમ સમાધિ તથા શુદ્ધ મનેકરી હું શરણે છું. આજ અતિદુષ્કર એવી આ ધેર આપદને જો હું તરું તો પવિત્ર એવા મહાદેવનું સર્વ ભૂતનું ઉપહાર કરી યજ્ઞન કરું. તેના નિશ્ચય જાણી સુકર્મના યોગથી તે મહાત્માની આજળ સુવર્ણમય વેદી ઉત્પન્ન થઈ. તે વખતે હે રાજન ! તે વેદિ વિષે જ્વાલાઓએ કરી દિશા, વિદિશા, તથા આકાશને પૂરી દેતો હોય નહિ જાણે એવો અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. પ્રદીપ્ત છે સુખ તથા નેત્ર જેનાં, અનેક પાદ, મસ્તક તથા ભુજયુક્ત રત્નજડિત વિચિત્ર પ્રકારના બાણબંધવાળા, ઉગ્રમેલા છે કર જેમણે, દ્વીપ તથા પર્વત સરખા મોટા ગણ પ્રગટ થયા. તેમાં કેટલાક

શ્વાન, વરાહ તથા ઉંટ સરખા રૂપવાળા, કેટલાક અશ્વ, શિયાળ તથા ગાય સરખા મુખવાળા, રીંછ, મંજર, વ્યાધ, તથા હસ્તિસરખા મુખવાળા, કેટલાક કાક, મંકુક તથા પોપટ સરખાં મુખવાળા, મોટા અજગર સરખા મુખવાળા, હંસ સરખા મેઢવાળા. તીક્ષ્ણ છે કાંતિ જેમની એવા છે ભારત ! દાર્વાધાડ નામના પક્ષિ સરખાં મુખવાળા તથા ચાસતા જેવાં મુખવાળા કેટલાક હતા. કૂર્મ, નક તથા શિશુમારના જેવા મુખવાળા, કેટલાક મોટા મગરમચ્છ સરખાં મુખવાળા, તિમિ નામના મત્સ્ય જેવા, મિંહ, કૈંચ, કપોત, તથા હસ્તિ સરખાં મુખવાળા, પારાવત તથા મદ્યુ નામના સર્પ સરખા, હાથ સરખા કાનવાળા, હજારો છે નેત્ર જેમને, મોટાં ઉદરયુક્ત, માંસ વગરના, કાક સરખાં મોઢાવાળા, બાજપક્ષિ સરખાં છે તુંડવાળા, મસ્તક વગરના, રીંછ સરખાં મુખવાળા. પ્રદીપ્ત છે નેત્ર તથા જિહ્વા જેમની, જ્વાળા સરખા વર્ણવાળા જ્વાળામુક્ત છે કેશવાળા, પ્રજ્વલિત રોમ સહિત ચાર છે ભુજ જેમને એવા, બકરાં તથા ઘેટાં સરખાં મુખવાળા, શંખ સરખાં છે મુખ તથા વર્ણ જેમનો એવા, શંખની માળા-રૂપી છે પરિવાર જેમને, શંખના શબ્દ સરખા છે શબ્દ જેમના, જટા ધરેલા, પાંચ ક્ષિપ્ત સહિત, માથે છે મુંડા જેમને, કૃશ ઉદરવાળા, ચાર છે જિહ્વા તથા દાંઢ જેમને, શંકુ સરખા કાનવાળા, મુચ્છ ધરેલા, મૌજ ધારણ કરનાર, ખીટળીઆળા છે કેશ જેમના, પાધડી બાધેલા, મુમટ ધરેલા, સુંદર મુખવાળા તથા સારી રીતે શણગારેલા, ડૈરવ તથા શતપત્ર નામનાં કમળ છે શિરોભૂષણવિષે જેમને, માહાત્મ્ય યુક્ત, એવા સેંકડો તથા હજારો ગણ પ્રગટ થયા. શ્વત્પત્રી વજ્ર તથા મુમળ છે હાથમાં જેમના, ભુશંડિ, પાય, તથા દંડ છે હાથમાં જેમના, પૃષ્ઠ ભાગ-વિષે બાંધ્યા છે લાથા જેમણે, વિચિત્ર પ્રકારના બાણેરી ઉત્કટ, ધ્વજ, પતાકા, ધંટા, તથા ફરશી સહિત, કેટલાક ઉગામેલી લાકડી યુક્ત હાથવાળા, લોહાની લાકડી તથા ખડ્ગ છે હાથમાં જેમના, સર્પયુક્ત ઉંચા મુગટવાળા, મોટા સર્પના બાણુખંધ ધરેલા, વિચિત્ર પ્રકારનાં આભરણ ધરનાર, રત્નયુક્ત છે ધ્વજ જેમના, ગારાથી લીંપાયેલા સર્પ, ઘોળાં વજ્ર તથા માળા ધરેલા, કેટલાક નીલ અંગવાળા, કેટલાક પિંગલ અંગયુક્ત, મુંડયુક્ત છે મુખ જેમના એવા પ્રહૃષ્ટ થએલા સુવર્ણસરખી કાંતિવાળા પારિષદ ગણ, બેરી, શંખ, મૃદંગ, ઝાંઝર, અશ્વત્થ તથા ગેમુખ નામના વાદ્યને વગાડતા બીજા કેટલાક ગાતા કેટલાક નૃત્ય કરતા મહારથિ કેટલાક પારિષદ. થેકતા દૂદતા તથા વેગથી કેટલાક દોડતા હતા. પવને ઉડાડ્યા છે કેશ જેમના એવા માથે મુંડાવાળા મહેન્મત, મોટા હસ્તિઓની પેઠે વારંવાર શબ્દ કરતા અત્યંત ભયંકર રૂપવાળા ત્રિશૂળ તથા પટ્ટા છે હાથમાં જેમના, નાના પ્રકારનાં રંગવાળાં વજ્ર પહેરેલા, વિચિત્ર પ્રકારની પુષ્પની માળા તથા ચંદનવાળા, રત્નજડિત વિચિત્ર પ્રકારના, બાણુખંધ ધરેલા, ઉગામ્યા છે હાથ જેમણે, દ્વેષિઓને હડાકારથી હણનારા, શરવીર અસહ્ય છે પરાક્રમ જેમનું, રૂધિર તથા વસાના આધને પીનાર, માંસ તથા અંત્રનાં કર્યાં છે ભોજન જેમણે એવા મુચ્છવાળા. કમળકાશ સરખા અતિ પ્રસન્ન થએલા, થાળી સરખા પેટવાળા, અતિ નાના, અતિ મોટા, અસંત લાંબા, અતિ અંધકર, વિકરાળ, કાળ સરખા લાંબા ઓઢવાળા, મોટા છે કુંડલના વિપલા તથા હેડલા ભાગ જેમના, કેટલાક માથે મુંડાવાળા, કેટલાક જટાવાળા, અર્ક, ચંદ્ર, ગ્રહ તથા નક્ષત્ર સહિત આકાશને પૃથ્વીનલ કરે એવા, તેમજ અતુર્ચિમ્મૂતનાક્રામને હણવાનો ઉત્સાહવાળા, નિરંતર ભયરહિત, હર એવા મહાદેવની બ્રહ્મુતિને સહન કરનાર, કામ કરનાર ત્રૈલોક્યના ઇશ્વરના પણુ ઇશ્વર, નિરંતર આનંદકેરી અસંત હર્ષિત, વાણીના ઇશ, ગયો છે મત્સર જેમને, તેમ અજ્ઞ ગુણુ અર્થર્થને પ્રાપ્ત થઈ જે વિસ્મયને પ્રાપ્ત થાય નહિ,

ભગવાન એવા હર પણ જેમના કર્મેકરી નિરંતર વિરમ્ય પામે છે એવા જેમણે એકઠાં મળી મન, વાણી તથા કર્મથી આરાધન કરેલા હર, મન, વાણી તથા કર્મેકરી ઔરસ પુત્રને પાળે તેમ પાળનાર, બ્રહ્મણના દ્વિપ્રાણનાં રૂપિર તથા વસાનું પાન કરનાર, કોષાયમાન થયેલા, બીજા કેટલાક સર્વદા આર પ્રદારના સોમનું પાન કરનાર, શ્રુત, બ્રહ્મચર્ય, તપ તથા દમેકરી શક્તિ એવા મહાદેવનું આરાધન કરી શૈવસાયુજ્યને પ્રાપ્ત થયેલા, પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલા જે ગણ તથા પાર્વતી સહિત ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનના પ્રભુ એવા મહેશ્વર, મહાભૂતના ગુણેકરી ભોગ લેનાર નાના વાદ્ધિર સહિત, ક્રીડા, પોકાર તથા ગર્જિતેકરી વિશ્વને ત્રાસ પમાડતા અશ્વત્થામા સામે આવ્યા. મહાદેવની સ્તુતિ કરતા સુંદર કાંતિ પ્રકાશ કરતા, મહાત્મા અશ્વત્થામાના મહિમાને વધારવા ઇચ્છતા, તેના તેજને જાણવા ઇચ્છતા તથા સૌમિક જનને જેવા ઇચ્છતા, ભયંકર તથા ઉગ્ર એવાં ભાલાં, ઊંખાડિયાં, ત્રિશુળ તથા પદ્મા છે હાથમાં જેમના એવા ઘોરરૂપ ભૂતના સંઘ, ચોતરફથી આવ્યા. જેમને જોઇ પ્રેલોક્ય પણ ભયને પ્રાપ્ત થાય એવા તે ભૂતગણને જોઇને વ્યથા ન પામનાર મહાત્મજીવાન, હાથમાં જેના ધનુષ છે, ઘેના ચામડાના મોળ પહેરેલા અશ્વત્થામાએ પોતે પોતાના આત્માનું બલિદાન કર્યું. હે ભારત ! તે કર્મમાં ધનુષરૂપી સમિધ તીક્ષ્ણ બાણરૂપ યત તૃણ, આત્મવાન એવો તેનો આત્મા હવિષ્વરી પ્રતાપવાન એવો મહા કોષી દ્રોણ પુત્ર, સોમહૈવત્ય મન્ત્રેકરી પોતાના આત્માનું બલિ સમર્પણ કરી રૌદ્ર છે કર્મ જેનાં એવા મહાત્મા રૂદ્રની રૌદ્રકર્મથી સ્તુતિ કરી હાથ જેડી આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, હે ભગવન્ ! આજ આગિરસકુળવિષે ઉત્પન્ન થયેલા આ આત્માને અગ્નિવિષે હું હોમ કરું છું માટે બલિરૂપ મને ગ્રહણ કરો. હે મહાદેવ ! હે વિશ્વાત્મન્ ! તમારી ભક્તિએ કરી પરમ સમાધિથી આ આપદ્ વિષે તમારી આગળ હું આ કામ કરું છું. સર્વ ભૂત, તમારેવિષે રહ્યાં છે, અને સર્વ ભૂતવિષે તમે રહ્યા છો. પ્રધાન એવા ગુણુની એકતા તમારે વિષે રહે છે. હે સર્વ ભૂતાશ્રય ! હે વિભો ! હે દેવ ! જે પારકાઓને હણવા હું શક્ત્ય ન થાઉં તો હવિભૂત એવા મને ગ્રહણ કરો. એમ કહી અશ્વત્થામા, પ્રદીપ્ત છે અગ્નિ જેમાં એવી તે વેદી પ્રત્યે ઉભો રહી આત્માનો ત્યાગ કરી વેદી ઉપર ચઢી અસિરિષે પ્રવિષ્ટ થયો. હવિષરૂપ પ્રાપ્ત થયેલા છે બાહુ જેના એવા એટા રહિત તેને જોઇ ભગવાન મહાદેવ, હસતા હોય નહિ તેની પેઠે તેને કહેવા લાગ્યા કે, સત્ય, શૌચ, આર્જવ, ત્યાગ, તપ, નિયમ, શાંતિ, ભક્તિ, ધૃતિ, શુદ્ધિ તથા વચનેકરી અકિંચક કર્મથી મૃણે માંડે યથાર્થ આરાધન કરેલું છે માટે મૃણુથી અધિક કોઇ પણ મને ઇષ્ટ નથી. માટે હે તાત ! મૃણુને સંમાન કરતા તથા તને જાણવા ઇચ્છતા મેં હાલ પાંચાળોની રક્ષા કરી અને તને લણી માયા દેખાડી. પાંચાળોને રક્ષણ કરતા તે શ્રીમૃણુનુંજ સંમાન કર્યું છે પણ કાળે કરી તે અભિભૂત થયેલા છે, આજ એમનું જીવિત છે નહિ એમ કહી પોતાના શરીરરૂપ એવા મહાત્મા અશ્વત્થામા પ્રત્યે ભગવાન મહાદેવ પોતે પ્રવિષ્ટ થઇ એને નિર્મલ એવું ઉત્તમ ખડ્ગ આપ્યું. એ રીતે ભગવાન મહાદેવે આવિષ્ટ અધિક તેજથી તે પ્રજ્વલિત થયો તથા દેવસૃષ્ટ તેજે કરી યુદ્ધમાં તે વેગવાન થયો, પછી શૂના તંબુપ્રત્યે જતા સાક્ષાત્ ઇશ્વર હેય નહિ એવા તેની પાછળ ચોતરફથી અદશ્ય એવાં ભૂત તથા રાક્ષસ દોડવા લાગ્યા.

તમદશ્યાનિ મૂનાનિ રક્ષાંસિ ચ સમાદ્રવન્ :

અમિતઃ શત્રુશિબિરં યાંતં સાક્ષાદિવેશ્વરં ॥

હતિ શ્રી મહાભારતે સૌમિકપર્વણિ દ્રૌણિકૃત શિવાર્ચને ગુર્જરભાષાયાં
સમ્પ્રયોડધ્યાયઃ ॥ ૭ ॥

અધ્યાય ૮ મો. અશ્વત્થામાએ કરેલો ભયંકર નાશ.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—તથા પ્રયાતે શિબિરં દ્રોણપુત્રે મહારથે ।

કષિત્કૃપશ્ચ મોજશ્ચ મયાતૌ નવ્યવર્તતાં ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે સંજય ! તે રીતે મહારથ દ્રોણપુત્ર તંબુપ્રત્યે ગયો, તે પછી ભયે
કરી પીડિત એવા ભોજ તથા કૃપ પાછા ન વળ્યા, ને હુદ્ર એવા રક્ષકાએ તેમને વાર્યા નહિ
વા બોલા પણ નહિ, વા અસહ્ય છે એવું માની તે બેડે મહારથિનો, નિવૃત્ત ન થયા, અથવા
તંબુને વિચ્છિન્ન કરી સોમક તથા પાંડવોને હણી સંગ્રામમાં પરમ એવી દુર્યોધનની પદ્ધતિ
પ્રાપ્ત થયા. પૂર્વે પાંચાલોએ હણેલા શરવીરોએ પૃથ્વીવિષે સુતેલા પાંચાલોના વધરૂપ કર્મ કર્યું ?
હે સંજય ! તે સર્વ વૃત્તાંત મને કહે.

સંજય કહે છે—મહાત્મા દ્રોણ પુત્ર તંબુ પ્રત્યે ગયો તે વખતે, કૃપ તથા કૃતવર્મા
તંબુના દાર પર ઉભા રહ્યા. અશ્વત્થામા તો યત્નવાન એવા તે બેડે મહારથિને બેઠું અત્યંત
હજી થઈ હે રાજન્ ! ધીરેથી તેમને આવી રીતે કહેવા લાગ્યો. સાવધાન થયેલા તમો સર્વ
ક્ષત્રિયોનો નાશ કરવા સમર્થ છો, ત્યારે સારી રીતે સુતેલા શેષ રહેલા યોદ્ધાઓનો નાશ કર-
વામાં તમો સમર્થ હો તેમાં શું કહેવું. હું તંબુમાં પ્રવેશ કરી કાળની પેઠે વિચરીશ, અને
તમારે કોઈ પણ માણસ જીવે નહિ તેમ કરવું. તે બેડેને આમ કહી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા,
પાંડવોના તંબુમાં પ્રવિષ્ટ થયો. આડે રસ્તે તંબુને ચીરી ધૂટ્કુમ્ભના ટેકાણાને જાણનાર મહા-
બાહુ અંદર પ્રવેશ કરી પોતાનો ભય છોડી ધીરેથી ધૂટ્કુમ્ભના સ્થાન પ્રત્યે ગયો. ચોતરફ
દોડવાથી થાકેલા, બાણથી ક્ષત થયેલા અંગવાળા બલવાન એવા પાંચાલો તો મોટું કર્મ કરી
વિશ્વાસથી સારી રીતે સુતેલા હતા. તે સ્થાનકે હે ભારત ! ધૂટ્કુમ્ભના ધર પ્રત્યે પ્રવેશ કરી
અશ્વત્થામાએ શયન વિષે સુતેલા પાંચાલ ધૂટ્કુમ્ભને જોયો. હે મહીપતે ! રેશમી, અમૂલ્ય
આસ્તરણથી વીંટાયેલા અત્યંત શ્રેષ્ઠ માતૃભાદિક પુષ્પ સંયુક્ત સુંગંધી ધૂપ તથા ગંધે કરી
વાસિત ગિજાનામાં સુતેલા વિશ્વાસયુક્ત, નિર્ભય ઉંઝતા મહાત્માને, અશ્વત્થામાએ પાટુ મારી
જગાડ્યો. એ રીતે અશ્વત્થામાના પગના સ્પર્શથી અમેષ છે આત્મા જેનો એવો રણદુર્મંદ
તે જગી મહાત્મા દ્રોણપુત્રને ઝોળાળી શય્યામાંથી ઉઠવા મંડયો તેટલામાં તો મહાબલવાન
અશ્વત્થામાએ બે હાથથી તેના કેશ પકડી તેને પૃથ્વીપર પછાડ્યો. એ રીતે બળથી તેણે પટકેલા
પાંચાલ્ય, ભય તથા નિંદ્રાને લીધે કંઈ કરી શક્યો નહિ. તેટલામાં તો વળી હે રાજન્ ! અશ્વ-
ત્થામા કંઠ તથા વક્ષરચલ વિષે પગથી આક્રમણ કરી શબ્દ કરતા તથા સ્તુરાયમાન થતા
તેને પશુને મારે તેમ મારવા લાગ્યો. તે વખતે નખે કરી અશ્વત્થામાને બચા કરેલા
ધૂટ્કુમ્ભને અરપણ વાણીથી તેને કહ્યું કે, હે આચાર્યપુત્ર ! શત્રુથી મને માર, ઠીલ
લગાડ માં. એટલે હે દ્વીપદાંવર ! તારા મારવાથી હું સુકૃત એવા લોકને પ્રાપ્ત થાઉં;
એટલું કહી શત્રુને તપાવનાર બલવાન એવો ને અત્યંત પીડેલા પાંચાલરાજનો પુત્ર

ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરામને પ્રાપ્ત થયો. તે સમયે અવ્યક્ત એવી તેની વાણી સાંભળી અશ્વત્થામા કહેવા લાગ્યો કે, હે કુલપાંસન ! આત્માર્થ હજુનારને સુકૃત લોક પ્રાપ્ત થવા નેષ્ઠએ નહિ માટે હે દુર્મતે ! તું શસ્ત્રથી મરણ પામવા યોગ્ય નથી. એમ તે શરવીરને કહી શુદ્ધ થએલા અશ્વત્થામાએ સિંહ જેમ મદોન્મત હસ્તિને હણે તેમ અત્યંત દારણ એવા પેતીના પ્રહારથી મમસ્થાન વિષે તેને હણ્યો. એ રીતે ધર વિષે મારવા માંડતા તે શરવીરના શબ્દે કરી હે મહારાજ ! જાગ્રત થએલા એના રક્ષક તથા સ્ત્રિયો પણ, અતિમાનુષ છે પરાક્રમ જેનું એવા ધર્ષણ કરતા તેને નેષ્ઠ આ ભૂતજ છે એમ નિશ્ચય કરી ભયને લીધે કંઈ યોત્સનાં નહિ. તેજસ્વી અશ્વત્થામા તો, તેને યમલોક પ્રત્યે મોકલી પાછો સુંદર એવા પોતાના રથમાં જઈ ખેઠો, તે પછી વળી હે રાજન્ ! તેના ધરથી નીકળી હજુવાને ઇચ્છતા બળવાન અશ્વત્થામા, રથે કરી દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતો બીજા દૈષિઓના તંબુ તરફ ગયો. એ રીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને મારી મહારથ દ્રોણપુત્ર ગયો તે સમયે સર્વ રક્ષક સહિત સ્ત્રિયો રોવા લાગી. હજુાયત્તા રાજાને નેષ્ઠ અત્યંત શેષકમાં તત્પર એવા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તરફના સર્વ ક્ષત્રિયો આક્રોશ કરવા લાગ્યા. સ્ત્રિયોના શબ્દ સાંભળી સમીપ રહેતારા શ્રેષ્ઠ ક્ષત્રિયો, અરે ! આ તે શું છે એમ કહેતા સંનદ થયા. હે રાજન્ ! ત્રાસ પામેલી સ્ત્રિયો તો અશ્વત્થામાને નેષ્ઠ દીન કંઈ કહેવા લાગી કે, અરે જલદી દોડો, આ રાક્ષસ વા મનુષ્ય કોણ છે તે જાણે જાણતાં નથી. હમણું પાંચાલ-રાજાને હણી રથમાં ચઢી ચાલ્યો ગયો. સ્ત્રિયોનાં વચન સાંભળી મુખ્ય યોદ્ધાઓએ તત્કાળ ચેતરકથી તેને ઘેરી લીધો. અશ્વત્થામાએ પોતા સામે આવતા સર્વને રૂદ્રાસ્ત્રે કરી હણ્યા. એ રીતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને તથા એની પાછળ ચાલનારા યોદ્ધાઓને હણી બીજા તંબુમાં સુતેલા ઉત્તમૌજને નેષ્ઠ તેને પણ તેજે કરી પગથી કંઈ તથા રક્ષસ્થળમાં આધાત કર્યો, શત્રુને દમન કરનાર ઉત્તમૌજને પણ તેજ રીતે મારી નાંખ્યો. તે વેળાએ ધુધામન્યુએ, તેને રાક્ષસે હણ્યો એમ માની તેની પાસે આવી ગદા ઉગામી વેગથી અશ્વત્થામાને હૃદયપર ઘા કર્યો. તેની સામે દોડી તેને પકડી પૃથ્વી વિષે પાડી રઝુરાયમાન થતા એને પણ પશુને મારે તેમ મારી નાખ્યો. એ રીતે શરવીર અશ્વત્થામા, તેને મારી બીજા તરફ દોડી જઈ હે રાજેન્દ્ર ! તે તે સ્થાનકે મારી રીતે સુતેલા તેથી રઝુરાયમાન તથા કંપાયમાન થતા મહારથિઓને યજ્ઞવિષે શમિતા, જેમ પશુઓને મારે તેમ મારતો હતો. ચારપછી વળી વિભાગથી ભુદા ભુદા માર્ગ પ્રત્યે વિચરતો ખડ્ગ યુદ્ધમાં વિશારદ હાથમાં ખડ્ગ લઈ ભુદે ભુદે સ્થાનકે બીજાઓને હણતો હતો. તેજ રીતે પોતપોતાના ગુદમ વિષે સુતેલા મધ્ય મુદમમાં રહેલા, ચાકી ગએલ, ત્યાગ કર્યો છે આયુષ્ય જેમણે એવા તે સર્વને ક્ષણમાત્રમાં નાશ કરતો હતો રૂધિરે કરી વ્યાસ છે અંત જેનું એવો તે કાળે સજ્જો બળે અંતક્રમ હોય નહિ તેની પેઠે યોદ્ધાઓ, અશ્વ તથા હસ્તિઓને ખડ્ગથી હણતો હતો, અશ્વત્થામા શત્રુઓના શરીરમાંથી ઉછળતા રક્તખિંદુએ કરી ખડ્ગના ઉદયથી તથા ખડ્ગના મારથી તણુ પ્રકારે રૂધિરથી વ્યાપ્ત થતો હતો. રૂધિરે કરી પ્રદીપ્ત છે ખડ્ગ જેનું એવા યુદ્ધ કરતા અશ્વત્થામા અમાનુષ સરખો અતિ ભયંકર લાગતો હતો. હે કૌરવ ! જે જાગતા હતા તે પણ શબ્દે કરી મોહિત થઈ એકબીજા સામું નેષ્ઠ અશ્વયુક્ત થયા. અશ્વત્થામાનું તે રૂપ નેષ્ઠ શત્રુને ધર્ષણ કરનાર ક્ષત્રિયો તેને રાક્ષસ માની નેત્ર મીચી ગયા. તંબુ વિષે કાળની પેઠે વિચરતા ધોરૂપનાળા દ્રૌપદીના પુત્ર તથા બાકી રહેલા સોમકાને નેષ્ઠ, હે વિશંપતે ! દ્રોણપુત્ર તેમની સામે ગયો. તે શબ્દે કરી ત્રાસ પામેલા મહારથી દ્રૌપદીના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ન હજુાયો એવું સાંભળી હાથમાં ધનુષ લઈ નિર્ભયની પેઠે અશ્વ-

ત્યામા ઉપર ધણુંક બાણ નાખના લાગ્યા. તેમજ શબ્દે કરી જાગ્રત થયેલા પ્રભદ્રક તથા શિખરિ પશુ બાણકરી દ્રોણપુત્રને પીડિત કરવા લાગ્યા. એ રીતે બાણુનો વર્ષાદ વરસાવના તેમને નેષ્ઠ બળથી મોટા સિંહનાદ કરી મહારથિઓને હણવા ઇચ્છતો, પરમ મંકુદ થયેલો, અશ્વ-ત્યામા, પિતાના વધને યાદ કરી, રથમાંથી નીચે ઉતરી ત્વરાથી તેમની સામે દોડી સેંકડો ચંદ્રકાંતિના ચિન્હ જેમાં છે એવી ઢાલ તથા સુરણીથી શોભિતું નિર્મળ એવું દિવ્ય ખડ્ગ અહણુ કરી તેમને મારવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! પુરૂષમાં સિદ્ધરૂપ તેણે તે મહા સંગ્રામમાં કુક્ષિ-દેશવિષે હળેલો પ્રતિવિંધ્ય, તત્કાળ પૃથ્વીપર પડ્યો. પ્રતાપવાન સુતસોમ, સાંગથી દ્રોણપુત્ર સામે દોડ્યો. હે નરર્ષભ ! અશ્વત્થામાએ સુતસોમનો ખડ્ગ સહિત તે બાહુ કાપી વગી તને પડખામાં ધા કર્યો. બેઢાયું છે હૃદય જેવું એવો તે નીચે પડ્યો. પરાક્રમી નકુલપુત્ર શતાંતીક, રથચક્ર અહણુ કરી એ હાથથી ઉચ્ચ ફેંકી વેગેકરી વક્ષસ્થળમાં એને તાડન કર્યો. અશ્વત્થામાએ પશુ મૂક્યું છે ચક્ર જેણે એવા શતાંતીકને તાડન કર્યો, તેથી વિદૂળ એવો તે, પૃથ્વી ઉપર પડ્યો; તે વખતે અશ્વત્થામાએ તેનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. શ્રુતકર્માએ તો બાલો અહણુ કરી અશ્વત્થામા સામે દોડી સખ્ય ફલક વિષે તેને તાડન કર્યો, તેમણે પશુ ખડ્ગેકરી મુખ વિષે તાડન કરેલો શ્રુતકર્મા વિદ્રુત છે મુખ જેવું એવો વિમૂઢ થઇ પૃથ્વીપર પડ્યો. તેના શબ્દથી કુદ્ધ થયેલા મહારથિ શરવીર શ્રુતકાર્તિએ અશ્વત્થામા સામે જઇ તેની ઉપર બાણુનો વર્ષાદ કર્યો. સામે આવતા તેના બાણુના વર્ષાદને ઢાલથી વારી રાખી અશ્વત્થામાએ, કુંડલ સહિત શોભતું તેનું પશુ મસ્તક કાપા ઉપરથી નીચે પાડી નાંખ્યું. પંછી બળવાન અશ્વત્થામાએ નાના પ્રકરનાં શસ્ત્રે કરી બીજાને હણનાર શિખરિને સર્વ પ્રમદ્રક સહિત ચોતરફથી હણ્યો. કોથયુક્ત મહાબલવાન દ્રોણ-પુત્રે બીજું બાણુ તેના બ્રહ્મીના મધ્યમાં મારી તેની પાસે જઇ ખડ્ગથી એ પ્રકારે તેને છેલો શિખરિને હણી શત્રુને તપાવનાર કોષાવિષ્ટ અશ્વત્થામાએ વેગથી સર્વ પ્રભદ્રકગણ સામે દોડી વિરાટના બાકી રહેલા સૈન્ય સામે જઇ દુપદના પુત્ર, પૌત્ર તથા સંબંધિઓના પશુ બાણુ કાઢ્યો. બીજા પુરૂષો પ્રત્યે પશુ સામે જઇ જઇને અસિમાર્ગમાં વિશારદ અશ્વત્થામાએ ખડ્ગથી તેમને કાપ્યા. એટલામાં તે યોદ્ધાઓએ રક્ત છે મુખ તથા નેત્ર જેનાં એવા રક્ત પુષ્પ તથા અનુલેપન યુક્ત, રક્ત વચ્ચે ધરનાર, એકાકિની, પાશ છે હાથમાં જેના, કુટુંબિની, ગાન કરતી, નર, અશ્વ તથા કુંજરને ઘેર પાશથી ખાંચી ઉમેલી, પાશથી ખાંધેલ મસ્તક વગરનાં વિવિધ પ્રકારનાં ત્રેતને વહન કરતી એવી કાલરાત્રિરૂપ કાલીને નેષ્ઠ. હે રાજન્ ! તે મુખ્ય યોદ્ધાઓ, બીજા રાત્રિઓવિષે પશુ સ્વપ્નમાં લાગ કર્યો છે શસ્ત્ર જેમણે એવા સુતેજા મહા-રથિઓને લઇ જતી કાલીને તથા તેમને હણતા દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પ્રવક્ષ હેમતા હતા, એ રીતે મુખ્ય યોદ્ધાઓ, જ્યારથી કૌરવ પાંડવની સેનાઓના સંગ્રામનો સમારંભ થયો ત્યારથી તે કન્યાને તથા અશ્વત્થામાને જોતા હતા, માટે તેમને પૂર્વ દૈવે હણ્યા હતા ને પછી સર્વ જૂતને ત્રાસ પમાડતા, ભયંકર શબ્દ કરતા અશ્વત્થામાએ હણ્યા. એ રીતે પૂર્વ કાલિન સ્વપ્રદર્શન સંભારી દૈવે પીડિત કરેલા શરવીરો, સ્વપ્નમાં જે દેખાતું હતું તે આ બન્ધુ એ રીતે માનતા હતા. મોટા શબ્દે કરી પાંડવોના તંબુ વિષે રહેલા સેંકડો તથા હજારો ધનુષ ધરનાર યોદ્ધાઓ જાગ્રત થયા. તે વખતે કાળે સજેજા અંતકની પેઠે અશ્વત્થામાએ કંઈના પગ, કંઈની જંઘા, તથા કેટલાકનાં પડખાં ભેંધાં. હે પ્રભો ! અતિ ઉગ્ર અશ્વત્થામાએ પીડેલા, શબ્દ કરતા, અતિ ઉત્કટ ગળ તથા અશ્વે મંથન કરેલા ‘આ શું છે ? આ કાણુ ? શું છે ? શું કર્યું ?’ એ રીતે યોગારતા યોદ્ધાઓએ કરી શિખરિભૂમિ વ્યાપ્ત થઇ

મહા પ્રહાર કરનારાઓમાં એક અશ્વત્થામાએ ત્યાગ કર્યો છે અને તથા કવચ જેમણે, સજ્જ થયેલા પાંડવ તથા સંગયોને મૃત્યુલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. તેના અન્વયથી ત્રાસ પામેલા દ્રુપદાએ એકરી આતુર, નિર્દાષ માટેજ સંતા વિનાના કેટલાક, તે તે કેટલાં સંતાતા હતા. વસુ યેએ અહણુ કરેલા, મોહથી હણાયું છે પરાક્રમ જેમનું એવા, અત્યંત ત્રાસ પામેલા શબ્દ કરેલા મોહાઓ, એક ખીજ સામે પરસ્પર અથડાતા હતા. વળી હાથમાં છે ધનુષ જેવા એવા અશ્વ-ત્થામાએ ભયંકર શબ્દવાળા રથમાં બેસી ખાણેકરી ખીજ કેટલાક ચોદાઓને યમલોક પ્રત્યે મોકલી દીધા. કેટલાક ઉઠી પાછા સામે આવતા તથા પડતા શરવીર ઉત્તમ ચોદાઓને અશ્વ-ત્થામાએ દુરથી કાલરાત્રિને નિવેદન કર્યા. તેમજ પાસે રહેલાઓને રથના અગ્રભાગથી મથન કરી ખીજા દુર રહેલાઓની ઉપર વિવિધ પ્રકારનાં ખાણુનો વર્ષાદ કર્યો. તેજ રીતે વળી અશ્વત્થામા, સેંકડો અંદ્રાકૃતિ યુક્ત વિચિત્ર પ્રકારની હાલ, તથા આકાશ સરખા વર્ણવાળા ખડકો કરી વિચરતો હતો. હે રાજેન્દ્ર ! એ રીતે સંગ્રામમાં અશ્વત્થામા, તેમના તંબુને, હસ્તિ ભેગા મોટા તળાવને ક્ષોભ પમાડે તેમ ક્ષોભ પમાડતો હતો. હે રાજન્ ! મોટા શબ્દ કરી ભયમર્ત તથા નિર્દાર્ત બેભાન થયેલા ચોદાઓ, દ્રુપદા હતા તથા તે તે કેટલાં દોડતા હતા. કેટલાક વિસ્તર થામ તે રીતે ચીસ પાડતા હતા. કેટલાક ધણું અસંપન્ન બોલતા હતા. નિદાને ક્ષીમે વચ્ચે તથા સંજ્ઞને પ્રાપ્ત થતા ન હતા. ખીજ છુટા થયાવાળા, કેટલાક પરસ્પર એકબી-જાને ઝોળખતા ન હતા. થાડી ગએલા કેટલાક દ્રુપદા હતા, કેટલાક પડતા હતા તથા કેટલાક ભમતા હતા, કેટલાક વિહા તથા મુગ્ધ કરી જતા હતા. હે રાજેન્દ્ર ! અશ્વ તથા હસ્તિઓ યંબલ કાપી એકલક બાગતા હતા. યંબુ આકુલ થઇ જતું હતું. તે વખતે ખીનેલા કેટલાક પુરુષ પૃથ્વીતળવિષે છુપાઇ જતા હતા. તે રીતે પૃથ્વીપર પડેલા તેમને હસ્તિ તથા અશ્વ પ્રીક્ષતા હતા. હે પુરુષર્ષભ ! હે ભરતસત્તમ ! તે વર્તતા ભયંકર સંગ્રામમાં પ્રસન્ન થયેલા કાલુસો, હર્ષથી ઉગ્મે શબ્દ કરતા હતા. હે રાજન્ ! હર્ષયુક્ત ભૂત સમુદાયે પૂરેલા તે મોટા શબ્દ, અર્થ દિશાઓને પૂરી સ્વર્ગને પણ અતિક્રમણ કરી જતો હતો. તેમનો આર્ત શબ્દ સાંભળી ત્રાસ પામેલા હસ્તિ તથા અશ્વ, યંધનથી મુક્ત થઇ તંબુ તરફ મનુષ્યોને મર્દન કરતા ભોલરૂં દોડતા હતા. રાત્રિવિષે દોડતા એવા તે અશ્વદિકથી ઉડતી ચરણ રુએ કરી તંબુઓમાં દિગુચિત અંધકાર થઇ ગયો. અંધકાર થવાથી ચોતરફથી મૂઠ થઇ મયેલા તે ભન, પિતાઓ, પુત્રને તથા ભાઇઓ, ભાઇઓને ઝોળખતા ન હતા. હે ભારત ! એ રીતે હસ્તિ હસ્તિઓને તથા નિર્જનુષ્ય એવા અશ્વ અશ્વોને અતિક્રમણ કરી કેટલાકને અત્યંત તથા મર્દન કરતા હતા. એ રીતે હરત્યાદિકે હણેલા તે, પરસ્પર એક બીજાને પણ હણતા જણાતા હતા. દોડતા એવા હસ્તિઆદિ કેટલાકને પાડી તેમને પીસતા એ રીતે તંબુમાં રહેલા નર નિદ્રા તથા અંધકારથી બેભાન થઇ ગયા. અંધકારને લીધે કાળે પ્રેરેલા ચોદાઓ, પોતા-ઓને હણતા હતા, દારપાળ દારને તથા યુદ્ધમનું રક્ષણ કરનાર યુદ્ધમને છોડી દઈ 'આ કમી દિશા છે' એની ખબર લેખને છે નહિ એના બેભાન થયેલા જેજા શક્તિ પ્રમાણે નાસી જતા હતા. હે વિભો ! મનદ્ર થયેલા તે, એકબીજાને પીછાણતા ન હતા તેથી દૈવે હથેલું છે ક્ષિત જેમનું એવા તે, 'હે તાત ! હે પુત્ર ! એ રીતે આક્રોશ કરતા હતા. પોતાના લાંબાકો મથન છોડી દઇ દિશાઓ પ્રત્યે પલાયન કરતા તેઓના મધ્યમાં મનુષ્ય, ગોત્ર તથા નાસે કરી એક બીજાને બોલવતા હતા. કેટલાક હાહાકાર કરતા પૃથ્વીપર પડતા હતા. કેટલાકે રક્તસંગ્રામમાંથી ભાગતાને દ્રોણપુત્રે વારી ગાળ્યા. એ રીતે રૂંધી અશ્વત્થામાએ વારંવાર આગ્રહ

મોડેલા, એવાન થએલા, ભય પીડિત કેટલાક, તંબુમાંથી બહાર નિકળ્યા લાગ્યા. જીવનની
 કષ્ટાવાળા તંબુમાંથી બહાર નિકળેલા ત્રાસયુક્ત થયેલાઓને દારવિષે ઉમેલા કૃતવર્તી
 તથા કૃપાચાર્ય હજીતા હતા. પડી ગયાં છે શસ્ત્ર તથા કવચ જેમનાં એવા છુટા કેશશાળા,
 કોડલા છે હાથ જેમણે, કંપતા એવા તથા બીનેલા એવા તે કોઇને પણ તેમણે મૂક્યા નહીં.
 એ રીતે તંબુમાંથી બહાર નિકળેલા કષ્ટપણુ યોદ્ધા તે એકથી છુટ્યો નહીં. હે મહારાજ !
 કૃપ તથા દુર્ભતિ હાર્દિકે, દ્રોણપુત્રનું પ્રિય કરવા દાર કેશમાંથી નિકળેલાઓને ખારી તંબુના
 તથા દેશપ્રત્યે અગ્નિ મૂક્યો તેથી તંબુમાં પ્રકાશ થયો, તેને જોઇ પિતાને આનંદ આપનાર
 અશ્વત્થામા હે મહારાજ ! ખડ્ગે હજીતો ને બાણ છોડવામાં કુશલની પેઠે વિચરતો હતો. ઉત્તમ
 એવો તે પોતા સામે આવતા કેટલાક યુવરીશને તથા દોડ્યા જતા બીજા શત્રુઓને ખડ્ગ-
 વડે જીવન મુક્ત કરતો હતો. પરાક્રમી અત્યંત ક્રોધાવમાન થયેલો દ્રોણપુત્ર, કેટલાક યોદ્ધા-
 ઓને તિલના છોડતી પેઠે ખડગથી અધ્ય દેશથી કાપી નાખતો હતો. હે ભરતર્ષભ ! સ્થાન
 કરતા નીચે પડેલા નર, અશ્વ, તથા હસ્તિએકરી પૃથ્વી સંકીર્ણ થઈ ગઇ હતી. અશ્વત્થામાએ
 હજીલા દળદો માણસમાંથી કેટલાક માથા વગરનાં થઇ, ઉભાં થઈ પાછાં પડી જતાં હતાં.
 હે ભારત ! ક્રોધાવમાન થયેલો અશ્વત્થામા, કેટલાકના આયુધ તથા બાજુપદ સહિત બાહ્ય
 કેટલાકનાં મસ્તક તથા કેટલાકના હાથોની સુંઠ સરખા સાથળ, હાથ તથા પગને કાપતો
 હતો. મહાત્મા એવો અશ્વત્થામા કેટલાકને કપાએલ પૃષ્ઠવાળા, કેટલાકને કપાણું છે મસ્તક
 જેમનું એવા તથા કેટલાકને વિમુખ કરતો હતો. કેટલાકને અધ્ય દેશ વિષે, કેટલાકને કર્ણ
 પ્રાંત વિષે તથા બીજા કેટલાકને અસદેશ વિષે હજી કેટલાકની કાયામાંજ તેનું મસ્તક પેસાડી
 દેતો હતો. એ રીતે ઘણાક મનુષ્યને હજીતો એવો તે અધકારથી ઘેર છે દર્શન જેનું એવી દારૂ
 દેખાવવાળી રાત્રિમાં સંહાર કરતો હતો. કંઈક જેમાં પ્રાણ છે એવા હજીયાલા પુરૂષ, દળદો
 બીજા તથા ઘણાક પડેલા ગજ તથા અએકરી રણમૂમિ ભયંકર છે દેખાવ જેતો એવી થઇ
 ગઇ. યક્ષ તથા રાક્ષસોએ કરી સંકીર્ણ, રથ, અશ્વ ને હસ્તિએકરી દારૂ એવા ને સંઘ્રા-
 મમાં કુદ થયેલા દ્રોણપુત્રે ખડગથી હજીલા યોદ્ધાઓ, પૃથ્વીપર પડતા હતા. તે વખતે કેટલાક
 ભયમળોને, બીજા પિતાઓને તથા બીજા કેટલાક પુત્રોને યોદ્ધારતા હતા. કેટલાક આવી રીતે
 કહેતા હતા કે સારી રીતે સુતેલાઓનું દૂરકર્મવાળા રાક્ષસોએ જે કર્યું. તે કુદ થયેલા ધૃત-
 સમ્રાટ પુત્રોએ પણ કર્યું ન હતું. કતલ થનારી પણ પાંડવોનું સાન્નિધ્ય નહિ તેથી કેમકે
 જનાર્દન જેના રક્ષક છે એવા કૃતિપુત્ર અર્જુનને જીતવા અસુર, ગંધર્વ, યક્ષ તથા રાક્ષસ
 પણ સમર્થ થઇ શકે નહીં, તેમ યજ્ઞદય, સલ વાણીવાળો, ધ્મન્ત્રિયો છે નિયમમાં જેને, સર્વ
 જીવ વિષે દયા કરનાર ધનંત્ય બર્હુન, સુતેલાને, પ્રમતને, શસ્ત્ર રહિતને, હાથ જોડી ઉમે-
 લાને, દોડતાને તથા છુટા કેશશાળાને હજી નહિ. આ કર્મ રાક્ષસોએ કર્યું એમ કહેતા ઘણાક
 બીજા પૃથ્વી ઉપર પડેલા હતા. એવી રીતે બોલતાં તથા મર્જના કરતાં મનુષ્યનો તે ભયંકર
 ઝોટો શબ્દ, મુહૂર્ત માત્રે શાંત થઇ ગયો, બને ર્ધિરે કરી વ્યાપ એવી પૃથ્વી ઉપર હૈડતી
 રક્ષ પણ ક્ષતમાનમાં અંતર્ધ્યાન થઇ ગઇ. કુદ થયેલા અશ્વત્થામાએ ચેટા કરતાં, ઉદ્ધિગ
 તથા ઉત્સાહ વગરનાં હજીરો મનુષ્યોને પશુપતિ જેમ પશુને હજી તેમ ભૂમિપર પાડ્યાં. એક
 બીજાને મળી સુતેલાં, નાસતાં, સંતાએલાં તથા યુદ્ધ કરતાં એ સર્વને અશ્વત્થામાએ હણ્યાં. અ-
 ગ્નિથી બાળવા મોડેલા તથા હજીલા મોડેલા યોદ્ધાઓ, પરસ્પર એકબીજાને ચમત્ક્રમ્યે મોકલતા
 હતા. હે શબ્દેદ્રી ! એ રીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ તે રાત્રિમાં પાંડવોના મોટા સૈન્યને યજ્ઞ-

લોકાત્મે મોકલી દીધું. નર, ગજ તથા અશ્વનો ક્ષય કરનારી ભયંકર રાત્રિ નિશાચર પ્રાણિ-
ઓને હર્ષ વધારનારી હા, નરમાંસને ખાતા તથા શ્વરનું પાન કરતા, વિકરાળ, પર્વત
સરખા દાંતવાળા, રત્નેયુક્ત, માથે છે જટા જેમને, મોટા કપોતવાળા, પાંચ પગ તથા મોટા
ઉદરવાળા અનેક તરેહના રાક્ષસ તથા પિશાચ ત્યાં ફરતા દેખાતા હતા. કેટલાક અવળી
આંગળીવાળા, રૂક્ષ, વિરૂપ, ભયંકર શબ્દવાળા, પટાળજી અધિકા, નીલ છે કંઈ જેમનો એવા
ભયંકર, પુત્ર, દારસહિત અત્યંત ક્રૂર, દુઃખે કરી દેખી શકાય નહિ એવા, અત્યંત નિર્દય
રાક્ષસોનાં વિવિધ પ્રકારનાં રૂપ દેખાતાં હતાં. બીજા કેટલાક ગણ, 'આ પરમ મેધ્ય છે,
આ સ્વાદિષ્ટ છે,' એમ કહી શ્વરનું પાન કરી પ્રસન્ન થઈ નૃત્ય કરતા હતા. મેદ, મજ્જા,
અસ્થિ, રક્ત તથા વસાનું ભક્ષણ કરનાર; પારકા માંસને ખાનાર, માંસથી જીવનાર, કેટલાક
મોટા પેટવાળા રાક્ષસો, વસાનું પાન કરી દોડતા હતા. નાના પ્રકારના મુખવાળા, રૌદ્ર, માંસ
ખાનાર અયુત, પ્રયુત, તથા અર્બુદ છે સંખ્યા જેમની એવા રાક્ષસ ત્યાં ફરતા દેખાતા હતા.
એ રીતે ઘોર છે રૂપ જેમનાં એવાં ક્રૂર કર્મવાળા, હર્ષિત, તૃપ્ત થએલા રાક્ષસોના અસંખ્ય
ગણ દેખાતા હતા. તેમજ મોટા સંગ્રામમાં હે જનાધિપ ! એકઠાં મળેલાં ત્રણાંક ભૂત પણ ત્યાં
હતાં, પછી પ્રત્યૂષ કાળ થયો તે વખતે તેને ત્યાંથી પાછું જવાની ઇચ્છા થઈ. હે પ્રભો !
અશ્વત્થામાને મનુષ્યના શ્વિરે સિંચન કરેલી હાથ સાથે મળી ગએલી તરવારની મૂઠ જાણે
હાથ સાથે એકીભૂત થઈ ગઈ હોય નહિ તેવી લાગતી હતી. એ રીતે અશ્વત્થામા, મનુષ્યનો
ક્ષય કરી દુર્ગમ એવી પદ્ધતિને પ્રાપ્ત થઈ યુગાંત વિષે સર્વ ભૂતને ભરમ કરી અગ્નિ શોભે
તેમ શોભતો હતો. હે પ્રભો ! એવી રીતે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, પ્રતિજ્ઞા કર્યાં પ્રમાણે કર્મ
કરી દુર્ગમ પદ્ધતિને પ્રાપ્ત થઈ પિતા સંજયી ગયો છે સત્તાપ જેનો એવો થયો. પછી જે
રીતે સુષ્ઠ ગયાં છે મનુષ્ય જેમાં એવા તંબુમાં પ્રવિષ્ટ થયો તે જ રીતે મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવો
તે, મરણથી બંધુ નિઃશબ્દ થયા પછી ત્યાંથી નિકળ્યો. પરાક્રમી એવા તેણે તંબુમાંથી નિકળી
ખેડ સાથે મળી હે વિભો ! હર્ષથી પોતાનું કરેલું કર્મ તેમને કહી જતાચું. તેનું પ્રિય કરનાર
એના તે ખેડને હજારો પચાસ તથા સંજયોના હનનરૂપ પોતાનું પ્રિય કર્મ કહી જતાચું.
એ રીતે પરસ્પર એક બીજાનું કર્મ સાંભળી હર્ષયુક્ત થઈ પોકારતા તેઓ તાલિયો પાકવા
લાગ્યા. મનુષ્યનો ક્ષય જેમાં છે એવી તે રાત્રિ સારી રીતે સુતેલા ગાફલ સોમકાને અત્યંત દારૂ
થઈ. હે રાજન ! કાળનો પર્યાય દુરતિક્રમ છે, એમાં સંશય નહિ. કારણ કે કાળના પર્યાયથી
ચોલાઓ આપણી તરફના મનુષ્યનો ક્ષય કરી છેવટ પોતે હણાયા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે કે, મારા
પુત્રના જયને ઇચ્છતા મહારથિ અશ્વત્થામાએ આનું અત્યંત મોટું કર્મ પૂરેજ કેમ ન કર્યું ?
મારા પુત્ર હણાયા પછી મહાત્મા દ્રોણપુત્રે આ ક્ષુદ્ર કામ કેમ કર્યું ? તે તું મને કહે. સંજય
કહે છે — હે કુરંદન ! પાંડવ બુદ્ધિમાન કેશવ ભગવાન, તથા સાત્યકિના અસાન્નિધ્યથી દ્રોણ-
પુત્રે. હાલ આ કર્મ સાધ્યું અને પૂર્વે તેમના ભયથી એણે તે કામ ન કર્યું. કેમકે તેમની સમક્ષ
ઈંદ્ર સરખો હોય તોપણ આમ કરી શકે નહિ. હે રાજન ! આ ભયંકર હનન સુતેલા મનુ-
ષ્યનું થયું. એ રીતે પાંડવોના જેમાં નાશ છે એવો જનક્ષય કરી અન્યોન્ય મળી 'ધણું સાફ
થયું, ધણું સાફ થયું' એ રીતે મહારથિઓ કહેવા લાગ્યા. પછી તે ખેડિએ પ્રશંસા કરેલા
દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા તે ખેડને મળી હર્ષથી આવી રીતે ઉત્તમ એવું વાક્ય કહેવા લાગ્યા કે,
સર્વ પાંચાળ તથા દ્રૌપદીના પુત્ર મેં હણ્યા. તેમજ સોમક તથા બાકી રહેલા સર્વ મત્સ્યને

પશુ મેં હજ્યા. આપણે હવે કૃતકૃત્ય થયા, માટે આપણા રાજ્ય છોડતે! હોય તો, આપણે બનેલું જતાંત તેને કહીએ માટે જલદી ચાલો.

इदानीं कृतकृत्याः स्म यामतत्रैवमाचिरं ।

यदि जीवति नो राजा तस्मैशंसामहे वयं ॥

इति श्री महाभारते सौमिकपर्वणि रात्रियुद्धे पांचालादिवधे गुर्ज भाषाया-
मष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૯ મો. વેર લીધાનું દુર્યોધનને નિવેદન.

संजय उवाच—ते हन्वा सर्वपांचालान् द्रौपदेयांश्च सर्वशः ।

आगच्छन् सहितास्तत्र यत्र दुर्योधनो हतः ॥ १ ॥

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તેઓ સર્વ પાંચાળ તથા દ્રૌપદીના પુત્રાને ચોતરફથી હણી એકઠા મળેલા તે જ્યાં દુર્યોધન પડેલો હતો ત્યાં આવ્યા. ત્યાં જઈ કંઈક પ્રાણુવાળા રાજાને જોઈ રથમાંથી નીચે ઉતરી તમારા પુત્ર પાસે મેઠા. હે રાજેન્દ્ર ! ભાગ્યા છે સાથળ જેના, કષ્ટયુક્ત પ્રાણુવાળા, બેભાન સરખા, મુખથી રૂધિરનું વમન કરતા, ઘેર છે દર્શન જેનું એવા, બ્રહ્મુંક ભક્ષણ કરનાર શિયાળ, વૃક ઇત્યાદિ શિકારી પશુવડે વીંટાયલા, ખાવાને ઇચ્છતા શ્વાપદોને કષ્ટી નિવારણ કરતા, પૃથ્વી વિષે એજા કરતા, અત્યંત છે વેદના જેને, અત્યંત રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત પૃથ્વી વિષે સુતેલા તેને જોઈ હણતાં બાકી રહેલા શોકાર્ત એવા તે ત્રણ શરવીરોએ તેની પાસે જઈ આમ કહ્યું. અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય તથા સાત્વત કૃતવર્મા, તે ત્રણ મહારથિઓએ કરી વીંટાયલો રૂધિરે કરી લીંપાયલો, શ્વાસોર્ણાસ કરતો રાજા, ત્રણ અગ્નિએ કરી વેદી શોભે તેમ શોભતો હતો. તે અવસ્થાને યોગ્ય નહિ એવા સુતેલા રાજાને જોઈ અવિસભ દુઃખે કરી તે ત્રણે જણ રોવા લાગ્યા. પછી હાથે કરી રણમાં સુતેલા રાજાના મુખ ઉપરથી રૂધિરને લોહી, દયાથી બોલવા લાગ્યા. પ્રથમ કૃપાચાર્ય બોલ્યા કે, અગિયાર અ-ક્ષૌહિણીના પતિ એવો હણાયલો રૂધિરે કરી વ્યાપ્ત દુર્યોધન, રણમૂમિમાં સુતો છે એ કંઈ દેવને અતિભાર નથી. ગદા છે પ્રિય જેને એવા સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળા દુર્યોધનની શોભિતી પૃથ્વી વિષે પડેલી આ ગદાને જુઓ. શર એવા એને સંગ્રામ વિષે છોડતી નહિ એવી આ ગદા, આ સમયે સ્વર્ગ પ્રત્યે જતા યશસ્વી રાજાને પશુ છોડતી નથી, ધર વિષે રહેલા શયનમાં સુતેલી, પ્રીતિમતિ ભાર્યાજ જાણે હોય નહિ જેવી શરવીર રાજા સંગ્રામે રહેલી સુવર્ણથી શોભિતી આ ગદાને જુઓ. શત્રુને તપાવનાર એવો આ રાજા, મૃદાંભિષિકત રાજાઓમાં અમૂલ્યો હતો, ભીમસેને હણેલો તે, આ વખતે રણમાં લોટે છે માટે કાળના વિપર્યાયને જુઓ. જેણે સંગ્રામના મધ્યમાં હણેલા દેવિઓ પૃથ્વીપર સૂતા હતા, પારકાઓએ હણેલો તે આ કુરુરાજ અભ્યારે પૃથ્વીપર સુતેલો છે. જેને સેકડો રાજાઓ, બપથી નમતા હતા તે માંસ ખાનાર શિકારી પ્રાણીએ વીંટાયલો આ વીરશત્રુમાં સૂતો છે પૂર્વે આઠાણો, ધનવારતે ઇશ્વર એવા જેને સેવતા હતા, તે રાજાને માંસાર્થિ પ્રાણીઓ અત્યારે સેવે છે.

સંશય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે ભરતસતતમ ! પછો અન્વચામા, સુતેલા કુરુષેકને જોઈ
 દયા આવે તેમ આવી રીતે કહેવા લાગ્યા, કે—હે રાજસાહીબ ! હે જનન્ય ! સંકર્ષણના શિખ,
 અળવાન, ક્રિયાકુશળ એવા તને યુદ્ધમાં કુમેરની જેને ઉપમા અપાય એવો તથા સર્વ ધનુ-
 પમાનમાં મુખ્ય કહે છે. તેમ છતાં નિરંતર પાપાત્મવાન બીમસેને તારૂં છિદ્ર કેમ જોયું ? હે
 મહારાજ ! સંગ્રામમાં બીમસેને હણેલા તને અમે જોઈએ છીએ માટે આ લોકવિષે જરૂર
 કાળ મળવત્તર છે એમાં સંશય નહિ. સર્વ ધર્મ જાણનાર એવા તને મંદ તથા ક્ષુદ્ર એવા
 પાપરૂપ બીમસેને છળે કરી કેમ હણ્યો ? કાળ દુરત્યય છે એમાં સંશય નહિ. ધર્મયુદ્ધમાં સં-
 ગ્રામ વારતે પરાક્રમથી તને મોઢાવી બીમસેને અધમથી ગદાએ કરી સાથળે હણ્યો છે. અર્ધમે
 કરી સંગ્રામ વિષે હણેલા તારૂં મસ્તક બીમસેને પગેકરી મદન કર્યું તેની પશુ ઉપેક્ષા કરનાર
 ધૃષ્ટ્યુ તથા યુધિષ્ઠિરને ધિક્કાર છે. તને છળે કરી બીમસેને પાડ્યો છે માટે ન્યાં સુધી પ્રા-
 જિએ રહેશે ત્યાં સુધી થોડાઓ યુદ્ધ વિષે હંમેશા બીમસેનનો અપવાદ કરશે, એમાં સંશય
 નહિ. હે રાજન ! યદુનંદન એવા રામ પશુ ગદાયુદ્ધ વિષે દુર્યોધન સમાન બીજો કોઈ વધી
 એ રીતે તારી પ્રશંસા કરતા હતા. હે પ્રભો ! હે ભારત ! હે રાજન ! વાણેય અળરામ સજા
 વિષે પશુ તારી શ્લાઘા કરતા હતા કે ગદા યુદ્ધમાં તો મારો કૌરવ્ય એવો તે જ એક શિખ
 છે ને પરમ ઋષિઓ સંગ્રામમાં સન્મુખ હણાયલા ક્ષત્રિયોને પ્રશસ્ત એવી જે ગતિ કહે છે
 તે ગતિને તું પ્રાપ્ત થયો છે. હે પુરૂષર્ષભ ! હે દુર્યોધન ! હું તારો શાય નથી કરતો પણ
 હણ્યા છે પુત્ર જેમના એવા તારા પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર તથા તારી માતા માંધારીના શાય કરે
 છું. શાય કરતાં તે બેહ બિહુક જેમાં ઘર્ષ આ પૃથ્વી પ્રત્યે વિચરશે. ધર્મગુનું છે જ્ઞાન જેમને
 એવા ધૃષ્ટિકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા ધૃષ્ટ્યુ તથા દુર્મતિ અર્જુનને ધિક્કાર છે, કેમકે જેમણે,
 બીમસેને મારવા માંડેલા તારી ઉપેક્ષા કરી. હે નરાધિપ ! નિર્લજ્જ એવા તે સર્વ થાંડો
 પણ કેવી રીતે અમે દુર્યોધનને માર્યો એમ કહેશે. હે માંધારીના પુત્ર ! તું તો હે પુરૂષર્ષભ !
 ધર્મે કરી શત્રુની સન્મુખ સંગ્રામમાં હણાયો માટે તને ધન્ય છે, પણ હણ્યા છે પુત્ર, જ્ઞાતિ
 તથા આંધવ જેના એવી માંધારી તથા દુર્ધર્ષ એવો પ્રતાપશ્રુ તારો પિતા ધૃતરાષ્ટ્ર, એ બેહ
 કથી ગતિને પ્રાપ્ત થશે ? અમે રાજ એવા તને આગળ કરી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા નહીં માટે
 કૃત્યમર્તિ, મને તથા મહારથિ કૃપને પણ ધિક્કાર છે. સર્વ કામનો દાતા પ્રજાનું હિત તથા
 તેની રક્ષા કરનાર અમે તારી પાછળ આવતા માટે મનુષ્યમાં અધમ એવા અમને પણ ધિ-
 ક્કાર છે. હે નરવ્યાધ ! કૃપનાં, મારાં તથા મારા પિતાનાં ઘર તારાં પરાક્રમથી રત્નમન છે
 તેવાંજ અમારા સેવકોનાં ઘર પણ છે, તેમ તારા પ્રસાદથી મિત્ર તથા આંધવ સહિત અમે
 ધણીક જેમાં દક્ષિણ છે એવા મુખ્ય યજ્ઞ કર્યા. હવે પાપી એવા અમે કેમ જીવીશું ? હે
 રાજન ! જેઓ સૈન્યથી સર્વ રાજ્યોને આગળ કરી તું ગયો હતો, તે સહિત પરમ ગતિને
 પ્રાપ્ત થતા અમે ત્રણજ તારો પાછળ આવતા નથી તેથી અમે જાણીએ છીએ. હીન
 છે પુરૂષર્ષ જેનાં એવા તારાં સુકૃતને યદ કરતાં અમારૂં કોઈ એવું કર્યું છે કે જેથી અમે
 તારી પાછળ આવતા નથી. હે કુરુષેક ! દુઃખ થાય તે રીતે અમે આ પૃથ્વીમાં વિચરીશું
 પણ હે રાજન ! તારા વગર અમને શાંતિ તથા સુખ નહિ મળે. હે મહારાજ ! તમે સ્વર્ગમાં
 જઈ મહારથિઓ પાસે જઈ મોઢા તથા ઐહ ધટ્ટી રીતે મારાં વચનથી તેમને સંકર કહ્યો.
 અમે સર્વ ધનુષ્માનમાં ધ્વજરૂપ અશ્વાર્ચની પૂજા કરી હે નરાધિપ ! આજ એ ધૃષ્ટકુળને
 હણ્યો, એ વૃત્તાંત તેમની આગળ કહેજો. તેમજ મહારથિ એવા બાહિક સંજ્ઞાને, સૈધવ એક

જ્યદ્વદને, એસહતને, જરિશ્વતને તથા પૂર્વે સ્વર્ગમાં ગએલા બીજા એક રાજ્યએને મળને અને અમારાં વાક્યથી અમારી વતી તેમને કુશળ પૂછજો.

સંજય કહે છે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એ રીતે લાગ્યા છે સાથળ જેના એવા અચેતન થએલા રાજ્યને કહી, અશ્વત્થામા, વળી તેની સામે જેઈ આવી રીતે વચ્ચન કહેવા લાગ્યો કે, હું દુર્યોધન ! તું જીવે છે માટે ઐત્રને સુખદાયક એવું માંડે વાક્ય સાંભળ. તે પાંચ ભાઈ પાંડવ, વાસુદેવ તથા સાત્યકિ એ સાત પાંડવ તરફના શેષ રહ્યા, ને હું, કૃતવર્મા તથા શરદ્વાન પુત્ર કૃપાચાર્ય, એ ત્રણ અમે તારી તરફના બાકી રહ્યા. સર્વ દ્રૌપદીના પુત્ર, ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પુત્ર, સર્વ પાંચાળ, તથા હણાતાં બાકી રહેલા મત્સ્યને પણ અમે હણ્યા. એમના કર્યા પ્રમાણે આપણે સામું કરી બતાવ્યું અને હણાયા છે પુત્ર જેમના એવા પાંડવ નિર્વેશ થયા. વળી સુતેલા હતા તે વખતે નર તથા વાહન સહિત તેમનો શિબિર બાળી નાંખ્યો. હે મહીપતે ! મેં તંબુમાં પ્રવેશ કરી રાત્રિ વિષે પાપકર્મવાળા ધૃષ્ટદ્યુમ્નને પશુની માફક મારી નાખ્યો.

દુર્યોધન રાજ્ય તો મનને પ્રિય એવી તે વાણી સાંભળી પાછો ચેતના પામી આવી રીતે કહેવા લાગ્યો કે, જે માંડે કાર્ય આજ કૃપ તથા બોજ સહિત તેં કર્યું તે કાર્ય, મંગા પુત્ર બીજા, કહેલું તથા તારા પિતાએ પણ કર્યું ન હતું. હુદ્ર એવા તે સેનાપતિ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને શિખરિ સહિત તેં હણ્યો તેથી આ સમે મારા આત્માને હું મન્દ્ર સરખો માનું છું. કલ્યાણને તમે પામો, તમારું કલ્યાણ થાયો, આપણા સમાગમ હવે સ્વર્ગમાં થશે; એટલું કહી તૂંધીલાવને પ્રાપ્ત થએલો ઉદાર મનવાળો શરવીર કુરુરાજ, સંબંધિઓ સંબંધી દુઃખને છોડી દઇ પોતાના પ્રાણને ત્યાગ કરી પવિત્ર એવા સ્વર્ગપ્રત્યે ગયો. શરીર, પૃથ્વીપર પડી રહ્યું. હે નૃપ ! એ રીતે તમારો પુત્ર દુર્યોધન, નિધનને પ્રાપ્ત થયો. સંગ્રામ વિષે શરવીર એવો તે આગળ થયો અને પછી શત્રુઓએ તેને હણ્યો. આ રીતે રાજ્યને મળી વારંવાર તેને ખેતા તેઓ પછી પોતપોતાના રથમાં ખેડા. કરણા આવે એવી તમારા પુત્રની વાણી સાંભળી પ્રત્યુષકળ થયો તે વખતે શોકાર્ત્ત એવા તે, નગર તરફ ગયા. હે રાજન ! એ રીતે તમારા ખરાબ વિચારથી ધોર તથા ભયંકર એવો કૌરવ પાંડવોની સેનાને ક્ષય થયો. હે અતલ ! તમારો પુત્ર સ્વર્ગમાં ગયા પછી શોકથી પીડિત માંડે ઋષિદત્ત દિવ્યશક્તિ હવું તે આજ નષ્ટ થઇ ગયું. વૈશંપાયન કહે છે, હે જનમેજય ! એ રીતે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્ય પુત્રનું નિધન સાંભળી ઉડા નિસાસો મૂકી ચિંતામાં પડ્યા.

इति भुत्वा स नृपतिः पुत्रस्य निधनं तदा ।

निःશ्वસ्य दीर्घमुष्णं च ततश्चिता परो भवेत् ॥

इति श्री महाभारते सौत्तिकपर्वणि दुर्योधनप्राणत्यागे गुर्जरपाक्षिकां
नवमोऽध्यायः ॥ ૧ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો. યુધિષ્ઠિરને લાગેલું પુત્ર મરણનું દુઃખ.

ઐષીકપર્વ.

દૈશંપાયન ઉવાચ—તસ્યાં રાજ્યાં વ્યતીતાયાં ધૃષ્ટદ્યુમ્નસ્ય સારથિઃ ।

રાજાંસ ધર્મરાજાય સૌસિકે કવનંકૃતં ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! તે રાત્રિ વ્યતીત થયા પછી ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો સારથિ રાતે થએલો તે નાશ ધર્મરાજ આગળ જઈ તેમને કહેવા લાગ્યો કે, પોતાના તંત્રુમાં વિશ્વાસથી સુનેલા પશુ ગાફલ એવા દુષ્ટના પુત્રો સહિત દ્રૌપદીના પુત્રોને રાત્રિવિષે અશ્વત્થામાએ હણ્યા. કૂર એવો કૃતવર્મા, ગૌતમ એવા કૃપ તથા પાપરૂપ અશ્વત્થામાએ રાત્રિએ તમારો શિબિર બાળ્યો. ભાલાં, શક્તિ તથા પરશ્વધેરી હજારો નર, ગજ તથા અશ્વોને કાપતા એએએ તમારું સૈન્ય, નિઃશેષ કર્યું. હે ભારત ! તે વખતે પરશ્વધોએ કરી કાપવા માંડેલા મોટા વનના સરખો તમારા સૈન્યનો અત્યંત મોટો શબ્દ સાંભળાતો હતો. હે મહામતે ! હે મહાત્મન ! તે સૈન્યમાંથી વ્યત્ર એવા કૃતવર્માથી કાઢી રીતે મુક્ત થએલો હું એકલોજ અવશેષ રહ્યો છું. સત્તાં અમંગલ વાક્ય સાંભળી પુત્રના શોકયુક્ત, દુર્ધર્ષ એવા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર, પૃથ્વીપર પડી ગયા. એ રીતે દૈર્ઘ્ય મર્યાદા છોડી દઈ ભૂમિપર પડતા રાગને, સાત્મકિ, ભીમસેન, અર્જુન તથા માદ્રીપુત્ર નકુલ સહદેવે પકડી રાખ્યા. પછી લખ્ત્ર થઇ છે સંગ્રા જેને એવા, પૂર્વે શત્રુઓને જીતી પછી જીતાયલા કૃતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર, શોકથી વિદ્રુગ એવી વાણીએ કરી પીડિતની પેઠે આવી રીતે તિલાપ કરવા લાગ્યા. દિવ્ય ચક્ષુવાળાઓને પણ અર્થોની ગતિ દુર્વિદ છે એમાં સંશય નહિ, કેમકે જીતેલા બીજા શત્રુઓ જીતે છે ને જય પામેલા આપણે જીતાયા. શત્રુઓના ભાષણો, વચ્ચ, પિતૃઓ, પુત્ર, સહદ્રગણ, બંધુ, ચાકર તથા પૌત્રોને હણી સર્વને જીતી પાછગથી આપણે જીતાયા. કાઢવખતે અનર્થ અર્થ સરખો થાય છે ને કાઢવખતે અર્થ દેખાતા હોય પણ તે અનર્થરૂપ થાય છે, તેમ આપણો જય આથી અજઞ્ઞાકાર થયો, કારણ કે જયથીજ પાછો પરાજય થયો. જે વસ્તુ જીતી આપણે પ્રાપ્ત થએલાની પેઠે દુર્મતિ જન પથ્થાતાપ કરે, પારકાઓએ જીતેલો તે, તેથી પોતાનો જય કેમ માને, જે આપણને સંખ્યાબિંબોના વધેકરી વિજયને ઠેકાણે પાપજ પ્રાપ્ત થયું. જીતેલા સાવધાન એવા તેમણે જયશીલ એવા આપણને હરાવ્યા. કર્ણ તથા નેલીક નામના બાણરૂપી છે દંષ્ટ્રા જેની, ખડ્ગરૂપી જિજ્ઞાવાળા, ધનુષરૂપી બગાસાં યુક્ત, બળંકર પ્રત્યંચા તથા તલાંના શબ્દરૂપી નાદવાળા, કુહુ થએલા, પુરૂષમાં મિહરૂષ, સંગ્રામમાં પલાયન ન કરનાર, કર્ણના પ્રમાદથી છુટેલા તે આજ હણ્યાયા. રથરૂપી છે હ્રદ જેમાં, બાણની વૃષ્ટિરૂપ ઉર્મિમાન, રત્નયુક્ત, વાહનરૂપી વાજિ સહિત, શક્તિ તથા ખડ્ગરૂપી મીન, અને જ્વજ તથા હસ્તિરૂપ છે નક જેમાં, ધનુષરૂપ આર્વત તથા મોટા બાણરૂપી છે શીશુ જેમાં એવા સંગ્રામરૂપી ચંદ્રોદયના વેગથી છે ભરતી જેમાં, પ્રત્યંચા, તલાં તથા નેમિના શબ્દરૂપી છે શબ્દ જેમાં એવા દ્રોણરૂપી નૌકા-એકરી જેઓ ઉતર્યા હતા તે રાજપુત્રો પ્રમાદથી આજ હણ્યાયા. આ જીવલોકમાં પ્રમાદથી અધિક મનુષ્યનો બીજો કોઇ શત્રુ નથી, કેમકે પ્રમત્ત એવા નરને અર્થો ચોતરફથી ત્યાગ કરે છે અને અનર્થો ઘેરી લે છે. જ્વજના ઉત્તમ અગ્રભાગરૂપી ઉંચા ધુમરૂપી જ્વજ જેના, બાણરૂપી જ્વજાવાળા, ક્રોધરૂપી છે મોટો વાયુ જેમાં એવા કવચ તથા નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રો

હોખવાલા, મોટી સેનારૂપ શુદ્ધ તૃણમૂલના દાવાનલે અભિગ્રત, મોટા સંગ્રામમાં મરણ કરેલા, આયુધરૂપી છે તીક્ષ્ણ વેગ જેનો એવા બીજામય અભિદાહને જે સહન કરી ગયો તે રાજપુત પ્રમાદથી આજે હણાયો. પ્રમત્ત એવો પુરૂષ, વિદ્યા, તપ, શ્રી તથા યશને પ્રાપ્ત થવા શક્ત થતો નથી. એ પ્રમાદેકરી સર્વ શત્રુઓન હણી સુખેથી વૃદ્ધિ પામતા મહેન્દ્રને જો. સમુદ્રને તરી જઈ કુનદીમાં ખૂડેલા સંમૃદ્ધિવાળા વ્યાપારીની પેઠે સર્વ સૈન્યસમુદ્રને તરી જઈ પ્રમાદથી હણાયલા ઈન્દ્રની જેમને ઉપમા અપાય એવા રાજાઓના પુત્ર તથા પૌત્રોને જો. અસહનશીલ એવા શત્રુઓએ ટાઢા લોહીમાં હણેલા તેઓ તો સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થયા, એમાં સંશય નહિ, પણ હું તો દ્રૌપદીને શોચું છું કે જે નિર્ભય એવી સંધ્યા છે ને, આજ શોકાર્ણમાં ભુડી જશે. ભાઈઓ, પુત્ર તથા વૃદ્ધ પિતા પાંચાલરાજ હણાયો, એવું માંભળી શોકેકરી કૃશ થયું છે. અંશ જેનું એવી તે સંસારહિત થઈ પૃથ્વી ઉપર પડી જશે. શોકથી ઉત્પન્ન થએલા દુઃખના પારને ન પામતી, સુખને ઉચિત, પુત્રનો ક્ષય અને ભાઈઓના વંચથી થએલા સંતાપે કરી બળેલી એવી તે કેમ જીવશે? એ રીતે વિલાપ કરતા પીડિત થયેલા કૌરવોના રાજાએ નકુલને કહ્યું કે, તું જા, ને માતૃપક્ષ સહિત મંદ ભાગ્યવાળી રાજપુત્રીને અહિં બોલાવી લાવ. માદ્રીપુત્ર નકુળ ધર્મેકરી ધર્મરાજની જેને ઉપમા અપાય એવા રાજાના વાક્યનો સ્વીકાર કરી તત્કાળ રથેકરી પાંચાળ રાજાની સ્ત્રિઓ જ્યાં હતી એવાં દેવી દ્રૌપદીના ઘરપ્રત્યે ગયો. એ રીતે માદ્રીપુત્ર નકુળને પ્રસ્થાન કરાવી રૂઢન કરતા અજમીદવંશમાં ઉત્પન્ન થ મેંત્રા શોકદિતિ યુધિષ્ઠિર રાજા, સંબંધિઓ સહિત, ભૂતગણેકરી સંકીર્ણ એવા સંગ્રામ સ્થાન પ્રત્યે ગયા. ત્યાં જઈ ઉઘ્ર છે રૂપ જેનું એવા અમંગળરૂપ તે સ્થાનપ્રત્યે પ્રવેશ કરી, પૃથ્વીપર સુનેલા રૂધિરે કરી આર્દ્ર છે શરીર જેમનાં એવા બેદાએલ દેહવાળા, હણ્યાયાં છે મસ્તક જેમનાં એવા પુત્ર, સહદે તથા મિત્રોને જોઈ અત્યંત પીડિત છે રૂપ જેમનું એવા ધર્મ ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, કૌરવોમાં મુખ્ય યુધિષ્ઠિર રાજા, ઉઘ્રા સ્વરથી બૂમ પાડી બેભાન થઈ ગણસહિત પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા.

સતાંસ્તુ દદ્ધા મૃશમાર્તરૂપો યુધિષ્ઠિરો ધમંભૃતાં વરિષ્ઠં ।

ઝઞ્ઞૈઃ પ્રચુક્રોશ ચ કૌરવાપ્રઃ પપાત ચોઘ્યાં સગળાં વિસંઘઃ ॥

इति श्री महाभारते सौप्तिकपर्वणि ऐषीकपर्वणि युधिष्ठिराश्विरमवेक्षे
गुर्जरभाषायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૧૧ મો. અશ્વત્થામા પુંડે લીમ.

वैशंपायन उवाच—स दृष्ट्वा निहतान् संख्ये पुत्रान् पौत्रान् सस्वींस्तथा ।

महादुःखपरितात्मा बभूव जनमेजयः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! સંગ્રામમાં હણાયલા પુત્ર, પૌત્ર તથા મિત્રોને જોઈ રાજા મહા દુઃખે કરી બ્યાસ છે આત્મા જેનો એવા થયા. પુત્ર, પૌત્ર, ભાઈઓ તથા સ્વજનોને યાદ કરતા તે મહાત્માને મોટો શોક ઉત્પન્ન થયો. તેથી અશ્રુ મે કરી પરિપૂર્ણ છે નેત્ર જેનાં એવા, કંપાયમાન શરીરવાળા બેભાન સરખા તેમને અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થએલા સંબંધિઓ

પ્રિયો, સાંત્વના કરતા હતા, એટલામાં સમર્થ નકુળ પરમ પીડિત એવી દ્રૌપદી સહિત, સર્વ સરખી કાંતિવાળા રથેકરી ત્યાં આગ્યો. ઉપપન્ન્ય ગંગેલી સર્વ, પુત્રના નિનાસરૂપ અત્યંત અપ્રિય એવું વૃત્તાંત સાંભળી વાયુએ ચોતરફથી નમાવેલી કંપતી એવી કેળ હોય નહિ બાળે તેવી વ્યથિત થએલી શોકાત્ દ્રૌપદી, રાજને મળતાંજ પૃથ્વીપર પડી ગઇ. તે વખતે પ્રહુક્તિ કમળના પત્ર સરખાં નેત્રવાળી તેનું મુખ, તત્કાળ રાહુએ ગળેલા ચંદ્રમા સરખું થઇ ગયું. તે રીતે પડી ગએલી તેને જોઈ ક્રોધી એવા સત્ય પરાક્ર-વાળા ભીમસેને પાસે જઇ બે હાથથી તેને ઝીલી લીધી. એ રીતે ભીમસેને આશ્વાસના કરેલી રૂદન કરતી ક્રોધાશ-મ્મન થએલી દ્રૌપદી, ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા પાંડવ યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગી કે, હે રા-જન્ ! ક્ષાત્રધર્મે કરી પુત્રોને યમરાજને ત્યાં વળાવી સમગ્ર પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થઇ હવે તેને ભોગ-વશે એ ધણું સાફ થયું. હે પાર્થ ! સમગ્ર પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થઇ, કુશલ એવા તમે મહોન્નત દક્ષિત સરખી ગતિવાળા સુમદ્રા પુત્ર અભિમન્યુને યાદ નહિ કરો, એ પણ ધણું સાફ થયું, ક્ષાત્રધર્મે કરી હણાયલા ચરવીર પુત્રોને ઉપપ્લવ્ય વિષે હું સહિત તમે યાદ નહિ કરો, એ પણ ધણું સાફ. હે પાર્થ ! પાપ કર્મવાળા અશ્વત્થામાએ સુતેલાઓનો કરેલો વધ સાંભળી ઉત્પન્ન થએલા શોક, અગ્નિ જેમ પોતાના આશ્રયને બાળે તેમ મને બાળે છે, માટે આજ કુદરમાં પરાક્રમ કરી પાપ કરનાર એવા પરિવાર સહિત અશ્વત્થામાનું જીવિત બે તમે હરણુ નહિ કરો તો હે પાંડવો ! અહીંજ હું અજ જાહનો ત્યાગ કરી દષ્ટ, એમ તમે જાણો. દ્રોણપુત્ર પાપ કર્મના રૂળને બે નહિ પ્રાપ્ત થાય તો તેમ કરીશ, એમ કહી યશસ્વિની દ્રૌ-પદી ધર્મરાજ પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર પાસે જઇ બેઠી. પોતાની પાસે બેઠેલી પોતાની પ્રિયા એવી સહિષ્ણુને જોઈ પાંડુપુત્ર રાજર્ષિ ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરે સુંદર છે દર્શન જેનું એવી દ્રૌપદીને કહ્યું કે, હે શુભ ! હે ધર્મ ! તારા પુત્ર તથા લાઇઓ તો ધર્મયુદ્ધ કરી ધર્મરૂપ મરણને પ્રાપ્ત થયા, માટે તેમનો શોક કરવા તું યોગ્ય નથી. હે કલ્યાણી ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા અદિથી દૂર દુર્ગ એવા વન તરફ નાસી ગયો છે, વાસ્તે હે શોભને ! સંગ્રામમાં તેનું પડવું તારા જાણુ-વામાં કેમ આવશે ? યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી દ્રૌપદી બોલ્યાં કે, દ્રોણપુત્રના મસ્તક વિષે રહેલો સહજમણિ મેં જોયો છે માટે સંગ્રામમાં તે પાપીને હણી અહિં આણેલા મણિને હું જોઈ એટલે મને ખાતરી થશે. હે રાજન્ ! એ મણિ મારા મસ્તક વિષે રાખી હું જીવું એવી મારી મતિ છે. સુંદર દેખાવવાળી દ્રૌપદી પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને આમ કહી પછી ભીમસેન પાસે જઇ બેઠી કે, હે ભીમ ! ક્ષાત્રધર્મને યાદ કરી તું મારી રક્ષા કરવા યોગ્ય છે. પાપકર્મવાળા અશ્વત્થામાને ઈંદ્રે જેમ શંખરાસુરને હણ્યો હતો તેમ તું હણ. પરાક્રમ વિષે તારા સરખો બીજો કોઇ પણ પુરૂષ છે નહિ, તે વાત સર્વ લોકમાં વિખ્યાત છે. પરમ એવું દુઃખ પ્રાપ્ત થયું ત્યારે વારણ્યવત નગરમાં પણ પાંડવોને દ્રૌપદ તમે થયા હતા. તેમજ હેડંબના દર્શન વખતે પણ તમેજ ગતિરૂપ થયા હતા. વિરાટ નગરમાં કીચકે અત્યંત પીડિત કરેલી મને તમેજ કષ્ટથી ઈંદ્ર પૌલામીનો ઉદ્ધાર કરે તેમ ઉદ્ધારી હતી. હે પાર્થ ! જેમ પૂર્વે એટલાં મોટાં કામ કર્યો તેમ હે અમિત્ર ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પણ હણી સુખી થાઓ. દ્રૌપદીનાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખયુક્ત વચન સાંભળી મદા બળવાન એવો કુંતીપુત્ર ભીમસેન, તે સહન કરી શક્યો નહીં. સુંદર એવું વિચિત્ર પ્રકારનું ધનુષ તથા બાણુ ગ્રહણ કરી સુવર્ણથી વિભિન્ન પ્રકારના મોટા રથમાં બેસી, નકુલને સારથિ કરી દ્રોણપુત્રનો વધ કરવા તૈયાર થયો. બાણુ સહિત ધનુષ સંજ્ઞ કરી અશ્વને ચલાવ્યા. પૂરૂષમાં સિંહરૂપ નકુળે પ્રેરેલા વાયુ સરખા વેગ-

વાળા જાણી માલનારા અન્ધ, વેમથી જવા લાગ્યા. એ રીતે પોતાના તંબુથી રથને જવાના માર્ગનું ચિન્હ જોઈ બળવાન ભીમસેન દ્રોણપુત્ર પાછળ લાગ્યા.

वेगेन त्वरिता जग्मुर्हरयःशीघ्रगामिनः ।

शिबिरात् स्वाद् गृहीत्वा स रथस्य पद्मच्युतः ॥

इति श्री महाभारते सौप्तिकपर्वणि ऐर्षाकपर्वणि द्रौणिवचार्य भीमसेन-
गमने गुर्जरभाषायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

ॐ नमः शिवाय

અધ્યાય ૧૨ મો. શ્રીકૃષ્ણે ભીમ માટે બતાવેલો ભય.

वैशंपायन उवाच—तस्मिन्प्रयाते दुर्धर्षे यदनामृषमस्ततः ।

अब्रवीत् पुंडरीकाक्षः कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! દુર્ધર્ષ એવો ભીમસેન ગયો તે વખતે, યાદવોમાં કોઈ કમળ સરખાં નેત્રવાળા બચવાન, કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે, હે પાંડવ ! પુત્રના શે ક્રમાં પરાયણ એવો આ તમારો ભાઈ, અશ્વત્થામાને મારવાની ઇચ્છાથી એકલો તેની પાછળ દોડે છે. હે ભરતર્ષભ ! સર્વ ભાઈઓથી ભીમ તમને પ્રિય છે, માટે આજ કંઈને પ્રાપ્ત થએલા તેને શું કરવા નથી બોલાવી લેતા ? શત્રુના શહેરને જીતનાર દ્રોણે પોતાના પુત્ર અશ્વત્થામાને જે બહાત્ર આપ્યું છે તે આખી પૃથ્વીને પણ બાળી નાખે એવું છે. સર્વ ધનુષ્ઠાનમાં ધ્વજરૂપ મોટા આગ્રવાળા મહાત્મા આચાર્યે પ્રસન્નતાથી તે બહાત્ર અર્જુનને બતાવ્યું, તે સહન ન કરી શકતઃ તેના એકજ પુત્ર અશ્વત્થામાએ પણ તે બહાત્રની તેની પાસે માચના કરી, ત્યારે નથી અતિ પ્રસન્ન મન જેનું એવા તેણે પુત્રને પણ તે બતાવ્યું. દુર્યોધન એવા તે પુત્રની ચપલતાને જાણના હતા તેથી સર્વ ધર્મને જાણનાર આચાર્યે પોતાના પુત્રને કહ્યું કે, હે ભક્ત ! સંત્રમમાં પરમ આપદને પ્રાપ્ત થાય તોપણ મનુષ્યને વિષે તો આ અશ્વત્થામા તારે પ્રયોગ કરવો નહિ. એમ પુત્રને કહી વળી પાછળથી દ્રોણે તેને કહ્યું કે, હે પુરુષર્ષભ ! તું સન્પુરુષના માર્ગે વિષે રહીશ નહિ. પિતાનાં એવાં અપ્રિય વચન સાંભળી સર્વ કલ્યાણથી નિરાશ થએલો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો તે શોકને લીધે પૃથ્વીપર વિચરતો હતો. હે ભારત ! હે કુરુક્ષેત્ર ! તમે વનમાં હતા તે વખતે પૃથ્વીમાં વિચરતો એવો તે ફરતો ફરતો દારકામાં આવ્યો હતો. પછી યાદવોએ સંતકાર કરેલો તે ત્યાં વસતો હતો. એ રીતે દારકામાં વસતો તે કેઈ વખતે સમુદ્રને કિનારે એકલો અને એકલને મળી હસતો હોય નહિ તેમ અને કહેવા લાગ્યો કે, હે કૃષ્ણ ! સત્ય પરાક્રમવાળા ભારતેના આચાર્ય એવા મારા પિતા, ઉગ્ર તપ કરી અગ્નિત્વ પાસેથી દેવ તથા મંધર્વે પૂજત બહાત્ર પ્રાપ્ત કરી લાવ્યા છે, તે બહાત્ર હે દાશર્હ ! જેહું મારા પિતા પાસે હતું તેહું આ સમે મારી પાસે રહ્યું છે, માટે હે યદુનમ ! આ મારી પાસેથી તે દિવ્ય અશ્ત્ર લઈ સંત્રમમાં શત્રુને હણે એવું તમારું ચક્રરૂપી અશ્ત્ર તમે મને આપો. તેનાં વચન સાંભળી હે રાજન ! હે ભરતર્ષભ ! મારી પાસેથી પ્રયત્ન કરી અશ્ત્રની માચના કરનાર હાથ જોડી ઉભેલા તેને પ્રસન્ન થઈ મેં કહ્યું કે, દેવ, જ્ઞાનવ, મંધર્વ, મનુષ્ય, પતંત્ર

તથા ઉત્તમ એટલા અધા એટલા મળે તોપણ મારા પરાક્રમના સાતંશ તુલ્ય પણ થાય નહિ. આ મારું ધનુષ, આ શક્તિ, આ ચક્ર, અને આ ગદા, એમાંથી જે જે અસ્ત્ર મારાથી તું ઇચ્છે તો હોય તે તે હું તને આપું. આમાંથી જે અસ્ત્ર તું ઉપાડવા તથા સંગ્રામમાં પ્રયોગ કરવા સમર્થ થાય તે અસ્ત્ર, મને તું જે અસ્ત્ર આપવા ઇચ્છે છે તે આપવા વગરજ અહણ્ય કર. એવાં મારાં વચન સાંભળી સહસ્ર જેને આરા છે એવું વજ્ર સરખો નાભિવાળું લોહમય ચક્ર મારી સાથે સ્પર્ધા કરતા મોટા ભાગ્યવાળા તેણે માગ્યું. ત્યારે મેં કહ્યું ઠીક, ચક્ર અહણ્ય કર, તે સાંભળી તેણે પાસે આવી તત્કળ કામે લાગે કરી ચક્ર અહણ્ય કર્યું, પણ તે સ્થાનકેથી ચલાયમાન કરવા સમર્થ થયો નહિ. ત્યારે જમણા હાથે કરીને અહણ્ય કરવા લાગ્યો. એ રીતે સર્વ યત્ન તથા બળેકરી એ હાથે અહણ્ય કરવા લાગ્યો, તોપણ ચક્રને ઉપાડવા તથા ચલાયમાન કરવા સમર્થ થયો નહિ. ત્યારે યત્ન કરી યાકી ગએલો તે બેદયુક્ત મનવાળો થઇ નિવૃત્ત થયો. એ રીતે કાર્યથી નિવૃત્ત થયું છે મન અને અભિપ્રાય જેનો એકોગ્રત થયો હતો યત્ન તેથી ઉદ્ભવ થએલા અશ્વત્થમાને મંબેધનથી બોલાવા મેં કહ્યું કે, જે મનુષ્યો વિષે સદા પરમ પ્રમાણુને પ્રપ્ત થયો છે, ગાડીવ ધનુષ ધનુષાર સ્વેત અશ્વવાળો હનુમાન છે ધ્વજ વિષે જેને, વળી જેણે દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં દેવ દાનવના ઈશ, શિવતંકે ઉમાપતિ સાક્ષાત્ શંકરને સંતુષ્ટ કર્યા હતા; તેમ પૃથ્વી વિષે મને જેથી અધિક પ્રિય બીજો પુરૂષ નથી, તેમજ સ્ત્રી પુત્ર સુદ્ધાં કંઇપણ જેને ન દેવાય તેવું નથી. અકિંચદ કર્મવાળા સુહૃદ એવા પાથે પણ હે બ્રહ્મા! જે તેં મને કહ્યું એ વાક્ય પૂરું નહું નથી. હિમવાનના પાર્શ્વભાગનો આશ્રય કરી બાર વર્ષ સુધી મહા ધૈર્ય એવું બ્રહ્મચર્ય પાળી જેને તપેકરી મેં સંપાદન કર્યું છે તે મારા સરખાંજ વ્રત કરનારી રૂકિમણી વિષે ઉત્પન્ન થયો છે, સનતકુમારરૂપ તેજસ્વી એવા પ્રભુષ્ઠ નામે મારો પુત્ર છે તેણે પણ હે મૃદ! સંગ્રામમાં બીજાને જેની ઉપમા અપાય નહિ એવા તે મારા મોટા ચક્રની તેં પ્રાર્થના કરી, તેમજ અતિ બળવાન રામે પણ પૂર્વે એ રીતે કહ્યું નથી, તેં જે પ્રાર્થના કરી તે ગદ તથા સાંચ નામના મારા પુત્રે પણ કરી નથી, ને દ્વારકાવાસી એવા બીજા વૃષ્ણિ તથા અંધક કુવના મહારથિઓએ પણ પૂર્વે એ રીતે કહ્યું નથી તે તો ઠીકજ છે પણ હે રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ! હે તાત! સર્વ વદનોએ માનેલા બારતાચાર્યનો પુત્ર એવો તું ચક્રેકરી કાતી સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. એ રીતે મેં અશ્વત્થામાને કહ્યું ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે હે કૃપણ! તમારી પૂજા કરી પછી તમારી સાથે યુદ્ધ કરીશ તથા હું અગ્ન્ય થાઉં એમ જાણી દેવ દાનવે પૂજિત એવા તમારા ચક્રની મેં પ્રાર્થના કરી, હે વિભો! એ હું તમને સભ્ય કહું છું પણ હે પ્રેશવ! હે જેવિદ! તમારાથી ને દુર્જિત એવી કામનાને પ્રાપ્ત થયા વગર હું પાછો જાશ નહીં, માટે મારું કષ્ટપણ થાય તેવું તમે કહો. શસ્ત્રોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તમે અત્યંત બળંકર એવું ચક્ર ધાન્ય કર્યું છે ને તમારી સામે બીજો કોઇ ચક્રધારી છે નહીં. એટલાં વચન દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, મને કહી બેડવા લાયક અશ્વ, ધન તથા વિવિધ પ્રકારનાં રત્ન લઇ કાળેકરી ત્યાંથી ગયો: કોપી એવો દુરાત્મા તે ચપળ તથા દૂર છે અને બ્રહ્માજી જણે છે માટે એકી વૃકાદરની રક્ષા કરો.

સ સંરંભીદુરાત્મા ચ ચપલઃ કૂર પવ ચ ।

વેદચાલે બ્રહ્માશિરસ્તમાદૃશ્યો વૃકોદરઃ ॥

इति श्री महाभारते सौत्तिकपर्वणि ऐषीकपर्वणि युधिष्ठिरकृष्णसंवादे
गुर्जभाषायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો. લીમની મદદે માધવ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—एवमुक्त्वा युधिष्ठिरः सर्वयादवनन्दनः ।

सर्वायुधवरोपेतमारुरोह रथोत्तमं ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એમ કહી પુદ્ધ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ સર્વ યાદવને આનંદ આપનાર શ્રીકૃષ્ણ, સર્વ ઉત્તમ આયુધયુક્ત સુવશુની માળા પહેરેલા કાંબોજ દેશના અશ્વ જોડેલા ઉત્તમ રથમાં વિરાજમાન થયા. સૂર્યના ઉદય સરખા વર્ણવાળા શ્રેષ્ઠ રથની દક્ષિણ બાજુની ધોંસરીને શૈવ્ય નામનો અશ્વ વડન કરતો હતો. ડાબી તરફની ધોંસરીને સુગ્રીવ નામનો અશ્વ વહેતો હતો. મેઘપુષ્પ તથા બીજાના નામના એ અશ્વ તે રથના પાર્શ્વ ભાગને વહેતા હતા. તે રથ વિષે રહેલી, રત્ન તથા ધતુથી શોભિતી ઉચ્ચી ખ્વજની લાકડી વિશ્વ-કર્માની કરેલી જાણે માયા હેય નહિ એવી દેખાતી હતી, તે લાકડીવિષે રહેલા વિનતાનો પુત્ર કાંતિમંડળની કિરણોવાળો. ખજરૂપ ગરૂડ દેખાતો હતો, તે રથ વિષે સર્વ ધનુષ્માનમાં ખજરૂપ, ઋષીકેશ ભગવાન ચઢી બેઠા. તેમજ સત્ય છે કર્મ જેનાં એવા અર્જુન તથા કુશરાજ યુધિષ્ઠિર ચઢી બેઠા. તે વેળાએ રથમાં બેઠેલા શર્કાધનુષ્ય ધરનાર દાશાર્દ્ધ ભગવાનની બેઠે બાજુએ બેઠેલા બેઠે ભાષ્યો ઇન્દ્રની બે બાજુએ બેઠેલા બે અશ્વિનીકુમાર શોભે તેમ શોભતા હતા. એ રીતે દાશાર્દ્ધ ભગવાન તે બેઠેને લોકપૂજિત એવા રથમાં પાસે બેસાડી વેગયુક્ત ઉત્તમ અશ્વને આપ્યો લઈ હાંકવા લાગ્યા. ભગવાને હાંકવા માંડેલા તે અશ્વ, તત્કાળ બે પાંડવ તથા યાદવ કુળમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભગવાન જેમાં વિરાજે છે એવા ઉત્તમ રથને ગ્રહણ કરી એકદમ ચાલવા લાગ્યા. તે વખતે શાર્કાધનુષ્ય ભગવાનને વહન કરતા જલદી ચાલનાર અશ્વોનો ઉડતાં પશ્ચિમોના શબ્દ સરખો મોટો શબ્દ થતો હતો. હે ભરતર્ષભ પુરૂષમાં સિંહરૂપ તે પાછળ દોડી ફણમાત્રમાં મોટા પનુષ્યવાળા ભીમસેનને પડોંચી વળ્યા. કોધેકરી દીમ, દ્વિષ વાસ્તે ઉતુક્ત થએલ એવા કુતિપુત્ર ભીમસેનને મળી તેને તારવા સમર્થ થયા નહિ ભીમસેન તો દહ ધનુષ્યવાળા શ્રીમાન એવા તે જૂને છે તે રીતે જ્યાં ભગીરથીના તીર ઉપર પુત્રોનો હણનાર અશ્વત્થામા સંભળાતો હતો ત્યાં અત્યંત વેગવાન અશ્વેકરી મથો. ત્યાં જઈ જઈની સમીપ ઋષિઓ સહિત બેઠેલા, યશસ્વી મહાત્મા કૃષ્ણ દૈવાયન વ્યાસને તથા દુરક્રમે કરનાર, લી એ પડેલા કુશ તથા ચીરરત્ન પડેલા રજેકરી વ્યામ દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને જોઈ બાણસહિત ધનુષ્ય ગ્રહણ કરી તેની સામે દોડી મહાબાહુ ભીમસેને ‘અરે ઉભો રહે ઉભો રહે’ એમ તેને કહ્યું. અશ્વત્થામા પણ્ય ગ્રહણ કર્યું છે ધનુષ્ય જોણે એવા ભયંકર ધનુષ્યવાળા ભીમસેનને જોઈ તેમજ એની પાછળ જનાર્દન ભગવાનના રથમાં બેઠેલા અર્જુન તથા યુધિષ્ઠિર એ બે ભઈ એમને જોઈ વ્યથાયુક્ત છે આત્મા જેનો એવો અશ્વત્થામા સંકુદ થયો. નથી દીન આત્મા જેનો એવો અશ્વત્થામા દિવ્ય એવાં તે પરમાત્માનું ચિંતન કરી ડાખા હાથથી કુશ નામના તણુની સળી લઈ આપદને પ્રાપ્ત થએલા દિવ્ય આયુધ લઈ ઉભેલા શરવીરાને ન સહન કરી

શક્તિ તેણે કોષથી પાંડવના અભાવ વાસ્તે ‘આ કરું છું’ એમ દારણ વાણી ખોલી તે દિવ્ય અભૂતનો પ્રયોગ કરી પ્રતાપવાન દ્રોણપુત્રે સર્વ લોકને પ્રમોહ કરવા સાર તરત કર્યો. તેજ વખતે તે તૃણની શલાકા વિષે તથા લોકને જાણે બાળી નાખશે કે શું એવો કાળ અંતક તથા યમ સરખો અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો.

તતસ્તસ્યાભિષીકાર્યાં પાપકઃ સમજાવત ।

પ્રથમ્વાભિવલોકાંસ્તીન્ કાલાંતકયમોપમઃ ॥

इति श्री महाभारते सौमिकपर्वणि ऐषीकपर्वणि ब्रह्मशिरोवत्यागे
गुर्जरभाषायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો. બ્રહ્માત્મનો પ્રયોગ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—ઇંગિતેનૈવ દાશાર્હસ્તમભિપ્રાયમાદિતઃ ।

દ્રોણેર્બુધ્વા મહાબાહુરર્જુનં પ્રત્યભાષતઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પ્રથમથીજ એની યેષા જોઇ દાશાર્હ એવા મહા-
બાહુ ભગવાન દ્રોણિનો અભિપ્રાય જાણી અર્જુન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે પાંડવ ! હે
અર્જુન ! દ્રોણે ઉપદેશ કરેલું દિવ્ય એવું અત્ત તારા હૃદયમાં રહ્યું છે તે નાખવાનો આ વખત
છે, હે ભારત ! બ્રાહ્મણના તથા આત્માના રક્ષણ વાસ્તે તું પણ તે અત્તને નિવારણ કરનાર
એવું એ અત્ત નાંખ, કેશવ ભગવાને એ રીતે જને કહ્યું હતું એવા પરમ સ્વરૂપને હજીનાર
પાંડુપુત્ર અર્જુને, તત્કાળ બાણ સહિત ધનુષ ગ્રહણ કરી રથમાંથી નીચે ઉતરી યતુને તપા-
વનાર તેણે પ્રથમ આચાર્યપુત્ર વાસ્તે, તે પછી પોતા વાસ્તે તથા સર્વ ભદ્રઓ વાસ્તે
‘સ્વસિત’ એ રીતે કહી દેવતાઓ તથા ગુરુજનોને ચોતરફથી નમસ્કાર કરી શિવજીનું પ્યાન
ધરી “ અત્તેકરી અત્ત શાંત થાઓ ” એમ કહી બહુ જ સાંધ્યું. એ રીતે માંડીવ ધનુષ ધરનાર
અર્જુને સાંધેલું પ્રથમ સમયના અગ્નિ સરખું અત્ત, તત્કાળ મોટી જ્વાળાઓ થાય તે રીતે
પ્રગ્વસિત થયું. તેમજ તીક્ષ્ણ તેજવાળા દ્રોણપુત્રનું મોટી જ્વાળાવાળું તેજોમંડળથી વીંટા-
યલું તે અત્ત પ્રગ્વસિત થયું. તે વખતે ધણક કડાક સાથે હજારો ઉંમરે પડતા લાગ્યાં.
એ વખતે સર્વ પ્રજિગ્મેને મોટો ભય ઉત્પન્ન થયો. અત્યંત જ્વાળાની માળાએકરી આકુળ
એવું આકાશ પણ ચળકાયમાન થયું. પર્વત વન તથા દુમ સહિત સમગ્ર પૃથ્વી ચલાયમાન
જઈ. એ રીતે લોકને તપાવતા એવા તે બેડે બહાસના તેજને, મહર્ષિઓ સહિતનારૂં તથા
સર્વ જીવના આત્મા એવા ભરતોના પિતામહ આસજીએ જોયાં. પછી જીવીર એવા અત્ત-
ત્તમા તથા અર્જુન એ બેડેને શાંત કરવા સાર. સર્વ ધર્મને જાણનાર. સર્વ જીવના હિને-
ચક્ર, પ્રદીપ્ત એવા બહાસના મધ્યમાં રહેતા, પરમ તેજસ્વી, કોષથી સહન થાય નહિ એવો,
મહત્ત્વી, પ્રગ્વસિત અગ્નિ સરખા દેવ તથા દાનવે સંજન એવા તે બેડે મોટા અગ્નિઓએ,
બહાસનું તેજ સમાવવા સાર અને લોકના કલ્યાણ વાસ્તે, તે બેડેની વચ્ચે ઉભા રહી કહ્યું કે,
ધર્મે જાણી પ્રકારનાં સત્ત્વ જાણનાર મહારથિઓ થઈ ગયા પણ તેઓએ આ અત્ત, મહાત્ત

કિમ્મ નાખ્યું ન હતું અને શરવીર એવા તમોએ લોકનો મોટો નાશ થાય તે રીતે આ શું સાહસ કર્યું ?

नानाशस्त्रविद्ः पूर्वेद्यतीना महारथाः ।

मैतदस्य मनुष्येषु तैः प्रयुक्तं कथञ्चन ।

किमिदं स।हसं वरोकृतवन्ता महात्ययं ॥

इति श्री षड्वारते सौमिरूपवर्णि ऐनीरूपवर्णि अर्जुनास्त्रयोगे गुर्न-
रभाषायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

0000000000000000

અધ્યાય ૧૫ મો. વ્યાસે આપેલી શિક્ષા.

वैशंपायन उवाच—दृष्ट्वैव नरशार्ङ्गल तावन्निसमनेजसौ ।

संजहर शरद्विष्यं त्वरमाणो धनंजयः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે નરશાર્દૂલ ! અગ્નિ સરખા તેજવાળા તે બેઠેને જોઈને અર્જુને ઉતાવળથી દિવ્ય શરનો સંહાર કરી લીધો. કાચ જેવી હે ભરનથેષ ! તે બેઠે ઋષિઓને કહ્યું કે, અલોકરી અસ્ત્ર શાંત થાઓ એમ જાણી મેં અસ્ત્ર મૂક્યું છે. આ પરમાત્મેને હું સંહાર કરીશ તો પાપ કર્મવાળો અશ્વત્થામા અમને સર્વને અસ્ત્રના તેજોકરી જરૂર પાળી દેશે, માટે જે રીતે અમરૂં તથા લોકનું હિત થાય તે રીતે દેવ સરખા તમે સંમતિ આપવા ચોક્કસ છો; એમ કહી વળી અર્જુને અસ્ત્રનો ઉપસંહાર કર્યો. સંગ્રામમાં જ્ઞાત્માત્મેનો ઉપસંહાર કરવો દેવતાઓને પણ દુષ્કર છે. સંગ્રામમાં મૂકેલા તે પરમાત્મેનો ઉપસંહાર કરવામાં પાંડવ વિના બીજો શ્રદ્ધાવાળુ ધન્ન પણ સમર્થ થાય નહિ, ઉપસંહાર જાણનાર મૂકેલું તેને જ્ઞાત તેજથી છે ઉદ્ભવ જેનો એવું જાણો, માટે જ્ઞાતચત્ર પાળેલા વગર એનો ઉપસંહાર કરવા સમર્થ થવાય નહિ. નથી પાલન કર્યું જ્ઞાતચર્મ જેણે એવો જ્ઞાત્માત્મ સજી પાછો તેનો ઉપસંહાર કરે તો તે અસ્ત્ર, પરિવાર સહિત તેના મસ્તકને કાપી નાંખે. જ્ઞાતચર્મ પાળનાર તથા ત્રણ કરનાર દુર્વાચ એવા જ્ઞાત્માત્મેને પ્રાપ્ત થએલા અર્જુને પરમ દુઃખથી પીડિત થયો તોપણ જ્ઞાત્માત્મ મૂક્યું નહોં. સત્ય વ્રત ધરનાર, શરવીર જ્ઞાતચારી તથા ગુરૂની સેવા કરનાર એવો અર્જુન હતા તેથી તેણે પાછો જ્ઞાત્માત્મેનો ઉપસંહાર કર્યો. અશ્વત્થામા પણ આગળ જોયેલા તે બેઠે ઋષિઓને જોઈ ધોર એવા તે અસ્ત્રનો પરાક્રમથી પાછો ઉપસંહાર કરવા સમર્થ થયે નહિ. હે રાજન ! સંગ્રામમાં પરમાત્મેનો ઉપસંહાર કરવામાં અસમર્થ એવો દીન અનવાળો અશ્વત્થામા, દ્વૈપાયન વ્યાસજી પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે. હે મુને ! વણા દુઃખથી પીડિત થએલા પ્રાણના રક્ષણને ઇચ્છતા મેં બીમસેનના ભયથી આ અસ્ત્ર મૂક્યું છે. તેમ હે ભગવન ! દુર્યોધનને હણવા ઇચ્છતા મિથ્યા આચારવાળા આ બીમસેને, સંગ્રામમાં અધર્મ કર્યો. તેથી હે જ્ઞાતન ! અકૃતાત્મ એવા મેં આ જ્ઞાત્માત્મ નાંખ્યું, તેનો પાછો હું ઉપસંહાર કરવો ઉત્સાહ રાખતો નથી. હે મુને ! અગ્નિના તેજનું અભિમંત્રણ કરી પાંડવ વિનાની પૃથ્વી થાઓ એમ કહી આ દુરાસદ એવું દિવ્ય અસ્ત્ર મેં મૂક્યું છે, માટે પાંડવના અંત વાસ્તે મોકલેલું તે, અસ્ત્ર સર્વ પાંડુજાતને જીવિતથી બચાવશે. હે જ્ઞાતન ! પાંડવોના વધને ઉદ્દેશી સંગ્રામમાં

અત્તને મુક્તા મેં, રોષાવિષ્ટ ચિત્તે કરી આ પાપ કર્મ કર્યું. અશ્વત્થામાનાં વચન સાંભળી આસજ્ઞ કહેવા લાગ્યા કે, હે તાત ! બ્રહ્માત્મને જાણનાર અર્જુને સંગ્રામમાં રોષેકરી તારા નાશ વાસ્તે બ્રહ્માત્મ સાંધ્યું હતું, તારા અત્તને શાંત કરવા સારૂ અર્જુને અત્ત મોકલ્યું હતું તે પાછું ઉપસંહાર કરી લીધું, ને તારા પિતાના ઉપદેશથી બ્રહ્માત્મને પ્રાપ્ત થઇને મહાપાહુ અર્જુન, ક્ષાત્રધર્મથી ચક્રાયમાન થયો નહિ. એ રીતે ધૃતિમાન, સધુ સર્વાત્મ જાણનાર અર્જુનનો ભાઇઓ તથા બધુંસહિત વધ કરવો તું શું કરવા ઇચ્છે છે ? ત્યાં પરમાત્મે કરી બ્રહ્માત્મનો વધ થાય તે દેશમાં આર વર્ષાદ્યથી વર્ષાદ વરસે નહિ, મહાપાહુ પાંડુપુત્ર અર્જુને પોતે શક્તિમાન છતાં પણ, પ્રજાનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી બ્રહ્માત્મનો ઉપસંહાર કર્યો માટે તારે પણ પાંડવની, તારી તથા દેશની સદા રક્ષા કરવી યોગ્ય છે માટે હે મહાજુગ ! આ દિવ્ય અત્તનો તું ઉપસંહાર કર. તું રોષ રહિત થા અને પાંડવ પણ મુખી થાઓ. રાગર્ષિ એવા પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિર, અધર્મેકરી છતાં ઇચ્છતા નથી. તારા મસ્તકવેષે જે આ મણિ રહ્યો છે તે તું એને આપ એટલે એ મણિ પ્રકાશ કરી પાંડવો તારો ખયાવ કરશે. વ્યાસજીનાં વચન સાંભળી અશ્વત્થામા કહેવા લાગ્યો કે, પાંડવોને જે રત્ન પ્રાપ્ત થયાં છે તથા કૌરવોને જે ધન મળ્યું છે તેથી પણ મારો મણિ વિશેષ છે. જે મણિ બાંધે શસ્ત્ર, વ્યાધિનથા ક્ષુધા સંયધી બધા થાય નહીં, તેમજ દેવ, દાનવ, નાગ, રક્ષોગણ તથા તરુકર સંયધી પણ બધા થાય નહિ, એવો પરક્રમી આ મારો મણિ છે; માટે કાઇ રીતે પણ મારો ત્યાં અગ્રય નથી, તેમ છતાં પણ ભગવાન એવા તમે મને કહો છો તેથી મારે તેમ કરવું પડે છે. આ મણિ અને મેં અભિમંત્રણ કરેલી શસ્ત્રાકા તો પડશે. હે ભગવન ! ઉદ્યુત થએલા અત્તનો પાછો ઉપસંહાર કરવા હું સમર્થ છું નહિ માટે મૂક્યું એવું આ ઉત્તમ અત્ત પાંડવોના ગર્ભવિષે સદ્ગણ થશે. હે મુને ! ભગવન એવા તમારું વાક્ય હું ન માનું એમ થાય નહિ, પણ હું પાછું એવંચા સમર્થ નથી, વાસ્તે તમારા કહેવાથી પાંડવોને છોડી દઇ એમના ગર્ભવિષે નાખું છું. અશ્વત્થામાનાં વાક્ય સાંભળી વ્યાસજીએ તેને કહ્યું કે, હે અનન્દ ! એ રીતે કર, હવે તારે ખીજ શુદ્ધિ કરવી નહીં. પાંડવોના ગર્ભવિષે એ અત્ત નાખી વિરામને પ્રાપ્ત થા. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! વ્યાસજીનાં વચન સાંભળ્યા પછી દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ સંગ્રામવિષે ઉદ્યુત એવું પરમાત્મ ગર્ભ ઉપર છોડી મૂક્યું.

તતઃ પરમમર્ક્ષં તુ દ્રૌણિરુદ્યતમાહવે ।

દ્વૈપાવનવચઃ શ્રુત્વા ગર્ભેષુ પ્રમુસોચહ ॥

इति श्री महाभारते सौप्तिकपर्वणि ऐषीकपर्वणि ब्रह्मशिरोःस्तस्य पांडवेय
गर्भप्रवेक्षणे गुर्जरभाषायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

ॐ नमः शिवाय ॥

અધ્યાય ૧૬ મો. ઉત્તરાના ગર્ભ ઉપર ધ્યાત.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તવાક્ષાય ઋષીકેશો વિસુપ્તં પાપકર્મણા ।

દૃષ્યમાણ હં વાક્યે દ્રૌણિપ્રત્યગ્રવીક્ષદા ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પાપ કર્મવાળા તેણે ગર્ભ ઉપર નાખેલા તે અત્તને

જ્યેષ્ઠ પ્રસન્ન થયેલા ઝળપીકેજી ભગવાન, અશ્વત્થામા પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, પૂર્વે હિપ્પલગ્ય તરફ ગયેલી અજુનની પુત્રવધૂ વિરાટની પુત્રીને જોઈ કેઈ વલસાને બાહ્યે તેને કહ્યું હતું કે કૌરવો પત્નિકીય થયા પછી તને પુત્ર થશે અને ગર્ભમાં રહેલા એને એ પરિક્ષિતપણું આવશે. તે સાધુનાં વચન સત્ય થશે. એમના વંશને વધારનારો પાછો પરિક્ષિત નામે પુત્ર થશે. એ રીતે કહેતા યાદવોમાં અત્યંત ક્રોધ એવા ગોવિંદ ભગવાન પ્રત્યે અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો અશ્વત્થામા, મારા રીતે ઉતર આપના લાગ્યો કે, હે પુંડરીકાક્ષ ! હે કૈશવ ! તમે જે રીતે કહો છો તે એમ નથી, તમે પક્ષપાતથી એવાં વચન કહો છો. પ્રજ્ઞ માત્રે વાક્ય અન્યથા થવાનાં નથી. હે કૃષ્ણ ! મેં તાજેતુ અસ્ત્ર, જેને તમે રક્ષણ કરવા માગ્યો છો, તે વિરાટની પુત્રીના ગર્ભમાં પડશે. અશ્વત્થામાનાં વાક્ય સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બેભાન કે, પરમાત્માનું પડતું સફળ થશે, પણ મન સરખો થયેલો ગર્ભ પાછો જીવેલો અર્ધ આયુષ્યને પ્રાપ્ત થશે. તું તો નિરંતર પાપકર્મ કરતાર. યાગકના જીવિતનો ઘાતક માટે પાપરૂપ કુત્સિત પુરૂષ છે, એ રીતે સર્વ બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહેશે. તું તારા આ પાપ કર્મના ફળને પ્રાપ્ત થા. ત્યજી હાનર વગ સંધી તું આ પૃથ્વી પર નિયરોજ. તે કેરી રીતે કે કાઈ સારું પણ કંઈ ધરરધર બાબત ન કરતાં, નવી દંષ્ટ સહાય જેને એવો તું નિર્જન એવા દેશ પ્રત્યે રૂપાં કરીશ. હે ક્ષુદ્ર ! મનુષ્યના મધ્યમાં તો તારી સ્થિતિ થશેજ નહિ ને પણ તથા રૂધિરની ગંધ જેના શરીરમાં છે એવો સર્વ વ્યાધિ સમન્વિત પાપાત્મા તું દુર્મ વનમાં ફરીશ. અવરથાને પ્રાપ્ત થઈ પરિક્ષિત રાજા શરદત કૃપાચાર્યથી વેદવ્રતને પ્રાપ્ત થઈ સર્વ અભને પ્રાપ્ત થશે. પરમાત્મે જાણી ક્ષાત્રધર્મના વ્રતાવેષે રહેલા ધર્મત્મા તે આઠ વર્ષ સુધી પૃથ્વાને પાળશે. હે સુદુર્મતે ! યુગધિરના રાજ્ય પછી મહાબાહુ કુરાજ પરિક્ષિત તારા દેવતાં રાજા થશે. શત્રુસિના તેજકરી દંષ્ટ થયેલા તેને હું જીવડાશ હે નરાધમ ! મારા તપનું તથા સત્યનું પરાક્રમ તું જો. એમ ભગવાને તને કહ્યું તેટલામાં વ્યાસજી ને કહેવા લાગ્યા કે, જે કારણ માટે અમારો અનાદર કરી તેં દાણ્ય કર્મ કર્યું, એ રીતે બાહ્ય છતાં તારૂં એવું વ્રત છે માટે દેવકી પુત્ર જે ઉત્તમ વચન તને કહ્યું તે જરૂર તને ફળશે, એમાં સંશય નથી. ક્ષાત્રધર્મનો તેં આશ્રય કર્યો છે. વ્યાસજીનાં વચન સાંભળી અશ્વત્થામાએ કહ્યું કે, હે કૈશવ ! તમારી સારે તમારા પુરૂષો વિષે હું રહીશ ને બને આ પુરૂષોત્તમ ભગવાન સત્યવાણીવાળા માઓ.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, મહાત્મા પાંડવોને મણિ આપી બેસ્યો છે એન જેનું એવો તે સર્વ જીવે તેમ વનમાં ગયો. હજીવા છે દેવિષો જેમના એવા પાંડવો ગોવિંદ ભગવાનને, કૃષ્ણદ્વૈપાયનને તથા મહામુનિ નારદને આચ્છાદી કરી દ્રોણપુત્રના સંકળ મણિને લઈ ઉતારણથી અન્ન જલનો લાભ કરી બેઠેલી મનસ્વિની દ્રૌપદી પાસે જઈ લાગ્યા. વૈશંપાયન કહે છે, હે જનમેજય ! પુરૂષમાં સિંહરૂપ શ્રીકૃષ્ણ સહિત વાયુની જેમને હિપ્પમા અપાય એવા ક્રોધ અશ્વકરી પાછા તેઓ તંબુમાં ગયા. ત્યાં જઈ અત્યંત પીડિત દેશજ સહિત મહારથિ તેઓ રથમાંથી નીચે ઉતરી અશ્વત્થામાના પરાભવે કરી ક્રોધ અને પુત્રાદિકના શોકથી આર્ત, નિરાનંદ દુઃખ તથા શોકસમન્વિત એવી દ્રૌપદીને જોઈ તેની પાસે જઈ તેને વીંટી સર્વ ઉભા રહ્યા. ત્યાર પછી રાજ્યે આજ્ઞા કરેલા મહા બળવાન બીક્ષ્મને, દિવ્ય એજે તે મણિ દ્રૌપદીને આપી આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે ભદ્રે ! આ તારા પુત્રને હજીવારનો જીતલો મણિ; માટે હવે ઉભી થા અને શોકને છોડી દઈ ક્ષાત્રધર્મને પાદ કર. હે

અસિત લોચને ! વાસુદેવ ભગવાન જે વખતે શાંતિ કરવા સારૂ હસ્તિનાપુર ગયા તે વખતે હે બીર ! મધુદેવને મારનાર ભગવાનને તે વાક્ય કહ્યાં છે કે મારા પતિઓ પણ નથી, પુત્ર પણ નથી, ભાઈઓ પણ નથી અને હે ગેરિવંદ ! તમે પણ મારા નથી, એ રીતે રાજ્ય તમને ઇચ્છતા તે વખતે તીવ્ર એવાં વાક્ય તે પુરુષોત્તમ ભગવાનને કહ્યાં હતાં. ક્ષાત્રધર્મને યોગ્ય એવાં વાક્ય તું માદ કરવા યોગ્ય છે. અમે પણ તારૂં પ્રિય કરવા સારૂ રાજ્યના પરિપત્ની એવા પાપરૂપ દુર્યોધનને હણ્યો, સ્વરાયમાન એવા દુઃશામનનું રૂધિર પીધું. એ રીતે વૈરના અનુષ્ઠી-પણાને અમે પ્રાપ્ત થયા, અમે કોઈને નિંદવા કાયદું રહ્યા નથી. દ્રોણપુત્રને છત્રી ખાઢણ તથા ગુરૂપણથી બ્રહ્મ કર્યો. હે દેવિ ! એનો પણ યજ્ઞ તો જતો રહ્યો, કેવળ શરીર માત્ર અવશેષ રહ્યું. મણિએકરી વિયુક્ત તથા આયુષથી બ્રહ્મ કર્યો. બીમસેનનાં વચન સાંભળી દ્રૌપદીએ કહ્યું કે, ગુરૂનો પુત્ર તો મારો ગુરૂ છે પણ મણિથી કેવળ હું અનુષ્ઠીપણાને પ્રાપ્ત થયું છું, પણ હવે હે ભારત ! આ મણિને મસ્તક વિષે ખાધો. દ્રૌપદીનાં વચનથી ગુરૂનું આ ભિન્ન છે એમ જાણીને મણિ લદ્ધ યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ પોતાના મસ્તકવિષે રાખ્યો. એ રીતે દિવ્ય એવા તે ક્રોધ મણિને મસ્તકવિષે ધરતા યુધિષ્ઠિર રાજ્ય, ચંદ્ર સહિત પર્વત શાભે તેમ શોભવા લાગ્યા. ત્યાર પછી પુત્રના શોકેકરી આત્મે એવી મનરિવની દ્રૌપદી ઉભી થઈને મહા બ્રહ્મ ધર્મરાજ, શ્રીકૃષ્ણને પૂછવા લાગ્યા.

उत्तस्थौ पुत्रशोकार्ता ततः कृष्णामनस्विनी ।

कृष्णं चापि महाबाहुः परिप्रच्छ धर्मराट् ॥

इति श्री महाभारते सौप्तिकपर्वणि ऐषीकपर्वणि द्रौपदीसात्वनायां
गुर्जरभाषायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ એ. શ્રીકૃષ્ણ યુધિષ્ઠિર સંવાદ.

વૈશંપાયન કવાચ—હનેષુ સર્વસૈન્યેષુ સૌતિકં તૈરથૈશ્વરિભિઃ ।

શાચન્ યુધિષ્ઠિરો રાજા વાશાહામદમઙ્ગવીત્ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જામેજય ! સૌપ્તિકવિષે તે ત્રણ રથિઓએ સર્વ સૈન્યને હણ્યા પછી શોચ કરતા યુધિષ્ઠિર રાજ્ય, દાશાર્હ એવા ભગવાન પ્રત્યે અવી રીતે પૂછવા લાગ્યા કે—હે કૃષ્ણ ! ખરાય કર્મ કરનાર પાપરૂપ ક્ષુદ્ર એવા અશ્વત્થામાએ મહારથિ મારા સર્વ પુત્રને કેમ હણ્યા ? તેમ અશ્વ શીમેલા પરાક્રમી હજારો તથા સેંકડો સાથે યુદ્ધ કરનાર દુષ્ટના પુત્રોને પણ દ્રોણપુત્રે પાડ્યા. જેને સંગ્રામમાં મોટા ધનુષવાળા દ્રોણ સુખ આપતા ન હતા, રથિમાં ક્રોધ ધૃત સુમતે અશ્વત્થામાએ કેમ હણ્યા ? હે નરર્ષભ ! એકલા ગુરૂપુત્રે આપણી તરફના સર્વને સંગ્રામમાં હણ્યા એવું યુક્ત કર્મ તેણે શું કર્યું હતું ? યુધિષ્ઠિરનાં વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે અશ્વત્થામા જરૂર દેવના દેવ ઇશ્વરના પણ ઇશ્વર એવા અવિનાશી શિવને શરણે ગયો તેથી તેણે એકલે હણ્યાકેને માર્યા. પ્રસન્ન થએલા મહાદેવ અમરતાને પણ આપે ને ગિરીશ્વ એવા તે જેથી ઇન્દ્રને મારે એવું વીર્ય પણ આપે. હે ભરતર્ષભ ! હું મહાદેવને તારેકરી જાણું છું અને એમનાં પુરાણ એવાં વિવિધ પ્રકારનાં જે કર્મ છે તેને પણ હું જાણું છું. હે ભરત ! જેમ કનક કુંડલદિકનું આદિ મધ્ય તથા અંત સુવર્ણ છે તેમ એ રૂદ્ર જગતના આદિ, મધ્ય તથા અંત છે ને એમના કર્મેકરી સર્વ જગત એણે

કરે છે. ધ્વજાદિક દેવતાઓ પણ એમના કર્મથી ચોષ્ટા કરે છે, તે ઉપર એક કથા કહ્યું તે સાંભળો. પ્રાણિઓને સજવાની જન્મે ઇચ્છા છે એવા વિરાટ ભગવાને પ્રથમ રૂઢને જોઈ કહ્યું કે, તમે પ્રાણિઓને ઉત્પન્ન કરો. વિરાટ પુરૂષનાં વચન સાંભળી 'હીક તેમ કરીશ' એમ કહી સૃષ્ટિમાં દોષદર્ષિ મહા તત્ત્વની રૂઢ જળમાં મગ્ન થઈ ઘણાક કાળસુધી તપ કરવા લાગ્યા, એની ઘણાક કાળસુધી વાટ જોઈ વિરાટ પુરૂષે મનેકરી સર્વ ભૂતના સૃષ્ટા બીજા રજોગુણમય ચતુર્મુખને ઉત્પન્ન કર્યા. તેણે જળમાં પેટેલા ગિરીશ રૂઢને જોઈ પિતાને કહ્યું કે, જો મારો બીજો અગ્રજ ન હોય તો હું પ્રજાને સજાવું. તેને પિતાએ કહ્યું કે તારાથી બીજા અગ્રજ પુરૂષ નથી. સ્થાણુ એવો તે આ જળમાં ખૂડેલો છે માટે વિશ્વાસ રાખી તું વિકારરૂપ પ્રજા કર. વિરાટ પુરૂષનાં વચન સાંભળી ચતુર્મુખે સાત પ્રકારનાં પ્રાણિઓ તથા દ્વિદાહિક પ્રજાપતિને ઉત્પન્ન કર્યા. તેઓવડે ચાર પ્રકારનાં પ્રાણિઓને વિસ્તાર થયો. ક્ષુધિત એવી તે સર્વ પ્રજા હે રાજન્! પ્રજાપતિ એવા ધ્વજાને ભક્ષણ કરવા સાડ દોડી. પ્રજાએ ભક્ષણ કરવા માંડેલા રક્ષણાર્થ તે ચતુર્મુખ વિરાટ ભગવાન પાસે દોડી જઈ કહેવા લાગ્યા કે, આ પ્રજાથી ભગવાન એવા તમે માંડે રક્ષણ કરવા સાડ આમનાં છવિઠા કરો. પ્રજાપતિનાં વચન સાંભળી વિરાટ ભગવાને પ્રજાને ઔષધ સ્થાવર તથા બળવાન વસ્તુને દુર્મળ એવાં જંગમ પ્રાણિરૂપ અન્ન આપ્યું. ત્યારે પ્રાપ્ત થયું છે અન્ન જેમને એવી તે પ્રજા જે રીતે આવી હતી તેમ પાછી ગઈ. પછી હે રાજન્! હવે યુક્ત તે પ્રજા પોત પોતાની જાતિ વિષે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. એ રીતે ભૂતગ્રામ વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયો તે લોકગર પરમ સંતુષ્ટ થયા. જળમાંથી ઉભા થયેલા જ્યેષ્ઠ રૂઢે ચતુર્મુખે સજેડી પોતાના નેજથી વૃદ્ધિગત થયેલી બહુરૂપ પ્રજાને જોઈ, ભગવાને ક્રોધથી પોતાનું પ્રસવ કરવાનું સામર્થ્ય લિંગરૂપે કરી પૃથ્વી વિષે પાડયું. પૂજન કરનારને સર્વ સિદ્ધિ આપનાર તે લિંગ પૃથ્વીવિષે જઈ રહ્યું. તે વખતે અવ્યય એવા ધ્વજાએ વાણીથી તેને શાંત કરતા હોય તેમ કહ્યું કે, હે શર્વ! જલવિષે ઘણા કાળેસુધી રહેલા તમે શું કર્યું અને આ લિંગ શું કરવા પૃથ્વીમાં પ્રવેશિત કર્યું? ધ્વજાનાં વચન સાંભળી થયો છે ક્રોધ જોને એવા લોકગર રૂઢે યુરૂ એવા પ્રજાપતિને કહ્યું કે, બીજાવડે તમે આ પ્રજા સજા માટે આણેકરી હવે શું કરૂં એમ જાણી મેં તે પૃથ્વીમાં પ્રવેશિત કર્યું. હે પિતામહ! મારા જલ-વાસરૂપ તપેકરી પ્રજાવાસને અન્ન ઉત્પન્ન થયું માટે ઔષધિઓ જેમ બીજાં અંકુર સંબંધી સંતાનના કમેરરી પરિવર્તન કરે છે, તેમજ પ્રજા પણ નિરંતર અન્નદારા પરિવર્તન કરશે. એમ કહી સંકુદ એવા ખેદયુક્ત મનવાળા મોટા તપવાળા ભવ મુંજવાન પર્વતની પાસે રહેલી નાની ટેકરી ઉપર તપ કરવા ગયા.

एतमुक्त्वा स क्रोधो जगाम विमनामवः ।

गिरेर्मुजवतः पादं तपस्तप्तुं महातपः ॥

इति श्री महाभारते भौतिकपर्वणि ऐषीकપર્વણિ યુધિષ્ઠિરકૃષ્ણનંવાદે

गुर्जरभाषायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો. શાંકરી સૃષ્ટિ.

શ્રી મગવાનુવાચ—તતો દેવયુગે તીનેદેવા વૈ સમકલયન્ ।

यच्च वेदप्रमाणेन विधिवद्यष्टद्वीपस्तवः ॥ ૧ ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે—સત્યયુગ થયા પછી વિધિપુરઃસર યજ્ઞન કરવા ઇચ્છતા દેવતાઓ વેદાદ્યા પ્રમાણે યજ્ઞ કરતા હતા. યજ્ઞ કરનાર દેવતાઓએ યજ્ઞનાં પ્રાધન, હવિષ, સાગાદ દેવ-તાઓ તથા યજ્ઞસંબંધી દ્રવ્ય તૈયાર કર્યા પણ યથાર્થપણાએકરી રૂઢને જાણતા ન હતા. દેવ-

તાઓએ હે નરાધિપ ! હેવ એવા રૂઢનો ભાગ કદ્યો નહિ. એ રીતે યજ્ઞમાં દેવતાઓએ
 પૈતાનો ભાગ કદ્યો નહિ તેથી યજ્ઞનો નાશ કરે એવાં સાધનને ઇચ્છતા રહે. પ્રથમ ધનુષ
 ઉત્પન્ન કર્યું. યજ્ઞોએકરી સર્વ જગત્ ઉત્પન્ન થયું છે એવા લોકયજ્ઞ, ક્રિયયજ્ઞ, સનાતાન ગૃહ-
 યજ્ઞ, તથા પંચમહાભૂત નૃપજ્ઞમાંના લોકયજ્ઞ તથા નૃપજ્ઞ નામના એ યજ્ઞોકરી કપર્દી રહે ધનુષ
 ઉત્પન્ન કર્યું, તે ધનુષ, પાંચ હસ્તનું છે પ્રમાણ્ય જેનું એવું થયું. હે ભારત ! વપદ્ધાર, તે
 ધનુષ્યની પ્રત્યંચા થયો અને ત્યાર યજ્ઞનાં અંગ તે ધનુષને દંદ કરનાર થયાં ત્યાર પછી કદ્દ
 જ્યેષ્ઠા મહાદેવ તે ધનુષ પ્રહણ્ય કરી ત્યાં દેવતાઓ યજ્ઞન કરતા હતા ત્યાં આગ્યા. તે વખતે
 ધનુષ પ્રહણ્ય કરેલા અગ્ન્ય એવા તે બ્રહ્મચરિને જોઇ દેવી પૃથ્વી, વ્યથા પામવા લાગી અને
 પર્વતો કંપવા લાગ્યા. પવન વાતો ન હતો, શુદ્ધિ પામેલો અગ્નિ, પ્રવ્યસિત થતો ન હતો.
 સન્નિધિ થએલું નક્ષત્રમંડળ આકાશમાં ભમતું ન હતું, સૂર્ય શોભતો ન હતો. ચંદ્ર પણ શોભા
 રહિત છે મંડળ જેનું એવો થયો અંધકારે મ્હી વીંટાયલું સર્વ આકાશ આકુળ થયું હતું.
 પરાભવ પામેલા દેવતાઓ પોતપોતાના વિષયને જાણતા ન હતા, યજ્ઞ શોભતો ન હતો.
 તેમજ દેવતાઓ ત્રાસ પામતા હતા. રૂઢે ભયંકર બાણેકરી યજ્ઞને હૃદયમાં વિંધ્યો તે વખતે
 અગ્નિ સહિત યજ્ઞ, યજ્ઞ થમ ત્યાંની જાણ્યો યજ્ઞ તો તેજ રૂપેકરી સ્વર્ગને પામી શોભતો
 હતો. હે યુધિષ્ઠિર ! નભસ્તલ વિષે રૂઢે જોળવા માંડેલો ને, ત્યાંથી પણ ભાગ્યો. એ
 રીતે યજ્ઞ જાણ્યો તેથી દેવતાઓને સંજ્ઞા રહી નહીં. મંજારદિન દેવતાઓ થયા ત્યારે કંઈપણ
 જાણતું ન હતું. તે વખતે કુદ્ધ થએલા યજ્ઞ્ય એવા રૂઢે ધનુષની કાટિએકરી સન્નિતાના
 બાહુ કાપી નાંખ્યા. ભગનાં નેત્ર કાઠી લીધાં અને પ્રધાના દાંત પાડી નાંખ્યા. ત્યાંથી દેવતાઓ
 તથા યજ્ઞનાં અંગ ભાગવા લાગ્યાં ને ત્યાંજ દેટલાક પ્રાણ્ય રહિત હોય નહિ તેવા થઇ ગયા
 એ રીતે તે સર્વને નસાડી શિનિકંઠ મહાદેવ. હાસ્ય કરી ધનુષની દેટિને સ્તંભક કરી દેવતા-
 ઓને રૂંધવા લાગ્યા. દેવતાઓએ કહેલી વાણીએ તે ધનુષની પ્રત્યંચા કાપી નાંખી. હે રાજન્ !
 તત્કાલ રૂઢરાયમાન એવું તે ધનુષ પ્રત્યંચા વગરનું થઇ રહ્યું. તે વખતે યજ્ઞસહિત દેવતાઓ,
 વિવંનુષ દેવ શ્રેષ્ઠને શરણે ગયા. સમર્થ મહાદેવ તેમની ઉપર પ્રમત્ર થયા. એ રીતે પ્રસન્ન
 થએલા ભગવાન મહાદેવ, ઉત્પન્ન થએલા દ્રાપને જલાશયમાં સ્થાપન કરી હે પ્રભો ! અગ્નિ-
 રૂપ થઇ નિરંતર જલનું શોષણ કરે છે હે પાંડવ ! પ્રમત્ર થએલા મહાદેવે ભગનાં નેત્ર,
 સન્નિતાના બાહુ, તથા પૂષા દેવતાનાં દાંત પણ પાછા આપ્યા અને યજ્ઞનું મંધાન કર્યું એ
 રીતે મહાદેવ પ્રમત્ર થવાથી પાછું સર્વ સુસ્થ થયું. સંધ્યસલા યજ્ઞમાં દેવતાઓએ મહાદેવના
 સર્વ હવિષરૂપી ભાગ કદ્યો. હે વિભો ! મહાદેવ કુદ્ધ થયા ત્યારે સર્વ જગત્ અસુસ્થ થયું
 હતું, ને પાછા તે પ્રસન્ન થયા ત્યારે પાછું સુસ્થ થયું પરાક્રમી મહાદેવ, એને પ્રસન્ન થયા
 તેથી મહાન્ધિ તમારા સર્વ પુત્રો તથા પાંચાગની પાછળ યાજ્ઞનાર બીજા પણ ધન્ય શર-
 વીંગતે તેણે હણ્યા આ વાત મનમાં ન લાવવી કેમકે ને કાંઈ અશ્વત્થામાએ કર્યું નથી. તેને
 મહાદેવ પ્રસન્ન થયા તેથી થયું છે. મટે તે ઇશ્વરને તો સર્વ જગત્ વશ છે એમ જાણી
 શોક ન કરતાં હવે જે કાર્ય કરવું હોય તે કરો.

न तन्मनसि कर्तव्यं न च तत् द्रौणिमकृतं ।

મહાવેષપ્રસાદેન કુરુ કાર્યમનરં ॥

इति श्री पद्मावर्गते ज्ञानसाहस्र्यां महाराजां वैद्यामिक्यां सौप्तिकैर्नाक
 पर्वाणि गुर्जरभाषायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ सौप्तिक पर्व समाप्त. ॥

શ્રીમન્મહાભારત. સ્ત્રીપર્વ.

૭૭૭ ૭૭૭ ૭૭૭

અધ્યાય ૧ લો. ધૃતરાષ્ટ્રને થયેલો શોક ને પશ્ચાત્તાપ.

જનમેજય ઉવાચ—હને દુર્યોધને જૈવ હને સૈન્યે ચ સર્વશઃ ।

ધૃતરાષ્ટ્રો મહારાજ ધ્રુત્વા કિમકરોન્મુને ॥ ૧ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે મુને ! દુર્યોધન હણાયો તથા સવળું સૈન્ય પણ હણાયું તે વાત સાંભળી મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્રે શું કર્યું ? તેમજ ઉદાર મનવાળા કુરુક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધર્મ-પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ શું કર્યું અને કૃપાચાર્ય આદિ કૌરવ સૈન્યમાંથી બાકી રહેલા પેલા ત્રણ જણએ શું કર્યું તથા પરસ્પર શાપ થયા હતા એવું અશ્વત્થામાનું કર્મ મેં સાંભળ્યું પણ તે પછીનું વૃત્તાંત સંજયે જે ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું હોય તે હવે તમે મને કહો ? વૈશંપાયન કહે છે—

હે જનમેજય ! હે મહારાજ ! સો પુત્ર હણાયા તેથી કપાઇ મઇ છે જાણ્યો એની એવા વૃક્ષની પેઠે દીન થયેલા પુત્રના શોકેકરી અભિમંતસ, ધ્યાનેકરી મૂકપણને પ્રાપ્ત થયેલા, ચિંતાએકરી વ્યાસ ધનરાષ્ટ્ર રાજ પાસે જઈ સંજય બોલ્યો કે, હે મહારાજ ! શું શોચ કરો છો ? શોક વિષે કાંઈ સહાયતા કરનાર છે નહિ, કેમકે હે વિશંપાયને ! અહાર અશ્વોદિથી સેના હણાઇ એટલે વિરામ પામ્યો છે ઉત્સવ જેમાંથી એની રાજ્યોએ કરી દીન આ પૃથ્વી નિ-મનુષ્ય થઇ ગઇ છે. સર્વ દિશાઓમાંથી આવી નાના દેશમાં રહેનાર રાજ્યો તમારા પુત્ર સહિત નાશ પામ્યા. વાસ્તે હવે પિતૃઓ, પુત્ર, પૌત્ર, જાતિલા, સંબંધીઓ તથા ગુરુઓનાં ક્રમેકરી શ્રેતકાર્ય કરાવો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! દયા આવે એવાં તે વાક્ય સાંભળી પુત્ર તથા પૌત્રના વધથી પીડિત થયેલા બળવાન તે રાજ્ય, વાયુએ હણેલા વૃક્ષની પેઠે પૃથ્વીપર પડી ગયા. પછી ધીરથી બેઠા થઇ કહેવા ગાયા કે, હણાયા છે પુત્ર, ચાકર તથા સર્વ સુહ-જનન એના એવો પૃથ્વીમાં વિચરતો હું દુઃખને પ્રાપ્ત થઇશ. કપાઇ મઇ છે પાંચ એની એવા પક્ષિની પેઠે બંધુહીન તથા જરાએ કરી જીર્ણ એવા મને હવે જીવિત કંઈ કામનું નથી. હે મહાપ્રાણ ! હરણ થયું છે રાજ્ય એનું એવો બંધુહીન તથા ચક્ષુ વગરનો હું ક્ષીણ થવા છું કિરણ એનાં એવા સૂર્યની પેઠે હવે શોભીશ નહિ. પ્રથમ સંબંધીઓનું વાક્ય મેં માન્યું નહિ, તેમજ પરશુરામનું, દેવર્ષિ નારદનું, કૃષ્ણદ્રૌપાયન વ્યાસજીનું પણ કહેવું મેં માન્યું નહિ, સમાજએ શ્રીકૃષ્ણે મારા શ્રેયનાં વાક્ય કહ્યાં કે, હે રાજન ! વેર કરવાથી ધણું થયું અને પુણે નિમગ્નમાં રાખ. શ્રીકૃષ્ણનાં તે વાક્ય પણ મેં માન્યાં નહિ તેથી દુર્મતિવાળો એવો હું

હવે અત્યંત તપું છું, તેમજ ધર્મયુક્ત બીજાનું પ્રભાષિત પણ મેં શ્રવણ કર્યું નહિ પણ હવે આ વખતે શબ્દ કરતા દુર્યોધનનો, કર્ણનો તથા દુઃશાસનો વધ અને દ્રોણરૂપી સર્વત્ર ગ્રહણ સાંભળી માફ હૃદય વિદીર્ણ થાય છે, તેમ હે સંજય! જે કર્ણનું આ ફળ મૂઠ એવો હું જાણતું છું, એવું પૂર્વે આ જન્મમાં મેં કંઈ દુષ્ટ કરેલું મને સાંભળતું નથી; પણ આ જન્મમાં નહિ તો પૂર્વ જન્મમાં કંઈ મોટું પાપ મેં કર્યું હશે એમાં સંશય નહિ, તે વિના દુઃખ છે પરિણામે જેમાંથી એવાં કર્મમાં વિધાતા મને કેમ નાંખે? એક તો અવસ્થાનો પરિણામ, સર્વ બધુનો ક્ષય અને સુહૃદ તથા મિત્રનો વિનાશ, એ બધું દૈવયોગથી એકદમ મને પ્રાપ્ત થયું, માટે આ સમયે પૃથ્વીપર મારાથી અધિક દુઃખવાળો બીજો કોણ છે? કોઈજ નહિ. આજે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા પાંડવો, આવરણ રહિત અલ્પલોકના માર્ગ પ્રત્યે જતો મને જુવો, એટલે કે આજ હું પ્રાણ ત્યાગ કરીશ.

વૈશંપાયન કહે છે-હે જનમેજય! એ રીતે વિજાપ કરતા ધણેક શોક કરતા રાજાને, સંજય, શોક શમે એવું આશ્વાસન આપવા લાગ્યો કે, હે રાજા! હે નૃપસત્તમ! વેદાંત તથા વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્રો વૃદ્ધો પાસેથી તમે સાંભળેલાં છે માટે શોક કરવો છોડી દો. હે નૃપ! તમે પુત્રના શોકથી પીડિત સંજયને પૂર્વે મુનિઓએ જે કહ્યું હતું તે પણ તમે સાંભળ્યું છે, શૌવનથી થયો છે ગઈ જેને એવા તમારા પુત્રને જે રીતે કહ્યું હતું તે પણ તમે સાંભળ્યું છે. સંબંધિઓનું વાક્ય તમે કાને ધર્યું નહિ; ફળને ઇચ્છનાર લુપ્ધ એવા તમે કોઈ સ્વાર્થ પણ કર્યો નહિ. એક ધારવાળી તરવારની પેઠે પોતાની બુદ્ધિથીજ વિચાર કર્યો અને બહુધા વ્રત-રહિત ખરાબ માણસોની સોખમ કરી. હે મહારાજ! તમારા પુત્રના દુઃશાસન, દુરાત્માવાન રાષ્ટ્રપુત્ર મર્થ, દુષ્ટાત્મા શકુનિ, દુર્મતિ એવો ચિત્રસેન, તથા જેણે સર્વ જગત્ શસ્ત્રશૂર કર્યું એવો શય, એ સર્વ મંત્રિઓ, તેમ તમારા પુત્રે કુદ્રાજમાં વૃદ્ધ એવા બીજમ, ગાંધારી, વિદુર, દ્રોણ, કૃપ, શ્રીકૃષ્ણ, બુદ્ધિમાન નારદ, અમિત તેજવાળા બ્યાસ તથા બીજા ઋષિઓનાં વચન પણ માન્ય કર્યો નહિ, ને નિરંતર જય ઇચ્છતા તેણે કોઈ ધર્મનો પણ સંકાર કર્યો નહિ. વગી અદ્ય બુદ્ધિવાળો અહંકારી તે નિરંતર યુદ્ધ કરવું, એમજ કહેતો હતો. તે કોઈથી સહન થાય નહિ એવો દૂર તથા અસંતુષ્ટ હતો. તમે નિરંતર સત્યવાન મેધાવી તથા શાસ્ત્રના જાણુ છો માટે શસ્ત્ર એવા તમારા સરખા બુદ્ધિમાન મોહ પામે નહિ. હે મારિષ! તમારા પુત્રે કોઈ પણ ધર્મનો સત્કાર કર્યો નહિ, તેથી એણે સર્વ ક્ષિયોતો ક્ષય કરાવ્યો, અને શત્રુઓનો યજ્ઞ વધાર્યો. તમે પણ મધ્યસ્થ હતા પણ યોગ્ય રીતે તેને કંઈ કહ્યું નહિ. દુર્ધર્ષ એવા તમે રાજ્યકારમાર ધારણ કર્યો પણ તે ન્યાયથી સમાન રીતે ધારણ કર્યો નહિ. મનુષ્યોએ પ્રજામજ યોગ્ય હોય તેમ વર્તવું, કાર્ય કર્યો પછી પશ્ચાત્તાપ થાય તેમ કરવું નહિ. હે રાજા! પુત્રના કલ્યાણને ઇચ્છતા તમે તેને ગમતું બધું કર્યું તેથી હવે આ પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થયા છો, માટે શોચ કરવા યોગ્ય નથી. જે પુરૂષ પર્વતના અગ્રભાગ ઉપર રહેલા મધને જોઈ ત્યાંથી પડીશું તો, એવો વિચાર કરતો નથી તે મધના લોભેકરી ત્યાંથી પડેલો પાછો જાય શોક કરે તેમ તમે શોચ કરો છો. શોચ કરનાર મનુષ્ય અર્થેન પામતો નથી. શોચ કરતો જન ફળને પ્રાપ્ત થાય નહિ, શોચ કરતો નર, લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે નહિ તથા શોચ કરતો મનુષ્ય પરમ પદને પણ પામે નહિ, માટે પોતેજ વસ્ત્રમાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી તે કટિ દેશવિષે વીંટી પછી અજવા માંડે એટલે સંતાપને પામે તે પાંડિત કહેવાય નહિ. પુત્ર સહિત તમે વાક્યરૂપી વાયુએ પ્રેરેલો

લોભરૂપ આત્મથી સારી રીતે સિંચન કરેલો પાર્થરૂપ અગ્નિ, પ્રજ્વલિત થયો. પાર્થરૂપ સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલા અગ્નિ વિષે તીક નામના જનુઓની પેઠે તમારા પુત્રા પડ્યા, વાસ્તે બાણરૂપી અગ્નિએકરી બળેલા તેમનો તમારે શોક કરવો યોગ્ય નથી. હે નૃપ ! અમુપાતે કરી બાપ્ત એવું તમારું મુખ દેખાય છે પણ શાસ્ત્ર વિદિ નહિ એવાં કર્મને પડિતો વખાણુતા નથી, શોક, તણુખાની પેઠે મનુષ્યને બાળે છે, વાસ્તે દીનતાને છોડી દઇ બુદ્ધિએકરી ધૈર્ય રાખો, પ્રાણીનો ત્યાગ ન કરો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે મહાત્મા સંજયે આશ્વાસના કરી એટલામાં શત્રુને તપાવનાર વિદુર ત્યાં આવી ફરીથી બુદ્ધિપૂરક તેમને આવી રીતે કહેવા લાગ્યા.

एवमाश्वासितस्तेन संजयेन महात्मना ।

विदुरो भूय एवाहबुद्धिपूर्व परंतपः ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि विशोककरणे गुर्जर-
भाषायां प्रथमोऽध्यायः ॥ ૧ ॥

અધ્યાય ૨ જો. ધૃતરાષ્ટ્રના શોકનું પ્રમાર્જન.

वैशंपायन उवाच—तनोमुनसमैर्वाक्येल्हादयन् पुरुषर्वभ ।

वैचित्रवीर्यं विदुरो यदुवाच निबोध तत् ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી અમૃત સરખાં વાક્યેકરી પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ ધૃતરાષ્ટ્રને આનંદ આપતા વિદુરે જે કહ્યું તે તું સાંભળ. વિદુર કહે છે, હે રાજન ! હે લોકેશ્વર ! શું સુતા છો ? બેઠા થાવ અને બુદ્ધિવડે ધૈર્ય ધરો, કેમકે આવી ગતિ તો સર્વ પ્રાણીઓને એકવાર પ્રાપ્ત થાય છે. જેટલા આરબો છે તે બધા ક્ષયાંત છે એટલે કે સંગ્રહ કરેલું કાષ્ઠ દિવસે પણ ક્ષય પામે છે ને જેટલા ઉદય છે તે પતનાંત છે, એટલે જે ચંદ્રે તે કાષ્ઠ દિવસે પણ પડે તો છેજ. જે સંયોગ છે તે વિયોગાંત છે, જે ભેગાં થયાં તે કાષ્ઠ દિવસે પણ જૂઠાં પડે છે, તથા જીવિત મરણાંત છે, જીવનને અંતે એક દિવસ મરણ તો અવશ્ય છે. હે ભારત ! હે ક્ષત્રિયર્ષભ ! જ્યારે શરૂ અને બીરૂ બેઠિને યમ ખેંચી જાય છે ત્યારે ક્ષત્રિયો યુદ્ધ શું કરવા ન કરે ? બીરૂને જે યમરાજ ન લે તો તે શરવીર પણ બીરૂ થઈ ખેંચી રહેત હે મહારાજ ! યુદ્ધ ન કરનાર મરે અને યુદ્ધ કરનાર કેટલાંક વર્ષ જીવતા રહે માટે જે વખતે કાળ આવે તે વખતે તેને કાષ્ઠ પણ અતિક્રમણ કરી શકે નહિ. હે ભારત ! બ્રહ્મા છે આદિરૂપ જેનું ને નામ રૂપાત્મક છે મખ્ય જેમનું તથા પાછું બ્રહ્મમાં છે નિષ્કળ જેમનું એવાં પ્રાણીઓ ક્ષયવાળાં છે એમાં શોચ કરવો નકામો છે. શોચ કરનાર મરેલાની પાછળ જતો નથી ને શોચ કરવાથી મરણ પણ ટળતું નથી. સ્વભાવથીજ સિદ્ધ એવો આ ક્ષયી લોક છે, વાસ્તે તમે શોચ કરવા યોગ્ય નથી. કાળ, સર્વ જૂતને આકર્ષણ કરે છે. હે કુરુક્ષત્તમ ! કાળને કાષ્ઠ પ્રિય નથી, તેમ દ્રવ્ય પણ નથી. હે ભરતર્ષભ ! જેમ વાયુ તણુના અગ્નિભાગને વિઠે છે, તેમ સર્વ જૂત પણ કાળથી વિઝાય છે. એટલું તારતમ્ય છે કે એક

સથાપર જતા પરલોક પ્રત્યે યમનશીલ એવાં સર્વ પ્રાણિઓમાંથી જેનો કાળ હુંકડો આવે તે આમળ જાય, એમાં શોય શે ? હે રાજન્ ! યુદ્ધમાં હણાયલા એમનો તમે શોચ કરજો એવું નથી, કમકે જાણ ને પ્રમાણ છે ના, તે પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થયા. વેદાનુસાર અમરગણ કર્યા છે ત્રત જેમણે એવા તે સૌ હતા અને સંગ્રામમાં સન્મુખ જઈ મુખ્યા માટે શોચ શો કરવો ? અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થયા અને પાછા અવિદ્યામાં ગયા. નેમ એ તમારા નહિ, અને તમે તેમના નહિ, માટે તેમના જવાથી શો શોચ કરવો ? યુદ્ધમાં હણાયેલા સ્વર્ગને પામે ને પારલોકોને હણી જાય કરે તે ક્ષત્રિય યશ પામે, એ રીતે આપણે ક્ષત્રિયને યુદ્ધ વિષે એ પ્રકારે મુણ છે માટે સંગ્રામ નિષ્ફળ જનો નથી. તેમને વાસ્તે ઇન્દ્ર, કામધ્ય એવા લોકની કલ્પના કરશે, માટે હે ભરતર્ષભ ! આ યોદ્ધાઓ ઇન્દ્રના અતિથિ થાય છે. શરવીર પુરૂષો જેવી રીતે સંગ્રામમાં સામે જઈ મરવાથી સ્વર્ગમાં જાય છે તેવી રીતે દક્ષિણવાળા યજ્ઞી, તપથી તથા વિદ્યાથી પણ જતા નથી. જ્ઞવીરોના શરીરામિ વિષે બાણરૂપ આહુતિનો હોમ કર્યો ને તેજસ્વી એવા તેમણે પોતાવિષે હોમાયલા બાણને પરસ્પર સહન કર્યા. હે રાજન્ ! સ્વમનો ઉત્તમ એવો માર્ગ હું કહું તે તમે સાંભળો. ક્ષત્રિયને યુદ્ધથી અધિક બીજો કોઈ સ્વર્ગનો માર્ગ નથી. સંગ્રામમાં શોભિતા મહાત્મા એવા શરવીર ક્ષાત્રેયા ઉત્તમ કામને પ્રાપ્ત થયા છે એટલે તમારે તેમનો શોચ કરવો નહિ. હે પુરૂષભ ! આત્મારહે આત્માને આશ્વાસના કરી શોક કરો માં. આજ શોકકરી અભિમૂત એવા તમે પ્રાણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી. માતા, પિતા, તથા પુત્ર, દાસનો સંસારમાં અનુભવ કર્યો તેમાં કોનાં તે અને કોના આપણે, દિવસે દિવસ હજારે શોકનાં સ્થાન અને સેંકડો ભયનાં સ્થાન, અજ્ઞાનીને ચિતા કરાવે છે. પડિતને કરાવતાં નથી. હે કુરૂમત્તમ ! કાળને કોઈ પ્રિય નથી તેમ દ્રૌપદ પણ નથી, કાળ કોઈ વખતે ઉદાસીન પણ રહેતો નથી, કાળ સર્વને લઇ જાય છે. કાળ પ્રાણિઓને ખાય છે, કાળ પ્રજ્વલે સંહાર કરે છે, કાળ, પ્રજ્ઞ સુતી વખતે પણ જાગે છે, માટે કાળને કોઈ દુઃખે કહીને પણ અતિક્રમણ કરી શકતું નથી. યૌવન, રૂપ, જીવિત, દ્રવ્યસંચય, આરોગ્ય, તથા પ્રિય સાથે સહવાસ પણ નિત્ય નથી; વાસ્તે એમના ઉપર પડિત લડુના, મમતા, રાખના નથી. તેમજ આખા દેહને દુઃખ છે તો તમે એકલા શોચ કરવા યોગ્ય નથી, કમકે જાતુ સાથે પણ એ દુઃખ નિવૃત્ત થતું નથી. પોતામાં પરાક્રમ હોય તો શોચ ન કરતાં પ્રતિકાર કરવો એ દુઃખનું ઔષધ, તા એનું ચિતન ન કરવું એ દુઃખનું ઔષધ છે; કમકે ચિનન કરેલું દુઃખ નહું થઈ પાછું જુદિ પામે છે ને અનિષ્ટના સંયોગથી તથા પ્રિયના વિયોગથી અદ્યક્ષદિવાળા મનુષ્ય, માનસ દુઃખેકરી હમેશાં જાગે છે. તમે પણ આ શોચ કરો છે તેથી કર્મ, અર્થ તથા સુખ કંઈ પણ પ્રાપ્ત થવાનું નથી. તેમ જોય કરનાર કાર્મિક નિવર્ગથી પણ કીલ્બ કામ છે. વળી ધન્યસ્થાને પ્રાપ્ત થઈને પણ અસંતુષ્ટ પુરૂષો મોહ પામે છે અને પડિતો મતેસ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. પડિત પુરૂષેએ બુદ્ધિએ કરી માનસ દુઃખ ટાળવું અને ઔષધેકરી કરીરનું દુઃખ ઝાળવું. આ વિદ્યાનું સામર્થ્ય બાળકની સાથે સમતાને પ્રાપ્ત થાય નહિ. પૂર્વકું કરેલું કર્મ, સુતેલાની પાછળ સુવે છે, બેઠેલાની પાછળ બેસે છે તથા દોડતાની પાછળ દોડે છે. જે જે અવસ્થામાં સુખ વ. અશુભ કર્મ માણસ કરે છે તે તે અવસ્થા વિષે ને સુખ-સુખ કર્મના રૂળને ભેગવે છે. તેમજ જે પુરૂષ, જે જે કરીએ કરી જે જે કર્મ કરે છે તે તે કર્મના રૂળને અવસ્થા ભેગવે છે. આત્માજ આત્માનો બંધુ તથા આત્માનો શત્રુ ને આત્માનો તથા પોતે કરેલાં સારાં નરતમનો સાક્ષી પણ આત્માજ છે. સુખકર્મ કરી સુખ-આમ

અને પાપકર્મે કરી દુઃખ થાય છે. સર્વત્ર કરેલા કર્મનું ફળ મળે છે, પણ કર્મ કર્યા વગર ફળ મળતું નથી, માટે જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ; ધણો છે નાથ જેમાં એવા શરીરનો આપધાત કરવા ૩૫ કર્મ વિષે તમારા સરખા બુદ્ધિમાન પુરૂષો મન કરતા નથી.

નહિ જ્ઞાનવિરુદ્ધેષુ વચ્ચપાયેષુ કર્મેસુ ।

મૂલઘાતિષુ સંજંતે બુદ્ધિમંતો ભવદ્વિધાઃ ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि धृतराष्ट्रविशोककरणे
गुर्जरभाषायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જે. ધૃતરાષ્ટ્રને જ્ઞાનાશ્વાસન.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—સુમાપિતૈર્મહાપ્રાજ્ઞ શોકાયં વિગતો મમ ।

ભૂય एव तु वाक्यानि भ्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે મહાપ્રાજ્ઞ ! તમારાં સુમાપિતવડે મારો શોક ટળી ગયો, માટે ફરીથી પણ તમારાં વાક્ય તત્વથી હું શ્રવણ કરવા ઇચ્છું છું. અનિષ્ટ પદાર્થના સંસર્ગથી ને ઇષ્ટ વસ્તુના ત્યાગથી ઉત્પન્ન થએલાં માનસ દુઃખેકરી પડિતો કેમ મુક્ત થાય, તે મને કહો ? વિદુર કહે છે, જે જે દુઃખથી કે સુખથી મન મુક્ત થાય ત્યારે તે તે દુઃખ સુખથી મનને નિયમમાં રાખી બુધ પુરૂષ, શાંતિને પ્રાપ્ત થાય છે. હે નરપંથ ! વિચારીએ તો આ સર્વ અશાશ્વત છે. લોક, કેળના સ્તંભ સરખો છે, એટલે તેમાં જેમ કંઈ સાર છે નહિ, તેમ લોકમાંથી પણ કંઈ સાર નિકળતો નથી. જ્યારે પ્રાજ્ઞ તથા મૂઢ અને ધનવાન તથા નિર્ધન, એ સર્વ, મૃત્યુને પ્રાપ્ત થઈ સુખથી શયન કરે છે, ત્યારે નિર્માસ, ધણાંક અસ્થિવાળાં નાડિઓથી બંધાયેલ સર્વનાં શરીર જેઈ જ્ઞાની માણસો એમાં કંઈ વિશેષ જેતાં નથી, એટલે કે બધાં સમાન જેવામાં આવે છે. જે અદૃષ્ટ ૩૫ હેતુએ કરી કુલ તથા ૩૫ને પ્રાપ્ત થાય છે તે અદૃષ્ટ ૩૫ હેતુ સર્વ કાર્યમાં રહેલો છે, માટે પૂર્વ કર્મોષીન એવા પુત્રાદિના સંયોગ વિયોગ વિષે શોભાદિક કરવો, એ યોગ્ય નથી. મનુષ્યના દેહ ગૃહ સરખા છે એમ પડિતો કહે છે, તેથી કળેકરી તે નાશ પામે છે ને લિંગશરીર શાશ્વત છે. જેમ પુરૂષ જીર્ણુ વા અજીર્ણુ એવાં વસ્ત્રોના ત્યાગ કરી બીજું વસ્ત્ર ધારણ કરે છે તેમજ જીવ પણ જીર્ણુ વા અજીર્ણુ શરીરનો ત્યાગ કરી બીજા શરીરને ધારણ કરે છે. હે વૈચિત્રવીર્ય ! દુઃખ વા સુખ જેહિ સાધ્ય છે, કેમકે મનુષ્યો પોતાના કર્મે કરીનેજ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. હે ભારત ! સ્વર્ગ, સુખ તથા દુઃખ એ બધું કર્મે કરીનેજ પ્રાપ્ત થાય છે; ત્યારે તે ફળરૂપ ભારને મનુષ્ય, પોતાને વસ્ત્ર તથા પરવશ થઈ વહન કરે છે. જેમ મૃતિકાનું પાત્ર કાં તો ચક્ર ઉપર ચઢે ત્યાંજ ભાગી પડે, વા કંઈક થયેલું ભાગી પડે, અથવા પુરે થયા પછી ભાગી જાય, વા મુકાતાં મુકાતાં ભાગે, તૈયાર થયેલું હોય ત્યાં ભાગે વા ઉતારવા માંડેલું ભાગે, એ રીતે કોઈ પણ વખતે આદ્ર, કોઈ વખતે સુકાયેલું તથા કોઈ સમયે પકાવવા માંડેલું વા પોકેલા પાત્ર કુટામાંથી ઉતારતી વખતે વા હાથમાં લીધા પછી વા ચુલે ચઢતાં ભાગી જાય છે, એજ રીતે

મનુષ્યનાં શરીરો પણ કાં ને ગર્ભમાંજ ને કાં તો જન્મતાં વા એક દિવસનાં થઇ વા અર્ધાં માસનાં અથવા વર્ષાં દિવસનાં થયા પછી, એ વર્ષનાં વા ચૌવનસ્ય, મધ્યસ્ય વા વૃદ્ધ થઇને નાશ પામે છે. પૂર્વનાં કર્મે કરી પ્રાણિઓ ઉત્પન્ન થાય છે તથા નાશ પામે છે, એવી રીતના સ્વભાવ મિદ્ધ એવા હૈ. વિષે તમે શું કરવા તપાયમાન થાવ છો ? હે નરાધિપ ! હે રાજન ! જેમ જગમાં કૃષા વાસને તરતે પ્રાણી અંદર ખૂડે ને વળી પાછો તેમાંથી નિકળે, એ રીતે સંસારરૂપ શુદ્ધાવિષે માણસનું દૂષણ તથા નિકળણ થાય છે. સંસારમાં અદ્યપુદ્ધિવાળા પુરૂષ કર્મના ભોગથી બંધાય છે તથા કલેશ પામે છે. આ સંસારમાં સર્વના હિતેષ્છુ સત્વ વિષે રહેલા પ્રાણિઓને સમાગમ કેવી રીતનો છે એમ જાણનારા જે પ્રાણ પુરૂષો છે તે, પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

ये तु प्राज्ञाः स्थिताः सत्त्वे संसारेस्मिन् हितैषिणः ।

समागमञ्चा भूतानां ते यांति परमां गतिं ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि विशोकीकरणे गुर्जर-
भाषायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

અધ્યાય ૪ થો. સંસારની દુઃખરૂપતા.

धृतराष्ट्र उवाच—कथं संसारगहनं विज्ञेयं वदतांवर ।

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે વદતાંવર ! સંસારરૂપી ગહન વન કેમ જાણવું એ વાત હું સાંભળવા ઇચ્છું છું વારને પૂછતા એવા મને તમે યથાર્થ કહો. વિદુર કહે છે—શુદ્ધ શોણિતના સંયોગથી આરભી પ્રાણિઓની ગર્ભવૃદ્ધિ રૂપ મર્વ ક્રિયા ઉપલક્ષ થાય છે, તેમાં કેટલોક વખત જીવ કલીકામાં એટલે શુદ્ધ શોણિતના યોગમાં વસે છે. તે પછી ગર્ભ રહ્યા પછી એક સત્તિ જાય ત્યારે તે કલિકા કહેવાય અને પાંચ રાત્રિ થાય ત્યારે બુદ્ધિ કહેવાય, એ રીતે કમેકરી પાંચ માસ થયા પછી, અવયવની વૃદ્ધિ જેમાં છે એવા ગિંડ વિષે ચૈતન્યનો આનિર્ભાવ થાય છે, તે પછી દશ માસના અભ્યંતર વિષે તે ગર્ભ સર્વાંગે કરી પૂર્ણ થાય છે. એ રીતે તે ગર્ભ માંસ તથા શોણિતનું છે લેપન જેમાં એવા અપવિત્ર સ્થાનના મધ્યમાં વસે છે. તે પછી વાયુના વેશેકરી ઉંચા પગ ને નાભિ છે મરતક જેનું એવો તે, ઘણાક કલેશને પ્રાપ્ત થાય છે, એવી રીતે જનન પીડાને પ્રાપ્ત, પૂર્વ કર્મે કરી યુક્ત એવો તે, જન્મી બીજા ઉપદ્રવને પામે છે. તે વખતે તેની પાસે જ્ઞાનો જેમ માંસને બેંદ તેની પાસે જાય તેમ પુતનાદિ બાલગ્રહો તેની પાસે જાય છે. પછી ઉત્તર કાળ વિષે પણ પોતાના કર્મથી બંધાયેલા, જીવન દરમિયાન બ્યાધિઓ થેરી લે છે. હે નરાધિપ ! વિષયમગ્ન છે સ્વાદુ જેને એવાં ઇન્દ્રિયરૂપ પાશેકરી બંધાયેલા તેને વિવિધ પ્રકારનાં વ્યસન વળગે છે. તે તે વ્યસને કરી બંધાયેલો તે, વારંવાર વિષય સુખ ભોગવે છે તોપણ તૃપ્તિને પામતો નથી. કર્મ કરતો એવો તે શું સાઈ અને શું ખરામ તે પણ જાણતો નથી, ને ધ્યાનમાં પરિનિહિત એવા પુરૂષો તેના આત્માની રક્ષા કરે છે. અ-

સતી એવો તે નજીક આવેલા યમલોકને પણ જાણતો નથી. પછી યમના દુતોએ આકર્ષણ કરેલો તે કાળેકરી મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે. એ રીતે યમના દુતોએ લઈ જવા માંડેલા વણીએ કરી હીન એવા તેના મુખધોજ તેનું જે કંઈ પુણ્ય પાપ હોય તે જણાય છે. પાછો ફરીથી પણ કંઈ અંધારા પોતાના આત્માની ઉપેક્ષા કરે છે, મોટે લોભે વશ કરેલો જરૂર છેતરાય તેમાં સંશય નહિ, કેમકે લોભ, ક્રોધ તથા ભયેકરી ઉન્મત્ત પુરૂષો પોતાના આત્માને ઝાળખતા નથી. 'અમે કુલીન છીએ' એમ માની નીચા કુલવળાઓને તેઓ નિંદે છે, ધનના ગર્વેકરી મદોન્મત્ત એવા દરિદ્રોની નિંદા કરે, પારકાઓને 'આ મૂર્ખા છે' એમ કહે છે પણ પોતાનો વિચાર કરતા નથી. તેમજ ખીખીઓના દોષ જુએ પણ પોતાના આત્માને શિક્ષા કનવા પ્રચ્છતા નથી. જ્યારે પ્રાણ, મૂર્ખા, ધનવાન, નિર્ધન, કુલીન, અકુલીન, માની તથા અમાની આચ્છાદન હીન એવા સર્વ મૃત્યુને પ્રાપ્ત થઈ શયન કરે છે, ત્યારે નિર્મલ, ધણાક અસ્થિવાળાં નાડિઓનાં છે અંધન જેમાં એવાં તેમનાં શરીર નેહ, ખીખાં માણસો તેમાં કંઈ પણ વિશેષ જોતા નથી, જે અદૃશ્યમાં હેતુથી કુળ તથા રૂપનું માર્ગ જાન થાય છે તે ધમ્મણીતલ વિષે જ્યારે સંગાથે શયન કરે છે ત્યારે દુર્લુહિવાળા અપ્રેમ્ય એક ખી નો છેતરવા પ્રયત્ન છે. પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ એવી આ શ્રૂતિને સાંભળી અત્યુવ એવા આ જીવલોક વિષે ધર્મનું પાઠન કરે અને જન્મથી આદિ લઈ પરમાર્થ સાધનનો વ્યાપાર કરે તે પરમ મતિને પ્રાપ્ત થાય છે. એ રીતે સર્વ જાણી જે તત્વને અનુસરે, તે હે મનુજેશ્વર ! સર્વ માર્ગથી આત્માને મુકાવે અને અલ્પલોકના માર્ગ પ્રત્યે જાય.

एवं सर्वं विदित्वा वै यस्तत्त्वगनुवर्तते ।

स प्रमोक्षयते सर्वान् पन्थानो मुनजेश्वर ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलपदानिकर्पर्वणि विशोकीकरणे गुर्जर
भाषायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય ૫ મો. સંસારનો માયામોહ.

धृतराष्ट्र उवाच—यदिदं धर्मगहनं बुद्ध्या समनुगम्यते ।

तद्विबिस्तरतः सर्वं बुद्धिन्मार्गं प्रशंस मे ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે-જે આ ધર્મની ગહનતા બુદ્ધિએકરી જણાય છે તે બુદ્ધિે સર્વ માર્ગ વિસ્તારથી મને કહો. વિદુર કહે છે કે, આ પ્રમણે સ્વયંજુને નમસ્કાર કરી જેવી રીતે પરમર્ષિઓ સંસારરૂપ દુર્ગમ સ્થાન કહેલું છે તે પ્રમાણે હું વર્ણન કરી બતાવું તે સાંભળો. મોટા વનમાં વિચરનાર કોઈ બ્રાહ્મણ મોટા શબ્દવાળા સિંહ, વ્યાઘ્ર, ગજ તથા મીંચના ચમુદ્રપેકરી ભયંકર મહા ઉગ્ર આકૃતિવાળા ભયંકર રાક્ષસોએકરી ચોતરફથી વીંટાએલ અને જેને જેને યમરાજ પણ ઝાસ પામે એવા મોટા દુર્ગમ વન પ્રત્યે ગયો. જેને જોઈ અલ્પજનું હૃદય પરમ ઉદ્વેગને પ્રાપ્ત થયું. શરીરપર રૂંઝાં ઉમાં થયાં તે યોજી પણ વિક્રિયા થવા લાગી, તથા વનમાં રહેલો તે અહીં ત્યાં ચોરેર દોડવા લાગ્યો. શરણુ ક્યાં પ્રાપ્ત થશે, એમ જાણી સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે જોવા લાગ્યો. પછી સિંહાદિકના ઉપાય પ્રચ્છતો ભય પીડિત તે ભાગવા લાગ્યો

પણ તેમાંથી બહાર દૂર જઈ શક્યો નહિ, તેમ તે સિંહાદિક તેને મૂકતાં પણ ન હતાં, તેલ-લામાં વળી તેજે ભયથી વીંટાપણું અને પરમ ધોર એવી સ્ત્રીએ એ હાથથી વારણ કરેલું તેમજ પાંચ મસ્તક ધરનાર નાગ તથા શૈલ્ય સરખા ઉંચા આકાશને અડે એવડા મોટા વૃક્ષેકરી વ્યાપ્ત વન જોયું. તે વનમાં તૃણથી ઢંકાએક એવી દહ લતાઓએ કરી વીંટાએલો એક કૂપ હતો. લતાદિકથી ઢંકાયેલા કૂપમાં તે આઠાણુ પડી ગયો ત્યારે લતાના સંતાનથી સંકુલ કૂપમાં આઠાણુ, ડીંટાથી અંધાયેયું ફનસનું મોટું ફળ જેમ ટીંગાઈ રહ્યું તેમ ઉંચા પગ અને નીચે મસ્તક એ રીતે ઉંચો ડીંગાઈ રહ્યો. વળી ત્યાં એને બીજો પણ ઉપદ્રવ થયો, તે એ કે કૂપના મધ્યમાં મહાં બલવાન એવો સર્પ અને કૂવાના કાંઠા ઉપર છ મુખવાળો કાળો તથા ઘેલો, બાર પગથી ચાલનાર, ક્રમથી ગતિ કરનાર, વહી તથા વૃક્ષથી વીંટાએલ મોટો હસ્તિ તેણે જોયો. તે હસ્તિની પ્રશાખાઓ વિષે વૃક્ષ શાખાઓનો અવલંબ કરનાર, નાના પ્રકારના રૂપવાળા, ધોરરૂપ, ભયાવહ ભ્રમરો હતા. ઘરમાંથી ઉત્પત્ત થયેલા તે મધુને ગ્રહણ કરી પૂર્વેજ રચ્યા હતા. હે ભરતર્થભ ! તે ભ્રમર વારંવાર પ્રાણિઓને સ્વાદ લગાડનાર એવા મધુને પ્રિયતા હતા. આઠાણુદિવાળાઓને આકર્ષણ કરનાર મધુની અનેક તરેહની ધારાઓ સ્વતી હતી. હે ભરતર્થભ ! ઉંધે માથે ટીંગળાએલો તે આઠાણુ સર્વદા તે મધુધારાનું પાન કરતો હતો. એ રીતે સંકટમાં પડેલા પાન કરનાર એની તૃણા વિરામ પામતી ન હતી અને તૃપ્તિને ન પ્રાપ્ત થયેલો તે વારંવાર મધુધારાને ઇચ્છતો હતો, પણ હે રાજન્ ! એને જીવિત વિષે વૈરાગ્ય થતો નહિ; કેમકે કામ સુખ વાસ્તે જે મનુષ્યને જીવિતાશ્ચ રહી છે તે વૃક્ષને કાળી તથા સફેદ ઉદરડીઓ કાપવા માંડે છે, દુર્ગ એવા વન વિષે વ્યાલનો ભય, બીજું પરમ ઉગ્ર એવી સ્ત્રીનો ભય, કૂપની નીચે સર્પનો ભય, કૂવાના મુખ ઉપર હસ્તિનો ભય, પાંચમું વૃક્ષ પડવાથી ઉદરડીઓનો ભય ને મધુના લોભથી મધુકરથી થયેલો જીવો મોટો ભય છે, એ રીતે સંસારસાગરમાં પડેલો તે ત્યાં વસે છે, પણ જીવિતાશ્ચ તજી વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત થતો નથી.

एवं स वसते तत्र क्षिप्तः संसारसागरे ।

न चैव जीविताशयां निर्वेदमुपगच्छति ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि धृतराष्ट्रं विज्ञोकीकरणे
गुर्जरभाषायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ॐ नमो ભગવાય

અધ્યાય ૬ ક્રો. સંસારની મહાભળ.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—અહો સ્વલુ મહદ્દુઃખં કુચ્છવાસશ્ચ તસ્ય હ ।

કથં તસ્ય રતિસ્તત્ર તુષ્ટિર્વા વદતાંવર ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—અહો, મોટું દુઃખ ! તે આઠાણુનો ત્યાં કષ્ટરૂપ નિવાસ હોવાથી હે વદતાંવર ! તેને ત્યાં પ્રીતિ કેમ થઈ અને ધર્મસંકટ વિષે જ્યાં એ આઠાણુ વસે છે, તે દેશ જ્યાં છે, અને મહા ભયથી તે નર સુકત કેમ થાય, એ સર્વ વૃત્તાંત મને કહો, જેથી અમે સારી રીતે યેજા કરીએ ને તેના ઉદ્ધારની વાત કરવાથી તમે મારી ઉપર મોટી કૃપા કરી

એમ હું માનીશ. વિદુર કહે છે—હે રાજન્! મોક્ષ જાણનારા પુરૂષોએ જોણેકરી મનુષ્ય પરસોક વિષે કલ્યાણને પામે એવું આ દષ્ટાંત કહ્યું છે, તેનો ખુલાસો હું કહું તે સાંભળો. ગહન એવું વન જે કહ્યું તે મહા સંસાર, અને દુર્ગ એવું વન કહ્યું એ સંસાર ગહન, અને જે વ્યાસ કહ્યો તે વ્યાધિઓ, મોટી કાયાવાળી ત્યાં ઉમેરી સ્ત્રી જે કહી તે રૂપ તથા વર્ણને વિનાશ કરનારી જરા, એમ પ્રાત પુરૂષો કહે છે. હે નૃપતે! જે રૂપ કહ્યો તે પ્રાણિઓનો દેહ, તે રૂપની નીચે મોટા સર્વ જે કહ્યો તે પ્રાણિઓનો સર્વને હરનાર સર્વ જૂતનો અંત-કાલ અને જેના તંતુને વળગી તે લટકી રહ્યો હતો એવી જે રૂપના મધ્યમાં લતા કહી તે પ્રાણિઓની જીવિતાશા. હે રાજન્! કુવાના મોટા ઉપર છ મુખવાળો હસ્તિ કહ્યો તે સંવત્સર એમ મોટા પુરૂષો કહે છે. હરિતાં છ મુખ કહ્યાં તે છ ઋતુઓ, ને પાર પગ કહ્યાં તે પાર માસ, તેમજ વૃક્ષને કાપનારી કૃષ્ણ તથા શ્વેત જે ઉદરરીઓ કહી તે પ્રાણિઓના વખતને ગણનાર એવાં રાત્રિ દિવસ જણવાં. પ્રશાખાઓ વિષે રહેલા જે મધુકર કહ્યા તે કામનાઓ, ને મધુની ધારાઓ સ્વે છે એમ કહ્યું તે જેને વિષે મનુષ્યો દુઃખે છે એવા કામ-રસ જાણવા, એવી રીતે સંસારચક્રનું ફરવું છે, એમ યુધ પુરૂષો જ્ઞાની જાણે છે, માટે વૈરાગ્યે કરી સંસારચક્રના પાશને જે કાપે તેજ કાઢ્યા પુરુષ જાણવા.

एवं संसारचक्रस्य परिवृत्तिं विदुर्बुधाः ।

येन संसारचक्रस्य पाशांश्छिन्दन्ति वै बुधाः ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि धृतराष्ट्रं विशोकाकरणे
गुर्जरभाषायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો. સંસારમાંથી વૈરાગ્ય લેવો.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ—અહોભિહિતમાણ્યતં મવતા તત્ત્વદર્શિના ।

ભૂય एव तु मे हर्षः श्रुत्वा वागमृतं तव ॥ ૧ ॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—તત્ત્વદર્શિ એવા તમે આશ્ચર્યરૂપ આખ્યાન મને કહ્યું તે તમારી વાણી-રૂપી અમૃતને સાંભળી વળી ફરીથી મને હર્ષ થાય છે. વિદુર કહે છે—જે સાંભળી વિચક્ષણ પુરૂષો સંસારચક્રી વિમુક્ત થાય એવો એ માર્ગ વિસ્તારથી હું કહું તે ફરીથી સાંભળો. હે રાજન્! જેમ મોટે માર્ગે નિકળેલો પુરૂષ શ્રમથી થાકી જાય ત્યારે કોઇ કોઇ સ્થાનકે નિવાસ પશુ કરે, એજ રીતે સંસારના અનુક્રમમાં રહેલા દુર્જીવિવાળા ગર્ભવાસ વિષે નિવાસ કરે છે, અને પડિતો તેથી મુક્ત થાય છે. શાએવેતા પુરૂષો, સંસારનો માર્ગ વિષમ કહે છે. તેમજ બુદ્ધિમાન પુરૂષો, સંસાર ગહન એટલે વન એ રીતે કહે છે. હે ભસ્તર્પણ! મનુષ્યોનો આલોક સમાવર્ત જાણવો, એજ રીતે સ્થાવર તથા જંગમ પ્રાણિઓનું આ લોકમાં આવર્તન થાય છે, તે પર પડિત ઇચ્છા કરતો નથી. મનુષ્યોના પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ એવા શારીર તથા માનસ વ્યાધિઓ છે, તેમને યુધ પુરૂષો વ્યાસ કહે છે. હે બારત! તેણેકરી, નિરંતર, કલેશ પામતા તથા વારેલા અરૂપ બુદ્ધિવાળા પુરૂષ પોતાના કર્મ ફલરૂપ મોટા વ્યાધે કરીને પશુ

ઉદ્વેગ પામતા નથી. કોઇ વખતે હું તૃપ્ત ! આધિઓ થકી પુરૂષ મુક્ત થાય છે તો પાછળથી તેને રૂપનો વિનાશ કરનારી જરા આવે છે. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધને સ્પર્શ તથા વિવિધ પ્રકારના પ્રયોજનને મોહિત થયેલા તે, નથી કોઇ આશ્રય જેમાં એવા મળ્યા નથા માંસરૂપ મોટા કાદવમાં કળતો ખૂદતો રહે છે: સંવત્સર, માસ, પક્ષ, દિવસ, રાત્રિ તથા તેની સંધિઓ ક્રમે એના રૂપ તથા આયુષ્યનો ઉપયોગ કરે છે. દિવસાદિક સર્વ કાળના કર્તવ્યાર્થને સાધનારાં છે, પણ દુર્બુદ્ધિવાળા પુરૂષો તે જાણતા નથી. સર્વ ભૂતને વિષાતાએ ક્રમેથી નિર્બંધ કર્યા છે એમ તાત્ત્વિકો કહે છે. પ્રાણીઓનું શરીર રથ છે, બુદ્ધિ તે રથનો સારથિ છે, મન્દિરો તે શરીરરૂપી રથના અશ્વ છે, અને મન, તે અશ્વની રાશ છે: દોડતા તે અશ્વોના વેગની પાછળ જે દોડે તે આ સંસારચક્રમાં ચક્રની પેઠે ભ્રમણ કરે છે. ભ્રમણ કરનાર જે મોહ પામે નહિ તો સંસારમાં ભમે નહિ. હે રાજન્ ! સંસારમાં ભ્રમણ કરનાર એને પૂર્વે કહેલાં દુઃખ થાય છે વાસ્તે દુઃખની નિવૃત્તિ થવા સારું બુદ્ધ પુરૂષે હંમેશા યત્ન કર્યા કરવો. એ કરવાની ઉપેક્ષા કરવી નહિ, કારણ સેંકડો શાખાવાળો, સંસારરૂપી વૃક્ષ વૃદ્ધિ પામી જાય છે. હે રાજન્ ! નિગકરણ કર્યાં છે ક્રોધ તથા લોભ એક જેણે એવો, સંતુષ્ટ, સત્યવાદી, મન્દિરોને નિયમમાં રાખનાર હોય તે શાંતિને પ્રાપ્ત થાય છે. જેણેકરી દુર્બુદ્ધિવાળા મોહ પામે છે, એ યમલોકને પમાડનાર રથ છે એમ બુદ્ધ પુરૂષો કહે છે. હે નરસિંહ ! જે દુઃખને તમે પ્રાપ્ત થયા એ દુઃખને તે મોહાવિષ્ટ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. હે ભારત ! હે મારિષ ! તૃણાશીલને રાજ્ય, સુહૃદ તથા પુત્રના નાશરૂપ દુઃખ થાય છે, સાધુપુરૂષ એવાં દુઃખનું ઔષધ કરે છે. નિયમમાં છે મન જેનું એવો તે સાધુ જ્ઞાનરૂપી મહા ઔષધને પ્રાપ્ત થઇ દુઃખરૂપી મોટા વ્યાધિનું છેદન કરે છે. જેવી રીતે સ્થિર તથા નિયમમાં રાખેલું મન માણસને દુઃખથી જોડાવે છે, તેવી રીતે પરાક્રમ, અર્થ, મિત્ર તથા સુહૃદ્ગર્ભ પણ છેડાવતા નથી, માટે હે ભારત ! સર્વત્ર મૈત્રિ રાખી દમ, ત્યાગ, તથા અપ્રમાદ એ ત્રણ બ્રહ્મલોક જવાના અશ્વ અને શીતરૂપી રાશયુક્ત મનરૂપી માનસરથમાં જે બેસે તે મૃત્યુભયપર જય કરી બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાય. હે મહીપતે ! સર્વ ભૂતને જે અભયદાન આપે તે પણ અનામય એવા વિજીતના પરમ પદને પામે છે. અભયના દાનેકરી મનુષ્ય જે દક્ષને પ્રાપ્ત થાય તે દક્ષ હજારો યજ્ઞથી તથા નિરંતર કરેલા ઉપવાસથી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. આત્માને અતિશય પ્રિય એવું કંઇ પણ નિશ્ચયતાથી રહેવાનું છેજ નહીં તે સર્વ ભૂતને અનિષ્ટ એવું મરણ તો નિશ્ચય છે, માટે વિદ્વાન પુરૂષે સર્વ પ્રાણી ઉપર દયા રાખવી, કેમકે નાના પ્રકારનાં મોહયુક્ત બુદ્ધિભળેકરી વીંટાયલી નથી સૂક્ષ્મ દષ્ટિ જેમની એવા મંદ પુરૂષો તે તે યોગિ વિશે ભમે છે અને હે રાજન્ ! અત્યંત સૂક્ષ્મદષ્ટિવાળા શાશ્વત એવા બ્રહ્મલોકને પ્રાપ્ત થાય છે.

અસૂક્ષ્મદૃષ્ટયો મંદા દ્વામ્યંતે તત્ર તત્ર હ ।

સુસૂક્ષ્મદૃષ્ટયો રાજન્ વ્રજંતિ બ્રહ્મશાશ્વતં ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वाणि जलप्रदानिकपर्वाणि धृतराष्ट्रं विज्ञेकीकरणे
मुर्जरभाषायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અધ્યાય ૮ મો. વ્યાસે આપેલું આશ્વાસન.

વૈશંપાયન ક્વાચ—વિદુરસ્ય તુ તદ્વાક્યં નિશમ્ય કુરુસત્તમઃ ।

પુત્રશોકાભિસંતપ્તઃ પપાત મુચિ મૂર્ચ્છિતઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! વિદુરનાં વાક્ય સાંભળી પુત્રના શોકકરી તપેલા કુરુક્ષેત્રમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, મૂર્છિત થઇ પૃથ્વીપર પડી ગયા. પૃથ્વીપર પડેલા સંજ્ઞા રહિત તેમને જોઇ બાંધવ, કૃષ્ણદ્વૈપાયન વ્યાસજી, ક્ષાંતા એવા વિદુર, સંજય, શ્રીમદ્ સંજય-ધિઓ તથા સંમત એવા જે એમના દારપાત હતા તે સર્વ શીતળજળ તથા તાકના પંખાથી તેમને વા નાંખતા હાથથી હલાવવા લાગ્યા. મૂર્ચ્છામાં પડેલા ધૃતરાષ્ટ્રને ઘણા વખત સૂધી આશ્વાસના કરવામાં તત્પર થયા. એ રીતે યત્નથી વામ્નર કરેલા પુત્રની આધિથી દુઃખિત એવા તે રાજા ઘણા વખતે સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થઇ આવી રીતે વિલાપ કરવા લાગ્યા. મનુષ્યપણુને ધિક્કાર છે; કેમકે જે મનુષ્યપણુમાં પરિવારને લીધે તન્મુલક વારંવાર દુઃખ થાય છે. પુત્ર અર્થ, જ્ઞાતિ તથા સંબંધિઓનો નાશ થવાથી વિષ તથા અગ્નિ સરખું મોઢું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. એ દુઃખથી શરીર બળે, બુદ્ધિનો નાશ થાય, ને એ દુઃખથી પરાભવ પામેલો પુરુષ મરણને ઉત્તમ માને, નિર્બળ બાળ્ય હોવાથી આ દુઃખને હું પ્રાપ્ત થયો છું. જેના અંતને પ્રાણનો ત્યાગ કર્યા વગર પ્રાપ્ત થઈશ નહીં, હે દિવ્યસત્તમ ! તે રીતે આજ હું કરીશ. બ્રહ્મવેતાઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ મહાત્મા વ્યાસજીને આમ કહી પરમ શોકને પ્રાપ્ત થએલો વિચાર કરતો રાજા હે મહીપતે ! મઠ અર્ધ તૂળીબાવને પ્રાપ્ત થયો. ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સમર્થ કૃષ્ણદ્વૈપાયન વ્યાસ પુત્રના શોકકરી સંતપ્ત અર્ધ ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે આવી રીતે વચન કહેવા લાગ્યા કે, હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે મહાબાહો ! જે હું તને કહું તે સાંભળ. હે પ્રભો ! મેઘાવી એવો તું શાસ્ત્ર જાણે છે, તેમ ધર્માર્થમાં કુશળ છે, માટે હે પરંતપ ! તને કંઈપણ અવિદિત નથી તથા કંઈ બાકી વેદિતવ્ય પણ રહ્યું નથી. મનુષ્યોની અનિયતાને તું જાણે છે એમાં સંશય નથી. હે ભારત ! જીવલોક અદ્રુવ છે, રથાન પણ અશાશ્વત છે અને જીવિત મરણાંત છે એમ તું જાણે છે ત્યારે શું કરવા શોચ કરે છે ? હે રાજેન્દ્ર ! તારી સમક્ષ આ વૈરનો સમુદ્ભવ થયો તે તારા પુત્રને સાડ કાળયોગે કરાગ્યો, માટે હે નૃપ ! આ કૌરવનો ક્ષય અવશ્ય ભવિતવ્ય હતો, એમ જાણુવા છતાં પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થએલા સરવરોનો તું શું કરવા શોચ કરે છે ? હે મહાબાહો ! હે જનેશ્વર ! ભવિતવ્ય જાણુતા મહાત્મા વિદુરે શાંતિ થવા સાડ અનેક રીતે યત્ન કર્યો, પણ દૈવે કરેલા માર્ગને ઘણા વખત સૂધી યત્ન કરે તોપણ કોઈ ટાળવા સમર્થ થતું નથી; તેમજ દેવતાઓનું જે કાર્ય તે પણ પ્રત્યક્ષ મેં સાંભળ્યું છે. તે પણ તને જે રીતે સ્થિરતા થાય તે રીતે કહું તે સાંભળ. જ્ઞાનિ રહિત એવો હું પૂર્વે ઉતાવળો થઇ ઇન્દ્રની સભામાં ગયો હતો; ત્યાં એકલા મળેલા દેવતાઓને મેં જોયા, ને નારદ છે મુખ્ય જેમાં એવા સર્વ દેવર્ષિયોને પણ ત્યાં જોયા. હે પૃથ્વીપતે ! ત્યાં દેવતાઓ પાસે પોતાના કાર્ય વાસ્તે આવેલી પૃથ્વીને પણ મેં જોઇ. દેવતાઓ પાસે આવી પૃથ્વીએ કહ્યું કે, હે મોટાં બાળ્યવાળા દેવતાઓ ! મારું જે કાર્ય કરવાની તમે બ્રહ્માના સદન વિષે પ્રતિજ્ઞા કરેલ છે તે જલદી સફળ કરો; પૃથ્વીનાં વચન સાંભળી લોકોએ નમસ્કાર કરેલા વિષ્ણુ હાસ્ય કરી દેવતાઓની સભામાં પૃથ્વીને કહેવા લાગ્યા કે—ધૃતરાષ્ટ્રના સો પુત્રમાં મોટો દુર્યોધન નામે યશો તે તારું કાર્ય કરશે. તે રાજાને પ્રાપ્ત થઇ તું કૃતકૃત્ય અમ્ભશ. તે રાજા વાસ્તે પૃથ્વીના બધા રાજાઓ

કુરૂક્ષેત્રમાં આવી દૃઢ સંકેતકરી એક બીજાઓને હણીશે, ત્યારે હે દેવિ ! તારો ભાર ઉતરશે. માટે હે શાંભને ! જલદી તારા સ્થાન પ્રત્યે જઈ તું લોકોને ધારણ કર. હે રાજન્ ! હે નૃપ ! આ તારો દુર્યોધન પુત્ર હતો તે લોકોના સંહાર કરવા વાસ્તે કલિયુગનો અંશજ ગાંધારીના ઉદરમાંથી ઉત્પન્ન થયો હતો, તેથી અસહનશીલ, અપલ, ક્રોધી તથા દુઃખેકરીને ક્રોધથી સાધ્ય થાય નહિ એવો હતો. તેમજ દૈવયોગથી એના ભાઈઓ પણ તેવાજ થયા. તેવીજ રીતે તેનો માતૃજ સકુનિ, પરમ મિત્ર કર્ણ તથા પોતાના નાશ વાસ્તે પૃથ્વીના રાજાઓ પણ ભેગા થયા હતા. જેવો રાજા થાય તેવા એના જન પણ થાય. સ્વામિ જે ધાર્મિક હોય તો અધર્મ પણ ધર્મતાને પામે. સ્વામિના ગુણ દોષેકરી સેવકો તેવા થાય એમાં સંશય નથી. હે નૃપ ! હુષ્ટ એવા એ રાજાને પ્રાપ્ત થઈ તારા પુત્ર ગયા. હે મહાબાહો ! તત્વવેત્તા નારદ આ વાત જાણે છે. હે પૃથ્વીપતે ! તમારા પુત્ર, પોતાના અપરાધથી નષ્ટ થયા માટે હે રાજેન્દ્ર ! તેમનો શોચ ન કરો. શોક કરવાનું કંઈ કારણ નથી. હે ભારત ! પાંડવોનો સ્વરૂપ પણ અપરાધ છે નહિ. જેમણે આખી પૃથ્વી નાશ કરી એવા તારા પુત્ર દુરાત્મા હતા. તારું કલ્યાણ થાઓ. રાજસૂય યજ્ઞમાં યુધિષ્ઠિરની સહા વિષે નારદે તો પૂર્વેજ કહ્યું હતું કે હે કૌતેય ! પાંડવ તથા કૌરવ સર્વ પરસ્પર પ્રાપ્ત થઈ નાશ પામશે માટે તે વિષે તારે જે કૃત્ય હોય તે કર. નારદનાં વચન સાંભળી તે વખતે પાંડવો શોચ કરતા હતા. આ વિધિ દેવકૃત છે એમ જાણી કેવી રીતે તારો શોક ટળે, પ્રાણુ વિષે તને દયા થાય તથા પાંડુપુત્ર વિષે સ્નેહ થાય એવો વિચાર કરી દેવ ગુણ એવું સનાતન સર્વ આખ્યાન મેં તને કહ્યું. હે મહાબાહો ! આ ભારિ પૂર્વેજ મેં સાંભળ્યું ત્યારે ઉત્તમ એવા રાજસૂય યજ્ઞમાં ધર્મરાજાને મેં કહ્યું હતું. ગુણ એવું વૃત્તાંત મેં તેને નિવેદન કર્યું તે સાંભળી ધર્મપુત્રે કૌરવોનો વિગ્રહ ન થવા વિષે યત્ન કર્યો તથાપિ દૈવ અક્ષવત્તર છે. હે રાજન્ ! વિધિને સ્થાવર, જંગમ કોઈ પણ પ્રાણી અતિક્રમણ કરી શકે તેમ નથી. હે ભારત ! તું ધર્મમાં તત્પર તથા બુદ્ધિએ કરી શ્રેષ્ઠ છે, તેમ પ્રાણિની ગતિ તથા અગતિને જાણીને પણ તું મોહ પામ્યો છે માટે શોકેકરી સંતપ્ત વારંવાર મોહ પામતા તને જાણી યુધિષ્ઠિર રાજા પ્રાણુનો પરિત્યાગ કરશે. શરવીર એવો જે નિરંતર પશુની ચોનિવિષે ગએલા પ્રાણિઓ ઉપર કૃપાળુ રહે છે તે હે રાજેન્દ્ર ! તમારે વિષે કૃપા કેમ નહિ કરે ? હે ભારત ! દૈવ અનિવાર્ય છે એમ જાણી મારી આજ્ઞાથી અને પાંડવો ઉપર કર્ણના રાખી પ્રાણુને ધારણ કર; એમ કરવાથી લોકવિષે તમારી કીર્તિ થશે અને હે તાત ! અત્યંત મોટા એવો ધર્માર્થ પ્રાપ્ત થશે તે બધાકા કાળ સૂત્રી કરેલું તપ સફળ થશે. જેમ અગ્નિ પ્રગ્લબિત થાય તેમ ઉત્પન્ન થએલા પુત્ર સંજયી શોકને હે મહાભાગ ! સત્પુરૂષ વિષે રહેનાર એવા પ્રજારૂપ જળેકરી શાંત કર. વૈશંપાયન કહે છે, હે જનમેજય ! અમિત તેજવાળા વ્યાસનાં વચન સાંભળી મુદ્ધર્ત પર્યંત ધ્યાન કરી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા બોલ્યા કે હે દ્વિજેતમ ! તમારા વાક્યથી હું મોટા શોકથી રહિત થયો છું, પણ વારંવાર મોહ પામું છું તેથી આત્માને જાણુતો નથી. હે દેવ ! તમારી આજ્ઞારૂપ તમારું વચન સાંભળી હું પ્રાણુ ધારણ કરીશ અને શોચ નહિ કરું. હે રાજેન્દ્ર ! ધૃતરાષ્ટ્રનાં વચન સાંભળી સત્યવતી પુત્ર વ્યાસ ત્યાંજ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

एतच्छ्रुत्वा तु वचने व्यासः सत्यवतीसुतः ॥

धृतराष्ट्रस्य राजेन्द्र तत्रैवांतरधीयत ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि गुर्जरभाषायामष्टमो
अध्यायः ॥ ८ ॥

અધ્યાય ૮ મો. ક્રિયા કરવાનો ઉપદેશ.

जनमेजय उवाच—गते भगवति व्यासे धृतराष्ट्रे महीतनिः ।

किमचेष्टत विप्रर्षे तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

જનમેજય પૂછે છે—હે વિપ્રર્ષે ! ભગવાન વ્યાસ ગયા પછી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ્યે શું કર્યું તે તમે મને કહો. કુરુક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા, ઉદાર મનવાળા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજ્યે શું કર્યું, તથા કૃપાચાર્ય આદિ કૌરવ તરફના માફી રહેલા પેલા ત્રણ જણ પણ શું કર્યું, તે તમે મને કહો. પરસ્પર શાપ જેમાં થયો છે એવું અશ્વત્થામાનું કર્મ તો મેં સાંભળ્યું, ભરપંક્તિનું વૃત્તાંત સંજયે કહ્યું હોયતો, તમે મને કહો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! યૌધિન તથા તમામ સૈન્ય હણાયા પછી ગયું છે વ્યાસદત્ત દિવ્ય જ્ઞાન જેને એવો સંજય ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! હે રાજન્ ! નાના પ્રકારના દેશમાંથી આવેલા અનેક રાજ્યો તમારા પુત્ર સહિત લડીને પિતૃલોક પ્રત્યે ગયા. હે ભારત ! યુદ્ધની માગણી કરતાં વૈરનો અંત કરવા ઇચ્છતા તમારા પુત્રે સર્વ પૃથ્વીનો નાશ કરાવ્યો. હું મહીયતે ! પુત્ર, પૌત્ર તથા સર્વ પિતૃઓનાં હવે ક્રમે કરી કાર્ય કરાવો વૈશંપાયન કહે છે—હે પૃથ્વાપતે ! સંજયનાં ઘોર વચન સાંભળી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજ પાસે આવી સર્વ ધર્મ જાણનાર વિદુર કહેવા લાગ્યા કે —હે રાજન્ ! હે ભરતર્ષભ ! ઉભા થાઓ, શું પડ્યા છો ? શેય કરો માં, હે લોકેશ્વર ! સર્વ પ્રાણિઓની પરમ એવી એજ ગતિ છે. હે ભારત ! અભાવ છે આદિ ને ભાવ છે મધ્યમાં જેના એવાં પ્રાણિઓ અભાવમાંજ નિધન થાય, તેમાં શેય શું કરવા ? શેય કરવાથી મરેલાની પાછળ ન જવાય, ને શેય કરવાથી મરાય પણ નહિ, માટે એમ થવાનો સ્વભાવજ જેનો છે એવો આ લોક છે એવું જાણી શું કરવા શેય કરો છો ? યુદ્ધ ન કરનાર મરણ પામે છે ને યુદ્ધ કરનાર જીવતો રહે છે એવું નથી. હે મહારાજ ! કાળને પ્રાપ્ત થઈ કોઈ પણ તેને અતિક્રમણ કરી શકતું નથી. કાળ, વિવિધ પ્રકારનાં સર્વજૂતને આકર્ષણ કરે છે. હે કુરૂસત્તમ ! કાળને કોઈ પ્રિય પણ નથી અને કોઈ દ્રોણ નથી. જેમ વાયુ, ચેતરશ્ચી તૃણના અગ્રભાગ વાળે છે તેમ કાળ પ્રાણિઓને વશ કરે છે. એક સથવારે જનાર એક ઠેકણે જનાર સર્વમાંથી જેને આગળથી કાળ આવે તે આગળ જાય તેમાં શેય શું કરવો ? હે રાજન્ ! યુદ્ધ વિષે હજી એલા, જેમનો તું શેય કરે છે તે મહાત્મા એવા શોક કરવા યોગ્ય નથી. કેમકે તે સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા છે. સંગ્રામમાં શરીર ત્યાગ કરનાર શરવીર જે રીતે સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય તે રીતે દક્ષિણવાળા યજ્ઞ, તપ તથા વિદ્યાએ કરીને પણ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થવાના નથી. સર્વ વેદ જાણનાર, શરવીર, સારી રીતે વ્રત કરનાર સન્મુખ જઈ રણમાં મરણ પામ્યા તેનો શેય શું કરવો ? પુરૂષમાં ઉત્તમ એવા તે શરવીરાના શરીરરૂપી અગ્નિ વિષે બાણ રૂપી આકૃતિ હોમી હોમાયલા બાણને સહન કરતા હતા. હે રાજન્ ! ઉત્તમ એવો સ્વર્ગનો માર્ગ કહું તે સાંભળો. ક્ષત્રિયને સ્વર્ગ આપનાર યુદ્ધથી અધિક બીજું કંઈ છે નહીં. સંગ્રામમાં શોભિતા શર-

વીર મહાત્મા એવા તે ક્ષત્રિયો, પરમ કામનાઓને પ્રાપ્ત થયા માટે તેઓ શોધ કરવા યોગ્ય નથી. હે પુરુષર્ષભ ! આત્માવડે આત્માને આશ્વાસના કરી શોધ કર માં ને શોકે પરાભવ પમાડેલો તું અવશ્ય કર્તવ્ય એવાં કાર્યોનો ત્યાગ કર નહિ.

આત્મનાત્માનમાશ્વાસ્ય મા ગુચ્ઃ પુરુષર્ષભ ।

નાદ્યશોકાભિભૂતસ્વં કાર્યમુત્કાન્તમર્હસિ ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जळप्रदानिकपर्वणि विदुरवाक्ये गुर्जर-
भाषायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો. વિધવાઓનું વિલપન.

वैशंपायन उवाच—विदुरस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा तु पुरुषर्षभः ।

युज्यतांयानमित्युक्त्वा पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! વિદુરનાં વચન સાંભળી પુરુષમાં એક ધૃતરાષ્ટ્ર, 'વાહન જેડો' એમ કહી વળી આવી રીતે કહ્યું કે ગાંધારીને, સર્વ ભરતની સ્ત્રિયોને, વધુ એવી કુતિને તથા ખીજ સ્ત્રિઓને અહિં તેડી લાવો. એ રીતે વર્મવેત્તા વિદુરને કહી શોકેકરી હણાયું છે જ્ઞાન જેનું એવા ધર્માત્મા ધૃતરાષ્ટ્ર, વાહને ચઢ્યા. સ્વામિનાં વચને પ્રેરણા કરેલી કુતિ તથા ખીજ સ્ત્રિયોસહિત ગાંધારી પણ ત્યાં આવી. અત્યંત શોકયુક્ત એવી તે સ્ત્રિયો, રાજને મળી પછી એક ખીજ સાથે ઉંચા સ્વરથી રોવા લાગી. અશ્રુ છે આંખમાં જેમને એવી તે સ્ત્રિઓને તેઓથી અત્યંત પીડિત એવા પોતે આશ્વાસના આપી વાહનમાં બેસાડી શહેર-માંથી બહાર નિકળ્યા. તે વખતે સર્વ કૌરવોના ઘરમાં મોટા હાહાકાર થયો. કુમાર પર્યંત સર્વ શહેર શોકેકરી કર્શિત થયું. પૂર્વે દેવગણોએ પણ જે સ્ત્રિઓને જેઠ ન હતી તે હણાયા છે સ્વામિ જેમના એવી સર્વ આ વખતે નહાવા ઉતરી. સુંદર કેશને જેમ તેમ છુટા મૂકી હાથ આશ્રુપણુ તોડી એક વસ્ત્ર ધરેલી તે સ્ત્રિયો અનાથની પેઠે રકતી હતી. હણાયા છે યુધ-પતિ જેમના એવી ચિત્રહરિણીઓ, જેમ ગુહામાંથી બહાર નીકળે તેમ તે સ્ત્રિયો શ્વેતપર્વત સરખાં ધરમાંથી બહાર નિકળી. હે રાજન્ ! તે નારીઓના શોકાર્ત અનેક વૃંદ, અશ્વશાળામાં કેળવતાં જેમ વહેરીઓ દોડે તેમ દોડતાં હતાં. બાહુને ગ્રહણ કરી પુત્ર, ભાઈઓ તથા પિતૃઓનાં નામ લઇ આક્રોશ કરતી તેઓ યુગાંત વિષે લોકોનો ક્ષય થતો દેખાડતી હોય નહિ એમ વિશાપ કરતી રૂદન કરતી તે તે ઠેકાણે દોડતી શોકેકરી હણાયું છે જ્ઞાન જેનું એવી તે સ્ત્રિયો, કંઈ પણ કર્તવ્યને જાણતી ન હતી, જે સ્ત્રિયો પૂર્વે સખીઓની આગળ પણ લગતી હતી, તે સ્ત્રિયો આ વખતે એક વસ્ત્રથી લજ્જા મૂકી સાસુની આગળ થાય છે, હે રાજન્ ! શોકેકરી વિરૂદ્ધ એવી તે સ્ત્રિયો, શોક ભાર ઝોલો કરવા સાડે એક ખીજ સામે જેઠ સાંતવના કરતી હતી. રૂદન કરતી સ્ત્રિયોથી વીંટાયેલો દીન એવો રાજ સંગ્રામ ભૂમિ પ્રત્યે જવા સાડે જગદી ધરમાંથી નિકળ્યો, તે વખતે કારિગર લોકો, બાપાર કરનાર વૈશ્ય, કર્મકરી ઉપજીવન કરનાર ખાદી ખીજઓ રાજને આગળ કરી નગરમાંથી બહાર નિકળ્યા.

તે વખતે કુરુઓનો સંક્ષય થવાથી આકોશ કરતી પીડિત એવી તે સ્ત્રીઓનો યુવાંત સમય પ્રાપ્ત થયા વખતે બાળતા પ્રાણિઓના જેવો શોકાર્ત શબ્દ થય તેવો ભુવનોને વ્યથા કરતો મોટો શબ્દ થતો હતો. જે સાંભળી 'આ શું ક્ષય પ્રાપ્ત થયો ! એમ પ્રાણિઓ માનતા હતા. કૌરવોનો સંક્ષય થવાથી અત્યંત ઉદ્વિગ્ન છે મન જેમનું એવા રાજા વિષે અત્યંત પ્રીતિમાન શહેરનાં માણસો, આકોશ કરતાં હતાં.

મૃશમુદ્વિગ્નમનસસ્તે પૌરાઃ કુરુસંક્ષયે ।

પ્રાકોશંત મહારાજ રવનુરકાસ્તદા મૃશં ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वाणि धृतराष्ट्रनिर्गमने
गुर्जरभाषायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો. સ્ત્રીઓને કૃપે આપેલું આશ્વાસન.

वैशंपायन उवाच—क्रोशमात्रं ततो गत्वा दद्रुशुस्तान्महारथान् ।

शारद्वતं कृपां द्रौणिं कृतवर्माणमेव च । १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ત્યાંથી ક્રોશમાત્ર જઈ શારદ્વત એવા કૃપાચાર્ય, દ્રોણ-પુત્ર અશ્વત્થામા તથા કૃતવર્મા એ ત્રણ મહારથિઓને તેઓએ જોયા. તેઓ પણ પ્રજાચક્ષુ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને જોઈ અશ્રુ છે આંખમાં જેમને એવા નિશ્વાસ મૂકી રૂદન કરતા રાજા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, હે મહારાજ ! હે રાજન ! હે મહીપતે ! તમારો પુત્ર અત્યંત દુષ્કર એવું કર્મ કરી અનુચર સહિત ઇંદ્રલોક પ્રત્યે ગયો. હે ભરતર્ષભ ! દુર્યોધનના બળથી રથિ એવા અમે ત્રણ મન્યા, બાકીનું તમારું સૈન્ય પરિક્ષીણ થયું. રાજાને આમ કહી શરદ્વાનના પુત્ર કૃપા-ચાર્ય પુત્રના શોકેકરી પીડિત ગાંધારી પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે, ઘણાક શત્રુગણને હણીતા નિર્ભયપણાથી યુદ્ધ કરતા તમારા પુત્ર શરવીરોને કરવા યોગ્ય એવાં મોટાં કર્મ કરી નિધનને પ્રાપ્ત થયા, તે તમારા પુત્ર અવસ્ય શસ્ત્રેકરી નિર્જિત એવા નિર્મળ લોકને પામી ભાસ્વર દેહને પ્રાપ્ત થએલા દેવતાઓની પેઠે સ્વર્ગમાં વિહાર કરે છે. તેઓમાંથી શરવીરોના મધ્યમાં યુદ્ધ કરતો કોઈ પણ વિમુખ થયો હતો નહિ. તેમ કોઈએ શત્રુને હાથ પણ જોડ્યા હતા નહિ કેવળ શસ્ત્રે કરી સંગ્રામમાં શત્રુ સન્મુખ જઈ નિધન પામવું, એજ ક્ષત્રિયોને પરમ ગતિરૂપ છે, એમ પ્રાચીન પુરૂષો કહે છે, વાસ્તે તેમનો તમે શોચ કરવા યોગ્ય નથી. હે રાજા ! તેમના શત્રુ એવા પાંડવ પણ વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા નથી. અશ્વત્થામા છે મુખ્ય જેમાં એવા અમે જે કર્યું તે સાંભળો. અધર્મેકરી બીમસેને તમારા પુત્રને હણ્યો એ વાત સાંભળી સુધ રહેલા પાંડવના તંબુમાં જઈ પાંડવ તરફનાઓનું કદન કર્યું. વૃષ્ણસુત્ર છે મુખ્ય જેમાં એવા સર્વ પાંચાલોને હણ્યા, દુપદના પુત્રોને હણ્યા, તેમજ દ્રૌપદીના પુત્રોને પણ હણ્યા. તમારા પુત્રના શત્રુઓનો નાશ કરી અમે ત્યાંથી ખસ્યા. ત્રણજ બાકી રહેલા અમે તેમની સામે ઉઠા રહેલા સમર્થ ન હતા. પુત્ર હણાયા એવું સાંભળી ક્રોધવશ થએલા મોટાં ધનુષવાળા શરવીર પાંડવ વૈરનો બહોલો લેવા સારૂ જલદી આવશે. હે યશસ્વિની ! પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ, શરવીર તેઓ અચાર્ય

પગલાં જોઈ આવશે તેથી હવે અહિં ઉભા રહેવાનો અમે ઉત્સાહ રાખતા નથી; માટે હે રાજા ! અમને આજ્ઞા આપો ને શોય વિષે મન કરો માં. હે રાજા ! તમે પણ ઉત્તમ એવા ધૈર્યનો આશ્રય કરી અમને આજ્ઞા આપો ને સંગ્રામમાં મરવું, એજ જ્ઞાનધર્મ છે, એમ જાણી શોય કરો માં. રાજાને આમ કહી પ્રદક્ષિણા કરી હે ભારત ! કૃપાચાર્ય, કૃતવર્મા તથા દ્રોણ-પુત્ર અશ્વત્થામા, બુદ્ધિમાન ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા સામે જોતા જોતા હે મહારાજ ! ગંગાતટ તરફ ઘોડાઓને હાંકવા લાગ્યા. હે રાજા ! તે સર્વ મહારથિઓ એ રીતે અપક્રમણ કરી ઉદ્ધિમ એવા તે એક બીજાની આજ્ઞા લઈ તથા જુદે જુદે માર્ગે ગયા. શરદાનના પુત્ર કૃપાચાર્ય હસ્તિનાપુર ગયા. હાર્દિક્ય કૃતવર્મા, પોતાના દેશ તરફ અને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા, વ્યાસના આશ્રમે ગયો. પરસ્પર જોતા બચથી પીડિત શરવીર તે મહાત્મા પાંડવોનો અપરાધ કરી જતા રહ્યા તે પછી સૂચનો ઉદય થયો ન હતો તેટલામાં બીજા શરવીરો પણ રાજા પાસે આવી શત્રુને દમન કરનાર તેમની રમ્મ પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ગયા. હે રાજા ! મહાત્મા પાંડુપુત્રોએ સંગ્રામમાં દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાને પકડી પરાક્રમ કરી તેને જીત્યો.

સમાસાધાય વૈ દ્રૌણિ પાંડુપુત્ર મહારથાઃ ।

વ્યજયંસ્તં રણે રાજાન્ વિક્રમ્ય તદ્નંતરં ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि कृष्णद्रौणिभोजदर्शने
गुर्जरभाषायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૨ મો. લોહાના ભીમને ધૃતરાષ્ટ્રે કચર્યો.

वैशंपायन उवाच—इतेषु सर्वसैन्येषु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

शुश्रुवे पितरं वृद्धिं नर्यातगजसान्धयात् ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે —હે જનમેજય ! સર્વ સૈન્ય હણાયા પછી વ્રદ્ધ એવા પિતા ધર્મ-રાજા યુધિષ્ઠિર હસ્તિનાપુરથી નિકળ્યા, એમ સાંભળ્યું તે વખતે પુત્રના શોકિકરી પીડિત ધર્મ રાજા પોતાના ભાઈઓ શરવીર મહાત્મા દાશાર્હ, સાલ્યકિ અને યુયુત્સુ સહિત પુત્રના શોકિકરી આપ્ત પિતા પાસે આવ્યા તેમની પાછળ અલંત દુઃખથી પીડિત શોકિકરી કશિત એવી દ્રૌપદી પણ પંચાલની સ્ત્રિઓ સહિત આવી. એ રીતે ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે જતા યુધિષ્ઠિરે હે ભરત-સત્તમ ! ટીટાડીઓની પેઠે આક્રોશ કરતી પીડિત એવી સ્ત્રિઓનાં વંદને ગંગાતટ વિષે જોયાં. તે સમયે મરણ પામેલા દુર્યોધનાદિક તથા અભિમન્યુ આદિને સંભારી આક્રોશ કરતી, ઉંચા છે બાહુ જોમના, પીડિત અને ‘અરે રાજાની ધર્મતા ક્યાં ગઈ ? અરે આ વખતે તેને કૂરતા કેમ થઈ, કે પિતા, ભાઈ મો, પુત્ર તથા મિત્રોને પણ મરાવી નાંખ્યા. અરે હે મહાબાહો ! ગુરૂ એવા દ્રોણ તથા પિતામહ ભીષ્મને મરાવી જ્યદ્રથને હણાવી—પિતા, ભાઈઓ, દુર્ધર્ષ એવા અભિમન્યુ તથા દ્રૌપદીના પુત્રને ન જોતાં હવે રાજ્યનું શું પ્રયોજન છે ? અરે આતે તારું મન કેવું થયું ! એ રીતે રૂદન કરતી હજારો સ્ત્રિઓએ વીંટાયલા મહાબાહુ રાજાએ દ્રિષ્ટીઓની પેઠે આક્રોશ કરતી તેમને અતિક્રમણ કરી જ્યેષ્ઠ પિતા ધૃતરાષ્ટ્રને પ્રણામ કર્યા.

પછી શત્રુને આકર્ષણ કરનારા સર્વ પાંડવોએ ઘટ્ટી રીતે ચાતરકૃથી પિતાને પ્રણામ કરી
 પેતાનાં નામ નિવેદન કર્યાં. તે વેળાએ પુત્રના વધે કરી પીડિત, શોકાર્ત, અપ્રસન્ન છે મન
 જેનું એવા પિતા પોતાના પુત્રનો નાશ કરનાર પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરને મળ્યા. હે ભારત ! એ રીતે
 ધર્મરાજને મળી તેની સાંત્વના કર્યા પછી દૃષ્ટ છે આત્મા જેનો અને અગ્નિની પેઠે આળવાને
 ઇચ્છતા ભીમસેનને મળવાની ઇચ્છા કરી. તે વખતે શોકકૃથી વાયુએ ગ્રેરણા કરેલો તેનો તે
 શોકકૃથી અગ્નિ, ભીમસેનમય વનને આળવા ઇચ્છતો હોય નહિ જાણે તેવો દેખાતો હતો.
 ભીમસેન પ્રત્યે થયેલો તેનો અશુભ સંકટપ જાણી ભીમને એ હાથથી ખેંચી લઈ લોહમય
 ભીમ તેમને આપ્યો. પૂર્વેજ મહા બુદ્ધિમાન જનાર્દન અગવાને તેનો અભિપ્રાય જાણી આવી
 રીતે સંવિધાન કરી રાખ્યું હતું. લોહમય ભીમસેનને એ હાથથી ગ્રહણ કરી અળવાન ધૃતરાષ્ટ્ર
 રાજ્યએ તેને ભીમસેન માની ભાગી નાંખ્યો. દશ દગ્ગર હાથી સરખું છે જગ તથા પ્રાણ
 જેના એવા રાજ્યએ લોહમય ભીમને ભાગી મર્દન થઈ છે જાતી જેની એવા તેણે મુખમાંથી
 રૂધિરનું વસન કર્યું. રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત તે, પ્રપુષ્પિત છે અગ્ર ભાગ જેનો એવો પારિગતકનો
 વૃક્ષ પડે તેમ પૃથ્વીપર પડ્યો. તે વખતે ગાલ્વના પુત્ર વિદ્વાન સંજયે તેમને ગ્રહણ કરી
 સાંત્વનાપૂર્વક કહ્યું કે, આમ કરો માં. ઉદાર મનવાળો ક્રોધ રહિત થયેલો ધૃતરાષ્ટ્ર તો શોક-
 કરી ‘હા ભીમ હા ભીમ’ એ રીતે આક્રોશ કરવા લાગ્યો. ભીમસેનના વધથી પીડિત અને
 ગયો છે ક્રોધ જેનો એવા તેને જાણી પુરૂષમાં શ્રેષ્ઠ વાસુદેવ, બોલ્યા કે-હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તમે
 શોચ ન કરો. તમે જેને હણ્યો તે ભીમ નથી. હે વિભો ! આ લોહની પ્રતિમા તમે હણી.
 હે ભરતર્ષભ ! ક્રોધવશ થયેલા તમને જાણી મૃત્યુની દાઢની વચમાં આવેલા કુતિપુત્ર
 ભીમસેનને મેં ખેંચી લીધો. હે રાજશાઈશ ! બળેકરી તમારા સરખો કાંઈ નથી. હે મહા-
 આહો ! તમારા આહુના ગ્રહણને કાંઈ સહન કરી શકે નહિ. જેમ કાળને પ્રાપ્ત થયા પછી
 કાંઈ પણ જીવતો મુકાય નહિ તેમ તમારા આહુની વચમાં આવેલો કાંઈ જીવે નહિ. વાસ્તે
 તમારા પુત્રે ભીમસેનની લોહમય પ્રતિમા કરાવેલી હતી તે હે કૌરવ્ય ! તમારીજ મેં અહિં
 આણી. હે રાજેન્દ્ર ! પુત્રના શોક કરી અતિસંતપ્ત ભીમસેનને મારવારૂપ અધર્મમાં મન ગયું
 હતું તેથી તમે ભીમસેનને મારવા ઇચ્છતા હતા, પણ હે રાજન ! ભીમસેનને તમે હણો છો
 એ કંઈ તમને યોગ્ય નહિ, કેમકે હે મહારાજ ! ભીમસેનને માર્યો હોત તોપણ તમારા પુત્ર
 કાંઈ રીતે જીવતા થાત નહિ; કારણ ગતાયુષ એવા તે કાંઈ બીજા નિમિત્તથી મરણ પામ્યા
 છે, વાસ્તે શાંતિ કરવા ઇચ્છતા અમે જે કર્યું તે સર્વ સાંજે કર્યું છે માટે શોક વિશે
 મન કરો માં.

તસ્માદ્યત્કૃતમસ્માભિર્મન્યમાનૈઃ શમંપ્રતિ ।

અનુમન્ય સ્વતત્સર્વં મા ચ શોકે મનઃકૃથાઃ ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि आयपभीषभंगे
 गुर्जरभाषायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

અધ્યાય ૧૩ મો. ધૃતરાષ્ટ્રનું શાંત થવું.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તત્ત્વ એનમુપાતિષ્ઠન્ શૌચાર્થમુપચારકાઃ ।

હૃતશૌચં પુનશ્ચૈનં પ્રોવાચ મધુસૂદનઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! પછી પરિચારક જનોએ તેમને નદીમાં સ્નાન કરાવ્યું. ક્યું છે શૌચ જેણે એવા તેમને મધુસૂદન ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજન્ ! તમે વેદ તથા વિવિધ પ્રકારનાં શાસ્ત્ર અધ્યયન કર્યા છે, તેમજ કેવળ રાજધર્મ શ્રવણ કર્યો છે. એ રીતે મહાપ્રાન્ત બ્રહ્માણ્વ જાણનાર સમર્થ એવા તમે પોતાના અપરાધથી શું કરવા આવો કોપ કરો છો. હે રાજન્ ! મેં, બીજાં, દ્રોણે, વિદુરે તથા સંજયે તમને તે વખતેજ કહ્યું હતું પણ તે પ્રમાણે તમે ક્યું નહિ. હે કૌરવ ! અમે તમને વાર્યા તેમ બળ તથા શૌર્ય વિષે પાંડવો અધિક છે એમ તમે જાણતા હતા તોપણ અમારાં વચન પ્રમાણે ક્યું નહિ. સ્થિર બુદ્ધિવાળો રાજા, પોતાના દોષ જૂલે ને દેશકાળના વિભાગને પણ જાણે તે પરમ શ્રેયને પામે. જે કલ્પા પછી પણ હિતાહિત તથા પોતાના શ્રેયને ન જાણે, અન્યાય વિષે રહેલો તે આપદને પ્રાપ્ત થઇ શોચ કરે. હે રાજન્ ! નથી સ્વાધિન આત્મા જેનો એવો તું દુર્યોધનને વશ થયો માટે પોતાના અપરાધથી આપદને પ્રાપ્ત થએલો છે તે શું કરવા બીમસેનને હણવા ઇચ્છે છે ? વારંતે કોપને નિયમમાં રાખી તારા દુષ્ટતને યાદ કર. ક્ષુદ્ર એવા જેણે સ્પર્ધાએ કરી દ્રૌપદીને સલામાં આણી હતી તેને પાછું વેર લેવા સારૂ બીમસેન હણ્યો. અપરાધ વિના રાજ્ય ન આપવાથી તમે પાંડવોનો તિરસ્કાર કર્યો એ તમારો તથા દુરાત્મા તમારા પુત્રનો અતિક્રમ હતો. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનાધિપ ! એ રીતે શ્રીકૃષ્ણે સર્વ સત્ય જેને કહ્યું એવો ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, દેવકીપુત્ર ભગવાન પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, હે મહાબાહો ! હે માધવ ! જે રીતે તમે કહો છો, તે તેમજ છે. બળવાન એવા પુત્રનેહો ધૈર્યથી મને ચક્રિત કર્યો. હે કૃષ્ણ ! પુરૂષમાં સિંહરૂપ, સત્ય પરાક્રમવાળો બળવાન તમે રક્ષણ કરેલો બીમસેન મારા બાહુના મધ્યમાં ન આગ્યો એ ઘાણું સારું થયું. હે માધવ ! હવે આ સમયે અવ્યગ્ર, ગયો છે ક્રોધ જેને તોપ રહિત એવો હું, શરવીર બીમસેન સહિત સર્વને મળવા ઇચ્છું છું. કેમકે મોટા રાજાઓ હણ્યાયા, તેમ પુત્રો પણ હણ્યાયા માટે હવે પાંડુપુત્ર વિષે મને દ્વેષ રહ્યો નથી. ને પ્રીતિ પણ થઇ છે. એમ કહી તે પછી પ્રકર્ષે કરી રૂદ્ર કરતા ધૃતરાષ્ટ્ર બીમને, અર્જુનને, પુરૂષમાં અત્યંત શરવીર એવા માદ્રીપુત્ર નકુલ સહદેવને સુંદર ગાત્રવાળા શરીરથી સ્પર્શ કરી તેમની આશ્વાસના કરી તમારૂં કલ્યાણ થાઓ એમ કહેવા લાગ્યા.

તતઃ સમીમં ચ ધનંજયં ચ માદ્રથાશ્ચ પુત્રૌ પુરુષપ્રવીરૌ ।

પસ્પર્શગાત્રૈઃ પ્રહૃદન્ સુગાત્રામાશ્વાસ્ય કલ્યાણમુવાચ ચૈતાન્ ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि धृतराष्ट्रकोषविमोचने

गुर्जरभाषायां पांडवपरिष्वंगोनाम त्रयादशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો. વ્યાસે કરેલું ગાંધારી સાંત્વન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—ધૃતરાષ્ટ્રામ્યનુજ્ઞાતાસ્તરતે કુરુપાંડવાઃ ।

અમ્યયુર્જીતરઃ સર્વે ગાંધારી સહકેશવાઃ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ધૃતરાષ્ટ્રે આજ્ઞા આપેલા કુરુવંશીય સર્વ ભાઈઓ પાંડવ, કેશવ ભગવાન સહિત ગાંધારી પાસે ગયા, તે સમયે હજ્યાયા છે શત્રુ જેના એવા પાસે આવેલા યુધિષ્ઠિરને જાણી પુત્રના શોકથી પીડિત થયેલી અનિદિત ગાંધારીએ શાપ દેવાની ઇચ્છા કરી. તે વેળાએ પાંડવ પ્રત્યે તેનો પાપરૂપ અભિપ્રાય જાણી પૂર્વેજ તે વાતનું જેને જ્ઞાન થયું છે એવા સત્યવતી પુત્ર ઋષિ વ્યાસ, શાપ વખતને દૂર કરી શમ વખતની સૂચના કરતા સત્યવાદી પોતાની સ્તુષા ગાંધારીને વખતને ઉચિત આવી રીતનું વાક્ય કહેવા લાગ્યા કે, હે ગાંધારી ! પાંડવપર તારે ક્રોધ કરવો નહિ ને તું શાંતિને પ્રાપ્ત થા. પાંડવને શાપ દેવા ઉચ્ચુકત થયેલા વાક્યને નિગ્રહ કરો આ હું કહું તે સાંભળ. જ્યને ઇચ્છતા તારા પુત્ર અઢાર દિવસ સૂધી તને કહ્યું કે, હે માત ! શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરતા એવા માંડે કલ્યાણ કર. એ રીતે અઢાર દિવસ સૂધી વખતો વખત જ્યને ઇચ્છતા તેણે યાચના કરેલી તું હે ગાંધારી ! તેને આવી રીતે કહેતી હતી કે જ્યાં ધર્મ ત્યાં જ્ય. હે ગાંધારી ! તે તારો વાણીને હું મિથ્યા માનતો નથી ને પ્રસન્ન થઈ જે રીતે તેં તેને કહ્યું હતું તેજ પ્રમાણે થયું કેમકે પાંડવોમાં ધર્મ અધિક હતો તેથી રાજાઓના મોટા વિગ્રહના પારને પામી તેઓ જ્યને પ્રાપ્ત થયા. પૂર્વે તું ક્ષમાશીલ થઈ આ વખતે કેમ ક્ષમા કરતી નથી ? હે ધર્મજે ! અધર્મને છોડી દે, જ્યાં ધર્મ ત્યાંજ જ્ય છે. હે મનરિવિન ! પોતાના ધર્મને તથા કહેલી વાણીને યાદ કરી હે ગાંધારી ! હે સત્યવાદિનિ ! ક્રોધનું નિયમન કર, આવી થા માં. વ્યાસનાં વચન સાંભળી ગાંધારી બોલી કે, હે ભગવન્ ! એમને હું શાપ દેવા ઇચ્છતી નથી પણ પુત્રના શોકકરી બળાતકારથી માંડે મન જાણે વિદ્વજ થતું હોય નહિ તેવું થાય છે, જે રીતે ક્રુતિએ પાંડવો રક્ષિતવ્ય છે તેજ રીતે મારે તથા ધૃતરાષ્ટ્રને પણ રક્ષિતવ્ય છે દુર્યોધનના તથા સુયત્ર પુત્ર શકુનિના અપરાધે કરી કર્યું તથા દુઃશાસને કૌરવનો મંક્ષય કર્યો. અર્જુનનો, યુદ્ધાદ્યનો, નકુલનો, સહદેવનો તથા યુધિષ્ઠિરનો અપરાધ નથી. કર્યો છે અહંકાર જેમણે એવા પરસ્પર યુદ્ધ કરતા કૌરવ્ય એકઠા મળી બીજા વડે હજ્યાયા એ મને અપ્રિય નથી પણ વાસુદેવ જેતાં બીમસેને ગદા યુદ્ધમાં દુર્યોધનને બોલાવી બહુ પ્રકારે સંગ્રામમાં વિચરતા તેને એ મારાથી અધિક છે એમ જાણી નાભિની નીચે તેને પ્રહાર કર્યો, બીમસેનનું એ કર્મ મારા ક્રોધને વધારે છે. મહા મા એવા ધર્મજોએ કહેલા ધર્મને શરવીર પુરૂષો પોતાના પ્રાણ વાસ્તે પણ કાંઈ રીતે કેમ ત્યાગ કરતા નથી.

કથનુધર્મ ધર્મજ્ઞઃ સમુદિપ્તં મહાત્મભિઃ ।

ત્યજેયુરાહંવે શૂરાઃ પ્રાણહેતોઃ કથચંન ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि गान्धारिसांतवनायां गुर्जरभाषायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો. પાંડવોને ગાંધારીએ આપેલી આફી.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તદ્દૃષ્ટ્વા વચનં તસ્યાભીમસેનોથ મીતવત્ ।

ગાંધારી પ્રત્યુવાચેદં વચ્નઃ સાનુનયં તદ્વા ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! તેનાં વચન સાંભળી ભીમસેને ખીન્નો હોય નહિ તેની પેઠે ગાંધારી પ્રત્યે વિનયપુરઃસર આવી રીતે વચન કહ્યું કે, અધર્મ વા ધર્મ પોતાના રક્ષણની છે કામના જેને એવા મેં ત્રાસને લીધે કર્યો, તે તમે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો, ધર્મ-યુધ્ધે કરીને તો મદા બળવાન એવા તમારા પુત્રને કાઢી પછી હણવા સમર્થ થાય નહિ, માટે મેં વિષમ આચરણ કર્યું. પૂર્વે તેણે પણ અધર્મકરી યુધિષ્ઠિરને જીત્યા હતા. તેમ અમને સદા જેતર્યા હતા તેથી મેં વિષમ આચરણ કર્યું, સૈન્યમાં યાત્રી રહેલો પરાક્રમી એક આ ગદા યુદ્ધથી મને હણી રાજ્ય ન હરે એમ જાણી મેં તે રીતે કર્યું. એક વચ્ચે કરેલી રાજસ્વશ રાજપુત્રી પાંચાલીને તમારા પુત્રે જે કહ્યું હતું, તે સર્વ તમારા જાણવામાં છે. દુર્યોધનને માર્યા વગર સાગર પર્યંત પૃથ્વીને ભોગવવા અમે સમર્થ થઈએ નહિ માટે મેં એ રીતે કર્યું. તેજ રીતે તમારા પુત્રે અમારું અગ્રિય કર્યું હતું. સભાના મધ્યમાં દ્રૌપદીને પોતાનો ડાબો સાથળ દેખાડ્યો હતો તે વખતેજ દુરાચરણવાળો તમારો પુત્ર અમારે વધ્ય હતો, પણ ધર્મ-રાજની આત્માથી સમયની વાટ જોઈ અમે ખેસી રહ્યા. હે રાજા ! તમારા પુત્રે મોટું વેર ઉદ્ધિપન કર્યું, વનમાં પણ અમને નિરંતર કલંશયુક્ત કર્યાં, તેથી એ રીતે મેં કર્યું. સંગ્રામમાં દુર્યોધનને હણી વૈરના પારને અમે પ્રાપ્ત થયા, યુધિષ્ઠિર રાજ્યને પ્રાપ્ત થયા અને અમે ગયો છે ક્રોધ જેમનો એવા થયા.

ભીમસેનનાં વચન સાંભળી ગાંધારી બોલ્યાં કે, મારા પુત્રની તું પ્રશંસા કરે છે માટે તેનો એ વધજ ન કહેવાય, અમે જે તું મારી આગળ કહે છે તે સર્વ તેણે કર્યું છે. હે ભારત ! જે વખતે વૃષસેને નકુલના અશ્વને હણ્યા તે વખતે તે સંગ્રામના મધ્યમાં દુઃશામનનું ઇંધિર પાન કર્યું. સત્યુક્ષેએ નિંદિત અનાયજનોએ સેવિત એવું એ ઘોર કર્મ કર્યું. તે હે વૃકાદર ! એ તે અયોગ્ય કર્મ કર્યું. ગાંધારીનાં વચન સાંભળી ભીમસેન કહેવા લાગ્યો કે, કાઢી બીજનું પણ ઇંધિર પીવું નહિ ત્યારે પોતાનાનું તો કેમજ પીવું ઘટે ? જેવો પોતાનો આત્મા તેવોજ સામાનો, એમાં કંઈપણ વિશેષ છે નહિ. હે માતા ! તું શોચ કર માં, એ ઇંધિર મારા અધરાજની અંદર ગયું નથી, તે તો યમરાજ જાણે છે, કેવળ મારા હાથ ઇંધિરેકરી ખરડ્યા. તે પણ શું કરવા કરવું પડ્યું તે કહું તે સાંભળો. સંગ્રામના મધ્યમાં વૃષસેન નામના કર્ણ પુત્રે હણ્યા છે અશ્વ જેના એવા નકુલને જોઈ અત્યંત પ્રહટ થએલા ભાઇઓને મેં ત્રાસ ઉત્પન્ન કર્યો. છૂતકારિત દ્રૌપદીના કેશપરામર્થ વિષે ક્રોધથી જે મેં કહ્યું હતું તે મારા હૃદયમાં છે. હે રાજા ! કરેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે જો હું ન કરું તો ક્ષત્રિય ધર્મથી બ્રજ થએલો હું ધણાંક વર્ષ સુધી તેનાં ફળ ભોગવું, માટે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે મેં કર્યું. હે ગાંધારિ ! મારી ઉપર દોષેકરી તમે શંકા કરવા યોગ્ય નથી. પૂર્વે પાછો અપકાર ન કરનાર એવા અમે છીએ. પુત્રોને પહેલાં વાર્યા નહિ તે હવે શા માટે અમારી ઉપર શંકા કરો છો ?

ભીમસેનનાં વચન સાંભળી ગાંધારી બોલ્યાં કે પરાજય પામેલા નહિ એવા આ વૃહનાં સો પુત્ર હણ્યા તમારથી યાત્રી એક પણ શું કરવા રાખ્યો નહિ જેથી તારો અપરાધ ઘોડો

કહેવાત, માટે હરણુ ક્યું છે રાજ્ય જેમનું એવા જુદ તથા અંધ એવાં અમારા સંતાનરૂપ એક લાકડી પણ કેમ બાકી રાખી નહિ ? હે તાત ! પુત્રોના અંતકરૂપ એવા તારાથી બાકી એક રહ્યો હોત તોપણ હું જાણત કે તેં ધર્માચરણ ક્યું અને મને આટલું દુઃખ પણ થાત નહિ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એ રીતે બીમસેનને કહી પુત્ર પૌત્રના વધથી પીડિત સંકુલ ગાંધારીએ ‘ રાજ ક્યાં છે ’ એમ યુધિષ્ઠિરની પૃચ્છા કરી. તે વખતે જોડ્યા છે હાથ જોણે એવા કંપાયમાન થતા યુધિષ્ઠિર રાજ્ય તેની પાસે આવી, આવી રીતે મધુર વાક્ય કહેવા લાગ્યા કે, હે માતા ! તમારા પુત્રને હણુનાર દૂર શાપને યોગ્ય પૃથ્વીના નાશ વિષે હેતુ-જૂત એવો હું યુધિષ્ઠિર આ રહ્યો મને શાપ આપો. સંખ્યાધિઓને હણી મૃદ તથા સંખ્યાધિના દ્રોહી એવા આ મને જીવિતનું, રાજ્યનું તથા ધનનું કંઇ પ્રયોજન નથી. એ રીતે બોલતા, ભય પામેલા, પાસે આવેલા તેમને જાણી અત્યંત નિઃશ્વાસ મૂકતાં ગાંધારી કંઇ પણ બોલ્યાં નહિ. એ રીતે અવનત છે દેહ જેનો, પગમાં પડેલા યુધિષ્ઠિર રાજ્યના અંગુલીના અગ્રભાગ દીર્ઘદર્શીની ધર્મજ દેવી ગાંધારીએ આંખે બાંધેલા પાટામાંથી જોયા, તેથી દર્શનીય છે નખ જેના એવો તે રાજ્ય કુનખી થયો. તેને જોઇ વાસુદેવની પાછળ અર્જુન પણ ત્યાં ગયો. હે ભારત ! એ રીતે અહીં ત્યાં ચેષ્ટા કરતાં તેમની ગયો છે ક્રોધ જેનો એવી ગાંધારીએ માની પેઠે સાંત્વના કરી. ત્યાર પછી ગાંધારીએ આજ્ઞા આપેલા વિશ્વાલ વક્ત્રઃસ્થળવાળા પાંડવ એકઠા મળી શર-વીરને જાણુનારી પોતાની માતા પૃથા પાસે ગયા. પુત્રની આધિએ કરી બ્યાસ તે મણે વખતે પુત્રોને જોઇ વચ્ચેકરી મુખ વીંટી લઇ અશ્રુ પાડવા લાગી. એ રીતે પુત્ર સહિત તે, અશ્રુ મુકી શરૂના આપથી બહુ પ્રકારે ક્ષત વિક્ષત થએલા તેમને જોઇ એક પુત્રને વારંવાર સ્પર્શ કરી શોચ કરવા લાગી, તેટલામાં દુઃખથી પીડિત એવી તેણે હણુયા છે પુત્ર જેના એવી રૂદ્ધ કરતી પૃથ્વી વિષે પડેલી પાંચાલીને જોઇ. તે વખતે પાંચાલીએ તેમને કહ્યું કે—હે આર્ય ! અભિમન્યુ સહિત તમારા સર્વ પુત્ર ક્યાં ગયા ? તપસ્વિની એવી તમને જોઇ ધણો વખત થયો તોપણ તમારી પાસે હજી કેમ આવતા નથી ? પુત્રે કરી વિહીન એવી મને રાજ્યનું હવે શું પ્રયોજન છે. વિશાખ કરતી દ્રૌપદીને વિસ્તૃત છે નેત્ર જેનાં એવી કુતિ, આશ્વાસના કરી શોકકશિત રૂદ્ધ કરતી યાગ્નેનીને ઉભી કરી. પુત્રે અનુગત એવી અત્યંત શોકખિત તે, પીડિત ગાંધારી પાસે મ્હ. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! વધુ સહિત યશસ્વિની એવી કુતિ પ્રયે આવી રીતે શા-કર્ત એવી ગાંધારી કહેવા લાગી કે, હે પુત્રિ ! એમ શોક કર માં, દુઃખિત એવી મને પણ જો કાલવિપર્ણ્યે પ્રેરેલા આ લોકોના વિનાશજ થયો એમ હું માનું છું. અવશ્ય ભાવીરૂપ આંવા સંગ્રામ ઉભો કરનાર પોતાની મેળે આવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયો. શ્રીકૃષ્ણનું કહ્યું માનવામાં આવ્યું નહિ તે વખતે મહામતિ વિદુરેજે મોટું વાક્ય કહ્યું હતું તે આખરે પ્રાપ્ત થયું, અપ-રિહાર્થ અર્થ થઇ ગયો માટે હવે શોચ કરો માં; કેમકે સંગ્રામમાં નિધનને પ્રાપ્ત થએલા તેઓ શોચ કરવા યોગ્ય નથી. જેવી હું તેવીજ તું, માટે કાણુ આશ્વાસના આપે ? મારાજ અપરાધે કરી મૃદ એવું કુળ નાશ પામ્યું.

यथैवाहं तथैवस्वं को वामाभ्यासयिष्यति ।

ममैवજ્ઞપરાધેન કુલમદ્યં વિનાશિતં ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलमदानिकपर्वणि पृथापुत्रदर्शने गुर्जर-
भाषायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો. સ્ત્રીઓનું રણુક્ષેત્રમાં જવું ને રોવું.

વૈશંપાયન ઉવાચ—एवमुक्त्वा तु गांधारी कुरुणामवकर्तनं ।

अपश्यत्तत्र तिष्ठन्ती सर्वदिव्येन चक्षुषा ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! એમ કહી ત્યાં ઉભેલી ગાંધારીએ કૌરવોના સર્વ યુદ્ધસ્થાનને દિવ્યચક્ષુએ કરી જોયું. પતિવ્રતા, મોટાં ભાગવાળી, સમાનવ્રત કરનારી ઉઝ તપેકરી યુક્ત, નિરંતર સત્ય બોલનારી, પુણ્યકર્મવાળા મહર્ષિ કૃષ્ણના વરદાનેકરી દિવ્ય જ્ઞાન તથા બળે કરી યુક્ત એવી તે, વિવિધ પ્રકારના વિલાપ કરતી હતી. પછી સુદ્ધિમતિ એવી તેણે પાસેથી દેખે તેમ દૂરથી અદ્ભુત, રૂંધાં ઉભાં કરનાર, અસ્થિ, કેશ તથા વસાએકરી સંકીર્ણ, રૂધિરના એધેકરી વ્યાપ્ત, ચોતરફ પડેલા અનેક હજાર શરીરેકરી યુક્ત, ગજ, અશ્વ તથા રથના યોદ્ધાઓના રૂધિરેકરી વીંટાયેલ, તેમજ માથાં વગરનાં શરીર તથા દેહ વગરનાં મસ્તક વગેરે અવયવ યુક્ત, ગજ, અશ્વ, નર તથા નારીઓના શબ્દેકરી ચોતરફથી વીંટાયેલું, શૂંગાલ, બક, આરણ્ય વરાહ, ગરુડ તથા કાકાએ સેવિત, પુરૂષને ખાનાર રાક્ષસોને ખાનંદ આપનાર, કુરર નામના પક્ષિથી સંકુલ, અમંગલ એવી શિયાળિઓએ નિહિત, ગૃધ્રોએ સેવન કરેલું શરવીર પુરૂષોનું રણાંગણ જોયું. તે પછી વ્યાસે આજ્ઞા આપેલા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, અને યુધિષ્ઠિર છે મુખ્ય જેમાં એવા તે સર્વ પાંડુપુત્ર, વાસુદેવને તથા હણ્યા છે બંધુ જેના એવા રાજાને આગળ કરી કૌરવની સ્ત્રીઓને લઈ સંગ્રામ ભૂમિ પ્રત્યે ગયા. હણ્યા છે સ્વામિ જેમના એવી સ્ત્રીઓ. કુરૂક્ષેત્રમાં હણાયેલા પુત્ર, ભાઇઓ, પિતૃઓ તથા પોતાના સ્વામિઓને જોતી હતી. માંસ ખાનાર શિયાળ, વાયસ, ભૂત, પિશાચ, રાક્ષસ તથા વિવિધ પ્રકારના નિશાયરે ભક્ષણ કરવા માંડેલા તેમને તથા રૂદ્રકીડારથાન સરખા કુરૂક્ષેત્રને જોઇ આક્રોશ કરતી સ્ત્રીઓ, અમૃત્ય એવા વાહન ઉપરથી નીચે ઉતરી પડી. પૂર્વે જોએલા નહિ એવા તે ભયંકર સ્થાનને જોઇ દુઃખથી પીડિત થએલી ભરતકુલની સ્ત્રીઓ, તેમના શરીર ઉપર પડતી હતી. બીજી કેટલીએક પૃથ્વીપર પડતી હતી. થાકી ગયેલી અનાથ પાંચાળ તથા કૌરવોની સ્ત્રીઓને કંઈ પણ ચેતના રહેતી ન હતી. દુઃખેકરી ઉપહત છે ચિત્ત જેમનાં એવી સ્ત્રીઓએ ચોતરફથી શબ્દાવમાન કરેલા અતિ ઉઝ સંગ્રામસ્થાનને જોઇ ધર્મજ સુબલ રાજાની પુત્રી ગાંધારી કૌરવોનો નાશ જોઇ કમળા સરખાં નેત્રવાળા પુરૂષોત્તમને આમંત્રણ કરી આવી રીતે કહેવા લાગી કે, હે પુંડરીકાક્ષ ! હે સાધવ ! હણ્યા છે સ્વામિ જેમના તેથી વિખરાએલ કેશવાળી, ટિટાડીની પેઠે આક્રોશ કરતી એવી આ મારી પુત્રવધૂઓને જુઓ. આ સ્ત્રીઓ, પાસે આવી સ્વામિના ગુણને યાદ કરી પુત્ર, ભાઇઓ, પિતૃઓ તથા પતિ પ્રત્યે જૂદી જૂદી રીતે રડે છે. હે મહાભાગ ! હણ્યા છે પુત્ર જેમના એવી પુત્રવતી સ્ત્રીઓએ વીંટાયેલા કાંઈ સ્થાનકે હણ્યા છે વીર જેમના એવી બહેનો અને વીરપત્નીઓએ વીંટાયેલા પુરૂષમાં સિંહરૂપ એવા કર્ણ, બીષ્મ તથા અશ્વિન-મન્યુવડે શોભિતા પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા દ્રોણ, દ્રુપદ તથા શલ્યેકરી મંડિત, મહાત્મા પુરૂષોના સુવર્ણમય કવચ, કંઠના આભરણ, મણિઓ, ખાનુબંધ તથા માળાઓએ કરી અલંકૃત, તેમજ વીરપુરૂષોના ખાલુથી મુકાયેલી શક્તિઓ, ભાત્રાં, તીક્ષ્ણ એવાં વિવિધ પ્રકારનાં ખરૂંસ તથા ખાણ સહિત ધનુષેકરી સંકુલ, કાંઈ ઠેકાણે હર્ષિત એવા માંસ ખાનારા પ્રાણીઓ એકઠા મળી ઉભેલા છે, કાંઈ ઠેકાણે તેઓ કીડા કરે છે, કાંઈ સ્થાનકે સૂતેલા છે, એવી રીતના

ભયંકર સંગ્રામસ્થાનને હે વીર ! હે વિભો ! તમે જીઓ. હે જ્ઞાતાર્દન ! આ સ્થાનને જોતી એવી હું શોકકરી બળું છું. હે મધુસૂદન ! પંચાલ તથા કૌરવોનો નાશ થવાથી પંચમહાતરુના અંક સર્વ જગતનો વધ થયે એમ હું ચિંતન કરું છું. સંગ્રામ ભૂમિપર પડેલા તેમને ક્ષિત્ર કરી વ્યાસ એવા સુપુરુષ તથા ગૃધ્ર પક્ષિઓ ખેંચે છે, હજારો ગૃધ્ર તો ચરણથી ગ્રહણ કરી તેમનું ભક્ષણ કરે છે, જયદ્રથ, કર્ણ, તેમજ દ્રોણ, બીષ્મ તથા અભિમન્યુના વિનાશને ચિંતન કરવા કોણ યોગ્ય થાય ? અવધ્ય સરખા, હણાયલા, ગયા છે પ્રાણ જેમના, ચેતના રહિત, ગૃધ્ર, કંક, વટ, શ્યેન, શ્વન તથા શૃંગાલાદિકે ભક્ષણ કરેલા, ક્રોધવશ થએલા દુર્યોધનને વશ, પુરૂષમાં સિદ્ધિપ્ર પ્રશાંત અગ્નિ જેવા અર્ધ પડેલા શરવીરોને જીએ પૂર્વે જેઓ, મૃદુ એવાં શબન ખીજાવી સૂતા હતા તે આ વખતે મરણ પામેલા આવરણ રહિત થઈ પૃથ્વીપર સૂતા છે. પૂર્વે જેઓ નિરંતર વખતસર અદિજનોની સ્તુતિ સાંભળી આનંદ પામતા હતા તે મરણ પામેલા આ વખતે અમંગલ એવી વિવિધ પ્રકારની શિયાળીઓની વાળીને સાંભળે છે પૂર્વે ચંદન તથા અગરકરી દિગ્ધ છે અંગ જેમનાં યશસ્વી જે શરવીર, શયન વિષે સૂતા હતા તેઓ આ સમયે જગતિષે સૂતા છે, આ ગૃધ્ર, શિયાળા તથા વાગસ, તેમના આભરણ ખેંચે છે, શિયાળીઓ વારંવાર શબ્દ કરે છે. યુદ્ધાભિમાની એવા કેટલાક બાણ, પાએલાં અત્યંત તીક્ષ્ણ એવાં ખડ્ગ, તથા નિર્મલ ગદાઓને જીવતાની પેઠે ધારણ કરી રહ્યા છે. અત્યંત સુંદર છે રૂપ તથા વર્ણ જેમના, માંસ ખાનાર પ્રાણિઓએ ભક્ષણ કરવા માંડેલા વૃષભ સરખા લીલીમાળા પહેરેલા કેટલાક યોદ્ધાઓ સૂતા છે. ભોગળ સરખા બાહુકાળા કેટલાક શરવીર, દમિત એવી સ્ત્રિઓની પેઠે ગદાઓને આલિંગન કરી સુતેલા દેખાય છે. હે જ્ઞાતાર્દન ! કેટલાક નિર્મલ એવાં આયુધ તથા કવચ ધારણ કરેલા પડ્યા છે તેમને ‘આ જીવે છે’ એમ જાણી માંસ ખાનાર પ્રાણિઓ પાસે જતાં નથી. વળી માંસ ખાનાર પ્રાણિઓએ ખેંચેલા બીજા કેટલાક મહાત્માઓની વિચિત્ર પ્રકારની સુવર્ણની માળાઓ, ચેતરૂં વિખરાયલી દેખાતી હતી. ભયંકર એવાં હજારો શિયાળાઓ, સંગ્રામમાં હણાયલા યશસ્વી એવા શરવીરાના કંઠમાં રહેલા હારોને ખેંચે છે. જેમને અપર રાત્રિવિષે અદિજનો અમૃત્ય એવી સ્તુતિએ કરી આનંદ આપતા હતા તેમને હે વૃષ્ણિશાર્દૂલ ! દુઃખ તથા શોકકરી અસંત પીડિત દુઃખાર્ત ધરમાંગનાઓ, દીનની પેઠે શાય કરે છે. હે કેશવ ! પરમ એવી સ્ત્રિઓનાં સુકાષ મચેલાં સુંદર મુખ, રક્ત કમળનાં જાણે વન હોય નહિ તેવાં દેખાતાં હતાં. રડવાથી વિરામ પામેલી પરિવાર સહિત દુઃખિત કૌરવ સ્ત્રિઓ તેની સામે જાય છે. સર્વ સરખા વર્ણવાળાં રાણથી તાત્ર કૌરવસ્ત્રિઓનાં મુખ જૂઓ. હે કેશવ ! એક વજ્ર પહેરેલી સ્વામા તથા ગૌરી દુર્યોધનની એજ સ્ત્રિઓનાં વૃંદને જૂઓ. એક બીજાના રવાથી પરસ્પરના વિચારને પરિપૂર્ણ ન સાંભળતી સ્ત્રિઓ એકાન જેવી લાગે છે. કેટલાક શરવીરો મોટા નિઃશ્વસ મુદ્રી આક્રોશપૂર્વક વિલાપ કરી દુઃખથી શાય કરતી સ્ત્રિઓને જોઈ પોતાનું જીવિત દુઃખી માને છે. કેટલીક સ્ત્રિઓ, સ્વામિનાં શરીર જોઈ આક્રોશપૂર્વક વિલાપ કરે છે. કામળ હાથવાળા કેટલીક સ્ત્રિઓ હાથથી પોતાનું માથું કુટે છે. પડેલાં મરતક, હાથ તથા એક બીજામાં મળેલાં સર્વ અંગેકરી સંકોર્ણ રણ-ભૂમિ ભયંકર લાગે છે. મસ્તક વગરની કાયાઓ તથા દેહ વગરનાં મસ્તક અનિહિત એવાં એ સર્વને જોઈ મોહ પામતી સ્ત્રિઓ મસ્તક લાઇ કાયા સાથે સાંધી જોતી અરે આ મસ્તક આનું નહિ એમ કહી દુઃખિત એવા બાણથી કપાઇ ગએલા બાહુ, સાથળ તથા ચરણને સાંધતી દુઃખાવિષ્ટ વારંવાર મૂર્છા પામે છે. કેટલીક ભરતકુળની સ્ત્રિઓ, મૃગ તથા પક્ષિઓએ

જાણ્ય કરેલા, કપાદ ગએલા મસ્તકવાળા ખીનઓને જોઇ પોતાના સ્વામિઓને જાણ્યતી ન હતી, હે મધુસૂદન ! દેહલીક સ્ત્રિયો પારકાઓએ હાથેલા પોતાના ભાઇઓ, પિતૃઓ, પુત્ર તથા પતિઓને જોઇ હાથથી મસ્તક કુટે છે. ખડ્ગ સહિત ખાહુ તથા કુંડલ સહિત મસ્તક તથા મથું છે જીવિત જેમનું એવા પ્રાણિઓએકરી માંસ શોષિતના મારાવાળી રણભૂમિ અગમ્ય દેખાય છે. હે જનાર્દન ! દુઃખને યોગ્ય નહિ એવી અનિર્દિત સ્ત્રિયો, દુઃખને વહન કરે છે, કેમકે હે જનાર્દન ! ઘોડાઓની વછેરીઓનાં જાણે યુથ હોય નહિ એવા સુંદર કેશવાળી ધૃતરાષ્ટ્રી પુત્રવધૂના અનેક વૃંદને જીઓ. હે કેશવ ! આથી અધિક ખીજું મને શું લાસે ? આ સર્વ સ્ત્રિયો, વિચિત્ર પ્રકારનું રૂપ કરે છે. જરૂર પૂર્વજન્મ વિષે મેં પાપ કરેલું છે કેમકે હું હે માધવ ! હણાયલા પુત્ર, પૌત્ર તથા ભાઇઓને જોઈ છું. એ રીતે વિલાપ કરતી પુત્ર સ્નેહર્તા માંધારીએ જનાર્દન ભગવાનને કહી હણાયલા પુત્રને ગેયા.

एवमाती विलपती समाभाष्य जनार्दनं ।

गांधारीपुत्रशोकार्ता ददर्श निहतं सुतं ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि जलप्रदानिकपर्वणि आयोधनदर्शने गुर्जर-
भाषायां षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

~~~~~

અધ્યાય ૧૭ મો. દુર્યોધન આગળ ગાંધારીનો વિલાપ.

वैशंपायन उवाच—दुर्योधनं हतं दृष्ट्वा गांधारीशोककर्षिता ।

सहसा म्यपतन्ममौ छिन्नेव कदली वने ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હણાયલા દુર્યોધનને જોઇ શોકકરી કંસિત એવી માંધારી, વન વિષે કાપેલી કેળ જેમ પડે તેમ તે તત્કાલ પૃથ્વી ઉપર પડી ગઈ. પછી સંજ્ઞા પ્રાપ્તી આકોશપૂર્વક વિલાપ કરી રૂધિરેકરી વ્યાપ્ત દુર્યોધનને જોઇ તેને મળી શોકથી પીડિત, આકુલ છે ઇન્દ્રિયો જેની, શોકથી તપેલી અને અત્યંત ગૂઢ કંઠવિષે ધણી દાર તથા નિષ્ક નામનાં આભરણથી શોભિત એવા તેના વક્ષઃસ્થલને નેત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા જળેકરી ‘હા પુત્ર હા પુત્ર’ એ રીતે કૃપણની પેઠે વિલાપ કરી, પાસે ઉભેલા અધિકેશ ભગવાનને આમ કહેવા લાગી કે, હે વિભો ! જ્ઞાતિને છે સંક્ષય જેમાં એવો આ સંગ્રામ ઉપરિચિત થયો તે વખતે હે વાણેય ! રાજમાં અત્યંત ઐશ્વર્ય દુર્યોધને હાથ જોડી મને કહ્યું કે, આ જ્ઞાતિના યુદ્ધ વિષે અંધા ! મારો જય કહો, એમ તેણે કહ્યું તોપણ સર્વ વ્યસનના આગમનને જાણ્યતી એવી મેં હે પુરૂષવ્યાધ ! કહ્યું કે ત્યાં ‘ધર્મ’ ત્યાં જય.’ અને વળી કહ્યું કે ‘હે પુત્રક !’ હે પ્રભો ! યથાર્થ યુદ્ધ કરતો તું મોહ નહિ પામે અને જરૂર દેવની પેઠે સ્થિતી જીતેલા લોકને પ્રાપ્ત થઇશ. હે પ્રભો ! એ રીતે પૂર્વે મેં કહ્યું હતું તેથી આને હું શોચતી નથી પણ હણાયા છે માધવ જેના એવા કૃપણ ધૃતરાષ્ટ્રને શોચું છું. હે માધવ ! અસહનશીલ, યુદ્ધ કરનારાઓમાં ઐશ્વર્ય, અભિજ્ઞાનીતા, યુદ્ધમાં દુર્ભેદ, વીરશયનમાં સુતેલા મારા પુત્રને હે માધવ ! તમે જીઓ, શત્રુને તપાવનાર એવો આ મારો પુત્ર, મસ્તકપર અભિષેક કરેલા રાજાઓની આગળ

જતો હતો તે આજ રજવિષે સુતો છે, કાળના વિપર્યયને જૂનો. વીરસેવિત સ્થપનમાં શરવીર દુર્યોધન સન્મુખ થઇ સુતો છે માટે કંઇ સુત્રલ એવી ગતિને પ્રાપ્ત થયો નથી, દુર્લભ એવી ગતિને પ્રાપ્ત થયો. પૂર્વે જેની પાસે રહી શ્રેષ્ઠ સ્ત્રિયો રમાડતી હતી, વીરશયનમાં સુનેલા તેને આજ અમંગલ એવી શિયાળિયો રમાડે છે. જેને પૂર્વે પાસે રહી બીજા રાજ્યો રમાડતા હતા તે હજુપણ પૃથ્વીતલપર પડેલા તેને આજ ગૃધ્રપક્ષિયો રમાડે છે. પૂર્વે જેને સ્ત્રિયો, રમ્ય એવા પંખાથી પવન કરતી હતી, તેને આજ પક્ષિયો પોતાના પક્ષરૂપ વિજ્ઞાણથી પવન કરે છે. સિંહ જેમ હસ્તિને હણે તેમ સંગ્રામમાં બીમસેને પાડેલો, સત્ય પરાક્રમવાળો, બલવાન, મહાબાહુ, આ રણુશૂરિમાં સુતો છે હે કૃષ્ણ ! બીમસેને હણેલા, ગદા પાસે લઇ રણુશય્યામાં સુતેલા, રૂધિરેકરી આમ દુર્યોધનને જુઓ. હે કૃષ્ણ ! પૂર્વે જેણે સંગ્રામ વિષે અક્ષૌહિણી સેના આણી તે દુર્યોધન, અન્યાયથી નિધનને પ્રાપ્ત થયો. સિંહે પાડેલો સિંહજ નજી હોય નહિ તેમ બીમસેને પાડેલો મોટા ધનુષવાળો મહા બળવાન દુર્યોધન, રણુશય્યામાં સુતો છે. બાળક એવા મંદમાગ્યવાળા આણે વિદુર તથા પિતાનું અપમાન કર્યું તેથી આ મૃત્યુને પ્રાપ્ત થયો. જેની આગળ તેર વર્ષ સૂધી શત્રુની પૃથ્વી રહી આ સમયે હણાયલો એવો તે મારો પૃથ્વીપતિ પુત્ર પૃથ્વી વિષે સુતો છે. હે કૃષ્ણ ! હે વાણ્ણેય ! હસ્તિ, ગાયો તથા અશ્વે કરી પરિપૂર્ણ દુર્યોધને શિક્ષા કરેલી પૃથ્વિને હું જેતી હતી તેમ ઘણા કાળ રહ્યું નહિ; હે મહાબાહો ! હે માધવ ! હસ્તિ, ગાયો તથા અશ્વેકરી હીન એવી તેજ પૃથ્વી બીજાઓએ અનુસાસન કરેલી હું જેઉં છું, માટે શું જીવું ? પુત્રના વધથી માંડે અત્યંત કષ્ટ જૂનો, આ સ્ત્રિયો, સંગ્રામમાં હણાયલા શરવીરને ચોતરફથી ઉપસેવન કરે છે. હે કૃષ્ણ ! વિષ્ણુરાધ ગ-એલા કેસવાળી, સુંદર કટિપશ્ચાદ્ ભાગવાળી, સૂવર્ણની વેદી સરખી, લક્ષ્મણની માતા દુર્યોધનની શુભ અંગનાને જૂનો. પૂર્વે રાજ્ય વિદ્યમાન હતે બાળક એવી મનરિવની આ સુંદર જીવવાળા સ્વામિના જીજ્ઞો આશ્રય કરી રમતી હતી, તે મારો પુત્ર પોતાના પુત્ર સહિત હણાયો તેને જોઇ માંડે હૃદય સો પ્રકારે કેમ વિદીર્ણ થાય નહિ ? અનિર્દિત એવી આ રૂધિરેકરી સસિક્ત પુત્રને સુધે છે, અને દુર્યોધનને હાયથી પરિમાર્જન કરે છે. મનરિવની એવી આ, ભર્તા તથા પુત્રનો શોચ કરે છે. પુત્રને જોઇ શોચ કરતી ઉભી હોય તેવી આજે છે. હે માધવ ! વિસ્તીર્ણ નેત્રવાળી પાંચ આંગળીવાળા બે હાથથી પોતાના મસ્તકને હણી શરવીર કુરરાજના વક્ષઃસ્થળ પર પડે છે. કમળકાશ સરખી કાંતિ અને પુંકરીક સરખાં નેત્રવાળી પુત્ર તથા ભર્તાના મુખનું માર્જન કરે છે. જો શાસ્ત્ર તથા વેદ સત્ય હોય તો જરૂર આ રાજ બાહુબળે કરી સંપાદન કરેલા લોકને પ્રાપ્ત થાઓ.

यदि सत्यगमाः संति यदि वैश्रुतयस्तथा ।

भ्रूलोकानवाप्तोयं नृपो बाहुबलार्जितान् ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि स्त्रीविलापपर्वणि दुर्योधनदर्शने गुर्जर-
भाषायाम् सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો. ગાંધારીના શોકોદ્ગાર.

ગાંધાર્યુવાચ—પશ્ય માધવ પુત્રાન્મે શતસંખ્યાન્ જિતહ્રમાન્ ।

ગદયા भीमसेनेन भूयिष्ठं निहतान् रणे ॥ ૧ ॥

ગાંધારી કહે છે—હે માધવ ! બીમસેને ગદાએકરી સંગ્રામમાં હણેલો, જીત્યો છે ખેદ જેમણે એવા શત સંખ્યાંક મારા પુત્રાને જૂવો. છુટા મૂક્યા છે કેશ જેમણે, હણાયા છે પુત્ર જેમના એવી બાળક મારી પુત્રવધૂઓ સંગ્રામમાં રહે છે, તે જોઈ મને અતિશય દુઃખ થાય છે. જે સ્ત્રિયો ભૂપણયુક્ત ચરણેકરી પ્રાસાદતળમાં વિચરતી હતી, તે આપદને પ્રાપ્ત થયેલી સ્ત્રિયો આ વખતે રૂધિરેકરી આર્દ્ર એવી આ પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરે છે. દુઃખથી પીડિત ધોરતી એવી સ્ત્રિયો, કષ્ટેકરી ગૃહ, શિયાળામાં તથા વાયસેને દૂર કરે છે, રણભૂમિમાં મત્તની પેઠે વિચરે છે. મુષ્ટિ પ્રમિત છે મધ્ય ભાગ જેનો એવી સુંદર અંગવાળી આ વધૂએ ધોર એવા રણસ્થાનને જોઈ અતિ દુઃખિત થઈ આમતેમ પડે છે. હે મહાબાહો ! લક્ષ્મણની માતા એવી આ રાજપુત્રીને રણમાં ફરતી જોઈ મારું મન શાંતિ પામતું નથી. કેટલીક બાળ-ઓને, કેટલીક પિતૃઓને તથા કેટલીક હણાયેલા પુત્રોને જોઈ સુંદર એવા તેમના મોટા ભાગને અહણુ કરી રણભૂમિમાં રહે છે. હે અપરાજિત ! હણાયા છે ગંધુ જેમના એવી મધ્યમા તથા વૃદ્ધ સ્ત્રિયોના સંગ્રામભૂમિ વિષે તથા ખેદદાયક એવા દુઃખિત શબ્દને સાંભળો. હે મહાભાગ ! રથના નીડ અને હણાયેલા ગજ તથા વાજિના દેહને આશ્રય કરી ઉમેલી શ્રમ તથા મોઢે-કરી આર્ત એવી સ્ત્રિયોને જૂઓ. હે કૃષ્ણ ! કાયા ઉપરથી પડી ગયેલી, સુંદર કુંડલયુક્ત ઉંચી છે નાસિકા જેની એવી પોતાના બંધુના મસ્તકને અહણુકરી ઉમેલી જૂઓ. હે અનબ ! પૂર્વજન્મ વિષે અનિદિત એવી આ સ્ત્રિયોએ તથા અદ્યપમેધવાળી મેં પણ ધણું પાપ કર્યું હશે એમ હું માનું છું, નહિ તો હે જનાર્દન ! ધર્મરાજ્યથી અમને આ દુઃખ કેમ થાય ? હે વાણ્ણ્ય ! આ દેહ શુભ તથા પાપ કર્મનાં ફળ ભોગવ્યા વગર નાશ થતો નથી. હે માધવ ! નવી અવસ્થાવાળી, દર્શનીય છે મુખ તથા કુચ જેમના, ઉત્તમ કુળ વિષે ઉત્પન્ન થયેલી, લગ્ન-વાળી, શ્યામ છે પદ્મ, અક્ષિ તથા કેશ જેમના, હંસના સરખું ગદ્ગદ્ બાષ્પ કરનારીઓ, દુઃખ તથા શોક કરી પ્રમોહિત, સારસ પક્ષિની સ્ત્રિઓની પેઠે શબ્દ કરતી રણભૂમિમાં પડેલી આ સ્ત્રિયોને જુઓ. કિરણયુક્ત સૂર્ય, પ્રકૃતિવત્ત કમળ સરખા પ્રકાશવાળાં કમળ સરખાં નેત્રવાળી સ્ત્રિઓના સુંદર એવાં મુખને તપાવે છે. હે વાસુદેવ ! મદોન્મત્ત હરિત સરખો છે ગર્વ જેમને એવા ઇર્ષ્યાવાન મારા પુત્રોનાં અંતઃપુરને આજ હલકાં માણસો જૂવે છે. હે ગોવિંદ ! સારી રીતે હોમેલી અગ્નિ સરખી મારા પુત્રોની પૃથ્વીતલ વિષે પડેલી સેંકડો અંદ્રા-કૃતિ ચિન્હવાળી હાથો, સૂર્યસરખી કાંતિવાળી પ્વજઓ, સુવર્ણના કવચ, સુવર્ણના નિષ્ક નામના કંકાભરણ તથા લગ્ન વિષે મસ્તક ઉપર રાખવાની પ્રદીપ્ત ટોપીઓ જૂવે. શત્રુને હાત કરનાર શરવીર બીમસેને પીધું છે સર્વ અંગમાંથી રૂધિર જેનું એવો દુઃશાસન અહિં સતો છે. છૂત સંબંધી ક્ષેત્રને યાદ કરી દ્રૌપદીએ પ્રેરણા કરેલા, ગદાએકરી હણેલા મારા પુત્રને હે માધવ ! તમે જુઓ. હે જનાર્દન ! બાળનું તથા કર્ણનું પ્રિય કરવા ઇચ્છતા આણે છૂતથી જીતેલી પાંચાલીને સહા વિષે કહ્યું હતું કે ‘સહદેવ, નકુલ તથા અર્જુન સહિત તું આમારી દાસી થઈ છે, માટે જલદી અમારા ઘરમાં પ્રવેશ કર,’ તે વખતે હે કૃષ્ણ ! દુર્યોધન રાજાને મેં કહ્યું હતું કે ‘હે પુત્ર ! મૃત્યુપાશથી બંધાયેલા શકુનિને છોડી દે અને સમજ. અત્યંત

વાળા તેને રૂઢ કરતી શોકકરી કર્શિત એવી યુવતી સ્ત્રિઓ માંસ ખાનાર પ્રાણિગણ સહિત સેવે છે. હે કૃષ્ણ ! સ્ત્રિઓના રૂઢિતો શબ્દ અને શિકારી પ્રાણિઓની ગર્જનાઓ અને વિચિત્ર પ્રકારનું ભાસે છે. હે માધવ ! યુવા, દેવસરખા, નિરંતર અવર સ્ત્રિઓએ સેવિત હજારોએ આ વિવિંશતિ રજા વિષે સુતો છે. હે કૃષ્ણ ! આણથી કપાચું છે કવચ જેનું એવો સંગ્રામ વિષે હજારોએ શરવીર વિવિંશતિને ગ્રંથ પક્ષિઓ ચોતરફથી વીંટીને બેઠાં છે તેને તમે જુઓ. શરવીર એવો સંગ્રામમાં પાંડવોની સેના પ્રત્યે પ્રવેશ કરી તેમનો શત્રુ એવો તે, સત્પુરુષને ઉચિત એવી વીરશય્યામાં સુતો છે. હે કૃષ્ણ ! હાસ્યયુક્ત, સુંદર નાસિકા તથા સુંદર બૂકુરી વા ચંદ્રની જેને ઉપમા અપાય એવા વિવિંશતિના અસંત શુભ વદનને જુએ. ક્રોડા કરતા ગંધર્વને જેમ હમરો દેવકન્યાઓ ચોતરફથી સેવન કરે તેમ આને શ્રેષ્ઠ સ્ત્રિઓ સેવે છે. પારકા સૈન્યને હજારો, શરવીર, સંગ્રામમાં શોભિતા, શત્રુઓને નાશ કરનાર, દુઃખેકરી સહન થાય નહિ એવા આને કાણુ સહન કરી શકે ? પોતાવિષે રહેલા પ્રદુષિત એવા કણિકારના ઘસેકરી યુક્ત પર્વતની પેઠે પાણીકરી વીંટાણ ગમેલું દુઃસહ આનું શરીર દીસે છે. અગ્નિએકરી ચેત પર્વત શોભે તેવો સુવર્ણની માળા તથા પ્રકાશવાન કવચેકરી પ્રાણુ સહિત દુઃસહ લામતો પણુ તે શોભે છે.

શાતકોમ્બાજામાતિ કવચેન ચ માસ્વતા ।

અગ્નિનેષગિરિઃ શ્વેતો ગતાસુરપિદુઃસહઃ ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि स्त्रीविलापपर्वणि गांधारीवाक्ये गुर्जर-
भाषायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

૧૯૭૭ ૭૭૭ ૭૭૭ ૭૭૭ ૭૭૭

અધ્યાય ૨૦ મો. ઉત્તરાના શોકનું વર્ણન.

ગાંધાર્યુવાચ—અધ્યર્થગુણમાદુર્યોધલે શૌર્યે ચ કેશવ ।

વિજ્રાત્વયા ચ વાશાર્હ દ્વસંસિદ્ધમિવોત્કટં ॥ ૧ ॥

ગાંધારી કહે છે—હે કેશવ ! હે દાશાર્હ ! મદોન્મત સિંહની પેઠે ઉત્કટ એવા જેને બળ તથા શૌર્ય વિષે પિતા તથા તમારાથી દોઢ ઘણો કહે છે અને જોણે એકબે, દુઃખેકરી કાષ્ઠથી બેઠી શકાય નહિ એવી મારા પુત્રની સેનાને બેઠી તે અભિમન્યુ, પક્ષિઓનો મૃત્યુ થઈ પોતે પણ છેવટ મૃત્યુવશ થયો. હે કૃષ્ણ ! અમિત તેજવાળા અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુની હજારો છે તોપણ કાંતિ ઝાંખી થતી નથી. આ પીડિત તથા અનિદિત એવી દુહિતાને માંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનની પુત્રવધૂ ઉત્તરા, પાલક એવા શરવીર પતિને જોઈ શોચ કરે છે, હે કૃષ્ણ ! ભાઈ એવી આ વિસટ રાજની દુહિતા સ્વામિની પાસે જઈ હાથથી તેનું પરિભાજન કરે છે. અભિમન્યુની સુંદર રૂપવાળી મનસ્વિની એવી આ ભામિની, પ્રદુષિત કમળ સરખાં નેત્ર, કંબુસરખો કંઠ તથા વૃતાકાર મસ્તકવાળા તેના મુખને સુંઘી દ્રાક્ષાજન્ય મહેકરી મૃચ્છિકા એવી લગ્નયુક્ત થઈને તેને મળતી હતી. તે આ સમયે હે કૃષ્ણ ! સુવર્ણથી શોભિતા, રૂધિરેકરી સંદિગ્ધ એવા તેના કવચને છોડી શરીરને જૂવે છે. હે કૃષ્ણ ! તેને જોતી બાસા એવી તે

તમને કહે છે કે, હે પુંડરીકજી ! હે અનપ ! તમારા સરખાં નેત્રવાળા, બળ, પરાક્રમ તથા તેજોકરીને તમારા સરખા. શત્રુઓએ પાડેલા આ પૃથ્વીપર સુતા છે. અરે હે સ્વામિન ! અત્યંત સુકુમાર, રંકુમળના ચર્મમાં સુવાવાળા તમારું શરીર આ પૃથ્વીપર કેમ તપાપમાન થયું નથી ? હાથીની સુંદ સરખા, પ્રત્યંયાના લાગવાથી કઠિન ત્રચાવાળા, સુવર્ણના બાળુપંથવાળા, ત્રિપુલ બાહુને વિસ્તારી ઘણી મહેનત કરી શ્રમથી સુખેકરી સુતા હોય નહીં જાણે તેની પેઠે કેમ સુતા છે ? આ રીતે વિશ્વાપ કરતી પીડિત એવી તે રહે છે. “ મરી સાથે કેમ બોલતા નથી ? તમારો અપરાધ હું યાદ કરતી નથી તોપણ મારી સાથે કેમ બોલતા નથી ? અરેરે ! તમે પૂર્વે મને દૂરથી જોઈનેજ મારી સાથે બોલતા કતા તે તમે મારો કયો અપરાધ યાદ કરી આ વખતે મારી સાથે બોલતા નથી ? હે આર્ય પુત્ર ! આર્ત એવા સુમદ્રાને, દેવતાઓની જમને ઉપમા, અપાય એવા પિતૃઓને તથા દુઃખથી પીડિત એવી મને પણ છોડી દઇ તમે ક્યાં જતા રહ્યા ? ” એમ વિશ્વાપ કરી પછી રૂધિરેકરી દિગ્ધ એવા તેના કેશને હાથથી સમા કરી, બેળામાં તેનું મસ્તક રાખી, વાસુદેવના બાણેજ અને ગાંડિવ ધનુષ ધરનાર અર્જુનના પુત્ર તેને જાણે જીવતા હોય નહિ તેની પેઠે પૂછે છે કે, “ રણના મધ્યમાં રહેલા તમોને એ મહારથિઓએ કેમ હણ્યા ? ફર કર્મ કરનાર એવા તે કૃપ, કૃષ્ણ તથા જ્યદ્રથને ચિકાર પડે. તેમજ દ્રોણ તથા અશ્વત્થામાને પણ ચિકાર છે, કેમકે જેમણે મળી મને વિચવા કરી બાલક એવા એકલા તમને વીંટી લઇ મને દુઃખ થવા વાસ્તે હણતા એવા રથિઓમાં શ્રેષ્ઠ તે સર્વનું મન કેવું નિષ્કુર હશે ? હે વીર ! પાંડવ તથા પંચાક્ષ જેતાં નાથવાન એવા તમે અનાથની પેઠે નિષનને પ્રાપ્ત થયા. સંગ્રામ વિષે ધણુકે મળી હણેલા તમને જોઇ પુરૂષમાં સિંહરૂપ શરીર તમારા પિતા પાંડુપુત્ર અર્જુન કેમ જીવતા રહ્યા ? હે પુષ્કરેશુ ! ત્રિપુલ એવો રાબળ લોભ તથા શત્રુઓના પરાભવ પણ તમારા વગર પાંડવોને પ્રીતિ આપશે નહિ હે આર્ય પુત્ર ! તમે શસ્ત્રથી જીતેલા લોક પ્રત્યે ધર્મ તથા દમ્પેકરી જગદી હું પાછળ આવીશ. એટલે ત્યાં મારું પાલન કરજો. કેમકે સંગ્રામમાં હણ્યાયાલા તમને જોઇ દુઃખીય એવી હું જો જીવું તેથી કાળ પ્રાપ્ત થયા વગર પણ કોઇ કારણથી દુર્ભરણ પામી તમારી પાછળ આવુંને સાંરે. હે નરવ્યાધ ! પિતૃલોકમાં જઇ હાસ્યયુક્ત મનોહર વાણીએકરી મારી પેઠે બીજી કોને આમંત્રણ કરશે ? જરૂર સ્વર્ગમાં અપ્સરાઓના મનને મંથન કરશે. પુણ્યકૃત લોકને પ્રાપ્ત થઇ પરમ રૂપથી અને હાસ્યપૂર્વક વાણીએકરી અપ્સરાઓ સાથે રમશે. હે સૌભદ્ર ! એ રીતે સ્વર્ગમાં વિહાર કરતા તમે મારાં સુકૃતને વખતે યાદ કરજો. મારી સાથે તો તમે પાદમાસ પર્યંત જેટલોજ સહરાસ કર્યો. હે વીર ! સાતમા માસ વિષે તમે નિધનને પ્રાપ્ત થયા. ” એ રીતે કહ્યાં છે વચન જોણે એવી દુઃખિત, ક્ષેમક છે સંકટપ જોતો એવી ઉત્તરાને મત્સરાજની કુસંજિયો, પોતાના જોણે બોલાવે છે. અત્યંત પીડિત એવી મત્સરાજની સંજિયો, પીડિત ઉત્તરાને અર્કશીલ કરી હણ્યાયાલા વિરાટને જોઇ આકોશ તથા વિશ્વાપ કરે છે. દ્રોણનાં અજ તથા બાણેકરી કંપાયલા, રણભૂમિ વિષે સુતેલા, રૂધિરે વ્યાપ એવા વિરાટને આ ગુપ્ત ચિયાગિયાં તથા વાચક લક્ષ્ય કરવા આવે છે. એ રીતે પશ્ચિમોએ જાણુ કરવા માંડેલા વિરાટને જોઇ આતુર એવી અસિનનેત્રવાળી તે સંજિયો, પશ્ચિમોને વારવા સમર્થ થતી નથી. તડકા તથા આવાસથી તપત એવાં આ સંજિયાનાં શ્રમે કરી વિવર્ણ શસ્ત્રોનાં વફતોની આકૃતિ વિવર્ણ થઇ ગઇ છે. ઉત્તર, અભિમન્યુ, કાંબોજ દેહોના સુદક્ષિણ વગેરે હણ્યાયાલા આ શિશુઓને જુઓ. તેમજ હે માધવ ! સંગ્રામને મોખરે સુનેલા સુદર દેખાવવાળા બદ્ધમણને જુવો.

શિશુનેતાન્ હતાન્ પદ્ય લક્ષ્મણં ચ સુવર્ણનં ।

આયોધ્યાશિરોમધ્યે શયાનં પદ્ય માધવ ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि स्त्रीविलापपर्वणि गांधारीवाक्ये गुर्जरभाषायां
विश्वामित्रोऽध्यायः ॥ २० ॥

અધ્યાય ૨૧ શ્રી. કર્ણુને સંભારીને ગાંધારીનું રૂદ્રન.

ગાંધાર્યુવાચ—एष वैकर्तनः शेते महेष्वासो महारथः ।

ज्वलितानलवत्संख्ये संशतः पार्थतेजसा ॥ १ ॥

ગાંધારી કહે છે—પાર્થના તેજથી સંશત થએલા પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખો, મોટા ધનુ પવળો, મહારથ આ કર્ણુ સૂતો છે. ધણાક અતિરથિઓને હણી પૃથ્વી વિષે પડેલા રૂધિરન ઓધેકરી બ્યાસ છે અંગ જેનું એવા સૂર્યપુત્ર કર્ણુને જીવો. અસહનશીલ, ધણા કાળનો છે એવ જોને એવા મોટા ધનુપવળો, ગાંડિવ ધનુષ ધરનાર, અર્જુને હણેલો, શરવીર, મહ બળવાન કર્ણુ, રથ વિષે સૂતો છે. મહારથ એવા મારા પુત્રોએ પાંડવના ત્રાસથી હસ્તિએ જેમ યુધ્ધપતિને આગળ કરે તેમ કર્ણુને આગળ કરી પાંડવ સાથે યુદ્ધ કર્યું. મહોન્મત્ હસ્તિ જેમ હસ્તિને પાડે અને સિંહ જેમ શાર્દૂલને પાડે તેમ સંગ્રામમાં અર્જુને પાડેલા શરવી કર્ણુને, હે પુરૂષઆદ્ય ! વિખરાયા છે કેશ જેમના એવી રૂદ્રન કરતી સ્ત્રિઓ સેવન કરે છે કર્ણુથી નિરંતર ઉદ્વિગ્ધ ધમરાજ યુધિષ્ઠિર, તેર વર્ષ સુધી જે સંઘથી વિચાર કરતાં નિદ્રામાં પ્રાપ્ત થતા ન હતા, યુદ્ધ વિષે શત્રુઓએ ઈંદ્રની પેઠે અનાધુન્ય, પ્રલય સમયના અગ્નિ સરખે ભણાયાયુક્ત, હિમચાન સરખો નિશ્વસ, હે માધવ ! શરવીર એવા દુર્યોધનનું શરણ ચર્ધવાલુએ કરી ભગ્ન થએલા વૃક્ષની પેઠે હણાયેલો તે, પૃથ્વી પર સૂતો છે. વ્રષસેનના માતા દયા આં તે રીતે વિલાપ કરતી, રૂદ્રન કરતી, પૃથ્વી પર પડેલી કર્ણુની પત્નીને જીવો. તે કેવી રીતે રૂદ્રન કરે છે. ‘અરે હે સ્વામિન્ ! આચાર્યનો શાપ તમને જરૂર લાગ્યો, કેમકે આ ચક્ર પૃથ્વીએ ચલ્યું, એટલે સંગ્રામમાં શોભિતા અર્જુને બાણેકરી તમારું મરતક કાપી નાંખ્યું અને આ જીવિતને હવે ધિક્કાર છે. એમ કહી સુવર્ણની બાંધી છે કમરપટ્ટા સરખી દોર જેણે એવા ધણા બળવાળા કર્ણુને જોષ અત્યંત પીડિત થએલી, રૂદ્રન કરતો, સુષેણની માત સંજ્ઞા સહિત યજ્ઞપદી છે ને શરીરને ભગ્ન કરનાર એટલાં ચોતરફથી ભક્ષણ કરતાં પ્રાણિઓએ ક્યો છે પાકી અવશેષ જોને એવા મહાત્મા આ, કૃષ્ણ પશ્વતા આદ્યા દિવસના ચંદ્રની પેઠે જોવાથી આખજીને હર્ષ કરનાર થતો નથી. પુત્રના વધેકરી સંતપ્ત દીન તે પૃથ્વી પર પડેલી વળી પાછી ઊઠી કર્ણુના મુખને સુંઘી રૂદ્રન કરે છે.

सा वर्तमाना पतितपृथिव्यामुत्थाय दीना पुनरेव वैवा ।

कर्णस्य वक्त्रं परिजिघ्रमाणा रोरुयते पुत्रवधभितसा ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि स्त्रीविलापपर्वणि गुर्जरभाषायां कर्णइन्द्र
नोनामेकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો. સુએલા રાજ્યો મારે વિલાપ.

ગાંધાર્યુવાચ—ઢાવંત્યંમીમસેનેન મક્ષયંતિ નિપાતિતં ।

ઘૃણામાયવઃ શૂરં વહુર્વંચુમવંચુવત્ ॥ ૧ ॥

ગાંધારી કહે છે—ભીમસેને પાડેલા, શરવીર બધુવાળા આવંતને બધુ વગરનાની પેઠે યુદ્ધ તથા શિયાળિયાં ભક્ષણ કરે છે. હે મધુસૂદન ! શરવીરોનો નાશ કરી વીરશયનમાં સુતેલા ઇધિરેકરી વ્યામ એવા તેને તમે જુવો. તેને શ્યાવ, કંક, તથા માંસ ખાનાર ખીખ અલેખ પ્રાણિઓ તે માર્ગે ખેંચે છે. કાળનો વિપર્યય તો જુવો. વીરશયનમાં સુતેલા, શરવીર આક્રમ કરનાર આવંત રાજાને રૂદન કરતી સ્ત્રિઓ ચેતરફથી સેવે છે. હે કૃષ્ણ ! ભલે નામના બાણથી હણેલા, મોટા ધનુષવાળા, પ્રતીપના પુત્ર સારી રીતે સુતેલા સિંહ સરખા મનસ્વી એવા બાહુકને જુવો. હણાયો છે તોપણ આના મુખનો વર્ણ, પૂણિમાના ઉદય થયેલા પરિપૂર્ણ ચંદ્ર સરખો અત્યંત શોભે છે. પુત્રના શોકથી અભિસંતપ્ત પોતાની પતિવત્તાને અભિરક્ષણ કરતા અર્જુને સંગ્રામ વિષે જ્યદ્રથને પાડ્યો. અગિયાર અસૌહિણી સેનાને બેઠી પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્વ કરવા ઈચ્છતા, મહાત્મા અર્જુને હણેલા, ચેતરફથી રક્ષણ કરેલા, આ જ્યદ્રથને જુવો. સિંધુ સૌવીરનો ભત્તા, ગર્વેકરી પૂર્ણ મનસ્વી એવા જ્યદ્રથને હે જનાર્દન ! શિયાળ તથા યુદ્ધો ભક્ષણ કરે છે. હે અચ્યુત ! અનુરકત એવી સ્ત્રિઓએ સારી રીતે રક્ષણ કરેલા તેને ભય આપતી એવી શિયાળો પાસે રહેલાં નીમ્ર એવાં વન પ્રાંથે ખેંચે છે. સિંધુ સૌવીરના પતિ. ચેતરફથી રક્ષણ કરેલા, મહાબાહુને કંબોજ તથા યવનની સ્ત્રિઓ ભેગે છે. જ્યદ્રથ ન્યારે દ્રીપદીને લઇ કંકયસહિત નાકે લેતો, ત્યારે હે જનાર્દન ! પાંડવોને વધ્ય હોતો, પણ દુઃશત્રાને માન આપી છોડી દીધો. હે કૃષ્ણ ! તેની પેઠે હાલ પણ તે પાંડવોએ તેને માન શું કરવા ન આપ્યું ? આ દુઃખિત તથા વિલાપ કરતી મારી બાલક પુત્રી પોતે પોતાને રજુ છે અને પાંડવોને આક્રોશ કરે છે, હે કૃષ્ણ ! એથી મને અધિક દુઃખ શું હોય ? બાલક એવી પુત્રી વિધવા અને હણ્યા છે ઇધર જેના એવી પુત્રવધૂઓને જોડે હું તે મને ધિક્કાર છે. શોક તથા ભયરહિત નજી હોય નહિ એવી દુઃશત્રાને જુવો. સ્વામિના મસ્તકને ન પ્રાપ્ત થવાથી અહિં ત્યાં દોડે છે. જોણે પુત્રના રક્ષણને ઇચ્છનાર સર્વ પાંડવોને વારી રાખ્યા હતા તે ધણીક સેનાઓને હણી પોતે મૃત્યુવશ થયો. મદોન્મત હરિત સરખા, પરમ દુર્જય એવાનો શરવીરો વીંટી લઇ ચંદ્ર સરખા મુખવાળી આ સ્ત્રિઓ રૂદન કરે છે.

તં મક્ષમિવ માતંગે વરં પરમદુર્જયં ।

પરિવાર્ય રૂદંત્યેતાઃ સ્ત્રિયશ્ચંદ્રોપમાનનાઃ ॥

ફાને શ્રી પદ્માભારતે સ્ત્રીપર્વણિ સ્ત્રીવિલાપપર્વણિ ગાંધારીવાક્યે ગુર્જરભાષાયાં દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૨ ॥

અધ્યાય ૨૩ ભો. શાસ્ત્રાદિક માટે શોક.

ગાંધાર્યુવાચ—एष शल्यो हतः शीते साक्षात्कुलमातुलः ।

धर्महेन हतस्तात धर्मराजेन संयुगे ॥ ૧ ॥

ગાંધારી કહે છે—હે તાત ! સંગ્રામમાં ધર્મજી ધર્મરાજએ હણેલો નકુલનો માતુલ આ સાક્ષાત્ શલ્ય સૂતો છે, હે પુરુષર્ષભ ! જે હમેશ તમારી સાથે સ્પર્ધા કરતો હતો, પણ હણાયેલો તે આજે રણમાં સૂતો છે. હે તાત ! યુદ્ધમાં કર્ણના રથને ચક્ષાવતાં જેણે પાંડવોના જથ્થા વાસ્તે કર્ણનો તેજેવધ કર્યો હતો તેને વિચાર છે. હે કૃષ્ણ ! કમળપત્ર સરખાં છે નેત્ર જેનાં, કાગડાઓએ ચોતરફથી કાતરેલા, ત્રણ રહિા. શલ્યના પૂર્ણ ચંદ્ર સરખા મુખને જુવો. સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળાઓની તપાવેલ સુવર્ણ સરખી કાંતિવાળી જિઝ્હા મુખમાંથી બહાર નિકળી પડી છે, તેને પક્ષિઓ ભક્ષણ કરે છે. યુધિષ્ઠિરે હણેલા, સંગ્રામમાં શોભિતા, મદરાજને રૂદન કરતી કુસાંચનાઓ સેવે છે. અત્યંત સૂક્ષ્મ વજ્રવાળી આક્રોશ કરતી આ ક્ષત્રિયાણીઓ ક્ષત્રિયમાં ક્રોધ એવા મદરાજને પ્રાપ્ત થઈ એકવાર પ્રસૂત થયેલી હસ્તિનીઓ જેમ પક્ષ્મમાં ડુબેલા હસ્તિને વીંટી લે તેમ ચોતરફથી વીંટી લઇ મેડી છે. હે વિષ્ણુનંદન ! વીરશયનમાં સૂતેલા બાણથી હણાયેલા શરણ આપનાર, શરવીર શલ્યને જુવો. હાથમાં અંકુશ ધરેલો, શ્રીમાન પૃથ્વી પર પડેલો પર્વતમાં રહેનાર, પ્રતાપવાન આ ભગદત્તરાજ સૂતો છે. શિકારી પશુઓએ ભક્ષણ કરવા માંડેલા જેના કેશને જાણે શોભાવતી હોય નહિ એવી સુવર્ણમયી આ માળા તેના મસ્તક પર ચોભે છે. આની સાથે અર્જુનનું ઇન્દ્ર તથા વૃત્રાસુરના જેવું રૂંવાં ઉભા કરનાર અતિ ઉગ્ર દારૂણ યુદ્ધ થયું હતું, મહાપાકુ આ, ધનંજય-અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરી એને સંશયમાં નાંખી કૃતિપુત્ર પાડ્યો. જેના સરખો શીર્ષ તથા પરાક્રમવિષે લોકમાં કોઇ છે નહિ. સંગ્રામમાં ભયંકર કર્મ કરનાર હણાયેલા બીજમ પણ સૂતો છે. હે કૃષ્ણ ! યુગાંત વિષે કાળેકરી આકાશમાંથી પડેલા જાણે સૂર્ય હોય નહિ એમ સૂતેલા, સૂર્યસરખી કાંતિવાળા, શંતનુ પુત્ર બીજમને જુવો. હે કેશવ ! પરાક્રમી, શત્રુના તાપથી સંગ્રામમાં થતુએને તપાવી નરરૂપી સૂર્ય, સૂર્ય જેમ અસ્ત થાય તેમ અસ્તને પામે છે. શરપુરુષોએ સેવેલા, વીરશયનમાં સૂતેલા, ઉર્ધ્વ છે વીર્ય જેનું એવા બાણશ્યામાં રહેલા અચ્યુત બીજમને જુવો. કર્ણ, નાલિક, તથા નારાય નામના બાણેકરી ઉત્તમ શયન રચી તેમાં બેસી કાર્તિકસ્વામિ જેમ ચાર નામના તૃણુતનમાં શયન કરે તેમ તેમાં સૂતો છે. ગંગાપુત્ર બીજમ, ગાંડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુને આપેલાં ત્રણ બાણેકરી યુક્ત, ૩ વગરનું ક્રોધ ઓસિકું મૂડી પિતાની આજ્ઞા પાળતા ઉંચું છે વીર્ય જેનું, એવા મોટા વશવાળા, યુદ્ધવિષે બીજમને જેની ઉપમા અપાય નહિ એવા હે માધવ ! આ શંતનુ પુત્ર બીજમ સૂતો છે. હે તાત ! ધર્માત્મા, સર્વજ્ઞ પોતે મર્ત્ય છતાં અમર્ત્યની પેઠે તત્ત્વજ્ઞાનના બળથી પ્રાણને ધારણ કરી રાખ્યા; યુદ્ધ વિષે જેની આચળ કોઇ કુશલ વિદ્વાન તથા પરાક્રમી ન છતાં બાણેકરી હણાયેલા શંતનુ પુત્ર બીજમ આજ રણભૂમિમાં સૂતો છે. પાંડવોએ જેને પૂછ્યું એલા સત્યવાદી તથા ધર્મજી આ શરવીરે પોતાનું મૃત્યુ પાંડવોને કહ્યું. જેણે નાશ પામેલા કુરુના વંશને પાછો ઉદ્ધાર કર્યો હતો, મહા શુદ્ધિવાળા કૌરવો સહિત પરાભવને પ્રાપ્ત થયા. હવે હે માધવ ! દેવ સરખા પુરૂષમાં ક્રોધ એવા દેવવ્રત બીજમ સ્વર્ગમાં ગયા માટે કહેરમાં ધર્મની બાળતમાં કૌરવો કોને પૂછશે કે અર્જુનને નિયમમાં રાખનાર, સાત્ત્વિકના આચાર્ય, કૌરવોના ગુરુ ગજ્ઞમિમાં પરેલા જનમ દોળને જુવો. હે માધવ ! આર પ્રકારનાં

અચ્ચને જેવી રીતે ઇન્દ્ર તથા મહા પરાક્ષ્મી પરશુરામ જાણે તેજ રીતે દ્રોણ જાણુતા હતા. જેના પ્રસાદથી પાંડુપુત્ર અર્જુને દુષ્કર એવું કર્મ કર્યું, સંગ્રામવિષે હણાયલા એમને અચ્ચોએ પણ પાલન કર્યા નહિ. જેને આગળ કરી કૌરવોએ સંગ્રામવિષે પાંડવોને બોલાવ્યા, શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ દ્રોણ શસ્ત્રકરી હણ્યા. સેનાને દલન કરતા જેની ગતિ અમિના સરખી થતી એવા હણાયતા તે, શાંત છે જ્યાંકા જેની એવો અમિ હોય નહીં તેની પેઠે પૃથ્વીપર સૂતા છે. હે માધવ ! દ્રોણ હણ્યા છે તોપણ વિખરાય નહિ એવી ધનુષની મુદિ તથા હાથના મોળ, જાણે જીવતા ન હોય તેવા દેખાય છે. શત્રુવીર દ્રોણ થકી હે કેશવ ! ચારવેદ તથા અચ્ચ, પૂર્વે જેમ પ્રજાપતિથકી દૂર થયાં ન હતાં એમ દ્રોણના વંદન થોગ્ય, અદિજનોએ વંદન કરેલા સેંકડા શિષ્યોએ પૂજિત શુભાચરણને સિચાગિયાં ખેંચે છે. હે મધુસૂદન ! દુષ્ટપુત્રે હણેલા દ્રોણને દુઃખેકરી હણાઈ છે એવુંના જેની એવી કૃપા, કૃપણની પેડં રહે છે. ફન કરતી પીડિત એવી છુટા કેશવાળી ભૂ હે કેશવ ! શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ધૃષ્ટદ્યુમ્ને બાણેકરી ભેલું છે કવચ જેનું એવા હણાયલા દ્રોણપતિની ઉપાસના કરતી એવી કૃપોને જીવે. જટિલા, બ્રહ્મચારિણી, આતુર એવી સુકુમારી, યશસ્વિની, પ્રેતકૃત્યમાં યત્ન કરતી કૃપી વિધિવત્ અગ્નિનું આરાધન કરી ચોતરફ ચિતાને પ્રજ્વલિત કરી દ્રોણને, અંદર રાખી, સામ ગાનારા બ્રાહ્મણો, ત્રણ સામ ગાય છે, અને એ જટિલ એવા બ્રહ્મચારિઓ, હે માધવ ! ધનુષ. શક્તિઓ, રથના નીડ તથા બીજાં વિાંવધ પ્રકારનાં બાણેકરી ચિતા સખી કરી ઘણા તેજવાળા દ્રોણને બાળી તેઓ, દ્રોણની પ્રશંસા સાથે ફન કરે છે. બીજા કેટલાક, અમિવિષે અમિનું આરાધન કરી હુતાશનવિષે દ્રોણને હોમી અંતસ્થ એવા ત્રણ સામેકરી અનુશંસન કરે છે, પછી દ્રોણના શિષ્ય એવા બ્રાહ્મણ, ચિતાને અપસવ્ય કરી કૃપોને આગળ કરી ગંગાની સન્મુખ ગયા.

गच्छन्त्यभिमुखं गंगां द्रोणशिष्याद्विजातयः ।

अपसव्यां चितिं कृत्वा पुरःस्कृत्य कूर्पां च ते ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि स्त्रीविलापपर्वणि गांधारीवचने गुर्जरभाषायां त्रयविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો. રાજાઓ માટે શોક.

गांधार्थुवाच—सोमदत्तसुतं पश्य युयुधानेन पातितं ।

वितुद्यमानं विहगैर्बहुभिर्माधवांतिके ॥ ૧ ॥

ગાંધારી કહે છે—હે માધવ ! યુયુધાને પાડેલા, પાસે રહેલા ધણીક પક્ષિઓએ બધા પમાડેલા સોમદત્તના પુત્રને જીવે. હે જનાર્દન ! પુત્રના શોકેકરી અભિસંતપ્ત એવો સોમદત્ત બોટા ધનુષત્રાણા યુયુધાને નિંદતો હોય નહિ એવો દેખાય છે. શોકેકરી વ્યાસ અનિદિત એવી આ બૃરિશ્વનાની માતા, પોતાના ભર્તા સોમદત્તને આશ્વાસના કરે છે. હે મહારાજ ! ઘણું એવો આ ભરતનો ક્ષમ નથા પક્ષમ મરખું ઘોર એવું કૌરવોનું આકંઠ નસે ત

જેનું એ, બાળું સાહે થયું. તેમજ યુપ છે ધ્વજવિષે જેને એવા ધણાક શસ્ત્ર દેનાર અનેક યજ્ઞસાધ્યજન કરનાર, હણાયતા, શરવીર પુત્રને તમે ન જોયો એ પણ બાળું સાહે થયું. હે મહારાજ ! સમુદ્રમાં સારમ પક્ષિની જિયો જેમ વિલાપ કરે તેમ આક્રંદ કરતી પુત્રવધૂઓના ઘોર એવા ધણાક વિલાપ નથી સંભળતા, એ પણ સાહે થયું. એક વસ્ત્રમાંથી અર્ધાએકરી માથાં ઢાંકેલીઓ, દૂધા દેશવાળી અને હણુયા છે પુત્ર તથા પતિ જેમના એવી તમારી પુત્રવધૂઓ પાછળ હિંસક પ્રણીઓ ચેતરફ દોરે છે. પશુઓએ ભણ્ણુ કરવા માંડેલા, કપાઈ ગયો છે બાહુ જેનો, પુરૂષમાં સિંહરૂપ અળુને પાડેલા પુત્રને તમે નથી જોતા એ સાહે થયું. સંગ્રામમાં હણાયતા જૂરિશ્રવાને તથા દુઃખિત એવી સર્વ વિવિધ પ્રકારની પુત્રવધૂઓને તમે નથી જોતા એ પણ શસ્ત્રને સાહે થયું. તેમજ યપ છે ધ્વજ વિષે જેને એવા મહાત્મા જૂરિશ્રવાનું રથમાં ખેંસવાને ઠેકાણે પડેલા સુવર્ણના છત્રને પણ તમે જોયું નહિ એ ઠીક થયું. અસિત નેત્રવાળી આ જૂરિશ્રવાની જિયો, મામકિએ હણેલા સ્વામિને વીંટી લઈ શોચ કરે છે. હે કેશવ ! ભત્રાના શોકકરી કશિત એવી આ જિયો, દયા આવે તે રીતે વિલાપ કરી કૃપણની પેઠે પૃથ્વીપર પડે છે. અતિ નિર્મળ કર્મવાળા અળુને અતિ ખીલત્સ એવું એ કર્મ કેમ કર્યું ? જે યજ્ઞ કરનાર શરવીર જૂરિશ્રવાનો બાહુ કાપી નાખ્યો, સાત્યકિએ વળી તેથી પણ અત્યંત પાપ કર્મ કર્યું, કે અન્ન જલનો ત્યાગ કરી ઉભેલા તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા તેને માર્યો. હે ધાર્મિક ! અધર્મેકરી બેઉને મળી હણેલા એકલા તમે સૂતા છો પણ સત્પુરૂષોની ગોષ્ઠીવિષે કે સભાવિષે અપુણ્ય તથા અપકીર્તિને આપનાર એવું આ કર્મ કરનાર સાત્યકિ શું કહેશે ? હે માધવ ! એ રીતે યુપ-ધ્વજની આ જિયો આક્રોશ કરે છે. કર સંમતિ છે મધ્ય ભાગ જેનો એવી યુપધ્વજની આ સ્ત્રી સ્વામિના જુજને ખોળામાં લઈ કૃપણની પેઠે આવી રીતે વિલાપ કરે છે કે, શર-વીરોને હણુનાર, મિત્રોને અભય દેનાર, હજારો ગાયો આપનાર ક્ષત્રિયોનો નાશ કરનાર, નીવી ખેંચનાર, પીનસ્તનને મર્દન કરવાવાળો, નાભિ, હિર તથા જઘનનો સ્પર્શ કરનાર વાસુ-દેવના સાનિધ્ય સંગ્રામ વિષે અન્ના સાથે યુદ્ધ કરતાં ગાફલ એવા યુપધ્વજનો હાથ, અકિચક છે કર્મ જેનું એવા અળુને કાપી નાખ્યો. એ કર્મ કરનાર અળુનની સભા વિષે શું વાર્તા થશે અને અળુન પોતે પણ શું કહેશે એ રીતે એ શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી નિંદા કરી, હે જનાર્દન ! બોલતી રહી ગઈ, તે આ સ્ત્રી ને તેની સપત્નીઓ પોતાની પુત્રવધૂની પેઠે શોચ કરે છે. ભાષિનેય એવા સહદેવે હણેલો, સત્ય પરાક્રમવાળો, બળવાન, ગાંધારરાજ માતુલ શકુનિ સૂતો છે. પૂર્વે સુવર્ણના ઢાંઢાવાળા પંખાથી જેને પવન થતો હતો, સંગ્રામમાં સુતેલા તેને આ વખતે પક્ષિઓ પાંખથી પવન ખાંખે છે. પોતાનાં સેંકડો તથા હજારો રૂપ કરનાર તેની માયા પાંડવના તેજથી બળી ગઈ. ચળ કરી જાણનાર એવા તેણે માયાવડે યુધિષ્ઠિરને જીતી સભા-વિષે તેનું વિપુલ એવું રાજ્ય પણ જીતી લીધું હતું. આ વખતે પાંડવોએ તે ગાંધારરાજનું જીવિત જીતી લીધું. હે કૃષ્ણ ! શકુનિને જીવો. પક્ષિઓ ચેતરફથી સેવે છે. એણે નાશ થતા સાહે મારા પુત્રને કપટ શિખચું તેથી પાંડવો સાથે આ મોટું વૈર ઉભું થયું, જેણેકરી ગણુ રહિત એનો પોતાનો તથા મારા પુત્રનો નાશ થયો. હે પ્રભો ! જે રીતે મારા પુત્રને સજ્જિત એવા લોક પ્રાપ્ત થયા, તેમજ દુર્લુહિવાળા એને પણ સત્કથી જીતેલા લોક પ્રાપ્ત થયા. હે મધુસૂદન ! વક્રબુદ્ધિવાળા આ મરણ બુદ્ધિવાળા મારા પુત્રને ઠાપ રીતે આ ભાષ્યો સાથે વિરેલ કરાવશે.

કથં ચ નાયં તત્રાપિ પુત્રાન્ મે આતુમિઃ સહ ।

વિશેષયેદ્વુપજ્ઞાનનૃત્યમ્પુસ્યન ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि स्त्रीविलापपर्वणि गांधारीवाक्ये गर्भ-
माषावां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો. ગાંધારી વિલાપન [ચાલુ].

ગાંધાર્યુવાચ—કાંધોજં પદ્ય દુર્ધર્ષ કાંધોજાસ્તરણોચિતં ।

શબાનમૃચમસ્કથં હતં પાંતુષુ માધવ ॥

ગાંધારી કહે છે—હે માધવ ! કાંધોજ દેશ ॥ આસ્તરણને યોગ્ય, વૃષભ સરખા સ્કંધ-
વાળા, હણાયલા, રંગવિષે સુતેલા, દુર્ધર્ષ કાંધોજને જુવો. જેના રૂધિરે કરી સદિગ્ધ અને
ચંદનેકરી ભૂષિત આહુ નેર્મ્ય અતિ દુઃખિત એવી તેની સ્ત્રી દયા આવે તે રીતે વિલાપ કરે
છે. હે જનેશ્વર ! પૂર્વ સુંદર આંગળીવાળા ભોગળ સરખા તમારા આહુના મધ્યને પ્રાપ્ત
થએલી અને રતિ ત્યાગ કરતી ન હતી, તમચંદે કરી હીન હણાય છે અંધુ જેના, અનાથ,
કંપતી મધુસ્વરવાળી એવી હું કથી મતિને પ્રાપ્ત થઇશ ? તડકાવિષે કરમાતી એવી વિવિધ
પ્રકારની પુષ્પની માળાઓના પેટે, ગ્લાનિયુક્ત નારિઓના શરીરને લક્ષ્મી છોડતી નથી. હે
મધુસૂદન ! ચોતરફથી સુતેલા પ્રાપ્ત આજુબંધથી બાંધેલા છે મોટા જુગ જેના એવા શર-
વીર કાલિંગને જુવો. તેમજ હે જનાર્દન ! ચોતરફથી જેને વીંટી અત્યંત વિદ્વંસ જિયો રહત
કરે છે એવા માગધના અધિપતિ જયસેનને જુવો. હે જનાર્દન ! વિસ્તૃત નેત્રવાળી સુંદર
છે સ્વર જેમનો એવી આ જિયોનો મન તથા અવજુને હરે એવો શબ્દ, મારા મનને જાણે
સોહ કરતો હોય નહિ તેમ કરે છે. વિખરાયાં છે વસ્ત્ર તથા આજરણુ જેમનાં, રહન કરતી,
શોકેકરી ક્ષિપ્ત, સુંદર, આસ્તીર્ણ્ય યુક્ત શયનને ઉચિત માગધ દેશની જિયો, પૃથ્વી પર
સૂતી છે. કોશલોના અધિપતિ-પોતાના ભર્તા રાજપુત બૃહદ્રથજીને વીંટી લઇ રહન કરતી આ
જિયો, અભિમન્યુના આહુબળે અર્પિત શરીરમાં પેટેલા બાળને કાઢે છે અને દુઃખાવિષ્ટ
એવી તેઓ, વારંવાર મૂર્છા પામે છે. હે માધવ ! અવધ્ય છે સર્વ અંગ જેમનાં એવી
આ જિયોનાં મુખ તડકા તથા પરિશ્રમને લીધે કરમાઇ ગએલાં કમળ સરખાં શોભે છે.
સુંદર આજુબંધ બાંધેલા, સુવર્ણની માળા ધરેલા, દ્રોણે હણેલા, શરવીર બંધક બૃહદ્રથના સર્વ
પુત્ર સૂતા છે. રથરૂપી છે અન્યાયાર જેનું, ધનુષ્યરૂપી જ્ઞાનાવાળા, બાણ, શક્તિ તથા ગદારૂપી
છે બન્ધન જેમાં એવા દ્રોણરૂપી પાવકને પ્રાપ્ત થઈ તીડ નામના જંતુઓની પેટે તે સંનિ-
દગ્ધ થયા. દ્રોણે હણેલા, સુંદર આજુબંધવાળા, શરવીર પાંચ ભાઇ કેકય અહિં સૂતા છે. તપાચેલ
સુવર્ણના કવચવાળા, લાલ છે ધ્વજ જેની એવા રથ સમુદાયવાળા, પ્રભાવિત અગ્નિ સરખા
પોતાની કાંતિએકરી પૃથ્વીને ભાસમાન કરે છે. હે માધવ ! સંગ્રામવિષે, અરણ્યમાં મોટા સિંહે
હણેલા હસ્તિ હોય નહિ જાણે તેની પેટે દ્રોણે પાડેલા દુપદને જુવો. હે પુંડરીકાક્ષ ! પાંચાલ
રાજાનું નિર્ભગ એવું શ્વેત છત્ર, શરદ્ગુપ્તમાં ચંદ્ર શોભે તેમ શોભે છે. આ દુઃખિત એવી
તેની પુત્રવધૂ તથા ભાયાંઓ, યદ્દ એવા પાંચાલ દુપદ રાજાને બાળી તેને અપસન્નથી જાણે

છે. દ્રોણે હણેલા, શરવીર એદિ એક મહાત્મા ઘટકેતુને, તેમજ ગયાં છે જિતિ જેમનાં એવી તેની સ્ત્રિયો દરણુ કરે છે. હે મધુસૂદન ! સંગ્રામવિષે દ્રોણનાં અચ્છને હણી મેલ્યા ધનુષ્યવાળો મહારથિ એદિપતિ આ ઘટકેતુ હજારો શત્રુઓને હણી નદીએ હણેલા વૃક્ષની પેટે હણાયો. હે ઋષિકેશ ! પશ્ચિમેએ ભણણુ કરવા માંડેલા બળ તથા બાંધવ સહિત તેને સ્ત્રિયો સેવે છે. દાશાર્હપુત્રી વિષે ઉત્પન્ન થએલા, સત્ય પરાક્રમવાળા, શરવીર, સુતેલા તેને બોળામાં રાખ્યાં આ એદિરજની એક અંગનાઓ રૂદન કરે છે. હે ઋષિકેશ ! સુદર મુખવાળા શોભિતાં છે કુંડલ જેને એવા સંગ્રામમાં દ્રોણે આણુથી બહુ પ્રકારે હણેલા એના પુત્રને જીવે. હે મધુસૂદન ! એ રીતે સંગ્રામમાં રહેલા પારકાઓ સાથે યુદ્ધ કરતા શરવીર પિતાને આજન્મથી પુત્ર છોડતો નથી. એજ રીતે પારકા શરવીરને હણનાર, મારા પુત્રને પુત્ર હક્ષમણુ પણ દુર્યોધનની પાછળ ગયો. હે માધવ ! હેમંતવિષે વાયુએ પાડેલા પુષ્પિત બે શાલવૃક્ષ હોય નહિ તેમની પેટે પડેલા સુવર્ણના બાણબળ તથા કવચ પહેરેલા બાણ, ખડ્ગ તથા ધનુષ્ય ધરનાર, રૂપ-બના સેરમાં નેત્રવાળા, નિર્મળ માળા પહેરેલા, રણભૂમિમાં સુતેલા અવંતિપુરના વિદં તથા અનુવિદંને જીવે. હે કૃષ્ણ ! તમ સહિત સર્વ પાંડવ, અવધ્યજ્ઞ છે; કેમકે જે તમે દ્રોણ, ભીષ્મ, કર્ણ, દ્રુપાચાર્ય, દુર્યોધન, અશ્વત્થામા, સિંધુ દેશનો જયદ્રથ, સોમદત્ત, વિકર્ણ તથા શરવીર એવા કૃતવર્માંથી પણ મૂત્ત રહ્યા. પુરુષમાં એક એવા જેઓ, શત્રુના વેગેકરી દેવતાઓને પણ હણે તે આ, સંગ્રામમાં હણાયા, કાળને વિપર્યય તો જીવે. હે માધવ ! ક્ષત્રિયોવડે ક્ષત્રિયમાં એક એવા આ શરવીર હણાયા એમાં કંઈ દૈવને જરૂર કરી અતિ ભાર નથી. હે કૃષ્ણ ! જ્યારે વિષ્ટિ કરવા આવેલા તમે કામ કર્યો વગર પાછા ઉપપ્લવ્ય મયા ત્યારે વેગવાન મારા પુત્રો હણાયા હતા, કેમકે તે વખતે શંતનુ પુત્ર ભીષ્મ તથા પ્રાજ વિદુરે મને કહ્યું હતું કે પુત્રોવિષે તું રોહ કર માં. એવાં તે બેઉનાં વચન સાંભળી મેં વિચાર કર્યો કે તે બેઉનું કહેવું મિથ્યા થવા ચોખ્ખું નથી ને તેમજ થશે. માટે તેજ પ્રમાણે હે જનાર્દન ! મારા પુત્ર ભરમીભૂત થયા.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હે ભારત ! એટલાં વચન કહી દુઃએકરી ઉપહત છે વિજ્ઞાન જેનું એવી શોકેકરી મૂર્છિત ગાંધારી વૈશંને છોડી ઘટ પૃથ્વીપર પડી ગઇ. પછી કાપેકરી આપ્ત છે અંગ જેનું, એવી પુત્રના શોકેકરી પરિચુત, વ્યથિત છે ઇન્દ્રિયો જેની એવી ગાંધારી શ્રીકૃષ્ણ ઉપર દોષભુક્તિ કરી કહેવા લાગી કે, હે કૃષ્ણ ! હે જનર્દન ! પાંડવ તથા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર પરસ્પર યુદ્ધ કરી નાશ પામ્યા. આ રીતે નાશ પામના તેમની તમે કેમ ઉપેક્ષા કરી ? સમર્થ, ધણા ચાકરવાળાં, ધણા બળવાળા, એકે રથાનકે છે સામર્થ્ય જેનું એવાં સાંભળ્યાં છે વાક્ય જેણે એવા તમે હે મધુસૂદન ! કૌરવના નાશની કેમ ઉપેક્ષા કરી ? હે મહાબાહો ! તમે ઉપેક્ષા કરી માટે તમે તેના કળને પ્રાપ્ત થાઓ. પતિની સેવાએકરી મેં જે કંઈ તપ ઉપાજન કર્યું છે, દુરવાપ એવાં તે તપેકરી ચક્ર તથા ગદા ધરનાર એવા તમને હું શાપ દઈ છું. હે ગોવિંદ ! જે માટે પરસ્પર હણતા જાતિય એવા કૌરવ પાંડવની તમે ઉપેક્ષા કરી તે માટે તમે જાતિનો વધ કરશો ને હે મધુસૂદન ! તમે પણ આજન્મથી છત્રીશમું વર્ષ ઉપરિચિત થશે ત્યારે હણાયા છે જાતીય, ચાકર તથા પુત્ર જેના એવા વનમાં વિચરનાર અનાથની પેટે કાઢએ ન જાણેલા, કાઢ ન જાણે તે રીતે કુત્સિત એવા ઉપાર્યે નિધનને પ્રાપ્ત થશે. તમારો અભિગ્ન પણ આજ રીતે હણાયા છે સુત, જાતિ તથા બાંધવ જેમના એવી આ ભરતની સ્ત્રિયો રડે છે તેમ રડશે.

વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! ગાંધારીનાં એવાં ઘોર વચન સાંભળી મોટા મન-
વાળા વાસુદેવ ભગવાન કંઈક ખવંસ કરતા હોય નહિ, તેની પેઠે, દેવી એવી ગાંધારી પ્રત્યે
કહેવા લાગ્યા કે, હે ક્ષત્રિયાણિ ! હું પણ સર્વે જાણું છું ને મારે જે કહેવું છે તે જ તું કહે છે,
યાદવો દૈવથી નાશ થશે, એમાં સંશય નહિ. હે શુભે ! વૃષ્ણચક્રને મારા વિના બીજો કોઈ
સંહાર કરનાર છે નહિ, કેમકે તેઓ બીજા પુરુષોએ તથા દેવ દાનવોએ કરીને પણ અવધ્ય
છે, વારતે યાદવો, પરસ્પર કરેલા નાશને પ્રાપ્ત થશે એ રીતે દાશાર્હ એવા શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું
તે સાંભળી, ભયભીત છે ચિત્ત જેમનું એવા પાંડવ, અત્યંત ઉદ્વિગ્ન તથા જીવિત વિષે પણ
નિરાશ થઈ ગયા.

इत्युक्तवति दाशार्हं पांडवास्त्वस्तचेतसः ।
बभूवुर्भृषसंविज्ञा निराशाश्चापि जीविते ॥

इति श्री महाभारते स्त्रीपर्वणि स्त्रीविलापपर्वणि गांधारीशापदाने गुर्ज-
रभाषायां पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો. ઔર્ધ્વદૈહિકે ક્રિયા વિચાર.

શ્રીભગવાનુવાચ—उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गांधारि मा च शोके मनःकृथाः ॥
तवैव ह्यपराधेन कुरवो निधनं गताः ॥ १ ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે—હે ગાંધારી ! ઉભી થા ઉભી થા, શોક વિષે મન કર માં, કેમકે
તારાજ અપરાધે કરી કૌરવો નિધનને પ્રાપ્ત થયા છે. તું દુરાત્મા, અસહનશીલ, અત્યંત માની,
દુષ્કર્મ કરનાર, નિષ્કુર, વૈરી પુરુષ, વ્રદ્ધની આત્મને ઉલ્લંઘન કરનાર દુર્યોધનને આગળ કરી
તેના દુષ્કૃતને સાધુ માનતી હતી, માટે તારો પોતાનો કરેલો દોષ મારે વિષે મૂકવા કેમ
છત્તે છે ? જે માણસ, મરણ પામેલાનો વા નષ્ટ થએલાનો શાય કરે તે પૂર્વાપર દુઃખરૂપ
ખેડ અનર્થને પામે છે. વ્રાત્મણની સ્ત્રી તપોર્થા એવા ગર્ભને ધારણ કરે, ગાય વહન કરનાર
બળદના ગર્ભને ધારણ કરે, શ્વરની સ્ત્રી દાસપણમાં કુશલ એવા ગર્ભને ધારણ કરે, વૈશ્યની સ્ત્રી
પણ પાલનાર ગર્ભને ધારણ કરે ને તારા સરખી રાજપુત્રી ક્ષત્રિયા વધાર્થિય એવા
ગર્ભને ધારણ કરે, એટલે કે, ક્ષત્રિયાણિઓ તો રણુશ્વર ગર્ભને જ ધારણ કરે.
વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! વાસુદેવનાં ફરીથી કહેલાં અપ્રિય એવાં તે વચન
સાંભળી, શોકિકરી વ્યાકુળ છે નેત્ર જેનાં એવી ગાંધારી તૂણીભાવને પ્રાપ્ત થઈ. રાજર્ષિ
એવા ધર્મજ્ઞ ધૃતરાષ્ટ્રે દુર્ણંદિ થઈ ઉત્પન્ન થએલા અજ્ઞાનનો નિગ્રહ કરી ધર્મરાજ એવા
યુધિષ્ઠિરને આવી રીતે પૂછ્યું કે, હે પાંડવ ! જીવતાં સૈન્યના પરિમાણને તમે જાણતા હતા
માટે હજીયલાના પરિમાણને પણ જે જાણતા હો તો મને કહો. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હે રાજન !
હસકરોડ, વીશહજાર તથા બીજા છાસક કરોડ એટલા ક્ષત્રિય આ સંગ્રામમાં હણ્યાયા. હે રાજેન્દ્ર !
ઓવીશ હજાર એકસો ને પાંસડ શરવીર તો કોઈના જાણવામાંજ આગ્યા નહિ, જે ક્યાં ગયા ?
વળી ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! હે પુરુષોત્તમ ! હે મહાબાહો ! તે સર્વે ક્યાં ગતિને

પ્રાપ્ત થયા હે તમે કહે, કેમકે તમે સર્વજ્ઞ છો એમ હું માનું છું. ધૃતરાષ્ટ્રનાં ચચન સાંભળી યુધિષ્ઠિર કહે છે કે, જેમણે હજી થઇ પરમ સંયુગવિષે મોત્તાનાં શરીર હોઆં, સત્ય પરાક્રમવદ્ધા હે તો ઇન્દ્રના સરખા લોક પ્રત્યે ગયા. હે ભારત ! જેઓ અપ્રસન્ન મનેકરી હવે તો મરણુજ એમ ભણી સંગ્રામમાં હણ્યાયા તે ગંતવ્યના લોકમાં ગયા. સંગ્રામ ભૂમિવિષે ઉભેલા, યાચના કરતા, વિશ્વપ થયેલા, શત્રુથી જે હણ્યાયા તેઓ, ગુણકના લોકપ્રત્યે ગયા. પારકાઓએ પાડ્યા આડેલા, આયુષ વગરના, લગ્નપુકત એવા સ્નાત્તર્થમાં તત્પર જે મહાત્માઓ, તીક્ષ્ણ શસ્ત્રે કરી કાઢીની સન્સુપ હણ્યાયા તે બ્રહ્મલોક પ્રત્યે ગયા, એમાં કંઇ પણ સંશય નથી; અને જેઓ સંગ્રામ ભૂમિની બહાર કાઢી રીને પણ હણ્યાયા તે ઉત્તર કુર પ્રત્યે ગયા. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે, હે પુત્ર ! હે યુધિષ્ઠિર ! હે મહાપાહો ! કયા જ્ઞાનયોગે કરી તું સિદ્ધની પેઠે દેખે છે તે મને કહેતા યોગ્ય હોય તો કહે. યુધિષ્ઠિર કહે છે—પૂર્વે તમારી આત્માથી વન વિષે વિચરતા મને તીર્થયાત્રાના પ્રસંગેકરી આ અનુબદ્ધ પ્રાપ્ત થયો. વનમાં વિચરતા મેં દેવર્ષિ એવા લોચન ઋષિને મેળ્યા. તે થકી પૂર્વે હું જ્ઞાનયોગે કરી અનુસ્મૃતિને તથા દિવ્ય ચક્ષુને પણ પ્રાપ્ત થયો છું. ધૃતરાષ્ટ્ર પૂછે છે—હે ભારત ! આ સંગ્રામમાં હણ્યાયલા અનાથ તથા સનાથ એવા મનુષ્યોનાં શરીરને તમે વિધિપૂર્વક દાહ કરશો. તેમજ જેમને કેાઇ અગ્નિસંસ્કાર કરનાર નથી તથા જે આહિતાગ્નિ નથી, તેમને પણ તમે વિધિપૂર્વક દાહ કરાવશો. હે તાત ! કર્મ થણાં હોવાથી અમે કાનાં કર્મ કરીએ; અને જેમને સુપર્ણ તથા ગૃધ્ર, ભ્યાં ભ્યાંથી ખેંચે છે તેમને હે યુધિષ્ઠિર ! કર્મેકરી કયો લોક પ્રાપ્ત થશે. વૈશંપાયન કહે છે—હે જનમેજય ! હે મહારાજ ! એ રીતે ધૃતરાષ્ટ્રે જેને પૂછ્યું હતું એવા કુતિપુત્ર યુધિષ્ઠિર, સુધર્મા, ધૌમ્ય, સૂત એવા સંજય, મહા બુદ્ધિમાન વિદુર, કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો યુયુત્સુ, ઇન્દ્રસેન છે મુખ્ય જેમાં એવા સેવક તથા સારથિઓને આજ્ઞા કરી કે તમે જે રીતે અનાથની પેઠે કાંઇપણ કરીર નાચ ન ખામે તે રીતે આ સર્વનાં પ્રેત કાર્ય કરાવો. ધર્મરાજની આજ્ઞાથી વિદુર, સૂત એવો સંજય, ધૌમ્ય સહિત સુધર્મા નામનો દુર્યોધનનો પુરોહિત તથા ઇન્દ્રસેનાધિક ભૂત, એ સર્વે મળી ચંદન તથા અગરકાષ, કૃષ્ણાચુર, ઘૃત, તૈલ, ગંધ, અમૃત્ય એવાં રેશમી વસ્ત્ર તથા ખીજાં ધણીક કાષ લઇ આવી તેમજ ભાગેલા રથ, નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રવડે પ્રમત્તથી આજ્ઞાઓ કરી અવ્યઝ એવા તેમણે આજ્ઞાદૃષ્ટ કર્મેકરી સર્વેને દાહ કર્યો. તેમજ રાજા દુર્યોધન, જ્ઞાતાધિક એવા એમના ભાઇઓ, શક્ય, શલ, રાજા ભૂરિશ્રવા, જમદગ્ન રાજા, અગ્નિમન્યુ, દુઃશાસન, પુત્ર લક્ષમણ, રાજા ધૃષ્ટકેતુ, બૃહત, સોમદત્ત, ક્ષતાધિક એવા સંજય, રાજા ક્ષેપ-ધન્યા, વિશાદ, દુષદ, શિખંડિ, પાંચાત્મ્ય એવો પૃથત્ત ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિકંત એવો યુધામન્યુ, ઉત્તમૌઝ, કૌશલ રાજા, દ્રૌપદીના પુત્ર, સુખય પુત્ર શકુનિ, અચલ એવો વૃષક, ભગદત્ત સળ, અસહનશીલ એવો પુત્ર સહિત સર્વપુત્ર કણ્વ, મોટા ધનુષવાળા કેકય, મહારથિ ત્રિશૂર્ત, બંકનો ભાઇ રાક્ષસેન્દ્ર કૌટલક્ય, રાક્ષસેન્દ્ર અલંબુષ, જલસંધ રાજા, એટલા એ અને ખીજા પણ હજારો રાજાઓને, હોમી, શૃતધારાવાળા પ્રદીપ્ત અગ્નિવડે દાહ કર્યા. તે વખતે કેટલાક મહાત્માઓના પિતૃમેધ થતા હતા, કેટલાક સામગ્રાન કરતા હતા, ખીજા કેટલાક શોક કરતા હતા, તે રાત્રિ વિષે સામ તથા ઋષ્યાઓના શબ્દથી અને શિષ્યોના શકિત કળેકરી સર્વ પ્રાણિઓ મૂર્છિત તુલ્ય થઇ ગયાં, અને ધૂમ રહિત દીપ્યમાન એવો પ્રદીપ્ત અવક, આકાશવિષે નાનાં વાદળાથી વીંટાયલા ગ્રહ દેખાય તેવો દેખાવા લાગ્યો. નાનાં દેશ-પ્રાંથી આવેલા અનાથ એવા જે ભ્યાં સંગ્રામમાં મરણ પામ્યા હતા તે સર્વને એક ઠેકાણે

બીજો જેની સામે ઉભો રહે નહિ દેવ ગર્ભ એવો તે કર્ણુ પૂર્વે તારો પુત્ર કેમ થયો હતો ? જેના બાહુ પ્રતાપે અમને ચોતરફથી તાપયુક્ત કર્યા એવા તેને વસ્ત્રેકરી જેમ અગ્નિને આચ્છાદન કરે તેમ તે કેમ છુએ રાખ્યો ? જેના બાહુબળનો અમે જેમ ગાંડીવ ધનુષ ધરનારા અશ્વનના બાહુબળનો આશ્રય કર્યો હતો તેમ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ આશ્રય કર્યો હતો, બળવાનમાં શ્રેષ્ઠ તથા રથિ એવા કુંતિપુત્ર કર્ણુ વિના બીજો કોઈપણ રથિ એવા સર્વ રાજાઓના બળમે પ્રહણ કરનાર યોદ્ધો હતો નહિ. સર્વ શસ્ત્ર ધરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અદ્ભુત પરાક્રમવાળા અમારા તે મોટા ભાઈને તે કેમ ઉત્પન્ન કર્યો હતો ? અહો એ વાત્તા તે ગુપ્ત રાખી તેથી અમે હણ્યા. કર્ણુ નિવન થવાથી બાંધવસહિત અમે પીડાયા. અભિમાન્યુના વિનાશથી, દ્રૌપદી પુત્રના વધથી, પંચાળોના વિનાશથી તથા કૌરવોના પડવાથી પણ સો ઘણું દુઃખ અમને થાય છે. કર્ણુનોજ હું અમિમાં નાખેલાની પેઠે શોય કરું છું. પ્રથમ-કર્ણુ અમારો ભાઈ છે, એમ જણાયું હોત તો સ્વર્ગમાં રહેલી કાષ્ઠ વસ્તુ પણ અમને દુર્લભ થાત નહિ. ધોર એવો કૌરવનો હથ પણ થાત નહિ. એ રીતે ઘણોક વિચાર કરી સમર્થ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે ધીરેથી રૂદન કરી એને પણ ઉદ્ધકપ્રદાન કર્યું. તે સમયે ઉદ્ધક કર્મ વિષે ચોતરફ જે સ્ત્રિયો બેસી હતી તેઓ પણ ચોતરફથી પીડિત સ્વર કરવા લાગી. ત્યાર પછી બુદ્ધિમાન યુધિષ્ઠિરે ભાઈના પ્રેમે કરી કુટુંબ સહિત કર્ણુની સ્ત્રિયોને બોલાવી લઈ તેઓ સહિત વિધિએકરી એનું પ્રેતકૃત્ય કર્યું. ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, પાપરૂપ એવા મેં શ્રેષ્ઠ એવા ભાઈને પાડ્યો માટે આજથી હવે સ્ત્રિયોના મનમાં ગુણ વસત રહેશે નહિ. એ રીતે કહી આકુળ છે ઇન્દ્રિયો જેની એવા તે, ગંગા ઉતરી ભાઈઓ સહિત સામા તીર ઉપર ગયા.

इत्युक्त्वा स तु गंगाया उत्ततारा कुलेंद्रियः ।

ब्राह्मिः सहितः सर्वैर्गंगातीरमुपेयिवान् ॥

**इति श्रीमन् महाभारते शतसाहस्र्यांસंहितायां वैयासिक्यां स्त्रीपर्वे
गुर्जरभाषायां कर्णगूढजत्वकथने तप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥**

સ્ત્રી પર્વ સમાપ્ત.

1944 10 21 1944 10

ALL INFORMATION CONTAINED HEREIN IS UNCLASSIFIED

[illegible]

During 1944:-

એન. એન. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

2011年12月16日

